

Laczkó, Tamás<sup>1</sup>

# Magyarországra érkező külföldi egészségturisták fogyasztásának nemzetgazdasági hatásai 2019-ben

## Economic impact of foreign health tourists arrived in Hungary in 2019

### ABSZTRAKT

A hazánkba irányuló beutazó turizmusnak évek óta fontos szegmense az egészségturisztikai kínálatunkra érkező külföldi kereslet. A hazai turizmus ágazatban már több évtizede prioritást élveznek az egészségturisztikai területek, amelyek külföldi turistákat vonzó hatása jelentős, a beérkező külföldi turisták költségei pedig hajtóerőként hatnak a gazdaságra. A tanulmány célja a KSH adatfelvétele alapján bemutatni a különböző egészségturisztikai céllal érkező külföldiek csoportjainak turisztikai jellemzőit, valamint a fogyasztásuk generálta nemzetgazdasági hatásokat a 2019-es évre vonatkozóan. 2019-ben 3,59 millió külföldi látogatott hazánkba egészségturisztikai céllal, akik összesen 10,63 millió napot, s mintegy 7,04 millió vendégéjszakát töltöttek el Magyarországon. A külföldről érkezők átlagosan 2,96 napot maradtak nálunk, amely során átlagosan 20 713 forintot költöttek naponta. Ezek az értékek egy átlagos külföldi turistánál hosszabb tartózkodási időt és jelentősen magasabb költségi hajlandóságot mutatnak. Figyelembe véve a turizmus szektor egyéb nemzetgazdasági ágakkal való kapcsolatát is, az egészségturisztikai motivációval érkező külföldiek magyarországi költségei 2019-ben 252 milliárd forint teljes hazai kibocsátást generáltak, amelynek köszönhetően csaknem 120 milliárd forinttal járultak hozzá Magyarország GDP-jéhez, illetve 96 milliárd forinttal az adóbevételekhez.

*Kulcsszavak: egészségturizmus, klinikai gyógyturizmus, wellness turizmus, egészségturizmus makrogazdasági hatásai*

### ABSTRACT

The demand derived from foreign health tourists arriving in Hungary is an important segment of tourism in the country. Health-related or health enhancing tourism became prioritized in Hungarian tourism in decades and their appeal is significant to foreign tourists whose spending has a positive impact in the Hungarian economy. The goal of this study is to demonstrate the characteristics of the different groups of foreign health tourists arriving in Hungary, and the economic impact their spending generated in 2019. In 2019, 3.59 million foreign health tourists arrived in Hungary, spent 10.63 million days in the country and generated 7.04 million guest nights. Average time spent in Hungary was 2.96 for health tourists and they spent 20,713 forint per day on average. These measures show longer stay and significantly higher spending than average foreign tourists. Taken into account tourism's connection with other economic segments the expenditures of foreign health tourists arrived in Hungary in 2019 generated 252 billion forint total output, from which 120 billion forint GDP was generated and 96 billion forint tax income can be associated to the central budget.

*Keywords: health tourism, medical tourism, wellness tourism, economic impact of health tourism, expenditure of foreign tourists*

<sup>1</sup> Adjunktus, PTE Egészségtudományi Kar, 7621 Pécs Vörösmarty u. 3.  
E-mail: joola.hu@gmail.com

## BEVEZETÉS

Az egészségturizmus a nemzetközi turizmus dinamikusan növekedő és erősödő területét képezi, amelynek a jövőben is az ágazat átlagos növekedési üteménél nagyobb volumenű bővülést prognosztizálnak (Aubert & Berki, 2007; Kincses, 2009; Laczkó, 2009; GWI, 2018). A Global Wellness Institut nemzetközi egészségturisztikai piac méretére tett becslése kapcsán elmondható, hogy a turisták 2017-ben 639 milliárd USA dollárt költöttek összesen 830 millió wellness utazásuk során, valamint 119 milliárdot a különféle spa szolgáltatásokra, valamint 56 milliárdot gyógy- és termálfürdők látogatására világszerte. Az orvosi szolgáltatásokon alapuló turizmus nemzetközi piacát nagyságrendileg 100-150 milliárd USA dollárra becsülik (GWI, 2018; MTÜ, 2020).

Az egészségturizmushoz tartozó turisztikai formák köre folyamatosan bővült az elmúlt évtizedekben, amely területek megnevezéseiben, definícióiban és turizmus rendszertani besorolásában nincs konszenzus a nemzetközi szakirodalomban. A világ legnagyobb egészségturisztikai régióiban (pl. Észak-Amerika, Dél-Kelet Ázsia, Európa stb.) egymástól eltérő módon csoportosítják az ágazathoz tartozó szolgáltatási területeket, vagy éppen ugyanazon kínálati formák megnevezésére teljesen különböző terminusokat használnak (Hegedűs, 2005; Laczkó, 2015a). Természetesen ez jelentősen megnehezíti az egészségturizmus globális piacának értelmezését, fő jellemzőinek megismerését és összehasonlítását, vagy éppen folyamatainak megértését és értékelését.

Az egészségturizmus területeinek besorolásai és az ahhoz kapcsolódó terminológiai rendszerek hazánkban is folyamatosan változtak (Hegedűs, 2005; Zsigmond et al., 2010). Napjaink hazai szakirodalmában, illetve a politikusok témára vonatkozó döntéseiben és a laikusoknak szánt ismeretterjesztésben is a Smith és Puczkó (2010) által kialakított felosztás a leginkább elterjedt. Modelljünkben az egészségturizmus spektruma a wellness- és a gyógyturizmus területeiből áll, amelyeket további alterületekre bontanak az utazások motivációja és az igénybe vett szolgáltatások típusai alapján. Besorolásuk szerint a wellness-turizmus részét képezik a holisztikus, a pihenés-rekreációs, és a medical wellness célú utazások. A gyógyturizmusnak két fő formáját különböztetik meg, a terápiás- és a sebészeti/klinikai gyógyturizmust. A klinikai gyógyturizmus középpontjában minden esetben valamilyen operáció, míg a terápiás utazásoknál valamilyen gyógyító (sebészeti beavatkozás nélküli) kezelés áll. Ez a felosztás kitér az egészségturizmus minden olyan területére, amelyben Magyarország jelentős kínálattal és forgalommal rendelkezik napjainkban (Smith & Puczkó, 2010; Györi et al., 2015; MTÜ, 2020).

Az egészségturizmus közel két évtizede kiemelt prioritást élvez a hazai országos szintű gazdasági és területfejlesztési programokban. A kormányzati szándéknak és a piaci viszonyoknak köszönhetően, a főként hazai erőforrásokra támaszkodó egészségturizmus az egyik húzóágazatává vált a magyar turizmusnak (MTÜ, 2017; Györi, 2020). Ennek köszönhetően ma elmondható, hogy hazánkban több mint 200 olyan település van, amelynek turisztikai kínálatában meghatározó súllyal jelennek meg a gyógy-, klinikai-, és/vagy wellness szolgáltatások, illetve termékek (Laczkó & Ács, 2009). Az egészségturizmus magyar turizmusban betöltött szerepét mutatja, hogy a turisták által leglátogatottabb 5 hazai város közül 3 (Hévíz, Hajdúszoboszló, Bük), míg a top 10-ben további 2 olyan település (Zalakaros, Sárvár) található, amelynek fő turisztikai profilja a gyógy-, klinikai- és a wellness turizmushoz kapcsolódik. Ezek mellett el kell mondani, hogy a top 10-es lista további 5 települése is

számottevő mennyiségű egészségturisztikai szolgáltatóval rendelkezik, amelyek közül egyediségével és nemzetközi vonzerejével egyértelműen kiemelhető a főváros fürdő-, gyógy- és klinikai turisztikai kínálata<sup>2</sup> (1. táblázat).

Táblázat 1. A 10 leglátogatottabb település Magyarországon 2019-ben a vendégéjszakák száma alapján a kereskedelmi szálláshelyeken  
Table 1. The 10 most visited settlements in Hungary in 2019 based on the number of guest nights in commercial accommodations

Település	Vendégéjszakák száma (ezer éj)		Külföldiek aránya
	Összes	Külföldi	
<b>Budapest</b>	10 704	9 470	88%
<b>Hévíz</b>	1 144	675	59%
<b>Hajdúszoboszló</b>	980	369	38%
<b>Balatonfüred</b>	734	256	35%
<b>Bük</b>	723	416	58%
<b>Siófok</b>	695	233	34%
<b>Zalakaros</b>	669	161	24%
<b>Sárvár</b>	533	308	58%
<b>Győr</b>	453	240	53%
<b>Szeged</b>	441	147	33%

Forrás: KSH, saját szerkesztés

Európa és a szűkebb régiók számos országához hasonlóan a hazai turizmus számára is kiemelten fontos a külföldi vendégkör jelenléte (WTTC, 2020)<sup>3</sup>. A külföldről érkező utazók magyar turizmusban betöltött súlyát és szerepét jól érzékelteti, hogy 2019-ben a kereskedelmi szálláshelyeken a vendégek (47,7%-át) és az eltöltött vendégéjszakák csaknem felét (49,9%-át) a külföldiek adták (KSH, 2020)<sup>4</sup>. A külföldi vendégek aránya az elmúlt évtizedben néhány év kivételével (2012, 2013) közel hasonlóan alakult, mint 2019-ben. Figyelembe véve a hazai kereskedelmi szálláshelyek igénybevételének 2010-es évtizedben tapasztalt tendenciózus bővülését, a beutazó vendégek állandó aránya egy létszámában folyamatosan bővülő külföldi vendégkört jelentett a magyar turizmus számára (Csapó & Lőrincz, 2020). A Központi Statisztikai Hivatal (továbbiakban KSH) adatai szerint, a hazánkba érkező külföldiek száma 48,6%-kal, az általuk eltöltött vendégéjszakák mennyisége 39,6%-al, míg a magyarországi utazásikhoz kapcsolódó kiadásuk összesen 92,5%-kal növekedtek a 2011–2019-es időszakban<sup>5-6</sup>. Hasonlóan kedvezően alakult a fogyasztás fajlagos mértékét mutató napi átlagos költségük változása is, hiszen ez az összeg 37,9%-kal – az inflációt jelentősen meghaladó mértékben – növekedett ebben

<sup>2</sup> KSH (2020): Hol töltötték a legtöbb éjszakát a vendégek? Letöltve: 2020.10.30. <http://www.ksh.hu/interaktiv/kersza/szallashelyek.html>

<sup>3</sup> WTTC (2020): <https://wttc.org/Research/Economic-Impact>

<sup>4</sup> KSH (2020): Tájékoztatósi adatbázis, Kereskedelmi szálláshelyek vendégforgalma, Letöltve: 2020.10.20 <http://statinfo.ksh.hu/Stainfo/themeSelector.jsp>

<sup>5</sup> KSH (2020): Tájékoztatósi adatbázis, Magyarországra tett külföldi utazások főbb mutatói 2007-2019, Letöltve: 2020.10.20.. <http://statinfo.ksh.hu/Stainfo/themeSelector.jsp?lang=hu>

<sup>6</sup> KSH (2020): Tájékoztatósi adatbázis, Magyarországra tett külföldi utazások főbb mutatói 2017-től (új motivációs szerkezetben), Letöltve: 2020.10.20.. <http://statinfo.ksh.hu/Stainfo/themeSelector.jsp?lang=hu>

az időszakban. A külföldi vendégekkel kapcsolatban tapasztalható pozitív folyamatot némiképp beárnyékolja az átlagos tartózkodási idejük rövidege (2,6 éj) és annak csökkenő, illetve az utóbbi években is csak stagnáló tendenciája a 2010-es évtizedben (KSH, 2020).

A Turizmus Szatellit Számlák alapján 2017-ben a hazai turizmus (a közvetlen és a közvetett hatásokat is számszerűsítve) 10,2%-ban járult hozzá a magyar GDP alakulásához (KSH, 2017). A külföldi turisták magyarországi fogyasztásának makrogazdasági hatásait vizsgálva elmondható, hogy a multiplikatív hatásokat is figyelembe véve 760 milliárd forinttal járultak hozzá az ország GDP-jéhez 2017-ben (Laczkó & Stocker, 2020).

Földtani adottságainknak köszönhetően termál- és gyógyvizeinkre épülő egészségügyi és rekreációs szolgáltatásaink a legértékesebb turisztikai vonzerőink közé tartoznak, melyeket jóval nagyobb volumenben vagyunk képesek értékesíteni, mint szomszédaink (Györi, 2015). Az egészségturizmus olyan területe a hazai turizmuságazatnak, amelyben rendkívül mérvadó a külföldi vendégek részvétele. A hazai egészségturizmusnak vannak olyan irányzatai, amelyek kifejezetten a külföldieket célozzák szolgáltatásaikkal (pl. a fogászati turizmus) és olyanok is, amelyek kínálatát jelentős hányadban a külföldről érkezők veszik igénybe (pl. fürdő- és gyógyturizmus). Ezek mellett a hazai egészségturizmus kínálati palettáján található olyan irányzatokat is, ahol a külföldi vendégkör aránya ugyan számottevő, de jelentősen elmarad a hazai vendégektől (pl. wellness turizmus) (Boros et al., 2012; MTÜ, 2017, 2020). A külföldi vendégek jelentőségét jól mutatja, hogy a leglátogatottabb városok közé tartozó öt egészségturisztikai profilú településen (Hévíz, Hajdúszoboszló, Sárovar, Bük, Zalakaros), az eltöltött vendégéjszakák közel felét (47,6%) a külföldről érkezők adják (1. táblázat).

A hazai egészségturizmus széles és összetett kínálati spektruma iránt megjelenő keresletről nehéz pontos és átfogó képet alkotni, mivel kevés szolgáltatói típus esetében hozzáférhetők az aktuális és pontos forgalmi adatok. Az egészségturizmushoz kapcsolódóan, nyilvánosan hozzáférhető adatokat csak a gyógyszállodák forgalmáról publikál a KSH, amelyek információi jelenlegi struktúrájukban a 2013-2019 időszakra érhetőek el (KSH, 2020)<sup>7</sup>. A gyógyszállodák adatait vizsgálva látható, hogy a külföldiek aránya és fogyasztása, illetve annak időbeli változása hasonlóan alakult, mint az összes beutazó turizmus esetében látható volt. 2019-ben a hazai gyógyszállodákban a vendégéjszakák számának 48,6%-a (1,3 millió éj), a szállásdíj bevételeknek pedig az 55,3%-a (összesen 15,2 milliárd forint) a külföldi vendégekhez kötődött. A 2013-2019-es időszakban folyamatosan nőtt a külföldiek által eltöltött vendégéjszakák évi mennyisége (összesen 19,0%-kal) és a szállásra kifizetett összegek is (62,0%-kal). Ehhez a kedvező folyamathoz mindenképpen hozzá kell tenni, hogy ebben az időszakban a forgalmukat és a bevételeiket jelentősen növelő hazai gyógyszállodákban, tendenciózusan csökkent a külföldi vendégkör aránya mind a tartózkodás, mind a költség tekintetében (2. táblázat). További kedvezőtlen folyamatnak tekinthető, hogy bár a külföldiek átlagos tartózkodása jelentősen hosszabb a gyógyszállodákban (2019-ben 4,0 éj), mint a belföldi gyógyturistáké (2,7 éj), valamint az átlagos külföldi utazóké (2,6 éj), de ennek időtartama folyamatosan csökkent 2013-óta (KSH, 2020) (2. táblázat). Fontos megemlíteni még, hogy a külföldi egészségturisták összetétele jelentősen változott az elmúlt évtizedekben. A tradicionálisnak tekintett német és osztrák vendégkör mellé felzárkózott az

<sup>7</sup> KSH (2020): *Tájékoztatói adatbázis, A gyógyszállók mutatói* Letöltve: 2020.10.20. <http://statinfo.ksh.hu/Statinfo/themeSelector.jsp?lang=hu>

orosz vendégkör, a nyugati országrészben pedig a cseh vendégek száma magas. Ezek a változások a fogyasztási szokásokat is módosítják (Hajnal & Köbli, 2014).

Táblázat 2. A hazai gyógyszállodák forgalmi mutatói a 2013–2019 közötti időszakban  
Table 2. Turnover indicators of Hungarian spa hotels in the period 2013–2019

	Külföldi vendégek átlagos tartózkodási ideje (éjszaka)	Külföldi vendég-éjszakák száma (db)	Külföldi vendég-éjszakák aránya	Összes bruttó külföldi szállásdíj árbevétele (1000 Ft)	Külföldiektől származó szállásdíj árbevétel aránya	Átlagos költség egy éjszakára
2013. év	4,7	1 080 749	57,2%	9 378 763	64,8%	8 678
2014. év	4,5	1 112 712	55,2%	10 760 299	63,3%	9 670
2015. év	4,2	1 130 838	50,9%	11 796 198	58,3%	10 431
2016. év	4,1	1 200 068	50,9%	12 779 388	57,3%	10 649
2017. év	4,1	1 264 393	49,7%	14 612 893	56,7%	11 557
2018. év	4,0	1 241 332	48,2%	13 678 585	54,4%	11 019
2019. év	4,0	1 286 564	48,6%	15 194 955	55,3%	11 810

Forrás: KSH, saját szerkesztés

Az egészségturizmus iránti külföldi kereslet – évtizedek óta állandó – jellemzője, hogy térben erősen koncentrálnak jelenik meg hazánkban (Ács & Laczkó, 2008; Laczkó & Ács, 2009; Csapó & Lőrincz, 2020). Összefoglalóan elmondható, hogy három turisztikai régió, a nyugat-dunántúli, a balatoni és a közép-magyarországi (Budapesttel) kiemelkedően a legkedveltebbek az egészségturisztikai motivációval érkező külföldiek között (Michalkó et al., 2011; MTÜ, 2020). Ezt az erős koncentrációt mutatja a gyógyszállodák külföldi vendégeinek területi megoszlása is a 2019-es évben, hiszen a vendégek számának (81,1%) és az általuk eltöltött vendégéjszakáknak (81,5%) több mint négyötöde ebben a három régióban realizálódott (KSH, 2020).

A hazai egészségturizmus trendjeinek bemutatásakor nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy 2020-ban a COVID 19 pandémia alapvetően negatívan befolyásolja a gazdaság és azon belül a turizmus ágazat helyzetét is (Csapó & Lőrincz, 2020; Raffay, 2020). A kibontakozó járvány és az azt követő világszerte bevezetett korlátozó intézkedések különösen kedvezőtlenül érintették a nemzetközi turizmus területét, így a magyarországi beutazó turizmust is. A KSH adatai szerint a csúcsidezőnek számító augusztus hónapban a külföldi vendégek száma 73, a vendégéjszakáké 71%-kal, míg az év első nyolc hónapjában összesen 68,9%-kal esett vissza a külföldiek által eltöltött vendégéjszakák száma az előző év hasonló időszakaihoz képest (KSH, 2020)<sup>8</sup>. Bár az egészségturizmus bizonyos formáival kapcsolatban (pl. gyógyturizmus) voltak olyan vélekedések, hogy azokat az átlagosnál kisebb visszaesés jellemzi majd a járvány időszakában (Raffay, 2020), de a gyógyszállodák forgalmi adatai sajnos nem ezt a feltevést látszanak igazolni (KSH, 2020). A 2020-as év június-szeptember időszakában a hazai gyógyszállodákba érkező külföldiek száma 81,3%-kal, míg az általuk eltöltött

<sup>8</sup> KSH (2020): *Gyorstájékoztató: Kereskedelmi szálláshelyek forgalma, 2020. augusztus* Letöltve: 2020.10.30. [https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/gyor/ksz/ksz2008.html?utm\\_source=kshhu&utm\\_medium=\\_banner&utm\\_campaign=theme-turizmus-vendeglatas](https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/gyor/ksz/ksz2008.html?utm_source=kshhu&utm_medium=_banner&utm_campaign=theme-turizmus-vendeglatas)

éjszakák száma 83,4%-kal csökkent 2019 hasonló időszakához képest (KSH, 2020)<sup>9</sup>. A 2020-as év eddigi tapasztalatai alapján látható, hogy a kialakult pandémiás helyzet hossza és kezelése alapvetően meghatározza a hazánkba irányuló egészségturisztikai beutazások alakulását a közeljövőben.

## MÓDSZEREK

A tanulmány fő célkitűzése az egészségturisztikai motivációval hazánkba érkező külföldi vendégek kiadásai generálta nemzetgazdasági hatásokat megvizsgálni a 2019-es évre vonatkozóan. A makrogazdasági hatások számszerűsítéséhez elemeztem az egészségmegőrzés és az egészség javításának motivációjával érkező külföldi turisták legfontosabb fogyasztási és turisztikai jellemzőit.

A vizsgálati módszerként szekunder kutatást választottam, amelynek alapinformációit a Központi Statisztikai Hivatal által publikált turisztikai keresleti adatok jelentették. A KSH adatai a 45 592 fő megkérdezésével zajló „A külföldiek magyarországi turisztikai és egyéb kiadásai” megnevezésű negyedéves rendszerességű adatfelvételéből származnak. A felhasznált információk a KSH Tájékoztatói adatbázisából kerültek letöltésre<sup>10-11</sup>.

A KSH adatfelvételében az egészségturisztikai céllal érkező külföldiek száma 2 720 fő volt, akik a vizsgálatom mintacsoportját jelentették. A mintacsoport az egészségturisztikai motivációk alapján négy csoportra tagozódott, amelyek megoszlása a 3. táblázatban látható.

Táblázat 3. A mintacsoport motiváció szerinti megoszlása (fő)  
Table 3. Distribution of the sample group by motivation (persons)

	Egészség- megőrzés	Gyógy-kezelés	Orvosi kezelések és szolgáltatások	Fogászat	Összesen
<b>Minta elemszáma</b>	708	1075	165	772	2720

Forrás: KSH, saját szerkesztés

Az adatfelvétel során a KSH a Magyarországra érkező külföldieket utazásuk elsődleges motivációja alapján csoportosítja. Az utazók KSH szerinti csoportjai jól megfeleltethetők az egészségturizmus részben motiváció és részben kínálati alapú kategóriáinak és definícióinak. Az egészségturizmus Smith és Puczko által megfogalmazott felosztása és az ahhoz kapcsolódó terminológiai rendszere alapján az egészségmegőrzés céllal érkezőket a wellness turisták, a gyógykezelésre érkezőket a terápiás gyógyturisták, míg az orvosi kezelésre és fogászatra érkezőket a klinikai gyógyturisták közé lehet sorolni. A külföldi egészségturisták jellemzőit és fogyasztási szokásait leíró statisztikai módszerekkel mutatom be. A különbségeket megoszlási, míg az időbeli változásokat dinamikus viszonyszámok segítségével vizsgáltam. A KSH nyilvános adatbázisában csak az alapadatok elér-

<sup>9</sup> KSH (2020): *Tájékoztatói adatbázis, A gyógyszállók mutatói* Letöltve: 2020.10.20. <http://statinfo.ksh.hu/Statinfo/themeSelector.jsp?lang=hu>

<sup>10</sup> KSH (2020): *Tájékoztatói adatbázis, A Magyarországra tett külföldi utazásokhoz kapcsolódó kiadások 2017-től (új motivációs szerkezetben)*, Letöltve: 2020.10.20. <http://statinfo.ksh.hu/Statinfo/themeSelector.jsp?lang=hu>

<sup>11</sup> KSH (2020): *Tájékoztatói adatbázis, A Magyarországra tett külföldi utazások száma a látogatók neme és korcsoportja szerint 2017-től (új motivációs szerkezetben)* Letöltve: 2020.10.20. <http://statinfo.ksh.hu/Statinfo/themeSelector.jsp?lang=hu>

hetők, azok kiegészítő paraméterei nem, így ezek hiányában nem volt lehetőség statisztikai próbák használatára a különbségek és az összefüggések vizsgálatakor.

A külföldi egészségturisták magyarországi költségei generált nemzetgazdasági hatásokat az input-output elemzés segítségével becsültem. Az Ágazati Kapcsolatok Mérlegének (továbbiakban ÁKM) információit felhasználó és a multiplikatív hatásokat is figyelembe vevő elemzési módszert a hazai szakirodalomban is egyre gyakrabban használják a külföldről érkező utazók költségei generálta makrogazdasági hatások becslésére (KPMG, 2015; Laczkó & Bánhidi, 2015; Laczkó & Bátor, 2020; Laczkó & Stocker, 2020). Az olyan turisztikai területek esetében (mint az egészségturizmus), ahol a külföldiek kereslete az év nagy részében nem haladja meg jelentősen a kínálat és a gazdaság kapacitás korlátait, az input-output modellezés hiányosságai kevésbé jelentenek problémát a nemzetgazdasági hatások becslésében. A külföldi egészségturisták fogyasztásakor kevésbé jelennek meg a fokozott jövedelem elszívargás és a keresleti növekedés egyoldalú értelmezésének korlátai, a kizorítási, illetve a helyettesítési hatások negatív következményei (Vörös & Kovács, 2020). A turizmus nemzetgazdasági hatásainak értelmezésére és számszerűsítésére hazánkban is kialakították a Turizmus Szatellit Számlák (továbbiakban TSZSZ) rendszerét, amely átfogóan és specifikusan (10 dimenzióban) értékeli az ágazat gazdasági szerepét (KSH, 2006). Tanulmányomban elsősorban a multiplikatív hatásokra, a generált hozzáadott érték és a GDP-hez való hozzájárulás becslésére koncentráltam (amely részét képezi a TSZSZ elemzéseinek is), így nem tértem ki a TSZSZ rendszeréhez tartozó olyan területek vizsgálatára, mint a foglalkoztatási, az exportgeneráló, vagy a befektetéseket befolyásoló hatások<sup>12</sup>.

A külföldi vendégek költségi szerkezete alapján, az ÁKM-hez igazodva meghatároztam az érintett ágazatok körét. A KSH adatai alapján 2015. évre becsült ÁKM<sup>13</sup> alapján számszerűsítettem az elemzésbe vont ágazatokra jellemző multiplikátor hatást, hozzáadott érték és adó tartalom, valamint a GDP hozzájárulás mértékét. A külföldi egészségturisták fogyasztása alapján vizsgálatba vont ágazatok a következők voltak (2. függelék):

- Humán egészségügyi ellátás
- Szálláshely; vendéglátás
- Szárazföldi, csővezetéses szállítás
- Élelmiszer, ital és dohány
- Sport-, szórakoztató- és szabadidős tevékenység
- Könnyűipar<sup>14</sup>

<sup>12</sup> Az elemzéshez nem állt rendelkezésemre az idegenforgalom szempontjából strukturált ÁKM, illetve az általam hozzáférhető nyilvános adatok köre és csoportosítása is korlátozott volt. Az elemzésemben a Budapesti Corvinus Egyetem Vállalatgazdaságtan Intézete által kidolgozott, 2015. évi információkon alapuló ÁKM változatot használtam (Boda et al., 2019).

<sup>13</sup> Aktualizált ÁKM 2019 évre nem készült és nem került publikálásra. A 4 évvel korábbi adatokra támaszkodó ÁKM használatát azért tekintik elfogadhatónak az input-output elemzéseknél, mert a technológiai kapcsolatok a hazai gazdaságban 4-5 év alatt nem, vagy nagyon csekély mértékben változnak, így az ezekben tapasztalt struktúrák érvényesnek tekinthetők a vizsgált évben is (KSH, 2006; Boda et al., 2019).

<sup>14</sup> A TEÁOR kóddal megkülönböztetett többi ágazattal szemben a könnyűipar egy kumulált kategória a Budapesti Corvinus Egyetem Vállalatgazdaságtan Intézete által kidolgozott ÁKM-ben (Boda et al., 2019).

Az input-output modellezésben - az ÁKM értékeit felhasználva - egymásra épülő lépések sorozatával becsülhetőek és számszerűsíthetőek a nemzetgazdasági hatások. A modellezés során először az egészségturisztikai motivációval érkező külföldiek közvetlen nettó kiadásait<sup>15</sup> határoztam meg (1. függelék), amelyből második fázisként az importtartalmat<sup>16</sup> kivonva számszerűsítettem a költségek közvetlen hazai forrású gazdasági hatását. A következő lépésben megbecsültem a külföldről érkező egészségturisták költségeinek tovagyrűző (közvetett) gazdasági hatását<sup>17</sup> és a generált közvetlen és a közvetett hozzáadott érték nagyságát, valamint a költségvetésbe befolyó adó összegét. Utolsó lépésként számszerűsítettem, hogy a kiadások közvetlenül, illetve a tovagyrűző hatásokon keresztül közvetetten, milyen mértékben járultak hozzá Magyarország GDP-jének alakulásához.

## EREDMÉNYEK

### Az egészségturisztikai motivációval Magyarországra érkező külföldi turisták jellemzői

#### *Az egészségmegőrzés céllal érkező külföldiek*

A negyedéves adatfelvételei alapján a KSH az egészségmegőrzés céllal hazánkba érkező külföldiek számát 1,06 millió főre becsülte 2019-ben. Az érkezők demográfiai összetételét vizsgálva látható, hogy nincs jelentős különbség a nemek szerint, hiszen a látogatók 50,7%-a nő, 49,3%-a férfi. Az életkori összetételről elmondható, hogy a legnépesebb korosztályok sorrendben a 64 évnél idősebbek (27,3%), az 55-64 (21,8%) és a 25-44 (21,0%) évesek csoportjai. A fiatalok korcsoportjai is számottevő arányban (0-14 évesek 6,8%, míg a 15-24 éves korosztály 6,0%) jelennek meg az egészségmegőrzés céllal hazánkba érkezők között.

Az egészségmegőrzés motivációjával érkező külföldi vendégek összesen 3,85 millió napot töltöttek Magyarországon 2019-ben. Ez a vendégkör átlagosan 3,62 napot töltött hazánkban ebben az évben. A wellness típusú szolgáltatások miatt érkező külföldiek kicsit több mint fele (52,8%) töltött több napot hazánkban utazása során. Azok, akik több napra érkeztek Magyarországra átlagosan 5,96 napot maradtak, ezzel 2,78 millió vendégéjszakát töltve hazánkban. Az egészség megőrzésének motivációjával érkező külföldiek magyarországi utazásait, az átlagos külföldi turisták utazásainál nagyobb szezonális jellemezte. Az érkezők 40,2%-a a harmadik negyedévben, míg az első (17,3%) és a negyedik negyedévben (18,0%) a fődénytől messze elmaradó létszámban utaztak országunkba a külföldi vendégek. Ezzel szemben az összes külföldi utazó csak kicsit több mint egyharmada (35,4%-a) érkezett a fődényben, míg 19,8%-uk az első, 20,9%-uk pedig a negyedik negyedévben (1. ábra).

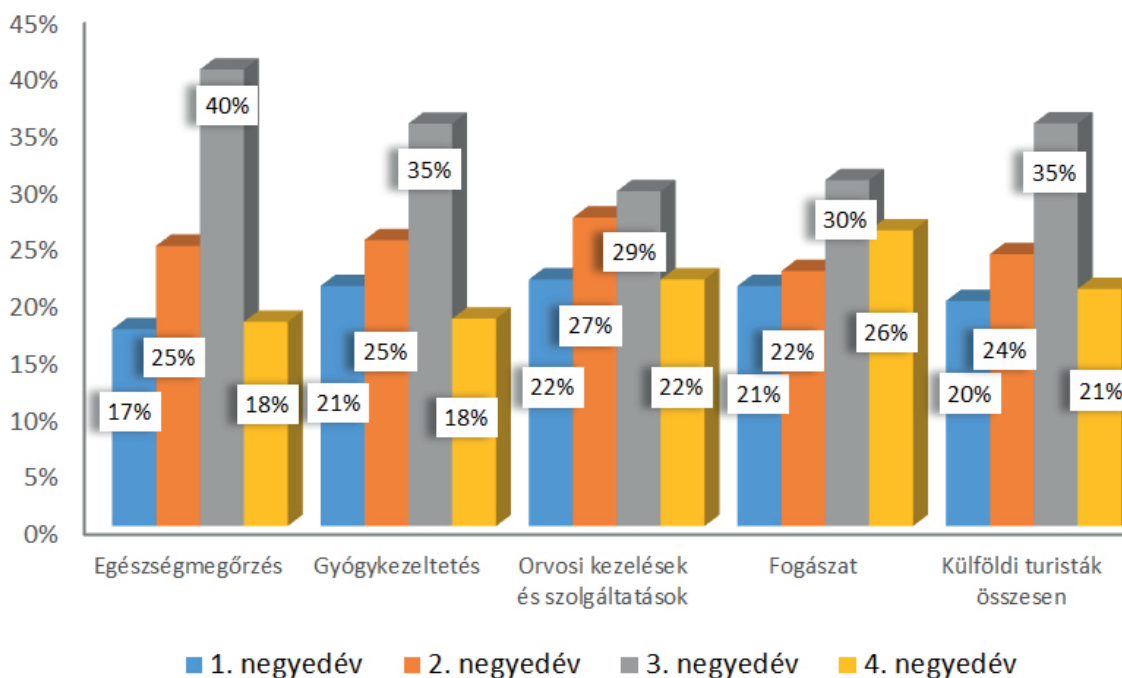
<sup>15</sup> A fogyasztást terhelő ÁFA tartalom levonásával, a fogyasztási szerkezet figyelembevételével.

<sup>16</sup> Az ÁKM alapján az érintett ágazatokra jellemző importtartalom arányok figyelembe vételével.

<sup>17</sup> A vizsgálatom limitációjának tekinthető, hogy a tanulmányban módszertani és adathozzáférési okok miatt nem számszerűsítettem, hogy a külföldi egészségturisták költségei mekkora hányadot képviselnek az érintett ágazatok kibocsátásában. A tovagyrűző hatások becslésénél az ágazatokra jellemző általános multiplikátorokat használtam a generált hatások számszerűsítésére.



Ábra 1. Az egészségturisztikai céllal érkező külföldiek utazásainak időbeli megoszlása (negyedévenként %-ban)  
Figure 1. Time distribution of foreigners' trips with health tourism purpose (% by quarter)

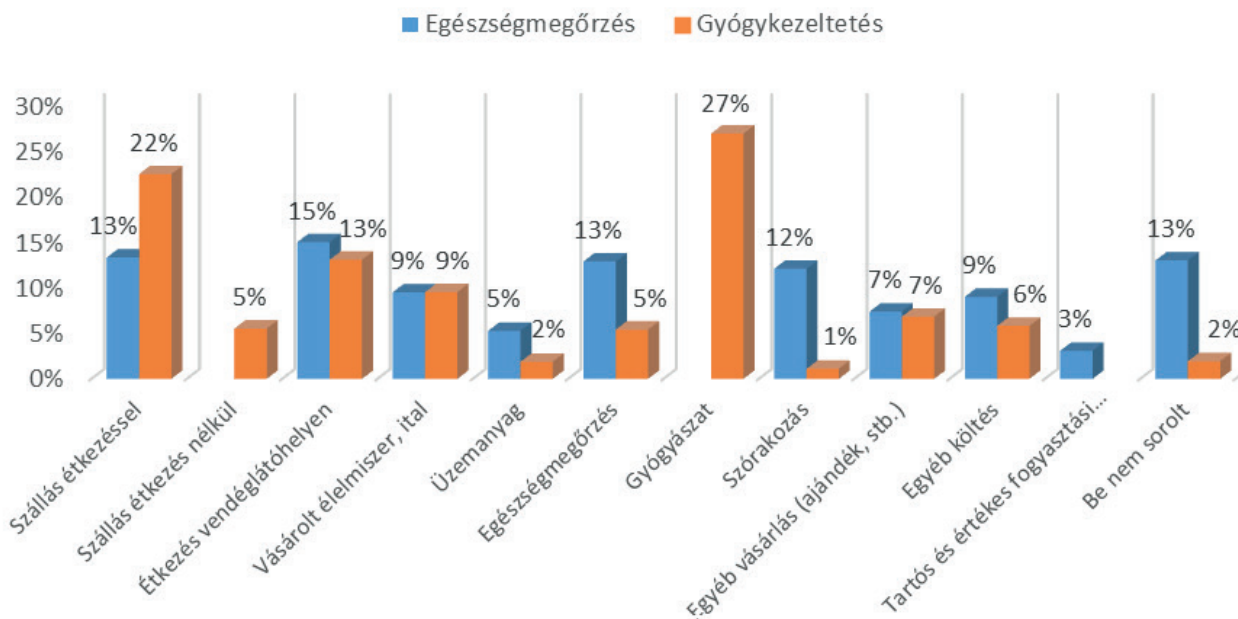


Forrás: KSH, saját számítás

Az egészségmegőrzés motivációjával hazánkba érkező külföldiek 52,4%-a a szomszédos országokból, további 43,8%-uk az Európa Unió más államaiból, valamint 3,7%-uk az unióhoz nem tartozó európai országokból érkeztek. Elenyésző volt azok aránya (0,01%), akik Európán kívüli földrésről érkeztek.

Az egészségmegőrzés céllal érkező külföldiek magyarországi utazásaikhoz kapcsolódóan összességében 66,77 milliárd forintot költöttek 2019-ben, amely naponta átlagosan 17 347 forint kiadást jelentett vendégenként. Ez az átlagos napi költés csak nagyon kis mértékben (3,9%-kal) haladja meg, az átlagos külföldi utazók 16 684 forintos napi kiadását. Azok a vendégek, akik wellness célú utazásaik során legalább egy vendégéjszakát eltöltöttek hazánkban 18 395 forintot, míg azok, akik csak egy napra érkeztek átlagosan 10 402 forintot költöttek naponta. Az egészségmegőrzés motivációval érkezők költési szerkezetét vizsgálva elmondható, hogy a kiadásaik több mint felét az alap turisztikai (szállásra és hideg-meleg étkezésre összesen 37,6%-ot) és az egészségmegőrző szolgáltatásokra (12,8%-ot) fizették ki. Ezek mellett jelentős tételeket képviseltek a szórakozásra (12,0%), vásárlásra (összesen 10,4%) és az egyéb tevékenységekre (9,0%) kiadott összegek (2. ábra).

Ábra 2. Az egészségmegőrzés és a gyógykezelés céljával érkező külföldiek költési szerkezete 2019-ben (%-ban)  
 Figure 2 Spending structure of foreigners with health preservation and medical treatment purposes in 2019 (%)



Forrás: KSH, saját szerkesztés

#### A gyógykezelés céljával hazánkba érkező külföldiek

Gyógykezelés céljával több mint másfél millió külföldi (1,56 millió) érkezett Magyarországra 2019-ben a KSH becslése alapján. A nemek szinte hasonló arányban oszlanak meg (51,3%-uk nő) az érkezők között. Az életkori megoszlásukat vizsgálva elmondható, hogy többségben vannak az idősebb korosztályok, hiszen a gyógykezelésre érkezők több mint felét az 55-64 évesek (24,9%) és a 64 évnél idősebbek (28,9%) korcsoportjai adják. A fiatal és a fiatal középkorúak korcsoportjainak részaránya kifejezetten alacsony, mivel a 15 évnél fiatalabbak (3,3%), a 15-24 évesek (6,4%) és a 25-44 éves (16,5%) korosztályok részaránya együttesen alig haladja meg a 26%-ot. Az utazások időbeli megoszlása közel hasonlóan alakult, mint a külföldi turisták összességének esetében. A főszezonnak számító harmadik negyedévben érkezett a gyógyturisták 35,4%-a, míg a legkevesebbé preferált időszak a negyedik negyedév volt, amikor a turisták 18,2%-a utazott Magyarországra (1. ábra). A külföldi gyógyturisták jelentős többsége (84,6%-a) a szomszédos országokból érkezett, akik mellett az Európai Unió többi országai (12,0%) és az unión kívüli európai államok (3,3%) adtak még jelentős számban vendégeket.

A gyógykezelésre érkezett külföldiek összesen több mint öt és fél millió napot (5,52 millió) töltöttek hazánkban, ami egy főre vetítve átlagosan 3,55 nap tartózkodást jelentett 2019-ben. A terápiás gyógyászati szolgáltatásaink igénybevétele miatt érkezők jelentős része (69,3%-a) csak egy napra utazott hazánkba. Azok, viszont akik több napra érkeztek (30,7%) átlagosan 9,29 napot maradtak, összesen csaknem 4 millió vendégéjszakát (3,98 millió éj) töltve hazánkban ebben az évben.

A gyógykezelésre érkező külföldiek összesen 71,4 milliárd forintot költöttek hazánkban. A külföldi gyógyturisták átlagos napi költése 12 894 forint volt 2019-ben, ami jelentősen (29,4%-kal), elmarad a külföldi turisták átlagos költésétől, amely elmaradás látható az egy napra érkezők (15 448

Ft.) és a több napig maradók (12 271 Ft.) esetében is. A kiadások szerkezete alapján elmondható, hogy legtöbbször a szállás és étkezés különböző formáira (összesen 50,2%-ot), valamint az egészséghez kapcsolódóan (32,2%-ot) költöttek. A gyógykezelésre érkező külföldiek a fentiekén túl vásárlásra költöttek még nagyobb arányban (6,8%-ot), amelyek mellett a további kiadási tételek nem voltak számottevő nagyságrendűek.

#### *Orvosi kezelések és szolgáltatások igénybevételének céljával hazánkba érkező külföldiek*

A plasztikai beavatkozások és egyéb orvosi kezelések és szolgáltatások igénybevétele (kivétel fogászat) miatt hazánkba érkező külföldiek számát 129 ezer főre becsülte a KSH 2019-ben. A magyar orvosok szolgáltatásainak igénybevételében nem volt számottevő különbség a nemek között (a nők aránya 51,2%). Az életkort tekintve a legnagyobb létszámban érkező korosztályok a 64 évnél idősebbek (28,9%) és a 25-44 évesek (26,6%) korcsoportjai voltak. A két csoport mellett jelentős arányban érkeztek még 45-54 évesek (21,9%) és az 55-64 évesek (20,3%) korosztályaiból is. A fiatalok nagyon csekély mértékben voltak érintettek az ilyen motivációjú utazásokban (a 25 évesnél fiatalabbak aránya összesen 2,3% volt) 2019-ben. Az orvosi kezelések és szolgáltatások igénybevétele miatt érkezők utazásainak időbeli megoszlása sokkal kiegyenlítettebb, mint a külföldi turisták összességének esetében. A főszezonnak számító harmadik negyedévben a külföldi klinikai gyógyutisták csak 29,5%-a érkezett, míg a legkisebb forgalmúnak nevezhető első és negyedik negyedévekben is 21,7% volt az utazások aránya.

A plasztikai beavatkozások és egyéb orvosi kezelések igénybevétele (kivétel fogászat) miatt érkező külföldiek összesen 225 ezer napot töltöttek Magyarországon 2019-ben. Az átlagos tartózkodásuk csak 1,74 nap, amelyet magyaráz, hogy az orvosi beavatkozások miatt hazánkba utazók nagy többsége (78,3%-a) csak egy napra érkezett. Azok, akik több napra jöttek hazánkba átlagosan 4,43 napot töltenek nálunk összesen 96 ezer vendégéjszakát igénybe véve Magyarországon. Az egynapos utazások magas arányát magyarázhatja az a tény, hogy a vendégek 91,5%-a a szomszédos országokból érkezett.

Az orvosi kezelések miatt érkező külföldiek összességében 6,84 milliárd forintot költöttek utazásuk során, ami 30 488 forintos napi átlagos kiadást jelentett 2019-ben. Ez az átlagos összeg 82,3%-kal magasabb, mint az átlagos külföldi turista napi költése.

#### *Fogászati kezelések céljával hazánkba érkező külföldiek*

Kiemelt jelentősége miatt, a fogászati turizmust külön kategóriaként vizsgálta a KSH az orvosi beavatkozások igénybevételét célzó utazásokon belül. 2019-ben 838 ezer külföldi érkezett hazánkba fogászati kezelések miatt a KSH becslése alapján. A fogászati kezelések miatt legnagyobb arányban az 55-64 évesek (35,4%) és a 45-54 évesek (26,2%) utaztak hazánkba. A 64 évnél idősebbek (20,0%) és a 25-44 évesek korosztályai is (15,7%) számottevő arányban érkeztek, akik mellett a fiatalok korcsoportjaiból nagyon kis számban jelentek meg hazánkban fogászati turistaként. Az összes külföldi utazó esetében tapasztalt erős szezonálisitásánál, a fogászati célú utazások kiegyenlítettebb időbeli megoszlást mutatnak, hasonlóan az orvosi kezelésekre érkezőkhöz. A magyar fogorvosok külföldi páciensei legnagyobb arányban (95,5%-ban) az Európai Unió országaiból érkeztek, amelyek mellett

az Unión kívüli európai országokból (4,3%-uk) és Ázsiából (0,2%-uk) utaztak nagyobb számban hazánkba 2019-ben a KSH adatfelvétele alapján.

A fogászati szolgáltatások miatt érkező vendégek összesen több mint egy millió napot (1,02 millió) töltöttek Magyarországon. A fogorvosokhoz érkező külföldiek döntő hányada (94,0%-uk), összesen 788 ezer fő egy napos utazás keretében vette igénybe az orvosi szolgáltatásokat. A fogászati kezelés miatt több napra érkező 51 ezer külföldi átlagosan 4,59 napot maradt Magyarországon, 183 ezer vendégéjszakát töltve az országban.

A külföldi vendégek (páciensek) összesen 75,25 milliárd forintot költöttek 2019-ben a fogászati kezeléseikhez kapcsolódó magyarországi utazásaik során. A külföldi fogászati turisták átlagos napi költése 73 630 forint volt, ami több mint 4,4-szerese az átlagos külföldi turisták napi kiadásainak, és ami a legmagasabb összeg volt 2019-ben a KSH által vizsgált összes utazási típus között. A magyar fogorvosokhoz érkező külföldiek közül az egy napra érkezők átlagos napi költése volt a magasabb (86 081 Ft.), míg a több napig hazánkban tartózkodó vendégeké csak 31 705 forint volt átlagosan. A kiadások összetételének vizsgálatához el kell mondani, hogy a költési szerkezet teljes körű bemutatásához sajnos a KSH adatfelvételében nem állt rendelkezésre elegendő adat, ezért a KSH szakemberei csak néhány fogyasztási kategóriára fogalmaztak meg részletes becslést. Ez alapján elmondható, hogy a fogorvosokhoz érkező külföldiek magyarországi utazásaik során, a kiadásai csaknem háromnegyedét (73,3%) az orvosi szolgáltatásokhoz és az egészségmegőrzéshez kapcsolódóan költik el.

### **Az egészségturisztikai motivációval Magyarországra érkező külföldi turisták utazásaihoz kapcsolódó kiadások nemzetgazdasági hatásainak bemutatása**

Az egészségturisztikai céllal érkező külföldiek magyarországi utazásaihoz kapcsolódó kiadások generálta makrogazdasági hatásokat a több lépésből álló input-output modellezés segítségével határozta meg. Ebben a folyamatban az egészségmegőrzés, a gyógykezelés, az orvosi szolgáltatások igénybevétele és a fogászati kezelések motivációjával érkező utazók kiadásai generálta hatásokat összesítve mutatom be, mivel ezek együttesen adják a hazánk iránt megnyilvánuló külföldi egészségturisztikai keresletet.

Az első lépésben számszerűsítettem a külföldi egészségturisták összes magyarországi költését nettó összegben, mivel a fogyasztással generált adóhatás az elemzési folyamat során külön kerül számszerűsítésre (1. függelék). Az egészségturisztikai motivációval érkező külföldiek becsült összesített közvetlen nettó kiadása 178,36 milliárd forint volt 2019-ben (4. táblázat). A közvetlen gazdasági hatásonál érintett termékek és szolgáltatások nem mindegyike hazai eredetű, ezek között import eredetű végső felhasználási tételek is találhatók. A modellezési folyamat második fázisaként számszerűsítettem a külföldi egészségturisták fogyasztásával érintett ágazatok ÁKM alapján meghatározott importhányadát, amely összesített értéke 7,0% lett. Ezek alapján megállapítható, hogy a 178,36 milliárd forint közvetlen nettó kiadás becsült importtartalma 12,45 milliárd forint volt. A folyamat következő lépéseként meghatározhatóvá vált a külföldi egészségturisták kiadásai által generált hazai forrású közvetlen gazdasági hatás, amelyet az importtartalommal csökkentett közvetlen nettó kiadásból számszerűsítettem. A külföldi egészségturisták fogyasztásának hazai forrású becsült közvetlen gazdasági hatása 165,91 milliárd forintot tett ki 2019-ben.

A modellezés következő lépésében az ÁKM vonatkozó értékei alapján számszerűsítettem az elemzésbe vont ágazatok multiplikátor hatásának mértékét (2. függelék). A külföldi egészségturisták költségeinek nem csak közvetlen gazdasági hatásai vannak, hiszen az elfogyasztott termékek és szolgáltatások előállításában résztvevők láncolata is profitál közvetett módon a fogyasztásból.

A multiplikátor ennek a tovagyrűző hatásnak a mértékét számszerűsíti, amelynek értéke az egészségturisztikai céllal érkező külföldiek fogyasztása esetében - figyelembe véve az érintett ágazatok vonatkozó jellemzőit – összesítve mintegy másfélszeres (1,52) volt 2019-ben. Ez a kumulált multiplikátor index kis mértékben különbözik, - a TSZSZ elemzése alapján - a teljes turizmus ágazatra 2017. évben jellemző 1,57-os értéktől (KSH, 2017). A hazai forrású közvetlen gazdasági hatást és a tovagyrűző hatásokat figyelembe véve, számszerűsítettem a külföldi egészségturisták magyarországi fogyasztásához köthető teljes hazai kibocsátás mértékét, amelynek becsült összesített értéke 252,82 milliárd forintnak mutatkozott.

A modellezés következő lépéseiként az elemzésbe vont ágazatok ÁKM-ben meghatározott értékei alapján (2. függelék) megbecsültem a generált hozzáadott érték nagyságrendjét, a képződött adóhatások és a GDP-hez való hozzájárulás mértékét. A fogyasztásban érintett ágazatok összesített hozzáadott érték kulcsa 0,44 volt, amely alapján elmondható, hogy a külföldi egészségturisták kiadásaihoz kapcsolódó 252,82 milliárd forint teljes hazai kibocsátás, 110,04 milliárd forint hozzáadott értéket generált a magyar gazdaságban 2019-ben. A multiplikátor hatást is figyelembe vevő kumulált értékből, a külföldi egészségturisták magyarországi utazásai által közvetlenül generált hozzáadott érték 72,2 milliárd forint volt.

Az egészségturisztikai motivációval érkező külföldiek fogyasztása az eddigiek mellett termékadókat, munkát terhelő adókat, valamint közvetlen és közvetett ÁFA befizetést is generált. Az ÁKM adóhatásokra vonatkozó értékei alapján (2. függelék) elmondható, hogy a külföldi egészségturisták költsége 9,80 milliárd forint termékadót, valamint összesen 62,36 milliárd forint közvetlen és közvetett ÁFA hatást generált. A közterhekkkel, személyi jövedelemadóval és a GDP-t terhelő egyéb adókkal (19,84 milliárd Ft.) együtt a költségvetésbe befolyó összes generált adó 92,00 milliárd forint volt.

Az input-output modellezés befejező lépéseként számszerűsítettem a fogyasztással generált bruttó hazai termék (GDP) hozzájárulás mértékét, amelyet a hozzáadott érték és a termék adók összegeként kaptam meg. A külföldi egészségturisták fogyasztása közvetlenül 78,65 milliárd forint GDP növekményt generált, amelyhez további 41,20 milliárd forint GDP kapcsolódott a tovagyrűző hatásokat is figyelembe véve. Ezek alapján elmondható, hogy az egészségturisztikai céllal hazánkba érkező külföldiek kiadásai összességében 119,85 milliárd forinttal járultak hozzá Magyarország GDP-jéhez 2019-ben (4. táblázat).

Táblázat 4. Az egészségturisztikai céllal érkező külföldiek utazásaihoz kapcsolódó kiadások nemzetgazdasági hatásainak bemutatása az input-output modellezés folyamatával  
 Table 4. Presentation of the effects of foreigners' travel-related expenditures with health tourism purposes on the national economy by the input-output modeling process

<b>1. A külföldi egészségturisták közvetlen kiadásai:</b>	178 358 millió Ft.
1.1. A közvetlen kiadásokhoz kapcsolódó ÁFA tartalom:	41 926 millió Ft.
2. Import tartalom aránya:	0,07 (0,0697993)
2.1. Import tartalom (1.x2.):	12 449 millió Ft.
<b>3. Közvetlen hazai kibocsátás (gazdasági hatás) (1.-2.1.):</b>	165 908 millió Ft.
4. Érintett ágazatok összesített multiplikatóra:	1,52 (1,5238551)
4.1. Közvetett hazai kibocsátás (3.x (4.-1)):	86 912 millió Ft.
4.2. <b>Teljes hazai kibocsátás (3.+ 4.1.):</b>	252 820 millió Ft.
4.3. Közvetett hazai kibocsátáshoz kapcsolódó ÁFA tartalom	20 430 millió Ft.
5. Hozzáadott érték összesített kulcsa:	0,44 (0,4352531)
5.1. Közvetlen generált hozzáadott érték (3.x 5.):	72 212 millió Ft.
5.2. Közvetett generált hozzáadott érték (4.1. x 5.):	37 829 millió Ft.
5.3. <b>Teljes generált hozzáadott érték (5.1. + 5.2.):</b>	110 041 millió Ft.
6. Generált termék adók összesített kulcsa:	0,04 (0,0387862)
6.1. A közvetlen hazai kibocsátás generálta termékadók-támogatások (3. x 6.):	6 435 millió Ft.
6.2. A közvetett hazai kibocsátás generálta termékadók-támogatások (4.1. x 6.):	3 371 millió Ft.
6.3. A teljes hazai kibocsátás generálta termékadók-támogatások (4.2. x 6.):	9 806 millió Ft.
6.4. Közterhek, személyi jövedelemadó és a GDP terhelő egyéb adók összesített kulcsa	0,18 (0,1803037)
6.5. Közterhek, személyi jövedelemadó és a GDP terhelő egyéb adók (5.3.x 6.4.):	19 841 millió Ft.
6.6. <b>Teljes becsült adóhatás (1.1. + 4.3. + 6.3. + 6.5.):</b>	92 003 millió Ft.
7. Közvetlen GDP hozzájárulás (5.1. + 6.1.):	78 647 millió Ft.
7.1. Közvetett GDP hozzájárulás (5.2. + 6.2.):	41 200 millió Ft.
7.2. <b>Teljes GDP hozzájárulás (5.3. + 6.3.):</b>	119 847 millió Ft.

Forrás: saját számítás

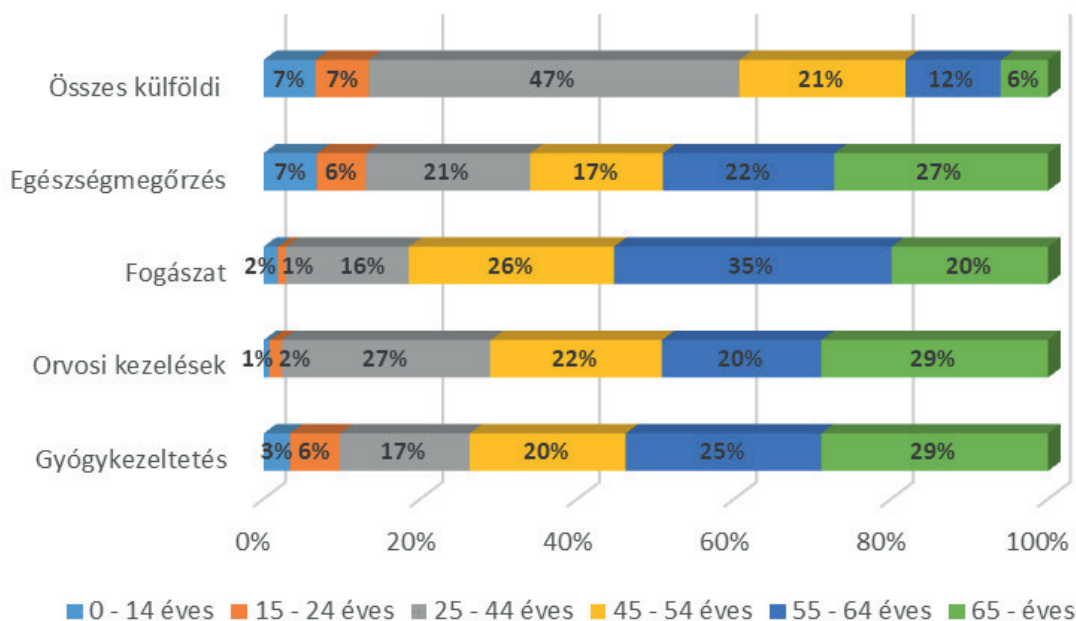
### Az egészségturisztikai motivációval Magyarországra érkező külföldi turisták csoportjainak összehasonlítása

A magyar egészségturisztikai kínálat igénybevétele miatt hazánkba érkező külföldieket a KSH az utazásuk fő motivációja alapján csoportosította. Az így kialakított csoportok számos jellemzőjükben markánsan eltérnek egymástól, így többek között turisztikai szokásaikban, költési hajlandóságukban és ennek köszönhetően a generált makrogazdasági hatásaikban.

Demográfiai jellemzőiket vizsgálva elmondható, hogy a nemek között egyik egészségturisztikai csoport esetében sem látható néhány százaléknál nagyobb mértékű különbség, szemben a hazánkba érkező összes külföldi turista nemi megoszlásával, ahol számottevőbb (13,0%-os) férfitöbbség volt tapasztalható a 2019-es évben. Az egészségturisztikai céllal érkezők életkorával kapcsolatban látható, hogy csoportjaikban jelentősen felülreprezentáltak az idősebb korosztály tagjai, az összes külföldi turista korszerinti megoszlásához képest. Az egészségmegőrzés motivációval érkezőknél tapasztalhatjuk egyedül a fiatal korosztályok hasonló arányú jelenlétét, mint az összes külföldi turista esetében. A középkorúak (25-44 évesek) aránya jelentősen alacsonyabb, az idősebb korcsoportoké (55-64 és

az 65 évnél idősebbek) pedig egyértelműen magasabb minden egészségturisztikai csoportnál, mint a beutazó külföldiek esetében (3. ábra). A fiatalabb összetételű egészségmegőrzés céllal hazánkba utazók csoportja mellett az orvosi kezeléseért érkező külföldiek között található még magasabb arányban középkorúak (25-44 évesek). Az eredményekben bemutatott életkori arányok jól alátámasztják az egészségturisztikai keresletet és fogyasztói profilokat vizsgáló korábbi hazai kutatások megállapításait (Kiss & Török, 2001; Aquaprofit, 2007; Boros et al., 2012; MTÜ, 2017, 2020).

3. ábra. Az egészségturisztikai motivációval érkező külföldiek csoportjainak életkori megoszlása (%-ban)<sup>18</sup>  
Figure 3. Age distribution of foreigners' groups arriving with health tourism motivation (%)



Forrás: KSH, saját szerkesztés

A külföldi egészségturisták utazási jellemzőit vizsgálva jelentős különbségek tapasztalhatók a különböző csoportok között. Az egészségmegőrzés motivációjával hazánkba utazó „wellness” turistákról elmondható, hogy az átlagos külföldieknél tovább maradnak, és többet költenek, de érkezéseik erősebb szezonalitást mutatnak a többi egészségturista csoporténál és a külföldiek összesített utazásainál is. Az egészségmegőrzés motivációjával több mint egy millióan érkeztek, akik 3,85 millió napot tartózkodtak hazánkban, amely az összes külföldi egészségturista által Magyarországon eltöltött napok több mint harmadát (36,2%-át) jelentette.

A külföldi egészségturisták legnépesebb csoportját a gyógykezeltetés motivációjával utazók csoportja jelentette. A több mint másfél millió vendég, 5,54 millió napot és csaknem 4 millió vendégéjszakát töltött Magyarországon 2019-ben. Az összes külföldi egészségturista által hazánkban töltött napok több mint felét (52,1%-át) a gyógykezelésre érkezők adták ebben az évben. A gyógykezeltetésre hazánkba utazók az átlagosnál tovább maradtak – amely kifejezetten igaz a több napra érkezők 9,29 napos tartózkodása esetében –, az érkezéseik időbeli megoszlása pedig hasonlóan alakult, mint a külföldiek összessége kapcsán tapasztalható. Kedvezőtlennek tekinthető viszont, hogy az utazása-

<sup>18</sup> Az életkor vizsgálata esetében a KSH által kialakított életkori kategóriákat volt lehetőségem használni. A diagram értékelésekor mindenképpen figyelembe kell venni, hogy az életkori csoportok nem egyenlő terjedelműek.

ikhoz kapcsolódó átlagos kiadásaik messze elmaradtak az egészségturisztikai céllal érkezők többi csoportjától és az átlagos külföldiek napi költségeitől is (5. táblázat).

Táblázat 5. Az egészségturisztikai motivációval érkező külföldiek utazásainak jellemzői  
 Table 5. Characteristics of foreigners' trips with health tourism motivation

	Utazások száma (1000 fő)	Eltöltött napok száma (1000 nap)	Költség (millió Ft.)	Átlagos tartózkodás (nap)	Átlagos napi költség (Ft.)	Vendég-éjszakák száma (ezer éj)
Egészségmegőrzés	1 063	3 849	66 770	3,62	17 347	2 785
Gyógykezeltetés	1 562	5 539	71 420	3,55	12 894	3 978
Orvosi kezelések és szolgáltatások	129	225	6 844	1,74	30 418	96
Fogászat	838	1 022	75 250	1,22	73 630	183
Egészségturizmus összesen	3 592	10 635	220 284	2,96	20 713	7 042
Összes külföldi turista 2019-ben	61 397	138 463	2 310 110	2,26	16 684	77 065

Forrás: KSH saját szerkesztés

Az orvosi kezelések és szolgáltatások, illetve a fogászat miatt hazánkba érkező utazókról elmondható, hogy mindkét csoportjuk esetében kifejezetten magas a napi átlagos költség, amely a fogászati kezelésekre érkezők esetében a KSH által mért és megkülönböztetett összes beutazó csoport esetében a legmagasabb volt 2019-ben. Kedvezőnek minősíthető még, hogy kevésbé jellemző a szezonális ezekre az utazásokra, mivel, mind a külföldiek átlagánál, mind a többi egészségturisztikai céllal érkezők csoportjainál kiegyensúlyozottabb a turista érkezések időbeli megoszlása. Ki kell emelni, hogy az egynapos utazások kifejezetten magas aránya következtében lényegesen rövidebb ideig maradtak hazánkban az orvosi kezelések és szolgáltatások, valamint a fogorvosok miatt érkezők, mint az átlagos külföldi turisták. Ehhez hozzá kell még tenni, hogy az átlagos külföldi utazóhoz képest (5,55 nap) rövidebb tartózkodás volt jellemző a több napra érkezők esetében is. A fogászati és az egyéb orvosi kezelések igénybevétele miatt érkező külföldiek által 2019-ben Magyarországon töltött 1,25 millió nap az összes egészségturisztikai céllal hazánkba utazók tartózkodásának 11,7%-át adta.

A különböző egészségturisztikai céllal érkezők 2019-ben tapasztalt és bemutatott utazási jellemzői alapvetően megerősítik a témával foglalkozó hazai irodalom külföldiek keresletére vonatkozó állításait, illetve azokat a keresleti profilokat, amelyeket kiemelten figyelembe vettek a turizmusfejlesztési programok megtervezése során (Kiss & Török, 2001; Aquaprofit, 2007; Boros et al., 2012; MTÜ 2017, 2020; Györi, 2020).



Táblázat 6. Az egészségutisztikai motivációval érkező külföldiek és az átlagos külföldi turisták magyarországi utazásaihoz kapcsolódó kiadások nemzetgazdasági hatásai 2019 évre vonatkozóan  
Table 6. Expenditure on trips of foreigners with health tourism motivation and foreign average tourists in Hungary for 2019

	Közvetlen kiadások (millió Ft.)	Teljes hazai kibocsátás (millió Ft.)	Generált közelítő GDP (millió Ft.)	Generált adóhatás (millió Ft.)	1 napra jutó generált GDP hatás (Ft.)
Egészségmegőrzés	54 752	82 262	34 153	26 681	8 873
Gyógykezelés	58 965	88 318	39 721	28 862	7 171
Orvosi kezelések és szolgáltatások	5 389	8 162	4 100	3 274	18 221
Fogászat	59 252	74 079	41 873	32 666	40 972
Egészségutizmus összesen	178 358	252 820	119 847	92 003	11 269
Összes külföldi turista	1 684 076	2 422 007	958 725	779 035	6 924

Forrás: KSH, saját számítás

A külföldi egészségutisták csoportjait összehasonlítva látható, hogy a fogászati kezelésekre érkezők költségei járultak hozzá legnagyobb mértékben a hazai GDP növekedéséhez és a költségvetésbe befolyó adók összegéhez 2019-ben. Ha ehhez hozzászámoljuk az egyéb orvosi beavatkozások (pl. plasztikai sebészet, elektív műtétek stb.) miatt érkezőket, akkor elmondhatjuk, hogy az orvosi kezeléseknél hazánkba utazók kiadásai csaknem 46 milliárd forinttal járultak hozzá a magyar GDP alakulásához, amely az országunkba érkező összes külföldi generálta GDP hatás 4,8%-a (6. táblázat).

Az egészségutisták közül legnagyobb létszámban a gyógykezelés miatt érkeztek hazánkba a külföldiek, akik fogyasztása 39,7 milliárd forinttal járult hozzá a magyar GDP növekedéséhez, ami az összes külföldi utazó generálta GDP hatás 4,1%-a.

Az egészségmegőrzés motivációjával hazánkba utazók fogyasztásukkal a teljes beutazó turizmus generálta GDP növekmény 3,6%-át, valamint az adóbevételek 3,5%-át adta 2019-ben.

Az 1 napra jutó GDP hatás fajlagosát vizsgálva látható, hogy a generált átlagos gazdasági hatás az egészségutizmus minden csoportja esetében meghaladja az átlagos külföldiek esetében tapasztalható 6 924 forintos értéket. A hazai szakirodalomban az adott évre csak a külföldi passzív sportutisták esetében számítottak hasonló mutatót (8 395 Ft.), amely alapján elmondható, hogy a gyógykezelésre érkezők kivételével a többi egészségutisztikai cél miatt hazánkba utazók, fajlagosan is nagyobb gazdasági hatást generáltak, mint a sportversenyek nézői (Laczkó & Bátor, 2020).

## KÖVETKEZTETÉS

Az egészségutizmus most már több évtizede kiemelt prioritást élvező területe a magyar turizmuságazatnak. A döntően saját erőforrásokat kihasználó magyar egészségutizmus elmúlt évtizedeiben tapasztalhattuk ugyan a belföldi forgalom emelkedését, de ez napjainkban is olyan turisztikai terület, amelyben továbbra is kiemelten fontos szerepe van a külföldi vendégeknek (Csapó & Lőrincz, 2020; KSH, 2020).

Összességében elmondható, hogy a KSH adatai alapján 2019-ben több mint három és fél millió külföldi érkezett hazánkba egészségügyi célú utazással, akik összesen több mint 10 millió napot maradtak Magyarországon, amely során 7 milliót meghaladó számú vendégéjszakát töltöttek el. Az egészségügyi utazáshoz kapcsolódó motivációkkal érkező külföldiek átlagosan 2,96 napot maradtak hazánkban, amely során átlagosan 20 713 forintot költöttek naponta. Ezek az értékek az átlagos külföldi turistáknál hosszabb tartózkodást és jelentősen magasabb költési hajlandóságot mutatnak. Az egészségük javításának vagy megőrzésének céljával főként az idősebb korosztályok utaznak hazánkba. Ezt jól mutatja, hogy az érkezők több mint fele (52,6%) 55 évnél idősebb, és ha a 45-54 éves korosztályt is figyelembe vesszük, akkor a Magyarországra utazó egészségügyi turistáknak közel háromnegyede az idősebbek korcsoportjaiból került ki 2019-ben.

A 2019. évre szóló és a KSH adatfelvételére, valamint az ÁKM értékeire támaszkodó elemzés számszerűsítette, hogy az egészségügyi utazással érkező külföldiek magyarországi utazásai 252 milliárd forint teljes hazai kibocsátást generáltak, amelynek köszönhetően csaknem 120 milliárd forinttal járultak hozzá Magyarország GDP-jéhez, illetve 92 milliárd forinttal az adóbevételekhez. Az összes hazánkba érkező külföldi turista fogyasztása generálta GDP hatás, 12,5%-a származott az egészségügyi utazástól a vizsgált évben. Mindenképpen ki kell emelni, hogy az egészségügyi utazással Magyarországra érkező külföldiek fogyasztása fajlagosan is jelentősebb makrogazdasági hatásokat eredményez, mint az átlagos külföldi utazók, illetve további kiemelt turisztikai területek esetében tapasztalható (pl. passzív sportturizmus). Ez a vizsgálat is megerősítette, hogy a jelentős külföldi vendégkört vonzó – főként gyógyvízhez kötődő – gyógykezelések, valamint az egészség megőrzése miatt érkezők csoportjai mellett, kiemelten fontosak az orvosi beavatkozások miatt hazánkba utazók, hiszen fizetési hajlandóságuk és annak nemzetgazdasági hasznai az egyik legmagasabbak a magyar turizmus ágazatban. Az elemzés eredményeihez mindenképp hozzá kell tenni, hogy a makrogazdasági hatások mellett a beutazó turizmusnak további fontos hatásai is vannak. Ezek közé tartoznak többek között a munkaerő piaci, az életminőségi, a társadalmi és településfejlesztési hatások, amelyeket egy bővülő egészségügyi utazási kereslet pozitívan tud befolyásolni (Michalkó & Rátz, 2011; Stocker, 2013; Laczkó, 2015b).

Sajnos a 2020-as év a nemzetközi turizmus számára nagyon kedvezőtlenül alakult az egész világot érintő COVID 19 járvány miatt. Az eddigi információk alapján a negatív folyamatok a hazánkba irányuló egészségügyi utazásokat is jellemzik. Ez a kedvezőtlen tény sajnos kijelöli a vizsgálat új irányait is, hiszen pontosan fel kell tárni mekkora visszalépést jelentett a pandémiás helyzet a turizmus szektorban és mely területek azok, amelyek a megváltozott helyzetben továbbra is gazdaságosan működők, vagy éppen fejlődőképesekek maradtak.

## IRODALOMJEGYZÉK

- Ács, P., & Laczkó T. (2008). Spatial Concentration of Hungary's Health Tourism. *Modern Geográfia*, 2(2), 35–55.
- Aubert, A., & Berki, M. (2007). A nemzetközi és a hazai turizmus területi folyamatai, piaci tendenciái a tendenciái a globalizáció korában. *Földrajzi Közlemények*, 131(3), 119–133.
- Aquaprofit Műszaki, Tanácsadási és Befektetési Rt. (2007). *Országos egészségturizmus fejlesztési stratégia*. [http://www.oib.gov.hu/docs/egeszsegturizmus\\_strategia.pdf](http://www.oib.gov.hu/docs/egeszsegturizmus_strategia.pdf)
- Boda, Gy., Révész, T., Losonci, D., & Fülöp, Z. (2019). A növekedési ütem és a foglalkoztatás növelésének lehetőségeiről. *Közgazdasági Szemle*. 66(4), 376–417.
- Boros, Sz., Mondok, A., & Várhelyi T. (2012). *Az egészségturizmus szolgáltatási és menedzsmentje*. Szolnok: Szolnoki Főiskola.
- Csapó, J., & Lőrincz, K. (2020). A turizmus gazdaságban betöltött szerepe és irányai Magyarországon a COVID-19 előtt és után. *GeoMetodika*. <https://geometodika.hu/2020/08/23/a-turizmus-gazdasagban-betoltott-szerepe-es-iranyai-magyarorszagon-a-covid-19-elott-es-utan/>
- Global Wellness Institute (2018). *Global Wellness Economy Monitor*, [https://globalwellnessinstitute.org/wp-content/uploads/2019/04/GWIWellnessEconomyMonitor2018\\_042019.pdf](https://globalwellnessinstitute.org/wp-content/uploads/2019/04/GWIWellnessEconomyMonitor2018_042019.pdf)
- Györi, F. (2015). Termál- és gyógyvizekre épülő egészségturisztikai és rekreációs szolgáltatások a Dél-Alföld és a Vajdaság fürdőiben. In A. Ricz, & Z. Takács, (Eds.), *A régió TÍZpróbája*. (pp. 153–164.). Subotica, Regionális Tudományi Társaság/Društvo za Regionalne Nauke.
- Györi, F., Hézsóné, Böröcz, A., Kiss, G., Lehmann-Dobó, A., Meszlényi-Lenhardt, E., & Balogh L. (2015). *Wellness, sport- és egészségturizmus*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar Testnevelési és Sporttudományi Intézet. [http://www.jgygpk.hu/tamop13e/tananyag\\_html/wellness/index.html](http://www.jgygpk.hu/tamop13e/tananyag_html/wellness/index.html)
- Györi, F. (2020). *Health-Sports-Tourism: with the prospects of Hungary*. Szeged: Foundation For Youth Activity and Lifestyle.
- Hajnal, K., & Köbli, Á. (2014). Hévíz turizmusának fejlődési irányai. *Modern Geográfia*, 9(3), 11–20.
- Hegedüs, V. (2006): Az egészségturizmus keresletének és fogalmi rendszerének változásai Magyarországon. *Földrajzi Értesítő*. 55(3-4.), pp. 355-373.
- Kincses, Gy. (2009). *A gyógyturizmus fogalmai, tendenciái a világban és Magyarországon*. [http://www.eski.hu/new3/gyogyturizmus/zip\\_doc\\_2009/Konf-20091126/Kincses\\_hajo2009nov.pdf](http://www.eski.hu/new3/gyogyturizmus/zip_doc_2009/Konf-20091126/Kincses_hajo2009nov.pdf)
- Kiss, K., & Török, P. (2001). Az egészségturizmus nemzetközi keresleti és kínálati trendjei. *Turizmus Bulletin*, 1(3), 2–19.
- Központi Statisztikai Hivatal (2006). *Magyarország turizmus szatellit számlái*. Budapest: KSH. <https://mek.oszk.hu/07100/07100/07100.pdf>
- Központi Statisztikai Hivatal (2017). *Turizmus-szatelitszámlák, 2017*. Budapest: KSH. <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/turizmszat/turizmszat17.pdf>
- Laczkó, T., & Ács, P. (2009). Spatial Characteristics of the Hungarian Wellness Market's Demand and Supply Relations. *World Leisure Journal*, 51(3), 197–210.

- Laczkó, T., & Bánhidi, M. (2015). A belföldi és a beutazó turizmushoz kapcsolódó sportfogyasztási szokások alakulása Magyarországon. In T. Szabó, M. Bánhidi, & G. Szóts (Eds.), *A sportturizmus gazdasági és társadalmi kérdései Magyarországon*. (pp. 187–212.). Budapest: Magyar Sporttudományi Társaság.
- Laczkó, T. (2009). A nemzetközi wellness-turizmus jellemzői a XXI. században. *Modern Geográfia*, 4(1), 1–16.
- Laczkó, T. (2015a). Az egészségturizmus fogalmi rendszere. In T. Laczkó & M. Bánhidi (Eds.), *Sport és egészségturizmus alapjai*. (pp. 126–143). Pécs: PTE ETK.
- Laczkó, T. (2015b). Az egészségturizmus kapcsolata a természeti, társadalmi és gazdasági környezettel. In T. Laczkó & M. Bánhidi (Eds.), *Sport és egészségturizmus alapjai*. (pp. 144–157). Pécs: PTE ETK.
- Laczkó, T., & Bátor, G. (2020). Magyarországi sporteseményekre érkező külföldi turisták fogyasztásának nemzetgazdasági hatásai 2019-ben. *Sport- és Egészségtudományi Füzetek*, 4(4), 78–93.
- Laczkó, T., & Stocker, M. (2020). A 2017. évi hazai rendezésű nemzetközi sporteseményekre érkező külföldi turisták fogyasztásának nemzetgazdasági hatásai. *Turizmus Bulletin*, 20(2), 22–33. <https://doi.org/10.14267/TURBULL.2020v20n2.3>
- Michalkó, G., & Rátz, T. (2011). *Egészségturizmus és életminőség Magyarországon*. Budapest: MTA Földrajztudományi Intézet.
- Michalkó, G., Rátz, T., & Hinek, M. (2011). Az egészségügyi turizmus kínálatának területi különbségei Magyarországon a szolgáltatók internetes megjelenései alapján. In G. Michalkó, & T. Rátz, (Eds.), *Egészségturizmus és életminőség Magyarországon*. (pp. 155–173.). Budapest: MTA Földrajztudományi Intézet.
- MTÜ (2017). *Magyar Turizmusfejlesztési Stratégia 2030*. Budapest: Magyar Turisztikai Ügynökség.
- MTÜ (2020). *Egészségturizmus*. Budapest, Magyar Turisztikai Ügynökség. <https://mtu.gov.hu/cikkek/egeszsegturizmus>.
- Raffay, Z. (2020). *A COVID-19 járvány hatása a turisták fogyasztói magatartásának változására*. [https://ktk.pte.hu/sites/ktk.pte.hu/files/images/008\\_A%20COVID-19%20jarvany%20hatasa%20a%20turistak%20fogyasztoi%20magatartasanak%20valtozasara.pdf](https://ktk.pte.hu/sites/ktk.pte.hu/files/images/008_A%20COVID-19%20jarvany%20hatasa%20a%20turistak%20fogyasztoi%20magatartasanak%20valtozasara.pdf)
- Smith, M., & Puczkó L. (2010). *Egészségturizmus: gyógyászat, wellness, holisztika*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Stocker, M. (2013). Dematerializálódás szerepe az értékteremtésben. *Vezetéstudomány*, 44(12), 44–53.
- Vörös, T., & Kovács, N. (2020). Sportesemények társadalmi gazdasági hatásainak értékelési lehetőségei. In *Egészség Sport Gazdaság*. (pp. 154–167). Győr: III. Mobilis Közhasznú Nonprofit Kft.
- Zsigmond, E., Kozma, L., & Laczkó, T. (2012). Die Untersuchung der Terminologie von Wellness. *Magyar Terminológia*, 5(1), 145–154.

## FÜGGELÉK

Függelék 1. A külföldi egészségturisták csoportjainak költségei fogyasztási csoportok szerinti bontásban (millió Ft.).

Fogyasztási szerkezet	Gyógy- kezeletés	Orvosi kezelések és szolgáltatá- sok	Fogászat	Egészség- megőrzés	Bruttó összesen	Nettó összesen
Szállás étkezéssel	15 973			8 845	24 818	21 032
Szállás étkezés nélkül	3 926				3 926	3 327
Étkezés vendéglátóhelyen	9 297			9 975	19 272	18 354
Vásárolt élelmiszer, ital	6 769	418	3 086	6 314	16 587	13 061
Üzemanyag	1 338			3 500	4 838	3 809
Egészségmegőrzés	3 842		26 274	8 555	38 671	30 450
Gyógyászat	19 135	3 597	28 878		51 610	40 638
Szórakozás	781			8 022	8 803	6 931
Egyéb vásárlás (ajándék stb.)	4 848		2 051	4 898	11 797	9 289
Egyéb költség	4 138		12 067	5 979	22 184	17 468
Tartós és értékes fogyasztási cikkek				2 045	2 045	1 610
Be nem sorolt	1 373	2 829	2 894	8 637	15 733	12 388
Mindösszesen	71 420	6 844	75 250	66 770	220 284	178 358

Forrás: A táblázat a KSH Tájékoztatási adatbázisának, „A Magyarországra tett külföldi utazásokhoz kapcsolódó kiadások 2017-től (új motivációs szerkezetben)” című adatbázisának információi alapján került összeállításra. <http://statinfo.ksh.hu/Stainfo/themeSelector.jsp?lang=hu> Letöltve: 2020.10.20.

Magyarázat: Az üresen hagyott mezők esetén, az adott fogyasztási típusra nem adott meg becslést a KSH. A nettó összesen értékek saját számítás alapján kerültek kialakításra, ahol a fogyasztási típusra elsősorban jellemző termékek/ szolgáltatások ÁFA kulcsát vettem figyelembe.

Függelék 2. A fogyasztási tételek ágazati besorolása és az Ágazati Kapcsolatok Mérlegében meghatározott arányok az érintett ágazatokra vonatkozóan

Fogyasztási szerkezet	Ágazati besorolás	Import-tartalom kulcs	Ágazati multiplikátor	Hozzáadott érték kulcs	Adóktámogatások kulcsa	A generált hozzáadott érték, közteher és SZJA kulcsa
Szállás étkezéssel	55-56: Szálláshely; vendéglátás	0	1,79	0,37	0,04	0,13
Szállás étkezés nélkül	55-56: Szálláshely; vendéglátás	0	1,79	0,37	0,04	0,13
Étkezés vendéglátóhelyen	55-56: Szálláshely; vendéglátás	0	1,79	0,37	0,04	0,13
Vásárolt élelmiszer, ital	10-12: Élelmiszer, ital és dohány	0,22	1,92	0,21	0,01	0,1
Üzemanyag	49: Szárazföldi, csővez. száll.	0,02	1,48	0,43	0,04	0,13
Egészségmegőrzés	86:humán egészségügyi ellátás	0	1,3	0,59	0,05	0,23
Gyógyászat	86:humán egészségügyi ellátás	0	1,3	0,59	0,05	0,23
Szórakozás	93: Sport-, szórakoztató- és szabadidős tev.	0,02	1,68	0,39	0,05	0,14
Egyéb vásárlás (ajándék, stb.)	Könnyűipar	0,33	1,33	0,32	0,01	0,15
Egyéb költség	Könnyűipar	0,33	1,33	0,32	0,01	0,15
Tartós és értékes fogyasztási cikkek	Könnyűipar	0,33	1,33	0,32	0,01	0,15
Egyéb a KSH által nem pontosított költség	55-56: Szálláshely; vendéglátás	0	1,79	0,37	0,04	0,13

Forrás: saját szerkesztés

Tvrtko Josip Čelan<sup>1</sup>

## **Tourism as a Disconnecting Element of the EU Funded Hungary–Croatia Cross-border Co-operation**

### **ABSTRACT**

This paper analyses the strategic role of tourism within the Hungary–Croatia (IPA) Cross-border Co-operation Programme 2007–2013 (hereinafter HU-HR (IPA) CBC Programme), as well as in the Interreg V-A Hungary–Croatia Co-operation Programme 2014–2020 (hereinafter Interreg V-A HU-HR CBC Programme). HU-HR (IPA) CBC Programme applied a new two-step development approach to tourism, with no similar case in other CBC programmes. First, it prescribed the preparation of the Regional Tourism Product Plan (RTPP) within a special project (Varjú, et al., 2013) and only after the RTPP was elaborated, could the open call for tourism proposals be launched at the end of 2011 (Čelan, 2015). Interreg V-A HU-HR CBC Programme has continued with usage of RTPP as the obligatory strategic guidelines. The main goal of this research is to review the impact of tourism on the border area and to conclude whether it has become a real connecting element, or the developments were only scattered and limited. The author will analyse publicly available Programme level documents and reports, furthermore, examine the methodology introduced in the planning of tourism actions in the Programme. As of results, more than 36% of contracted EU funds in the Programme supported 38 tourism projects, which proved to be beyond the expectations of planners in HU-HR (IPA) CBC Programme. The share of tourism in the Interreg V-A HU-HR CBC Programme 2014–2020 increased, where 46% of the total funds allocated to the Programme went to 34 tourism projects. The approach in the decision making and selection of projects will be studied. The tensions arose among the local and regional stakeholders, due to the lack of funds and as of their strong interest mainly for the infrastructural tourism projects. The author will try to prove the hypothesis that the tourism is not a real connecting feature of the EU funded Cross-border Co-operation and the border area. He presumes that a tourism disconnection is a combined consequence of geographical border handicap and not properly planned and implemented Cross-border Programmes, having also relatively small amounts available for joint Hungarian–Croatian developments.

*Keywords: cross-border co-operation, European Union, Hungarian–Croatian border area, tourism, disconnection, unbalanced development*

---

<sup>1</sup> PhD, project manager for EU funds; Diamond Aircraft Industries GmbH, Nikolaus-August-Otto-Straße 5, 2700 Wiener Neustadt, Austria, telephone: +43 2622 267000, E-mail: tvrtko\_josip\_celan@yahoo.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2449-9649>

## INTRODUCTION

The Hungarian–Croatian cross-border co-operation started almost two decades before the present Interreg V-A Hungary–Croatia Co-operation Programme 2014–2020. The beginnings were in the years 2002–2003, when local actors along the border initiated the creation of the Hungary–Croatia Pilot Small Projects Fund within the framework of the Hungarian National PHARE Programme (Čelan 2016). The co-financing was only possible on the Hungarian side.

The Hungary–Croatia (IPA) Cross-border Co-operation Programme 2007–2013 was one of the IPA<sup>1</sup> CBC programmes until Croatia's accession to the EU on 1 July 2013, with the focus on Croatia as the Candidate Country for the EU Membership. Compared to the Hungary–Croatia Pilot Small Projects Fund in 2002–2003 and to the Neighbourhood Programme Slovenia–Hungary–Croatia 2004–2006, HU–HR (IPA) CBC Programme 2007–2013 made huge step forward, from both financial and co-operation aspects (Rózsa, 2014).

During the planning of the Programme in 2006 and 2007, the stakeholders, the experts and the decision makers (Task Force) agreed that the border zone (Figure 1) had a great potential for sustainable tourism. The excellent geographical position of the area with common heritage has not been sufficiently and appropriately exploited. Cross-border co-operation and tourism development have always been an up-to-date topic in Hungary, especially in the bordering regions since the change of the regime (Bujdosó et al., 2015) and especially after joining the European Union (Aubert et al., 2012).

The accession of the countries of Central Europe to the EU has had a positive impact on the development of cross-border tourism (Dávid et al., 2011). The author must note here that it could be generally valid for the period until 2015. Since then, the refugee and the migrant crises, and from March 2020 COVID-19 pandemic, have not positively affected the tourism trends in the border area(s).

Despite the wide scientific interest in the problems of state borders, the Croatian–Hungarian border zone has not attracted special interest in the literature during the last 25 years, but in turn, the Croatian–Hungarian border area is the least uncovered and complex section of the Hungarian boundaries (Varjú, 2016).

Negative demographic trends, depopulation and low mobility (Tésits et al., 2013) occurred as the problems in the Croatian–Hungarian border area much earlier than in 2015. The indisputable character of the Croatian–Hungarian border line (Bujdosó et al., 2011) has not (so far) significantly influenced on mitigating geographical river handicap, transport and language barriers, low level of cross-border traffic and the strong periphery status towards the capital cities Budapest and Zagreb (Čelan, 2016). The cross-border tourism could be a helping tool to diminish those bottlenecks, but the question is to what extent.

## RESEARCH METHODS

In this paper, the author could make his own observations benefitting from his personal professional experience. From 2008 to 2020 he was continuously a staff member of the Hungary–Croatia Joint

---

<sup>1</sup> From January 2007, the Instrument for Pre-Accession Assistance (IPA) replaced European Union programmes and financial instruments for candidate countries or potential candidate countries: PHARE, PHARE CBC, ISPA, SAPARD, CARDS and financial instrument for Turkey ([https://ec.europa.eu/regional\\_policy/en/funding/ipa/](https://ec.europa.eu/regional_policy/en/funding/ipa/))



Technical Secretariat (JTS)/ Joint Secretariat (JS). Time is appropriate now to formulate conclusions on joint cross-border tourism impact, when the second and the last Call for Proposals (CfP) of the Interreg V-A Hungary–Croatia Co-operation Programme 2014–2020 is closed i.e., after the funds are allocated to the selected projects.

Author has considered all relevant Croatian and Hungarian literature, recent research on cross-border co-operation and tourism, finally the official website of the European Commission, Directorate-General for Regional and Urban Policy<sup>2</sup>.

Cross-border co-operation is one of the most popular subjects in border research (Van Houtum, 2000). The historical geopolitical changes at the end of the 80s, have positively influenced the increase of the publications related to the cross-border thematic field (Gulyás et al., 2013). Some of the published papers have covered the Hungarian–Croatian border zone in the last 25 years, although that area has still not gained specific and wide attention in the scientific literature (Čelan, 2019). In Hungary, the Hungarian–Croatian border and its tourism related developments have been in the focus of research at the Centre for Economic and Regional Studies of Hungarian Academy of Sciences in Pécs (Zoltán Hajdú, Viktor Varjú) and the Institute of Geography at the University of Pécs (Antal Aubert, János Csapó<sup>3</sup>).

The situation with geography, in general, is more favourable in Hungary than in Croatia, including the scope of the published papers and the joint border area as the topic of the research (Čelan, 2019). Literature on the Croatian–Hungarian border has almost been exclusively published by researchers (Čelan, 2014) at the Department of Geography on the Faculty of Science of the University of Zagreb (Pepeonik, Šterc, Crkvenčić, Feletar and Opačić) and Miroslav Krleža Institute of Lexicography in Zagreb (Klemenčić, Crljenko).

Several thematic papers on the Croatian–Hungarian cross-border co-operation and the border area have also been published (frequent authors: Viktor Varjú, Andrea Suvák, Nikoletta Tóth-Kaszás, Lóránt Bali, Alpek B. Levente, Tésits Róbert) in the scope of projects financed within the Hungary–Croatia (IPA) CBC Programme 20007–2013 (Varjú et al., 2013) and later Interreg V-A Hungary–Croatia Co-operation Programme 2014–2020.

The following documents were processed when drafting this paper:

- Interreg V-A Hungary–Croatia Co-operation Programme 2014–2020 (document<sup>4</sup>)
- Programming Document of the Hungary–Croatia (IPA) Cross-border Co-operation Programme, for the period 2007–2013
- Regional Tourism Product Plan (RTPP) and the Handbook to Tourism Projects
- Recommendations<sup>5</sup> and findings of the on-going evaluation of the Interreg V-A Hungary–Croatia Co-operation Programme 2014–2020

<sup>2</sup> <https://cohesiondata.ec.europa.eu/> and [http://ec.europa.eu/dgs/regional\\_policy/index\\_en.htm](http://ec.europa.eu/dgs/regional_policy/index_en.htm)

<sup>3</sup> From July 2017- János Csapó works at the University of Pécs - Faculty of Business and Economics

<sup>4</sup> Interreg V-A Hungary-Croatia Co-operation Programme 2014–2020, Co-operation Programme (CP) document, approved by the European Commission with the decision number C(2015)6228 on 7 September 2015

<sup>5</sup> <http://www.huhr-cbc.com/uploads/editors/Summary%20of%20Minutes%208th%20HU-HR%20MC%20meeting.pdf> (8th MC meeting, Noskovci)

When processing the above listed documents, the author was using following methods:

- Analysis of data related to development of Hungarian–Croatian cross-border co-operation
- Analysis and comparison of the Interreg V-A HU-HR CBC Programme 2014–2020 and HU-HR (IPA) CBC 2007-2013 documents regulating implementation of tourism actions
- Analysis of professional capacities in the Hungarian–Croatian border area for creating balanced tourism projects and reaching balanced tourism development
- Own observations related to the application of tourism activities within Interreg V-A HU-HR CBC Programme 2014–2020 and HU-HR (IPA) CBC 2007–2013

## RESULTS

### EU funded Hungary–Croatia cross-border co-operation and the role of tourism

#### *Interreg V-A Hungary–Croatia Co-operation Programme 2014–2020*

The Interreg V-A Hungary–Croatia Co-operation Programme 2014–2020 belongs to the network of European Territorial Cooperation (ETC) programmes (from 2014 again labelled as the Interreg) and it is the successor of the Hungary–Croatia (IPA) Cross-border Co-operation Programme 2007–2013. The Programme area comprises a total of 31,028 km<sup>2</sup> and includes border administrative units at NUTS III level: Zala, Somogy and Baranya (on the Hungarian side) and Međimurska, Koprivničko-križevačka, Virovitičko-podravaska and Osječko-baranjska in Croatia (Figure 1).

Figure 1: The Programme area of the Interreg V-A Hungary–Croatia Co-operation Programme 2014–2020



Source: <http://www.huhr-cbc.com/uploads/editors/Programme-area.jpg>

Adjacent to them, four more Croatian counties (Varaždinska, Bjelovarsko-bilogorska, Požeško-slavonska, and Vukovarsko-srijemska) have been fully integrated in the Interreg V-A HU-HR CBC Programme area (Figure 1), whilst in the HU-HR (IPA) CBC Programme they could use only 20% of the available funds. However, in the 2007–2013 Programme lifecycle those adjacent counties used out only 0.8% of maximum 20%. In 2014–2020 period, although the tendency became a bit better for Varaždinska and Vukovarsko-srijemska, the performance is still not significantly better. Thus, the participation of four Croatian adjacent counties in the Programme cannot be considered as justifiable (Čelan, 2019).

The Programme, with allocated 60.82 million euro of the EU (ERDF) funding, offered possibilities through four priorities: Enhancing the Competitiveness of SMEs, Sustainable Use of Natural and Cultural Assets, Co-operation and Education (Figure 2). At the time of the Programme approval in September 2015, indicatively 42% of the available ERDF funds was assigned to three tourism components within the priority 2.

Figure 2: Priorities and components of the Interreg V-A Hungary–Croatia Co-operation Programme 2014–2020

Priority / Component
<b>Priority 1 – Enhancing the Competitiveness of SMEs</b> <i>(Special B-light scheme, not under the standard Call for Proposals application system)</i>
<b>Priority 2 – Sustainable Use of Natural and Cultural Assets</b>
2.1.1 Bicycle paths
2.1.2 Tourism attractions
2.1.3 Thematic routes and other tourism products
2.2.1 Restoring the ecological diversity in the border area
<b>Priority 3 – Co-operation</b>
3.1.1 Thematic co-operation
3.1.2 People-to-people co-operation
<b>Priority 4 – Education</b>
4.1.1 Co-operation in higher education
4.1.2 Co-operation in preschool, primary and secondary education and adult education

Source: Own editing based on the data published on the [www.huhr-cbc.com](http://www.huhr-cbc.com)

### *The beginnings of Croatian-Hungarian cross-border tourism projects and the strategic approach in the Hungary–Croatia CBC Programme 2007–2013*

During the beginnings of cross-border co-operation and the Hungary–Croatia Pilot Small Projects Fund in 2002–2003, most of the projects, but co-financed only on the Hungarian side, targeted tourism (joint culture heritage, wine routes, online tourism information system development) and people-to-people actions (Váti Kht, 2006). During Interreg IIIA Neighbourhood Programme Slovenia-Hungary-Croatia 2004–2006, Croatia got its allocations through CARDS and PHARE Programme, but real joint projects were missing. IPA brought significantly better financial allocations to more balanced Hungarian–Croatian co-operation (54.8 million euro of EU contribution for the seven-year EU budgetary period) and opened a space for wider tourism actions (Rózsa, 2014).

The main thematic focus of HU-HR (IPA) CBC Programme was on environmental and nature protection and tourism. A Hungarian–Croatian Regional Tourism Product Plan (RTPP) was developed (Varjú et al. 2013) until March 2011 (<http://www.hu-hr-ipa.com/en/funded-project/8>), as an extensive document with more than 600 pages, creating a joint tourism strategy and the basis for all other later HU-HR tourism projects. The basic idea was to spend funding on joint tourism development in a co-ordinated and concentrated manner and not to support the investments in a dispersed way (Čelan, 2015).

However, such strategic approach in the planning of tourism, entailed uncertainties. The RTPP, as a 600 pages document was not translated to the logic and the needs of the open Call for Proposals. The Handbook to Tourism Projects, summarising the most important RTPP findings, was published in September 2011 in more applicant friendly way. That document served as the basis for the applications for tourism project proposals (Csapó et al. 2014). Only after that, closer to the end of Programming period, the Call for tourism actions could be launched. Tourism projects were selected in the autumn 2012 and started the implementation at the beginning of 2013. During the earlier analysis of RTPP, the author realised that the Regional Tourism Product Plan involved serious risks (Čelan, 2015), that were not completely foreseen at the time of planning of HU-HR (IPA) CBC Programme in 2006 and 2007. One of them was not transparently created zonal division of the Programme area in the RTPP.

Different kinds of tourism products were developed in the RTPP for each zone. The types of the activities and selection criteria, as well as the points to be received at the projects scoring, have depended on their location in zone A, B and C. Those parts of zones C and B, located far away from the Croatian–Hungarian border line (Čelan, 2019) were eligible for the same types of the activities like the settlements situated closer to the border, distorting the cross-border effect, accordingly. Finally, based on the official decisions, zone A was not even eligible for tourism activities in the forthcoming Interreg V-A HU-HR CBC Programme 2014–2020, but only the zones B and C.

After the Call for tourism actions could be launched, and the projects selected in 2012, more than 36% of contracted EU funds (19.2 million euro) supported 38 tourism projects. Besides Baranya and Osječko-baranjska (two counties without border river barrier<sup>6</sup>), Virovitičko-podravska and Koprivničko-križevačka proved to have better results in tourism (Figure 3). They demonstrated that the open application system brought success to those applicants which were more prepared and more skilful (such as Grad Križevci). On the other side – Somogy, as the largest county in the border area, but one of the least developed in whole Hungary, could present very low benefit (Csapó et al. 2015a) from the Hungarian–Croatian cross-border co-operation (Figure 3).

It indicates that tourism development has not been balanced, but rather scattered and disconnected. The impact of the tourism projects on the border area cannot be estimated as complex and systemic, but rather individual and locally based. Alongside with tourism, environmental and nature protection was the most important area of intervention in the HU-HR (IPA) CBC Programme, facing also similar problems. Although there is constant increasing and spreading amount of environmental related co-

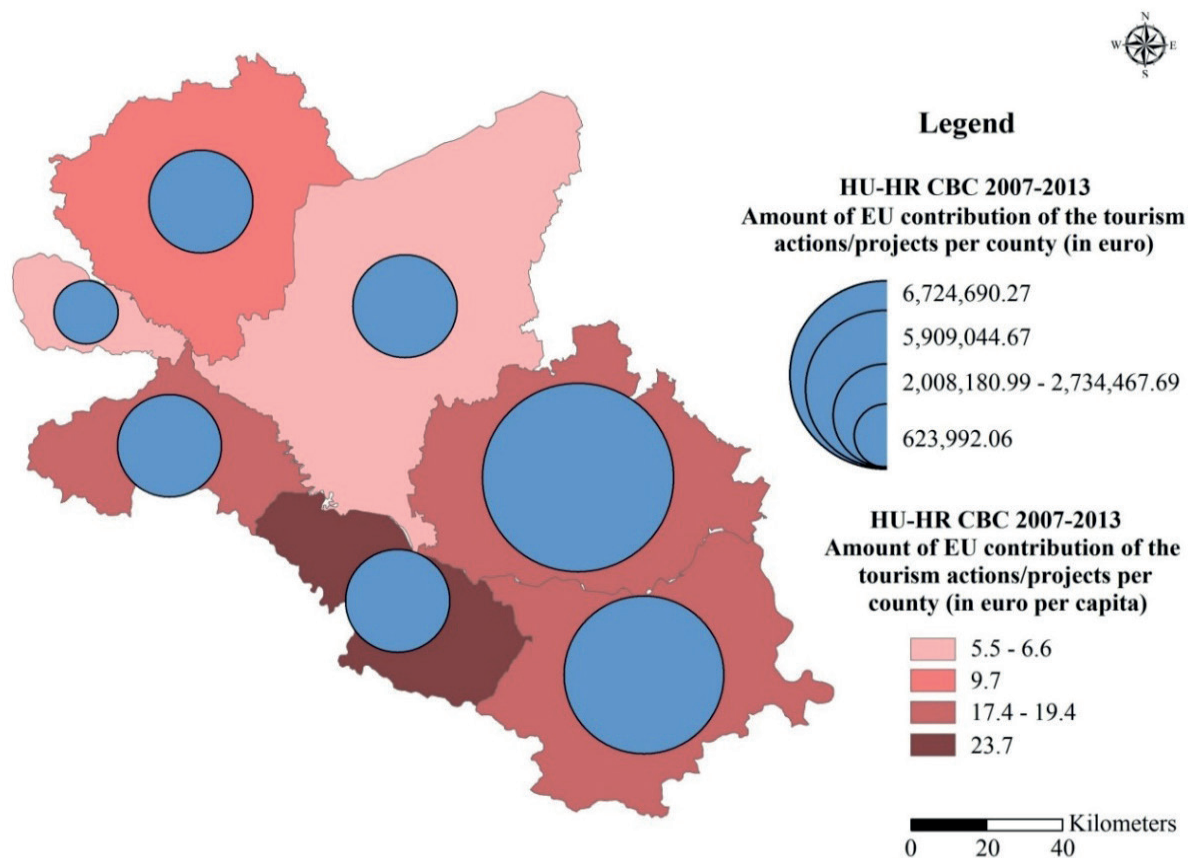
---

<sup>6</sup> Except a small part of Drava River, anyhow solved with the road border-bridge Drávaszabolcs–Donji Miholjac

operations, limited number of partners and the spatial density of the connections could not facilitate the extension of environmental network for the whole area (Varjú, 2016).

In the Programming Document of the Hungary–Croatia (IPA) Cross-border Co-operation Programme<sup>7</sup>, for the period 2007-2013, a set of indicators per priorities and actions was defined for the assessment of the Programme results. Out of 12 indicators assigned to tourism actions, target values were not met for 5. Besides the very late launch of the Third Call for Proposals and the overestimated target values, the reason of non-fulfilment of several indicators lies in described aspects of programming and RTPP, furthermore that the Programme level documents were not in harmony (Čelan, 2019).

Figure 3: Euro per capita per county of 38 tourism projects HU-HR (IPA) CBC 2007–2013



Source: Own editing based on the all 169 supported HU-HR (IPA) CBC 2007-2013 projects and data published on the [www.hu-hr-ipa-cbc.com](http://www.hu-hr-ipa-cbc.com)

Still, the statistical success of tourism actions within HU-HR (IPA) CBC Programme 2007–2013, traced the path to even higher financial representation of tourism in the Interreg V-A HU-HR CBC Programme 2014–2020.

#### *Tourism Development in Interreg V-A HU-HR CBC Programme 2014–2020*

Due to changes of the EU regulation and the obligatory usage the list of 11 thematic objectives<sup>8</sup>, tourism could not be specifically appointed as the priority axes in the EU funded programme. The

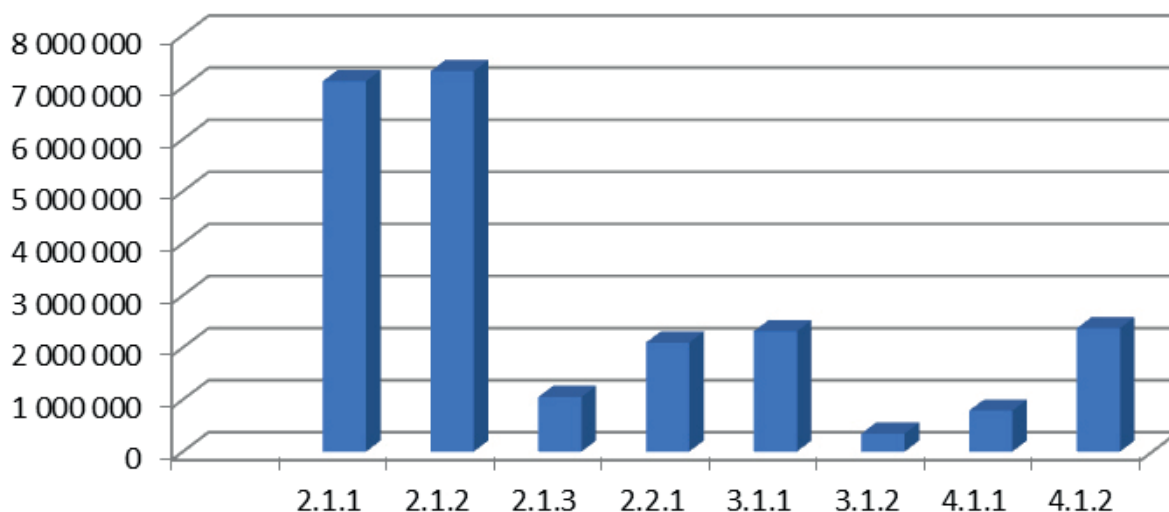
<sup>7</sup> <http://www.hu-hr-ipa.com/en/downloads/programming-document>

<sup>8</sup> Regulation (EU) No 1303/2013 of the European Parliament and of the Council

solution how to maintain the considerable interest for tourism projects was found through<sup>9</sup> the Priority 2: Sustainable Use of Natural and Cultural Assets (Figure 2). All applicants for the projects in three tourism components, had to use again Handbook to Tourism Projects as the obligatory document, although it was developed for the HU-HR (IPA) CBC Programme 2007-2013.

The interest in tourism projects significantly grew up. 207 applications were submitted, and most funds were requested for tourism within the First CfP. The Monitoring Committee (MC) selected<sup>10</sup> 54 projects in March 2017. Among them 17 were tourism projects: 7 tourism attractions, 6 bicycle paths and 4 thematic routes. 23.38 million euro was allocated to 54 selected projects; out of it 15.47 million euro went to 17 tourism projects (Figure 4A).

Figure 4a: Division of euro (EU contribution) per component for 54 selected projects, First Call for Proposals of the Interreg V-A Hungary–Croatia Co-operation Programme 2014-2020



Source: Own editing based on data published on the [www.huhr-cbc.com](http://www.huhr-cbc.com) and Figure 2

The Monitoring Committee (MC) decided not to support bicycle<sup>11</sup> route development projects for the Second Call for Proposals of the Interreg V-A Hungary–Croatia Co-operation Programme. Allocations from component 2.1.1 were matched with 2.1.2 Tourism attractions (Figure 2, Figure 4B), due to much higher interest than the available funds in 2.1.2. It led consequently, to complete focus of the MC on the Tourism attractions component. Those investments have been the most visible and the most tangible, thus on the local and regional political level also rather important. According to Prokkola (2007), politically driven tourism development in a cross-border context can be problematic, particularly from the perspective of economic and social sustainability.

<sup>9</sup> Interreg V-A Hungary-Croatia Co-operation Programme 2014-2020, Co-operation Programme (CP) document, approved by the European Commission with the decision number C(2015)6228 on 7 September 2015 <http://www.huhr-cbc.com/en/official-documents>

<sup>10</sup> <http://www.huhr-cbc.com/en/news/first-call-for-proposals--press-release--234-million-euro-awarded/244>

<sup>11</sup> <http://www.huhr-cbc.com/en/monitoring-committee-mc> (7th MC meeting, Zalakaros)

Such focus, paired with the technical problems of the project application monitoring system, caused serious tensions during the evaluation and decision-making process<sup>12</sup> of the Second Call for Proposals. The interest for applying was huge again, proven with 162 received applications, but available funds were limited. In January 2020, the agreement on project selection for 2.1.2 Tourism attractions component could not be reached on the MC meeting. Only four months afterwards, the funding was awarded to the projects<sup>13</sup> within component 2.1.2. With May 2020, in total 49 projects were selected. In addition to those 49 selected operations, five more projects were approved<sup>14</sup> for funding in September 2020, based on the established reserved list and the remaining resources, i.e. not spent funds of the First Call projects, making the total number of 54, with 17 tourism projects among them (Figure 4B), so just like in the First Call for Proposals. Out of 17 tourism projects, 9 are tourism attractions and 8 belong to thematic routes components.

The allocated amount for all awarded Second Call projects is 20.96 million euro, so less than in the 1<sup>st</sup> CfP (23.38 million euro). 12.69 million euro went to 17 tourism projects, so more than 60% of the whole 2<sup>nd</sup> CfP allocation. Whilst in the 1<sup>st</sup> Call, 15.47 million euro went to 17 tourism projects, thus more than 66% of all 1<sup>st</sup> CfP funds.

All 34 tourism projects were financed with 28.16 million euro, making 46% of the total Programme allocation (60.82 million euro), so a bit more than indicatively planned at the time of the Programme approval in 2015. However, even higher spending of the funds for tourism projects could not be realistic, due to the approved set of the result and output indicators, per Priorities. To sum up, the Interreg V-A HU-HR CBC Programme had 108 selected<sup>15</sup> projects (with 68 Croatian and 40 Hungarian Lead Beneficiaries (LBs), with September 2020, through two Call for proposals. The total number of project partners as well as the financial share in the supported projects is also higher on the Croatian side.

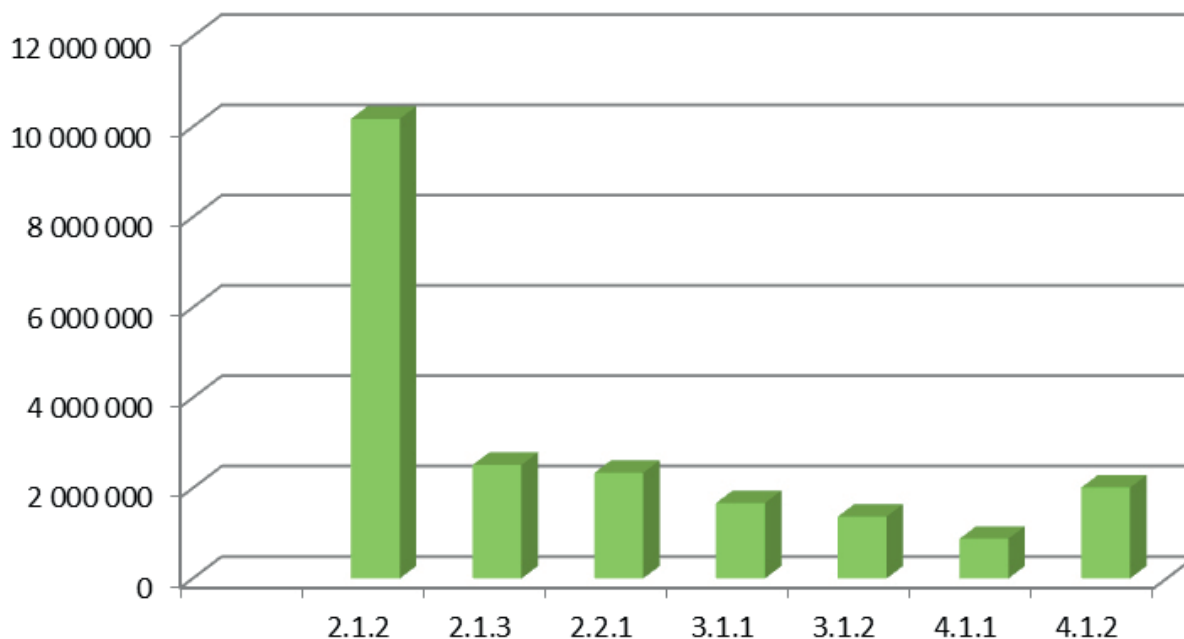
<sup>12</sup> <http://www.huhr-cbc.com/en/monitoring-committee-mc> (8th MC meeting, Noskovci)

<sup>13</sup> <http://www.huhr-cbc.com/en/news/second-call-for-proposals---project-selection-in-tourist-attractions-component/302>

<sup>14</sup> <http://www.huhr-cbc.com/en/news/second-call---further-projects-selected-for-funding/306>

<sup>15</sup> Two more projects: De-mine HU-HR II and a special B-light scheme for SME-s were endorsed by the Monitoring Committee as the strategic projects (Čelan, 2019)

Figure 4b: Division of euro (EU contribution) per component for 54 (49+5) selected projects<sup>16</sup>, Second Call for Proposals of the Interreg V-A Hungary–Croatia Co-operation Programme 2014–2020



Source: Own editing based on data published on the [www.huhr-cbc.com](http://www.huhr-cbc.com), <http://www.huhr-cbc.com/en/news/second-call-for-proposals---project-selection-in-tourist-attractions-component/302> and Figure 2

Having an overlook on the 2<sup>nd</sup> Call winning tourism projects<sup>17</sup> from 2.1.2 Tourism attractions component, the half is a clear continuation of the 1<sup>st</sup> Call projects<sup>18</sup>: Two Rivers one Goal I-II, CSA-Attractour, Hidden landscapes- Green Baranja/Baranya, EAGLE-Preradović & Csokonai, with the same circle of the beneficiaries/project partners<sup>19</sup>. This would imply that the Programme significantly serves as a source of funding for the nearly same winning organisations, submitting Call by Call, the follow up applications of their previously funded projects. There is hardly any chance like that to ensure tourism based and EU funded balanced regional development of the border area.

With 28.16 million euro of contracted EU contribution to 34 selected tourism projects, Interreg V-A HU-HR CBC Programme 2014–2020 implies that tourism turned to be the strongest point of the bilateral cross-border co-operation. However, besides the statistics, the situation is not so positive. Several key findings<sup>20</sup> of the on-going evaluation of the Interreg V-A Hungary–Croatia Co-operation Programme 2014–2020, are in line with the presented statistical data and the author’s conclusions:

<sup>16</sup> In addition to those 49 selected projects (in January and May 2020) from the Second Call, five more projects were approved for funding based on the established reserved list and remaining resources i.e. not spent funds of the First Call projects: <http://www.huhr-cbc.com/en/news/second-call---further-projects-selected-for-funding/306>

<sup>17</sup> <http://www.huhr-cbc.com/en/list-of-supported-projects---second-cfp>

<sup>18</sup> <http://www.huhr-cbc.com/en/list-of-supported-projects---first-cfp>

<sup>19</sup> <http://www.huhr-cbc.com/en/project-database>

<sup>20</sup> Gyula Ocskay (CESCI), in charge of the on-going evaluation of the Programme, summarised conclusions of the 1<sup>st</sup> evaluation phase: <http://www.huhr-cbc.com/uploads/editors/Summary%20of%20Minutes%208th%20HU-HR%20MC%20meeting.pdf> (8th MC meeting, Noskovci)



- main strength of the region is the potential for developing tourism, however, the permeability of the border is very low (the Programme is too small in financial terms to influence the problem)
- some regions are worse off than before the start of implementation of the Programme
- majority of the projects have very low real cross-border effect (there is a lot of co-operation, but not many real cross-border projects)
- many barriers for co-operation exist, from poor permeability of the border to the language barrier
- co-operation is very intense in areas where there are border crossings, not much elsewhere; the situation with the concentration of the funding is the same (almost no funding allocated to Somogy County)

Tourism development in the Croatian-Hungarian border area is unbalanced and it also presents the problem on the NUTS II/III level regions, within their own countries. Further efforts should be made by the decision makers in order to avoid the anomalies and to achieve a more professional and more focused regional development of tourism industry (Csapó, 2017). Some new options for improving cross-border tourism could also be utilised, such as the appearance of the craft beer and the beer route (Csapó et al. 2015b), but those possibilities, based on the author's experience, have never been properly exploited within the cross-border co-operation.

## CONCLUSIONS

The author has pointed out in the paper that the Interreg V-A HU-HR CBC Programme 2014-2020 showed that tourism became the main and almost the only objective of the bilateral cross-border co-operation, even stronger than in the previous Hungary–Croatia (IPA) Cross-border Co-operation Programme 2007–2013.

Due to changes of the EU regulation and the obligatory usage the list of 11 thematic objectives, the solution how to maintain the considerable interest for tourism in the 2014-2020 period was found through the Priority 2: Sustainable Use of Natural and Cultural Assets. However, Calls for Proposals could be launched immediately after the approval of the Programme, whilst in 2007–2013 cycle, only after the Regional Tourism Product Plan (RTPP) was elaborated, in 2011, so almost at the end of the budgetary period. As of one more difference, zone A (whole Programme area) was not even eligible for tourism activities in the Interreg V-A HU-HR CBC Programme 2014–2020, but only the zones B and C. It meant narrowing of tourism investments closer to the rivers, not always necessarily nearer to border.

More than 36% of contracted EU funds (19.2 million euro) went to supported 38 tourism projects, which proved to be more than the planners originally expected in HU-HR (IPA) CBC Programme 2007-2013. With 28.16 million euro of contracted EU contribution (46% of total funds allocated to the Programme) to 34 tourism projects, Interreg V-A HU-HR CBC Programme 2014-2020 indicated that tourism turned to be the financial focal point of the joint cross-border co-operation.

Regardless to the fact that the RTPP methodology was applied again, through the Handbook to Tourism Projects, with the strategic aim to avoid it, tourism development has not been balanced, but rather scattered and individual. Small and positive, sometimes even tangible changes are not enough

to mitigate the barriers and the strong periphery status of the border area. As concluded in the 1<sup>st</sup> evaluation phase of the Programme's on-going evaluation, there is a lot of co-operation in the area, but in practice most of the projects have very low real cross-border effect.

With all analysed and listed problems, the author's conclusion is that it is not realistic to expect the solid and balanced development of tourism in the Croatian–Hungarian border zone, via an EU funded CBC Programme. Such bilateral cross-border co-operation can only serve as a tool to moderate some minor gaps and to bring some small-scale level developments.

Thus, tourism has (still) not been a real connecting element of the EU funded Hungary–Croatia cross-border co-operation, but just a source of funding for the separately planned investments on two disconnected parts of the border area. Current COVID-19 pandemic additionally makes the situation unfavourable, however it could not be later declared as the main cause of the unbalanced tourism development.

## REFERENCES

- Aubert, A., Csapó, J., Marton, G., & Szabó, G. (2012). The Development of Cross-border Cooperation in the Strategy of the Datourway Programme. *Geographica Timisiensis*, 21(2), 115–125.
- Bujdosó, Z., Dávid, L., Varga, D., Péntzes J., Gyurkó Á., & Zhakupov, A. (2015). Tourism Development and Cross-Border Cooperation in the Hungarian-Romanian Border Region. *GeoJournal of Tourism and Geosites*, 16(2), 153–163.
- Bujdosó, Z., Dávid, L., Remenyik, B., & Tóth, G. (2011). Connection between tourism and regional development on the Hungarian-Croatian border. *Central European Regional Policy and Human Geography*, 1(2), 27–40.
- Csapó, J. (2017). Balanced or Unbalanced Development? An Evaluation Approach to Tourism Development in South Transdanubia, Hungary, *AUC Geographica*, 1–10. <https://doi.org/10.14712/23361980.2017.15>
- Csapó, J., Čelan, T. J., & Trócsányi, A. (2015a). A határmenti együttműködés hatásai a területi fejlődésre a magyar–horvát szakasz példáján az EU tervezési mechanizmusának tükrében (2007–2013), *Területfejlesztés és Innováció*, 9(2), 22–31. [http://terinno.hu/szamok/teruletfejlesztés\\_es\\_innováció\\_2015\\_2.pdf](http://terinno.hu/szamok/teruletfejlesztés_es_innováció_2015_2.pdf)
- Csapó, J., & Wetzl, V. (2015b). A sör és a sörút, mint turisztikai attrakció megjelenési lehetősége az idegenforgalomban Magyarországon – esélyek és lehetőségek, *Modern Geográfia*, 10(4), 1–14. [http://www.moderngeografia.eu/wp-content/uploads/2015/11/2015\\_IV\\_01\\_csapo\\_wetzl\\_final.pdf](http://www.moderngeografia.eu/wp-content/uploads/2015/11/2015_IV_01_csapo_wetzl_final.pdf)
- Csapó, J., Čelan T.J., & Szabó K. (2014). Cross-border or closed border? An evaluation of the tourism projects at the Hungarian–Croatian border in the 2007–2013 EU budgetary period. In „Creativity, culture and tourism in the urban and regional development“ (Jiří Ježek et al.). University of West Bohemia, Pilsen. 5–15. [http://www.fek.zcu.cz/blob.php?table=internet\\_list&type=FileType&file=Data&name=FileName&idname=IDInternet&id=4467](http://www.fek.zcu.cz/blob.php?table=internet_list&type=FileType&file=Data&name=FileName&idname=IDInternet&id=4467)
- Čelan, T.J. (2019). *Chances for the Croatian-Hungarian Cross-border Area: Development of the Tourism Industry via EU Funded Co-operation?* (PhD dissertation), Pécs. 152 p. [http://foldrajz.ttk.pte.hu/files/doktori-iskola/nv/disszertacio/TC\\_dissert\\_final\\_def\\_March\\_2019.pdf](http://foldrajz.ttk.pte.hu/files/doktori-iskola/nv/disszertacio/TC_dissert_final_def_March_2019.pdf)

- Čelan, T. J. (2016). An analysis of the latest trends of the complex development of the Croatian–Hungarian border area. *Hungarian Geographical Bulletin*; ISSN 2064-5031, E-ISSN 2064-5147, Volume 65/1, Budapest. pp. 43-56. [http://www.mtafk.hu/konyvtar/hungeobull\\_65\\_1\\_4\\_en.html](http://www.mtafk.hu/konyvtar/hungeobull_65_1_4_en.html)
- Čelan, T. J. (2015). A Tourism Plan within a Cross-border Development Strategy: Sustainability of the Regional Tourism Product Plan of the Hungary–Croatia (IPA) Cross-border Co-operation Programme 2007–2013. *Turizam*, Volume 19, Issue 2, Novi Sad. pp. 85-98. <http://www.dgt.uns.ac.rs/en/homepage/turizam/turizam-archive/turizam-volume-19-issue-2-2015/>
- Čelan, T. J. (2014). A Historical Geographical Analysis of the Development of the Croatian–Hungarian Border, *Modern Geográfia*, Pécs, 2014/4. pp. 75-92. [http://www.moderngeografia.eu/wp-content/uploads/2015/03/2014\\_IV\\_06\\_celan.pdf](http://www.moderngeografia.eu/wp-content/uploads/2015/03/2014_IV_06_celan.pdf)
- Dávid, L., Tóth, G., Bujdosó, Z., & Remenyik, B. (2011). The role of tourism in the development of border regions in Hungary. *Romanian Journal of Economics*, 2. 109–124.
- European Commission-Directorate-General for Regional and Urban Policy website: [http://ec.europa.eu/dgs/regional\\_policy/index\\_en.htm](http://ec.europa.eu/dgs/regional_policy/index_en.htm)
- Gulyás, L., & Bali, L. (2013). From the coexistence of border zones to integration: Characteristics of Croatian–Hungarian border relations from 1945 until today, *Eurotimes*, 16, 13–26.
- Handbook to Tourism Projects in the Hungary-Croatia IPA Cross-border Co-operation Programme 2007-2013. Approved by the Joint Monitoring Committee via JMC Decision No 32/2011 (27.10). <http://www.hu-hr-ipa.com/en/open-calls-for-proposals/third-call-for-proposals-november-2011/16>
- Hungary–Croatia Interreg V-A Co-operation Programme: <http://www.huhr-cbc.com/>
- Hungary–Croatia (IPA) Cross - border Co-operation Programme: <http://www.hu-hr-ipa.com>
- Prokkola, E.K. (2007). Cross-border regionalization and tourism development at the Swedish-Finnish border: destination Arctic Circle. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 7(2), 120–138.
- Rózsa, D. (2014). A magyar-horvát határ menti együttműködés fejlődése és eredményei-A programirányítás nézőpontjából; Szakdolgozat, Budapesti Gazdasági Főiskola, Külkereskedelmi Kar, Budapest. 90 p.
- Tésits, R., Alpek, L., & Bíró, B. (2013). Regional and structural characteristics of the labour market in the Dráva region, *Modern Geográfia*, 8(1), 67–92.
- Van Houtum, H. (2000). An overview of European geographical research on borders and border regions, *Journal of Borderland Studies*, 15(1), 57–83.
- Varjú, V. (2016). Environmental cohesion across the Hungarian–Croatian border. *Glasnik Srpskog geografskog društva*, 96(1), 81–92.
- Varjú, V., Suvák, A., & Dombi, P. (2013). Geographic Information Systems in the Service of Alternative Tourism – Methods with Landscape Evaluation and Target Group Preference Weighting. *International Journal of Tourism Research*, <https://doi.org/10.1002/jtr.1943>. <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/jtr.1943/full>
- Váti Kht (2006). Hungary-Croatia Pilot Small Project Fund 2003 “Seven Borders”, summary publication of financed projects. Váti Kht, Budapest, 61 p.

Köbli, Ádám<sup>1</sup>

# A helyi lakosok életminőségének vizsgálata a magyar fürdővárosokban

## Quality of life examination of local residents in Hungarian spa towns

### ABSZTRAKT

Magyarország nemzetközileg is elismert, értékes hagyományokkal rendelkező turisztikai desztinációi közül kiemelkednek a fürdővárosaink, amelyekben magas minőségű egészségturisztikai szolgáltatások fogadják a vendégeket. A fejlesztések révén bővül a helyi szolgáltatások köre és növekszik az általános életszínvonal és életminőség, amely a vendégek mellett a helyi társadalom számára is kiemelten fontos. A városi és turisztikai fejlesztések, a megjelenő új szolgáltatások és infrastrukturális beruházások együttesen és multiplikátor módon fejtik ki hatásukat. Tanulmányomban a legismertebb, legtöbb vendéget vonzó és legmagasabb minőséget nyújtó magyar fürdővárosokban – Bük, Gyula, Harkány, Hajdúszoboszló, Hévíz, Sárvár és Zalakaros – vizsgálom a turizmus hatásait a helyiek szempontjából, kiemelten az életminőséggel összhangban. Helyi lakossági kérdőíves felmérésem célja, hogy megismerjem a fürdővárosi lakosság életminőségét, a turizmusból fakadó előnyeiket és problémáikat. A lakosság véleményét bemutató eredmények és információk alapján lehetőség van a fürdővárosok későbbi fejlesztési stratégiáit, hosszú távú terveit úgy megalkotni, hogy az kellő összhangban legyen a helyiek tényleges érdekeivel.

*Kulcsszavak: életminőség, fürdővárosok, helyi lakosok, kérdőíves kutatás, településfejlesztés*

### ABSTRACT

Among the many internationally recognized and tradition rich tourism destinations of Hungary, the spa towns offering high quality health tourism services are outstanding. Improvements will increase the quality of services and the general standard and quality of life. These are important both for the guests and locals. The town and tourism development, the new services and infrastructural investments together have a multiplier effect. In this article I included the most well-known, highest quality Hungarian spa towns – Bük, Gyula, Harkány, Hajdúszoboszló, Hévíz, Sárvár and Zalakaros – attracting the most guests and studied the effects of tourism on locals especially on their quality of life. The aim of my local residents' questionnaire is to gain information about their quality of life, their advantages and disadvantages resulting from tourism. The results and information, presenting the opinion of local people, can be used later to frame such development plans and strategies for spa towns, which correspond with the interests of local people.

*Keywords: quality of life, spa towns, locals, questionnaire survey, settlement development*

<sup>1</sup> Főiskolai docens, Edutus Egyetem, Gazdálkodástudományi Tanszék  
kobli.adam@edutus.hu

## BEVEZETÉS

A fürdővárosok folyamatos fejlesztéseket hajtanak végre, hogy megőrizzék vezető helyüket az egészségturisztikai piacon. A fejlesztéseket azonban komplex módon kell megtervezni, aminek révén harmonikus fejlődés tud megvalósulni települési szinten a természeti erőforrások kiemelt védelmével, előtérbe helyezve a rendszerszemléletű tervezés fontosságát. A fejlődési célok pontos meghatározásához szükség van a helyiek véleményének minél részletesebb ismeretére. A helyi adottságokra épülő tervezés a tudatos, hosszú távú fenntarthatóság irányába vezeti a településeket.

A fürdővárosok a nemzetközi és hazai tudományos kutatások sokrétű és sokszínű vizsgálati területe. A téma sokoldalúságát mutatja, hogy a fürdővárosok központi szerepet töltenek be egészségturisztikai (Smith & Puczkó, 2010; Ács & Laczkó, 2009), versenyképességi (Bakucz & Tegzes, 2016; Kayar & Kozak, 2010) és komplex turizmus- és településfejlesztési (Köbli, 2018; Szabó, 2015) vizsgálatokban, illetve fő esettanulmányi területei a különböző fürdőkultúrával (Wirth, 2011; Csiffáry, 2004; Kósa, 1999), kultúrtörténettel (Petneki, 1991), életminőséggel (Michalkó & Rátz, 2011), és komplex tudományos megközelítéssel készült kutatásoknak (Galambos et al., 2015).

Az egészségturizmus az elmúlt évtizedekben az egyik legdinamikusabban fejlődő termékké vált a világ turisztikai piacán (Connell, 2013; Turner, 2011), amelynek további dinamikus növekedését jelzik (White, 2012). A gyógyfürdők kivétel nélkül települési környezetben helyezkednek el, fejlődésük pedig szoros kölcsönhatásban van az adott térséggel.

Az utóbbi évek szakirodalmában egyre gyakrabban jelennek meg új településfejlesztési modellek és innovatív szemléletek (Urban Village-modell, Smart City WHO Egészséges Városok), amelyek egymást kölcsönösen erősítve szinergiában segítik a települések fejlődését. Közös jellemzőjük, hogy a fenntartható fejlődés koncepciójára épülve és az életminőség különböző területeit állítva közép-pontba komplexitásában értelmezik a városi jólét fogalmát. Az életminőség fejlesztésével foglalkozó újabb modellek és koncepciók a fürdővárosok számára kiemelten fontosak, ugyanis a megvalósított életminőség javulása mellett az imázsukat is nagymértékben növelik.

A globalizáció és az urbanizáció kölcsönös hatásait is fontos megvizsgálni, kiemelve a kisvárosi tipológiára gyakorolt globalizációs hatásokat, miként lehet a fenntartható városiasodást, életminőséget és saját identitást befolyásolni. Friedman (2001) szerint a kisvárosok városi megújulásnak kulcsterületei a környezeti kihívások, a demográfiai trendek, a gazdasági változások és a kulturális szempontok, valamint az infrastruktúra előregedése, amelyeket kapcsolatban, rendszerben kell kezelni. Fürdővárosainknak, amelyek legtöbbször az említett kisvárosi kategóriába sorolható, a nemzetközi versenyben kell megmaradni, illetve fejlődni, ahol a változások sebessége fokozatosan nő. Ugyanakkor az is egyértelmű, hogy a vendégek döntését elsősorban az egészségturisztikai szolgáltatások minősége befolyásolja, de emellett a városok élhetősége, a gyógyfürdő környezete, a fürdővárosi milió, és a benne élő emberek érzékelhető, látható jóléte, boldogsága is meghatározó lehet. Különösen igaz ez jelenleg, amikor a turisztikai szektort korábban nem tapasztalt globális kihívás elé állítja a járványhelyzet okozta korlátozások. Az egészséges környezet, a biztonság, tisztaság, jó orvosi ellátás, professzionális szakértelem egyre fontosabb szempont az utazni vágyóknak és ebben a fürdővárosok kiemelt szerepet kapnak.

Napjainkban egyre fontosabbá válik az életminőség társadalmi és egyéni szintű vizsgálata (Ercsey, 2011) és ehhez kapcsolódóan a jóllét fogalmának minél pontosabb meghatározása (Szigeti, 2015). A társadalomföldrajzi kutatásokban is egyre nagyobb szerepet kap az életminőség kérdésköre, például a városrehabilitációhoz (Egedy, 2009) kapcsolódóan. Az életminőséggel kapcsolatos vizsgálatok egyik alapvető kérdése, hogy szubjektív (egyén tapasztalatai, elégedettsége, önértékelése) vagy objektív (külső tényezők rendelkezésre állása) tényezők alapján határozzuk meg az életminőséget (Papp et al., 2017). Jelen tanulmányban a települések lakosságát érő pozitív és negatív egészségturisztikai hatásokat és ebből fakadóan a helyiek mindennapi életminőségét meghatározó fő tényezőket vizsgálom. Az elemzés során a lakosság szubjektív kérdőíves értékelését vetem össze a települések vendégforgalmi és gazdasági helyzetével. A kapott lakossági válaszokat kiegészítik a különböző települési szakmai interjúk során kapott bővebb elemzések, helyzetértékelések, amelynek során az életminőség több területének állapota is feltárásra került.

A vizsgálatom és az elemzéseim még a járványhelyzet előtti időszakban készültek el és a fő következtetések is a fürdővárosok általános helyzetét és a helyi lakosok normál körülmények közti életminőségét mutatja be. Természetesen a 2020-as év történései alapvetően változtatták meg a turisztikai szektor jelenlegi helyzetét és egyelőre nehéz megjósolni, mikor és milyen formában térhet vissza az ágazat korábbi állapotába. Ezzel együtt nem kérdés, hogyha újra lehet majd szabadon és biztonságosan utazni, az egészségturisztikai motiváció továbbra is az elsődleges szempontok közt foglal majd helyet a turisták célterület választásában, ez pedig a fürdővárosok további sikerét jelentheti. Eredményeim tehát a vírus előtti fürdővárosi helyzetet tárják fel, de az ezekből levonható következtetések és kirajzolódó jövőbeni fejlesztési irányok összhangban vannak a jelenleg megváltozott egészségügyi és utazásbiztonsági szempontokkal is, a cél ugyanis a biztonságos, egészséges, komplex élményt nyújtó és a helyiek számára is élhető desztinációk kialakítása.

## **A VIZSGÁLT FÜRDŐVÁROSOK KIVÁLASZTÁSÁNAK MÓDJA**

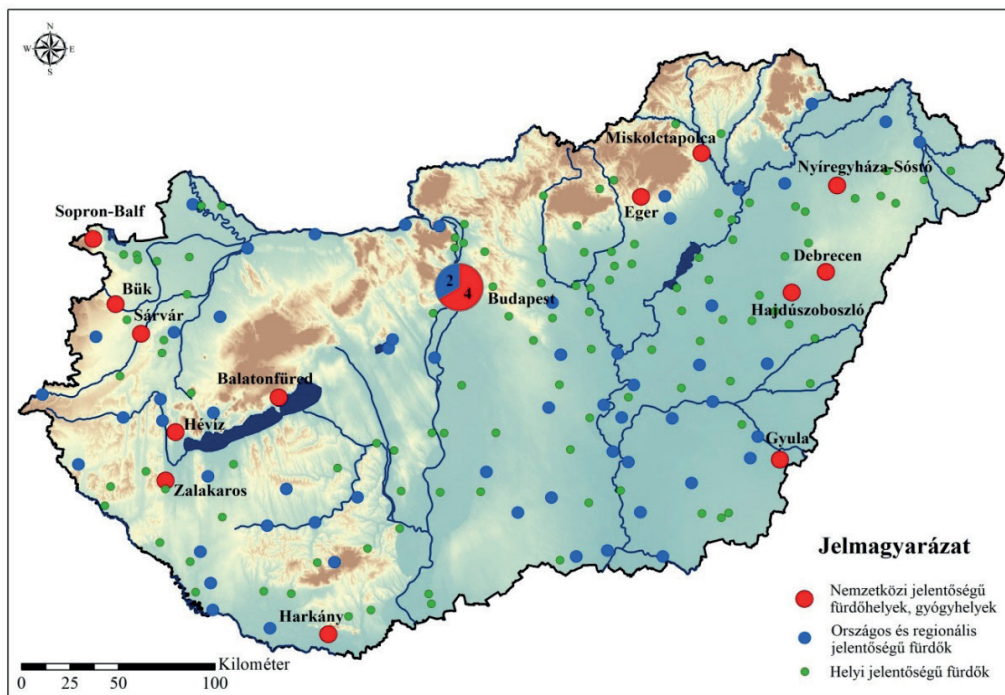
Hazánk kimagasló gyógytényezőinek és az erre épülő minőségi szolgáltatásoknak a fő színterei a folyamatosan fejlődő fürdővárosok. A különböző fürdőfejlesztéseknek köszönhetően nagyon sok település rendelkezik fürdővel és hozzá kapcsolódó turisztikai létesítményekkel, de Michalkó & Rátz (2011) szerint hazánkban klasszikus értelemben vett fürdővárossal kevéssel találkozhatunk, mivel a gyógyturizmus dominanciája csak kevés településen tud lényegi, komplex települési hatásokat is okozni

Az Országos Egészségturizmus Fejlesztési Stratégia (2007) alapján 1372 termálvízkiút volt található Magyarországon, amely közül 273 elismert gyógyvíz (kormanyhivatal.hu, 2021). Budapest Főváros Kormányhivatal Népegészségügyi Főosztály nyilvántartásai alapján összesen 103 minősített gyógyfürdő működik hazánkban, ebből 13 Budapesten. A gyógyfürdők a hazai gyógyturizmus legfontosabb színhelyei, ahol a 74/1999. (XII. 25.) EüM rendeletnek megfelelően természetes gyógyvizeket használnak. Jelenleg 42 minősített gyógyszálloda található hazánkban, ezek azonban forgalmuk, vendégkörük, gyógyászati hagyományaik és gazdasági szerepük alapján nagyon különböznek egymástól. A legtöbb, kilenc gyógyszálló, Hévíz városában működik, Hajdúszoboszlón hat gyógyszálló, Budapesten három található (kormanyhivatal.hu, 2021).

Az OES (2007) három szinten kategorizálta a hazai fürdőlétesítményeket, és így a fürdőknek ott-hont adó településeket is. A kutatásban kimutatott 385 fürdőtelepülés közül 187 létesítményt soroltak kategóriába, amely alkalmas volt a fejlesztési célok megvalósításához. Három kategóriát határoztak meg (OES 2007):

- Nemzetközi jelentőségű fürdőhelyek, történelmi, műemléki fürdők, gyógyhelyek
- Országos és regionális jelentőségű turisztikai szolgáltatók
- Helyi jelentőségű fürdők

1. ábra: A magyarországi fürdők kategóriák szerinti beosztása és elhelyezkedése hazánkban  
Figure 1. Classification and location of Hungarian spa towns by category in Hungary



Forrás: OES 2007 alapján szerk.: Köbli – Horváth, 2018.

Source: OES 2007, Edited by Köbli – Horváth, 2018.

Alapvetően elmondható, hogy a nemzetközi jelentőségű fürdővárosok közül *öt* település – Bük, Hajdúszoboszló, Harkány, Hévíz, Zalakaros – azok a teljesen „tiszta profilú” fürdővárosok, amelyek fejlődésében minden kétséget kizárólag a helyi fürdőkínálat és a kapcsolódó szolgáltatások adták a fő hajtóerőt. Alacsony népességszám mellett az egészségturisztikai funkció dominanciájáról beszélhetünk (Michalkó & Rátz, 2011), igazi fürdővárosi milióval, ahol a városi funkciók megjelenése a minőségi egészségturizmusnak köszönhetőek. Sárvár és Gyula, mind gazdasági struktúrája, mind történelmi szerepe és a helyi funkciók kialakulásának tekintetében eltér bizonyos szintig az előbbi *öt* településtől, azonban a jelenlegi turisztikai kínálat, a települések jövőképe, lehetőségei, problémái és komplex fejlődésüket tekintve ugyanúgy teljes értékűen összehasonlíthatóak a másik *öt* településsel. Sárvár és Gyula olyan mértékű és minőségű egészségturisztikai fejlődésen ment át, amely révén egységesen, a legmagasabb minőséget képviselő fürdővárosi csoport tagjaiként tekinthetünk rájuk (Köbli, 2018) (1. ábra).

A nemzetközi jelentőségű komplex fürdővárosok közös jellemzői, hogy ezek a települések különleges feltételekkel és adottságokkal rendelkeznek. Az attrakció a gyógyvíz és az erre épülő minőségi szolgáltatások, amelyek egész évben, azonos mértékben és minőségben elérhetőek, ezért alig jellemző a szezonális. Ennek pozitív hatásai vannak a munkaerőpiacon, a turizmusból származó bevételek pedig magasabbak, így egy erős és kiegyensúlyozott gazdasági struktúra alakult ki a településeken (Köbli, 2018). A hét fürdőváros stabil hazai és fizetőképes külföldi egészségturisztikai vendégkörrel rendelkezik (Laczkó, 2021). Az egészséges életmód és az alternatív gyógyászat egyre nagyobb szerepet kap a nemzetközi turizmusban. Különösen igaz ez a nyugati országokból (Németország, Ausztria) érkező idősebb, szenior turistákra. Ők a turisztikai kereslet mindhárom meghatározó tényezőjével rendelkeznek: szabadidő (hosszabb kezeléseken tudnak részt venni), diszkrecionális jövedelem (fizetőképes kereslet) és motiváció (leghatékonyabb gyógymódot megtalálni egészségügyi problémáikra, és egészségesen élvezni a nyugdíjas, szabad életüket). A szenior korosztály mellett - köszönhetően az egészségtudatos életmód terjedésének és a wellness és gyógyászati elemek fokozódó kapcsolódásának - egyre több fiatal vendég érkezik preventív, valamint szórakozási, kikapcsolódási céllal a fürdővárosokba. Az egészségturizmusban a folyamatosan változó piacokkal is számolni kell. Az utóbbi években új, fizetőképes orosz és cseh vendégkör jelent meg jelentős számban a hazai fürdővárosokban, komoly társadalmi-gazdasági hatásokat okozva a településeken (Hajnal & Köbli, 2014).

A fürdővárosok magasabb adóbevételek felett rendelkeznek, amelyet a települési környezet folyamatos fejlesztésére, megújítására, gondozására lehet fordítani. Rendezett, tiszta település, nagy zöldfelületek és parkok által elegáns és esztétikus városkép alakulhat ki a gyógyhelyeken, ami fontos szerepet játszik a város imázsában is. A vizsgált települések közül több is a turizmusnak köszönhetően jutott városi rangra. A városi cím a vele járó állami támogatás, európai uniós pályázatok elnyerésének megnövekvő lehetősége révén segíti az adott település egészségturisztikai infrastruktúrájának kiépülését (Michalkó & Rátz, 2011). A fürdővárosokra jellemző, hogy erősebb, szervezettebb kapcsolatban áll a fürdő, a gyógy- és egyéb szolgáltatók a város gazdaságával, társadalmával és a helyi közösségekkel, amely a hosszú távú fejlődés egyik alapfeltétele. Ezeknek a fürdővárosoknak a problémái is hasonlóak. A legerősebb negatív hatás a termékek és szolgáltatások magas ára, sok fürdővárosban ugyanis a külföldi vendégek árszínvonalához vannak az árak igazítva. A zsúfoltság, és a különböző kultúrákhoz köthető problémák is megjelennek, illetve hosszútávon probléma lehet a természeti erőforrások túlzott igénybevétele.

A turisztikai piacon elfoglalt helyezési sorrend is jól megmutatja, melyek a legfontosabb hazai desztinációk (1. táblázat). Ebben a rangsorban (kiemelve a vizsgált településeket) a fürdővárosok kiemelt helyet foglalnak el és jól látható, egyes fürdőknek a vendégszám alapján kik a legfőbb versenytársai. Ilyen például Hévíz és Hajdúszoboszló párosa, illetve Zalakaros és Sárvár kettőse, de az is jól látszódik, hogy míg Hévíz és Sárvár főleg a külföldi vendég körében keresett település, addig Hajdúszoboszló és Zalakaros sikerét a belföldi piac biztosítja.



1. táblázat: A legnépszerűbb hazai települések 2019-ben (kiemelve a vizsgált hét fürdőváros)  
 Table 1. The most popular Hungarian settlements in 2019 (highlighting the seven studied spa towns)

2019.	Település	Vendégéjszakák száma a kereskedelmi szálláshelyeken (db)	Külföldi vendégéjszakák száma a kereskedelmi szálláshelyeken (db)	Belföldi vendégéjszakák száma a kereskedelmi szálláshelyeken (db)
1.	Budapest	10 636 638	9 410 941	1 225 697
2.	<b>Hévíz</b>	<b>1 144 769</b>	<b>675 215</b>	<b>469 554</b>
3.	<b>Hajdúszoboszló</b>	<b>979 169</b>	<b>372 116</b>	<b>607 053</b>
4.	Balatonfüred	732 779	254 575	478 204
5.	<b>Bük</b>	<b>723 758</b>	<b>416 537</b>	<b>307 221</b>
6.	Siófok	676 610	221 855	454 755
7.	<b>Zalakaros</b>	<b>667 959</b>	<b>160 965</b>	<b>506 994</b>
8.	<b>Sárvár</b>	<b>532 311</b>	<b>307 504</b>	<b>224 807</b>
9.	Győr	452 142	240 297	211 845
10.	Eger	439 808	120 109	319 699
11.	Szeged	439 050	146 300	292 750
12.	<b>Gyula</b>	<b>425 536</b>	<b>58 374</b>	<b>367 162</b>
13.	Debrecen	410 351	147 801	262 550
14.	Miskolc	407 201	85 398	321 803
15.	Sopron	345 125	82 314	262 811
16.	Pécs	263 471	65 998	197 473
17.	Visegrád	239 333	43 534	195 799
18.	<b>Harkány</b>	<b>222 081</b>	<b>56 469</b>	<b>165 612</b>
19.	Nyíregyháza	208 339	59 078	149 261
20.	Kecskemét	205 581	83 266	122 315

Forrás: KSH 2019. alapján saját szerkesztés, 2020.  
 Edited by Köbli, Á. 2020 on the bases of KSH 2019.

Harkány a vendégforgalmi adatai alapján nem számítana már elsődleges fő versenytársának a vizsgált másik hat településnek, viszont történelmi gyógyhelyi szerepe és a helyi gyógyvíz speciális adottságai és fejlesztési lehetőségei révén egyértelműen a vizsgált fürdővárosok között a helye.

## MÓDSZEREK

Helyi lakossági kérdőíves felmérésem célja az volt, hogy megismerjem a fürdővárosi lakosság életminőségét, helyzetét, a turizmusból fakadó előnyeiket és problémáikat. A lakosság véleményét bemutató eredmények és információk alapján lehetőség van ugyanis a fürdővárosok későbbi fejlesztési stratégiáit, hosszútávú terveit úgy megalkotni, hogy az összhangban legyen a helyiek érdekeivel. A kérdőív eredményei által jól felmérhetővé és számszerűsíthetővé váltak a települések karaktereikben fellelhető azonosságok és eltéréseket, a helyi sajátos problémák és pozitív példák. Hévíz, Bük, Sárvár, Zalakaros, Gyula, Harkány és Hajdúszoboszló (a kérdőíves kutatás időbeli sorrendjében) esetében a felméréseket teljes egészében személyesen végeztem, mivel a személyes kontaktus és beszélgetések során a kérdőívre beírt eredményeken túl sok olyan kiegészítő információra tehettem szert, amely kiegészítette, illetve árnyalta a hivatalosan beírt eredményeket. A személyes kitöltés azért is volt

szükségszerű és kifejezetten hasznos, mivel így több alkalommal is bejárhattam a településeket, szorosabb kapcsolatokat alakíthattam ki a helyiekkel, feltérképezhettem a városokat, beleláthattam a lakosok mindennapi életébe, milyen mindennapi problémák jelentkeznek az adott településen. Megismerhettem a helyi lakosok gondolkodásmódját, attitűdjét a turizmussal, a városvezetéssel és a település jövőjével kapcsolatban, amely sokszor városrészenként is nagyon eltérő képet mutatott. Ráadásul a felmérést gyalogosan/kerékpárossal végeztem, így településszerkezetileg is részletesen megismertem a városokat, amellett, hogy rengeteg vizuális élmény és információ ért.

A helyi kérdőíves felmérések 2017 nyara és 2018 nyara között zajlottak le, a hét településen összesen 830 db érvényes kérdőív született. A kitöltők neme és kora mellett arra figyeltem, hogy a különböző városrészekből lehetőség szerint megfelelő arányokkal kerüljenek a mintába a kitöltők. A korlátozott lehetőségeim miatt a kisebb településeken 80 db, a nagyobb településeken 100 db érvényes kérdőívben húztam meg a határt. (A minta egészének nagysága korábbi hasonló hazai és nemzetközi kutatások elemszámához képest megfelelőnek tekinthető Rátz, 1999; Milman & Pizam, 1988). Emiatt Zalakaroson például a helyi lakosok több mint 5 %-a kitöltötte a kérdőívemet, a több mint 30 ezer lakosú Gyulán ugyanez az érték viszont mindössze 0,33 %. Hévíz esetén 250 kitöltött kérdőívvel rendelkezem, ez köszönhető helyi kötődésemnek, illetve többszöri kérdőívezésemnek, mivel egyéb, a külföldi vendégkört vizsgáló felméréseim során is lehetőségem volt újabb helyi kérdőívek kitöltetésére is.

A személyesen végzett kérdőíves kutatásokkal egy időben szakmai interjúkat is készítettem a fürdővárosokban. Mindenhol igyekeztem a települések életét meghatározó négy fő terület (önkormányzat, fürdő, szállodák, TDM) meghatározó szereplőivel interjút készíteni. A hét település esetén összesen 23 szakmai interjú készült, és többek közt polgármesterek, alpolgármesterek, szállodaigazgatók, fürdővezetők és helyi turisztikai szakemberek válaszoltak a kérdéseimre. Az interjúk során megszerzett értékes adatok és információk nagyban segítettek a települések mindennapi problémáinak, fejlesztési lehetőségeinek pontosabb és aktuálisabb megismerését.

A helyi lakos kérdőívezés adatait a 2. táblázat tartalmazza. Az eredmények természetesen a járvány előtti időszakra vonatkoznak és a korlátozások nélküli állapotokat és eltéréseket mutatják be fürdővárosonként.

2. táblázat: A hét vizsgált fürdővárosban történő helyi kérdőíves felmérés adatai  
Table 2. Data of the questionnaires from the seven studied spa towns

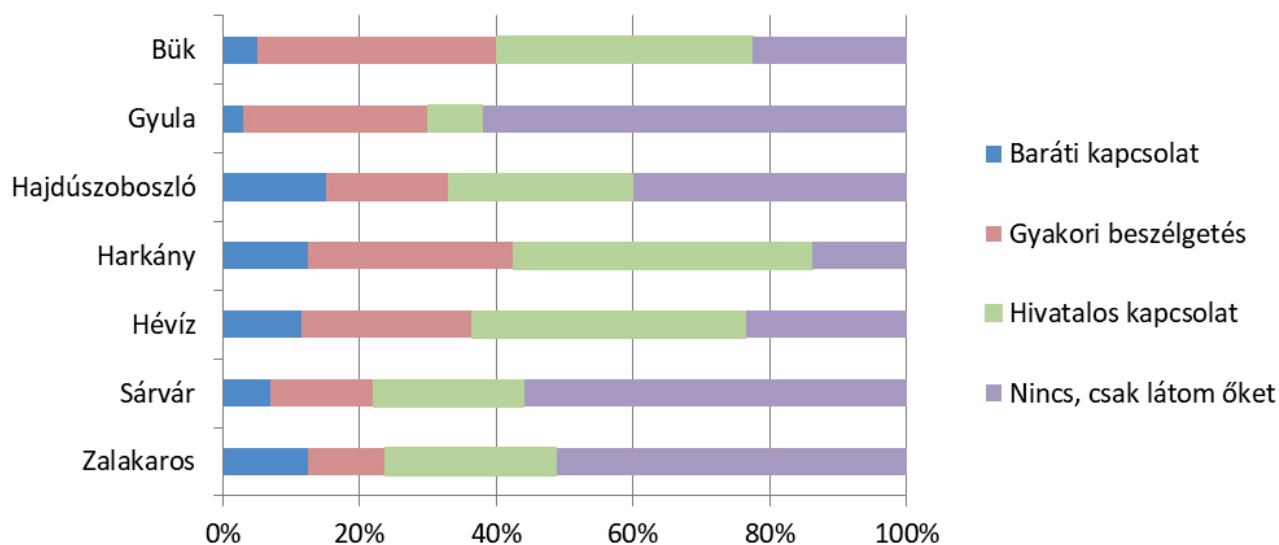
Település	Kitöltött kérdőív (db)	Népességszám (fő)	Kitöltők aránya (%)
Bük	80	3 618	2,21
Gyula	100	30 004	0,33
Hajdúszoboszló	100	23 781	0,42
Harkány	80	4 454	1,8
Hévíz	250	4 617	5,41
Sárvár	120	14 887	0,81
Zalakaros	100	1 976	5,06
Összesen	830 db	83 337 fő	0,99 %

Forrás: Saját felmérés és szerkesztés, 2018.  
Edited and collected by Köbli, Á. 2018.

## EREDMÉNYEK

A kérdőívet azzal a kérdéssel kezdtem, hogy *milyen kapcsolatokat alakítanak ki a helyiek a településekre érkező vendégekkel*. A legtöbb interakció (2. ábra) a turistákkal Harkány, Bük és Hévíz esetében tapasztalható. Mivel a gyógyturizmus hosszú múltra tekint vissza, ezekben az „emberléptékű” kisvárosokban az itt élők mindennapjainak szerves része a turistákkal való találkozás, a gazdasági és kulturális kapcsolatok kiépülése. Ez a korábbi jelentős magán szálláshely kapacitás népszerűségének is köszönhető, mivel a vendégek azon része, akik hosszabb ideje visszajárnak a településekre, szorosabb kapcsolatot tudnak kialakítani vendéglátóikkal. A kérdőíves felmérés eredményeként kiderült, hogy a hét város összesített eredményét tekintve a helyiek 62,8%-nak van személyes kapcsolata a turistákkal, ebből a legtöbben hivatalos kapcsolatban állnak a vendégekkel (Harkány esetében a hivatalos kapcsolat aránya 43,7%, míg 30% a gyakori beszélgetést jelölte meg). Hévíz, Harkány esetében a gyakori beszélgetések magas arányában a sok itt lakó külföldinek, és a visszatérő turistáknak van komoly szerepe. Ez igaz Hajdúszoboszlóra is, azonban annak települési mérete jóval nagyobb az említett fürdővárosokénál, így a mindennapi interakciók aránya települési szinten kevesebb.

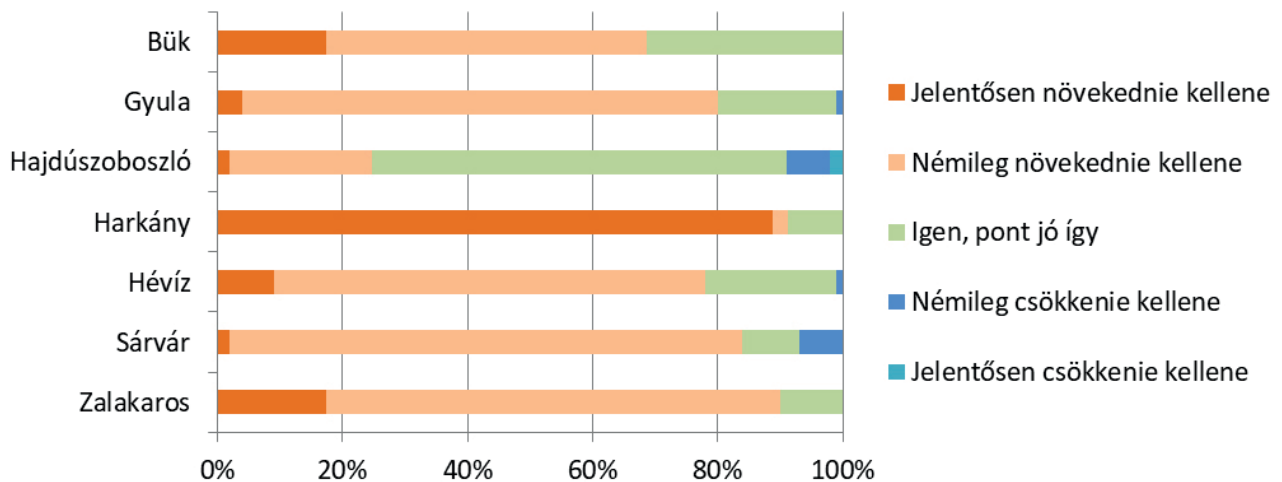
2. ábra: A helyiek kapcsolatának típusa a turistákkal  
Figure 2. Type of relationship of locals with tourists



Forrás: Saját felmérés és szerkesztés, 2018.  
Source: Edited and collected by Köbli, Á. 2018.

Gyula és Sárvár nagyobb városok, a turizmushoz kapcsolódó szálláshelyek és attrakciók csak a települések bizonyos részein jelennek meg kiemelten, így ezeken a településeken a turistákkal való kapcsolatba kerülés lehetősége és aránya is jóval kisebb (Gyula esetén a megkérdezett helyiek 38%-a kerül személyes kapcsolatba a turistákkal).

3. ábra: A turisták jövőbeni létszámának alakulása  
Figure 3. Future number of tourists



Forrás: Saját felmérés és szerkesztés, 2018.  
Source: Edited and collected by Köbli, Á. 2018.

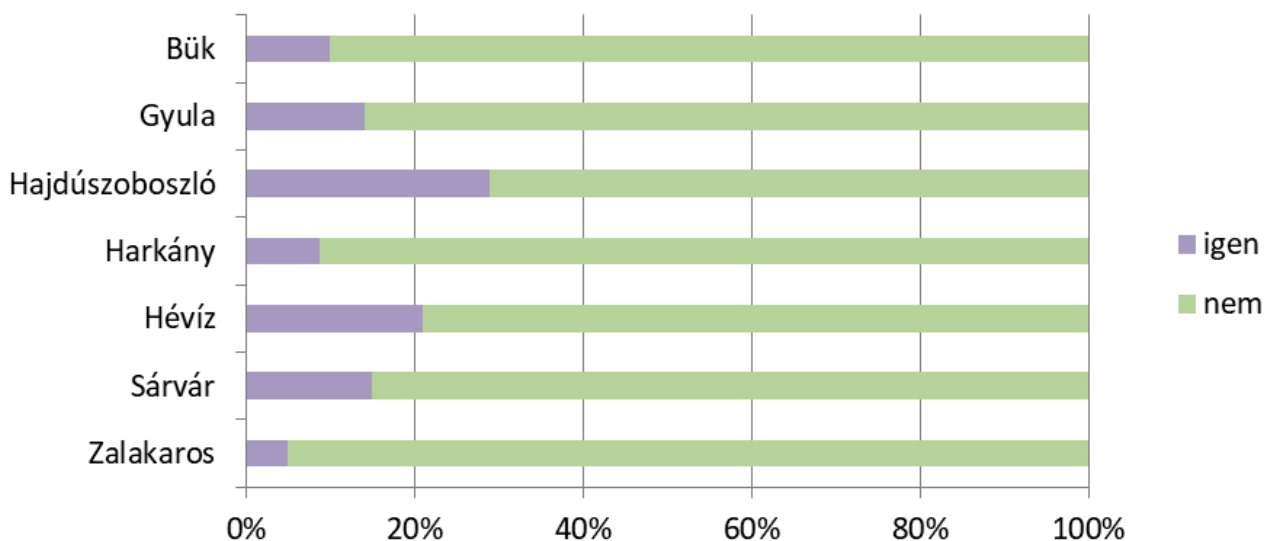
A következő kérdés a turisták létszámára vonatkozott, miszerint *megfelelőnek tartják-e a helyiek a jelenlegi állapotokat, esetleg növekednie vagy csökkennie kellene a turisták számának*. Az eredmények (3. ábra) jól tükrözik a települések turisztikai-gazdasági helyzetét, illetve a helyi lakosok terheltségének szintjét, hiszen a turisták számának növekedése a lokális jövedelmi, munkahelyi, bevételi lehetőségekre is komoly hatással van, de minél több a turista, annál több a probléma, zsúfoltság, zaj, terhelés is. Természetesen a koronavírus járvány okozta korlátozások teljesen új helyzetet teremtett a látogatók számát és a kívánatos mennyiséget illetően, ezzel együtt a helyiek turistákhoz való viszonyulást, teherbíró képességét jól mutatják a korábbi eredmények és érdekes alapot adnak egy későbbi összehasonlító vizsgálatra is.

Harkány esetében, amely a vizsgált fürdők közül a legkevesebb vendéggel rendelkezett a járvány előtt, pontosan kirajzolódik, mennyire szeretnék a helyiek, hogy újra magára találjon a fürdő és a város, így messze legnagyobb arányban (88,7 %) választották a jelentősen növekednie kellene kategóriát. Ha a két növekedésre vonatkozó választ együtt számoljuk, akkor a baranyai fürdő után Zalakaros, Sárvár és Gyula következik. Érdekes, hogy Sárvár lakosai közül többen (7%) a csökkenést is megemlítették. Sárvár esetében számolni kell a gyors és nagyon radikális turista szám növekedésével az elmúlt másfél évtizedben, ami a helyi lakosok egy kis részénél már zavaró hatásokat váltott ki, főleg a fürdőhöz közeli városrészekben.

Hévíz hiába bírt kimagasló vendégéjszaka számokkal a hazai fürdővárosok közül, a járvány előtti évek változásai (stagnáló német, majd visszaeső orosz vendégszámok) a fizetőképes külföldi kereslet enyhe visszaesését eredményezte, ezért a helyiek főleg a külföldiek számának növekedését szeretnék. Hajdúszoboszlón, amely kimagasló szezonálitással bír, a nyári hónapok nagyon telítve vannak, elképesztő tömeg van, az egész város augusztusi hétvégéken az eltartóképességének a határán mozog, így itt mondták legnagyobb arányban a helyiek (70%), hogy a turisták száma pont jó így, illetve esetleg csökkennie kellene némileg. Többen megállapították Hajdúszoboszlón, hogy növekedhetne még a vendégszám, csak szezonálisan jobban el kellene osztani az embereket.

A fürdővárosokban többen megemlítették jelölés közben, hogy nehéz erre a kérdésre igazán objektív választ adni, mivel egyik szempontból, helyi dolgozóként, a munkahely és városi bevételek szempontjából jó lenne még több vendég, de lakosként, az életminőség szempontjából olykor már bizony túl sokan vannak. Ugyanez a kettősség jellemzi ezeket a településeket most, a járványügyi korlátozások idején is, amikor a korlátozottan visszkapott élhető kisvárosi környezet előnyei állnak szemben a komoly gazdasági problémákkal és a bezárt munkahelyekkel.

4. ábra: Zavarja-e Önöket a turisták jelenléte mindennapi tevékenységük során?  
Figure 4. Are tourists bothering you during your everyday activities?



Forrás: Saját felmérés és szerkesztés, 2018.  
Source: Edited and collected by Köbli, Á. 2018.

A helyi lakosok 83,9% mondta a hét településen összességében (4. ábra), hogy nem zavarja őket a turisták jelenléte mindennapi tevékenységük során. Arányaiban Hajdúszoboszlón említették a legtöbben (27%) a turisták zavaró jelenlétét (kiemelten a közlekedés, valamint a szórakozás és pihenés területén), majd őket követi Hévíz (21%) (közlekedés és pihenés). A két legmagasabb vendégforgalmú településen a legmagasabb a zavaró hatás, de ott is leginkább a közlekedés az a terület, ahol fennakadásokat okoz a kimagasló turizmus. Ezt a jövőbeni fejlesztéseknek kiemelten figyelembe kell venniük. Sárvár, és kisebb mértékben Gyula esetében a legtöbb megkérdezett hozzátette, hogy a zavaró körülmények igen intenzíven a fürdőt és szállodákat magába foglaló városrészekre jellemzőek, a városok többi része nyugodt, a turisták zavaró hatásától mentes.

Bük városában a zavaró érték jóval kisebb, mint azt a vendégforgalmi adatok indokolnák, ez annak köszönhető, hogy Bük (és a fürdőnek otthont adó Bükfürdő városrész) esetében teljesen elkülönül egymástól a helyi lakosok és a vendégek térhasználata. Ez jól látható az 5. ábrán, amely Bük kereskedelmi szálláshelyeinek és fő vonzeróinak elhelyezkedését ábrázolja a területhasználat függvényében. Néhány szálláshelyet kivéve az összes nagyobb szálloda, panzió és kemping, illetve kiegészítő attrakció is a fürdő környékén összpontosul, így az ipari funkcióval is bíró nyugati városrészekben gyakorlatilag már egyáltalán nem találkoznak a helyiek a turistákkal és fordítva. Ez a fajta elkülönülés egész város életére hatással van, többen említették, hogy a fejlesztések túlságosan a fürdő

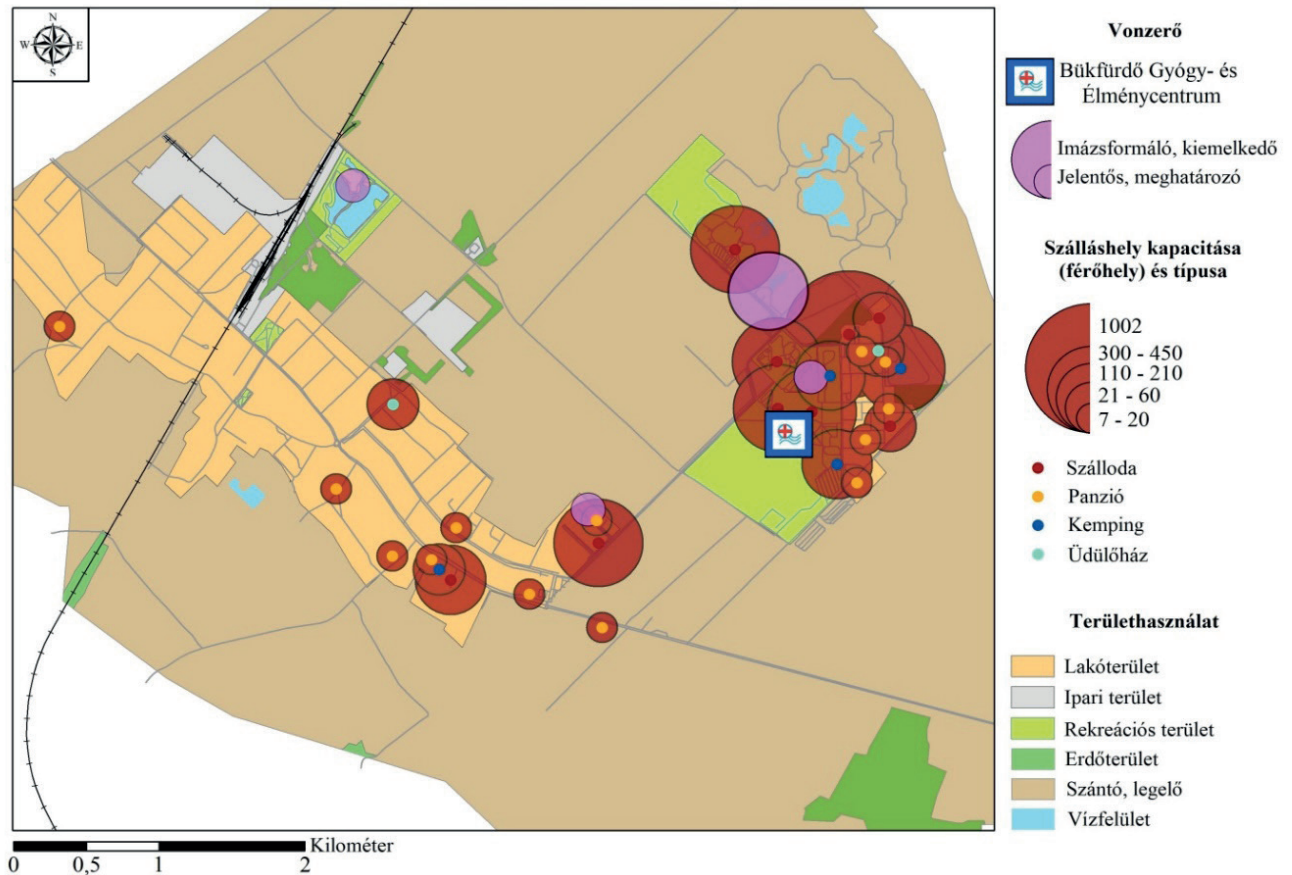
környékén összpontosulnak, miközben így természetesen a turizmus zavaró hatásai sem jelentkeznek a távoli városrészekben. A szakmai interjú helyi alanyai is egyetértettek abban, hogy nagy kihívás a közeljövőben Bük településén, hogy milyen fejlesztések révén lehetne a városrészek közötti eltéréseket enyhíteni és ezzel együtt az egész település életminőségét javítani.

5. ábra: Bük kereskedelmi szálláshelyeinek és fő vonzerőinek elhelyezkedése a területhasználat függvényében.

Tervezte: Köbli – Horváth. Szerk. Horváth, 2018.

Figure 5. The location of commercial accommodations and leading attractions of Bük, depending on the land use.

Designed: Köbli – Horváth. Edited by Horváth, 2018.

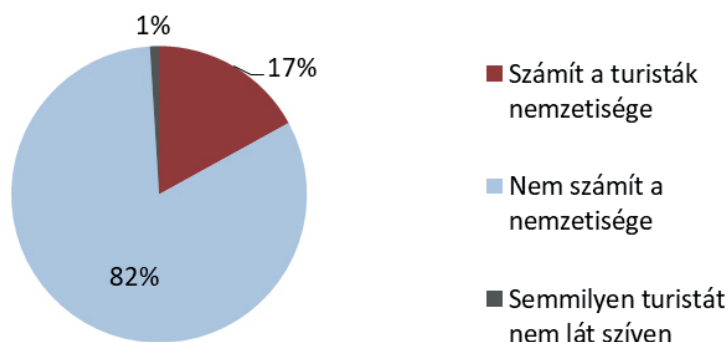


Forrás: Bük szálláshely nyilvántartás; OpenStreetMap – geofabrik.de

Source: Bük accommodation register; OpenStreetMap – geofabrik.de

A következő kérdés a vendégkör összetételére vonatkozott (6. ábra). A vizsgált fürdővárosokba jelentős külföldi vendégkör érkezik, ráadásul a külföldiek egy része ingatlant is vásárol, tehát ha csak időszakosan is, de része lesz a helyiek mindennapjainak. Megkérdeztem, *számít-e a turisták nemzetisége, és ha igen, mely nemzetiségű turistákat látják a legszívesebben, illetve a legkevésbé szívesen az adott fürdővárosban.*

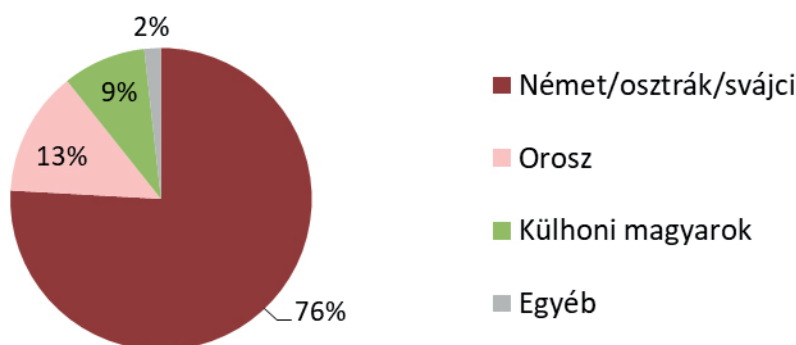
6. ábra: Számít a turista nemzetisége a helyiek érzete szempontjából?  
Figure 6. Does the nationality of tourist matter according to locals?



Forrás: Saját felmérés és szerkesztés, 2018.  
Source: Edited and collected by Köbli, Á. 2018.

Összességében a válaszadók 82 % szerint nem számít a turisták nemzetisége. Sokak mondták szóban a kérdőívvezés során, hogy a nem a nemzetiség, hanem a kulturáltság, a tisztelet és a megfelelő kommunikáció fontos, illetve ezek hiánya.

7. ábra: A legszívesebben látott turisták nemzetisége a hét településen  
Figure 7. Nationality of the most welcome tourists in the seven settlements



Forrás: Saját felmérés és szerkesztés, 2018.  
Source: Edited and collected by Köbli, Á. 2018.

Akik szerint számít a turista nemzetisége (7. ábra), leginkább a német ajkú vendégkört emelték ki, mivel őket fizetőképes, pontos, kulturált vendégeknek írták le, akikkel a kommunikáció is könnyű. Ráadásul velük kapcsolatban egyfajta nosztalgikus érzések is felmerülnek az utóbbi időben több vendéglátónál, magánszálláshely vezetőnél, illetve a turizmusban közvetlenül nem érintett helyi lakosnál is. A legtöbb gyógyhelyünk esetében sokszor visszajáró vendégek voltak, akiknek a száma azonban az elmúlt években különböző okok miatt (kiöregedett vendégek, megváltozott utazási szokások) nagymértékben visszaesett, helyüket pedig új, eltérő fogyasztói szokásokkal rendelkező cseh, orosz, illetve egyéb szomszédos országbeli vendég vette át.

Többen, leginkább Hévíz városában, az oroszokat is kiemelték, mint szívesen látott vendég, mivel nagyon fizetőképes, minőségi vásárlóknak tartják őket. Hozzá kell azonban tenni, hogy az oroszok megítélése elég vegyes. Azon megkérdezettek, akik szerint számít a turisták nemzetisége (összesen 17%), viszonylag magas arányban említették az oroszokat, hasonlóan a többi szláv vendégkörhöz a legkevésbé szívesen látott vendégek között (szavazatot kapott sorrendben: oroszok, szlávok, arabok,

kínaiak, románok). Leginkább a tolerancia hiányát, az alkudozást, a viselkedési és kulturális különbségeket emelték ki. A kulturális különbségek megléte és olykor kiéleződése természetesnek mondható azon magyar fürdővárosokban, ahol jelenleg is zajlik a külföldi vendégkörök átrendeződése, a tradicionális német vendégkörök lecserélődése új küldő országokra (Hévízen az oroszok, Bük és Sárvár esetén a csehek az új meghatározó piac a járványmentes időszakban). Az elfogadás, hozzászokás a legtöbbször az idő függvénye. Ezt a folyamatot pontos adatokkal is alá tudom támasztani, mivel az oroszok szempontjából legfontosabb hazai fogadó település, Hévíz esetében már 2015-ben is végeztem kérdőíves felmérést a helyi lakosok körében hasonló kutatási céllal. Akkor a legkevésbé szívesen látott vendégek között 47%-ot kaptak az oroszok (Köbli, 2015), ami a mostani megkérdezésre már 16%-ra csökkent. Hévízen, tehát az elfogadás, a kölcsönös kulturális közeledés folyamatosan javul. Sőt, az oroszok esetében, pont mire megszokták a helyiek őket, a számuk elkezdett visszaesni, és sokan máris, főleg gazdasági szempontokból hiányolni kezdték őket Hévízről, ez a folyamat pedig csak tovább erősödhet a 2020-as leállások és turisták nélküli időszakot követően.

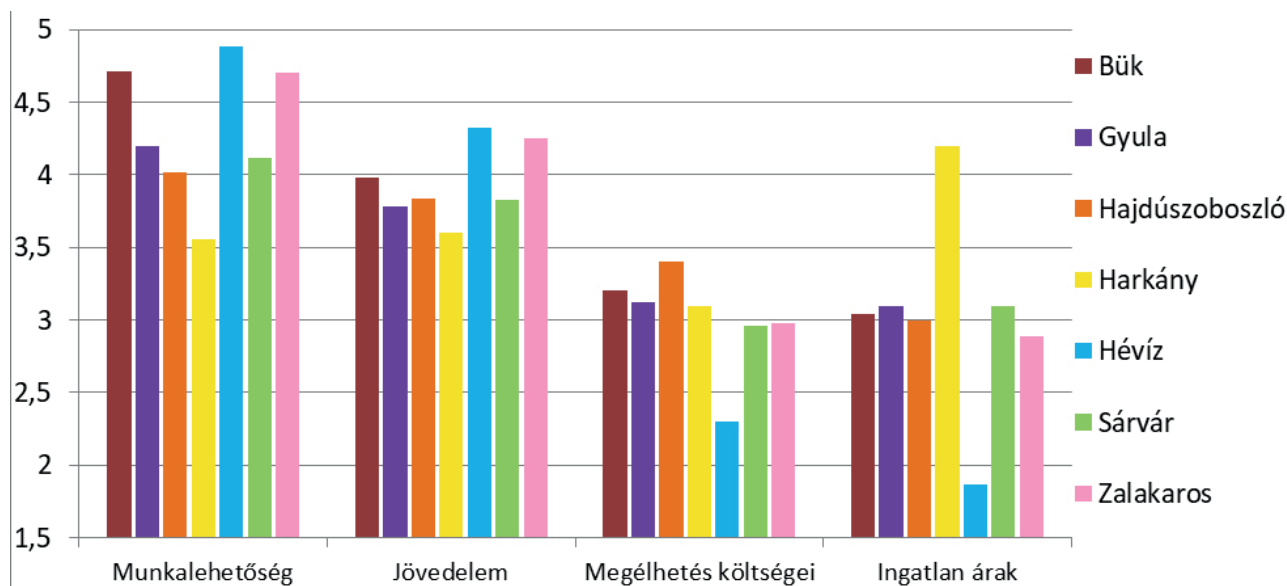
### **Települési életminőség**

A következő nagy kérdéscsoportban a helyi lakosoknak egytől ötig terjedő skálán kellett osztályozniuk saját településüket különböző gazdasági, élethezési, társadalmi paraméterekben. A kérdések arra vonatkoztak, hogy az egészségturizmus az alábbi tényezőket milyen mértékben befolyásolja az adott fürdővárosban. Minél magasabb az érték, annál inkább javítja, és pozitív irányba változtatja a települést, minél alacsonyabb az érték, annál inkább rontja, és negatív hatásként járul hozzá a helyiek életéhez. Az értékek természetesen a járvány előtti időszak tapasztalatait mutatják be. Érdeemes lesz a vizsgálatok a járványhelyzet utáni években is megismételni, hogy lássuk, miként változik majd meg a helyiek véleménye a különböző települési adottságokat illetően azután, hogy megtapasztalták az ágazat és településük eddig ilyen szinten sose gondolt sérülékenységét.

A munkalehetőségek és ehhez kapcsolódóan a jövedelmek alapján (8. ábra) minden településen nagyon kedvező helyzetet teremtett az egészségturizmus a járványhelyzet megelőzően. A helyiek szerint sok munkahely volt, ráadásul a fürdővárosokra kevésbé jellemző a szezonális munkahelyek száma, mint a turizmus más ágában, így az egész térség, a környező települések munkavállalói számára is biztos megélhetést és a hazai átlagtól magasabb jövedelmi viszonyok voltak jellemzők. A legalacsonyabb érték Harkány városát jellemezte, köszönhetően a visszaeső vendégszámoknak és a kisebb bevételeknek, amely a turizmus multiplikátor hatásai révén az egész település gazdaságára hatással van. A legmagasabb értéket elérő Hévíz (4,88) után Bük következett, amely kiváló értékét (4,71) minőségi turizmusa mellett a település méreteihez képest nagy ipari kapacitásának köszönheti.



8. ábra: Gazdasági paraméterek osztályozása  
Figure 8. Classification of economic parameters



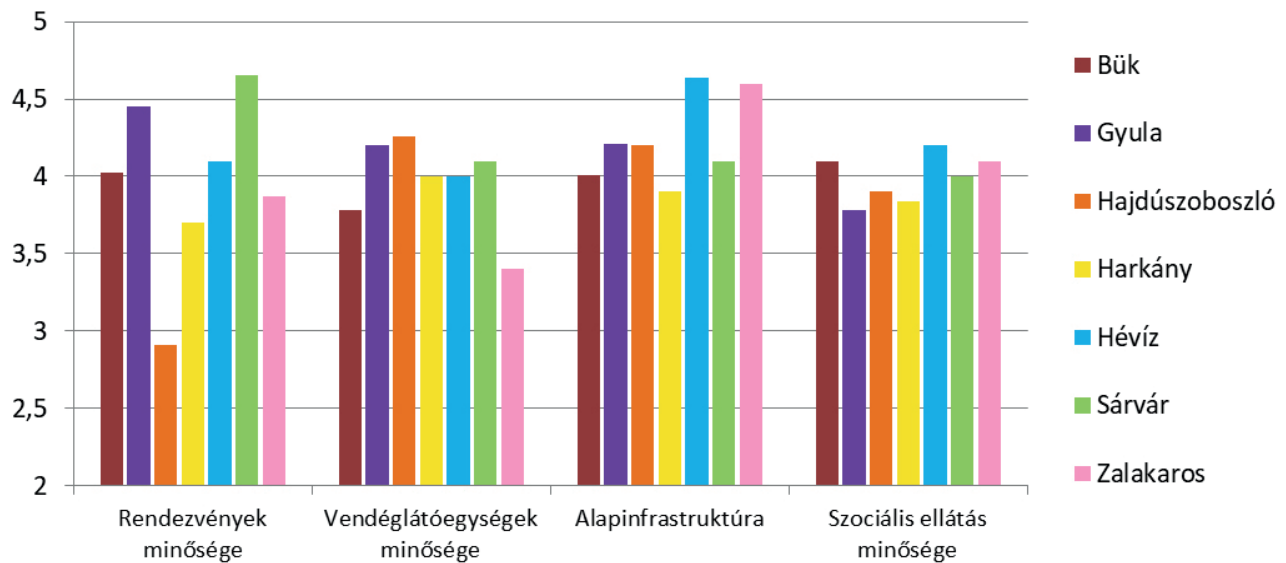
Forrás: Saját felmérés és szerkesztés, 2018.  
Source: Edited and collected by Köbli, Á. 2018.

A turizmus minősége hatással van a megélhetés költségeire is, így a leginkább fizetőképes külföldi keresletre nyitott Hévíz esetében ez az árakat (élelmiszer, ruházat, szolgáltatások) a helyi lakosok szempontjából negatívan érinti, és a környező településekhez képest, minden jóval drágább helyben. Ez a tendencia kisebb mértékben a többi településen is jelentkezik, míg a nagyobb városokban (Gyula, Sárvár) sokszor városrészek között lesznek jelentős árkülönbségek (étterem, szolgáltatások) attól függően, mennyire érintettek a helyi turizmus által.

Az ingatlanárak szempontjából két kiugró érték látszódik, Harkány és Hévíz. Ebben a szegmensben a kereslet-kínálat örök szabályai érvényesülnek. Míg Hévízen, főleg az utóbbi években, óriási fellendülés ment végbe az ingatlanpiacon, nagyon sokan akartak új házat, lakást vásárolni, ezért nagyon megemelkedtek az ingatlanárak. Ez eladás szempontjából kedvező, vétel szempontjából viszont nem. Főleg a fizetőképes orosz vásárlók megjelenése okozta a helyi árak emelkedését. Harkányban ezzel szemben pont a kereslet hiánya és az egyre csak növekvő eladó lakások száma az, ami miatt a többi településhez képest nagyon alacsonyok lettek a helyiek szerint is az ingatlanárak.

A következő tényezők (9. ábra) a turisták és a helyi lakosok szempontjából is fontos minőség kérdéskörét érintik. A rendezvények minősége szempontjából Gyula és Sárvár kapta a legjobb értékelést (4,48, illetve 4,62) a helyiektől, de a mintából csak Hajdúszoboszló tér el negatív irányba (2,96). Itt a vendégkör igényei miatt sokszor alacsony minőségű programok kerültek megrendezésre, amelyek a rendezvényekhez kapcsolódó infrastruktúrában („hírhedt sátor”) is megjelentek. Ez a folyamat szerencsére jelenleg teljesen átalakulóban van Hajdúszoboszlón, és a régi létesítmények elbontásával, valamint, új, magasabb minőségű rendezvényterek kialakításával a helyiek számára is értékes programok megrendezésére nyílik lehetőség.

9. ábra: Minőségi paraméterek osztályozása  
Figure 9. Classification of quality parameters



Forrás: Saját felmérés és szerkesztés, 2018.  
Source: Edited and collected by Köbli, Á. 2018.

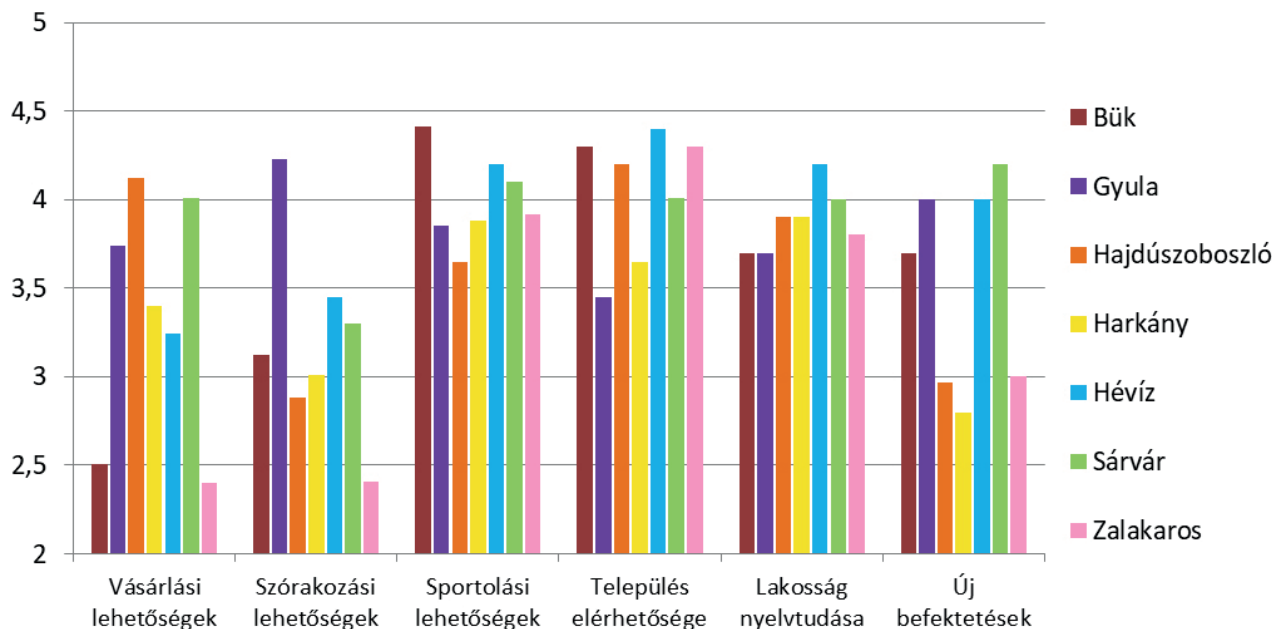
A vendéglátóegységek minőségében Bük és Zalakaros kapott alacsonyabb értékelést, (3,47) mind mennyiségi, mind minőségi szempontból úgy érzik a helyiek, hogy lehetne fejleszteni ezt a szektort. Ahogy Zalakaroson a lakosok fogalmaztak, nem tudni, hogy télen azért van zárva a legtöbb étterem, mert nincs kereslet, vagy azért nincs alapvetően helyi kereslet, mert minden bezár. Az éttermek helyzete mindig nagyon érdekes és nehezen kezelhető kérdéskör a fürdővárosok esetében. A gyógyulás, rekreáció fontos része a minőségi étkezés, a fürdővárosokba ráadásul fizetőképes hazai és külföldi turisták érkeznek. Ezek miatt komoly létjogosultsága lenne minőségi éttermeknek, ahogy a szakmai interjúk alanyai fogalmaztak, ha valahol Michelin csillagos étteremnek kellene nyílnia az országban Budapesten kívül először, az Hévíz. Azonban a magas minőségű, 4–5 csillagos hotelek olyan erős és nívós éttermekkel rendelkeznek, hogy nagyon nehéz a vendégkör kicsábítása esténként, hiszen az árba beépítve magas minőségű, az ételek és italok terén folyamatosan új, különlegességeket bemutató kínálat várja őket.

Az alapinfrastruktúra és a szociális ellátás tekintetében is magas és kiegyenlített értékek születtek, mindkettőben Hévíz kapta a legmagasabb osztályzatot. A többi település is szorosan követi a zalai fürdőhelyet és abban minden lakos és szakmai interjú alany egyet értett, hogy a magyar átlagtól magasan jobb lehetőségekkel és állapotokkal rendelkeznek a hazai fürdőhelyek. Fontos emiatt, hogy a gazdaságból szerzett bevételeket a turisztikai beruházások mellett a helyi társadalom életminőségét is nagyban befolyásoló területekre fordítsák a helyi önkormányzatok.

Vásárlási lehetőségeket tekintve Bük és Zalakaros nagyon alacsony értékeket (2,51; 2,4) kapott (10. ábra). Ennek oka, hogy két kis népességű, igazi várossá csak az utóbbi évtizedben fejlődő településről van szó. Bár a turizmus révén nagyon sok vendég érkezik és megjelentek az ő igényeik kielégítését megcélzó szolgáltatók is a településen, a helyi lakosok szempontjából legfontosabb élelmiszer (nagyobb szuper- és hipermarketek) és ruházkodás (olcsóbb, de minőségi ruhaüzletek) területén erősen hiányos

a települési kínálat. Mindkét településen hiányoznak a nagyobb szolgáltatók, a többi városban meglévő világmárkák üzletei, boltjai és ez valószínűleg, még így is marad, köszönhetően a kevés helyi lakosnak és az érvénybe lévő hazai „plázastop-törvénynek”. Így mindkét település lakóinak csak a környező nagyobb városokba történő ingázások jelenthetnek megoldást ezeken a területeken.

10. ábra: Élhetőség paramétereinek osztályozása  
Figure 10. Classification of liveability parameters



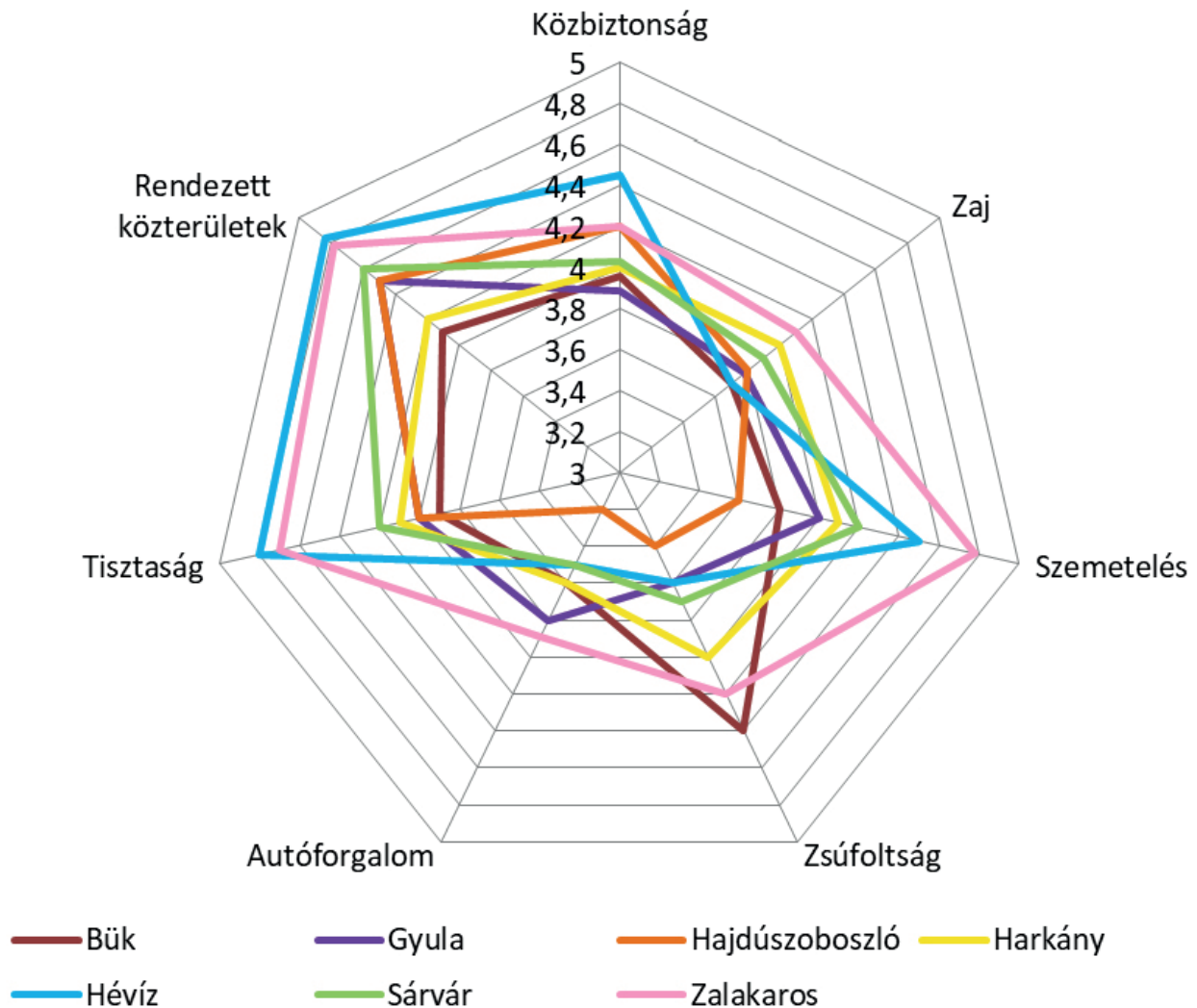
Forrás: Saját felmérés és szerkesztés, 2018.  
Source: Edited and collected by Köbli, Á. 2018.

A település elérhetősége szempontjából a két határ-menti fürdőnk, Harkány és Gyula van nehezebb helyzetben, itt a belföldi piac szempontjából meghatározó Budapesttől való távolság kiemelt tényező. Ennél a kérdésnél a turisztikai megközelíthetőség mellett a helyiek saját regionális térkapcsolataikat is figyelembe vették, ilyen szempontból Harkány-Pécs és a Gyula-Békéscsaba kapcsolat is jónak mondható.

Új befektetések szempontjából Sárváron, Hévízen és Gyulán a legbizakodóbbak a helyiek, míg Harkányban és Hajdúszoboszlón jóval kevésbé. A lakosság nyelvtudása a gyógyhelyeken jónak mondható, a nyugati fürdőkben a német és újabban a cseh, valamint az orosz nyelvismeret nagy érték, míg Hajdúszoboszló és Gyula esetében a célpiacon következőben a román és lengyel nyelvtudás.

Míg a sportolási lehetőségek mindenhol magas értékeket kaptak (3,65–4,41 között), addig a szórakozási lehetőségekkel nem elégedtek a helyiek (Zalakaros 2,41) több esetben sem. Sokszor felmerült az a vélemény, hogy a programkínálat és a kikapcsolódási lehetőségek leginkább a turisták igényeit célozza meg és helyi lakosoknak jóval kevesebb lehetőség jut. A legnagyobb népességű és így legtöbb kikapcsolódási lehetőséget nyújtó Gyula kivételével ezért viszonylag alacsony értékek születnek, ezt a helyi hosszútávú fejlesztéseknél figyelembe kell venni.

11. ábra: Környezeti állapotok osztályozása  
 Figure 11. Classification of environmental conditions



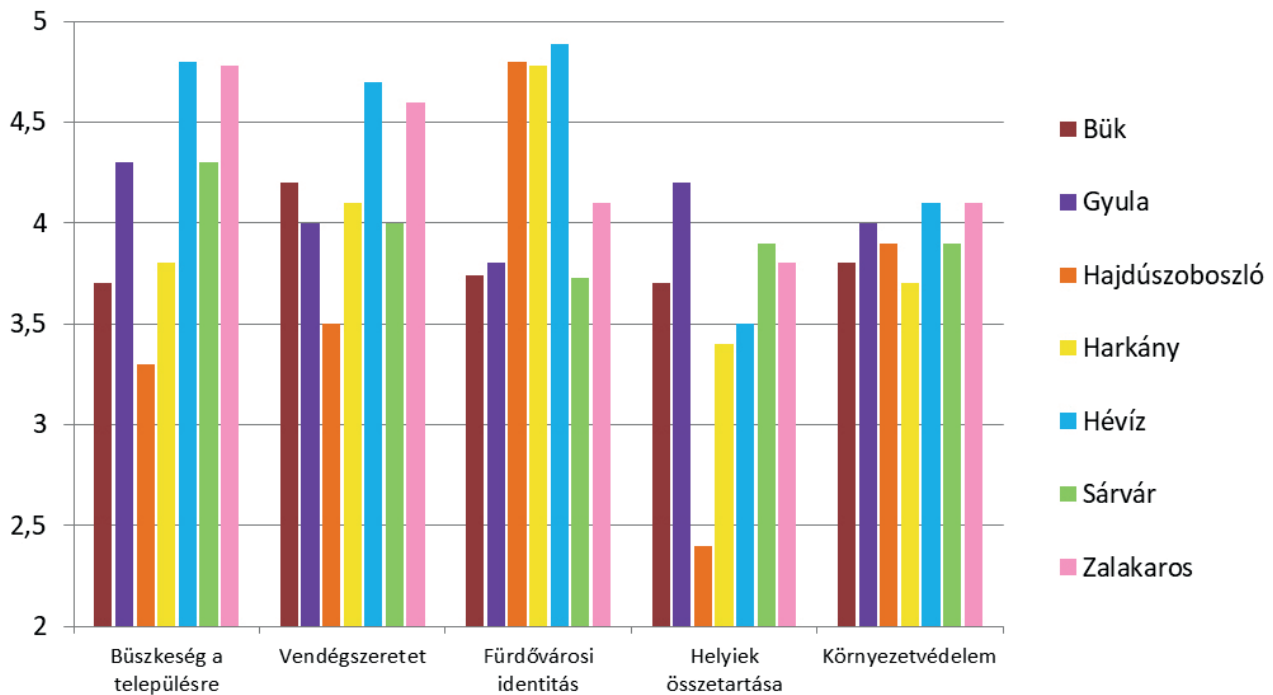
Forrás: Saját felmérés és szerkesztés, 2018.  
 Source: Edited and collected by Köbli, Á. 2018.

A 11. ábra az életminőséget befolyásoló környezeti tényezők megítélését mutatja be. Közbiztonság szempontjából a többi magyar településhez képest a helyiek szerint is kedvezőbbek az állapotok, főleg a kimagaslóan az egészségturizmusból élő városok (Hévíz, Zalakaros, Hajdúszoboszló) kaptak magas (4,2–4,4) értékeket. Tisztaság és a rendezett közterület szempontjából is nagyon magas értékeket adtak a helyiek, mindenhol büszkéek a rendezett, tiszta közterületekre, utcákra, ami a gyógyhelyek miliójének is fontos eleme. A két zalai fürdő, Hévíz és Zalakaros esetében kiemelkedően magas osztályozások születtek (Hévíz 4,84; Zalakaros 4,78).

Szemetelés, zaj, zsúfoltság szempontjából már megosztottabb a helyzet, bár itt településtől függetlenül több tényezőt is figyelembe kell venni. Hajdúszoboszló esetében például a szezonális nagyban befolyásolja az értékeket, nem mindegy, melyik időszakra vonatkozóan tesszük fel a kérdést. A nyári, óriási vendégtömegeket fogadó hónapok során ugyanis elég zavaró mind a zsúfoltság (részben igaz ez Hévíz és Gyulán is), mind a szemetelés (Bükön is), míg a nyugodtabb, őszi, téli hónapokban ezek a gondok nagyrészt megszűnnek és kifejezetten tiszta, rendezett településekben élhetnek a helyiek.

Sárváron és Gyulán nem a szezonális zavarja meg a kérdés pontosságát, hanem az, melyik városrészre vonatkozóan tesszük fel a kérdést. Miközben a fürdő és a fő szálláshelyeknek otthont adó városrészek nagymértékben zsúfoltak, és nagyon magas az autóforgalom aránya, addig a turizmus vérkeringéséből kieső területeken nyugodt, csendes, kifejezetten békés, élmény szempontjából magas minőségű területeket találunk. A negatív tényezők tekintetében a helyiek véleménye alapján összességében Zalakaros kapta a legjobb értékeléseket.

12. ábra: Helyi kohézió paramétereinek osztályozása  
Figure 12. Classification of the parameters of local cohesion



Forrás: Saját felmérés és szerkesztés, 2018.  
Source: Edited and collected by Köbli, Á. 2018.

Az következő kérdéscsoport (12. ábra) a helyi lakosok településhez kötődését és a turizmushoz való viszonyulását vizsgálta. Nagyon érdekes, hogy a saját településre való büszkeség és a vendégszeretet milyen hasonló értékeket ér el az adott fürdővárosok esetében, ilyen szempontból Hévíz és Zalakaros érte el a legkedvezőbb (4,5 feletti érték) és Hajdúszoboszló a legkedvezőtlenebb értékeket (büszkeség 3,42). Fürdővárosi identitás igazán ott alakult ki (Hévíz, Hajdúszoboszló, Harkány), ahol régi tradíciókkal rendelkező, az egész település életét befolyásoló és átható egészségturizmus a jellemző. Sárvár, Gyula és kissé meglepően Bük esetében (településen belüli nagy elkülönülés az oka) ez egyelőre alacsonyabb szinten van, bár az érték így is mindenhol magasabb, mint 3,73. A helyiek összetartása egy kissé kényes kérdés, azonban a belső helyi konfliktusok, érdekellentétek kifejezése egy kívülről jött kérdőívező személye felé könnyebben megtörténnek. Ennél a kérdésnél Gyula szerezte meg a legjobb értékeket. A környezetvédelem fontossága és helyzete közel azonos értékeket kapott (3,7–4,1 között), de azt nagyon sokan kiemelték, hogy bár a többi magyar településhez képest jó és tudatos fejlesztések mentek végbe ezen a területen, van még mit tenni minden fürdővárosban a környezet megóvásáért.

Végezetül feltettem azt a kérdést a helyieknek, hogy mi lehet az adott település hosszútávú, sikeres jövőjének az alapja. Nagyon sokszínű, de nagyrészt reális és tudatos válaszokat kaptam nemcsak a szakmai interjúk alanyaitól, hanem a helyi lakosoktól is. Ezek közül kiemeltem és összefoglaló pontokba rendeztem (3. táblázat) azokat a többször ismétlődő helyi véleményeket, amelyek a települések jövőjét meghatározó területek lehetnek a közeljövőben. Az említett területek fontosságát későbbi kutatásaim és a települési komplex fejlesztési stratégiák céljai is igazolták, ami jól mutatja, hogy az igények és problémák felmérésénél a lehető legalacsonyabb szintig le kell menni a kutatások során, így kapva a legpontosabb képet a helyi, lokális viszonyokról.

3. táblázat: A hosszútávú, sikeres jövő alapja a helyiek véleménye alapján  
Table 3. The bases of a long term, successful future according to locals

Település	A hosszú távú, sikeres jövő alapja a helyiek véleménye alapján
Bük	Turizmus, ipar, közszolgáltatások minőségi és összehangolt fejlesztése
	Folyamatos fejlődés a fenntarthatóság figyelembe vételével
Gyula	Komplex kínálat kialakítása
	Fürdővárosi hangulat erősítése, fürdő fejlesztése
	Megközelíthetőség javítása
Hajdúszoboszló	Értelmiség városban tartása, oktatás
	Új befektetők bevonása
	Új vendégkörök, például oroszok megjelenése
Harkány	Minőségi programkínálat kialakítása
	Erősebb és hatékonyabb marketing tevékenység
	Új minőségi rendezvények, szórakozóhelyek
	Biztonság javítása
	Infrastruktúra (közlekedési) fejlesztése
Hévíz	Jelenlegi folyamatok pozitív irányú megváltoztatása
	Tó és a fürdő fejlesztése
	Jelenlegi színvonal megtartása
	Vendégkör sokszínűsége (magyarok, új piacok)
Sárvár	Tisztelet, odafigyelés embertársainkra
	Egész város komplex fejlesztése
	Több lábon állás megvalósítása
Zalakaros	Új fejlesztésekkel a szezon hosszabbítása
	Fürdő további fejlesztése
	Színes programkínálat

Forrás: Saját felmérés és szerkesztés, 2018.  
Source: Edited and collected by Köbli, Á. 2018.

## KÖVETKEZTETÉSEK

Az összesített eredmények alapján a legfontosabb pozitívum a vizsgált fürdővárosokban az életminőség és élhetőség szempontjából a tiszta, csendes, nyugodt környezet, amelyet kiemelten a turizmus hatásaként értékelnek a helyiek. Gazdasági oldalról a sok munkalehetőséget és a magas életszínvonalat, valamint a folyamatosan meglévő új fejlesztéseket említették a leggyakrabban. Olyan negatív hatást összességében kevesebbet említettek, ami kifejezetten a turizmusnak köszönhető az adott tele-

pülésen. Leginkább a zsúfoltság, autóforgalom, közlekedési problémák jelentik főleg a kisebb területű fürdővárosokban a problémát, illetve a vásárlási lehetőségek hiánya és a turisták okozta magasabb árszínvonal. Kifejezetten sokan említették viszont a programhiányt, ami nem a programok számát tekintve jelent problémát a helyieknek, hanem sokan úgy gondolják, hogy a programkínálat kialakításánál kizárólag a turisták igényeit veszik figyelembe. Ugyanez a szempont településenként eltérő mértékben, de a települési fejlesztésekre is sokak szerint igaz, helyi lakosként szeretnének nagyobb figyelmet kapni a turisták mellett a jövőbeni beruházások és fejlesztési célok meghatározásánál.

Összességében a helyi lakosok nagyon magas aránya, 84% tartotta élehetőnek a vizsgált településeket, kiemelve, hogy a jövőbeni fejlesztések tovább javíthatnak a fürdővárosok településképi és élehetőségi feltételein. Az élehetőség több különböző, egyedi tényezőből tevődik össze településenként. Zalakaroson kiemelték a helyiek, hogy nagyon nyugodt, csendes településről van szó, ahol viszont nagyon kedvező munkalehetőségek vannak. Bük települését a falusias nyugalom mellett városias kényelem jellemzi és kiemelték a kiváló infrastruktúrát. Harkány esetén az élehetőség szempontjából a csendes, hangulatos környezetet emelték ki, illetve a térségi viszonyok alapján kiváló munkalehetőségeket. Hévízen a biztonságos környezetet, a fejlett infrastruktúrát és kulturált településképet írták a legtöbben, illetve a jó üzleti lehetőségeket. A nagyobb települések közül Hajdúszoboszlót is élehetőnek tartják mind infrastrukturális, mind gazdasági szempontból, bár a helyiek nagy része szerint nyári hónapokban elérte az eltartóképességének határait a város. Sárvárt is élehetőnek tartják, mind a természeti környezet, mind a szolgáltatások terén, de kiemelték többen, hogy vigyázni kell, mert ha ugyanilyen tempóban növekszik a turizmus szerepe, mint eddig és ezzel együtt a turisták száma is, az veszélyeztetheti az élehető települési állapotot. Gyulát is élehető városnak tartják, olyan kedvező méretű településnek, ahol mindent megtalálhat az ember, ami a nyugodt élethez szükséges, biztonságos környezetet, sok zöldfelületet és színes kulturális életet.

Természetesen az eredmények a járvány okozta korlátozások előtti állapotot mutatják be, ezzel ki is jelölve a kutatás további irányát. Mindenképp szükséges lesz a korlátozások utáni években a kutatás megismétlése és egy összehasonlító vizsgálat elvégzése, amely pontosan megmutatja, mely területeken és milyen módon változtak akár pozitív, akár negatív irányba a legnépszerűbb hazai fürdővárosok élehetőségi paraméterei a helyi lakosok értékelése alapján.

## IRODALOMJEGYZÉK

- Ács, P., & Laczkó, T. (2008). Spatial Concentration of Hungary's Health Tourism. *Modern Geográfia*, 2(2), 35–55.
- Bakucz, M., & Tegzes, A. (2016). Fürdőtelepülések versenyképességi vizsgálata néhány magyar és közép-európai régióban: *Az OTKA 106283.sz. „Gyógy- és termálfürdőhelyi versenyképességi tényezők felmérése hazai és közép-európai régiókban” című alapkutatás zárómonográfia*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem, 2016. 188 p.
- Budapest Főváros Kormányhivatalának országos nyilvántartása az engedélyezett gyógyszállókról - kormányhivatal.hu/download/e/26/06000/6\_Gyogyszallok\_002.pdf*
- Connell, J. (2013). Contemporary medical tourism: Conceptualisation, culture and commodification. *Tourism Management* 34, 1–13.

- Csiffáry, G. (2004). *Régi magyar fürdővilág*. Budapest: Helikon.
- Egedy, T. (2009). *Városrehabilitáció és életminőség*. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest.
- Ercsey, I. (2011). Az életminőség mérése. In: *Losoncz, Miklós; Szigeti, Cecília (szerk.) Válság közben, fellendülés előtt: A 2010. június 1-i Kautz Gyula konferencia válogatott tanulmányai*. Győr, Magyarország: Széchenyi István Egyetem Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar, (2011) Paper: Ercsey, 11 p.
- Friedman, A. (2018). *Fundamentals of Sustainable Urban Renewal in Small and Mid-Sized Towns*. e-book [springer.com/gp/book/9783319744636](https://www.springer.com/gp/book/9783319744636)
- Galambos I., Michalkó, G., Törzsök, I., & Wirth, G. (2015). *Fürdővárosok*. (szerk.). 292 p.
- Hajnal, K., & Köbli, Á. (2014). Hévíz turizmusának fejlődési irányai. *Modern Geográfia*, 9(3), 11–20.
- Kayar, C. H., & Kozak, N. (2010). Measuring destination competitiveness: an application of the travel and tourism competitiveness index (2007). *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 19(3), 203–216.
- Kósa, L. (1999). *Fürdőélet a Monarchiában*. Budapest: Holnap Kiadó, 1999. 272 p.
- Köbli, Á. (2015). Russian tourist in Hévíz: Following the way of Karlovy Vary? *ACTA Geographica Universitatis Comenianae* 59(1), 35-51.
- Köbli, Á. (2018). *Nemzetközi jelentőségű fürdővárosaink komplex fejlesztési lehetőségei a fenntarthatóság jegyében*. Doktori értekezés. PTE TTK Földtudományok Doktori Iskola. Pécs. 234 p.
- Laczkó, T. (2021). Magyarországra érkező külföldi egészségturisták fogyasztásának nemzetgazdasági hatásai 2019-ben. *Modern Geográfia*. 16(1), 1–22.
- Michalkó, G., & Rátz, T. (2011). *Egészségturizmus és életminőség Magyarországon: Fejezetek az egészség, az utazás és a jól(l)ét magyarországi összefüggéseiről*. Budapest, MTA Földrajztudományi Kutatóintézet. 179 p.
- Milman, A., & Pizam, A. (1988). Social Impacts of Tourism on Central Florida. *Annals of Tourism Research*, 15(2)191–204.
- Országos Egészségturizmus Fejlesztési Stratégia (OES) (2007–2013) - Aquaprofit Rt Budapest*.173p. <https://2010-2014.kormany.hu/download/b/8e/20000/Egeszsegturizmusstrategia.pdf>
- Papp, S., Nagy, Gy., & Boros, L. (2017). A kedvezményezett települések objektív életminőség alapján történő lehatárolási lehetőségei. *Területi Statisztika*, 2017, 57(6): 639–664.
- Petneki, Á. (1991). Múzsák szabadságon. Az idő múltatásának kultúrtörténete a magyarországi fürdőhelyeken (1815–1848). *Helikon 1–2*, 240–249.
- Rátz, T. (1999). *A turizmus társadalmi-kulturális hatásai*. Doktori disszertáció. Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, Budapest.
- Smith, M., & Puczko, L. (2010). *Egészségturizmus: gyógyászat, wellness, holisztika*. - Akadémiai Kiadó, Budapest. 2010. 427 p. (Turizmus Szakkönyvtár)
- Szigeti, F. (2016). Az életminőség mérési rendszerei. *Educatio*, 25(1), 130–139.
- Turner, L. (2011). Quality in health care and globalization of health services: accreditation and regulatory oversight of medical tourism companies. *International Journal for Quality in Health Care*, 23(1), 1–7.



- White, R. (2012). From the majestic to the mundane: democracy, sophistication and history among the mineral spas of Australia. *Journal of Tourism History*, 4(1), 85–108.
- Wirth, I. (2011). *Fürdőcultúra*. Szent István Egyetem 107 p. [https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop412A/2010-0019\\_furdokultura/pr01.html](https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop412A/2010-0019_furdokultura/pr01.html)
- 74/1999. (XII. 25.) EüM rendelet a természetes gyógytényezőkről - [net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99900074.eum](http://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99900074.eum)

ISSN 2062-1655

# Modern Geográfia

16. évfolyam  
2. szám 2021. június



publikon  
KIADÓ

Balizs Dániel<sup>1</sup>

# A nyelvi tájkép és a társadalmi folyamatok összefüggései Észak-Macedóniában

Context of the linguistic landscape and social processes  
in North Macedonia

## ABSZTRAKT

A nyugat-balkáni ország, amellyel az összes szomszédjának kisebb-nagyobb problémája van, amelynek társadalma etnikailag, kulturálisan, politikailag és demográfiaiilag egyaránt szélsőségesen megosztott, amely a korábbi Jugoszlávia legszegényebb része volt, amelyet súlyos kivándorlás sújt, amelyben néhány éve valóságos polgárháború dúlt, és amely külső kényszer hatására a belügyeit érintő szerződéseket ír alá, sőt a saját nevét is megváltoztatja – mindez Észak-Macedónia. A népesség alig kétharmadát alkotó macedónok és a gyorsan növekvő albán kisebbség közötti ellentét kiéleződése párhuzamos társadalmak létrejötte felé mutat, az albán térnyerés az élet szinte minden területén szembeötlő. A macedón közösség – miközben elszegényedik és elvándorol – aggódva tapasztalja, hogy saját államának ügyeibe mindenki másnak (a helyi albán kisebbségnek, a szomszéd országoknak, az Európai Uniónak vagy a NATO-nak) több beleszólása van. A tanulmányban a politikai és a gazdasági élet közelmúltbeli átforgalmódását a társadalomkutatók egyik hatékony módszerével, a nyelvi tájkép felmérésével kívánom bemutatni.

*Kulcsszavak: nyelvi tájkép, Észak-Macedónia, etnicitás, politika, gazdaság*

## ABSTRACT

A country in the Western Balkans, with which all its neighbours have some problems, whose society is extremely divided ethnically and politically, suffered by intensive emigration now and a civil war a few years ago and which signs agreements on its internal affairs and even changes its name – is called North Macedonia. The tension between Macedonians, who make up barely two-thirds of the population and the rapidly growing Albanian minority will lead to the emergence of parallel societies. Otherwise, the expansion of Albanians is spectacular in all areas of everyday life. The Macedonian community experiences that everyone else (the Albanian minority, neighbouring countries, the European Union or NATO) has more impact on the affairs of the Macedonian State than he has. In this study, I am going to present the recent transformation of the Macedonian political and economic situation with an effective method, the survey of the linguistic landscape.

*Keywords: linguistic landscape, North Macedonia, ethnicity, politics, economy*

<sup>1</sup> PhD, geográfus, tudományos munkatárs, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Urbanisztika Tanszék, email: balizs.daniel@urb.bme.hu

## BEVEZETÉS

A települések arculatán számos esetben nyomot hagy az etnikai sokféleség, a különböző szokások, a tér eltérő módon történő értelmezése, illetve használata. Az utcákat járva vizuálisan, valamint a helyi hangulat és milió érzékelésével felfedezhetjük, hogy az adott tér milyen különböző tradíciókkal, kultúrával, anyanyelvvel rendelkező csoportoknak ad otthont. A kulturálisan eltérő közösségekre utaló sajátos jegyeket fellelhetjük az épületeken, a települések morfológiai vonásaiban, a gazdálkodási sajátosságokban, továbbá a közterületeken elhelyezett feliratok, írott jelek vagy szimbólumok formájában. Utóbbiak sokfélesége, nyelvi és méretbeli különbségei, valamint egymáshoz viszonyított lokalizációja és szemantikai megfeleltethetősége együttesen a települési szövet egy sajátos rétegét alkotják.

Egy terület multietnikus vagy multikulturális karakterének mérésére napjainkban már széles körben – bár Európa keleti felében még kevésbé – elterjedt módszer a nyelvi tájkép vizsgálata. A nyelvi tájképet kutatók szerint egy településen vagy annak kiválasztott részén élő népesség sokféleségét híven tükrözi a közterületeken felfedezhető feliratok, írott és egyéb vizuális jelek nyelvi megoszlása. Észak-Macedónia etnikailag diverz társadalmában a nyelvi tájkép vizsgálata a lokális hatalmi viszonyok, konfliktusok detektálását segíti elő, az eredmények politikai, demográfiai és gazdasági kontextusba helyezése pedig a közelmúltban lezajlott macedóniai változások hatásainak értelmezéséhez járul hozzá. Szintén említést érdemel, hogy az országban két évtizeddel ezelőtt tartottak utoljára népszámlálást, így a nyelvi tájkép felmérése az etnikai mintázat átformálódásának vizsgálatához is alternatívát kínál. A kutatás egyúttal választ ad arra a kérdésre is, hogy a nyelvi tájkép elemzése mennyire használható a kiválasztott területen a kulturális és etnikai sokszínűség kvantifikálására.

A kutatás kiindulópontja az észak-macedóniai albán közösség utóbbi két évtizedben tapasztalható látványos demográfiai, politikai és gazdasági térnyerése (ld. Hány 2010, 2018), amely a hivatalos statisztikák, valamint a szakirodalom és a nemzetközi média által egyaránt sugallt kép. A vizsgálat fő kérdése, hogy a közterületek nyelvi tájképe alátámasztja-e a fent nevezett folyamatot. Viszonyítási alapnak – a témával foglalkozó szakmai munkák és a médiából nyert információk mellett – a 2002. évi népszámlálási eredményeket tekintetem, amely az eddigi utolsó hivatalos census Észak-Macedóniában, s amelyet lényegében a macedón-albán konfliktus kezdetével megegyező időpontban tartottak.

A kutatás általam kiválasztott észak-macedóniai városok közterületeinek nyelvi tájképére fókuszál, az empirikus felmérés eredményeit az országot érintő demográfiai, gazdasági és politikai változások kontextusába helyezve. Hipotéziseim a következők voltak:

1. Feltételeztem, hogy az albán kisebbség fizikai jelenléte a nyelvi tájképben is látványosan manifesztálódik (tehát vizuálisan is jól érzékelhető), ugyanakkor arra számítottam, hogy – mivel egy etnikai csoport jelenléte nem mutat közvetlen összefüggést annak etnolingvisztikai vitalitásával (ld. később: Barni & Bagna, 2010) – az albán nyelvű feliratok részesedése nem feltétlenül egyezik minden mintaterületen a lokális népességbeli súlyukkal.
2. A demográfiai változások miatt az utóbbi években folyamatosan növekedett az interetnikus találkozások valószínűsége, ebből – valamint a nyelvhasználatot érintő politikai egyezményekből – kiindulva

feltételeztem a kétnyelvű feliratok számottevő (10% feletti) részesedését. A határérték megállapítása szükségszerűen – legalább részben – szubjektív; ez esetben véleményem szerint a 10% már olyan érték, amely a közterületeken jól érzékelhető módon gyakorol hatást a nyelvi tájképre.

3. Az Észak-Macedónia politikai, demográfiai és gazdasági viszonyait bemutató szakmai munkák áttekintése nyomán nyilvánvalóvá vált, hogy a helyi társadalom számos etnikumspecifikus elemmel, részlettel bír. Tény, hogy macedónok és albánok között számos társadalmi faktorban etnikai alapú különbségek fedezhetőek fel. Harmadik, legfontosabb hipotézisem szerint ezen differenciák a nyelvi tájképben is leképeződnek, tehát annak vizsgálatával jól megragadhatóak.

## KUTATÁSI ELŐZMÉNYEK

A nyelvi tájkép meghatározására a nemzetközi szakirodalom Landry és Bourhis 1997-es definícióját idézi leggyakrabban, amely szerint „a hivatalos útjelző táblák, a reklámtáblák, utcanévek, helynevek, kereskedelmi egységek feliratai és kormányzati épületek hivatalos táblái adják az adott terület, régió vagy városi agglomeráció nyelvi tájképét” (Laihonen, 2012: 27). Azon túl, hogy e feliratok rendelkeznek egyfajta alapvető tájékoztató szereppel (pl. útbaigazítanak), egyben szimbolikus jelölők is, amelyek tükrözik a nyelvek közti hierarchiaviszonyt, a hatalom nyelvvideológiáját, de a településen, régióban élő kisebbség(ek) nyelvi vitalitásáról, nyelvállapotáról és a nyelvhasználat tudatosságáról is benyomást szerezhethünk általuk (Landry & Bourhis, 1997). A nyelvi tájképre fókuszáló munkák egyaránt alkalmaznak kvantitatív és kvalitatív módszereket, illetve ezek kombinációját. A kvantitatív adatgyűjtés során felépített adatbázis rendszerint dokumentálja (pl. fotók révén) a kiválasztott terep közterületein látható összes feliratot. Ezt követi a felmért egységek kódolása, amely lehetővé teszi az elemzést. A kvalitatív kutatás során az adatok (pl. egymáshoz képesti pozíció, a köztérben hallható és látható nyelvek viszonya, a térhasználók percepciói) árnyalása, kontextusba helyezése valósulhat meg.

Az elmúlt két évtizedben mind kutatási terep, mind témaválasztás tekintetében rendkívüli mennyiségű tudásanyag halmozódott fel a nyelvi tájképről, jelen tanulmány csak a témához szorosan kapcsolódó szakirodalomból válogat. A városok nyelvi tájkép elemzésének egyik lehetséges kerete az identitás témaköre. Ebben a megközelítésben a nyelvi tájképben fellelhető jelek és kódok az ott élők azonosságtudatának kifejezői, jelölői, tehát a köztérben fellelhető, kollektív identitást kifejező nyelvi kódok vizsgálata segít felmérni ezen identitások állapotát, a többség-kisebbség viszonyt is.

A nyugat-európai nagyvárosokban a nyelvi tájkép kutatások relevanciáját a bevándorló háttérű népesség magas aránya és több évtizede tartó migrációja nyújtja. Az így létrejött etnikai és kulturális sokféleség számos kihívással jár, amelyek elsősorban integrációs programokban és a mind a többségi, mind a kisebbségi közösségek körében előforduló sztereotípiák, előítéletek kezelésében csúcsosodnak ki. Berlinben például a nagyszámú „kelet-európai”, török, ázsiai és afrikai bevándorló mellett a volt Szovjetunió területéről érkező, német gyökerekkel rendelkező népesség beilleszkedése is konfliktusokkal terhelt. Az egyes csoportok közötti párbeszéd annak ellenére alacsony dinamikát mutat, hogy a nem német (tehát külföldről betelepült vagy külföldi háttérű) népesség a németekkel vegyesen él, területi eloszlásuk Berlinben és más németországi nagyvárosokban egyaránt közel egyenletes (Hill-

mann, 2006; Schönwälder & Söhn, 2009; Matejskova & Leitner, 2011). Hasonló mondható el Bécs vonatkozásában: a szegregáció alacsony szintű, ugyanakkor többség-kisebbség viszonylatban jelentős különbség mutatkozik a lakhatási körülményekben illetve a munkaerőpiaci lehetőségek terén. Ennek legfontosabb oka, ahogy Hofbauer, S. és szerzőtársai (2004) is rámutatnak, az évtizedek óta jellemző magas szintű társadalmi mobilitás, amely ugyanakkor a migráns közösségek körében csak lassan fejti ki hatását. Mind Németországra, mind Ausztriára jellemző viszont, hogy a bevándorló csoportok minél fejletlenebb országból érkeznek és minél képzetlenebbek, annál nagyobb esély mutatkozik a térbeli koncentrációjukra.

E migráns közösségek jelenlétének nyomai a városok nyelvi tájképében nagyon változatos mértékben és módon jelennek meg. Ahogy Barni és Bagna (2010) olaszországi kutatásuk során leszögezik: egy etnikai közösség jelenléte (aránya) és etnolingvisztikai vitalitása között nem mutatkozik közvetlen kapcsolat. Az általuk vizsgált olasz városok közül például Róma egyes negyedeiben a kínai nyelv dominánsnak számít, más városokban vagy egyéb etnikai közösségek esetében (románok, oroszok) ez viszont nem alakul így. Backhaus (2006) tokiói vizsgálata során az alapvetően egynyelvű közegben a nyelvi szolidaritás szerepét emelte ki, hiszen a nem japánul beszélő népesség alacsony részaránya nem indokolná többnyelvű feliratok jelenlétét Tokió utcáin.

A nyugati városoktól eltérő módon Kelet-Közép-Európa nagyvárosaiban, ahol lakosságarányosan a legtöbb nem európai bevándorló él, nem alakultak ki etnikus lakónegyedek, enklávék. Inkább az jellemző, hogy egyes lakóházakban vagy lakótömbben viszonylag sok bevándorló háttérű lakik (Drbohlav & Čermáková, 2016). Az egyes etnikai csoportok gazdasági tevékenységének térbeliségét vizsgálva azonban régióink több nagyvárosában is jellemző ezek térbeli koncentrációja, alapvetően egykori ipari területeken, a városközponttól távolabb. Ilyeneket találunk Prágában (Drbohlav & Čermáková, 2016), Varsóban (Sulima, 2012) vagy Budapesten (Sik & Wallace, 1999).

A kelet-közép-európai régió többi országában a gyakori határváltozások, lakosságcserek és telepítések miatt is sok helyen élnek nyelvi-etnikai kisebbségek, amelyek nyelvi tájképének feltárása elkezdődött (pl. Kijev: Pavlenko, 2010; Chişinău és Vilnius: Muth, 2012; Tallin: Zabrodskaja, 2014). Ezen kutatások fókuszában a kisebbségi nyelvhasználat és a nyelvideológia, illetve nyelvpolitika áll. A többnyelvű feliratok megléte, egymáshoz viszonyított pozíciója a kisebbség létezésének vizuális bizonyítékeként tételeződik, ezért rendszeres témája a helyi politikai csatározásoknak (főként romániai példák: Dragoman, 2011; Patakfalvi-Czirják, 2015; Zahorán, 2016; Eröss, 2018). Különösen érdekes Muth (2014) kutatása a moldovai Chişinău-ban, ahol a város történelméből fakadóan a lingua franca szerepét nem az angol, hanem az orosz nyelv tölti be, jóval nagyobb jelentőséget mutatva a nyelvi tájképben, mint amely az orosz anyanyelvű népesség részarányából következne. Az orosz nyelv visszaszorulása – nemcsak Chişinău-ban, hanem a posztszovjet nagyvárosok többségében – folyamatos, ugyanakkor továbbra is a helyi nyelvi tájkép integráns részét képezi, különösen a kereskedelmi funkciójú körzetekben.

Az eddig megjelent magyar nyelvű munkák főként a magyar kisebbségi nyelvhasználat szempontjából elemezték a nyelvi tájképet. Kárpát-medencei viszonylatban Kárpátalja nyelvi tájképének kutatása a messze legalaposabban feldolgozott (Beregszászi, 2005; Cserniczkó, 2015, 2019; Hires-László, 2015). Az utóbbi években megindult a nyelvi tájkép kutatása a Kárpát-medence egyéb,

határainkon túli tereiben is (Laihonen, 2012). Azonban egyelőre nagyon kevés kutatói figyelem hárult arra, hogy a Magyarországon élő nem magyar nyelvű csoportok jelenlétükkel hogyan alakítják a nyelvi tájképet. Épp ezért fontos Bátyi Szilvia és szerzőtársai tanulmánya, amelyben Veszprém főutcájának nyelvi tájképét vizsgálva megállapítják, hogy annak ellenére, hogy a városban jelentős számú külföldi diák él vagy dolgozik, illetve 2023-ban Veszprém lesz Európa kulturális fővárosa, szinte elenyésző a magyartól eltérő nyelven elhelyezett feliratok száma (Bátyi et al. 2019). Más oldalról, Hévíz példáján Bátyi azt mutatja be, hogy a turizmus nyomán hogyan jelennek meg többnyelvű elemek a nyelvi tájképben (Bátyi, 2014). Budapesten a kínai közösség lakóhelyválasztása kapcsán Irimiás Anna tanulmánya rámutat, hogy a koncentráció helyett inkább a hálózatba szerveződés a jellemző. A bevándorlók lakóhelyválasztása kapcsán megjegyzi, hogy főként az érkezés utáni első években sokkal fontosabb a központhoz való közelség, ezért a bevándorlók inkább a Belváros közelében maradnak, utóbbihoz hozzájárulnak Budapest 1990 utáni demográfiai és urbanisztikai folyamatai is (népességfogyás, szuburbanizáció), amely megkönnyítette, hogy a megürült és viszonylag olcsón elérhető lakásokat az újonnan érkezők béreljék ki (Irimiás, 2009).

Észak-Macedónia, illetve tágabb kontextusban a Balkán etnikumspecifikus demográfiai, politikai és gazdasági viszonyairól napjainkig jelentős számú tanulmány és egyéb publikáció született (ld. többek között: Sitányi, 2008; Hasanović-Kolutác, 2010; M. Császár, 2010; Piacentini, 2019; Misoska, 2020). Macedónia nyelvi tájképe igen gazdag kutatási terepet kínál, ami az ország nyelvi, vallási és kulturális sokszínűsége (macedónok, albánok, törökök, romák, szerbek, románok; illetve ortodoxok és muszlimok) mellett az angol nyelv szerepének általános erősödéséből, valamint a cirill-latin írásmódok közötti váltásokból, illetve ezek változatosságából fakad. A témával mindazonáltal eddig kevesen foglalkoztak. Az első nyelvi tájképre fókuszáló macedóniai munka az angol nyelv elterjedtségét vizsgálta a kereskedelmi egységek közterületen látható részein (kirakatok, cégérek, hirdetések, reklámok stb.) (Dimova, 2007). E tanulmány csak mellékesen említi az ország magas szintű nyelvi diverzitását, ugyanis deklaráltan etnikailag homogén közegben kutatott; a cél kizárólag az angol nyelv befolyásának mérése és ennek összevetése volt más országokkal. A meglepő eredmény, miszerint az Észak-Macedónia függetlenedése óta letelt másfél évtized elég volt arra, hogy az európai viszonylatban elzártnak tekinthető balkáni országban nyugat-európai városokkal összemérhető szintet érjen el az angol, mint közvetítő nyelv szerepe, a globalizáció kutatásában nyithat új irányokat.

Kramer és szerzőtársai (2014), valamint Nitzsche (2018) munkái révén olvashatjuk azon első nyelvi tájkép-témájú tanulmányokat, melyek az ország etnikai változatosságát is figyelembe veszik. Mindkét cikk Észak-Macedónia sokszínűségét hangsúlyozza, emellett utal az etnikai, felekezeti és írásmódbeli sokféleségből fakadó komplex viszonyokra. Az országban zajló politikai változások taglalása e munkáknak is fontos eleme. A szerzők leszögezik ugyanakkor, hogy noha az albán nyelv térhódítása általános, korántsem zajlik egységes ütemben, még a közel azonos etnikai mintázat mutató régiókban illetve településeken sem. Nitzsche emellett kitér arra is, hogy lokálisan számos helyen (különösen a legnagyobb átalakulást mutató Szkopje Csair kerületében) már az albán nyelv áll az első helyen.

## MÓDSZEREK

Munkám során a nyelvi tájkép kutatásának tisztán kvantitatív módszerét alkalmaztam. A terepi felmérés 2019 decemberében történt. Ennek során – az első nyelvi tájkép-felmérések során meghonosodott módszert követve (ld. Landry & Bourhis, 1997) – az utcán végighaladva minden feliratot lefotóztam, amelyek a házak, üzletek külső frontján, illetve az utcán, a falakon vagy az utcaburkolatokon láthatóak voltak. A felmérés során módszertani szempontból három célt tűztem ki:

- Az első a feliratok nyelvi arányainak meghatározása volt, így ebben az esetben a nyelvi tájkép egy szűkebb értelmezése szerint jártam el, azaz csupán az írott jelek nyelvezetére fókuszáltam, figyelmen kívül hagyva annak tartalmi elemeit (pl. hirdetés, graffiti) (vö. Backhaus, 2006: 55).
- Második célom a területi differenciák vizsgálata volt, így a vizsgált területeket kisebb (általában 200-500 méter hosszú) zónákra osztottam és minden felirat esetében jelöltem, hogy mely zónában került rögzítésre. Erre az esetleges szegregáció, valamint az etnikumspecifikus lakhatási és gazdasági jellegű különbségek tanulmányozása miatt volt szükség.

A kutatási terület kiválasztása során többféle szempont érvényesült: fontos volt, hogy a kijelölt települések a macedón-albán etnikai kontaktzónában helyezkedjenek el, továbbá, hogy a kutatás az elmúlt két évtized politikai és demográfiai változásai (ld. később) által fokozottan érintett mintaterületeken történjen. A hasonlóságok mellett szintén lényeges volt, hogy – a teljesebb összkép érdekében – a mintatelepülések bizonyos tényezők (pl. népességszám, gazdasági profil) alapján különböző karakterrel rendelkezzenek. Összesen három helyszínen dolgoztam: Szkopje vegyes lakosságú, de albán többségű kerületében (Csair), illetve Kicsevó-ban és Sztruga-ban (1. ábra). Utóbbiak közül Kicsevó komoly gazdasági problémákkal küzdő város, amely a rendszerváltozás óta nem talált magára, míg Sztruga az Ohridi-tó partján, turisztikailag frekventált területen helyezkedik el.

A nyelvi tájkép felmérése során összesen 2187 írott jel került bele az adatbázisba. A legrészletesebb vizsgálat Sztruga-ban történt, ahol 1565 db írott jelet detektáltam. A sajátos helyzetű városban a macedón és az albán közösség helyzete, intézményrendszere, kereskedelemben történő részvétele egyre inkább a párhuzamos társadalmak épülése felé mutat (Krstevska-Papic & Zekolli, 2013); az etnikumok közötti kapcsolatot pedig számos lokális konfliktus tarkítja. Szkopje-ban 384, Kicsevó-ban 238 írott jelet mértem fel. Sztruga-ban a belvárosi sétálózónára és Fekete-Drin rakpartjaira fókuszáltam, míg Kicsevó esetében a belvárostól a lakóövezetig húzódó hosszú utcákat mértem fel (pl. Goche Delchev). Szkopje-Csair-ban szintén egyaránt kerültek be a vizsgálatba kereskedelmi és lakófunkciójú közterületek (pl. Cvetan Dimov, Dijonska). Az írott jeleket nyelvi szempontból négy csoportba soroltam: macedón egynyelvű, albán egynyelvű, macedón-albán kétnyelvű és egyéb. Az „egyéb” kategóriába sorolt feliratok – ahogy erre a későbbiekben kitérek – nem szerepelnek a kutatási eredmények között.



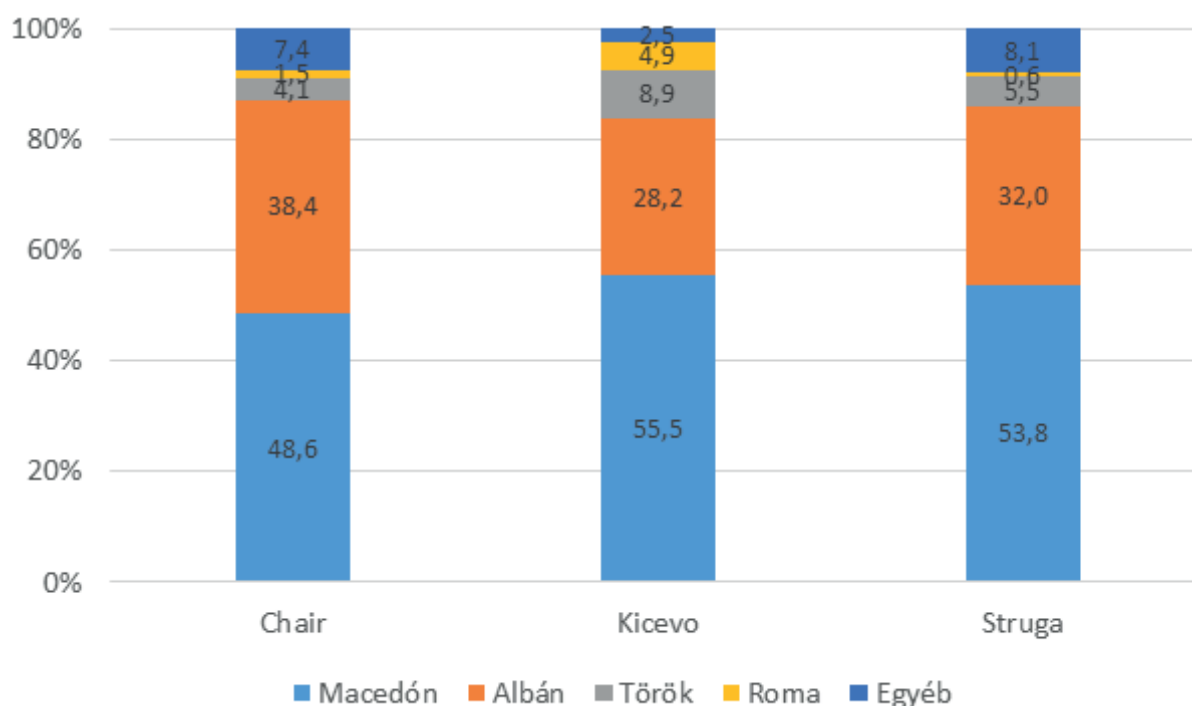
## EREDMÉNYEK

### Észak-Macedónia történelme röviden

Az ország a 14. század végétől az 1912–13-as első Balkán-háborúig török uralom alatt állt. A történelmi földrajzi illetve kulturális régióként definiált Macedónia jóval nagyobb területre terjedt ki: a mai Észak-Macedónia (korábban Vardar-Macedónia) mellett magában foglalta az ún. Égei-Macedóniát, amely ma Görögország része, illetve Pirini-Macedóniát, amely napjainkban Bulgáriához tartozik (sőt egy kevés területet a mai Albániából és Szerbiából is). A történelmi Macedónia-felfogás ma is fellelhető elem a macedón közösség körében, ugyanakkor ez sokkal inkább az ókori előzményekkel való kontinuitást (illetve annak igényét) hangsúlyozza, mintsem expanziós törekvéseket. A történelmi Macedónia 1913. évi felosztása Görögországnak és Szerbiának kedvezett: a két ország együtt a terület 88%-át szerezte meg, míg az eredetileg – nyelvi alapon, mivel a helyi lakosság többségét kitevő szláv lakosság nyelve a bolgárhoz állt legközelebb – a csaknem teljes térségre igényt formáló Bulgária csupán annak keleti szeletét.

1. ábra: Etnikai mintázat 2002-ben Szkopje Csair kerületében, illetve Kicevó és Sztruga városokban (saját szerkesztés)

Figure 1. Ethnic pattern of Skopje-Chair, Kichevo and Struga in 2002 (source: author's own)



A macedón nemzeti identitás formálódásának kezdete az 1860-as évekre tehető, amikortól felerősödtek azon hangok, a macedónok önálló nemzetnek számítanak, és ennek megfelelően jogosultak kialakítani saját állami létüket. Ezt a 20. század elején, a politikai függetlenség küszöbén az akkori török hatalom mellett a környező népek egyike sem fogadta el fenntartások nélkül. Görögország a tengerparti, görög többségű sáv háttérterületeként, részben hellenizált vidékként tekintett a térségre,

Szerbia a helyi szláv népeiségre, mint „hegyi szerbekre” hivatkozott, Bulgária – az albán és görög dominanciájú peremeket leszámítva – teljes Macedóniát magáénak követelte. Törökország a helyi, főként városokban élő török közösség jelenlétére hivatkozott, az időközben szintén függetlenedő Albánia pedig a nyugati vidékeken már akkor is többséget alkotó albánokra. Az 1913. évi területi változások egyik felet sem elégtették ki, illetve későbbi konfliktusokat vetítettek előre.

A görögországi, Thesszaloniki központú Macedónia tartomány – noha a mai napig otthont ad bizonyos számú szláv ajkú népességnek – az első világháborút követő görög menekülthullám következtében számottevően elgörögösödött, míg Bulgáriában a macedón öntudat viszonylag hamar marginalizálódott. Így a macedón identitás egyetlen igazi „terepévé” a Szerbiához, később Jugoszláviához tartozó terület vált. A szerb(-horvát) nyelv hivatalossá tétele révén a 20. század második felében a macedóniai népesség jelentős részénél teret hódított a kétnyelvűség, a központi (szerb) akarattal történő szembenállás a két világháború közötti nyílt jellege 1945 után rejtetten élt tovább: a titói időszak viszonylagos politikai és gazdasági stabilitása jelentősen tompította a nemzetiségi alapú konfliktusokat. Ezzel párhuzamosan a macedón identitás karakteresebbé vált, a nyelv fejlődése politikai okokból és az erős szerb hatás miatt elvált a bolgárétól. Az ország 1991-ben rövid idő alatt elnyerte függetlenségét, más jugoszláv térségekhez képest minimális konfliktusok árán.

A terület a volt Jugoszlávia egyik legfejletlenebb része volt, így az önállóság nem feltétlenül okozott lelkesedést a helyi lakosság körében. A gazdasági visszaesésre és a függetlenség kikiáltását követő bel- és külpolitikai konfliktusokra vezethető vissza a titói érával kapcsolatos nosztalgia, amely – más volt jugoszláv köztársaságokhoz, pl. Szlovéniához hasonlóan – ellentmondásos megítélésűvé (stabilitás vs. szerb „megszállás”) teszi az 1945–90 közötti periódust. Az ország első külpolitikai gondjai az annak nevét kifogásoló görögökkel adódtak, akik hosszú időn keresztül blokkolták Macedónia euroatlanti (NATO-tagság, EU-csatlakozási tárgyalások) törekvéseit. A helyzetet csak a 2018-as Preszpa-egyezmény, illetve az azt legitimáló macedóniai – a társadalmat erősen megosztó, kétes érvényességű – népszavazás oldotta fel, amelynek eredményeként az állam hivatalos neve 2019-től Észak-Macedónia. A névváltáson átesett fiatal állam számára ugyanakkor a legnagyobb problémát az albán kisebbség helyzete és a feszültségek nyomán kialakult konfliktusok jelentik.

## **Politikai, demográfiai és gazdasági jellemzők az interetnikus kapcsolatok tükrében**

Macedónok és macedóniai albánok viszonyában egyértelműen a 2001. év számít mérföldkönek. A januárban elkezdődő konfliktussorozatnak (mely ma sem tekinthető lezártnak) csak 2001-ben 200–250 katonai és civil áldozata volt, valamint 140 ezren váltak menekültté [1]. Az albán katonai alakulatok fő ereje és utánpótlása Koszovóból származott (UÇK – Ushtria Çlirimtare e Kosovës/ Koszovói Felszabadítási Hadsereg), célja egy a központi területektől függetlenedő albán államalakulat létrehozatala, lényegében a „koszovói recept” macedóniai alkalmazása volt; utóbbit értelemszerűen annak sikeressége is motiválta. Az albánok politikai (az albán kisebbség marginalizáltsága) és demográfiai érveket sorakoztattak fel: a 20. század közepén még 163 ezer fős (12%) közösségük 2002-ben már 509 ezer főt (25%) számlált [2] (1. táblázat).

1. táblázat: Észak-Macedónia etnikai mintázatának változása 1953 és 2002 között (forrás: Hány, 2010, 2018)  
 Table 1. Changes in ethnic pattern of North Macedonia between 1953 and 2002 (source: Hány, 2010, 2018)

Év	Macedón	Albán	Roma	Török	Egyéb	Összesen
1953	860 699	162 524	20 462	203 938	56 891	1 304 514
%	66,0	12,5	1,6	15,6	4,3	
1961	1 000 854	183 108	20 606	131 484	69 951	1 406 003
%	71,2	13,0	1,5	9,4	5,0	
1971	1 142 375	279 871	24 505	108 552	92 005	1 647 308
%	69,3	17,0	1,5	6,6	5,6	
1981	1 279 323	377 208	43 125	86 591	122 889	1 909 136
%	67,0	19,8	2,3	4,5	6,4	
1991	1 328 187	441 987	52 103	77 080	134 607	2 033 964
%	65,3	21,7	2,6	3,8	6,6	
1994	1 295 964	441 104	43 707	78 019	87 138	1 945 932
%	66,6	22,7	2,3	4,0	4,5	
2002	1 297 981	509 083	53 879	77 959	83 645	2 022 547
%	64,2	25,2	2,7	3,9	4,1	

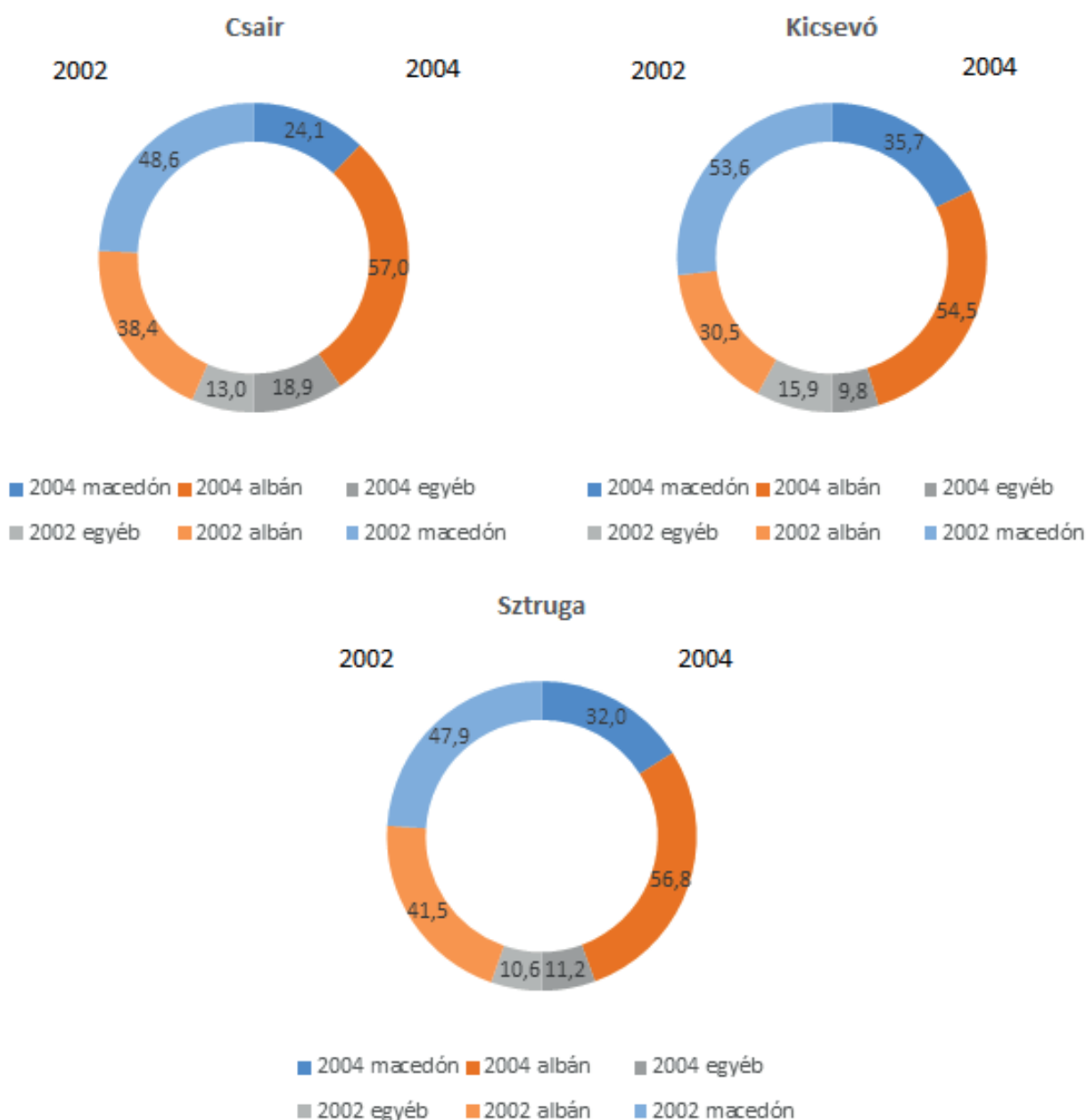
Lélekszámbeli növekedésükhöz hozzájárult, hogy Macedónia az 1999. évi koszovói válsághelyzet idején 400 ezer főnyi albán menekültet fogadott be, melynek jelentékeny hányada letelepedett új lakhelyén és hosszú távon is az országban maradt. Az összecsapásokból katonailag a NATO által segített macedón alakulatok kerültek ki győztesen, ám a következmények kapcsán sokkal inkább az albán kisebbség felé billen a mérleg: a teljes elszakadást kivéve tulajdonképpen mindent elértek. A 2001 augusztusában aláírt, a polgárháborús helyzetet lezárni hivatott Ohridi Egyezményben deklaráltak szerint a macedóniai kisebbségek „számára a nemzetközi normákon túlmutató egyéni és közösségi jogokat garantáltak, többek között a számarányuknak megfelelő képviseletet az államigazgatás és a közigazgatás minden szintjén” (Hány, 2010: 101). Ennek nagy nyertesei nyilvánvalóan nem a kisebb lélekszámú és/vagy szervezetlen török, illetve roma közösségek, hanem az albánok, akik egy csapásra ezrelékkel jelentek meg olyan, az ország működésében kulcsfontosságú ágazatokban, mint az oktatás, az önkormányzatok, a rendőrség vagy a hadsereg (Hány, 2018). Noha e folyamat több évtizedes adóságot törleszt a korábban az ilyen jellegű pozíciókból kiszorított macedóniai albánokkal szemben, az intézkedések egyik pillanatról a másikra történő bevezetése joggal ébreszt félelmet a többségi társadalomban. Egyértelműen elhibázottnak tűnik továbbá az albán nyelv 2018-as hivatalossá tétele országos szinten, amelyre még szintén Ohridban kötelezték a macedón államot. Ez ugyan regionális léptékben indokolt lehetett volna, így viszont az ország olyan igazgatási egységeire is kiterjed (és jár az állami kiadások jelentős emelkedésével), ahol az albánok aránya elhanyagolható.

A macedónok és észak-macedóniai albánok között kötött megállapodás a hatalommegosztás kezelhető jeleként 2004-től közigazgatási változásokat is magában foglalt, azaz olyan adminisztratív egységek kialakítását, melyekben biztosított az albán demográfiai fölényt. Albán többségű körzetek korábban is léteztek, ám a 2001 után a helyzet sokat változott. Szkopje-ban albán követelésre a vegyes

lakosságú, ám etnikailag erősen szegregált Csair-ról leválasztották a zömmel macedónok által lakott részeket, kialakítva a főváros első albán többségű önkormányzatát. Emellett – azon célból, hogy Szkopje-ban az albánok aránya elérje a hivatalos nyelvhasználathoz szükséges 20%-ot – a városhoz csatolták a szinte kizárólag albánlakta Saraj-t. A további közigazgatási változások révén az ország nyugati részén olyan önkormányzatok váltak albán dominanciájúvá, melyek központjai továbbra is macedón többségűek (Kicsevó, Sztruga). Ez többek között a választásokra is komoly hatással van: Kicsevó-ban és Sztruga-ban egyaránt albán a polgármester (Peshkopia, 2014), ami a nyelvhasználat szintjén gyakorlati és szimbolikus módon is megnyilvánul (ld. később). A helyi macedón közösség úgy érzi, hogy paradox módon kisebbségbe szorult az általa többségben lakott városokban [8][9].

2. ábra: Etnikai mintázat Szkopje Csair kerületében, illetve Kicsevó és Sztruga körzetekben 2002-ben és a 2004. évi közigazgatási átszervezések után (saját szerkesztés)

Figure 2. Ethnic pattern of Skopje-Chair, Kichevo and Struga in 2002 and 2004 (after administrative reorganisations) (source: author's own)



Az elmúlt két évtizedben Csair kerület (2002: 38%, 2004: 57% albán), illetve Kicsevó (31, ill. 55%) és Sztruga (42, ill. 57%) obscina-k a közigazgatási reformnak köszönhetően albán többségűvé formálódtak. Mindhárom egységben dinamikusan emelkedik az albánok részaránya, noha utóbbi kettő esetében a névadó városokban (Kicsevó-ban 28, Sztruga-ban 32%-os aránnyal) kisebbséget alkotnak. Mindhárom önkormányzat polgármestere a legbefolyásosabb albán párt (Demokratikus Unió az Integrációért) jelöltje, e politikai formáció lényegében a macedón biztonsági erők ellen 2001-ben harcoló Nemzeti Felszabadítási Hadsereg utódja. Így macedónok tízezrei élnek olyan városokban, ahol a polgármester évekkel ezelőtt országuk egysége ellen küzdött (2. ábra).

A szocialista érában a macedóniai albán közösség gazdasági marginalizációja a jól fizető, biztonságos állami szférában való alulreprezentáltságukban nyilvánult meg [3]. Albán nemzetiségű lakos ritkán kapott állást közigazgatásban, elhanyagolható volt a jelenlétük rendvédelmi szervezetekben, az egészségügy, valamint – mivel az anyanyelven történő tanulás lehetősége korlátozott volt – az oktatásban is. Demográfiai arányuknál szintén jóval alacsonyabb volt előfordulásuk a szekunder szektorban. A diszkrimináció az egyre növekvő számú albán lakosságot egyéb gazdasági ágak, elsősorban a kereskedelem, illetve tágabban véve az egyéni vállalkozások irányába mozdította (Jugoszláviában a magánkezdeményezéseknek nagyobb teret engedtek, mint más szocialista országokban, ld. Simon, 2003); emellett egyre népszerűbbé vált a külföldi munkavállalás is.

A rendszerváltozás során összeomló szocialista ipar, valamint a közalkalmazotti leépítések a korábbi viszonyokból adódóan döntő részben a többségi macedónokat érintették, akiket a létbiztonság hiánya mellett az ismét felerősödő nacionalizmus is fenyegette. Az addig elnyomott, ám a 90-es évek elején gazdaságilag talpon maradó, sőt megizmosodó albán kisebbség mellett Macedónia megalakulását a macedónokat mint önálló népet el nem ismerő Bulgária, illetve a szeparatista törekvésektől tartó Görögország sem nézte jó szemmel. Amíg Szerbiától mint a macedón területek fő kereskedelmi partnerétől történő elszakadást főként azon ipari vállalatok sínylették meg, melyek korábban szinte csak macedónokat foglalkoztattak, Bulgária és Görögország a macedónok nemzeti identitását támadta. A függetlenedő nyugat-balkáni állam minden oldalról kritikák kereszttüzebe került.

A politikai bizonytalanság és a gazdasági krízis az országban élő albánokat jóval kevésbé érintette. A piaccgazdaságra történő áttérés – a körükben korábban is általánosan magas vállalkozói kedv révén – sokkal kisebb megrázkódtatást okozott. Ezenkívül a 1990-es évekre már jelentős albán közösségek léteztek Nyugat-Európában, amely megkönnyítette az albánok munkavállalói célú migrációját. Ez egyrészt csökkentette körükben a munkanélküliséget, másrészt a hazautalások gyarapították a Macedóniában maradt albánok vagyonát. A macedónok korábbi gazdasági és politikai előnye hátránnyá vált, ráadásul a két nemzetiség közötti demográfiai eltérések is mind látványosabbak lettek: a 2002-ben születettek 36%-a volt albán, miközben a teljes népességből való részesedésük 25% (a macedónok esetében: 49, ill. 63% [5]). Noha ez demográfiai jellegű sajátosság, macedón félelmek szerint ez jelenti az albán gazdasági és politikai térnyerés egyik legfontosabb bázisát (2. táblázat).

2. táblázat: Etnikumspecifikus születési számok és arányok Észak-Macedóniában (forrás: [4][5][6][7])  
 Table 2. Ethnicity-specific birth numbers and rates in North Macedonia (source: [4][5][6][7])

Nemzetiség	1994		2002		2012		2017	
	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%
Macedón	16 704	49,9	13 639	49,1	11 995	50,9	11 260	51,8
Albán	12 010	35,9	10 118	36,5	8 035	34,1	7 404	34,0
Egyéb	4 773	14,2	4 004	14,4	3 538	15,0	3 090	14,2
Összesen	33 487		27 761		23 568		21 754	

## A nyelvi tájkép összefüggései a politika és gazdasági viszonyokkal

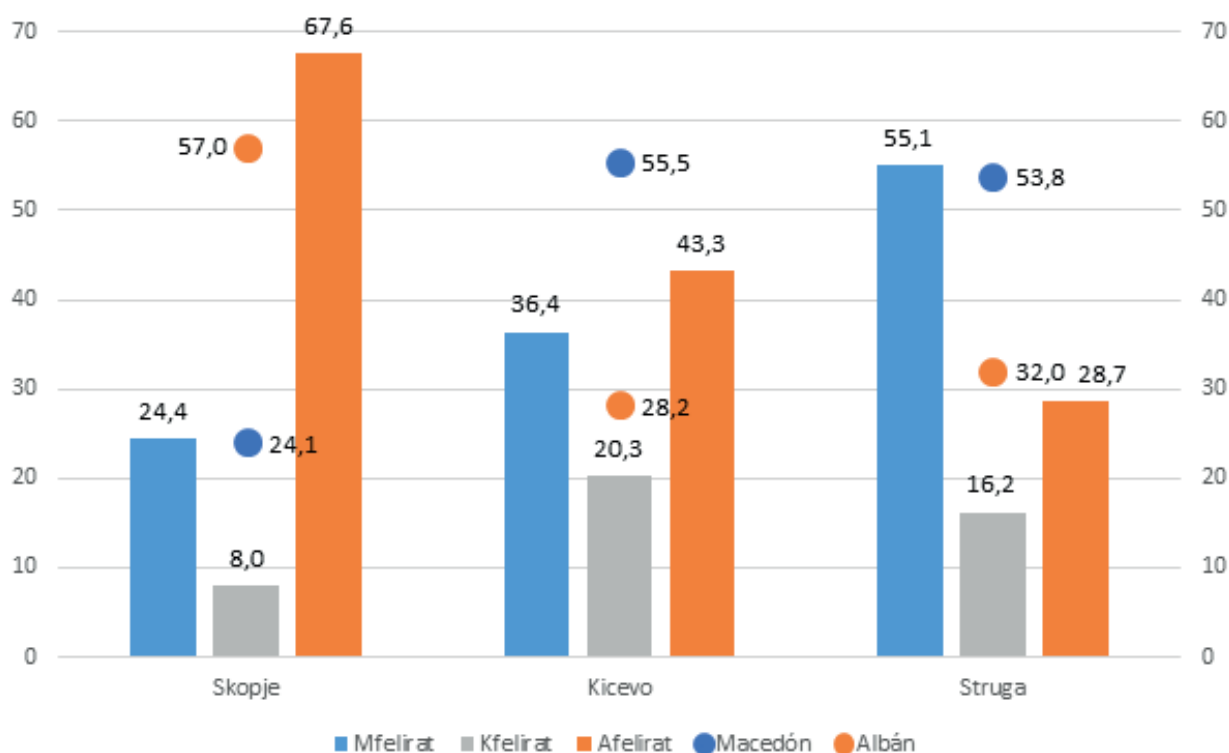
Mind a gazdasági, mind a politikai folyamatok az elmúlt két-három évtizedben az albánoknak kedveztek. A magasabb születési rátából valamint a migrációból fakadó lélekszám-gyarapodás, a gazdasági és pénzügyi előretörés, illetve az utóbbiból fakadó élénk ingatlanpiaci tevékenység (a macedónok szerint az albánok kivásárolják őket a házaikból és végső soron a saját országukból), végül az egész folyamatot legitimáló politikai változások – macedón értelmezésben – mind-mind lehetővé teszik a további albán térnyerést. Ezek összességében mély nyomot hagytak az egyébként is több szempontból képlékeny, útját kereső macedón identitásban.

A nyelvi tájkép kapcsán joggal tételezhetjük fel, hogy politikai, demográfiai és gazdasági körülmények ilyen léptékű átforgalmazása a települések arculatán is érezteti hatását, és ennek jeleit a közterületeken járva vizuálisan is érezhetjük. Az albán közösség fizikai jelenléte mindhárom mintatelepülésen jól látható, ugyanakkor a nyelvi tájkép lokális mintázatában a települések között több eltérést is tapasztalhatunk, ugyanez érvényes a szegregációs (relatív koncentrációs) mintázatokra is.

A Szkopje, Kicsevó és Sztruga vizsgált közterületein felmért 2187 felirat 33%-a macedón és 26%-a albán nyelvű volt; 11%-uk bizonyult macedón-albán kétnyelvűnek. Az egyéb nyelvű feliratok tekintélyes, 30%-nyi arányt tettek ki, ezek kevés kivétellel angol nyelvűek voltak. Noha egy városrészben a helyi lakosság anyanyelvétől eltérő feliratok arányából következtethetünk a szóban forgó terület funkcióira (pl. kereskedelmi-szolgáltató vagy lakóövezet, ld. Dimova, 2007), témám szempontjából a feliratok irrelevánsak, így a végleges eredményekben nem szerepelnek.

A macedón, az albán és az angol mellett más nyelv vizuális érzékelhetősége annak ellenére elhanyagolható volt, hogy a népesség országos szinten 11, a vizsgált településeken pedig 14–19%-a töröknek, romának, bosnyáknak stb. (tehát nem macedónnak és nem is albánnak) vallotta magát. A nyelvileg többnyire asszimilált romák, illetve a szintén délszláv nyelven beszélő csoportok esetében ez nem meglepő, a törököknél pedig anyanyelvük – történelmi okokból – alacsony presztízse állhat a háttérben, ami Törökország (újra)erősödő balkáni kulturális befolyása révén a közeljövőben megváltozhat.

3. ábra: Etnikai arányok és a közterületi feliratok nyelvi megoszlása a három mintaterületen (saját szerkesztés)  
 Figure 3. Ethnic distribution and the linguistic pattern of the written signs in three sample areas  
 (source: author's own)

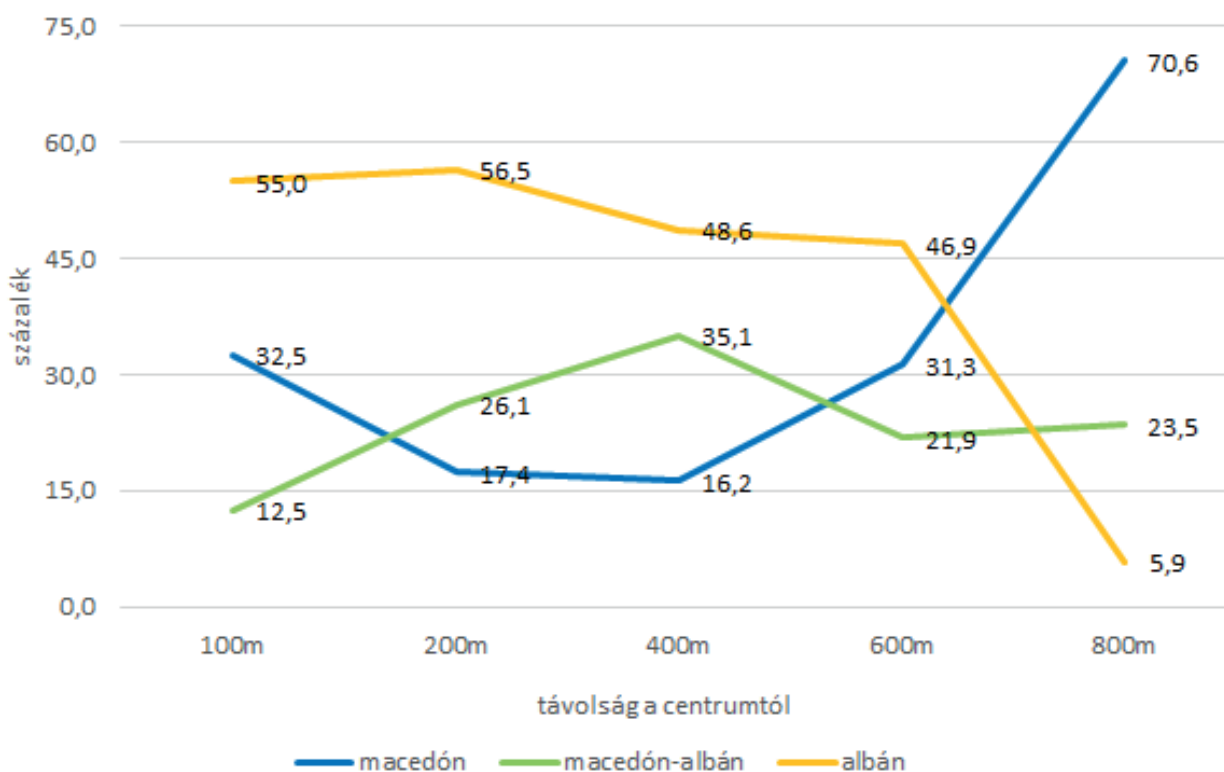


Az „egyéb” kategória mellőzésével összesen 1533 feliratot vettem górcső alá, ennek közel fele macedón, több mint egyharmada albán, 15%-a kétnyelvű (macedón-albán, illetve albán-macedón) volt. Az albán nyelv Szkopje Csair kerületében a közterületen is dominál (68%), ugyanitt volt a legalacsonyabb a bilingvis feliratok aránya (8%). Relatív többséget alkottak az albán feliratok Kicevo-ban (43%), itt minden ötödik felirat kétnyelven is fel volt tüntetve, gyakran az albán szerepelt elől/felül. Sztruga-ban viszont a feliratok 55%-a macedón volt (3. ábra). Mindhárom mintaterületen tapasztalható volt bizonyos szintű relatív nyelvi-etnikai koncentráció, valamint a közterületi jelek térbeli mintázata rokoníthatónak bizonyult más társadalmi faktorokon alapuló területi eloszlással is.

Szkopje Csair kerületében (65 ezer lakos 2002-ben) különösen intenzív az albán populáció növekedése, elsősorban a környező falvakból, illetve az országhatáron túlról (Koszovóból) érkező migráció révén. A városrész hagyományosan háromosztatú: a Szkopje centrumához közel elhelyezkedő déli utcák javarészt a régi bazár területén futnak, évszázadok óta muzulmán vallású (sokáig török, ma már döntő részben albán) lakossággal, ettől északra terül el a kerület központi, szintén alacsony beépítésű része, albán, illetve a nyugati peremén roma lakossággal (itt van a régi cigánytelep, a Topaanska). Az innen egészen Csair északi határáig futó Dijonska utca és környéke szintén ehhez a negyedhez sorolható. Csair harmadik része két nagy lakótelep északkeleten, illetve északnyugaton, melyek az 1960-as és 1970-es években épültek, javarészt vidékről beáramló macedón népességnek otthont adva. E területen a napjainkban betelepülő albánoknak számos új lakótömb épül, míg a hagyományos panelek döntő részében továbbra is macedónok élnek, a fiatalok elvándorlása miatt főként idős gene-

rációk. Ennek okai a gazdasági tényezők mellett az albánok térnyerése és saját biztonságérzetük csökkenése. Ebből fakadóan Csair területén a szegregáció a lakóhelytípusok mentén valósul meg: a tradicionális földszinten házakat és az új lakótömböket javarészt albánok, a négy-öt évtizede épült lakótelepeket macedónok lakják.

4. ábra: A nyelvi tájkép és városcentrumtól való távolság kapcsolata Kicsevó-ban (saját szerkesztés)  
 Figure 4. Correlation between linguistic landscape and distance from the city centre in Kichevo  
 (source: author's own)



A nyelvi tájkép sajátosan igazodik e megosztottsághoz. Csair-ban a feliratok kétharmada albán, negyede macedón. A Csair egyik fő tengelyének számító Cvetan Dimov úton a panelházak környékén a macedón feliratok aránya az átlagtól többnyire magasabb, külön figyelemre méltó, hogy az albán feliratok nagy részét itt graffitik teszik ki. E jelenség összefügg a gazdaság és a nemzetiségi eloszlás már említett kapcsolatával is, a paneltömbökben nincsenek kereskedelmi egységek, és bennük sem albánok laknak, így az albán feliratok aránya alacsony. Átlagot jóval meghaladó viszont Csair más részein, ahol az albánok kisvárosias környezetben élnek, illetve működtetik vállalkozásaikat.

Az albán népesség kereskedelemben megfigyelhető felülreprezentáltsága a leglátványosabban a 2002-ben 27 ezer (körzeti szinten 57 ezer) főt számláló Kicsevó nyelvi tájképén figyelhető meg. A nyugat-macedóniai kisváros 1989 előtti ipara lényegében megszűnt, kereskedelmi szerepköre viszont erősödött, a vállalkozások száma folyamatosan növekszik [3]. Noha korántsem az összes kereskedelmi egység van a kezükben, az albánok előnye e téren vitathatatlan. A kereskedelmi élet belvárosba történő nagyfokú koncentrálttsága a feliratokon is érzékelhető: ahogy távolodunk a centrumtól, az albán nyelv láthatósága csökken, a macedóné nő. A központban minden második felirat tisztán albán, és csupán 20–30%-a macedón. A centrumtól körülbelül egy kilométerre, amely már



szinte kizárólagosan lakóövezet, az albán feliratok aránya 5%-ra csökken. Érdekes módon a kétnyelvű feliratok részesedése félúton a legnagyobb és itt valóban különösen magas arányt ér el (35%), ami egy átmeneti zóna jelenlétére utal (4. ábra).

5. ábra: Sztruga sétálóutcája macedón, albán, török és EU-zászlókkal (saját felvétel)

Figure 5. Pedestrian street in Struga with Macedonian, Albanian, Turkish and EU-flags (source: author's own)



Sztruga esete a másik két helyszínhez képest sajátos. Az „egyéb” (nem macedón, nem albán és nem is macedón-albán) kategória elhagyása után 1059 írott jel került az adatbázisba, melynek 55%-a macedón, 29%-a albán, 16%-a macedón-albán volt. Szkopje és Kicsevó esetével ellentétben tehát Sztruga-ban az albán feliratok enyhén alulreprezentáltak bizonyultak az albánok a helyi népességben elért részesedéséhez (32%) képest. A városban a mintaterület a legforgalmasabb közterekre (a sétálóutca, valamint a Fekete-Drin minkét oldalán húzódó rakpartokra) terjedt ki, ahol a döntő részben többemeletes épületek alsó szintje kereskedelmi funkciójú, melyek felett lakások találhatóak. Az esetleges szegregáció dokumentálása céljából a területet tíz zónára osztottam, e zónákon belül külön felmérve a feliratok nyelvi arányait. A felmérés előtt megismert helyi vélemények ellentmondásosak voltak: egyesek szerint a Drin jobb, mások szerint a bal partján tömörülnek az albán tulajdonban álló kereskedelmi egységek, illetve ingatlanok. A nyelvi tájkép elemzése révén megállapítható, hogy az átlagtól szignifikánsan eltérő arányokat csupán egy zónában: a Fekete-Drin délkeleti rakpartján találtam, ahol az albán feliratok aránya 43% (de még itt sem haladta meg a macedónét). További két zónában, a sétálóutca északkeleti, illetve déli szakaszán mutatkozott az albán feliratok átlagot meghaladó (33, ill. 32%) részesedése, de itt ez a többlet már nem számít jelentősnek.

6. ábra: A nyelvi tájkép egy sokatmondó részlete: a macedón (jugoszláv) partizánemlékmű Sztruga-ban, rajta az albánok által használt „Don't you 20% me, I'm Albanian” graffitivel<sup>2</sup> (saját felvétel)

Figure 6. A meaningful detail of the linguistic landscape: the Macedonian (Yugoslav) partisan monument in Struga with the graffiti “Don't you 20% me, I'm Albanian” used by the Albanian community in North Macedonia (source: author's own)



Érdeemes röviden kitérni arra, vajon Sztruga-ban miért marad el az albán feliratok aránya tényleges lélekszámbeli részesedésüktől. Külön ezt célzó empirikus kutatás híján a helyi tapasztalatokra és benyomásokra támaszkodva kísérelhetünk meg véleményt formálni a kérdésben. Tény, hogy az Ohridi-tó partján, az UNESCO Világörökségi területen elhelyezkedő Sztruga gazdasága elsősorban a turizmusra épít, még ha a látogatók száma jóval el is marad a nagyságrendekkel több kulturális örökséggel büszkélkedő Ohridétől. Arra viszont bőven elég lehet, hogy dinamizálja a város gazdaságát, amelyet – pl. Kicsevó-val ellentétben – jóval kevésbé sokkolt 1989 utáni átalakulás; továbbá viszonylag tőkeerős vállalkozói réteget tudhat magáénak. Utóbbiak körében – elemezve a város kereskedelmi szálláshelyeinek és vendéglátóegységeinek tulajdonosi körét – macedónok éppúgy megtalálhatóak, mint albánok. A stabil alapokon nyugvó helyi gazdaság a környező falvak macedón lakosságának is vonzó, így például a szkopjei mintaterületen érzékelhető macedón elvándorlás–albán betelepülés folyamata itt nem tapasztalható. Az albán gazdasági és demográfiai térnyerés a helyi vélemények alapján így is számottevő (5. és 6. ábra), ám egészen más viszonyok között zajlik, mint a sokáig gazdasági krízis sújtotta Kicsevó-ban vagy a macedónok számára egyáltalán nem vonzó Csair-ban.

<sup>2</sup> Az észak-macedóniai albánok kezdeményezését a kisebbségi albán pártok indították; ezzel kívánták felhívni a kormány figyelmét az ország EU- és NATO-csatlakozási folyamatai során az albán kisebbség érdekeinek tiszteletben tartására [10]. Idővel a képen látható jelzés az albánok informális identitáskifejezési eszközévé vált.

## KÖVETKEZTETÉSEK

A kutatás fő kérdése volt, hogy a közterületek nyelvi tájképe alátámasztja-e az albán kisebbség elmúlt két évtizedben zajló demográfiai, politikai és gazdasági térnyerését Észak-Macedóniában. A nyelvi tájkép vizsgálata során három, macedónok és albánok által vegyesen lakott város, illetve városrész kiválasztott közterületeit mértem fel, helyszíni terepmunka során felépítve a mintaterületeken vizuálisan érzékelhető összes feliratból, illetve írott jelből álló adatbázist. Az empirikus felmérés előtt – egy másfél hónapos kutatóút tapasztalataira támaszkodva – hipotéziseket fogalmaztam meg.

1. Első hipotézisem során egyrészt feltételeztem, hogy az albán kisebbség vizuálisan jól érzékelhető, azaz a közösség jelenléte nem rejtett, hanem a nyelvi tájkép alapján is egyértelműen érzékelhető. Az eredmények – miszerint a vizsgálatban szereplő 1533 felirat 38%-a tisztán albán és további 15%-a macedón-albán kétnyelvű – nem csupán igazolták az első hipotézist, hanem rávilágítottak, hogy az albán feliratok aránya összességében meg is haladja lokális lélekszámbeli részesedésüket. Utóbbi kapcsán – abból kiindulva, hogy az etnolingvisztikai vitalitás nem függ össze egyértelműen egy közösség népességbeli súlyával – feltételeztem, hogy mivel az albán feliratok aránya nem fog közvetlen összefüggést mutatni az albán népesség lokális részarányával. E hipotézis is igazolódott, mivel az eredmények szerint Szkopje Csair kerületében, valamint Kicsevó városában az albán közösség vizuális jelenléte meghaladja lakossági arányukat, míg Sztruga-ban elmarad attól.
2. Szintén feltételeztem, hogy a macedón-albán kétnyelvű feliratok aránya – az albán nyelv hivatalossá tétele (2018), valamint a közelmúltban zajlott politikai változások révén – számottevő lesz, minden mintaterületen az összes felirat legalább 10%-át alkotva. Kicsevó (20%) és Sztruga (16%) esetében e hipotézis is igazolódott, ám a jelentős macedón elvándorolással jellemezhető Csair-ban (8%) a kétnyelvűség a vártnál alacsonyabb szintet ért el.
3. A harmadik hipotézis arra vonatkozott, hogy az elmúlt két évtized lendületes demográfiai, politikai és gazdasági átalakulása Észak-Macedónia nyelvi tájképén is nyomot hagyott, azaz rajta keresztül is jól megragadható. Az eredményeket e kontextusba helyezve megállapíthatjuk, hogy ezen észak-macedóniai városokban a nyelvi tájkép illeszkedik az albán kisebbség térnyerésének folyamatához, dinamikusan követve a változásokat. A kutatás ezen részének legfontosabb felismerése, hogy a nyelvi tájkép látványosan tükrözi a macedón-albán vonatkozásban tapasztalható, főként gazdasági jellegű, illetve a lakáskörülményekben érzékelhető differenciákat; továbbá a két közösség parciális területi elkülönülését. Csair (Szkopje) esetében a macedónok inkább a szocializmusban épült paneltelepeken, míg az albánok a régi földszintes épületekben, illetve az új lakótömbökben élnek. Kicsevó-ban a kereskedelmi élet dominánsan albán kézben van, a helyi macedón közösség vállalkozó kedve csak lassan növekszik az 1990-es évek gazdasági válsága után. Sztruga-ban megfigyelhetjük az albánok részleges térbeli koncentrációját, illetve a kereskedelmi életben tapasztalható, etnikai dimenzióval rendelkező macedón-albán versengést. E megállapítások a vonatkozó statisztika hiányában eddig csak feltételezések voltak, a nyelvi tájkép felmérésével viszont – adott megközelítésben – bizonyítást nyertek.

## KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A kutatás magyar állami ösztöndíj keretében a Tempus Közalapítvány támogatásával valósult meg.

## IRODALOMJEGYZÉK

- Backhaus, P. (2006). Multilingualism in Tokyo: A look into the linguistic landscape. *International Journal of Multilingualism*, 3(1), 52–66.
- Barni, M., & Bagna, C. (2010). Linguistic landscape and language vitality. In Shohamy, E., Ben-Rafael, E., Barni, M. (Eds.), *Linguistic Landscape in the City*. (pp. 3–18.). Clevedon: Multilingual Matters.
- Bátyi, Sz. (2014). Hévíz: nyelvi tájkép orosz ecsettel. *Alkalmazott Nyelvtudomány*, 14(1-2), 21–34.
- Bátyi, Sz., Farran, B., Ismail, A., Popova, M., Sa'ed, H., & Smari, I. (2019). #ECOC2023 – Are we ready? The linguistic landscape of the high street of Veszprém. *Alkalmazott Nyelvtudomány*, 19(2), 1–17. Letöltve: <https://www.researchgate.net/publication/338717485>, 2020.12.11.
- Beregszászi, A. (2005). „Csata” a szimbolikus térért, avagy a látható/láthatatlan anyanyelv. In Beregszászi A., & Papp R. (szerk.), *Kárpátalja: Társadalomtudományi tanulmányok*. (pp. 158–178.). Budapest–Beregszász, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet–II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola,
- Cserniczkó, I. (2015). Nyelvek vetélkedése a nyelvi tájképben: kárpátaljai példa. *Alkalmazott Nyelvtudomány*, 15(1-2), 71–84.
- Cserniczkó, I. (2019). *Fények és árnyak Kárpátalja nyelvi tájképéből*. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont, Ungvár, 239 p.
- Dimova, S. (2007). English shop signs in Macedonia. *English Today*, 23, 18–24.
- Dragoman, D. (2011). Ethnic groups in symbolic conflict. The „ethnicisation” of public space in Romania. *Studia Politica: Romanian Political Science Review*, 11(1), 105–121.
- Drbohlav, D., & Čermáková, D. (2016). „A new song or evergreen...?” The spatial concentration of Vietnamese’ migrants businesses in Prague’s Sapa site. *Österreichische Zeitschrift für Soziologie*, 41, 427–440.
- Eröss, Á. (2018). *Szimbolikus terek és térhasználat többnemzetiségű városokban: Beregszász és Nagyvárád példája*. ELTE TTK Földtudományi Doktori Iskola. Doktori disszertáció. <https://doktori.hu/index.php?menuid=193&lang=HU&vid=19097>, 2020.12.11.
- Háry, Sz. (2010). Az albán kisebbség Macedóniában. In: *Balkán Füzetek No. 9*. (pp. 97–106.). PTE TTK FI Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja, Pécs
- Háry, Sz. (2018). *Macedónia állami egységének politikai földrajzi problémái*. PhD-értekezés, PTE-TTK Földtudományok Doktori Iskola, Pécs, 186 p.
- Hasanović-Kolutác, A. (2010). A boszniai háború hatása Tuzla kanton társadalmi–etnikai viszonyaira. *Modern Geográfia*, 5(1), 25–52.
- Hillmann, F. (2006). Gendered Landscapes of Ethnic Economies: Turkish Entrepreneurs in Berlin. In Kaplan, D. H., & Li, W. (eds.), *Landscape of Ethnic Economy*. (pp. 97–121.). Rowman & Littlefield Publishers,.

- Hirös-László, K. (2015). Nyelvi tájkép és etnicitás Beregszászon. In Márku, A., & Hirös-László, K. (szerk.), *Nyelvoktatás, kétnyelvűség, nyelvi tájkép.* (pp. 160–185.). Aurdor-Shark, Ungvár
- Hofbauer, S. (ed.) (2004). *The Impact of Immigration on Austria's Society.* National Contact Point Austria within the European Migration Network – IOM International Organization for Migration, Vienna 72 p.
- Irimiás, A. (2009). Az új kínai migráció – a Budapesten élő kínai közösség. *Statisztikai Szemle*, 87(7-8), 828–847.
- Kramer, C. E., Friedman, V., & Ivkovic, D. (2014). Seeing Double: Latin and Cyrillic in Linguistic Landscape. In *Conference: Practice in Language, Language in Practice.* (pp. 14–20.). Szkopje
- Krstevska-Papic, B., & Zekolli, V. (2013). Integrated Education in the Republic of Macedonia. In McGlynn, C. et al. (eds.), *Integrated Education in Conflicted Society.* (pp. 135–146.). Palgrave–McMillan, New York
- Laihonen, P. (2012). Nyelvi tájkép egy csallóközi és egy mátyusföldi faluban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 14(3), 27–49.
- Landry, R., & Bourhis, R. (1997). Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality. *Journal of Language and Social Psychology*, 16, 23–49.
- Matejskova, T., & Leitner, H. (2011). Urban encounters with difference: the contact hypothesis and immigrant integration projects in eastern Berlin. *Social and Cultural Geography*, 12(7), 717–741.
- M. Császár, Zs. (2010). Magyarország gazdasági, politikai és kulturális kapcsolatai a Balkán egyes államaival a 21. század elején. *Modern Geográfia*, 5(1), 1–23.
- Misoska, T. A., Taylor, L. K., Dautel, J., & Rylander, R. (2020). Children's understanding of ethnic group symbols: Piloting an instrument in the Republic of North Macedonia. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 26(1), 82–87.
- Muth, S. (2012). The Linguistic Landscapes of Chişinău and Vilnius: Linguistic Landscape and the Representation of Minority Languages in Two Post-Soviet Capitals. In Gorter, D., Marten, H. F., & Van Mensel, L. (eds.), *Minority Languages in the Linguistic Landscape.* (pp. 204–224.). Palgrave-Macmillan, London
- Muth, S. (2014). Informal signs as expressions of multilingualism in Chisinau: how individuals shape the public space *of a* post-Soviet capital. *International Journal of the Sociology of Language*, 228, 29–53.
- Nitzsche, J. (2018). *The representation of multilingualism in the linguistic landscape of Macedonia.* (Elérhető: <http://humboldt-balkan-cosmos.net/linguistic-landscape-macedonia-2/>, letöltve: 2021. február 16.)
- Patakfalvi-Czirják, Á. (2015). Szimbolikus konfliktusok és performatív események a székely zászló kapcsán. *Regio*, 23(2), 41–76.
- Pavlenko, A. (2010). Linguistic Landscape of Kyiv, Ukraine: A Diachronic Study. In Shohamy, E. B. R. (Ed.), *Linguistic Landscape in the City.* (pp. 133–150.). Bristol: Multilingual Matters,
- Peshkopia, R. (2014). *Conditioning Demokratiization. Institutional Reforms and EU Membership Conditionally in Albania and Macedonia.* Anthem Press, London–New York 331 p.
- Piacentini, A. (2019). State Ownership and „State-Sharing”: The Role of Collective Identities and the Sociopolitical Cleavage between Ethnic Macedonians and Ethnic Albanians in the Republic of North Macedonia. *Nationalities Papers*, 47(3), 1–16.

- Schönwälder, K., & Sohn, J. (2009). Immigrant settlement structures in Germany: general patterns and urban levels of concentration of major groups. *Urban Studies*, 46, 1439–1460.
- Sik, E., & Wallace, C. (1999). The development of open-air markets in East-Central Europe. *International Journal of Urban and Regional Research*, 23, 697–714.
- Simon, Gy. (2003). A jugoszláv gazdaság az átalakulás útján. *Statisztikai Szemle*, 81(2), 148–170.
- Sitányi, L. (2008). Economic development and innovation environment in the Balkan region. *Modern Geográfia*, 3(1), 1-13.
- Sulima, R. (2016). The Laboratory of Polish Postmodernity: An Ethnographic Report from the Stadium-Bazaar. In Grubbauer, M., & Kusiak, J. (eds.), *Chasing Warsaw. Socio-material dynamics of urban change since 1990*. (pp. 241–268.). Campus-Verlag, Frankfurt-New York
- Zabrodszkaja, A. (2014). Tallinn: Monolingual from Above and Multilingual from Below. *International Journal of the Sociology of Language*, 228, 113–129.
- Zahorán, Cs. (2016). Trikolórok, farkasok és turulok földje. Magyar és román szimbolikus gyakorlatok Erdélyben 1989 után. *Regio*, 24(1), 226–281.

## VÉGJEGYZETEK

- [1] <https://archive.org/details/macedonia00john/page/161/mode/2up>
- [2] <http://www.stat.gov.mk/Publikacii/knigaIX.pdf>
- [3] <https://www.esiweb.org/publications/ahmetis-village-political-economy-interethnic-relations-macedonia-0>
- [4] [http://www.stat.gov.mk/PrikaziPublikacija\\_en.aspx?id=34&rbr=407](http://www.stat.gov.mk/PrikaziPublikacija_en.aspx?id=34&rbr=407)
- [5] [http://www.stat.gov.mk/PrikaziPublikacija\\_en.aspx?id=34&rbr=436](http://www.stat.gov.mk/PrikaziPublikacija_en.aspx?id=34&rbr=436)
- [6] <http://www.stat.gov.mk/Publikacii/PDFSG2014/03-Naselenie-Population.pdf>
- [7] <http://www.stat.gov.mk/Publikacii/SG2018/03-Naselenie-Population.pdf>
- [8] <https://english.republika.mk/news/macedonia/mayor-merko-says-he-gives-up-on-running-the-city-of-Sztruga-after-he-received-a-death-threat/>
- [9] <https://english.republika.mk/news/macedonia/untouchables-mayor-merko-opens-nefi-useinis-il-legally-built-restaurant/>
- [10] <https://topalnews.info/dont-you-20-me-im-albanian/>

*Ez a mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd! 4.0 nemzetközi licencceltételeinek megfelelően felhasználható. (CC BY-NC-ND 4.0)*

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

*This open access article may be used under the international license terms of Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)*

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>



Varjas, János<sup>1</sup>

# A fenntartható fejlődés megjelenése Magyarország és Anglia földrajzterveiben

Sustainable development in the geography curricula of Hungary and England

## ABSZTRAKT

A túlzott gazdasági növekedésünk hatására globális problémák egész hálózata került felszínre. Ezek a nehézségek a fenntartható fejlődés fogalmának kialakulásához vezettek. A fenntartható fejlődés ma már nem kizárólag az emberiség környezethez kapcsolt tevékenységének hatásaival, hanem szélesebb értelemben, társadalmi egyenlőségi és felelősségvállalási kérdésekkel is foglalkozik. A fenntartható fejlődéshez köthető témákat az Oktatás a Fenntartható Fejlődésért (Education for Sustainable Development – ESD) nevű kezdeményezés integrálja a tanítási és tanulási folyamatba. Az iskolában is híd szereppel rendelkező földrajz tantárgy úttörő lehet a fenntartható fejlődés és a fenntarthatóság kérdéseinek iskolai implementációjában. A tanulmány célja, hogy két eltérő körülményekkel és lehetőségekkel rendelkező ország, Magyarország és Anglia példáján keresztül vizsgálja a földrajz tantárgy fenntartható fejlődés kapcsán betöltött szerepét. Ennek érdekében az Egyesült Nemzetek Szervezete által 2015-ben életre hívott Fenntartható Fejlődési Célok megjelenését MAXQDA 2020 szövegelemző szoftver segítségével kutatja a két ország földrajz tanterveiben. Emellett a témához kapcsolt képességfejlesztés, attitűdformálás összetevőinek megjelenését is elemzi.

*Kulcsszavak: Fenntartható Fejlődés, Fenntartható Fejlődési Célok, földrajztanítás, összehasonlító elemzés, Magyarország, Anglia*

## ABSTRACT

The emerging global problems of our world have led to the development of the concept of sustainable development. Sustainable development today no longer deals only with the effects of human activities on the environment, but also, more broadly, with issues of social equality and responsibility. Sustainable development issues are integrated into the teaching and learning process through the Education for Sustainable Development (ESD) initiative. The subject of geography can be a pioneer in the implementation of sustainable development and sustainability topics in schools. The study aims to examine the role of geography in teaching sustainable development in Hungary and England. It examines the emergence of the Sustainable Development Goals, launched by the United Nations in 2015, in the geography curricula. It also analyzes the appearance of the components of skill development and attitude formation related to the topic. The study was performed using the MAXQDA 2020 software.

*Keywords: Sustainable development, Sustainable Development Goals, geography education, comparative analysis, Hungary, England*

<sup>1</sup> Pécsi Tudományegyetem Földtudományok Doktori Iskola, Doktorandusz hallgató, 7624 Pécs, Petőfi utca 15. Tel.: 0620 962 2824, [vjanos@gamma.ttk.pte.hu](mailto:vjanos@gamma.ttk.pte.hu)

## BEVEZETÉS

Az emberi faj technológiai fejlődésével elhozta az emberiség földtani korszakát (Crutzen, 2002). A túlzott gazdasági növekedés hatása már globálisan megjelenő világproblémák egész hálózata került felszínre. A 21. század globális kihívásai, mint például a klímaváltozás vagy a Föld lakosságának túlnépesedése, olyan problémák elé állítják társadalmainkat, melyek önállóan is, de együtt érvényesülve különösen megoldhatatlan feladatnak látszanak (Tóth, 1991; Hajnal, 2006; Patocskai, 2011; Kovács, 2013). Az egyre látványosabban tetet öltő kihívások mentén született meg az Oktatás a Fenntartható Fejlődésért (*Education for Sustainable Development – ESD*) koncepciója az 1990-es években, mely az UNESCO definíciója szerint olyan döntéshozatali képesség megtanulása, ami figyelembe veszi a hosszútávú gazdasági, ökológiai és méltányossági szempontokat, minden közösség számára (UKNC, 2013). Az ESD egy reakció, egy szembenézési, felelősségvállalási folyamat Földünk környezeti – társadalmi kihívásai mentén (Scott, 2005). Az ESD célja emellett érdekelt rendszerszintű és kritikus gondolkodású, aktív, cselekedni akaró állampolgárok kerüljenek ki az iskolapadból, akik képesek az emberiség és saját, mindennapi tevékenységeik hosszútávú hatásait is felmérni (Wiek et al., 2011). Ennek érdekében a fenntartható fejlődés kérdéseit integrálja a tanításba és a tanulásba, nagy hangsúlyt fektetve cselekvésorientált iskolai módszerek alkalmazására (Ali, 2017). Az ESD így a „sikeres globalizáció” egyik fontos előfeltétele, nélkülözhetetlen egy olyan gazdasági rendszer létrejöttéhez, mely a környezeti erőforrások ésszerű használatára épít (Little & Green, 2009).

Az ENSZ már 1992 óta támogatja az ESD terjedését. Az 1992-ben Rio de Janeiro-ban szervezett *UN Conference on Environment and Development* során kiadott dokumentum, az Agenda 21 volt az első nemzetközi jelentés, mely kimondta az oktatás szerepét a fenntartható fejlődésben (Bernad-Cavero & Calvet, 2018). Az ENSZ tevékenységének hatására is megjelenő szemléletváltás a 2005 és 2014 között zajló Fenntarthatóságra Nevelés Évtizedéhez vezetett (ENSZ, 2005), melynek folytatása, a *Global Action Programme* 2015 és 2019 között zajlott (UNESCO, 2014). Az Egyesült Nemzetek Szervezetének legújabb, fenntartható fejlődést támogató programja, az Agenda 2030, mely 2015-ben lépett életbe (ENSZ, 2019).

Az Agenda 2030 tizenhét Fenntartható Fejlődési Cél (továbbiakban: FFC) jelöl meg. A célok között nem csak közvetlenül az emberiség környezetkárosító tevékenységéhez, és ezek hatásaihoz kapcsolt témák jelennek meg. Így a 17 FFC között olyan megoldandó problémák jelennek meg, mint az oktatás helyzete (FFC 4), a szegénység felszámolása (FFC 1), a méltányos oktatás (FFC 4), nemek közötti egyenlőség és az alapvető emberi jogok biztosítása (FFC 5 és FFC 16). A 17 FFC iskolai implementációjának segítése érdekében pedig iskolai segédanyag is készült (UNESCO, 2014).

Az ENSZ tevékenysége mellett más globális (például: OECD, 2016) és kontinentális szinten (például: COTEU, 2010) tevékenykedő szervezetek is támogatják az fenntartható fejlődés témájának integrálódását a világ országainak oktatásába.

A terjedő ESD iskolai megjelenésének élharcosa lehet a földrajz tantárgy, sőt Bardsley (2004), továbbá Fien (2005) is amellet érvel, hogy az ESD a földrajz tantárgy egyik legfontosabb létjogosultságát adhatja. Ezzel kapcsolatban Walford és Haggett a földrajz 21. századi feladatait kijelölő cikkében a következőképpen fogalmaz: „A földrajz tanításának végső indoklása egyszerű. Lehetőséget adjon a



*jövő generációinak arra, hogy megértsék és értékeljék annak a térnek és helynek a csodáit, amelyben élünk*<sup>2</sup>. Meadows (2020) ehhez hasonlóan a földrajzot a fenntarthatóságért létező tudománynak tartja.

A földrajz tantárgy híd szerepet tölt be, mely integrálja a természet-, társadalom- és gazdaságtudományok saját törvényszerűségeit és eredményeit, ezek dimenzióit pedig a térben, rövid- és hosszútávú idő mentén értelmezi (Palacios et al., 2017). E megközelítésének átadása elengedhetetlen az ESD megértésében, mely globális gondolkodást igényel (McKeown & Hopkins, 2007). Továbbá, ahhoz, hogy a fenntartható fejlődés tematikáját sikeresen adja át az iskola, részt vegyen a fenntartható fejlődés alapjainak lefektetésében, szükség van arra, hogy a jövőt, mint időbeli dimenziót, a jövőről való gondolkodást, tervezést előtérbe állítsuk (Hicks, 2006). Ebben, többek között a földrajz tantárgy juthat komoly szerephez (Maude, 2017).

A földrajz nagy előnye lehet ezen túl, hogy például a kritikai földrajzi irányzatok mentén új témákat emelhet az oktatásba. Így olyan elemek is többek között, mint például a marginalizálódott csoportok vizsgálata vagy a civil társadalom földrajza is nagyobb hangsúllyal jeleníthet meg az iskolában. Ezek a témák aktív cselekvésre buzdíthatják a diákokat (McCreary et al., 2013). Pawsons tanulmányában (2015), melyben az antropocén – a holocén követő földtörténeti kor, ahol az emberi tevékenység hatása a környezetünkre egyre jobban érvényesül – korának földrajztanítási céljait vizsgálja, szintén amellel érvel, hogy a reményteli jövő-alternatívák bemutatásával zajló helyi szintű cselekvés lehet a földrajz tantárgy egyik legfontosabb feladata.

A legkiemelkedőbb nemzetközi dokumentum a földrajz tantárgy fenntartható fejlődésben betöltött szerepéről a Nemzetközi Földrajzi Unió által kiadott Luzerni Nyilatkozat (Földrajztanítás a Fenntartható Fejlődésért) (Haubrich et al., 2007), mely egy keretrendszer tartalmaz a földrajztanítás fenntartható fejlődés irányába történő elmozdításáról. A nyilatkozat is segített abban, hogy a 2000-es évektől számos ország földrajz kerettantervei és iskolai gyakorlata lépett az ESD irányába. A szakirodalomban a földrajztanítás fenntartható fejlődésben beöltött szerepével kapcsolatban találhatunk európai, mint például angol (Firth & Winter, 2007) német (Sprenger. & Nienaber, 2018; Hoist et al., 2020), spanyol (Sanchez, 2011), norvég (Saetre, 2016), horvát (Brkic-Vejmelka et al., 2018), valamint lengyel (Angiel & Pokojski, 2019) tanulmányokat. Az Európán kívüli országok tekintetében többek között az Egyesült Államok (Lee, 2011), Japán (Nakayama et al., 2015), Dél-afrikai Köztársaság (Dube, 2017), India (Leder, 2018), Malajzia (Hanifah et al., 2015) tekintetében láthatunk eredményeket.

Magyarországon a fenntartható fejlődés földrajzban megjelenő tartalmi elemeiről Schrót (2015) által szerkesztett környezettan módszertani egyetemi jegyzet mutat be egy válogatást, mely a 2012-es Nemzeti alaptanterv környezeti tartalmait sorolja fel. Kulman (2018) a 2012-es Nemzeti alaptanterv földrajz kerettantervében megjelenő környezeti szempontokat gyűjtötte össze, főleg a műveltségi tartalmakra koncentrálva. Kónya (2018) tanulmánya a környezeti neveléshez köthető tartalmak megjelenését és arányait vizsgálta több természettudományos tantárgy, így a földrajz érettségi követelményeiben, illetve a Mozaik és a Nemzedékek Tudása Kiadó földrajz tankönyveiben. A tanulmány konklúziójában a szerző kiemeli, hogy a kutatásba bevont földrajz tankönyvek tartalmazzák

<sup>2</sup> Walford, R. & Hagget, P. (1995). Geography and Geographical Education. Some Speculations for the Twenty-first Century. Geography, 80(1), p. 12.

legnagyobb mennyiségben a környezeti nevelési tartalmakat. Továbbá, a Fenntartható Fejlődési Célok felsőoktatásban való megjelenéséről írt tanulmányt (Homoki et al., 2018).

Az idézett publikációk tapasztalatait felhasználva tanulmányunk így célul tűzi ki, hogy összehasonlító elemzéssel vizsgálja a magyar és angol földrajztantárgy körülményeit, sajátosságait, illetve az ESD interpretációit, képet adva ezzel arról, hogy eltérő adottságok és lehetőségek között milyen számban és arányban találkozhatunk a tantervekben a fenntartható fejlődés témáival és kompetenciáival.

A vizsgálat az alábbi kérdések mentén halad:

- Milyen hasonlóságokat és különbségeket mutatnak a két ország tantervei céljaik, felépítésük tekintetében?
- Milyen ismeretek jelennek meg a tantervekben a fenntartható fejlődés kapcsán?
- Milyen, fenntartható fejlődéshez kapcsolódó készségek, képességek és attitűdök fejlesztése kap kiemelt szerepet a tantervekben?
- Milyen feladatokat és projekteket ajánlanak a tantervek?

## MÓDSZEREK

### A feldolgozott dokumentumok

Minkét vizsgált ország aktuális szabályozó dokumentumait, és az ehhez társított segédanyagokat elemeztük. A következő táblázat mutatja be a teljes vizsgált dokumentumlistát (1. táblázat).

1. táblázat: A kutatásban vizsgált dokumentumok  
Table 1. The analysed documents from the two country

<b>Magyarországról származó dokumentumok</b>	
2012	Nemzeti alaptanterv 2012 (EEM 2012)
2013	EMMI rendelet a kerettantervek kiadásának és jóváhagyásának rendjéről (EEM 2013)
2020	Nemzeti alaptanterv 2020 (EEM 2020a)
2020	Földrajz kerettanterv – Általános iskola (EEM 2020b)
2020	Földrajz kerettanterv – Középiskola (EEM 2020c)
<b>Dokumentumok Angliából</b>	
2014	A Nemzeti alaptanterv Angliában - Keretdokumentum (DfE2014a) <sup>3</sup>
2014	Általános iskolai földrajz tanterv (Anglia) 2014 (DfE2014b) <sup>4</sup>
2014	Középiskolai kerettanterv földrajz tanterv (Anglia) 2014 (DfE 2014c) <sup>5</sup>
2014	A fenntarthatóságok helye az új tantervben (angol) (GESAG 2014) <sup>6</sup>

Forrás: saját szerkesztés / Source: own editing

<sup>3</sup> A dokumentum eredeti elnevezése: *The national curriculum in England – Framework document*. Ennek a dokumentumnak a táblázatban is jelzett, magyar megnevezését alkalmazzuk a tanulmány további részében.

<sup>4</sup> A dokumentum eredeti elnevezése: *Geography programmes of study. Key stages 1 and 2*. Ennek a dokumentumnak a táblázatban is jelzett, magyar megnevezését alkalmazzuk a tanulmány további részében.

<sup>5</sup> A dokumentum eredeti elnevezése: *Geography programmes of study. Key stage 3*. Ennek a dokumentumnak a táblázatban is jelzett, magyar megnevezését alkalmazzuk a tanulmány további részében.

<sup>6</sup> A dokumentum eredeti elnevezése: *sustainability place within the new curriculum*. Ennek a dokumentumnak a táblázatban is jelzett, magyar megnevezését alkalmazzuk a tanulmány további részében.

Magyarországról a jelenleg hatályban lévő két Nemzeti alaptanterv (EEM, 2012; EEM, 2020a), illetve az érvényben lévő kerettantervek (EEM, 2013; EEM, 2020b, c) elemzése történt meg.

Az Angliából származó dokumentumok (1. táblázat) között található az angol Nemzeti alaptanterv (DfE, 2014a). A 2012-es magyar alaptantervvel szemben, ahol a magtanterv alá kerettanterveket rendelnek, Angliában az alaptanterv segítségével végzik az összes közoktatásban jelen lévő tantárgy tartalmi szabályozását<sup>7</sup>. Az alaptanterv egyes tantárgyakra vonatkozó részei külön is elérhetőek a *Department for Education* (DfE, 2014b; DfE, 2014c) honlapján, a tanulmány további részében ezekre a dokumentumokra „kerettantervként” fogunk hivatkozni.

Az angliai földrajz kerettantervek iskolai alkalmazásának segítése céljából hozta létre az *Geography Expert Subject Advisory Group* (GESAG) az *Interpreting the 2014 Geography National Curriculum Framework* (GESAG, 2014) weboldalt. A weboldalon a fenntartható fejlődés tanításáról is található segédanyag (1. táblázat). Ezt a dokumentumot is bevontuk az elemzésbe.

## Tartalomanalízis

Bagoly-Simó (2017) megállapítja, hogy a tantervek összehasonlító elemzése a földrajz tanítás-módszertani kutatások egy elfeledett területe. A hasonló témában megjelent tanulmányok (például Bagoly-Simó, 2017; Lambert & Hopkin, 2014) általában tantervek tantárgyhoz kapcsolódó tartalmait, illetve a kompetenciafejlesztési, attitűdformálási célok belső arányait vizsgálják. Jelen tanulmányban Marsden (1997) által létrehozott tantervi dimenziókat használjuk. A fenntartható fejlődés jelenlétét a tantárgyi tartalom, szocializációs szegmens pedagógiai felfogás és módszertan szintjein értelmeztük. A fenntartható fejlődés vizsgálata előtt azonban általános szempontok alapján hasonlítottuk össze a két ország tanterveit. Vizsgáltuk a kért tananyagmennyiséget, tananyag-feldolgozás módját és a kompetenciaterületek jelenlétét.

A fenntartható fejlődés tantervi megjelenése felfogható tartalmi elemekként (megtanulandó vagy kiegészítő információk), emellett a fenntartható fejlődés egy szemléleti, attitűdökben érvényesülő jelenség, mely többféle kompetencia együttes fejlesztéseként ölthet testet. A tudás és a kompetenciák, illetve a fenntartható fejlődéshez kapcsolt hozzáállás kialakulásában nagy szerepe van a tantárgyak tanulási módszereinek is, melyekre szintén javaslatokat tehetnek a tantervek (például feladatjavaslatok, projektötletek).

A kiválasztott dokumentumokon számítógéppel támogatott tartalomelemzést végeztünk. A 17 FFC-t csoportokba rendeztük (2. táblázat), az így létrejött kategóriákban helyeztük el a dokumentumok (1. táblázat) aktuális mondatait<sup>8</sup>. A kategóriák közül a fellépni a klímaváltozás ellen (FFC 13) önálló csoportot alkot. Ennek oka, hogy ez az egyetlen környezetet érintő probléma, mely önálló FFC-ként jelenik meg (Homoki et al., 2017).

<sup>7</sup> A 2012-es Nemzeti alaptanterv még nincs olyan szoros kapcsolatban a kerettantervvel, mint az új, 2020-as Nemzeti alaptanterv, ami már hasonlóan épül fel, mint az angliai szabályozás.

<sup>8</sup> A névelőket, kötőszavakat és a mondatvégi írásjeleket is a mondatok részének tekintettük. A kutatásban kizárólag a dokumentumok főszövegét elemeztük, az egyéb szövegeket, mint például a címeiket, a tematikai egységek megnevezéseit nem használtuk fel. Továbbá, nem vontuk be a kutatásba a tantárgyközi kapcsolódásokat kiemelő részeket, melyek a 2012-es Nemzeti alaptantervhez készült kerettantervben kifejtésre kerülnek.

Abban az esetben, ha egy mondatban több kategóriához is kapcsolódott, akkor több kategóriába is besorolásra került. Ez több esetben is előfordult, mindkét ország dokumentumaiban találhatóak mondatok, amelyek egyszerre több szegmensét érintik a fenntartható fejlődésnek. A kutatás egységes megvalósítása és a könnyebb értelmezhetőség érdekében a MAXQDA 2020 kvalitatív adatelemző szoftverrel zajlott az tartalomelemzés. A MAXQDA szoftver segítségével frekvenciaelemzést, a teljes szöveg arányához viszonyított százalékos megjelenést vizsgáltuk. Eredményeinket szófelhő<sup>9</sup>, illetve táblázatok és grafikonok segítségével rögzítettük. A táblázatok elkészítéséhez Excel 365 programot alkalmaztunk.

2. táblázat: A 17 FFC tematikai egységei  
Table 2. The thematic units of the 17 SDG

A kutatás tematikai egységei	Az SDG-k
Társadalmi egyenlőség	1. A szegénység felszámolása
	4. Minőségi oktatás
	5. Nemek közötti egyenlőség
	10. Egyenlőtlenségek csökkentése
Életkörülmények javítása	2. Az éhezés megszüntetése
	3. Jó egészség
	6. Tiszta víz és köztisztaság
Fenntartható gazdaság	7. Újrahasznosítható és megfizethető energia
	8. Jó munkalehetőségek és gazdaságok
	9. Innováció és jó infrastruktúra
Társadalmi és egyéni felelősség	11. Fenntartható városok és közösségek
	12. Fenntartható fogyasztási és termelési szokások
	16. Béke, igazság és erős intézmények
	17. Partnerség a célok eléréséért
A földi élet védelme	14. Óceánok és tengerek védelme
	15. Szárazföldi ökoszisztémák védelme
Klímaváltozás	13. Fellépni a klímaváltozás ellen

Forrás: saját szerkesztés  
Source: own editing

A tanulmány a 17 FFC megjelenésének vizsgálata mellett a fenntartható fejlődés kompetenciáinak tantervi analízisét is végzi. Wiek et al. (2011; 2016), illetve Brundiers et al. (2021) tanulmányaiban bemutatott kompetencia-rendszer meglétét vizsgálja a dokumentumokban (3. táblázat).

A fenntartható fejlődéshez kapcsolt tartalmakat, ha azok valamilyen kompetenciát, vagy értékátadást fejeztek ki (például környezettudatosságra nevelés, természet-társadalom kölcsönös egymásra hatása), a létrehozott kompetencia-kategóriákba is besoroltuk. A 3. táblázat 3. oszlopában olyan keresési kifejezéseket mutatunk be, melyek az adott kompetenciaterülethez köthetőek, és megkönnyítették a szöveg kategorizálását.

<sup>9</sup> A névelőket, kötőszavakat, a két nyelvben gyakran használt igéket a szófelhők készítésekor nem vettük figyelembe.

3. táblázat: A fenntartható fejlődés kompetenciái  
Table 3. Competencies of Sustainable development

A vizsgált kompetenciák	A kompetencia bemutatása	Alkalmazott kifejezések
Jövőorientált gondolkodás	A természeti és társadalmi folyamatok jövőbeni hatásainak felmérési képessége.	Prognosztizál, következmény, hosszútávú, hatás
Értékorientált gondolkodás	A természeti és társadalmi világ értékeinek felismerése, saját értékek ismerete és formálása.	Érték, tisztelet, nyitottság, szeretet, vélemény
Stratégiai gondolkodás	A fenntarthatósági kérdések kapcsán mutatott problémafelismerési, tervezési képesség.	Tervezés, vállalkozás, kritikus elemzés, döntés
Interperszonális kompetencia	Empátia, másokkal való együttműködés képessége és motiváció a fenntarthatósági kérdések megoldása kapcsán.	Társadalmi élet, aktív állampolgár, szociális, empátia
Problémamegoldás	Integrált kompetencia, mely a tudás és a kompetenciák interdiszciplináris alkalmazásával ad megoldást a fenntarthatósági kérdésekre.	Értékelés, modellezés, problémalapú, megoldás, feltárás

Forrás: Saját szerkesztés Wiek et al. (2011, 2016) és Brundiars et al. (2021) alapján  
Source: own editing based on Wiek et al. (2011, 2016) and Brundiars et al. (2021)

## EREDMÉNYEK

### A vizsgált dokumentumok általános célkitűzései és dimenziói

A magyar alaptantervekben, és a tanterv alá rendelt, tantárgyanként elkészített kerettantervekben a tanítás tartalmi, fejlesztési (kulcskompetenciák), illetve nevelési célok is megjelennek. A 2012-es alaptantervben részletesen kifejtésre kerülnek a nevelési célok, ezzel szemben a 2020-as alaptanterv már kisebb mennyiségben kidolgozva, felsorolás szintjén jeleníti meg őket. A 2012-es NAT módszertani dimenziót, mely megadná a lefektetett oktatási és nevelési célok elérését támogató pedagógiai irányvonalakat, kevésbé jeleníti meg, ebben a tekintetben szabad kezét ad a tanároknak. E kapcsán változást hoz a legújabb, 2020-as NAT, mely már részletesebb tevékenységi javaslatokat is tesz az egyes kerettantervi tematikai egységek bemutatásakor (EEM, 2020b; EEM, 2020c).

Angliában az oktatás reformjának kifejezése volt az „*The Importance of Teaching*” (DfE, 2010) nevű oktatáspolitikai irányvonal, mely célul tűzte ki, hogy a tanárokat teszi az iskolarendszer motorjává, csökkentve az adminisztratív terhelést. Ez a dokumentum fejtette ki a tervezett tanterv céljait is: „*a (tanterv) tudás szigorúbb modelljét fekteti le, amit minden diáknak meg kell szereznie a kulcsszakasz végére*”<sup>10</sup>. Ennek szellemében a 2014-ben megjelent *National Curriculum* (továbbiakban: NC) (DfE, 2014) a tudás magját fekteti le, nem dolgozza ki részletesen, hogy mik a tantárgyak pontos tartalmi követelményei. A tanterv számít arra, hogy az iskolák és tanárok egyéni munkájával kiteljesítik a dokumentumban megjelenő struktúrákat. A tanterv nem jelöl ki kulcskompetenciákat sem, legalábbis nem az Európai Unió ajánlásait követve, ahogy teszi ezt a magyar szabályozás. Az angol tanterv több

<sup>10</sup> DfE (2010). *The Importance of Teaching: Schools White Paper*. TSO, London. P. 91. [https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment\\_data/file/175429/CM-7980.pdf](https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/175429/CM-7980.pdf) (letöltés dátuma: 2021. 02. 17.)

kulcskompetencia bevezetése helyett két terület fejlesztését tekinti tantárgyközinek, ez a matematikai műveltség (*mathematical numeracy*) és a nyelvi műveltség (*language literacy*), ezek fejlesztése minden tantárgy kiemelt feladata (DfE, 2014a). A kijelölés nélkül számít arra, hogy az angliai tanárok szabályozott tartalom nélkül is hangsúlyt fektetnek a képesség-, készség- és attitűdformálásra. A tanterv, ennek szellemében a tanítás módjairól nem tesz említést, de felhívja a figyelmet arra, hogy a tanárok változatos tanítási módszerekkel lehetnek sikeresek <sup>11</sup>.

## A fenntartható fejlődés jelenléte a magyarországi és angliai dokumentumokban

Magyarországon a 2012-es Nemzeti alaptanterv kiemelt fejlesztési-nevelési területnek jelölte meg a fenntartható fejlődést. Több tantárgyban megjelenik a téma. Fontos szerephez jutott a természettudományos tantárgyak (Ember és Természet műveltségi terület), valamint a történelem és az állampolgári ismeretek (Ember és Társadalom műveltségi terület) tantárgyaiban. A két terület között hídként a földrajz (Földünk – környezetünk) teremt kapcsolatot. Emellett fontos szerepe van a lokálisan megjelenő problémák globális térben való terjedésének ábrázolásában, a környezettudatos viselkedés, és cselekvésorientált gondolkodás kialakításában.

A 2020-as Nemzeti alaptantervben már nem kiemelt fejlesztési cél a fenntartható fejlődés. Említésre kerül a fenntarthatóság fogalma a társadalommal foglalkozó tantárgyak közül a történelem, állampolgári ismeretek, etika tárgyakban. A természettudományos tantárgyak mindegyike érinti a témát. A biológia és az etika tantárgy kapcsán a fenntarthatóság önálló tanulási eredmény csoportként van megjelölve, ez a földrajznál nem történik meg.

A 2020-as földrajz kerettanterv új módszertani szemléletével vesz részt a fenntartható fejlődés tanításában. Idézve a szabályozás szövegét: „*egyre összetettebbé váló világunk komplex problémáinak megértésére csak a megújult szemléletű földrajzoktatás képes*” <sup>12</sup>. Továbbá az iskolából egyelőre hiányzó jövő dimenziót is igyekszik beépíteni a földrajz tantárgyba: „*Mindez a természeti-környezeti és a társadalmi-gazdasági folyamatokat szintetizálva, a jelen eseményein túlmutatva értékelésre, problémamegoldásra, jövőképzésre ösztönöz*” <sup>13</sup>. A 2012-es kerettantervhez képest a 2020-as sokkal inkább épít a problémaközpontú megközelítésekre <sup>14</sup>. Minden tematikai egységében felhívja a figyelmet arra, hogy az adott témák kapcsán milyen környezeti- társadalmi kihívások jelennek meg, és ezek megoldására gyakran vár javaslatokat a diákoktól. Erre kiváló példa az „Európán kívüli kontinensek földrajza” tematikai egységénél javasolt tevékenység: *A regionális társadalmi-gazdasági és környezeti problémák világméretűvé válásának igazolása példák alapján. Környezeti problémák okozta élethelyzetek bemutatása szerep-, empátia- és helyzetgyakorlással* <sup>15</sup>.

<sup>11</sup> Angliában az oktatási rendszer kulcsszakaszokra (*Keystage* – KS) oszlik, a diákok az első három kulcsszakaszban, tanulhatnak földrajzot, ami az első iskolában töltött évfolyamtól a 9. évfolyamig tart.

<sup>12</sup> EEM 2020a: A Kormány 5/2020. (I. 31.) Korm. rendelete a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet módosításáról. Magyar Közlöny 2020. 17. p. 1.

<sup>13</sup> Uo.

<sup>14</sup> A problémaközpontú szemlélet már a 2012-es kerettantervben is megjelenik, de a 2020-as kerettantervben nagyobb mennyiségben találtunk projektalapú, problémaközpontú feldolgozási javaslatokat.

<sup>15</sup> EEM (2020b). Földrajz kerettanterv – Általános iskola [https://www.oktatas.hu/koznevelés/kerettantervek/2020\\_nat/kerettanterv\\_alt\\_isk\\_5\\_8](https://www.oktatas.hu/koznevelés/kerettantervek/2020_nat/kerettanterv_alt_isk_5_8) (letöltés dátuma: 2021. 01. 17.) p. 18.

A fenntartható fejlődés tantárgyi megjelenésének aránya növekedett a 2020-as tantervben, annak ellenére, hogy 2020-ban már nem kiemelt fejlesztési terület (4. táblázat). 2012-es Nemzeti alaptantervhez tartozó kerettanterv teljes szövegének 13,4%-a foglalkozik a fenntartható fejlődéssel. A 2020-as kerettantervben jelentős növekedés tapasztalható ebben a tekintetben. Az általános iskolai változatban 16,9%, míg a középiskolában már 20,5 százaléka a teljes szövegnek köthető a fenntartható fejlődéshez.

4. táblázat: A fenntartható fejlődés megjelenése a teljes szöveghez viszonyítva a vizsgált dokumentumokban  
Table 4. Appearance of sustainable development in relation to the full text in the examined documents

	<b>A fenntartható fejlődéshez köthető szövegrészek (%)</b>	<b>Teljes szöveg (karakterek száma)</b>
Földrajz kerettanterv 2012	15232 (13,4%)	100,0% (114 078)
Földrajz általános iskolai kerettanterv 2020	9940 (16,9%)	100,0% (58 898)
Földrajz középiskolai kerettanterv 2020	13196 (20,5%)	100,0% (64 341)
Általános iskolai földrajz tanterv (Anglia) 2014	425 (5,8%)	100,0% (7278)
Középiskolai kerettanterv földrajz tanterv (Anglia) 2014	4504 (16,2%)	100,0% (5 375)
A fenntarthatóságok helye az új tantervben (angol) (GESAG 2014)	2202 (21,2%)	100,0% (10 380)

Forrás: saját szerkesztés  
Source: own editing

A tantervek szövegének elemzésekor a magyarországi dokumentumokban a legtöbbször (218 alkalommal) a földrajz szó jelent meg a fenntarthatósághoz, fenntartható fejlődéshez kapcsolt mondatokban. 158 alkalommal említette a szöveg a fejlesztés kifejezést, továbbá, 100 feletti említés történik a gazdasági, gazdasági-társadalmi, környezeti, természeti és társadalmi kifejezésekre. Ahogy az ábrán is látható (1. ábra) a legtöbb fogalom a földrajz- földtudomány feldolgozási, kutatómódszertani elemeihez kötődik, illetve több információfeldolgozáshoz, problémamegoldáshoz és egyéb gondolkodási műveletekhez kötődő kifejezést alkalmaznak a dokumentumok.

1. ábra: A legtöbbet használt szavak a fenntarthatósággal kapcsolatban a 2012-es és 2020-as magyar földrajz kerettantervekben

Figure 1. The most used words in relation to sustainability in the 2012 and 2020 hungarian geography curriculum



Forrás: saját szerkesztés

Source: own editing

Az Angliából származó szabályozó dokumentumok (DfE, 2014 a, b, c) nem tesznek említést a fenntartható fejlődésről, ez igaz a földrajz tantervre is. Ezt bizonyítja, hogy az angol tantervi szabályozókban általános iskolában mindössze 5,8 százalékban jelenik meg a fenntartható fejlődéshez köthető tartalom (4. táblázat). Az általános iskolai és középiskolai tantervekben megjelölt tartalmi elemek leginkább a természet és társadalom törekeny egyensúlyának bemutatására, illetve a regionális fejlődési különbségek kiemelésére koncentrálnak. A GESAG (2014) által létrehozott kiegészítő dokumentum már nagyobb terjedelmet szentel a fenntartható fejlődés földrajz tantárgyi megjelenésének.

A segédlet kifejti a fenntartható fejlődés fogalmát, kiemeli – többek között – a tudás alkalmazás és kritikus gondolkodás fontosságát. Érvelése szerint „a diákok, érdeklődésüket használva tudást építenek, megvizsgálják eltérő szempontokat, mielőtt döntéseket hoznának, vagy cselekednének. A tanulók megértik, hogy a jelenleg működő megoldások nem biztos, hogy ugyanazok, melyekre a holnap is szükség lesz. Így tisztában vannak a bizonytalansággal, amit az új ismeretek okozhatnak”<sup>16</sup>. Ez a felfogás kevésbé alapoz arra, hogy az iskolában tanult új ismeretek megteremtik a fenntartható fejlődés alapjait. Helyette arra törekszik, hogy kialakuljon a tanulóknál egy önálló, racionális döntéshozatali képesség, mely együtt jár a már megszerzett tudás kritikai felülvizsgálatával is.

A tantervek szövegének angol dokumentumokban (2. ábra) a legtöbbször (36 alkalommal) az ember (*human*) szó jelent meg a fenntarthatósághoz, fenntartható fejlődéshez kapcsolt mondatokban. A tanterv tudás (*knowledge*) kifejezést 34 alkalommal említette, és 33-szor földrajzi (*geographical*) kifejezést. Hasonlóan a magyarországi eredményekhez (1. ábra), Angliában is nagy szerep jut a föld-

<sup>16</sup> GESAG (2014). Interpreting the 2014 Geography National Curriculum Framework.: <https://geognc.wordpress.com/a-summary-of-all-the-guidance-papers-available-on-the-site/> (letöltés dátuma: 2021. 01. 17.) p1.



rajztudomány kifejezéseinek (például: térkép – *map*; folyamatok – *processes*) és a tudáshoz kapcsolt kifejezéseknek (például: képesség – *skill*; megért – *understand*).

2. ábra: A legtöbbször használt szavak a fenntarthatósággal kapcsolatban az angol tantervekben és kiegészítő dokumentumokban

Figure 2. The most commonly used words about sustainability in the English curricula and supporting documents



Forrás: saját szerkesztés  
Source: own editing

## A Fenntartható Fejlődési Célok megjelenése a két ország tanterveiben

5. táblázat: A Fenntartható Fejlődési Célokhoz kapcsolódó mondatok karakterszámának aránya a teljes karakterszám arányához viszonyítva a magyar dokumentumokban

Table 5. The ratio of sentences related to Sustainable Development Goals to the ratio of the total number of characters in the Hungarian documents

Magyarországi dokumentumok	Földrajz kerettanterv 2012	Földrajz általános iskolai kerettanterv 2020	Földrajz középiskolai kerettanterv 2020
Fenntartható Fejlődési Célok			
Társadalmi Egyenlőség (FFC 1, 4, 5, 10)	3,10%	3,50%	3,70%
Életkörülmények javítása (FFC 2, 3, 6)	1,40%	0,40%	1,60%
Fenntartható gazdaság (FFC 7, 8, 9)	2,30%	3,30%	5,70%
Társadalmi és egyéni felelősség (FFC 11, 12, 16, 17)	3,90%	4,20%	5,50%
Földi élet védelme (FFC 14, 15)	5,80%	9,00%	8,40%
Klímváltozás (FFC 13)	1,40%	2,50%	7,40%

Forrás: saját szerkesztés  
Source: own editing

2012-es tantervben leggyakrabban megjelenő FFC-k a földi élet védelme kategóriába tartoznak, minden magyar tantervben (5,80% a teljes szöveghez viszonyítva – 5. táblázat). A fenntartható fejlődéshez köthető tartalom 43%-a sorolható ebbe a kategóriába (3. ábra). Itt jelenik meg szárazföldi (FFC 15) és vízi bioszféra védelme (FFC 14). Kiemelt szerephez jut a tantervben a társadalmi és egyéni felelősség, az ehhez kapcsolt tartalom 3,90%-a teljes szövegnek (29%-a FFC-ok összes szövegrészletének). A 2020-as középiskolai kerettantervben már 5,50%-os aránnyal jelenik meg. Ebbe a kategóriába került a települések fejlődéséhez, demokratikus és emberi jogokhoz, tudatos termeléshez és fogyasztáshoz, valamint a fenntartható fejlődés céljaiért való együttműködés. A 2020-ban kiadott tantervben a klímaváltozással (FFC 13) és a földi élettel (FFC 14 és 15) foglalkozó tartalmak aránya magas (3. ábra). Ennek oka, hogy tanterv több tematikai egységben kiemeli a Földünk természeti és környezeti kihívásait.

6. táblázat: A Fenntartható Fejlődési Célokhoz kapcsolódó mondatok karakterszámának aránya a teljes karakterszám arányához viszonyítva az angliai dokumentumokban

Table 6. The ratio of sentences related to Sustainable Development Goals to the ratio of the total number of characters in the english documents

Az angliai dokumentumok	Primary curriculum Geography 2014 (DfE 2014b)	Secondary curriculum Geography 2014 (DfE 2014)	Sustainabilities place within the new curriculum (GESAG 2014)
<b>A Fenntartható Fejlődési Célok</b>			
Társadalmi Egyenlőség (FFC 1, 4, 5, 10)			2,20%
Életkörülmények javítása (FFC 2, 3, 6)			3,40%
Fenntartható gazdaság (FFC 7, 8, 9)		0,60%	6,00%
Társadalmi és egyéni felelősség (FFC 11, 12, 16, 17)			5,90%
Földi élet védelme (FFC 14, 15)	5,80%	14,60%	4,40%
Klímaváltozás (FFC 13)		1,60%	4,30%

Forrás: saját szerkesztés  
Source: own editing

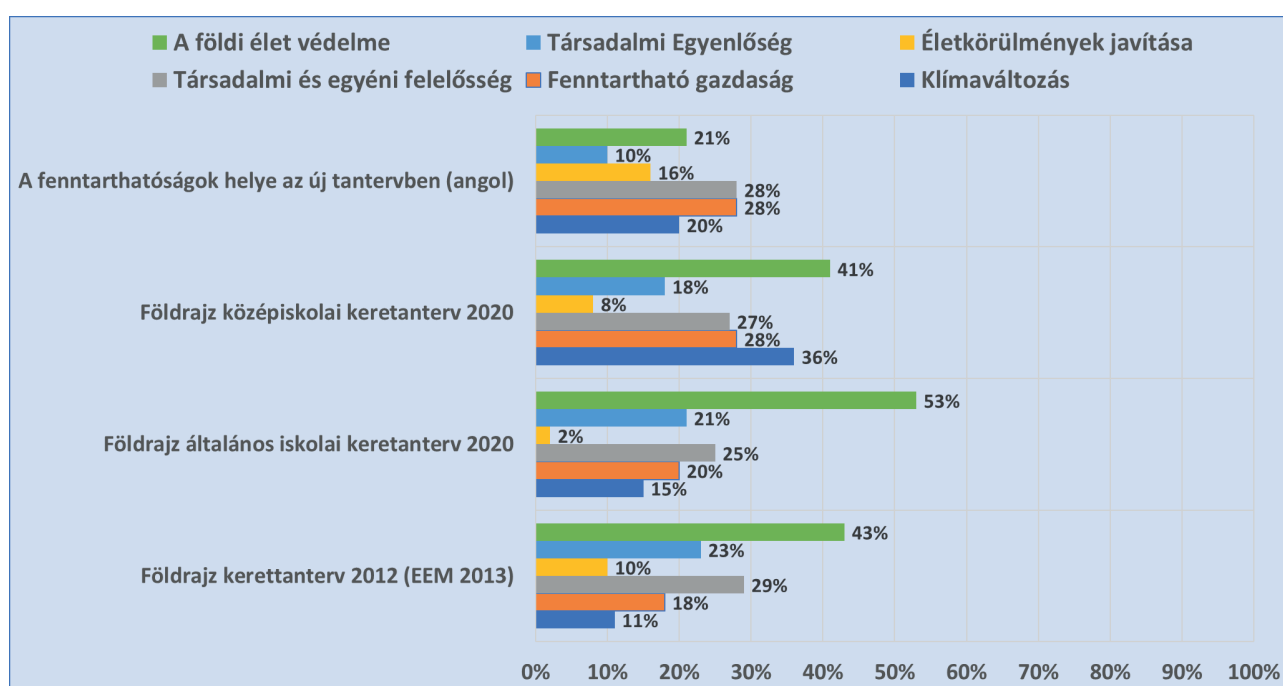
A kutatásba bevont tanári segédanyag (GESAG, 2014) elemzésének eredményei alapján, a magyarországi dokumentumoktól eltérően a legtöbbször megjelenő FFC-tartalom a fenntartható gazdaság (FFC 7, 8, 9) és a társadalmi és egyéni felelősség (FFC 11, 12, 16, 17) kategóriába került besorolásra (3. ábra, 6. táblázat).

Az életkörülmények javítása 3,40%-ban fedi a dokumentum teljes szövegét. Ebbe a kategóriába tartozik az FFC 2 (éhezés megszüntetése), FFC 3 (egészség és jólét), valamint az FFC 6 (tisztá víz és alapvető köztisztaság). Ezek a tematikák kisebb arányban jelennek meg a magyarországi tantervekben, pedig a fenntartható társadalmi fejlődés elengedhetetlen részét képezik. A 2012-es kerettanterv fontosnak tartja kiemelni például az élelmiszertermelés és -fogyasztás területi ellentmondásait. A 2020-as kerettantervben még kisebb arányban jelenik meg a szegmens (3. ábra). A 2012-es NAT

1,40%-os megjelenéséről a 2020-as kerettantervben már 6 (általános iskola) és 0,40 százalékra csökkent.

Mindkét ország tekintetében elmondható, hogy az „életkörülmények javítása” szegmessel szoros kapcsolatot ápoló „társadalmi egyenlőség” 5% alatt van jelen a tantervek teljes szövegét tekintve. Minden elemzett dokumentumban a legalacsonyabb a megjelenése az FFC kategóriák közül (3. ábra). Ide tartozik a szegénység felszámolása (FFC 1), nemek közötti egyenlőség (FFC5), vagy a minőségi oktatás (FFC 4). Ez a szegmens kiemelt szerepet játszana napjaink társadalmi különbségeinek megértésében, továbbá fontos szerephez jutna a szegénység, társadalmi egyenlőtlensége felé irányuló empátikus viselkedés kialakításában.

3. ábra: A Fenntartható Fejlődési Célok-hoz kapcsolódó tartalmi kategóriák egymáshoz viszonyított arányai  
Figure 3. Proportions of content categories related to Sustainable Development Goals



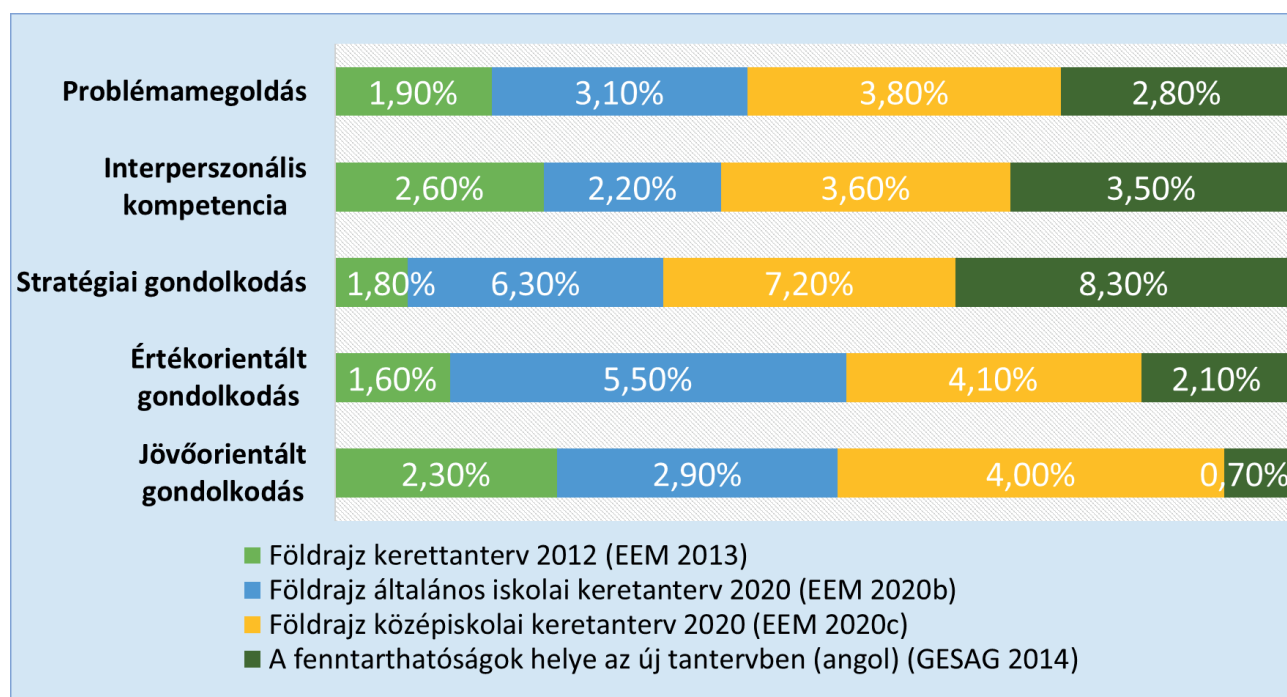
Forrás: saját szerkesztés  
Source: own editing

## A fenntartható fejlődés kompetenciáinak tantervi megjelenése

A fenntartható fejlődés nem csak a témához kapcsolódó információk vizsgálatával mérhető. Mivel a jelenség egy komplex témakör, ami a környezeti, társadalmi és gazdasági fenntarthatóság mellett egy kompetenciaalapú megközelítésként is felfogható. A fenntartható fejlődésre nevelés egy ideális közegében a diákok problémalapú tanulás segítségével dolgoznak fel témákat. Az információgyűjtés és értékelés mellett a globális, regionális vagy helyi cselekvés megtervezése, akár a tényleges cselekvés is megtörténik. Az ilyen jellegű tanulás a fenntarthatóság kompetenciáinak kialakulását segíti. Ezek a kompetenciák képessé tehetik az egyént arra, hogy saját és az emberi faj jövőjéről gondolkodva, pillanatnyi érdekeit félretéve, másokkal együtt dolgozva oldja meg az emberiség fenntarthatatlan

fejlődéséből fakadó kihívásokat. A tantervekben a korábban már bemutatott (2. táblázat) kompetenciák tankönyvi megjelenéseit a 3. ábra mutatja be. A 2012-es földrajz kerettanterv nem helyez nagy hangsúlyt a fenntarthatósági kompetenciák fejlesztésére, de ebben a dokumentumban van leginkább egyforma arányban jelen a hat terület. A 2020-as tantervben a stratégiai gondolkodás van jelen a legnagyobb mennyiségben. A tervező- és döntéshozatali képességnek is nevezhető terület nagy szerephez jut az angol dokumentumban (GESAG, 2014) is. A kiugróan magas igény a kompetencia fejlesztésére származhat abból, hogy a földrajz tudománya hagyományosan szoros kapcsolatot ápol a területfejlesztéssel, és a tudományos alapokon nyugvó döntéshozatallal (Glied & Barkóczi 2013), mely az iskolai tantárgyban is előtérbe kerül.

4. ábra: A fenntartható fejlődés kompetenciáinak megjelenésének aránya az elemzett dokumentumok teljes szövegéhez viszonyítva  
 Figure 4. Proportion of the appearance of sustainable development competencies in relation to the full text of the analyzed documents



Forrás: saját szerkesztés  
 Source: own editing

A kompetenciafejlesztés érdekében a tantervek projektjavaslatokat, illetve elvégezhető feladataján-lásokat is tesznek. Több projekt-, információgyűjtés- és feldolgozást kérő, valamint jövőorientált tervezési feladat is található a tantervekben (5. táblázat). Különösen igaz ez a 2020-as tantervre, ahol minden tematikai egységhez több javasolt tevékenység is megjelenik.

7. táblázat: Tantervi példák a Fenntartható Fejlődési Célokhoz kapcsolt, aktív tanítási módszereket kívánó feladat ajánlásokra

Table 7. Curriculum examples of task recommendations related to Sustainable Development Goals that require active teaching methods

Fenntarthatóság szegmense	Magyarországi példák	Angliai példák (GESAG 2014)
<b>A földi élet védelme</b>	<i>A felelős, tényeken alapuló véleményalkotás képességének támogatása a Kárpát-medence térségében előforduló környezeti és természeti veszélyek kialakulásának példáján (EEM, 2020b)</i>	<i>Investigate changes to the climate, its causes and impacts on different environments and societies; compare the carbon production/eco-footprint of different countries</i>
<b>Fenntartható gazdaság</b>	<i>Tudjanak érvelni a fenntarthatóságot szem előtt tartó gazdaság, illetve gazdálkodás fontossága mellett. Ismerjék az egyén szerepét és lehetőségeit a környezeti problémák mérséklésben, nevezik meg konkrét példáit. (EEM, 2013)</i>	<i>investigate how sustainable energy use in other communities around the world can improve the quality of life.</i>
<b>Nemzeti és nemzetközi sikeresség</b>	<i>Prognosztikus szemlélet fejlesztése az ázsiai gazdasági fejlettség területi különbségeinek és okainak megláttatásával, a társadalmi és környezeti következményeik elképzelésével (EEM, 2013).</i>	
<b>Társadalmi és egyéni felelősség</b>	<i>A nagyvárosi élet előnyei és hátrányainak rendszerező, összegző bemutatása városlakókkal készített képzeletbeli vagy valós interjúk alapján (EEM, 2020c)</i>	<i>Discuss how to improve/look after the school site and environment, put one or more ideas into practice and discuss how effective this is.</i>
<b>Életkörülmények javítása</b>	<i>Az élelmiszertermelés és -fogyasztás területi ellentmondásainak felismerése. A fokozódó mezőgazdasági termelés környezeti hatásainak igazolása példákkal (EEM, 2013).</i>	<i>Discuss the meaning of 'quality of life' and begin to identify factors.</i>
<b>Társadalmi egyenlőség</b>	<i>India társadalmi és gazdasági fejlődésének folyamatai és problémái (népesedési problémák, kétarcúság) (EEM, 2020b)</i>	

Forrás: saját szerkesztés  
Source: own editing

## KÖVETKEZTETÉSEK

Az elemzett oktatási dokumentumok rámutattak arra, hogy a fenntarthatóságra nevelés mindkét országban a földrajz tantárgy fontos feladata. Magyarországon a 2012-es Nemzeti alaptantervben még kiemelt fejlesztési célnak volt megnevezve a fenntartható fejlődés, ami így minden tantárgyban kiemelendő témává és kompetenciává tette. A 2020-as alaptanterv ebben a tekintetben visszalépésnek tekinthető, hiszen a tantárgyközi kompetenciafejlesztés és az átfogó nevelési célok mennyisége visz-

szaszorult. Ez érintette a fenntartható fejlődést is, ami 2020-tól már nem minden tantárgyban jelenik meg közös célként<sup>17</sup>.

Annak ellenére, hogy a fenntartható fejlődés már nem kiemelt fejlesztési cél, a 2020-as földrajz kerettanterv szövege arányaiban nagyobb mennyiségű (4. táblázat és 3. ábra) fenntartható fejlődéshez köthető tematikát tartalmaz, mint a 2012-es. Hasonlóan a 2012-es kerettantervhez, tizedik osztályban önálló tematikai egységet is találunk a fenntartható fejlődésről, ebben a tematikai egységben a gazdaság, társadalom és környezet szféráit érintő kihívások együtt is megjelennek.

Angliában a liberális oktatáspolitikai terméke (DfE, 2010) a legújabb, 2014-es *Natonal Curriculum* (DfE2014a) és az ehhez csatlakozó földrajz tantervek (DfE2014 b, c). A magyarországi szabályozó dokumentumokhoz képest jóval kevesebb megtanulandó fogalmat, információt és egyéb fejlesztési és nevelési célt fogalmaznak meg. A földrajz tanterv a tudás magját fekteti le. Kijelöli azokat a legfontosabb eredményeket, amiket a diákoknak el kell érniük az általuk teljesített iskolai szakaszok végére. A GESAG weboldalán (2019) a tanárok segítséget kapnak ahhoz, hogy a tanterv által megadott eredmények elérésében segítsék tanulóikat.

A haladási útvonalat az angol tanterv induktív módon jelöli ki. A diákok a lakóhely, sőt először az iskola közvetlen környezetének megismerésével, már alacsony évfolyamoktól kezdve olyan projektek végeznek, melyek társadalmi szerepvállalásra (5. táblázat) ösztönzik őket. Ezek után a földrajzi tér egyre nagyobb szeleteit ismerik meg, egészen a Brit-szigetektől távoli kontinensek földrajzi sajátosságainak megismeréséig.

Ebben a szelemben építkezik az új, 2020-es földrajz kerettanterv is. Általános iskolában szintén a közvetlen lakóhely földrajzi adottságaival ismerkedhetnek meg a 7. osztályos tanulók. Az induktív felépítés a nyolcadik osztály végéig van jelen. A középiskolai földrajz az induktív megközelítés helyett már a hagyományos, földrajzi szférák és földrajzi aldiszciplínák mentén szerveződik. Az általános iskolai tantervhez hasonlóan folytatja a problémaközpontú feldolgozást, így az interdiszciplináris jelleget tovább folytatja a középiskolában (a fenntarthatósági kompetenciák aránya és a feladatok száma nagyobb, mint az általános iskolai tantervben (4. ábra), annak ellenére, hogy hagyományos módon tagolódik belső szerkezete.

A kerettantervek megismerése első lépése annak, hogy feltárjuk az oktatási rendszerben létező mozgatórugókat, lehetőségeket és hiányosságokat, de az oktatás gyakorlati lefolyásának elemzése nélkül csak az elvárt követelményeket ismerhetjük meg. Egyetértve ezért Rauschmayer & Lessman (2013) érvelésével, további kutatási irány lehet a földrajz és a fenntarthatóság kapcsolatrendszerének értelmezése az iskolák szintjén.

Egyéb hiányosság lehet még továbbá, ahogy Hodgen et al. (2013) kiemelik, hogy a tanterveket összehasonlító vizsgálat korlátozza, hogy nem tudja teljes egészében figyelembe venni a vizsgált társadalmak eltérő nemzeti, kulturális értékeit.

---

<sup>17</sup> Az alaptanterveken kívül, más területeken látható a fenntartható fejlődés oktatási expanziója. A 2019. június 14.-től hatályos pedagógus minősítési eljárás során a fenntartható fejlődésre nevelés már önálló tanári kompetenciaként jelenik meg, így minden minősítési eljárásban részt vevő tanár, szaktól függetlenül bizonyítja képességeit a területen. (OH, 2019).

## IRODALOMJEGYZÉK

- Ali, M. (2017). *Curriculum Development for Sustainability Education*. Bandung: UPI PRESS.
- Angiel, J., & Pokojski, W. (2019). Education for sustainable development – from students’ and geography teachers’ knowledge to educational activities. *Miscellanea Geographica*, 23(1), 47–52.
- Bagoly-Simó, P. (2017). Exploring comparative curricular research in geography education. *Documents d’anàlisi geogràfica*, 63(3), 561.
- Bardsley, D. (2004). Education for sustainability as the future of geographical education. *Geographical Education*, 17, 33–39.
- Bernad-Cavero, O., & Calvet, N. L. (2018). *New Pedagogical Challenges in the 21st Century. Contributions of Research in Education*. London: IntechOpen.
- Brkic-Vejmelka, J., Pejdo, A., & Segaric, N. (2018). Sustainable development from the perspective of geography education. *European Journal of Geography*, 9(1), 121–132.
- Brundiers, K., Barth, M., & Cebrián, G. (2021). Key competencies in sustainability in higher education—toward an agreed-upon reference framework. *Sustain Science*, 16, 13–29. <https://doi.org/10.1007/s11625-020-00838-2>
- Crutzen, P. J. (2002). Geology of mankind. *Nature*, 415, 23
- Dube, C. (2017). *The uptake of education for sustainable development in geography curricula in South African schools* In: D. Lotz-Sisitka, O. Shumba, J. Lupele, & D. Wilmot (Eds.), *Schooling for Sustainable Development in Africa*. (pp. 93–106). Springer, Cham.
- Fien, J. (2005). Teaching and learning geography in the UN decade of education for sustainable development. *Geographical Education*, 18, 6–10.
- Firth, R., & Winter, C. (2007). Constructing education for sustainable development. The secondary school geography curriculum and initial teacher training. *Environmental Education Research*. 13(5), 599-619.
- Hanifah, M., Shaharudin, I., Mohmadisa, H., Nasir, N., & Yazid, S. (2015). Transforming Sustainability Development Education in Malaysian Schools through Greening Activities. *Review of International Geographical Education Online*, 5(1), 77–94.
- Haubrich, H., Reinfried, S., & Schleicher, Y. (2007). *Lucerne Declaration on geographical education for sustainable development*. In S. Reinfried, Y. Scleicher, & A. Rempfler (Eds.), *Geographical views on education for sustainable development, Proceedings*. (pp. 243–250). Lucerne Symposium Switzerland, July 29–31, 2007, *Geographiedidaktische Forschungen* 42. Nurnberg: Hochschulverband fur Geographie und ihre Didaktik.
- Hicks, D. (2006). *Lessons for the Future. The Missing Dimension in Education*. Victoria BC: Trefford Publishing.
- Tóth, J. (1991). Globális világproblémák. In: Göcsei, I., & Jáki, K. (1991). *Fejezetek napjaink gazdaságföldrajzából* (pp. 21–46). Pannon TIT Győr Város Szervezete, Magyar Földrajzi Társaság Kisalföldi Osztálya.
- Hodgen, J., Marks, R., & Pepper, D. (2013). *Towards universal participation in post-16 mathematics. lessons from high-performing countries*. London: Nuffield Foundation.

- Hoist, J., Brock, A., Singer-Brodowski, M., & Haan, d. G. (2020). Monitoring Progress of Change. Implementation of Education for Sustainable Development (ESD) within Documents of the German Education System. *Sustainability*, 12(10), 4306.
- Homoki, E., Sütő, L., & Mika, J. (2017). *A Fenntartható Fejlődési Célok (2016–2030) hasznosítása a földrajz felsőoktatásban*. In: Fodorné T. K. Felsőoktatás, életen át tartó tanulás és az ENSZ Fenntartható Fejlődési Célok megvalósulása (pp. 66–79). „MELLearn - Felsőoktatási Hálózat az Életen át tartó tanulásért” Egyesület, Pécs,
- Kulman, K. (2018). *A környezeti szempontok megjelenése a földrajz tantárgy tartalmi szabályozó dokumentumaiban*. In: Pintér G., Zsiborács H., & Csányi Sz. (szerk.). *Arccal vagy háttal a jövőnek?: LX. Georgikon Napok*, Keszthely: Pannon Egyetem Georgikon Kar, 547–553.
- Lambert, D., & Hopkin, J. (2014) A possibilist analysis of the geography national curriculum in England. *International Research in Geographical and Environmental Education*, 23(1), 64–78, <https://doi.org/10.1080/10382046.2013.858446>
- Leder, S. (2018). *Transformative Pedagogic Practice: Education for Sustainable Development and Water Conflicts in Indian Geography Education*. Springer, Cham.
- Lee, L. (2011). Where in the World of Sustainability Education is US Geography? *Journal of Geography in Higher Education*, 35(2), 245–263.
- Little, A., & Green, A (2009) ‘Successful globalisation, education and sustainable development’. *International Journal of Educational Development*, 29(2), 166–174.
- Marsden, B. (1997). On Taking the Geography out of Geographical Education. *Geography*, 82(3), 241–252.
- Maude, A. (2017). *Alying the Concept of Powerful Knowledge to School Geography*. In C. Brooks, G. Butt, & M. Fargher (Eds.), *The Power of Geographical Thinking. International Perspectives on Geographical Education*. (pp. 27–40). Springer, Cham.
- McCreary, T., Basu, R., & Godlewska, A. (2013). Critical Geographies of Education. Introduction to the Special Issue. *The Canadian Geographer / Le Géographe canadien*, 57, 255–259.
- McKeown, R., & Hopkins, C. (2007). Moving beyond the EE and ESD Disciplinary Debate in Formal Education. *Journal of Education for Sustainable Development*, 1(1), 17–26.
- Meadows, M. (2020). Geography Education for Sustainable Development. *Geography and Sustainability*, 1(1), 88–92.
- Patocskai, M. (2011). A fenntartható fejlődés mérhetőségének egyik lehetősége a karbon-lábnyom. *Modern Geográfia*, 6(1), 1–21.
- Nakayama, S., Wada, F., & Takata, J. (2015). *Geography Education as Education for Sustainable Development (ESD) in Japan*. In Y. Ida, M. Yuda, T. Shimura, S. Ike, K. Ohnishi, & H. Oshima (Eds.), *Geography Education in Japan. International Perspectives in Geography (AJG Library)*, vol. 3. Tokio: Springer.
- Palacios, F.A., Oberle, A., Quezada, X. C., & Ullestad, M. (2017). *Geographic Education for Sustainability. Developing a Bi-national Geographical Thinking Curriculum*. In C. Brooks, G. Butt, & M. Fargher (Eds.), *The Power of Geographical Thinking. International Perspectives on Geographical Education*. (pp. 103–117). Springer, Cham.



- Pawsons, E. (2015). What Sort of Geographical Education for the Anthropocene? *Geographical Research*, 53(3), 306–312.
- Rauschmayer, F., & Lessmann, O. (2013). The Capability Approach and Sustainability. *Journal of Human Development and Capabilities*, 14(1), 1–5.
- Saetre, P. J. (2016). Education for sustainable development in Norwegian geography curricula. *Nordica: Journal of Humanities and Social Science Education*. 1, 63–78
- Sanchez, J. G. (2011). Teaching Geography for a Sustainable World: A Case Study of a Secondary School in Spain. *Review of International Geographical Education Online*, 1(2), 151–174.
- Glied, V., & Barkóczi, Cs. (2013). A fenntartható fejlődés elemeinek megjelenése a városfejlesztési stratégiákban a Dél-Dunántúlon. *Modern Geográfia*, 8(2), 1–46.
- Scott, W. (2005). *ESD. What sort of decade? What sort of learning? Key note address at the UK launch of the Unesco Decade for ESD.* <http://www.bath.ac.uk/cree/resources/desduklaunchscott.pdf> (letöltés dátuma 2021. 01. 18.).
- Sprenger, S., & Nienaber, B. (2018). (Education for) Sustainable Development in Geography Education: Review and outlook from a perspective of Germany. *Journal of Geography in Higher Education*, 42(2), 157–173.
- Vare, P & Scott, W. (2007). Learning for a Change. *Journal of Education for Sustainable Development*, 1(2), 191–198
- Walford, R., & Hagget, P. (1995). Geography and Geographical Education. Some Speculations for the Twenty-first Century. *Geography*, 80(1), 3-13.
- Wiek, A., Withycombe, L., & Redman, C. L. (2011). Key competencies in sustainability. a reference framework for academic program development. *Sustainability Science*, 6, 203–218.
- Wiek, A, Bernstein M. J., Foley, R. W., Cohen, M, Forrest, N, Kuzdas, Ch., Kay, B., & Keeler, L. W. (2016). *Operationalising competencies in higher education for sustainable development.* In M. Barth, G. Michelsen, M. Rieckmann, & I. Thomas (Eds.), *Handbook of higher education for sustainable development.* (pp. 241–260). Routledge, London.
- Hajnal, K. (2006). *A fenntartható fejlődés elméleti kérdései és alkalmazása a településfejlesztésben.* (Doktori értekezés), Pécs: PTE TTK Földrajzi Intézet.
- Kovács, Gy. (2013). A fenntarthatóság vizsgálata a magyar éttermek körében. *Modern Geográfia*, 8(1), 37–50.
- Egyéb források:
- COTEU (2010). *Council conclusions on education for sustainable development. Council of the European Union. 3046th EDUCATION, YOUTH, CULTURE and SPORT Council meeting. Bussels.* [https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms\\_data/docs/pressdata/en/educ/117855.pdf](https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/educ/117855.pdf) (letöltés dátuma: 2021. 01. 17.)
- DfE (2010). *The Importance of Teaching: Schools White Paper.* TSO, London. p 91 [https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment\\_data/file/175429/CM-7980.pdf](https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/175429/CM-7980.pdf) (letöltés dátuma: 2021. 01. 17.)

- DfE (2014a). The national curriculum in England. Framework document. Retrieved from. [https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment\\_data/file/381344/Master\\_final\\_national\\_curriculum\\_28\\_Nov.pdf](https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/381344/Master_final_national_curriculum_28_Nov.pdf) (letöltés dátuma: 2021. 01. 17.)
- DfE (2014b). National curriculum in England. geography programmes of study. key stages 1 and 2 <https://www.gov.uk/government/publications/national-curriculum-in-england-geography-programmes-of-study> (letöltés dátuma: 2021. 01. 17.)
- DfE (2014c). National curriculum in England. geography programmes of study. Key stage 3 <https://www.gov.uk/government/publications/national-curriculum-in-england-geography-programmes-of-study> (letöltés dátuma: 2021. 01. 17.)
- EEM (2012). 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet módosításáról. Magyar Közlöny, 2020. 17. pp. 290-446.
- EEM (2013). 51/2012. (XII. 21.) EMMI rendelet a kerettantervek kiadásának és jóváhagyásának rendjéről. Magyar Közlöny 2013. (53) pp. 7622-14040
- EEM (2020a). A Kormány 5/2020. (I. 31.) Korm. rendelete a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet módosításáról. Magyar Közlöny 2020. 17. pp. 290-447.
- EEM (2020b). Földrajz kerettanterv – Általános iskola [https://www.oktatas.hu/koznevels/kerettantervek/2020\\_nat/kerettanterv\\_alt\\_isk\\_5\\_8](https://www.oktatas.hu/koznevels/kerettantervek/2020_nat/kerettanterv_alt_isk_5_8) (letöltés dátuma: 2021. 01. 17.)
- EEM (2020c). Földrajz kerettanterv. Középsiskola [https://www.oktatas.hu/koznevels/kerettantervek/2020\\_nat/kerettanterv\\_gimn\\_9\\_12\\_evf](https://www.oktatas.hu/koznevels/kerettantervek/2020_nat/kerettanterv_gimn_9_12_evf) (letöltés dátuma: 2021. 01. 17.)
- GESAG (2014). Interpreting the 2014 Geography National Curriculum Framework.: <https://geognc.wordpress.com/a-summary-of-all-the-guidance-papers-available-on-the-site/> (letöltés dátuma: 2021. 01. 17.)
- OECD (2016). *Better Policies for 2030 – An OECD Action Plan on the Sustainable Development Goals. Action Plan.* <http://www.oecd.org/dac/Better%20Policies%20for%202030.pdf> (letöltés dátuma: 2021. 01. 17.)
- UKNC (2013). *Education for Sustainable Development (ESD) in the UK – Current status, best practice and oportunities for the future.* UK National Commission for UNESCO. p 24.
- OH (2019). Útmutató a pedagógusok minősítési rendszerében a Pedagógus I. és Pedagógus II. fokozatra lépéshez. Hatodik, módosított változat. Oktatási Hivatal, TÁMOP-3.1.5/12-2012-0001. [https://www.oktatas.hu/pub\\_bin/dload/unios\\_projektek/kiadvanyok/utmutato\\_a\\_pedagogusok\\_minositesi\\_rendszerben\\_6.pdf](https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/unios_projektek/kiadvanyok/utmutato_a_pedagogusok_minositesi_rendszerben_6.pdf) (letöltés dátuma: 2021. 05. 08.)
- ENSZ (2005). *UN Decade of Education for Sustainable Development, 2005-2014. the DESD at a glance. Programme and meeting document.* <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000141629> (letöltés dátuma: 2021. 01. 17.)
- ENSZ (2019). *The Sustainable Development Goals Report 2019.* United Nations, New York. <https://unstats.un.org/sdgs/report/2019/The-Sustainable-Development-Goals-Report-2019.pdf> (letöltés dátuma: 2021. 01. 17.)
- UNESCO (2014). *UNESCO roadmap for implementing the Global Action Programme on Education for Sustainable Development.* Programme and meeting document. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000230514> (letöltés dátuma: 2021. 01. 17.)

UNESCO (2017). *Education for Sustainable Development Goals Learning Objectives*. Párizs. [https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000247444?utm\\_sq=gj34xbfn94](https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000247444?utm_sq=gj34xbfn94) (letöltés dátuma: 2021. 01. 17.)

*Ez a mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd! 4.0 nemzetközi licen-  
ce-feltételeinek megfelelően felhasználható. (CC BY-NC-ND 4.0)*

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

*This open access article may be used under the international license terms of Creative Commons  
Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)*

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>



Szabó, Róbert<sup>1</sup>

# Az 1687. évi második mohácsi csata egy lehetséges emlékezetpolitikai aspektusa Wilhelm Camphausen egy munkáján keresztül

A possible memory-political aspect of the Second Battle of Mohács through the work of Wilhelm Camphausen

## ABSZTRAKT

Az 1687. évi harsány-hegyi csatában az egyesült keresztény haderő sorsdöntő csapást mért a Budát visszafoglalni igyekvő oszmán csapatokra. Már a csatával egy időben szárnyra kelt az úgynevezett „második mohácsi csata” elnevezés, amely számos szimbolikus tartalommal bírt, melyek többsége az első és a második mohácsi csata (1526, 1687) közötti hasonlóságok kiemelésén alapult. A harsány-hegyi csata ugyanakkor nem csupán az 1526. évi mohácsi csata szimbolikus párja, hiszen más korok különböző politikai-geopolitikai jelenségeinek, eseményeinek a szimbólumaként is megjelent. Wilhelm Camphausen ábrázolásának geopolitikai gyökerei az 1877–1878. évi orosz–török háborúra és az azt lezáró berlini kongresszusra vezethetők vissza. Tanulmányomban a festmény szimbolikus tartalmának feltárását tűztem ki célul, a késő XIX. századi német külpolitika tükrében. Ezt a feladatot az alkotóművész életrajzi vonatkozásainak elemzésével, valamint a műtárgy stílusjegyeinek és a Német Császárság geopolitikai helyzetének bemutatásával végeztem el.

*Kulcsszavak: Wilhelm Camphausen, emlékeztörténet, geopolitika, harsány-hegyi csata (1687), szimbolikus tér*

## ABSTRACT

At the Battle of Harsány Hill at 1687, the united Christian army defeated the Ottoman troops and blocked them to recapture Buda Castle. The so-called “second Battle of Mohács” had numerous symbolic contents, most of them were based on highlighting the similarities and differences between the first (1526) and second (1687) battle. However, the Battle of Harsány Hill was not only a symbolic pair of the Battle of Mohács in 1526 but also appeared as a symbol of various political and geopolitical phenomena and events of other eras. The geopolitical roots of Wilhelm Camphausen’s depiction can be traced back to the Russo-Turkish War of 1877-1878. In my work, I aimed to decipher the message conveyed by this artwork, in the late 19<sup>th</sup> century in the light of German foreign policy. After the examination of the biographical aspects of the creative artist and the stylistic features of the work, I monitored the geographical, symbolic and memory aspects of the depiction.

*Keywords: Battle of Harsány Hill, Camphausen, geopolitics, memory, symbolic space*

<sup>1</sup> Doktorandusz, Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Földtudományok Doktori Iskola. Cím: 7632 Pécs, Enyezd utca 24. 2/8. Tel.: 06304074447. E-mail: [szaborobert9311@gmail.com](mailto:szaborobert9311@gmail.com)

## BEVEZETÉS

A jelen tanulmány a szerző doktori dolgozatának emlékeztörténeti alap kutatásaihoz kötődik és az 1687. évi harsány-hegyi csata emlékeztörténeti vizsgálatához kapcsolódik. Középpontjában pedig Wilhelm Camphausen egy munkájának keletkezési körülményeit, a mű egy lehetséges interpretációját (művészeti és geopolitikai beágyazottságának kérdéskörét) vizsgálom. Írásomban az 1687. évi magyarországi törökellenes hadjárat kimenetelét eldöntő összecsapásra a harsány-hegyi megnevezést vonatkoztatom következetesen. Ennek oka, hogy a Harsány-hegy/Harsányi-hegy/Szársomlyó tartható a csatatér legjelentősebb terepalakulatának. A csata megnevezését utoljára Varga Szabolcs vizsgálta egy tudományos ismeretterjesztő írásában (Varga, 2019).

Az elemzett festmény egy külpolitikailag igen aktív történelmi korszak reflexiója. A Porosz Királyság „kisnémet” és a Habsburg Birodalom „nagy német” vetélkedését követően Közép-Európában egy megerősödött poroszok által vezetett német állam jött létre, a maga domináns geopolitikai ambícióival (Németh, 2004). Ezt a törekvést szimbolizálja Camphausen alkotása is. A tanulmányom elemzési tárgyául az *Episode aus der Schlacht am Berge Harsany* című műve szolgált.

Munkám során az alábbi kérdésekre kerestem a választ. Mely személyek szerepelnek a művész festményén; kik a központi alakok és mit szimbolizálnak; kik az alávetettek és mit szimbolizálnak; milyen ellenségkép mutatkozik meg e munkában; a csatában győztes és a festményen ábrázolt hadvezérek milyen szimbolikus töltettel rendelkeztek; miként tud megjeleníteni a harsány-hegyi csata emlékezte egy teljesen másik kor emlékezetében?

Az emlékezeti kutatások egészen az ókori görög gondolkodókig visszavezethetőek. A „memoria” a retorika öt ágának egyike volt. Az emlékezet definícióját *mesterséges* és *természetes* kategóriákra osztották. Míg a *természetes* alapértelmezett emlékezetként tartozik hozzánk, addig a *mesterséges* emlékezet formálható és az objektumokról alkotott képek továbbá az emlékezeti helyek foglalják magukba. Már ekkor megszületett az az elmélet, miszerint a múlt felelevenítése a térbeli helyek bennünk keltett pszichikai mechanizmusai okozzák (Zombory, 2008). Maurice Halbwachs szerint az emlékezet kifejezéséhez fizikai objektumok is párosulnak. Ezek a tárgyak emlékezeti teret alkotnak maguk körül (Halbwachs, 1992). Hobsbawm (1987) szerint az emlékezetpolitika oldaláról figyelve jól elkülöníthetők egymástól az alulról és a felülről jövő interakciók. A hagyományteremtést célul tűző „top-down” logikára épülő emlékezeti térformálás, más helyek esetében pedig a már meglévő kollektív emlékezet térformáló munkája figyelhető meg.

Az emlékművekről, szimbolikus helyekről az is elmondható, hogy legtöbbször nem a konfliktusok lezárását, hanem a folytatását jelentették az emlékezet fenntartásával (Pap, 2017). Ugyanez a jelenség Európa több történelmi háborús konfliktusánál is megfigyelhető, az arab hódítástól kezdve, a kereszties hadjáratokon át, az oszmán hódításig (Fehér, 2017).

Napjainkban egyre több tanulmány lát napvilágot emlékezetpolitikai témában. Nem meglepő, hiszen az egyes történelmi-politikai események megítélése korszakonként változik, más ideológia tölti fel őket új tartalmakkal újra és újra, megszabva az emlékezeti helyek térbeliségét is. Ugyanakkor nem elhanyagolható a földrajzi erők sorsformáló tényezője sem (Tóth, 2016c).

A harsány-hegyi csata emlékezeti terének behatárolása esetében különösen sok akadályba ütközhetünk, hiszen a magyar nemzeti emlékezet kevésbé tartja számon az oszmánok felett, Siklós és Mohács között a Villányi-hegység déli lábának környezetében aratott keresztény győzelmet. Ennek okai többek között a magyarországi Habsburg-ellenességre vezethetőek vissza (Szabó, 2021).

A második világháborút követő időszak németellenes légköre sem kedvezett a német vagy németekhez köthető dicsőséges történelmi tettek köztudatba és identitásba való beépülésének (Szenyéri, 2019). Tanulmányomban arra törekedtem, hogy a harsány-hegyi csatát övező emlékezeti hiátus egy szeletét kitöltve az összecsapás egyik narratíváját bemutassam.

## MÓDSZEREK

A jelen műalkotás-elemzésben nem az esztétikai szempontok domináltak, hanem a szimbólumok politikai földrajzi és emlékezetpolitikai jelentősége. 1991-ben művészek egy csoportja a San Francisco Museum of Modern Art-ban tartott szimpóziumon arról tartottak módszertani értekezést, hogy az utóbbi években született műalkotásokat az elméleti szakemberek miként helyezik a szociálisan tudatos és politikai művészet perspektívájába. Ennek a jelenségnek a „New Genre Public Art” nevet adták (Palatinus, 2014). Bár a New Genre Public Art az 1970-es és az 1980-as évek műtárgyait elemezte szociális és politikai szempontból, a módszert alkalmasnak véltem Camphausen XIX. századi festményének elemzésére, amelyet Pierre Nora nyomán emlékezeti elemként értelmeztem, ugyanis Nora (1984) szerint az emlékezet a konkrétban gyökerezik, a térben, a gesztusban, a képekben és a tárgyokban.

## A harsány-hegyi csata<sup>2</sup>

1687-ben Magyarországon a keresztény csapatok azzal a szándékkal indították el hadjáratukat az oszmánok ellen, hogy visszafoglalják Belgrádot. A mintegy 50 ezer fős sereg fővezére Lotaringiai V. Károly herceg és II. Miksa Emánuel bajor választófejedelem volt. A közel azonos nagyságú török sereget Szári Szulejmán nagyvezír vezette. A keresztények útvonala a Duna mentén haladt, déli irányba. Eszék sikertelen ostromát követően, július 27-én megkezdték visszavonulásukat a Dráva bal partjára. A törökök a jól kiépített sáncműveiket hátrahagyva a keresztény csapatok után vonultak. Augusztus 10-én este már a Harsány-hegy közelében táborozott a keresztény katonaság. Augusztus 12-én a szövetséges keresztény sereg megindult Siklós vára felé. A Harsányi-hegy mellett azonban a szövetséges keresztény had – II. Miksa Emánuel vezette – balszárnya ellen támadást intézett az oszmán had. A gyors átcsoportosításoknak, valamint a bajor katonaság helytállásának köszönhetően a támadók nem tudták bekeríteni a keresztény sereg balszárnyát. A délután folyamán pedig Lotaringiai Károly vette át a kezdeményezést és intézett támadást a török tábor ellen (1. ábra). A csata nagy keresztény győzelemmel ért véget. Szulejmán nagyvezír vert hada Eszék felé menekült. A török had elszenvedett veszteségeiről megoszlanak a források, a halottak száma 7–8 ezer főre becsülhető.

<sup>2</sup> Dolgozatomban csak az 1687. évi harsány-hegyi csata eseményeinek rövid áttekintésére törekszem.

A csatát jelentős események követték az Oszmán és a Habsburg Birodalomban. Konstantinápolyban szultánváltásra került sor, magyar királlyá koronázták József főherceget Pozsonyban, valamint sor került a balázsfalvai egyezmény megszületésére is (Veress, 1987; Polgár, 2020; Domokos 2020).

1. ábra: Michael Wening: A nagyharsányi csata (XVII. század)  
Figure 1. Wening, Michael – Battle of Harsány (17<sup>th</sup> century)



Forrás: museumap.hu<sup>3</sup>  
Source: museumap.hu<sup>4</sup>

### A harsány-hegyi csata emlékezete

Augusztus 29. Keresztelő Szent János fejevételének az ünnepe. Ezen a napon nemcsak Keresztelő János szenvedett mártíromságot, hanem a mohácsi csatában elesett hősök is, így a dátum a keresztény Magyarország keresztre feszítésének szimbóluma is egyben. Az ország feltámadását, másfél évszázadot követően a magyarországi visszafoglaló háború (1683–1699, 1716–1718) hozta el, amelynek egy fontos állomása volt az 1687. augusztus 12-i Nagyharsány térségében kivívott Habsburg katonai győzelem. Ennek a feltámadásnak a történetét azonban igen kevésbé őrzi a magyar nemzeti emlékezet. A csata emlékezetét legújabbban Polgár Balázs vizsgálta 2020-ban megjelent monográfiájában. A szerző itt három emlékévként (1887, 1937, 1987) köré rendezte az összecsapás emlékeztörténetét, vala-

<sup>3</sup> <https://www.museumap.hu/record/-/record/oai-aggregated-bib5797676>, (Letöltés dátuma: 2021. március 19.)

<sup>4</sup> <https://www.museumap.hu/record/-/record/oai-aggregated-bib5797676>, (Letöltés dátuma: 2021. március 19.)

mint kiemelte, hogy a csata Magyarországon főleg Baranya megyében, Mohácson, Nagyharsányon és Villányban bír jelentősebb emlékhelyekkel és emlékművekkel (Polgár, 2020). A harcokra vonatkozó lokális reflexió erősnek mondható ma. A Nagyharsány környéki települések általános iskolái évente történelmi vetélkedőt rendeznek az 1687. évi összecsapás témaköréből (3. ábra), valamint Nagyharsány és Villány települések önkormányzata évente közös megemlékezést szervez a nagyharsányi szoborpark csataemlékművénél (2. ábra). A Nagyharsányi Helytörténeti Gyűjtemény jelentős, a csata emlékezettörtévével összefüggő emléket őriz. Az összecsapás emlékezetének figyelemre méltó helyi megnyilvánulása, hogy a villányi Tamás Bátya Pincészet egy időben boroscímkén szerepeltette a harsány-hegyi csata győztes keresztény hadvezéreinek portréit (4. ábra). A csata hadtörténeti régészeti kutatásához kapcsolódóan a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeumban nyílt tematikus időszakos tárlat 2020-ban, valamint a Hadtörténeti Múzeum 2021 tavaszára egy közel húsz perc hosszúságú tudományos ismeretterjesztő dokumentumfilmet készített a kiállításához kapcsolódóan *Történelmi csatatereken I. A harsány-hegyi csata (1687) – Magyarország visszafoglalása* címmel.

2. ábra: A nagyharsányi szoborpark csataemlékműve  
Figure 2. The war memorial at the Harsány hill



Forrás: saját fotó  
Source: own picture



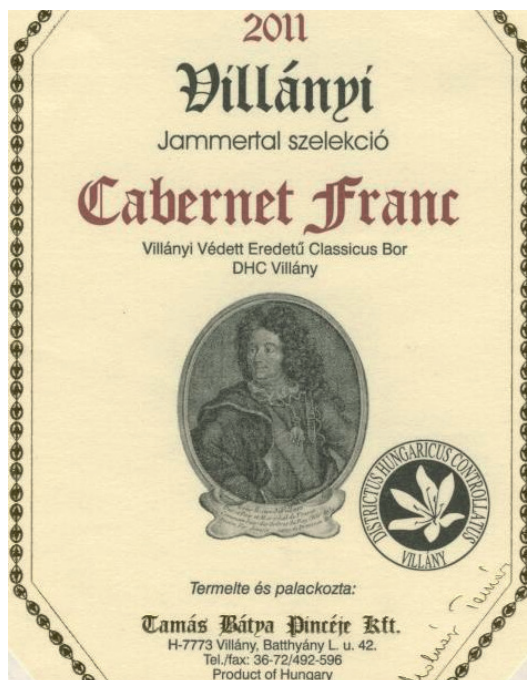
3. ábra: Játékbábuk a harsány-hegyi csata résztvevő alakjaival  
(a bábukat készítette: Alapfokú Oktatási és Nevelési Központ, Villány)  
Figure 3. Toy puppets with the participating figures of the Battle of Harsány Hill  
(puppets made by the Primary Education Center, Villány)



Forrás: Nagyharsányi Helytörténeti Gyűjtemény  
Source: Nagyharsány Local History Collection

A magyar történelmi emlékezetben sokkal inkább Buda 1686. szeptember 2-i visszavételének dátuma képezi a török kor lezárását. Éppen ezért ünnepelte Magyarország a török alóli felszabadulást 1886-ban. A harsány-hegyi csata annyi jelentőséget kap ebben a történelmi metaforában, hogy 1687. augusztus 12-én megakadályozta az oszmánokat Buda visszafoglalásában (Hóvári, 1999).

4. ábra: Az 1687. évi harsány-hegyi csatában résztvevő Villars márké arcképével díszített boroscímke  
Figure 4. Label decorated by the portrait of Villars marquis



Forrás: Tamás Bática Pincészet, Villány<sup>5</sup>  
Source: Cellar of Tamás Bática, Villány<sup>6</sup>

<sup>5</sup> [http://www.turakonyvek.hu/elmeny/gasztronomia/gasztronomia\\_201208.pdf](http://www.turakonyvek.hu/elmeny/gasztronomia/gasztronomia_201208.pdf), (Letöltés dátuma: 2021. április 7.)

<sup>6</sup> [http://www.turakonyvek.hu/elmeny/gasztronomia/gasztronomia\\_201208.pdf](http://www.turakonyvek.hu/elmeny/gasztronomia/gasztronomia_201208.pdf), (Letöltés dátuma: 2021. április 7.)

Fontos továbbá megjegyezni, hogy Sobieski János lengyel-szász serege és Lotaringiai Károly osztrák-bajor-magyar csapatai nélkül – akik megsemmisítő vereséget mértek a Bécset ostromló oszmánokra, Kahlenbergnél – nem sikerülhetett volna Magyarország felszabadítása a török uralom alól. A visszafoglaló háborúk pedig a Segítő Szűz Mária (Mariahilf) kultusz jegyében zajlottak. A kultusz megjelenése jól megfigyelhető a visszafoglalt területeken. A Dunántúl, az Alföld, Szlavónia, Bácska és a Bánát számos római katolikus templomában fellelhetőek a Lucas Cranach 1537-ben festett *Mária a kiseddel* című képének másolatai. A visszafoglaló háborúk Mária-kultusza összefonódott Nagyboldogasszony napjával, amely egyben Szűz Mária mennybemenetelének ünnepnapja is, azaz augusztus 15. Ez a nap egyben Szent István 1038. évi halálának napja, továbbá hazánk Szűz Máriának való felajánlásának napja is (Hóvári, 1999).

Augusztus 20-a Szent István ünnepnapja, amely leginkább a magyar állhatatosságról szól. Párja szeptember 8-a, Kisboldogasszony napja, Szűz Mária jeruzsálemi születésének az ünnepe, a török alól felszabadult területeken igen gyakori búcsúnap lett (Hóvári, 1999).

A fenti példák is jól szemléltetik, hogy a magyar történelem fordulópontjai sok esetben keverednek a keresztény ünnepekkel és emlékezetkultúrával. Ezeknek az üzenete egyrészt az, hogy isteni segítséggel a magyarság mindig kikerül a bajból, másrészt az, hogy amit elvesztett a magyar nemzet Mohácsnál 1526-ban, azt visszanyerte 1687-ben a második mohácsi csatában (Hóvári, 1999).

Az utóbbi történelmi metafora azonban kevésbé rögzült a magyar emlékezetben, annak ellenére sem, hogy gróf Esterházy Pál László (1730–1799) pécsi püspök megbízásából Dorfmeister Istvánnal (1729–1797) megfestette mindkét mohácsi csatát 1787-ben. A püspök szándéka ezzel az volt, hogy pécsi püspöki palotáját historikus szellemiséggel töltsse fel. Ezt a képet 1856-ban áthelyezték a Hétfájdalmú Szűz nevére felszentelt mohácsi Csataéri Emlékkápolnába (Hóvári, 1999).

A második mohácsi csata emlékezetének hanyatlásához az is hozzájárult, hogy az aktív katolikus hitet gyakorlók létszáma lecsökkent a térségben, de a legjelentősebb akadály a harsány-hegyi csata emlékezetének virágzásának útjában az a magyar politikai- és történelmi gondolkodás volt, amely soha sem tudta elfogadni a második mohácsi csata hőseit. Nemzeti emlékezetünk sikeres „labancokként” tartotta számon őket, annak ellenére, hogy Miksa Emánuel II. Rákóczi Ferenc a magyar trónra jelölte, és 1703–04-ben még katonai szövetségesek is voltak, továbbá Lotaringiai Károly, Bádeni Lajos, Miksa Emánuel és Savoyai Eugén pedig soha nem is harcoltak Magyarország ellen (Hóvári, 1999).

1850–51-ben Orlai Petrich Soma Münchenben megfestette a *II. Lajos holttestének megtalálása* című képét, amellyel nagymértékben elnyerte a közvélemény elismerését, hiszen a mű egyszerre ötvözte Mohács és Világos tragédiáját (5. ábra). Ugyanezt az emlékezetet erősítette Székely Bertalan *II. Lajos testének föltalálása* című képe 1859-ből. Ha Mohács, a világosi fegyverletételre reflektálva Magyarország keresztire feszítését jelképezte, akkor különösen nem volt ildomos Lotaringiai Károly nagyharsányi győzelmét dicsérni, hiszen unokája Ferenc, Mária Teréziát vette feleségül, létrehozva a Habsburg–Lotaringiai dinasztiát. Ebből fakadóan érthető, hogy 1886-ban, majd 1926-ban is miért Buda visszavétele és nem a második mohácsi csata volt a török alóli felszabadulás szimbóluma (Hóvári, 1999).

5. ábra: Orlai Petrich Soma: II. Lajos holttestének megtalálása (1851)

Figure 5. Soma Orlai Petrich – Discovery of the Corpse of King Louis II of Hungary on the battlefield of Mohács, 1851



Forrás: [ujkor.hu](http://ujkor.hu)<sup>7</sup>  
Source: [ujkor.hu](http://ujkor.hu)<sup>8</sup>

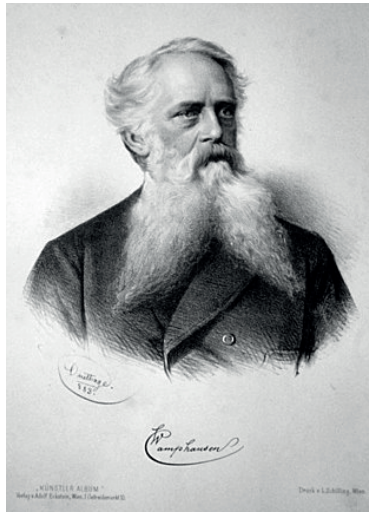
### Wilhelm Camphausen élete (1818–1885)

Wilhelm Camphausen a XIX. század csataképfestészetének az egyik legkiemelkedőbb képviselője (6. ábra). Realista művészetével a kortársait is elkápráztatta. 1818-ban született Düsseldorfban. A rajzolás és a festés művészetét Alfred Rethel-től és Carl Friedrich Lessing-től sajátította el. 1834-ben felvételt nyert a Düsseldorf-i Akadémiára, ahol Wilhelm von Schadow mester osztályába járt egészen 1849-ig. Ez alatt az időszak alatt számos tanulmányutat tett meg, nem csak a német területeken működő művészeti központokba, hanem Észak-Itália, Hollandia és Belgium területére is ellátogatott. Wilhelm Hauff, Ludwig Uhland és Carl Immermann hatására irodalmi tárgyú festményeken kezdett el dolgozni. Hamarosan arra a felismerésre jutott, hogy leginkább a történelmi festészetben teljesebb ki, kiváltképp a XVII–XVIII. századi események képezték munkásságának a magját (7. ábra). Előszeretettel készített festményeket a harmincéves háború eseményeiről és az angol polgárháborúról (Daelen, 1903).

<sup>7</sup> <https://ujkor.hu/content/mohacsi-helyszinelok-nehany-eszrevetel-ii-lajos-holttestenek-megtalalásával-kapcsolatban>, (Letöltés dátuma: 2021. március 19.)

<sup>8</sup> <https://ujkor.hu/content/mohacsi-helyszinelok-nehany-eszrevetel-ii-lajos-holttestenek-megtalalásával-kapcsolatban>, (Letöltés dátuma: 2021. március 19.)

6. ábra: Adolf Dauthgate: Wilhelm Camphausen portréja (1880)  
Figure 6. Adolf Dauthgate – Portrait of Wilhelm Camphausen, 1880



Forrás: gettyimages.com<sup>9</sup>  
Source: gettyimages.com<sup>10</sup>

7. ábra: Wilhelm Camphausen: A foglyok (1853)  
Figure 7. Wilhelm Camphausen – The prisoners, 1853



Forrás: artist.de<sup>11</sup>  
Source: artist.de<sup>12</sup>

<sup>9</sup> <https://www.gettyimages.com/detail/illustration/wilhelm-camphausen-german-painter-wood-royalty-free-illustration/176666952?adppopup=true>, (Letöltés dátuma: 2021. március 9.)

<sup>10</sup> <https://www.gettyimages.com/detail/illustration/wilhelm-camphausen-german-painter-wood-royalty-free-illustration/176666952?adppopup=true>, (Letöltés dátuma: 2021. március 9.)

<sup>11</sup> <http://www.artnet.de/k%C3%BCnstler/wilhelm-camphausen/die-gefangenen-fTHVPg0VWjpAE5FbznGemw2> (Letöltés dátuma: 2021. március 9.)

<sup>12</sup> <http://www.artnet.de/k%C3%BCnstler/wilhelm-camphausen/die-gefangenen-fTHVPg0VWjpAE5FbznGemw2>, (Letöltés dátuma: 2021. március 9.)

Az 1850-es évek végén és az 1860-as években művészetének indíttatása megváltozott. Már nem csupán a történetiség fogta meg, hanem a német egység gondolata is. Egyre inkább magáévá tette azt a gondolatot, hogy a német területek csak akkor lehetnek hatékonyak, erősek és ellenállóak, hogyha tovább folytatják a *porosz utat*. A militarizmus, a szigorú fegyelem és a kötelességtudat egyre fontosabb értékekké váltak számára. Művészetének nemzeti tartalmat keresve elsőként Nagy Frigyeset és korának porosz hőseit mutatta be (8. ábra) (Daelen, 1903).

8. ábra: Wilhelm Camphausen: II. Frigyes a frontvonal megfigyelése közben (1864)  
Figure 8. Wilhelm Camphausen – Friedrich William II of Prussia observing the frontline, 1864



Forrás: lempertz.com<sup>13</sup>

Source: lempertz.com<sup>14</sup>

Stílusában főként a realiztikus részletesség fedezhető fel, ugyanakkor a drámai kompozíciók sem álltak távol tőle. Nemcsak csatajeleneteket, hanem portrékat is készített, jellemzően az arisztokrácia, különösen pedig a porosz királyi család tagjairól. Ezeken a képeken az ábrázolt alakok hősies kompozícióban láthatóak, amint éppen lovagolnak és a háttérben pedig a csata zajlik. Munkásságától azonban nem állt távol a metszetek és a karikatúrák készítése sem. Ezt a tevékenységét a düsseldorfi Malkasten művész egyesületének kötelékében végezte, melynek egyesületi elnöki posztját többször be is töltötte (Daelen, 1903).

Camphausen, patriotizmusa által vezérelve, hivatalos katonai csataképfestőként részt vett az 1864-es Dánia ellen indított porosz hadjáratban, 1866. évi königgrätzi csatában és az 1870-ben kezdődő porosz–francia háborúban is (Daelen, 1903).

<sup>13</sup> <https://www.lempertz.com/de/kataloge/lot/1127-1/254-wilhelm-camphausen.html>, (Letöltés dátuma: 2021. március 9.)

<sup>14</sup> <https://www.lempertz.com/de/kataloge/lot/1127-1/254-wilhelm-camphausen.html>, (Letöltés dátuma: 2021. március 9.)

Művészi pályájának harmadik nagyobb hullámát ennek az időszaknak az eseményei ihlették. A nemzeti témájú képeinek többé nem kellett történelmi eseményt választania. A német egyesülési folyamat a szeme láttára valósult meg, miközben ő maga is tevékeny részese volt hivatalos katonai festőként mindennek. Az ebből az alkotói korszakból származó műveit tehát az éppen zajló katonai események határozták meg (9. ábra). Képeinek főbb témáit tehát a dánok, az osztrákok vagy a franciák ellen vívott harcok szolgáltatták (Daelen, 1903).

A Dánia elleni háborúba Károly Antal, Hohenzollern hercegének személyes kérésére érkezett a Düppelnél felállított dán erődítményekhez, hogy a rohamozó német katonákat ott a helyszínen azonnal megörökítse. Mint később kiderült, a háború alatt ez volt a leghősiesebb és legfélelmetesebb német katonai akció. Camphausen ezen felül számos további illusztrációt is készített a Dánia elleni hadjáratról, amelyek hazai megítélése pozitív volt. Festett csatajeleneteit nagyfokú részletesség jellemezte, ahogy kortársai, úgy ő is a pillanatok megörökítésére koncentrált, csupán a csaták egyes kiemelt epizódjait ábrázolta. Saját elmondása szerint emberfeletti izgalmat érzett, amint a várva várt pillanat egyre közelebb került hozzá, hogy élő valóságában azt lássa és fesse meg, amit idáig csak a történelemből ismert, a katonai akciók azonnali realitását. Mindezt úgy, hogy Camphausen munkái a porosz dominanciát hirdették. Düppelnél a győztes porosz rohamot követően elsétált a csataterre is, ahol a halott és sok esetben roncsolt emberi testek látványa mélyen megdöbbenetette (Hewitson, 2017).

9. ábra: Wilhelm Camphausen: Bismarck és III. Napóleon a sedáni csata után (1874)  
Figure 9. Wilhelm Camphausen – Bismarck and Napoleon III after the Battle of Sedan, 1874.



Forrás: galerix.org<sup>15</sup>  
Source: galerix.org<sup>16</sup>

Az 1860-as és '70-es évek háborús időszakát követően is készített még nemzeti-történelmi tematikájú képeket. Ilyen volt például az 1882-es *Szilézia hódolata Nagy Frigyes előtt Breslauban, 1741-ben* (10. ábra), vagy az 1880-as *Epizód a Harsány-hegyi csatából*, amely vizsgálatom tárgyát is képezi.

<sup>15</sup> <https://gallerix.org/storeroom/1174929444/N/3418/>, (Letöltés dátuma: 2021. március 9.)

<sup>16</sup> <https://gallerix.org/storeroom/1174929444/N/3418/>, (Letöltés dátuma: 2021. március 9.)

10. ábra: Wilhelm Camphausen: Szilézia hódolata Nagy Frigyes előtt Breslauban, 1741-ben (1882)  
Figure 10. Wilhelm Camphausen – The tribute of the Silesian estates to Frederick II in Breslau in 1741, 1882



Forrás: alamy.com<sup>17</sup>

Source: alamy.com<sup>18</sup>

Napjainkban, festményeinek többsége a Berlini Nemzeti Galériában (Berlin National Gallery), a Kölni Múzeumban (Cologne Museum) és a Münchener Képtárban (Munich Pinakothek) találhatóak. Halála 1885-ben Düsseldorfban következett be (Daelen, 1903).

Wilhelm Camphausen élet- és pályarajzából kitűnik, hogy a második mohácsi csatát ábrázoló festménye az utolsó alkotói korszakában készült, abban az időszakban, amikor ismét visszatért a történelmi témák nemzeti színezetben történő ábrázolásához. Korábbi munkáinak szellemisége és minősége miatt, saját szándéka mellett külön uralkodói kérésre festette meg a Dánia, Ausztria-Magyarország és Franciaország elleni porosz háborúk egyes eseményeit. Történelmi témájú festményeit viszont saját elhivatottságából fakadóan készítette el, az éppen aktuális katonai és politikai eseményekre reflektálva (Hewitson, 2017). Életrajza áttanulmányozásából nem derült ki az, hogy járt-e a Harsányi-hegy térségében, az egykori csata helyszínén.

## **Az ábrázolás ismérvei, keletkezési körülményei, szimbolikus tartalma és politikai földrajzi elemzése**

### **A kép keletkezési körülményei**

Az 1871-től 1900-ig terjedő időszakot Németországban a *Kulturkampf* jellemezte. Bismarck igyekezett a katolikus egyházat visszaszorítani és a szocializmus terjedésének is gátat szabni. Ezek a politikai lépések azonban éppen ellentétes hatást értek el, 1890-re ugyanis egy megerősödött katolikus klérust és egy magabiztosabb szocialista politikai mozgalmat eredményeztek. Bár Otto von Bismarck német

<sup>17</sup> <https://www.alamy.com/stock-photo/1882-n-a-wilhelm-camphausen-1818-1885-description.html>, (Letöltés dátuma: 2021. március 9.)

<sup>18</sup> <https://www.alamy.com/stock-photo/1882-n-a-wilhelm-camphausen-1818-1885-description.html>, (Letöltés dátuma: 2021. március 9.)

kancellár a *keleti kérdést*<sup>19</sup> kerülni szeretette volna, az egyre szorosabb szövetségesnek számító Osztrák–Magyar Monarchia miatt *Hercegovina* kérdésében mégis kénytelen volt állást foglalni. Ugyanebben az időszakban a német ipar ugrásszerű növekedést élt meg, hajókereskedelme virágzott, a társadalom jóléte növekedett. Mindezek a tényezők hozzájárultak a német kultúra és intézményrendszerének virágzásához, egyben nagy lehetőségeket kínálva a kelet iránt érdeklődőknek, hiszen utazásokra, keleti könyvtárak felkeresésére és keleti gyűjtemények létrehozására is lehetőség nyílt. Mindez Németország számára elhozta az orientalizmus második reneszánszát (Marchand, 2009).

A Német Császárság első alkalommal, a berlini kongresszus és Bosznia–Hercegovina osztrák–magyar okkupációja kapcsán vált érintetté a *keleti kérdésben*. Bosznia–Hercegovina Osztrák–Magyar Monarchiához való csatolásával mintegy 600 000 muszlim lakos került a Német Császárság egyre szorosabb szövetségesének számító Monarchia területére. A Monarchia számos gyarmati intézményt és szervezetet hozott létre Boszniában. Nemcsak a gazdaság, de a társadalom és a művészet is érzékelte a változást. Esetenként a klasszikus és nemzeti témák is orientális jegyeket kaptak a német és az osztrák–magyar területeken (Marchand, 2009).

Bosznia–Hercegovina okkupációjára az 1877–1878-as orosz–török háborút követő berlini kongresszus döntése alapján került sor. A budapesti tárgyalásokat követően, 1877. április 24-én II. Sándor orosz cár hadat üzent az Oszmán Birodalomnak. Az orosz csapatok sikeresen nyomultak előre, és kiszorították a Balkánról a török csapatokat. Az orosz és az oszmán külügyminiszter végül 1878. március 3-án, San Stefano-ban békét kötött. Nagy-Britannia és az Osztrák–Magyar Monarchia nem vette azonban jó néven a Balkán-félszigeten megnövekedett orosz befolyást. A helyzet orvoslására 1878. június 13-án ült össze a berlini kongresszus, Disraeli (Nagy-Britannia), Andrassy (Ausztria–Magyarország), Waddington (Franciaország), Bismarck (Németország), Corti (Olaszország), Gorcsakov (Oroszország) és Caratheodor (Oszmán Birodalom) képviseltették magukat. A tárgyalások eredményeként létrejött egy megcsonkított Bulgária. Szerbia, Montenegró és Románia pedig teljes függetlenséget kapott. Az Osztrák–Magyar Monarchia pedig megkapta Bosznia–Hercegovinát, továbbá megszállhatta a Novi Pazar-i szandzsákságot. Oroszország határmódosításokat hajtott végre az iráni–török határon. Az Oszmán Birodalom visszakapta Kelet-Ruméliát és megtarthatta Macedóniát (Palotás, 1982).

A Monarchia már 1878. július 29-én megkezdte Bosznia–Hercegovina megszállását, mely több helyütt is a muzulmán lakosság heves ellenállásába ütköztek (Palotás, 1982). Az új tartomány élére, Kállay Benjamin személyében közös pénzügyminisztert neveztek ki, majd pedig osztrák közigazgatást vezettek be (Palotás, 1982).

Bosznia–Hercegovina 1908-as, Monarchia általi annexióját meglehetősen nagy propaganda tevékenység kísérte. A Monarchia mindenáron azt kívánta közvetíteni, hogy a *keleti kérdést* végre sikerült megoldania. Az annexiótól a Balkán-félsziget viharos politikai viszonyainak lecsillapodását várta. Wilhelm Camphausen harsány-hegyi csatát ábrázoló festményének nyomtatott változatban való elterjedése is az 1908–10-es évekre tehető (Marchland, 2009).

<sup>19</sup> A keleti kérdés az Oszmán Birodalom hanyatlásához kapcsolódó, a birodalomban élő elnyomott népek lázadásával és az európai nagyhatalmak beavatkozásával összefüggő problémák halmaza (Bodnár, 2007).



Figyelemre méltó, hogy Camphausen festménye egyértelműen a németiség keleti dominanciáját hirdeti, ugyanakkor a magyar közvélemény egészen máshogy viszonyult a Balkán-félszigeten zajló eseményekhez. Az orosz hadsereg Bulgária törökellenes szabadságharcába történő beavatkozásáig törökellenes hangulat uralta a magyar közvéleményt, hiszen a bolgár-török szembenállást a magyar-osztrák szembenállás metaforájaként élték meg, továbbá a török kor nem túl fényes emlékezete is felerősödött bennük. Az orosz beavatkozás viszont egyértelmű oroszellenességet és egyben törökbarátságot eredményezett a magyar közvéleményben, hiszen mindez az 1849-es magyarországi orosz intervencióra emlékeztette a magyarokat (Radev, 1988).

### A kép szimbólumait befolyásoló stílus

Camphausen az „*Episode aus der Schlacht am Berge Harsany*” című festményét 1880-ban készítette el (11. ábra). A festmény a berlini *Institut für Kunst- und Bildgeschichte* (Berlini Művészet- és Képtörténeti Intézet) gyűjteményében található. A festmény 34,1 centiméter széles és 22,5 centiméter magas. Az eredeti festményről a későbbiekben azonban számos nyomtatott színes és fekete-fehér reprodukció is napvilágot látott (Daelen, 1903).

11. ábra: Commercy herceg és Lotaringiai V. Károly fővezér találkozása a harsány-hegyi csatában, 1687 (1880)  
 Figure 11. Meeting of Prince of Commercy and Charles V, Duke of Lorraine at the Battle of Harsány Hill at 1687, 1880



Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum – Történelmi Képcsarnok, 2020  
 Source: Hungarian National Museum – Historical Photo Department, 2020

A festmény műfaját tekintve a történelmi festészet kategóriájába tartozik. A történelmi festészet, mint műfaj a XIX. század társadalmi és politikai mozgalmával szoros összefüggésben áll. E műfaj alkalmazó művészek nem titkolt szándéka volt a közvélemény érzelmi eszközökkel való befolyásolása, így szerepet vállalva a nemzeti tudat kialakításában és formálásában. Egyik funkciója nem más, mint a politikai eseményekre való reflektálás a nemzeti múlt felidézése révén. Legtöbb esetben emb-

lematikus személyek vagy éppen az adott nemzet nemzeti múltjához kötődő történelmi események képezik a festmények tárgyát. Ezek a műalkotások minden esetben szimbolikus értékeket hordoznak, hiszen a művek keletkezési ideje nem az ábrázolt esemény időpontjával egyeznek meg. A cél az, hogy az ábrázolt történelmi eseménnyel olyan mondanivalót közvetítsen a befogadók számára, amely mondanivaló az éppen aktuális politikai-geopolitikai helyzettel függ össze. Az sem tagadható le, hogy ezek a művészi alkotások legtöbbször az aktualitásokon is felülemelkedve, általános érvényű morális tartalmakkal rendelkeznek (Németh, 1993).

A német történelmi festészet először akkor kapott nagy lendületet, amikor I. Lajos koronaherceg (később bajor király) kezdeményezésére létrejött a müncheni Királyi Képzőművészeti Akadémia. Az 1802-as királyi leirat tartalmazza, hogy az akadémiának tiszteletben kell tartania a nemzeti mozgalmak törekvéseit. A következő jelentős lökést a német történelmi festészetnek a napóleoni háborúk adták. Az 1814-es francia vereség hatására Peter von Cornelius (1783–1867) Rómában élő nazarénus festő több művésztársával együtt emlékiratot fogalmazott meg a porosz, a bajor és az osztrák államkancellárokhöz azt kérve, hogy támogassák a nemzeti monumentális művészetet. Cornelius és tanítványai így állami megbízásra készítették el a német történelem és mitológia jeleneteit (Bakó, 2009).

A napóleoni háborúk hatására bekövetkező nemzeti ébredés a németnyelvű területeket is érintette, emiatt megnőtt a saját nemzeti múlt megismerése iránti igény. A középkori történelmi eseményeket különösen nagy előszeretettel festették meg a romantika irányzatában alkotó művészek (Bakó, 2009).

Történelmi festők voltak Wilhelm Camphausen egyes kortársai is, mint például Richard Knötel, Emil Hünten, Georg Bleibtreu és Louis Braun. Munkájuk során végig az azonnali és valóságos események élethű ábrázolására törekedtek (Hewitson, 2017).

Csataábrázolásaik kerek szerkezetével lehetővé tették a kiterjedt harctéren folyó küzdelem egy pillanatának egy képzeletbeli nézőpontból történő megörökítését. A megfestett alakok és tárgyak pedig olyan élethűek, hogy megkülönböztetésük a valódiakétól igen nehézkes (Berzeviczy, 1916). Festményeik nem egyszerű hideg és lapos kétdimenziós képek. A történelmi festészetre jellemző az alakok háromdimenziós megjelenítése, betöltve a kép előterét. A lovak fénylő lába valódinak tűnik. Sok esetben az ábrázolt központi jelenetet a kép mellékszereplői nézőként veszik körül. A mellékszereplők akár még a központi jelenet felett is elhelyezkedhetnek. Mindez tudatos művészi konstrukció eredménye, hiszen a művész szándéka az, hogy a központi elem minél jobban a kép centrumában helyezkedjen el, kiemelve a központi jelenet súlyát, amely a hősi katonák dicsőségét magasztalja (Hewitson, 2017).

### **A képen lejátszódó epizód - központi alakok**

A Villányi-hegység térségében kezdetben védekező szövetséges keresztény sereg a csata későbbi szakaszában már kezdeményezővé lépett elő és végül elsöprő győzelmet hozó támadást intézett a félkész sáncokkal védett oszmán tábor ellen. A harcokban különösen nagy veszteségeket szenvedett el a Commercy herceg ezrede. Maga Charles de Comemrcy is megsebesült, a harcok közben azonban – nagy bátorságról tanúságot téve – elragadott egy zászlót az ellenségtől (Polgár, 2020). A herceg bátor tettét különösen indokolta, hogy ezrede elveszett zászlaját szerette volna pótolni. Jó lehetősé-

get látott erre, amikor a csatatéren megpillantott egy vágató török lovas, amint egy lovas csapatot irányított. Lotaringiai Károly fővezér engedélyét megkapva lovával kiugratott, hogy párbajra hívja ellenfelét. Miután a herceg pisztolylövése célt tévesztett, a török lovas a herceg oldalába szúrta kopjáját, mire a herceg eldobta pisztolyát és pallosához kapva lefejezte a török lovas, s megszerezte harci jelvényét (Wanostrocht, 1833). A párbaj végeztével Commercy herceg átnyújtotta a véres jelvényt Lotaringiai fővezérnek, majd annak zászlótartójának meghagyta, hogy ezúttal jobban vigyázzanak erre a jelvényre, mint a korábbi ezredzászlóra, hiszen Commercy herceg súlyosan megsebesült a harci jelvényért vívott párbaj során (Devaux, 1862).

A holddal ékesített fehér, lófarkas jelvényt I. Lipót német-római császár (1658–1705) egy templomba helyeztette ki, s ehelyett maga a császárné hímzett saját kezűleg zászlót Commercy ezrede számára (Nagy, 1987). Lotaringiai Károly kérésére a zsákmányolt török jelvényt a Nancyban található, Segítő Szűz Mária nevére felszentelt, burgundiaiak kápolnájába (Chapelle des Bourguignons, későbbi nevén Notre-Dame de Bonsecours) vitték. Ugyanebben a kápolnában található a szentgotthárdi csata (1664) győzelmét szimbolizáló török zászló is. A fővezér döntése azért esett épp a nancy-i burgundiaiak kápolnájára, mert ez a kápolna a Lotaringiai-ház győzelmi emlékhelye volt. Ez a kápolna eredetileg az isteni közbenjárást volt hivatott megköszönni, amidőn II. René lotaringiai herceg győzelmet aratott az ellenséges burgundiaiak felett, akik Merész Károly vezetésével érkeztek Nancy várának falai alá, hogy aztán megsemmisítő vereséget szenvedjenek el az egyesült lotaringiai és svájci csapatoktól 1477. január 5-én (Tóth, 2016a).

Commercy herceg hőstette, majd a Lotaringiai Károllyal való ikonikus találkozása nem csak Camphausen munkásságában tükröződik vissza és nem is csak német területeken. Az 1740-ben, Eléazar de Mauvillon (1712-1779) keze nyomán Amszterdamban megjelent Savoyai Eugén életéről szóló *Historie du prince François Eugène de Savoie, Généralissime des Armées de l'Empereur et de l'Empire* is megörökíti Commercy herceg vakmerő cselekedetét. Az 1809-ben Weimarban megjelent (később Párizsban is kiadott) Charles-Joseph de Ligne herceg (1735–1814) féle Savoyai életrajz is kitér e hőstetre. Az a tény is jól szemlélteti Commercy cselekedetének emlékezeti súlyát, hogy még a Jacques Lacombe által 1791-ben megjelentetett *Encyclopédie méthodique* című szótárban is Commercy herceg nagyharsányi csatában mutatott helytállásával illusztrálják a bátorság szócikket. De, Adolphe de Chesnel gróf 1862-ben megjelent, *Encyclopédie militaire et maritime* című katonai és haditengerészeti enciklopédiája is megemlékezik erről az ikonikus, bátor tetről. A történet továbbélését jól tanúsítja Paul Wentzke, *Feldherr des Kaisers, Leben und Taten Herzog Karl V. von Lothringen* című 1943-as műve is. (Tóth, 2019). Tóth (2019) szerint Commercy herceg hőstette olyannyira elterjedt volt, hogy még a XIX. századi francia történelemtankönyvekben is szerepelt. Bizonyára Wilhelm Camphausen is jól ismerte Commercy herceg hőstettét.

A lovagi erények, a keresztény hit védelmének eszménye a modern társadalmak emberének sokkal kevesebbet jelenthet, mint a középkor, a koraújkor vagy az újkor emberének. Azonban, a XVI. század Francia Királyságának nemesei, arisztokratái közül számos lovas vette útját a Magyar Királyság felé, a keresztény hit védelmében és némi dicsőség fejében. Így tett V. Károly herceg több felmenője is, hiszen felmenőit megtalálhatjuk például a Velencei Köztársaság és II. Rudolf szolgálatában is, mint résztvevők a törökellenes harcokban. Később, Lotaringiai Károly számára a muzulmánok elleni harc

a családi hagyományok további folytatását jelentette, amellyel a Lotaringiai ház évszázados európai súlyát is reprezentálni kívánta (Tóth, 2016b).

Wilhelm Camphausen Lotaringiai Károly és Commercy herceg dicsőséges ábrázolásával nem csak a második mohácsi csata egyik ikonikus jelenetét örökíti meg, hanem a lovagi eszményt is feleleveníti. A XIX. századi realista csataképekhez hűen a két herceg találkozója a kép közepén látható, egyben megvilágítva, jól láthatóan. Szintén a század csatafestészetének jellegzetes stílusjegyét mutatja az, hogy a harsány-hegyi csata csak egy jelenetét mutatja be, de azt nagy részletességgel (Berzeviczy, 1916).

Tóth (2016b) szerint Lotaringiai Károly törökellenes harcai többek között a herceg családjának európai jelentőségének hangsúlyozása miatt is fontosak voltak. V. Károly herceg éppen ezért lehetett kiváló szimbólum Camphausen kezében, aki nemzeti és történelmi eseménnyel reflektált az 1870-es évek Balkán-félszigetének eseményeire, a *keleti kérdés* geopolitikai kihívásaira, kifejezve a berlini kongresszus súlyát a Balkán kaotikus állapotának rendezésében, egyben rávilágítva a Német Császárság nagyhatalmi státuszára, a keleti felett aratott második mohácsi csata felelevenítésével.

### **A kép mellékszereplői, ellenségkép**

Camphausen festményén megfigyelhető, hogy a központi jelenet körül álló alakok, mint nézők, körbe veszik Commercy és Lotaringiai Károly herceget. E konstrukció kiformalódásában nagy szerepe volt a XIX. századi európai törökképnek, amelyet nagyban befolyásolt a romantika irányzatához kapcsolódó orientalizmus. A törökök elleni harc ábrázolása a művészetben az 1730-as, 40-es évekre elvesztette aktualitását. Ám, a XVIII–XIX. századi romantika jegyében készült műalkotások jelentős hányada a történelmi festészet égisze alatt újra felelevenítette a régi török kori emlékeket, ezzel reprezentálva a történelmi, nemzeti, hősi áldozatvállalást (Galavics, 1986). Megnőtt az érdeklődés a keleti szabályozatlanság, az egzotikum és a vadság iránt. Camphausen festményén orientalista motívumnak tekinthetőek az elszórt oszmán fegyverek, a keleti mintás nyereg, az ázsiai katonák, illetve a tevék. Kelly Bloom szerint ezek a művészeti elemek nem csupán stilisztikai jelentőséggel bírnak, hanem a keleti kultúra, esetünkben a keleti nagy ellenség alsóbbrendűségét is kifejezik (Bloom, 2004).

Egyes jól kivehető török katonák kifejezetten idős emberként tűnnek fel a műalkotáson. Ezzel a művész az Oszmán Birodalom gyengeségére és korosságára utal. Ugyanezt szimbolizálják a megkötözött, vagy éppen láncra vert katonák is, de a kép előterében látható elszórt díszes, keleti hatást sugalló török nyeregkápa, vagy az ugyanerre a sorsra jutott török pajzs és szablya is ezt a funkciót szolgálja. Velük szemben, a keresztény katonák diadalittasan ülnek a lovaikon, a gyalogos, vagy éppen ülő török alakokkal ellentétben, érezhetően kifejezve a győztesek és vesztesek domináns, illetve alárendelt viszonyát (Etényi, 2015).

Az Oszmán Birodalom gyengeségét kifejező képzőművészeti alkotásoknak erős aktuálpolitikai alapot jelenthetett az a tény, hogy az oszmánok ereje korántsem tükrözte a XVII. században még Bécs kapuit döngető keleti hadak erejét. A XIX. században már csak „Európa beteg emberének” nevezték (Rácz, 2017).

A török kép alakulása több változáson is keresztül ment. A XVI. század német nyelvterületének művészei igyekeztek mind jobban elrettenteni a korabeli német lakosságot. Ezt jól megfontolt birodalmi

érdekből tették, ugyanis az oszmánok elleni háborúk jelentős mennyiségű pénzt igényeltek. Ahhoz, hogy a szükséges anyagi forrásokat a német tartományok megszavazzák a birodalmi gyűlésben, meg kellett győzni a német társadalmat, különösen a birodalmi gyűlések résztvevőit. A művészek egy része részt vett annak a propagandagépezetnek a működtetésében, amely folyamatos félelmet generált az emberekben. A szimbólumok jellemzően a német territórium és a kelet különbözőségére helyezték a hangsúlyt. A festményeken jól kivehetőek az oszmánok jellegzetes keleti öltözete, turbánnal a fejükön, íjakkal és nyilakkal felszerelve, mellyel kifejezték az ellenfél barbárságát is. Ezeket a jeleneteket jellemzően fa vagy rézmetszetek formájában készítették el, később pedig nyomtatott verzióban papír alapon terjesztették őket (Theiling, 2011).

A XVII. század katonai eseményei azonban más üzenet megfogalmazására készítették a művészeket. A keresztény csapatok több győzelmet is arattak az oszmánok felett. Az Oszmán Birodalom sokat veszített hajdani erejéből és ezt a keresztény propaganda is érezte. Már nem a félelem további fenntartása volt a cél, hanem a háború folytatásának kiharcolása, a korábbi erőfeszítések megtérülésének igazolása révén. A képeken továbbra is jól elkülöníthetőek maradtak a keleti és a nyugati katonák. A nyugati harcosok páncélos lovagokként, sisakban láthatóak. A legyőzöttek pedig sokkal inkább az orientális gazdagságot mutatják, mintsem az ördögi ellenséget. A festők nagy figyelmet szenteltek a törököktől zsákmányolt gazdagon díszített sátrakra, ruhákra, arany és ezüst evőeszközökre, egzotikus állatok megfestésére, de a lovak és nyergük egzotikusságára és értékességére is kitértek ábrázolásaikban. Több esetben a török katonák rendezett menetben lettek ábrázolva. Ugyanakkor a fogolyként ábrázolt török alakok, az elszórt török handzsár, pajzs, lószerszám az oszmánok legyőzöttségét szimbolizálják (Theiling, 2011).

A török háborúk végeztével a XVI–XVII. századi események továbbéltek a köztudatban. A török kor emlékezetét ambivalens módon fenntartotta a győztesek historiográfiája, egyszerre emlékeztetve a háborúk szörnyűségeire, győzelmeire és vereségeire, máskor pedig magasztalva az oszmánok kulturális ajándékait. A XVIII–XIX. századi Németország törökképét már sokkal inkább az orientalizmus határozta meg (Theiling, 2011).

Az orientalizmus megjelenése a reformáció kezdeti időszakával esik egybe. Az orientalizmus filozófiájának szellemében kutató embereket ekkor még csak a vallásosság gyökerei és a szemita emberek jellegzetességei érdekelték. A német orientalizmus egyik virágkorát az 1830–1930 közötti időszakban élte. Tevékenységükkel az akkori világ élvonalába tartoztak, megelőzve Nagy-Britanniát és Franciaországot is. Képviselőik közt volt Heymann Steinthal, Max Müller, Carl Heinrich Becker, Ignaz Goldziher (Marchand, 2009).

A XIX. század orientalizmusát áthatotta a német nemzeti érzület is. Míg a britek számára ott volt India, Észak-Afrika, mint vizsgálódási terület, ahogy franciáknak Szíria és Egyiptom, addig a német orientalisták megmaradtak a klasszikus orientalizmusnál, a keleti szövegek filológiai elemzésénél, mítoszok és rítusok vizsgálatánál. Ugyanakkor, a német nyelvterületeknek hosszú múltra visszatekintő kapcsolataik voltak a Szentfölddel és az Oszmán Birodalommal is. A XX. század végi és a XXI. század eleji irodalmi és művészettörténeti kutatások rávilágítottak a XIX. századi keletet megjelenítő irodalmi és szépművészeti alkotások esetenként meglehetősen ellentmondásos kontextusára. Többször más ideológiák olvasatában készültek el műalkotásaik. Általánosságban elmondható, hogy a XIX.

század német orientalistái Ázsia vallási, történelmi és kulturális jelentőségét hirdették, azt követően is, hogy a Német Császárság részese lett a gyarmati versengésnek (Marchand, 2009). Marchand (2009) azt is megállapítja, hogy a közép-európai orientalista munkák merőben különböznek a brittől vagy a franciától. Az eltérés oka pedig nemcsak Németország késői belépése a gyarmati versengésbe, hanem olyan kulturális tényezőkre is visszavezethetőek, amelyek a Habsburg Birodalom hosszú, déli, a történelem során háborúk színhelyéül szolgáló Oszmán Birodalommal közös határszakaszból adódnak. A XIX. század végére a német orientalisták érdeklődésének tárgya meglehetősen beszűkült, figyelmük főleg a modern világ és India, illetve az iszlám világ kapcsolatának vizsgálatára terjedt ki.

A felvilágosodással a német nemzet újraszületésének gondolata is megjelent, kulturális és politikai értelemben. Több esetben a német-keresztény kultúra világtörténelmi küldetését dimenzionálva. Új állameszmény jelent meg, miszerint az európai államoknak minél nagyobb hatású szereplőként kell megjelenniük keleten, diplomáciai, gazdasági és politikai értelemben. A XIX. század végére pedig mind jobban éreztette hatását a gyarmati versengés. Mindazonáltal, a német orientalistákat az 1820-as évektől az 1870-es évekig terjedő időszakban inkább a tudományos érdek, a gyűjteménygazdagítások és utazások jellemezték legjobban. 1870-től viszont egyre erőteljesebbé váló politikai érdek, a gyarmatosítás lett a kelettel való viszony meghatározója. Ebből kifolyólag nem meglepő a keleti szimbólumokat magukon viselő alakok gyengének, legyőzöttként való ábrázolása (Marchand, 2009).

Otto von Bismarck egyszerre észlelte, hogy nagyszámú, felfedezetlen területek nem várnak a német gyarmatosítókra és azt is, hogy Németország és Ausztria-Magyarország számára a hanyatló Oszmán Birodalom kárára történő gyarmatosítás nyújthat területszerzési lehetőséget (Marchand, 2009).

Feltehetően ez a korszellem hathatott Camphausenre, a harsány-hegyi csata megfestése előtt. Ugyanakkor, a „keresztény győztes és legyőzött keletiek” kompozíciója Commercy herceggel és Lotaringiai Károlyval a középpontban nem csupán a nyugati dominancia XIX. század végi kifejeződését jelenti, hanem a régi középkori kereszties hadjáratok eszmeiségének megtestesülését is. Ahogyan a kereszties hadjáratok dicső lovagi eszménye hatott Lotaringiai Károlyra és sok vele együtt harcoló nyugat-európai katonára is a XVII. század végén, úgy él tovább ugyanez a kereszties eszmeiség a XIX. századi Camphausen festményen, a keleten gyarmatosítani vágyó Német Császárságban és az Osztrák-Magyar Monarchiában. Ebből következően a Suzanne L. Marchand (2009) által említett germán-keresztény küldetésstudat, amely a német orientalista művészek szemléletmódját sok esetben meghatározta, Camphausen festményén is nyomon követhető.

## KÖVETKEZTETÉSEK

Campahausen életrajzából jól kitűnik a hazaszeretete, a német nemzethez való hű viszonya. Éppen ezért feltételezhető hogy az *Episode aus der Schlacht am Berge Harsany* című munkájának a XIX. század végi német geopolitikai törekvések adták az egyik fő támpontját. Életrajzából azonban nem derült ki az, hogy járt-e valaha a Harsányi-hegy térségében. Az sem bizonyos, hogy saját elhatározásából vagy valakinek a megrendelésére készítette el festményét. Annyi viszont bizonyos, hogy a XVIII–XIX. században Commercy herceg hőstette Európa szerte széleskörűen ismert volt. Camphausen festmé-

nye, amely Commercy herceg és Lotaringiai Károly találkozását ábrázolja a nagyharsányi csatában, jól beilleszkedik az Eléazar de Mauvillon (1740), Jacques Lacombe (1791), Adolphe de Chesnel (1862) és Paul Wentzke (1943) által megírt művek sorába, amelyek mindegyike Commercy herceg hőstettét magasztalta.

Camphausen festménye ugyanakkor másodlagos emlékezeti tartalmakat is közvetít, hiszen emellett, hogy tovább öregbítette Commercy világot bejáró hőstettét és indirekt módon a herceg által zsákmányolt zászló egy olyan győzelmi szimbólum, amely a burgundiaiak kápolnájában a Lotaringiai-ház győzelmi szimbólumai mellé sorakozott fel. Ugyanakkor, a festmény két központi alakjának ábrázolásával, akarva-akaratlanul a dicső lovagi eszmény emlékezetét is tovább örököltette, miközben egyszerre reflektált az 1870–1880 közötti időszakra, egyben életre keltette a XVII. századi német propagandaművészet hagyományait is.

Ahogy a második mohácsi csata megpecsételte az oszmán terjeszkedést a XVII. század végén, ezzel jó időre rendezve a délkelet-európai hatalmi teret, úgy Camphausen munkáján átvitt értelemben az a Német Császárság jelenik meg, amely a berlini kongresszussal ugyanúgy a rendteremtő keresztény hatalom eszményét szimbolizálja.

## IRODALOMJEGYZÉK

- Bakó, Zs. (2009). Történelmi festészetünk és a Müncheni Akadémia. In Szücs, Gy. (szerk.), *München – magyarul. Magyar művészek Münchenben 1850-1914.* (pp. 67–86). Budapest: Magyar Nemzeti Galéria.
- Berzeviczy, A. (1916). *Háború a képzőművészetekben.* Budapest: Uránia Szemléltető Taneszközök Gyára Részvénytársaság, 30 p.
- Bloom, K. (2004). *Orientalism in French 19<sup>th</sup> Century Art.* Boston: College Electronic Thesis or Dissertation, 60 p.
- Bodnár, E. (2007). A keleti kérdés kutatása az orosz történetírásban. *Világtörténet*, 29(2), 47–52.
- Daelen, E. (1903). Camphausen, Wilhelm. In Freiherr, R. (szerk.), *Allgemeine Deutsche Biographie* 47. (pp. 431–433). Lipcse: Duncker & Humblot.
- Devaux, M. (1864). *Dictionnaire des armées de terre et de mer. Encyclopédie militaire et maritime. Et contenant diverses cartes géographiques et planches.* Paris: Armand le chevalier, 588 p.
- Domokos, Gy. (2020). A törökellenes visszafoglaló háború. 1683–1699. In Mészáros, K. (szerk.), *Magyarország hadtörténete. II. Az oszmán hódítás kora, 1526–1718.* (pp. 403–444). Budapest: Zrínyi Kiadó.
- Etényi, N. (2015). Tradíció és aktualitás a 17. század végi várostromok nyilvánosságában. In Berecz–Pap –Petercsák (szerk.), *Végyvár és mentalitás a kora újkori Európában.* (pp. 97–125). Eger: Dobó István Vármúzeum.
- Fehér, T. (2017). Geo-economics and geopolitics in Europe from the aspect of a centre-periphery divide. *Modern Geográfia*, 12(4), 15–28.
- Galavics, G. (1986). *Kössünk Kardot az pogány ellen.* Budapest: Képzőművészeti Kiadó, 181 p.
- Hahner, P. (2019). *Magyarország szerencséje.* Budapest: Animus Könyvek, 312 p.
- Halbwachs, M. (1992). *On collective memory.* Cicago and London: The University of Chicago Press, 167 p.
- Hewitson, M. (2017). *The people's wars. Histories of Violence in the German Lands, 1820–1888.* Oxford: Oxford University Press, 586 p.
- Hobsbawm, E. (1987). Tömeges hagyomány-teremtés: Európa 1870–1914. In Hofer-Niedermüller (szerk.), *Hagyomány és hagyományalkotás. Tanulmánygyűjtemény, Kultúraelmélet és nemzeti kultúrák I.* (pp. 127–197). Budapest: MTA Néprajzi Kutatócsoport.
- Hóvári, J. (1999). A velünk élő Mohács(ok). *Magyar Napló*, 31(8), 3–7.
- Marchand, S. (2009). *German Orientalism in the Age of Empire. Religion, race, and scholarship.* Washington, D. C.: Cambridge University Press, 556 p.
- Nagy, L. (1987). Az 1686–1687. évi hadjárat. In Szita-Nagy (szerk.), *Budától – Belgrádig. Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez.* (pp. 13–70). Pécs: Baranya Megyei Levéltár.
- Németh, I. (2004). *Németország története.* Budapest: Aula Kiadó, 693 p.
- Németh, L. (1993). A historizmusról. A historizmus mint művészettörténeti fogalom. In Zádor, L. (szerk.), *A historizmus művészete Magyarországon.* (pp. 9–11). Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Intézet.
- Palatinus, D. (2014). *A köztéri művészet szerepváltozásai. A társadalmi térként definiált köztér művészeti megközelítése* (DLA értekezés) Pécsi Tudományegyetem, Pécs.
- Palotás, E. (1982). *Az Osztrák-Magyar Monarchia balkáni politikája a berlini kongresszus után, 1878–1881.* Budapest: Akadémia Kiadó, 280 p.



- Pap, N. (2017). Iszlám versus kereszténység – szimbolikus térfoglalás Szigetváron. In Pap-Fodor (szerk.), *Szulejmán szultán Szigetváron. A szigetvári kutatások 2013–2016 között.* (pp. 205–243). Pécs: Pannon Castrum Kft.
- Nora, P. (1984). Entre Mémoire et Histoire. La problématique des lieux. In Nora, P. (ed.), *Les lieux de mémoire. I. La République. Sous la direction de Pierre Nora.* (pp. 17–42). Paris: Gallimard.
- Polgár, B. (2014). Csatatérkutatás a Harsány-hegynél – 1687. évi Harsány-hegyi csata. *Hadtörténelmi Közlemények*, 127(1), 103–132.
- Polgár, B. (2020). *Csata a Harsány-hegynél. Háború, régészet és kulturális örökségvédelem.* Budapest: HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 242 p.
- Radev, S. (1988). Vaszil Levszki születésének 150. születésnapja alkalmából az 1877/78-as orosz-török háború kezdetének 110. évfordulója. *Hungaro-Bulgarica*, 4(5), 7–86.
- Rác, A. (2017). *Birodalomból Köztársaság. Az Oszmán Birodalom jogrendszerének modernizációja.* (Doktori értekezés). Pécsi Tudományegyetem, Pécs.
- Szabó, R. (2021). A harsány-hegyi csata egyes emlékezeti vonatkozásai. *Mediterrán és Balkán Fórum*, 14(1-2), 10–37.
- Szenyéri, Z. (2019). Dombóvár környéki települések német nemzetiségű lakosságának létszámváltozása 1941–2011 között. *Modern Geográfia*, 14(2), 1–34.
- Theiling, S. (2011). The changes of imaging the Ottomans in the context of the Turkish Wars from the 16th to 18th century. *Cahires de la Méditerranée*, 83(2), 61–68.
- Tóth, F. (2016a). Charles V, Duke de Lorraine and the Battle of Mogersdorf/Saint Gotthard. In Sperl-Scheutz-Strohmayr (szerk.), *Die Schlacht von Mogersdorf/St. Gotthard und der Friede von Eisenburg/Vasvár 1664. Rahmenbedingungen, Akteure, Auswirkungen und Rezeption eines europäischen Ereignisses.* (pp. 215–232). Eisenstadt: Burgenländischen Landesregierung, Abteilung 7 – Kultur, Wissenschaft und Archiv, Hauptreferat Landsarchiv und Landesbibliothek.
- Tóth, F., & Alain, P. (2016b): Un héros chevaleresque et chrétien: le prince Charles de Lorraine á la bataille de Saint-Gotthard (1664). *Pays Lorrain*, 113(97), 255–264.
- Tóth, F. (2017). Lotaringiai V. Károly herceg hadjáratainak naplója: a törökellenes magyarországi hadjáratok 1683 – 1688 közötti szakaszának fontos forrása. *Hadtörténelmi Közlemények*, 130(3), 745–779.
- Tóth, F. (2019). A második mohácsi csata mítosza és valósága II. Adalékok az 1687-es nagyharsányi csata kora újkori levéltári és könyvészeti kutatásához. In Fodor-Varga (szerk.), *Több mint egy csata: Mohács. Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetében.* (pp. 445–462). Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont.
- Tóth, S. (2016). Helyzetjelentés a földrajz bosszújáról, Kaplan könyve nyomán. *Modern Geográfia*, 11(2), 53–68.
- Varga, Sz. (2019). Revans. A második mohácsi csata. *Rubicon*, 30(11), 66–73.
- Veress, D. (1987). Hol volt az úgynevezett „második mohácsi csata” 1687. augusztus 12-én? *Hadtörténelmi Közlemények*, 34(4) 691–715.
- Wanostrocht, N. (szerk.). (1833). *Recueil choisi de traits historiques et de contes moraux. Avec la signification des mots en anglais au bas de chaque page. A l’usage des jeunes gens, de l’un et de l’autre sexe, qui veulent apprendre le français.* New-York: W. E. Dean. Printer, 70 Frankfort-street, 298 p.
- Woodward, R. (2013). Military landscapes: Agendas and approaches for future research. *Progress in Human Geography*, 38(1), 40–61.

Zombory, M. (2008). *A nemzeti hovatartozás mint térbeli probléma. Emlékezetpolitika Magyarországon 1989 után* (Doktori értekezés). Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Budapest.

## Képek forrásai

- Alamy.com. <https://www.alamy.com/stock-photo/1882-n-a-wilhelm-camphausen-1818-1885-description.html>, (Letöltés dátuma: 2021. március 9.)
- Artnet.de. <http://www.artnet.de/k%C3%BCnstler/wilhelm-camphausen/die-gefangenen-fTHVPg-0VWjpAE5FbznGemw2>, (Letöltés dátuma: 2021. április 7.)
- Gallerix.com. <https://gallerix.org/storeroom/1174929444/N/3418/>, (Letöltés dátuma: 2021. április 7.)
- Gettyimages.com. <https://www.gettyimages.com/detail/illustration/wilhelm-camphausen-german-painter-wood-royalty-free-illustration/176666952?adppopup=true>, (Letöltés dátuma: 2021. április 7.)
- Lempertz.com. <https://www.lempertz.com/de/kataloge/lot/1127-1/254-wilhelm-camphausen.html>, (Letöltés dátuma: 2021. április 7.)
- Magyar Nemzeti Múzeum – Történelmi Képcsarnok: A nagyharsányi csata (1687. augusztus 12.) – Eseménykép; <http://opac3.mnm.monguz.hu/record/-/record/display/manifestation/MNM-MUSEUM1478623/b4218835-9276-405a-b2f1-9691e229f05e/solr/0/24/3/19/importDate/DESC>, (Letöltés dátuma: 2020. október 8.)
- Museumap.hu. <https://www.museumap.hu/record/-/record/oai-aggregated-bib5797676>, (Letöltés dátuma: 2021. április 7.)
- Szebelédi Zs. (2015). Mohácsi helyszínelők – Néhány észrevétel II. Lajos holttestének megtalálásával kapcsolatban. <https://ujkor.hu/content/mohacsi-helyszinelok-nehany-eszrevetel-ii-lajos-holttestenek-megtalalasa-val-kapcsolatban>, (Letöltés dátuma: 2021. április 7.)
- Tamás Bátya Pincéje. [http://www.turakonyvek.hu/elmeny/gasztronomia/gasztronomia\\_201208.pdf](http://www.turakonyvek.hu/elmeny/gasztronomia/gasztronomia_201208.pdf), (Letöltés dátuma: 2021. április 7.)

*Ez a mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd! 4.0 nemzetközi licenccel-feltételeinek megfelelően felhasználható. (CC BY-NC-ND 4.0)*

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

*This open access article may be used under the international license terms of Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)*

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>



M. Császár Zsuzsanna<sup>1</sup> - Teperics Károly<sup>2</sup> - Köves Kitti<sup>3</sup>

# Nemzetközi hallgatói mobilitás a magyar felsőoktatásban

International student mobility in the Hungarian higher education

## ABSZTRAKT

A tanulmány célja a Magyarország irányába történő külföldi hallgatói mobilitás folyamatainak áttekintése, különös tekintettel a 2001–2019 közötti időszakban hazánkban tanuló külföldi diákok számának idősoros elemzésére, az adatokból kirajzolódó tendenciákra, a küldő országok tekintetében bekövetkező változásokra és azok feltételezett okaira. A tanulmány az elérhető legfrissebb, 2019/2020-as magyar felsőoktatási statisztikai adatokra támaszkodva elemzi a külföldi hallgatók tudományterületi, képzési szint, felsőoktatási intézmények szerinti megoszlását és a tanulóiknak helyet adó egyetemek Magyarországon belüli földrajzi eloszlását. Összhangban a nemzetközi trendekkel Magyarország esetében is megfigyelhető a keletről, Ázsiából, azon belül elsősorban Kínából, Iránból, Törökországból érkező hallgatók számának szignifikáns növekedése, azonban történelmi és nemzetiségi okokból, a szomszédos országokból is sok diák választja hazánkat tanulmányai helyszínének. A hazánkban tanuló külföldi hallgatók kiemelkedően magas, mintegy 30%-os arányban vesznek részt orvosi és egészségtudományi képzésekben, azonban az idegennyelvű képzési kínálat bővülésével előtérbe kerültek a vidéki, komplex univerzitasok, mára ők rendelkeznek a legtöbb külföldi hallgatóval.

*Kulcsszavak: felsőoktatás, hallgatói mobilitás, Magyarország, nemzetközi hallgatók*

## ABSTRACT

The study aims to review the processes of international student mobility towards Hungary, with particular attention to the time-series analysis of the number of international students studying in Hungary, the trends emerging from the data and the changes regarding the sending countries as well as their hypothetical causes in the period between 2001 and 2019. The study is based on the latest available statistical data for 2019/2020, which we used to analyse the distribution of international students by research field, level of training and the geographical distribution of the host universities in Hungary. Following the international trends, a significant increase can also be observed within Hungary, in the number of students coming from the East, more exactly from Asian countries including China, Iran, and Turkey. Many students from the neighbouring countries also choose Hungary as their place of study for historical and ethnic reasons. International students studying in Hungary participate in a remarkably high proportion (approximately 30%) in medical and healthcare degree programs. However, with the diversification of programs available in foreign languages the comprehensive universities in the countryside have come to the foreground and now they host the largest number of international students.

*Keywords: higher education, student mobility, Hungary, international students*

<sup>1</sup> Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Földrajzi és Földtudományi Intézet, habilitált egyetemi docens, 7624 Pécs, Ifjúság útja 6., +36-72-501500/24230, [cszsuzsa@gamma.ttk.pte.hu](mailto:cszsuzsa@gamma.ttk.pte.hu) (levelező szerző)

<sup>2</sup> Debreceni Egyetem, Földtudományi Intézet, habilitált egyetemi docens, 4032 Debrecen, Egyetem tér 1., +36-52-512900/22647, [teperics.karoly@science.unideb.hu](mailto:teperics.karoly@science.unideb.hu)

<sup>3</sup> Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Földtudományok Doktori Iskola, PhD hallgató, 7624 Pécs, Ifjúság útja 6., +36-72-501500/24828, [koves.kitti@gmail.com](mailto:koves.kitti@gmail.com)

## BEVEZETÉS

A huszonegyedik századra a globális gazdaság és társadalom egyik legfontosabb faktorává a tudás és azzal összefüggésben a felsőoktatás vált. A tudás termelése, felhalmozása, elosztása és hasznosítása jelentik a legfontosabb hozzájárulást többek között a termelékenység növeléséhez, a hatékonyság javításához, a gazdasági és politikai hatalom erősítéséhez (Simai, 2018). Napjainkban már nem csak a centrum országok versenyképességének kulcsa a tudás, hanem megkerülhetetlenül fontos tényező a perifériák túlélése szemszögéből is. A felgyorsult technikai, technológiai váltások, lerövidült termék-életciklusok viszonyai közepette mindenütt szükség van az információkra, humán tőkére. A humántőke növelésének a nemzetközi tanulmányok folytatása az egyik leghatékonyabb módja, olyan mód, amit már felismertek a gazdasági élet szereplői (mind a munkaadók, mind a munkavállalók), emiatt a figyelem középpontjába került (L. Rédei, 2009). A globális felsőoktatásban a tömegesedés mellett – részben annak következményeként – a nemzetköziesedés egyre jelentősebbé vált és a gyors információtranszfer lehetőségét teremtette meg. Az új közegben szinte mindegy, hogy hol szerzi meg a szükséges tudást a tanuló, előtérbe kerülhetnek az oktatási piac versenyelemei. Minőség, felhasználhatóság, ár-érték arány alapján választanak oktatási intézményeket a hallgatók. Az elmúlt évtizedekben a felsőoktatás nemzetköziesítése a fogadó országok és intézmények részéről elsődlegesen a befelé irányuló nemzetközi hallgatói mobilitás által generált gazdasági haszonszerzésre irányult, szakértők azonban hangsúlyozzák a jelenség etikai és minőségi vetületeit, a nemzetköziesedés kiterjesztését a hazai hallgatókra és egyetemi személyzetre (Childress, 2018; De Wit, 2020).

A fejlett országok kiemelt céljává vált a nemzetközi hallgatói bázis növelése, ezért az országok – és az adott országokban működő egyetemek – lényegében versengenek egymással a külföldi hallgatók megnyeréséért (Knight, 2011; Sheng-Ju, 2012; Wilkins et al., 2012).

Az évről évre világszinten növekvő nemzetközi diáklétszám mára igen jelentős hallgatói kört jelent: 2018-ban 5,6 millió felsőoktatásban résztvevő diák tanult anyaországától távol külföldön. Számuk 1998 és 2018 között évről évre átlagosan 4,8 százalékos növekedést mutatott világszerte (OECD, 2020). Prognózisok szerint 2025-ben már 8 millióan fognak bekapcsolódni a nemzetközi hallgatói mobilitásba (OECD, 2017), bár elképzelhető, hogy a COVID-19 okozhat egy törést a folyamatos létszámbeli emelkedésben, és csak pár évvel később érjük el a célszámot<sup>4</sup>.

A magyar felsőoktatásban megjelenő külföldi állampolgárok száma, hasonlóan a nemzetközi trendekhez, folyamatos számbeli emelkedést mutat. A 2001-es 11 783 főről a 2019/2020-as tanévre három és egynegyedszeres növekedéssel elérte a 38 422 főt. A létszámemelkedés mellett a küldő országok száma is folyamatosan bővül. Ezen folyamatok révén Magyarország, mint fogadó ország egyre jelentősebb szereplőként van jelen a hallgatói mobilitás<sup>5</sup> célterületeit ábrázoló európai térképen.

<sup>4</sup> Simon Mercado 2020 júniusában az *International Student Mobility and the Impact of the Pandemic* című írásában utal azokra a felmérésekre, amelyek már kevesebb hallgatói részvétellel számolnak. (<https://bized.aacsb.edu/articles/2020/june/covid-19-and-the-future-of-international-student-mobility>)

<sup>5</sup> Tanulmányunkban a tanulmányi migráció és a tanulmányi mobilitás fogalmát egymás szinonimájaként használjuk. A két fogalom között árnyalatnyi különbség van. A tanulmányi migrációt általában nagyobb földrajzi távolságokra, különböző fejlettségű területek közötti mozgásra, míg a mobilitás általában rövidebb terminusban, és egy kontinensen belüli folyamatokra, pl. Európán belül értelmezik a szakemberek (Teichler, 1996).

A jelen tanulmány célja a magyar felsőoktatási mobilitás jellemzőinek bemutatása, elemzése a hivatalos, hazai felsőoktatási statisztika, a Felsőoktatási Információs Rendszer (FIR) 2019/2020 -as tanév adatainak tükrében a teljes adatbázis alapján. Célunk a létszámváltozásból következő tendenciák felvázolása mellett a legnagyobb küldő országok; a külföldi hallgatók által választott szakmacsoportok, képzési területek, és a legnagyobb létszámban külföldieket fogadó intézmények elemzése, valamint a tanulmányok helyszíneinek, városainak bemutatása.

## KUTATÁSI ELŐZMÉNYEK

A magyar felsőoktatásban tanuló külföldi hallgatók kutatása iránt a jelenség felerősödésével, azaz a 2000-es évek második felétől nőtt meg az érdeklődés a hazai kutatók körében. A téma interdiszciplináris jellegéből adódóan a különböző tudományterületekről – marketing és menedzsment, geográfia, neveléstudomány - érkező szakemberek a jelenség más-más aspektusait dolgozták fel, többségében csak magyar nyelvű tudományos művekben. Az elsők között a L. Rédei Mária írt átfogó elemzéseket és értekezést a tanulmányi célú mozgásról, mint a migráció egyik újonnan felfutó fajtájáról (L. Rédei, 2007, 2009; Rédei 2007). Szintén a korai időszakról datálható Berács József és szerzőtársai munkássága, akik a magyar felsőoktatás versenyképességéről, nemzetköziesedési folyamatairól végeztek kutatásokat és bizonyos időközönként adtak ki stratégiai helyzetértékeléseket, melyekben egyre hangsúlyosabb szerepet kaptak a külföldi hallgatók mobilitásával kapcsolatos tendenciák elemzése (Berács, 2009, 2011, 2017). A hazánkba irányuló hallgatói mobilitással kapcsolatosan a Tempus Közalapítvány megbízásából felmérések, tanulmányok születtek többek közt a külföldi hallgatók véleményéről a magyar felsőoktatásról (Malota, 2016), a Stipendium Hungaricum ösztöndíjas hallgatók helyzetéről (Hangyál & Kasza, 2018), valamint a hallgatói mobilitás gazdasági hatásairól (M. Császár, 2020). A Tempus Közalapítvány a nemzetköziesítési folyamatok elősegítése érdekében a felsőoktatási intézmények részére kézikönyvet is publikált, melyben a szerzők részletesen bemutatják a nemzetköziesedés részterületeit, kulcsszereplőit és felhívják a figyelmet a stratégiaalkotás fontosságára (Kovács & Tarrósy, 2015).

Hazai szakemberek kutatták a külföldi hallgatókkal összefüggésben a kulturális sokk és a pozitív reklám jelenségeit (Mucsi et al., 2020), valamint a hallgatók motivációi kapcsán az ország-imázs jelentőségét (Malota & Mucsi, 2019). Több tanulmány is készült mely ország-, és intézményválasztási preferenciáikat, motivációikat, elvárásaikat és elégedettségüket vizsgálta (Berács et al., 2011; Hetesi & Kéri, 2019; M. Császár & Wusching, 2018). A Magyarországon tanuló külföldi hallgatók vizsgálata kutatómódszertani okokból gyakorta csak a kutatást végző intézményére, tudományterületére terjed ki, így születhettek az egy adott egyetemen készült elemzések. A pécsi kutatások a külföldi hallgatók studentifikációs és gazdasági hatásainak helyi, regionális vizsgálatára is fókuszáltak (Füzesi & Tistyán, 2013; M. Császár & Alpek, 2018; M. Császár & Wusching, 2016), míg a Debreceni Egyetem esetében annak területi kapcsolatait, gazdasági hatásait kerültk középpontba (Teperics, 2017). A három vidéki nagy egyetem (Debreceni Egyetem, Szegedi Tudományegyetem, Pécsi Tudományegyetem) esetében pedig a külföldi hallgatók egyetemvárosokra gyakorolt gazdasági hatásainak elemzésére és összehasonlítására került sor (M. Császár et al., 2019). A nemzetközi diákok legnagyobb csoportjának,

az orvostanhallgatóknak a beilleszkedését, elégedettségét is vizsgálták kutatások (Füzesi & Tistyán, 2013; Faubl et al., 2017). Jelen tanulmány a bemutatott szakirodalom témához szorosan illeszkedő eredményeire és kutatási módszereire támaszkodva kíván képet adni a hazai nemzetközi hallgatói mobilitás aktuális helyzetéről.

## MÓDSZEREK

A magyar felsőoktatásban tanulók közül a külföldi állampolgárságú (kettős állampolgárság esetén a külföldi születési hellyel rendelkező) hallgatók kerülnek a nemzetközi tanulmányi célú migráció statisztikájába<sup>6</sup>. 2013-ig közöttük különbséget tettek a kreditmobilitás (részképzés, ösztöndíj programok, előkészítő tanfolyamok) hallgatói és a diplomamobilitás (teljes programot hallgatók) között. Adatbázisunk együtt tartalmazza a két kategóriát. A létszámváltozásokat és a földrajzi jellemzőket érintő elemzésünk szempontjából együttes kezelésüket elfogadhatónak látjuk.

A módszertan az adatok 2013 utáni idősoros összehasonlítását teszi lehetővé. A korábbi időszak módszertani eltérései korrekciót igényelnek, amit az ezredfordulóig tudtunk visszavezetni. A nemzetköziesedési folyamat felgyorsulása is ettől az időponttól datálható. A 2016/2017-es adatok Berács József tanulmányának másodelemzéséből származnak (Berács, 2017). Az Oktatási Hivatal által közzétett teljes FIR-OSAP-adatbázis a 2017/2018-as, a 2018/2019-es és a 2019/2020-as tanévekre<sup>7</sup> vonatkozóan állnak rendelkezésre. Az adatok elemzése mellett azok numerikus (a másodelemzési lehetőségek megkönnyítése érdekében) és térbeli jellemzői is megjelenítésre kerülnek. A nyers adatbázis adatainak szűrése és tisztítása az adattulajdonos tudtával történt<sup>8</sup>. A feldolgozási szakaszban adatbázis-kezelő szoftvereket (Excel, SPSS) használtunk, a térképek pedig a Mapinfo 16.0 alkalmazásával készültek.

## EREDMÉNYEK

### A külföldi hallgatók száma, annak idősoros változása

A magyar felsőoktatásban megjelenő külföldi állampolgárok száma az ezredforduló óta folyamatosan emelkedik (1. ábra). A 2001-es 11 783 főről három és egynegyedszeres növekedéssel a 2019/2020-as tanévre eljutottunk az akkori érték 326%-ára (az oszlopdiagram évszám jelölésénél helytakarékoság miatt az őszi félévek évszáma került csupán kiírásra). A jelenlegi 38422 fő két nagyobb magyar egyetem hallgatói létszámával közel egyezőnek tekinthető. Más összevetésben érdemben meghaladja a Dunántúl nagyrégió egyetemének összes nappali tagozatos hallgatói létszámát (2018: 30 455 fő).

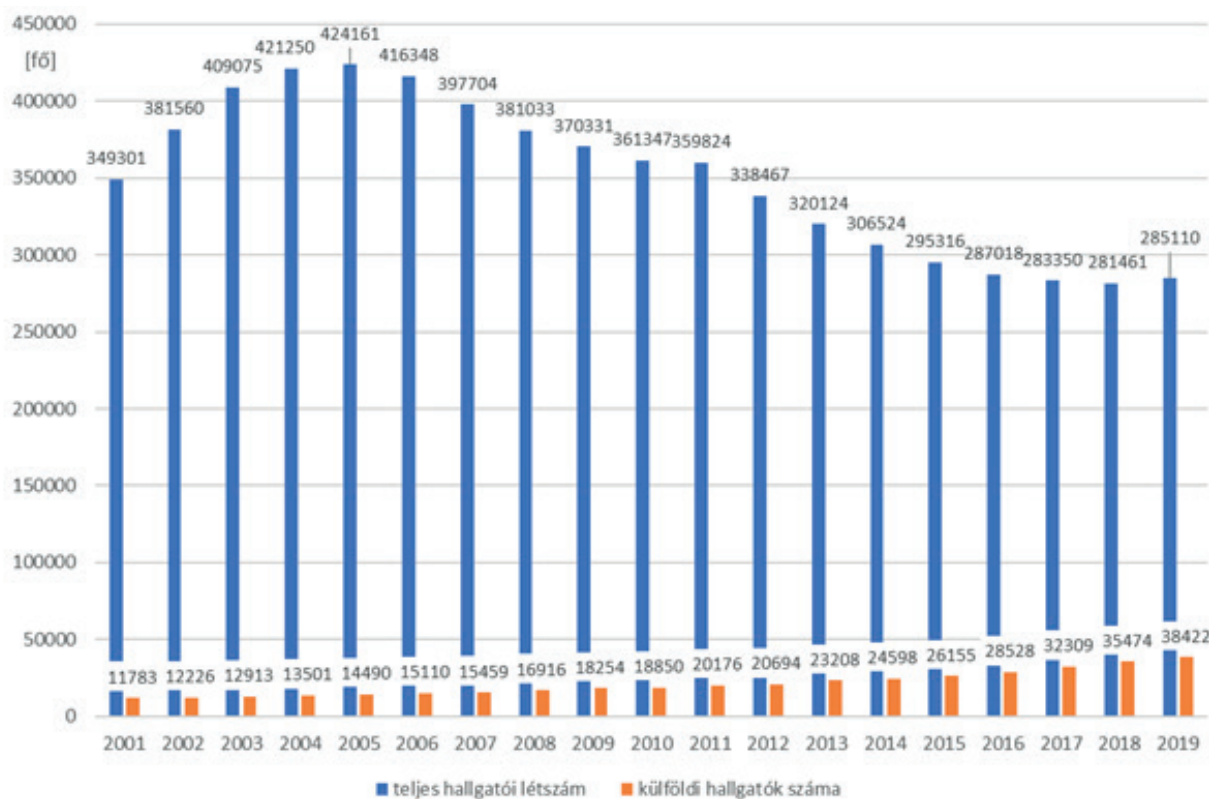
<sup>6</sup> A szakirodalomban a tanulmányi céllal érkező külföldi hallgatókat a „nemzetközi hallgató”, a célországban élő (de nem a tanulmányi okán érkező) külföldi állampolgárságú hallgatókat „külföldi hallgató” elnevezéssel illetik (Kasza, 2014; Derényi, 2014). A magyar adatgyűjtés nem teszi lehetővé ennek elkülönítését, ezért a két elnevezést szinonimaként használjuk a dolgozatban.

<sup>7</sup> A 2019/2020-as FIR-OSAP adatbázist a Tempus Közalapítvány tette hozzáférhetővé az M. Császár Zsuzsanna vezette „A befelé irányuló felsőoktatási mobilitás gazdasági hatásainak mérése” 2020, kutatás számára

<sup>8</sup> Tempus Közalapítvány

1. ábra: A magyar felsőoktatás hallgatói létszámának és az itt tanuló külföldi hallgatók<sup>9</sup> számának változása az ezredforduló után (2001–2019)

Figure 1. Changes in the number of students and the number of international students studying in Hungary after the turn of the millennium (2001–2019)

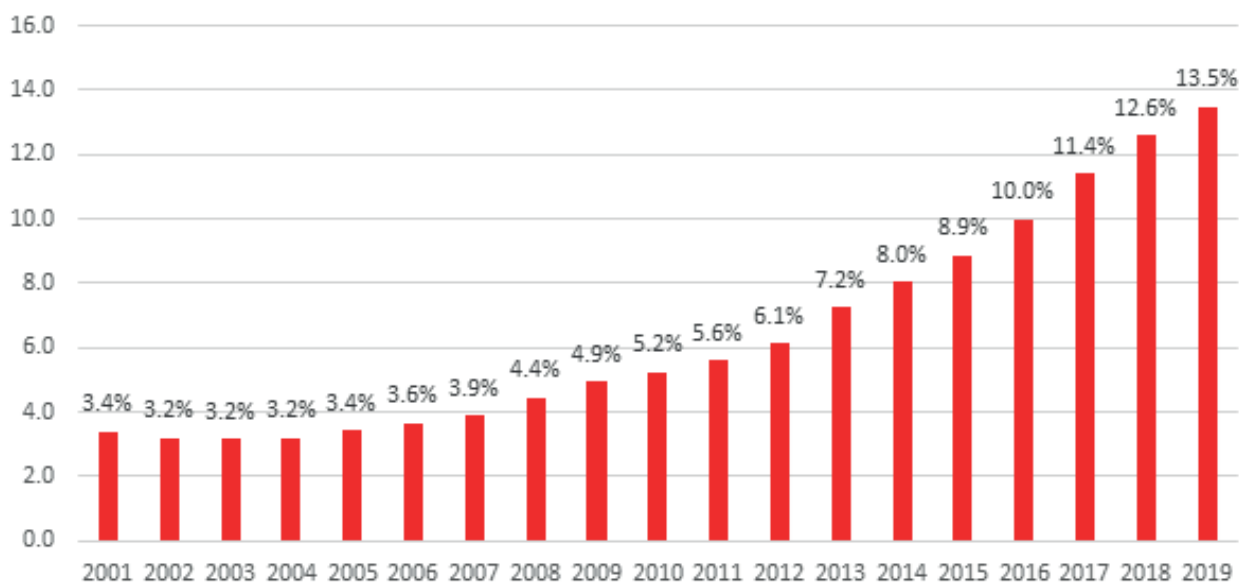


Forrás: Teperics, 2017; FIR 2018/2019, 2019/2020 adatai alapján /  
Source: Based on Teperics 2017 and FIR 2018/2019, 2019/2020 data)

A teljes magyar felsőoktatási hallgatói létszám a vizsgált 2001 és 2019 közötti periódusban mintegy 65 000 fővel csökkent (M. Császár & Wusching, 2014), ezt a mintegy 26 000 fős külföldi létszám növekedése részben ellensúlyozta, mely elősegítette a kiépült kapacitások megőrzését, lassú leépítését. Természetesen a teljes hallgatói létszám csökkenése és a külföldiek számának bővülése a külföldiek arányának erőteljes emelkedését is maga után vonta (2. ábra).

<sup>9</sup> 2013-tól az adott év október 15-i állapotot felmérő statisztikai számbavétel minden külföldi státuszú hallgatót rögzít, aki magyar felsőoktatási intézményben tanul, így a kredit-, és diploma-mobilitásban résztvevőket, illetve az előkészítő képzéseken tanulókat egyaránt (Berács, 2017).

2. ábra: A külföldi hallgatók arányának növekedése a felsőoktatás hallgatói között (2001–2019)  
 Figure 2. Increase in the proportion of international students among higher education students (2001–2019)



Forrás: FIR 2019/2020 adatai alapján / Source: based on FIR 2019/2020 data

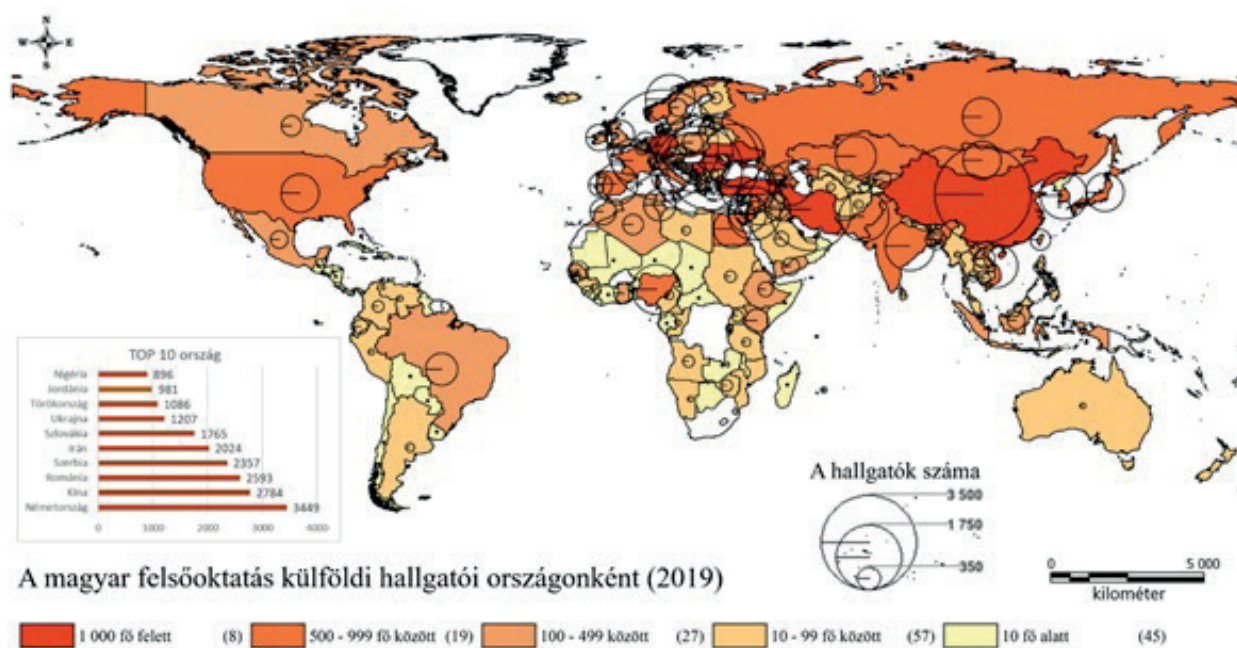
Az ezredforduló körüli 3,4%-ról az arány 13,5%-ra ugrott közel 20 év alatt. A változás vizsgálatakor kitűnik, hogy a 2005-ös évtől töretlen az emelkedés tendenciája. Sok más tényező mellett ebben az Európai Unióhoz való csatlakozásunk és a felsőoktatás Bologna-rendszerre történő áttérése játszott jelentős szerepet. 2011-től megfigyelhető, hogy az addigi 0,5%-os éves növekedés már inkább évi 1%-os emelkedést mutat. Ebben az első pár évben (2011–2016) valószínűleg a teljes felsőoktatási létszám erőteljesebb visszaesése játszott hangsúlyosabb szerepet, utána viszont a hallgatói létszám stabilizálódása mellett tapasztalhatunk erőteljes aránynövekedést. Erre a 3 000 fő körüli évi növekedésre a „nemzetköziesítés” folyamatának megerősödése szolgálhat magyarázatul. Az oktatáspolitikai intézkedésként is értelmezhető Stipendium Hungaricum ösztöndíj program, mely a déli és keleti politikai nyitás jegyében Afrika és Ázsia hallgatóinak kínál támogatást, valamint a felsőoktatási intézmények aktivizálódása (erőteljes marketing tevékenység) egyaránt jelentős szerepet játszanak ebben a folyamatban.

A világ mintegy 200 országát tekintve (193 független, 4 társult, 8 de facto, 3 vitatott államiságú ország) a 2013/14-es tanévben 152, 2016/17-ben 160, a 2019/2020-as évben már 164 országból érkeztek hallgatók Magyarországra.

A magyar felsőoktatásban megjelenő külföldi hallgatók országonkénti megoszlásában legalább két háttértényező felismerhető (3. ábra). Egyrészt, a hallgatók származási helye a küldő ország népességszáma által érdemben befolyásolt. A nagy népességszámú (100 millió lakos körüli, feletti) országok természetes módon nagyobb hallgatói számokkal jelennek meg mindenütt a világban, így nálunk is a vendégek között. Közöttük fejlett országok (Németország, Amerikai Egyesült Államok, Japán, Dél-Korea) is találhatóak.



3. ábra: A magyar felsőoktatás külföldi hallgatói országonként (2019)  
Figure 3. International students in the Hungarian higher education by sending country (2019)



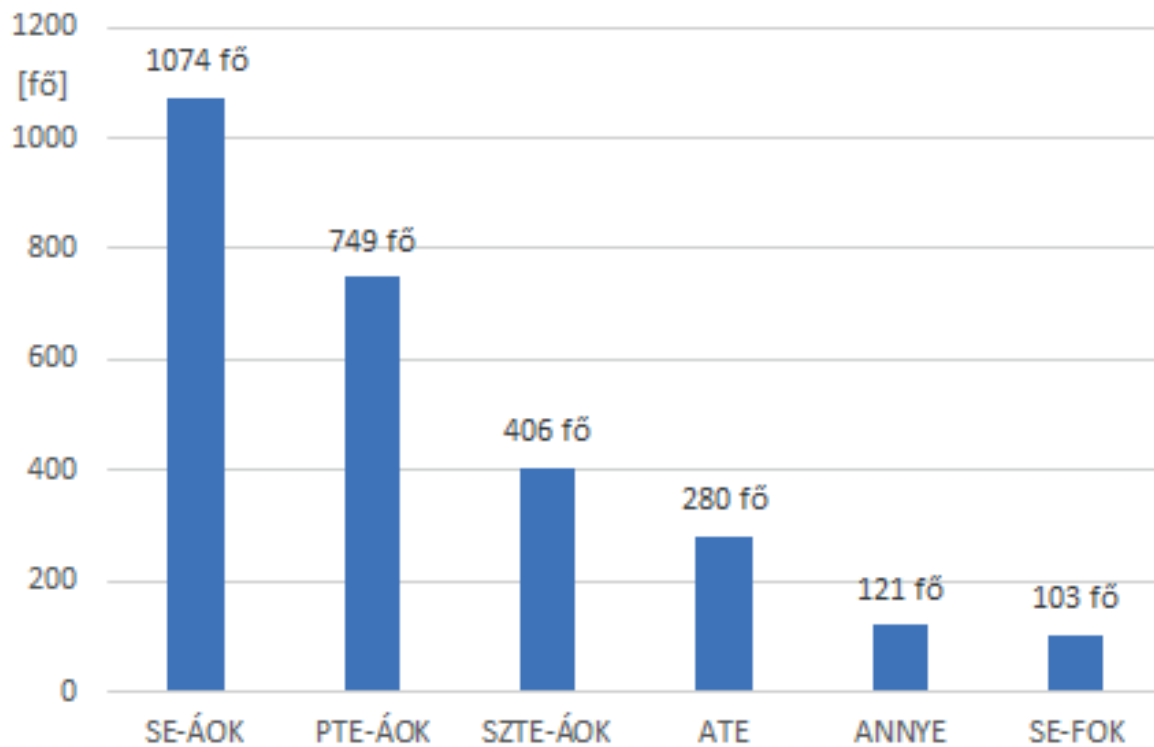
Forrás: FIR 2019/2020 adatai alapján / Source: based on FIR 2019/2020 data

A nemzetközi trendbe illeszkedik ez a jelenség, a fejlett országok is használják a tudástranszfer ilyen, számukra olcsónak tekinthető formáját. Kína, Irán, Törökország és Nigéria esetében már kicsit más a helyzet. Itt az egyes országok felzárkózási törekvései, illetve a hazai kapacitások hiánya, szűkös volta (Nigéria) is szerepet játszik. Globális skálán nézve a hallgatók általánosságban keletről nyugatra (Brooks & Waters, 2013), a fejlettebb térségek, illetve a jól kiépített felsőoktatás felé irányuló mozgásnak a tendenciája ismerhető fel a nemzetközi tanulmányi célú migrációs folyamatokban, ez bizonyos tekintetben tetten érhető a magyar felsőoktatás iránti keresletben is.

A másik jól érzékelhető földrajzi csomópont a szomszédos országokból kiinduló, a magyar egyetemeket célzó peregrináció. Ebben az esetben Szlovákia (Felvidék), Ukrajna (Kárpátalja), Románia (Partium és Erdély), és Szerbia (Vajdaság) irányából érkeznek a kisebbségi magyarságból származó hallgatók. Hazai kutatók az ezredforduló óta foglalkoznak e jelenség egyes vetületeivel, mint a migráció területi sajátosságai (Takács, 2013), a külföldi hallgatók családi, gazdasági háttere (Erdei, 2005), egyetemválasztásuk és elégedettségük (Dukai, 2019), a magyar felsőoktatás helyzetéről szóló munkák is rendre megemlítik a határon túli magyarok mobilitását (Berács, 2017; Kovács & Temesi, 2018). A kisebbségek jelenléte a közép-európai országok felsőoktatási intézményeiben a nyelvi és etnikai alapú tanulási migráció részeként szintén növeli a nemzetközi hallgatók számát. Magyarországon ez stabilan éves szinten 7-8 ezer magyar nemzetiségű határon túli hallgatót jelent. A nemzetközi hallgatók számához mért arányuk az ezredforduló körüli 63%-ról az idő előrehaladtával és a nem magyar anyanyelvű nemzetközi hallgatók számának növekedésében a 2019/2020 tanévben 20%-ra esett vissza. A nem magyar anyanyelvű külföldi hallgatók és a határon túli magyar nemzetiségű hallgatók összlétszáma feltette Magyarországot a nemzetközi hallgatói migrációs térképre.

Az elmúlt évek tendenciáinak megfelelően a legnagyobb hallgatói létszámmal (3 449 fő) a Németországból érkezők szerepelnek. A számuk hat év alatt több, mint ötödével (21%) emelkedett. Döntően diplomaszerzés céljából érkeznek, és az orvosképzést célozzák meg, de az Erasmus+ csereprogram keretében is innen jött az elmúlt években a legtöbb diák (4. ábra).

4. ábra: A 100 fő feletti német állampolgárságú hallgatóval rendelkező karok a magyar felsőoktatásban (2019)  
 Figure 4. Faculties with more than 100 German students in the Hungarian higher education (2019)



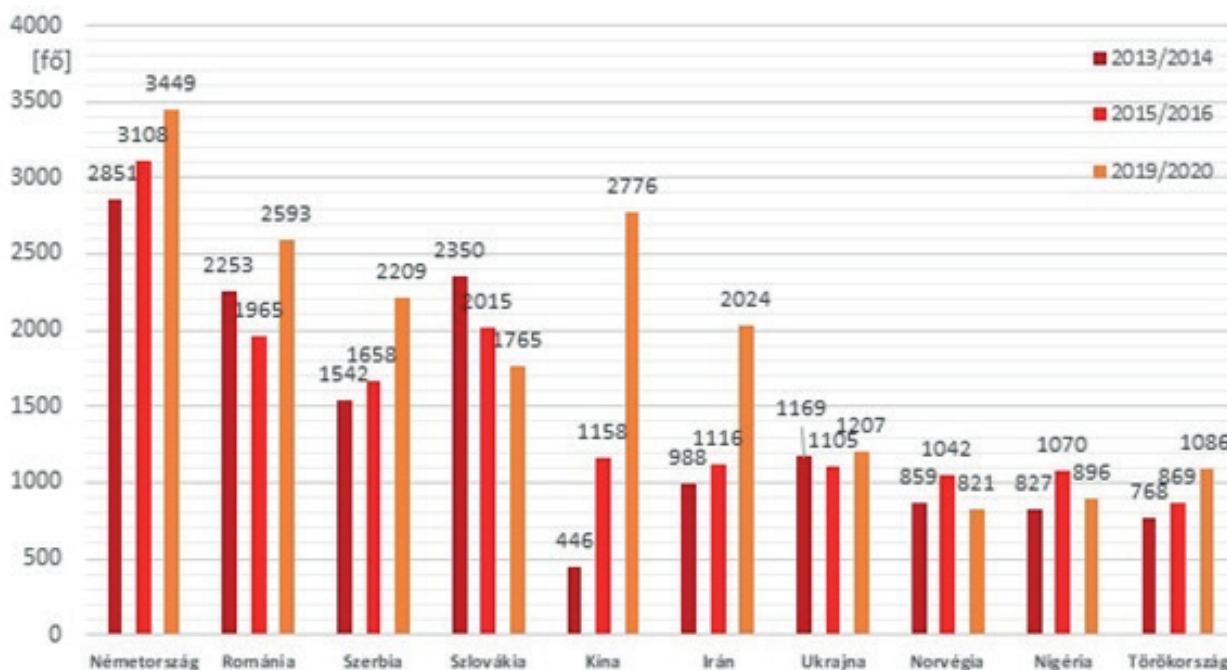
Forrás: FIR-OSAP 2019 adatai alapján / Source: based on FIR-OSAP 2019/2020 data

## A létszámváltozás küldő ország szerinti tendenciái

A tíz legnagyobb küldő ország vonatkozásában Kína és Irán esetében látszik a legdinamikusabb létszámnövekedés (5. ábra).

5. ábra: A magyar felsőoktatásban tanuló külföldi hallgatók száma a 10 legnagyobb küldő ország szerint (2013/2014–2019/2020)

Figure 5. International students studying in Hungarian higher education by the ten largest sending countries (2013/2014–2019/2020)

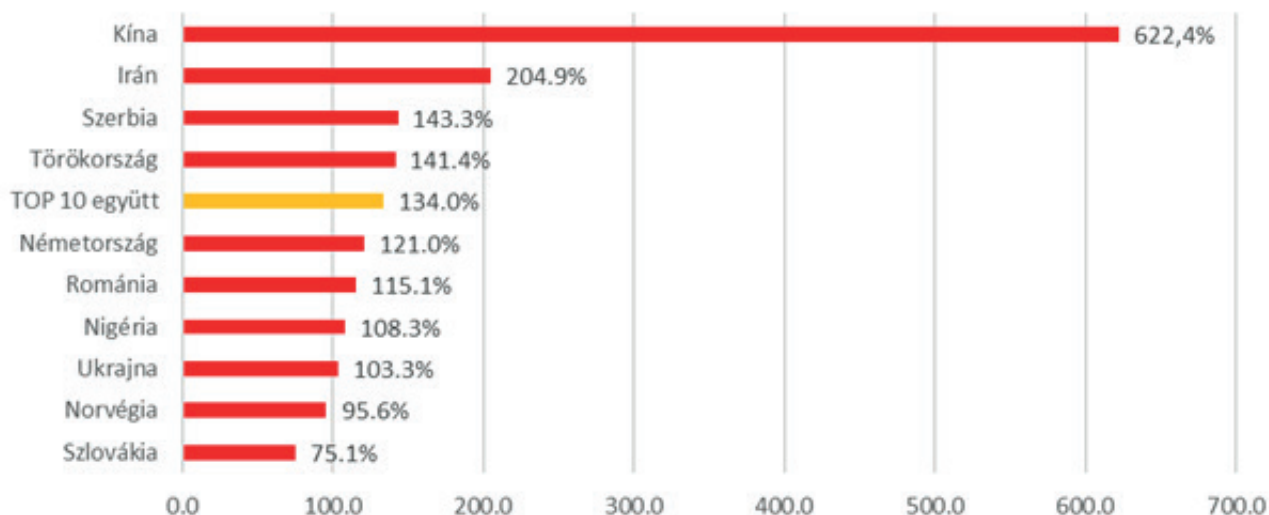


Forrás: FIR 2019/2020 adatai alapján / Source: Based on FIR 2019/2020 data

Általában igaz, hogy a TOP 10-ben megjelenő küldő országok növelték a küldött hallgatók számát, átlagosan egyharmadnyi növekménnyel (6. ábra).

6. ábra: A legtöbb hallgatót küldő 10 ország létszámnövekedése 2013 és 2019 között (2013=100%)

Figure 6. Increase in the number of students from the top 10 sending countries between 2013 and 2019 (2013 = 100%)



Forrás: FIR 2019/2020 adatai alapján / Source: Based on FIR 2019/2020 data

Átlag alatti növekedéssel, de még pozitív értékekkel jellemezhető Románia, Nigéria és Ukrajna hallgatói létszámainak változása. A 2013-as érték alá csökkent valamivel a Norvégiából érkező hallgatók száma, vélhetően azért, norvég állam változtatott a magyar diplomák elismerésén<sup>10</sup>. A 2019/2020-as évben Norvégia ezzel kiesett a 10 legnagyobb hallgatói létszámot küldő országok közül, a 2019-ben Magyarországon tanuló 821 fővel már csak a 14. legnagyobb küldő ország lett. Hasonló helyzetben volt korábban Izrael, ahonnan stabilan 5-600 fő közötti létszámban érkeztek és érkeznek hallgatók, de a TOP 10-be már nem fér be. 2013-ban 691 izraeli diák tanult nálunk, 2016-ban csak 577, 2019-ben 505 fő, ami a sorban a 28. helyre elegendő (Berács, 2017). Izrael helyére – ellentétes irányú tendencia nyomán – Jordánia került 981 fővel. Itt a Stipendium Hungaricum ösztöndíjjal rendelkező hallgatók számának emelkedése (közülük 826 fő) jelentett előrelépést. Visszaesés tapasztalható Szlovákia esetében is 2013-hoz képest közel 600 fővel, amely azért is meglepő, mert a többi szomszédos országból érkező, elsősorban magyar kisebbségi hallgató száma nem csökkent, sőt Románia esetében, ahol korcsoport arányosan a legtöbb magyar nyelvű felsőoktatási intézmény áll rendelkezésre, még emelkedett is.

Átlag körüli, kissé e feletti növekedést láthatunk Törökország és Szerbia esetében. A török hallgatók negyede (277 fő) esetében szintén a Stipendium Hungaricum hatása érezhető, emellett az Erasmus+ programban is előkelő helyet foglal el a küldő országok között. A szerbiai hallgatók főként a magyar nyelvű kisebbség köréből érkeznek, létszámuk limitált. Ha határon túli magyar kisebbségi területekről hazánkban tanulókat nézzük, arányaiban a legtöbb magyar nemzetiségű diák Szerbiából érkezett (FIR, 2019/2020).

Érdekesen alakult Brazília helyzete. A „Tudomány határok nélkül” program keretében 2014/15-ben rekordszámú (1 362) hallgató tanult Magyarországon (5. legnagyobb létszámot jelentette abban az évben). 2016-ban viszont csak 52 fő, majd 2019-ben 423 fő (ezzel 29. a sorban), amiből 312 fő (72,5%) a Stipendium Hungaricum támogatásával vesz részt a magyarországi képzésekben.

Duplázódott az Iránból érkező hallgatók, hatszorozódott a kínaiak száma a 2013 és 2019 között eltelt hat évben. Kína 2014-ben került a TOP 10-be, és 2016-ban már az 5. helyet foglalta el, napjainkban (2019/2020) a második legnagyobb küldő országnak tekinthető, az összes magyar egyetemi képzésben résztvevő külföldi hallgatónak a 7 %-át biztosítja. Kína egyébként tipikus hallgató-exportőrnek tekinthető a világban, a külföldön tanuló diákok 23%-át adja (OECD, 2020). A létszámukból következően sok felsőoktatási karon (108) feltűnnek a kínai hallgatók, de a németektől eltérő a szakirányok választása. Az általános orvos, fogorvosképzésben alig jelennek meg, az orvos-egészségügyi képzésekben is összesen kevesebb, mint tizedük, vagyis 244 fő (8,8%) tanul az alábbi sorrendben: a Pécsi Tudományegyetem (89 fő), Debreceni Egyetem, (73 fő), Semmelweis Egyetem (64 fő) és Szegedi Tudományegyetem (18 fő). A hallgatók mintegy fele a gazdaság- és társadalomtudományi szakokat (karokat) preferálja, ezt követi 20 százalékkal a STEM<sup>11</sup> képzések csoportja, míg 14 százalékkal tanul

<sup>10</sup> <https://magyarnemzet.hu/archivum/kulfold-archivum/pacba-kerultek-az-elte-n-vegzett-norveg-pszichologus-hallgatok-3874634/>

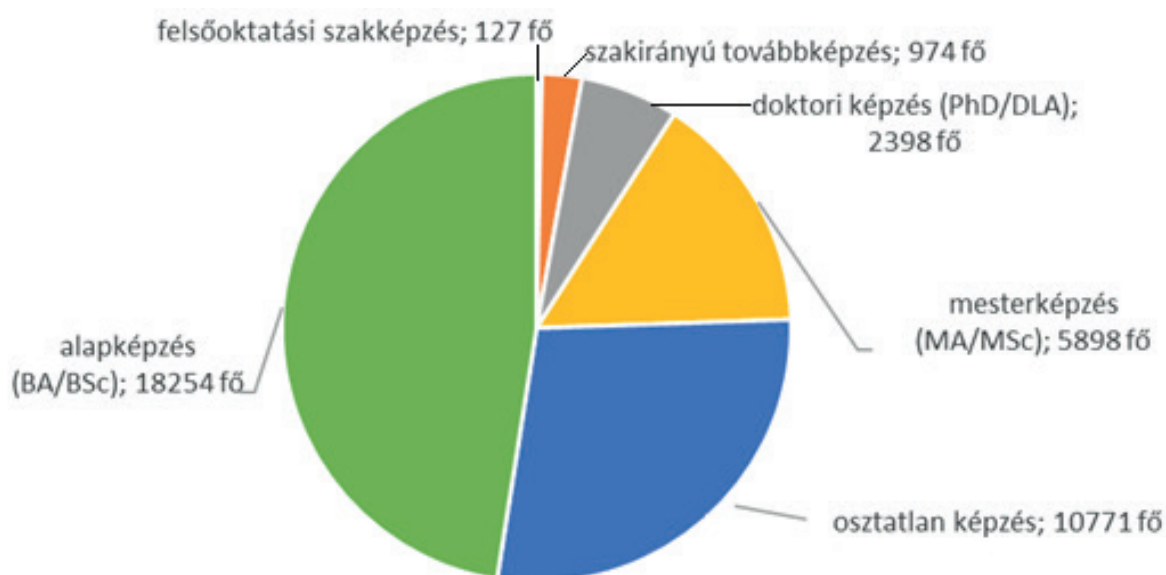
<sup>11</sup> STEM= Science + Technology + Engineering + Mathematics = Tudomány + Technológia + Mérnöki tudományok + Matematika

bölcsész és társadalomtudományi területen. A külügyi stratégiákkal<sup>12</sup> összhangban nagy lendületet ad a kínai hallgatók gyarapodásának a hazai és a kínai felsőoktatási intézmények közötti közvetlen együttműködések kiépítése, továbbá az egyetemek toborzási aktivitása sem elhanyagolható tényező. Előbbit támasztja alá egy a Pécsi Tudományegyetemen (PTE) végzett esettanulmány, mely korrelációt talált az intézmény kínai egyetemekkel fennálló együttműködési megállapodásai, valamint a PTE-n tanuló kínai hallgatók származásának területi eloszlása között (Tarrósy & Vörös, 2019).

## A külföldi hallgató képzési szint szerinti jellemzői

A 2019/2020-as tanévben 810 szakon tanultak külföldiek a magyar felsőoktatásban. A hallgatók közel fele (47,5%) alapképzésben, 15%-a mesterképzésben, 28%-a osztatlan képzési formában (jog, orvos- és tanárképzés<sup>13</sup>) vett részt Magyarországon. Viszonylag magas (6,2%) a doktori képzésekben megjelenők száma (7. ábra). Ez utóbbiban jelentős szerepe van a Stipendium Hungaricum (SH) programnak, hiszen míg 2017-ben a külföldi doktori hallgatók közel felét SH hallgatók adták (Berács, 2017), az utolsó mért tanévben 2019/2020-ban az SH doktoranduszok száma 1538 volt, tehát arányuk a doktori képzésben résztvevő külföldiek között 64%-ra nőtt.

7. ábra: A külföldi hallgatók megjelenése a felsőoktatási képzések szintjein  
Figure 7. International students by levels of training in the Hungarian higher education (2019/2020)



Forrás: FIR 2019/2020 adatai alapján / Source: Based on FIR 2019/2020 data

<sup>12</sup> A kínai „Övezet és Út Kezdeményezés” részét képezi a programban résztvevő országok népei közötti kapcsolat fejlesztése, mely magában foglalja a hallgatói mobilitás támogatását is. Ehhez hasonlóan a magyar keleti nyitás stratégia érvényesül a Stipendium Hungaricum ösztöndíj program keretében.

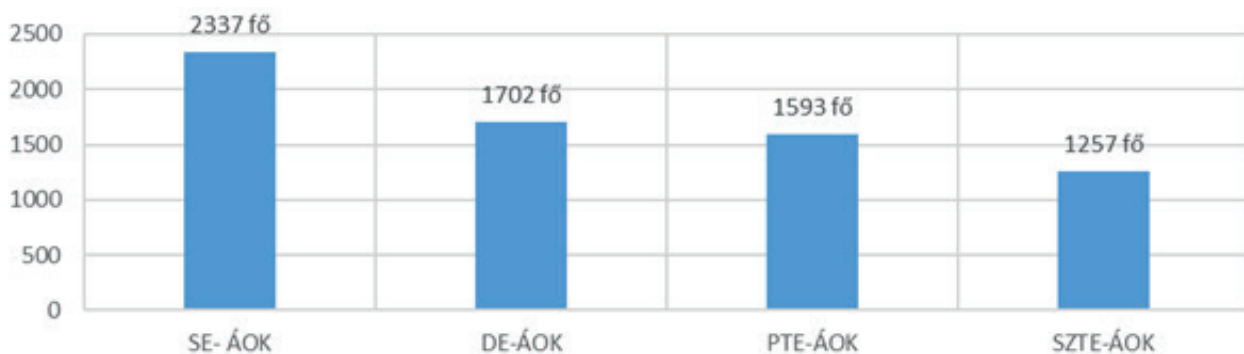
<sup>13</sup> Elsősorban a szomszédos országból érkező kisebbségi magyarságból származó fiatalok vesznek részt tanárképzésben magyar nyelven

## A szakválasztás jellemzői

A magyar felsőoktatásban tanuló külföldiek közel harmada (29%) az orvos-egészségügyi képzéseket választja. Ez a csoport az általános orvos, fogorvos, gyógyszerész képzés mellett egészségügyi képzésekben (népegészségügyi, gyógytornász, ápoló stb.) vesz részt. Az orvos-egészségügyi képzésen belül a 6 889 általános orvos, az 1 175 fogorvos és a 746 gyógyszerész hallgató száma kiemelkedő.

A négy orvosképzést folytató egyetem sorrendje, képzési kapacitása komoly eltéréseket mutat (8. ábra). A Semmelweis Egyetemen közel duplája az egészségügyi területen tanuló külföldi hallgatók száma, mint a Szegedi Tudományegyetemen.

8. ábra: Az általános orvosképzés külföldi hallgatói a magyar egyetemeken (2019)  
Figure 8. International students attending general medical courses at Hungarian universities (2019)

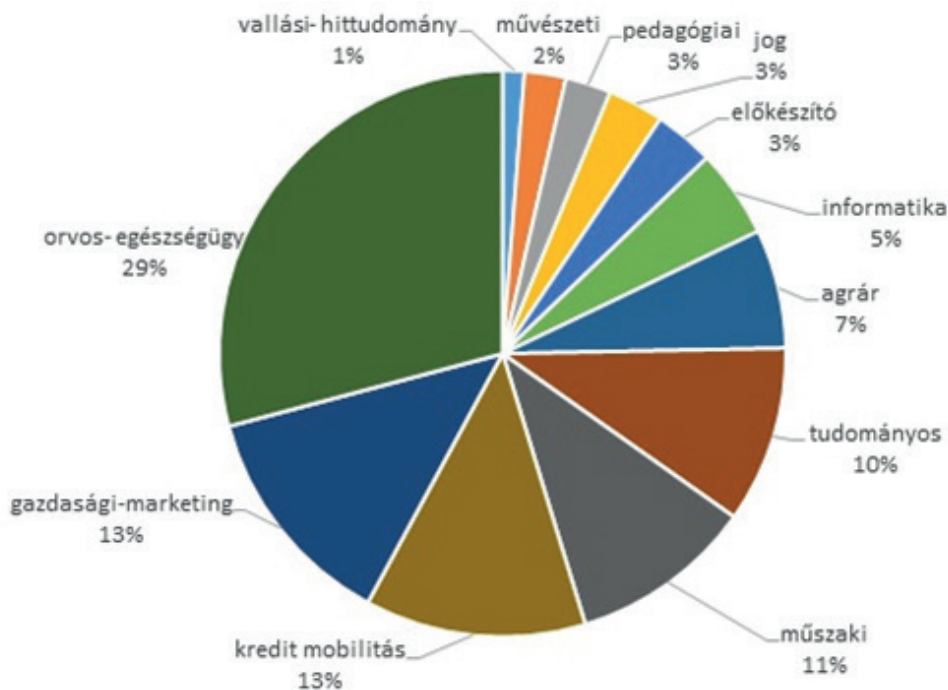


Forrás: FIR-OSAP 2019 adatai alapján / Source: based on FIR 2019/2020 data

A három német nyelvű orvosképzést is folytató egyetem, a Semmelweis Egyetem (SE), a Szegedi Tudományegyetem (SZTE) és a Pécsi Tudományegyetem (PTE) esetében egyértelmű a német hallgatók súlya. A SE esetében az Ausztriából érkező hallgatók (32 fő) is bekerültek a küldő országok TOP 10-ébe. 12. helyen (16 fővel) a pécsi és hat fővel a szegedi képzésben is jelen vannak. Debrecenben csak egy fő érkezett Ausztriából, 19 fő Németországból, ugyanis Debrecenben nincs német nyelvű orvosképzés. Érdekes a norvég hallgatók pécsi és budapesti nagy létszáma, miközben Szegeden (16 fővel a 11. legtöbb hallgatót küldő nemzet), Debrecenben csak a 29. helyen található a rangsorban 11 fővel. A nigériai hallgatók leginkább a DE-t választják, a franciák és az amerikaiak a SE-t, az irániak a SZTE-t. A debreceni TOP 10-be kerülők közül nyolc ország esetében igaz, hogy a magyar orvosképzésbe küldött hallgatóik legtöbbször a debreceni felsőoktatást preferálják. Mindenütt jelen van a legnagyobbak között Irán, Japán, Dél-Korea és Izrael. Kína egyelőre csak Pécsen, Tajvan Debrecenben jelent komoly súlyt a vendéghallgatók között. Hasonló növekedési ritmus várható a TOP 10-be Pécsen és Szegeden bekerülő Törökország esetében is.

A népszerűségi sorban az orvos- és egészségügyi képzéseket a 10% feletti aránnyal rendelkező gazdasági-marketing (13%) és a műszaki (11%) és a tudományos területek (10%) követik. A műszaki csoportba a mérnökképzést, a tudományosba pedig a „tudományegyetemi” (bölcész, természettudományos) képzéseket soroltuk (9. ábra). A gazdasági és műszaki területeken megfigyelhető növekedés viszonylag új keletű jelenség. Itt az Stipendium Hungaricum ösztöndíjjal tanuló hallgatók adják a bázist. Körülbelül egyébként a legnépszerűbb képzések az informatikához, gazdasági képzésekhez és a műszaki, mérnöki területekhez tartoznak.

9. ábra: A külföldi hallgatók tudományterületi megoszlása (2019/2020)  
Figure 9. The proportion of different academic disciplines chosen by international students (2019/2020)



Forrás: FIR 2019/2020 adatai alapján / Source: based on FIR 2019/2020 data

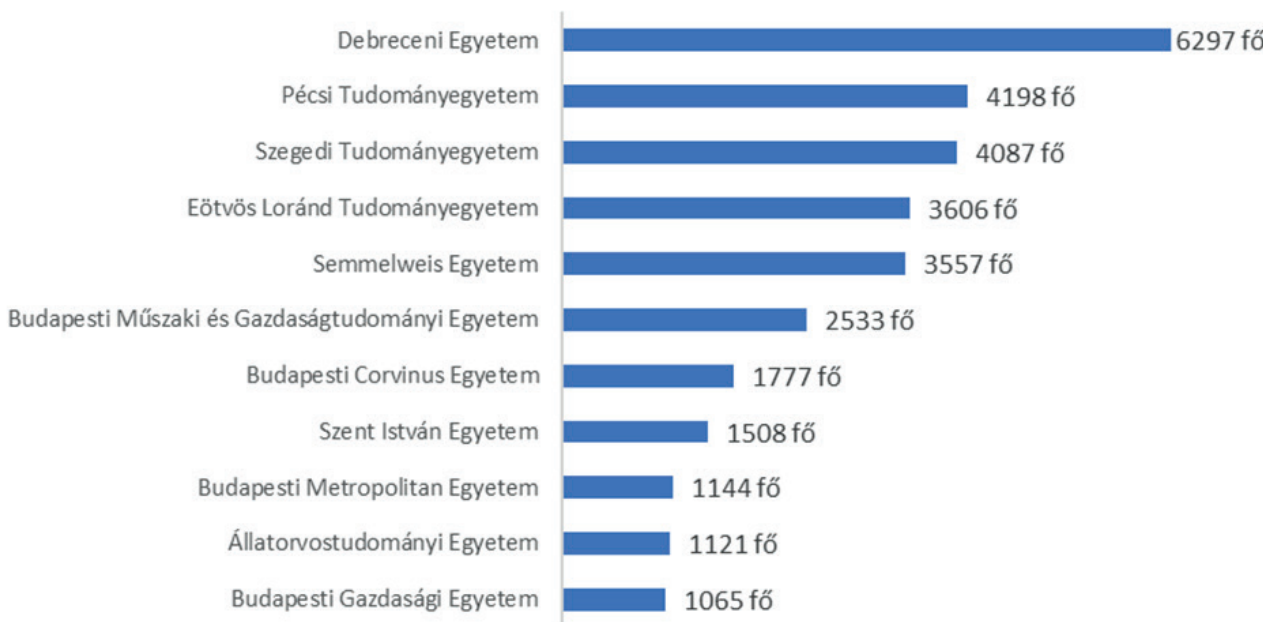
Az agrárképzések 7%-os arányába a hazai felsőoktatási intézmények külhoni képzései is benne foglaltatnak<sup>14</sup>. Az informatikai képzések 5%-os aránya a terület nemzetközi jellegéhez viszonyítva alacsonynak tekinthető, amit alig kompenzál a már említett növekvő számú Stipendium Hungaricum ösztöndíjas hallgató. A jogi és pedagógiai képzések – ahogy a vallási-hittudományi képzések is – ország specifikusságuk okán képezhetnek csak 3-3%-os súlyt, ezeket jellemzően a határon túli magyar anyanyelvű, de külföldi állampolgárok veszik igénybe. A művészeti képzések pedig jellemből adódóan nem tartoznak a tömegképzés kategóriájába (9. ábra). A gazdasági képzések esetén az 1 270 fő gazdálkodás-menedzsment és a 385 fő turizmus-vendéglátás szakos hallgató; az 1.943 fős informatikusból a mérnökinformatikusok (803 fő) és a programtervező informatikusok (911 fő) emelhetők ki. Műszaki területen a gépészmérnök (633 fő), építőmérnök (424 fő) és a villamosmérnök (417 fő) képzések a legnagyobb létszámúak. A tudományos képzésekben (bölcész és természettudományos szakok) már kisebb létszámú csoportokban jelennek meg a külföldi hallgatók, itt már ritkább a százas nagyságrendű képzések száma. Ebbe a kategóriába csak a kommunikáció-médiatudomány (368 fő), anglistika (362 fő), biológia (191 fő), biomérnök (136 fő), történelem (101 fő) szakos hallgatók tartoznak bele. Érdekes eleme a felsőoktatásnak a (jellemzően orvosi és nyelvi) előkészítő képzésekben megjelenő 1 314 hallgató. Őket a felvételi után egy évig a választott egyetemen nyelvi (angol) és szakmai előképzésben részesítik.

<sup>14</sup> A magyar statisztikai adatgyűjtés jellemzője, hogy nem tartalmazza a külföldön akkreditált (de Magyarországon folytatott képzések) külföldi állampolgárságú hallgatóit, de a Magyarországon akkreditált (külföldön folyó) képzések idegen állampolgárságú hallgatóit igen (Berács, 2017).

## A legnagyobb létszámban külföldieket fogadó intézmények és az ott tanulók küldő országai

A 2019/2020-as tanévben 64 magyar felsőoktatási intézmény fogadott külföldi hallgatót. Az intézmények ötöde 10 fő, fele 100 fő, közel négyötöde (78,3%) 500 fő alatti külföldi oktatását végzi. Tizenkét intézményben tanul ezer főnél több külföldi, ők az összes vendéghallgatónak a négyötödét (80,4%) teszik ki (10. ábra).

10. ábra: Az 1.000 főnél több külföldit oktató intézmények (2019)  
Figure 10. Higher education institutes with over one thousand international students (2019)



Forrás: FIR-OSAP 2019 adatai alapján / Source: Based on FIR-OSAP 2019 data

Az ezredforduló után bekövetkezett létszámnövekedés eredményeként a legnagyobb külföldi hallgatói létszámot fogadó intézmény a Debreceni Egyetem. A Semmelweis Egyetemtől vette át a vezető pozíciót. A váltás hátterében a külföldi hallgatók szakirány választásának diverzifikálódása is nyomon követhető. Amióta már nem csak az orvosképzésbe érkeznek a külföldi hallgatók, azóta a nagy és komplex (orvosképzéssel is foglalkozó) universitasok kerültek előtérbe. A széles képzési palettán még mindig komoly a súlya az orvos-egészségügyi képzéseknek (az általános orvosok, fogorvosok mellett előtérbe kerültek más egészségügyi szakmák is), de a műszaki, gazdasági területek is komoly vonzerőt jelentenek. A lista első három helyezettje a debreceni, a pécsi és a szegedi tudományegyetemek (DE, PTE, SZTE) ennek okán léptek az élre. A sorban következő intézmények mindegyike valamilyen szakegyetemi kiindulóponttal és hagyományokkal rendelkezik, és a felsőoktatás tömegesedésének folyamatában szélesedő palettával bír. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) a tudományegyetemi képzéseivel (napjainkban induló gazdálkodástudományi képzéssel), a „csak” egészségügyi (az osztatlan képzések – általános orvos, fogorvos, gyógyszerész – mellett, konduktor, egészségügyi szervező, ápoló, egészségügyi gondozó, védőnő, népegészségügyi ellenőr) képzésekkel foglalkozó Semmelweis Egyetem (SE), az alapvetően mérnökképzésre specializálódott Budapesti



Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem (BME) (építész-, építő-, gépész-, közlekedés és jármű-, vegyész-, és villamosmérnök, valamint gazdaság-, társadalom- és természettudományos képzései), a közgazdasági meghatározottságú Budapesti Corvinus Egyetem (BCE) (gazdálkodás-, közgazdaság- és társadalomtudományi képzések), az agrár kiindulópontú, gödöllői központú volt Szent István Egyetem (SZIE) ma már Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem (MATE)<sup>15</sup> (agrár-, gazdaság és társadalom-, élelmiszer-, kertészet-, környezet-, építéstudományi, tájépítészeti és településtervezési képzések) képzési kínálata értelemszerűen szűkebb. A Budapesti Metropolitan egyetem (METU) új elem a TOP 10-ben. Művészeti képzései (designkultúra, televíziós műsorkészítés stb.), valamint üzleti, kommunikációs és turizmus területén zajló felsőfokú szakképzései, alapképzései sok külföldit vonzanak. Az Állatorvostudományi Egyetem (ATE) a leginkább koncentrált állatorvosképzésével is 1000 fő fölé került a külföldiek vonatkozásában. Közös jellemző (SE és az ATE kivételével), hogy a székhelyen kívüli képzések az intézmények hallgatói létszámai tekintetében szerepet kapnak, de a külföldiek zöme mégis a székhelyen tanul.

1. táblázat: A 10 legnagyobb küldő ország és a 10 legnagyobb fogadó egyetem rangsora a 2019/2020-as tanévben  
Table 1. Ranking of the top 10 sending countries and the top 10 host universities in the academic year 2019/2020

	DE	PTE	SZTE	ELTE	SE	BM(G)E	BCE	SZIE	METU	ATE	Összes
<b>Németország</b>	19	782	424	154	1205	91	95	19	16	280	3449
<b>Kína</b>	376	430	127	326	64	171	374	80	184	7	2776
<b>Románia</b>	515	120	150	282	85	153	72	144	52	16	2593
<b>Szerbia</b>	11	172	1267	171	36	29	36	165	15	6	2209
<b>Irán</b>	403	398	505	59	446	59	8	11	39	3	2024
<b>Szlovákia</b>	78	40	45	360	109	91	103	108	39	5	1765
<b>Ukrajna</b>	331	23	13	181	21	42	46	79	13	4	1207
<b>Törökország</b>	107	161	95	77	29	114	47	43	118	3	1086
<b>Jordánia</b>	307	182	58	60	5	142	26	49	2	2	981
<b>Nigéria</b>	577	90	28	18	31	33	11	16	17	1	896
<b>TOP 10 együtt</b>	2724	2398	2712	1688	2031	925	818	714	495	327	18986
<b>Egyetem összes</b>	6297	4198	4087	3606	3557	2533	1777	1508	1144	1121	38422
<b>10 aránya [%]</b>	43.2	57.1	66.3	46,8	57.1	36.5	46	47.3	43.2	29,1	49.4

Forrás: FIR-OSAP 2019 adatai alapján  
(pirossal jelezve azt az egyetemet, ahol az adott országból a legtöbbet tanulnak) /  
Source: Based on FIR-OSAP 2019 data  
(red color indicates the universities where the most students study from a given country)

<sup>15</sup> Az. 1. számú táblázatban a 2019. évi őszi adatgyűjtési időszakból még a SZIE adatai szerepelnek, a MATE 2021 januárban jött csak létre.

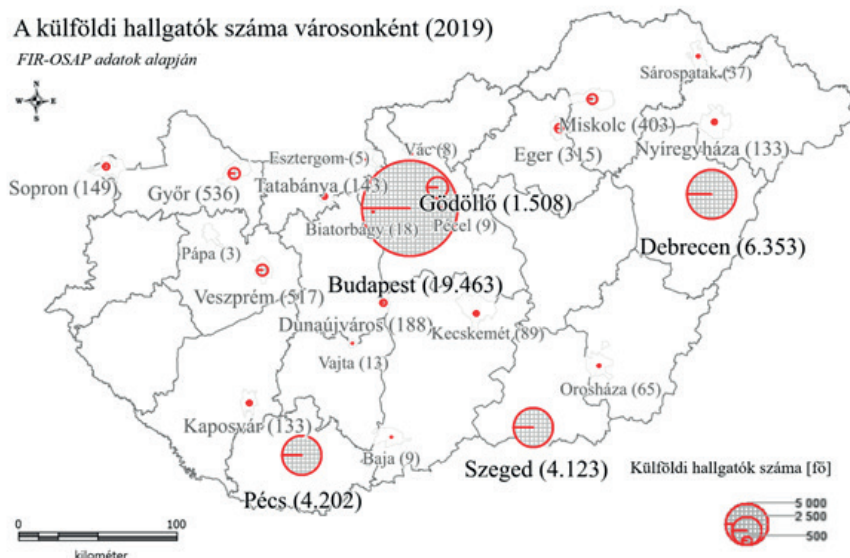
Az intézmények kiválasztásában csak a határon túli hallgatók esetében ismerhető fel a földrajzi közelség szerepe. A Romániából és Ukrajnából érkezők a Debreceni Egyetemet, a Szerbiából érkezők a Szegedi Tudományegyetemet, a Szlovákiából érkezők pedig az Eötvös Loránd Tudományegyetemet választják leginkább.

Valószínűleg az intézményi marketing és a kialakult kapcsolati hálók következményeként felismerhetők átlagnál erősebb kötődések. A kínaiak és a törökök számára Pécs, az irániak számára Szeged vonzó. Debrecen esetében a Nigériából és a Jordániából származó hallgatók esetében ismerhető fel hasonló jelenség. Nigériából érkezett a legtöbb külföldi (577 fő) Debrecenbe. A magyar felsőoktatásban tanuló nigériai hallgatók kétharmada (64,4%), a jordánok harmada (31,3%) Debrecenben tanul. A nagy vidéki egyetemek közül a 10 legtöbb hallgatót küldő ország hallgatóinak 43,2%-os súlya Debrecenben a legkisebb, átmenetet mutat Pécs (57,1%) és a legkoncentráltabb Szeged (66,3%) esetében (1. táblázat). A DE külföldi hallgatói jobban szétoszlának az országok vonatkozásában. 10 országból érkeznek 200 fő feletti és újabb kilencből 100 feletti számban. Pécs esetében ugyanez 4 ország 200 fő, és újabb 7 ország 100 fő felett. Szegeden 3 ország 200, újabb 3 országból érkeznek 100 fő felett. Az egyetemenkénti listákon 10. és 1. ország közötti eltérés Debrecenben 2,8, Pécsen 6,5, Szegeden pedig 16,9-szeres. Itt a legerősebb a koncentráció.

### **A tanulmányok városai**

A magyar felsőoktatási intézmények térképi megjelenítésekor az intézmény székhelyét vettük alapul. Ismert, hogy a felsőoktatási intézmények székhelyükön kívüli kihelyezett képzéseket is folytatnak (pl.: a Kodolányi János Egyetem (KJE) Orosháza székhelyű, de a képzései zöme Budapesten folyik, ötöde Székesfehérvárott, tizede Orosházán), de csak intézményi bontásban állnak rendelkezésünkre adatok. Külföldi hallgatók vonatkozásában amúgy is állítható, hogy nagy többségük az intézmény székhelyét célozza meg (M. Császár & Wusching, 2018). A főváros és a nagyobb városaink vannak a célkeresztben, megyeszékhely lépték alatti településekre (Sopron kivételével) tízes nagyságrendben kerülnek csak külföldiek (12. ábra).

12. ábra: Külföldi hallgatók száma városonként (2019)  
 Figure 12. Number of international students by cities (2019)



Forrás: FIR 2019/2020 adatai alapján / Source: based on FIR 2019/2020 data

A településenkénti arányok a magyar felsőoktatás kapacitás-viszonyaival párhuzamosíthatók. Budapesten tanul a külföldiek kicsivel több, mint fele. A sorban következő Debrecen, Pécs és Szeged sem meglepetés. Gödöllő lóg ki a sorból és megelőző létszámával regionális központokat (Miskolc, Győr). A jelenség hátterében a szakegyetemeken induló képzési paletta szűkebb volta, az intézmények ismertsége, hírneve is szerepet játszanak. Továbbá a Magyar Agár-, és Élettudományi Egyetem (MATE) élvezi Budapest közelségét és azt is, hogy karainak fele (élelmiszer-, kertészet-, építéstudományi, valamint a tájépítészeti és településtervezési és részben a gazdaság és társadalomtudományi kar is) budapesti képzőhelyen működik. A legkisebb külföldi hallgatói létszámmal működő intézmények vallási-egyházi képzéseket folytatnak, jellemzően határon túli hallgatók részvételével.

## KÖVETKEZTETÉSEK

A hazai nemzetközi hallgatói mobilitás aktuális tendenciáit a legfrissebb felsőoktatási statisztikai adatok elemezve megállapíthatjuk, hogy Magyarország az ezredfordulót követően aktívan bekapcsolódott a nemzetközi tanulási mobilitásba, a nemzetközi hallgatók száma dinamikusan növekedésnek indult, a millennium óta megháromszorozódott. Mára az oktatási szolgáltatást vásárló nemzetközi hallgatók létszáma jelentősen meghaladja a nyelvi és etnikai alapú mobilitás által motivált, magyar állampolgársággal rendelkező határon túli hallgatókét. Bővült a magyar felsőoktatás piacképes, idegennyelvű képzési köre. A hagyományosan vezető orvosi és egészségügyi képzések mellett egyre népszerűbbek a gazdasági és műszaki képzések. A küldő országok köre is szélesedett. Szembetűnő, hogy a globális trendekhez hasonlóan a magyar felsőoktatásban a nagy népességű országokból (Kína, Irán, Nigéria) és Európából is vannak hallgatók. Ebben a folyamatban vezető szerepet játszanak a kiemelkedő jelentőségű orvosképzést nyújtó intézmények és városaik. Az állami ösztöndíjrendszer (Stipendium Hungaricum), valamint az európai Erasmus+ program és a hozzájuk kapcsolódó központi

hallgatói elosztórendszer az elmúlt években újabb intézményeket és településeket is bevont a külföldi hallgatók fogadásába. Jól érzékelhető, hogy a nemzetközi hallgatók növekvő száma komoly hatással van az intézményekre és városaikra, valamint a magyar gazdaságra. Ez a tendencia várhatóan a közeljövőben is meghatározó lesz, hiszen a folyamatban résztvevők érdekei egybeesnek. A csökkenő hazai demográfiai tendenciákat figyelve a felsőoktatás nemzetközivé válása lehetővé teszi az intézmények képzési kapacitásainak fenntartását, sőt talán a növelését is, és egyúttal pozitív hatással van a magyar egyetemek nemzetközi rangsorokban elfoglalt helyére.

## IRODALOMJEGYZÉK

- Berács, J. (2011). Diák mobilitás és Magyarország vonzereje. In Berács, J., Hrubos, I., & Temesi, J. (szerk.), *Magyar Felsőoktatás 2010 Konferencia dokumentumok*. (pp. 44–54). Budapest: BCE NFKK.
- Berács, J., Malota, E., & Zsótér, B. (2011). *A magyar felsőoktatás nemzetköziesedésének folyamata 2.: Tanulmányok*. Budapest: Tempus Közalapítvány.
- Berács, J. (2017). Hallgatói mobilitás, külföldi hallgatók a magyar felsőoktatásban. In Berács, J., Derényi, A., Kádár-Csoboth, P., Kováts, G., Polónyi, I., & Temesi, J. (szerk.), *Magyar Felsőoktatás 2016*. (pp. 57–63). Budapest: BCE NFKK.
- Berács, J., Hubert, J., Nagy, G., Kurucz, K., & Dobos, G. (szerk.) (2009). *A nemzetköziesedés folyamata a magyar felsőoktatásban: Kutatási beszámoló a Tempus Közalapítvány számára*. Budapest: Tempus Közalapítvány.
- Brooks, R., & Waters, J. (2013). *Student Mobilities, Migration and the Internationalisation of Higher Education*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 216 p.
- Childress, L. K. (2018). *The Twenty-First Century University. Developing Faculty Engagement in Internationalization*. New York: Peter Lang.
- Derényi, A. (2014). A felsőoktatás nemzetköziesítése: globális pillanatkép. In Veroszta, Zs. (szerk.), *A mozgás tere - A magyar felsőoktatás és a nemzetközi mobilitási folyamatok, Campus Hungary tanulmánykötet*. (pp. 11–52). Budapest: Balassi Intézet
- De Wit, H. (2020). Internationalization of Higher Education. *Journal of International Students*, 10(1), 1–4.
- Dukai, E. (2019). Egyetemválasztás és elégedettségi vizsgálat a Pécsi Tudományegyetemen tanuló külföldi fiatalok körében. *Közép-Európai Közlemények*, 11(1), 93–113.
- Erdei, I. (2005). Hallgatói mobilitás a Kárpát-medencében. In Gábor, K., & Veres, V. (szerk.), *A perifériáról a centrumba. Az erdélyi fiatalok helyzetképe az ezredfordulón*. (pp. 108–132). Szeged–Kolozsvár: Belvedere Kiadó–Max Weber Tk Alapítvány.
- Faubl, N., M. Császár, Zs., Wusching, Á. T., & Füzesi, Zs. (2017). Pécsen és Debrecenben tanuló külföldi orvostanhallgatók: egyetemválasztásai és beilleszkedési kérdések. *Metszetek*, 6(2), 22–43.
- Füzesi, Zs., & Tistyán, L. (2013). Az egészségügyi felsőoktatásban tanuló külföldi diákok az egyetem és a város életében. Kell-e számolni velük az egyetem és a város fejlesztése során? In M. Császár, Zs., Kuráth, G., Mayer, L., Farkas, Gy. Cs., & Pálfi, M. (szerk.), *A felsőoktatás területi dimenziói, avagy oktatásföldrajzi vizsgálatok a hazai és nemzetközi térben*. (pp. 18–24). Pécs, 2013. február 27. Pécsi Tudományegyetem Mandulavirágzási Tudományos Napok.

- Füzesi, Zs., & Tistyán, L. (2014). Külföldi diákok az egyetem és város életében. *Területfejlesztés és Innováció*, 8(1), 11–17.
- Hangyál, Zs., & Kasza, G. (2018). Stipendium Hungaricum ösztöndíjas hallgatók helyzete, véleménye, elvárásai. Budapest: Tempus Közalapítvány
- Hetesi, E., & Kéri, A. (2019). Miért jönnek Magyarországra és mit várnak tőlünk a külföldi hallgatók? Magyarországon tanuló külföldi hallgatók motivációi és elvárásai. *Marketing és Menedzsment*, 52(1), 47–65.
- Kasza, G. (2014). A nemzetközi hallgatói mobilitás statisztikai megragadása. In Veroszta, Zs. (szerk.), *A mozgás tere - A magyar felsőoktatás és a nemzetközi mobilitási folyamatok*, Campus Hungary tanulmánykötet. (pp. 53-82). Budapest: Balassi Intézet
- Knight, J. (2011). Education Hubs: A Fad, a Brand, an Innovation? *Journal of Studies in International Education*, 15(3), 221–240.
- Kovács, I. V., & Tarrósy, I. (2015). A felsőoktatási nemzetköziesítése. Kézikönyv a felsőoktatási intézmények nemzetközi vezetői és koordinátorai számára. Budapest: Tempus Közalapítvány.
- L. Rédei, M. (2007). *Mozgásban a világ: a nemzetközi migráció földrajza*. Budapest: Eötvös Kiadó, 568 p.
- L. Rédei, M. (2009). *A tanulmány célú mozgás*. Budapest: Reg-Info Kiadó, 168 p.
- M. Császár, Zs., & Alpek, B. L. (2018). A nemzetközi hallgatók vidéki egyetemvárosokra gyakorolt gazdasági szerepe Magyarországon Pécs példáján. *Közép-Európai Közlemények*, 11(2), 30–41.
- M. Császár, Zs., & Wusching, Á. T. (2014). A Pécsi Tudományegyetem vonzáskörzetének változásai 2004 és 2013 között. *Modern Geográfia*, 9(4), 25–38.
- M. Császár, Zs., & Wusching, Á. T. (2016). A felsőoktatás nemzetköziesedésének hatása az egyetemvárosok fejlődésére egy pécsi esettanulmány tükrében. *Földrajzi Közlemények*, 140(3), 245–257.
- M. Császár, Zs., & Wusching, Á. T. (2018). Trends and Motivations Behind Foreign Students' Choice of University in Three Hungarian Provincial University Towns, In: Kovács, G. & Szabó, M. (szerk.), *3rd Central European Higher Education Cooperation (CEHEC) Conference Proceeding: Worry or Not - Higher Education in Central and Eastern Europe Current Trends and Scenarios for the Near Future*. (pp. 147–161). Budapest: BCE NFKK, 2017. április 24–25.
- M. Császár, Zs. et al. (2020). A befelé irányuló felsőoktatási mobilitás gazdasági hatásainak mérése. Budapest: Tempus Közalapítvány.
- M. Császár, Zs., Teperics, K., Wusching, Á. T., Györi, F., Alpek, L., Czimre, K., Sályi, A., & Koltai, A. (2019). The impact of the spending habits of international students on the economy of University cities - case study: Hungary. *Interdisciplinary management research / interdisziplinäre management forschung* 15, 562–585.
- Malota, E., & Mucsi, A. (2019). Sok(k) meglepetés Magyarországon: Kultúrsokk és országimázs magyar és külföldi hallgatók szemével. *Új jel-kép: Kommunikáció Közvélemény Média*, 2019/1, 53–62.
- Malota, E. (2016). Hallgatói véleményfelmérés 2016. Magyarország és a magyar felsőoktatás a külföldi hallgatók szerint. Budapest: Tempus Közalapítvány
- Mercado, S. (2020). International Student Mobility and the Impact of the Pandemic. <https://bized.aacsb.edu/articles/2020/june/covid-19-and-the-future-of-international-student-mobility>.
- Mucsi, A., Malota, E., & Török A. (2020). Kulturális sokk és pozitív szájreklám – a felsőoktatásban tanuló külföldi hallgatók körében. *Vezetéstudomány*, 51(2), 23–31.

- OECD (2020). Education at a Glance 2020: OECD Indicators, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/69096873-en>
- Rédei, M. (2007). A külföldi hallgatók jellemzői. *Modern Geográfia*, 2(4), 32–53
- Sheng-Ju, C. (2012). Shifting Patterns of Student Mobility in Asia. *Higher Education Policy*, 25(2), 207–224.
- Simai, M. (2018). A felsőoktatás jövője, az élethosszi tanulás és a globális kihívások. *Magyar Tudomány*, 179(1), 90–98.
- Takács, Z. (2013). *Felsőoktatási Határ/helyzetek*. Szabadka: Magyarságkutató Tudományos Társaság
- Tarrósy, I., & Vörös, Z. (2019). Kínai–magyar együttműködés a felsőoktatásban és a kutatásban: hetven év áttekintése a kétoldalú diplomáciai kapcsolatok fényében. In Goreczky, P. (szerk.), *Magyarország és Kína: 70 éves kapcsolat a változó világban*. (pp. 196–213). Budapest: KKI
- Teperics, K. (2017). *A Debreceni Egyetem területi kapcsolatai, gazdasági hatásai* (Habilitációs dolgozat). Debreceni Egyetem, Debrecen.
- Wilkins, S., Balakrishnan, M.S., & Huisman, J. (2012). Student Choice in Higher Education: Motivations for Choosing to Study at an International Branch Campus. *Journal of Studies in International Education*, 16(5), 413–433.

## Adatforrások

- Külföldi hallgatók adatai: FIR-OSAP: 2019/20. őszi képzési időszak, 2019. október 15-ei állapot
- OECD (2020). Education at a Glance 2020: OECD Indicators, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/69096873-en>.
- OECD (2017). ICEF Monitor <https://monitor.icef.com/2017/09/oecd-charts-slowing-international-mobility-growth/>
- Oktatási Hivatal felsőoktatási statisztikák: [https://www.oktatas.hu/felsooktatas/kozerdeku\\_adatok/felsooktatasi\\_adatok\\_kozzetetele/felsooktatasi\\_statisztikak/!DARI\\_FelsooktStat/oh.php?id=fir\\_int\\_stat](https://www.oktatas.hu/felsooktatas/kozerdeku_adatok/felsooktatasi_adatok_kozzetetele/felsooktatasi_statisztikak/!DARI_FelsooktStat/oh.php?id=fir_int_stat)
- Tempus Közalapítvány: Stipendium Hungaricum ösztöndíj rendszere és statisztikái: <https://tka.hu/palyazatok/2962/stipendium-hungaricum>

*Ez a mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd! 4.0 nemzetközi licen-celtételeinek megfelelően felhasználható. (CC BY-NC-ND 4.0)*

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

*This open access article may be used under the international license terms of Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)*

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>





Lempek, Melissza Zita<sup>1</sup> – Tésits, Róbert<sup>2</sup>

# A vidéki térségek turizmusalapú fejlesztési lehetőségei a Siklói járás példáján

## Tourism-Based Development Opportunities for Rural Areas on the Example of the Siklós District

### ABSZTRAKT

A vizsgálat kiemelt célja annak megválaszolása, hogy a Siklói járás városai milyen hatékonysággal képesek bevonni a környező településeket a gazdasági-idegenforgalmi vérkeringésbe, elősegítve ezzel a vidéki térségek fejlődését. Fontos célunk, hogy megismerjük az önkormányzatok és a szakmai szervezetek mellett a szolgáltatók és azok vendégkörének vidékfejlesztéssel kapcsolatos elképzeléseit, illetve az utóbbi csoport térhasználati jellegzetességeit. A célok megvalósításának kiemelt módszere az a kérdőíves vizsgálat, amelynek célcsoportja a járás összes településének polgármestere, valamint az általunk kijelölt terméktípusokba tartozó szálláshelyek vendégköre. A primer források bázisát képezi még két interjúorozat, amelyek a szolgáltatók és a szakmai szervezetek véleményét tárják fel. Az empirikus tapasztalatok azt mutatják, hogy a tematikus utaknak kiemelkedő szerepe lehet a kevésbé frekvenciált kistelepülések turizmusának fejlesztésében. Ennek lényege a hagyományos mesterségeket, illetve a helyi termékeket bemutató helyszínek összekapcsolása egy kerékpárral bejárható túraútvonallal.

*Kulcsszavak: nvidékfejlesztés, vidéki turizmus, Siklói járás, térhasználat, tematikus út*

### ABSTRACT

The study aims to answer the question concerning how effectively cities of the Siklós district can involve the surrounding settlements in the tourism economy, thereby promoting the development of rural areas. In addition to local governments and tourism organizations, our important goal is to understand the ideas of service providers and their guests related to rural development, as well as the space use characteristics of the latter group. The key method is the questionnaire survey, the target group of which is the mayors of all settlements in the district, as well as the guests of the accommodations belonging to the different product types. The primary sources are based on two further series of interviews, which explore the opinions of service providers and professional organizations. Empirical experience shows that thematic trips can play a prominent role in the development of the less frequented small settlements. The essence of this is to connect the places offering traditional crafts and local products by a bike route.

*Keywords: rural development, rural tourism, Siklós district, space use, thematic road*

<sup>1</sup> Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Földrajz BSc, 7624 Pécs, Ifjúság útja 6., [lempmeli345@gmail.com](mailto:lempmeli345@gmail.com)

<sup>2</sup> Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Földrajzi és Földtudományi Intézet, METK, központ-igazgató, habilitált egyetemi docens, 7624 Pécs, Ifjúság útja 6., +36 72 503-602, [tesits.robert@gmail.com](mailto:tesits.robert@gmail.com)

## BEVEZETÉS

A hazai vidéki térségek számos társadalmi-gazdasági problémával küzdenek. Demográfiai helyzetük fokozatosan romlik, a vidéki társadalmak elöregednek. Ezt súlyosbítja a népesség megújulási és alkalmazkodási képességének csökkenése. A vidéki lakosság életminőségét rontja az alapvető szolgáltatások és az infrastruktúra alacsonyabb színvonala (Magyarország Kormánya, 2014).

A vidéki turizmus ezen problémákra is válaszul számos gazdasági és társadalmi hasznot képes generálni. A rurális térségekben az idegenforgalom egyik legfontosabb pozitívuma a munkahelyteremtésben nyilvánul meg, amely esetben a foglalkoztatás multiplikátor hatására is gondolni kell. Az idegenforgalom főként a vidéki kis- és középvállalkozások számára nyújt bevételi forrást, amely a helyi önkormányzatok adóbevételei révén a közszolgáltatások minőségét is emeli (Duray, 2007).

A vidék versenyképességének javítására készített fejlesztési koncepciók a mezőgazdaság és az élelmiszeripar mellett kiemelten kezelik a turizmus (többek között a falusi turizmus) fejlesztését is (Magyarország Kormánya, 2014). Az ágazatnak, amely többnyire őrzi még a kisléptékű szolgáltatások jellemzőit, nem kedvezett a gazdasági válság és a túlélésért folytatott árverseny. A problémákat súlyosbítja a szabályozási gyakorlat merevsége, illetve a fokozatos generációváltás, amely sokszor kevesebb közösségi indíttatással párosul. A termelésen alapuló hagyományos megélhetés egyre nehezebb, ezért sokszor a vidék vonzerőinek turisztikai értékesítése jelenti a bevételi források egyik új formáját (Kovács, 2016). A jelen dolgozat címében szereplő témakör vizsgálata a fentiek alapján kiemelt fontossággal bír.

A vizsgált terület – a Siklósi járás – kiválasztása több szempontból indokolt, mivel a térség egy része a dél-dunántúli régió külső periferiájához tartozik. Társadalmi-gazdasági szempontból elmaradottnak minősül, amelyben szerepe van többek között a kedvezőtlen közlekedéscsoporthelyzetnek, a külföldi tőke távolmaradásának, a gyenge exportképességnek, valamint a migrációs és demográfiai folyamatoknak. Klasszikus ipari nyersanyag alig található itt, az ipari termelésnek nincsenek komoly hagyományai a térségben. Ez utóbbi ágazat fejlesztése legfeljebb a mezőgazdasági feldolgozóipar támogatása révén valósítható meg.

Bár a térség turizmusára nagy hatással voltak a határon átnyúló projektek, a Horvátország közelségéből fakadó előnyöket mégsem sikerült kihasználni évtizedeken át. Számos tanulmány vizsgálja a Magyarország–Horvátország IPA Határon Átnyúló, illetve az Interreg V–A Magyarország–Horvátország Együttműködési Program stratégiai szerepét, amelyből egyértelműen látszik, hogy a turizmusfejlesztés nem tudta kihasználni maradéktalanul a határmenti térségekben rejlő lehetőségeket (Čelan, 2014, 2021).

Ugyanakkor kedvezőek a terület turisztikai adottságai; a vonzerők kiindulási alapot jelenthetnek a gyógy-, wellness- és ökoturizmus fejlesztésére. Szükséges azonban rávilágítani a szálláshely-kapacitások elaprózottságára, a minőségi turizmushoz szükséges infrastruktúra és információs rendszerek fejletlenségére (Aracsi et al., 2006; Somogyi, 2015). Ezt a megállapítást megerősítik azok a tanulmányok is, amelyek szerint az elmúlt évtizedek turisztikai fejlesztései nem érték el a keresleti oldalt. A fejlődéshez szükség lesz a helyi közösség bevonása mellett arra is, hogy a programok ténylegesen a



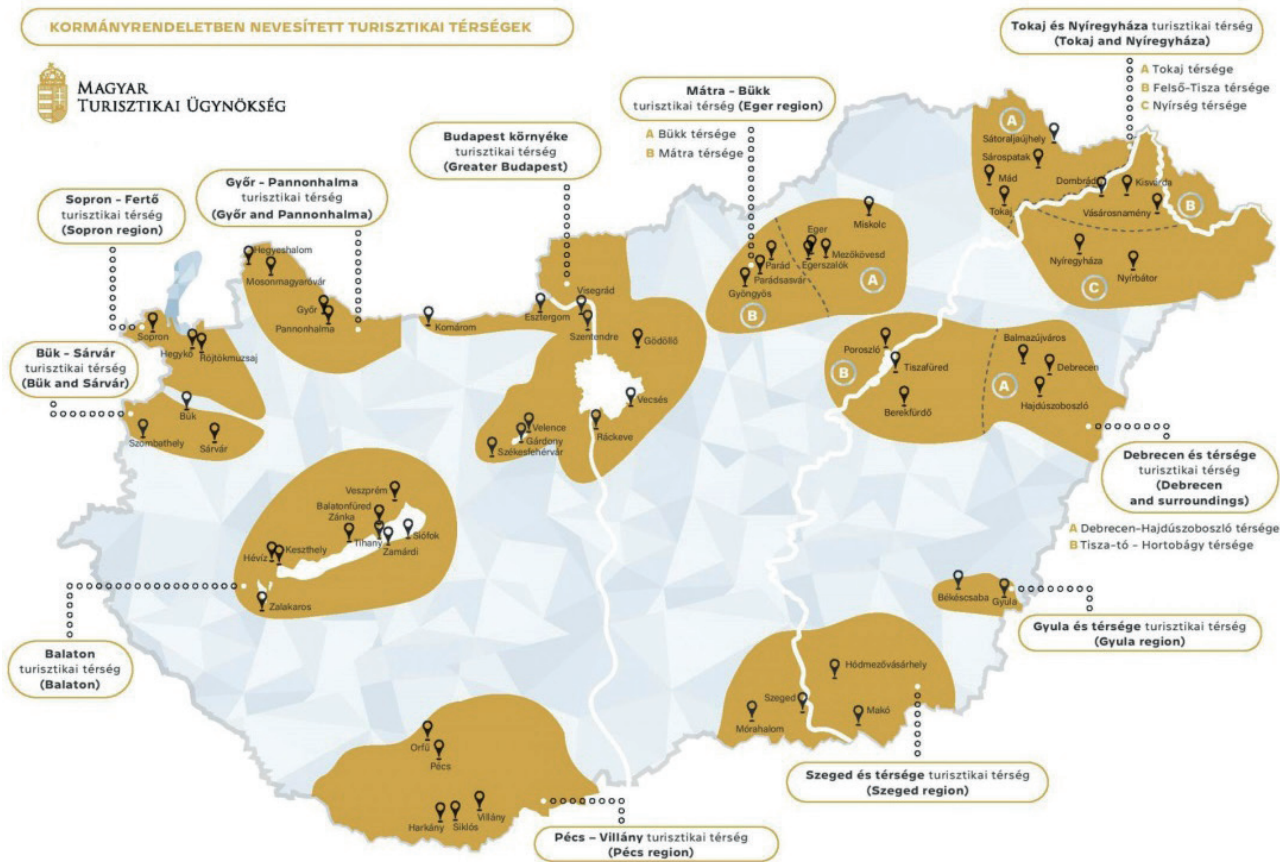
meglévő adottságokra épüljenek, így a Dráva mentén a kerékpáros és az ökoturizmus szerepe kiemelkedő (Marton et al., 2016).

Baranyában az 1000 lakosra jutó vendégek, vendégéjszakák és férőhelyek számát vizsgálva is e térség pozíciója a legerősebb. A régió az attrakciók (természeti és kulturális értékek) nagyfokú koncentrációjával jellemezhető, a turizmus így elsősorban a 2–9000 fős városokra koncentrálódik. A három városon kívül elenyésző számban található itt falusi szálláshelyek, de még a városok esetében is mindössze egyetlen település, Harkány a domináns (Aracsi et al., 2006). Az ennél kisebb községek csekély mértékben, vagy egyáltalán nem tudnak bekapcsolódni az ágazatba, hiszen hiányzik a kiszolgáló háttérinfrastruktúra. Problémát jelent továbbá a települések közötti koordináció és kommunikáció hiánya is, így a térségi rendezvényekbe (a borút közelségét és szervezettségét leszámítva) kevés falu tud bekapcsolódni. A fentiek alapján tehát a választott térség turizmus alapú fejlesztése kiemelt fontossággal bír.

A turizmus alapú vidékfejlesztés vizsgálata aktuálisnak tekinthető, hiszen a Nemzeti Fejlesztés 2030 – Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Koncepció (OFTK) területspecifikus céljai között is megfogalmazódik a vidéki térségek népességeltartó képességének növelése, valamint a térségi felzárkóztatás és gazdaságösztönzés célja – többek között a kiemelkedő táji értékű térségek táji adottságokon alapuló fejlesztése révén (Magyarország Kormánya, 2013).

Jelen dolgozat aktualitását tovább növeli, hogy a Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégia 2030 is maradéktalanul illeszkedik az OFTK vidéki térségeket érintő céljaihoz. Ez tükröződik egyrészt a desztinációs alapra helyezett fejlesztések területi szemléletében, a térségi kapcsolatok erősítésében, az elérhetőség és a mobilitás biztosításában. A stratégia a fontos küldőpiacok szempontjából is kiemeli a vidéki desztinációkat, ennek érdekében a negatív tendenciák mögötti okok feltárását, illetve a kedvezőtlen trendek visszafordítását. Kiemeli ugyanakkor a környezeti-társadalmi-gazdasági fenntarthatóság kérdéskörét, ezáltal is hangsúlyozva a vidéki térségek fenntartható, turizmus alapú fejlesztését. Ez a szándék megjelenik többek között a gasztroturizmusban (helyi, szezonális, organikus termékek, slow food, termelői piacok, „hazavihető élmények” formájában), vagy akár a rendezvényturizmusban is, amelyben az utóbbi években egyre hangsúlyosabb a területi dekoncentráció (Magyarország Kormánya, 2013). Ugyanakkor a jelen dolgozatban vizsgált térség a Kormány által 2020 szeptemberében kijelölt 11 turisztikai térség (1. ábra) egyikének (Pécs–Villány) területén található (Magyarország Kormánya, 2020).

1. ábra: A kormány által kijelölt 11 turisztikai térség  
Figure 1. 11 tourist areas designated by the Hungarian Government



Forrás: Magyar Turisztikai Ügynökség, 2020.  
Source: Hungarian Tourism Agency, 2020.

A jelen írásmű általános célja, hogy egy konkrét járás példáján keresztül megvizsgálja, hogy az idegenforgalmilag frekventált városok tudják-e, és ha igen, milyen hatékonysággal képesek integrálni a térség községeit a gazdasági-idegenforgalmi vérkeringésbe, elősegítve ezzel a vidék fejlődését. Az integráció ez esetben az információcserén túl közös csomagok létrehozását és kiejánlását, valamint összehangolt marketingtevékenységet is jelent. A vidékfejlesztés és a turizmus kölcsönhatását feltáró vizsgálat ezt az általános célkitűzést az alábbi részcélokon keresztül valósítja meg.

- A tanulmány egyik rész célja, hogy a turizmusfejlesztési dokumentumok, az integrált településfejlesztési stratégiák, az OFTK és a vidékfejlesztési program segítségével feltárja az eddig megvalósult és az ezután megvalósítandó célok rendszerét, illetve azok összhangját a vendégkör igényeivel.
- A részcélok sorát bővíti a városi és községi önkormányzatok hajlandóságának és lehetőségeinek vizsgálata a turisztikai fejlesztések és együttműködések terén.
- A dolgozat vizsgálja továbbá a szakmai szervezetek (TDM) elképzeléseit a kisebb lélekszámú, a turisztikai centrumoktól távolabb eső települések idegenforgalmi integrációjával kapcsolatban.
- Egy következő célkitűzés, hogy megvizsgáljuk az egyes – szóba jöhető – turisztikai terméktípusok, szolgáltatások vendégkörének térhasználatát és vidékfejlesztéssel kapcsolatos preferenciáit.
- A tanulmány végső célja, hogy javaslatot fogalmazzon meg a vidéki térség településeinek hatékonyabb idegenforgalmi együttműködésére.

## KUTATÁSI ELŐZMÉNYEK

Az elmúlt évtizedekben a vidéki turizmus és a területfejlesztés kapcsolatrendszerét számos kutató vizsgálta mind szociológiai, közgazdaságtani, mind pedig geográfiai megközelítésben. Már az európai uniós csatlakozás előtt megjelent a vidéki turizmus fejlesztésében a fenntartható fejlődés igénye, azaz a vonzerők megőrzésének és a vállalkozások befektetési megtérülésének összekapcsolási szándéka (Michalkó, 2003). A vizsgálatok fontosnak tartották továbbá, hogy feltárják a gazdaság és a turizmus fejlettségének, potenciáljának vidéki térségekben megmutatkozó összefüggéseit.

E vizsgálatok hipotézise szerint a gazdagabb vidéki területek turisztikailag frekvenciáltabbak, azonban ezt az eredmények rendre cáfolják. Az idegenforgalom fejlődésére a vidéki térségekben is van lehetőség, mégpedig a humán erőforrás, illetve a helyi kezdeményezések fejlesztése révén. Ez úgy is értelmezhető, hogy a vidékfejlesztésben a vonzerőnek, a vendégfogadási hajlandóságnak és a térségi marketingnek a gazdasági faktoroknál jelentősebb szerep tulajdonítható (Szabó, 1993; Kóródi & Dudás, 2003). A vidéki turizmusfejlesztéssel foglalkozó kutatások fókuszában már az 1990-es évek második felétől láthatóvá válik az elmozdulás a termékfejlesztés felől a desztinációfejlesztés irányába. A vizsgálatok rávilágítanak a térségi jellegű termékek és a tematikus utak jelentőségére. Ez a gyakorlatban azt is jelenti, hogy piaci siker szinte csak területi márkává, földrajzi célterületté válva érhető el (Szabó, 1996; Aubert & Szabó, 2005).

Az európai uniós csatlakozást követően a vidéki turizmus fejlesztési lehetőségeit tárgyaló vizsgálatokban egyre hangsúlyosabban került elő a fenntarthatóság kérdésköre. A tanulmányok feltárják többek között a turizmus gazdasági, társadalmi és környezeti hatásait, ezek összefüggésrendszerét, illetve javaslatot fogalmaznak meg a negatív hatások minimalizálására. Felhívják a figyelmet a lokális erőforrások, a szubszidiaritás, az integrált szemlélet, valamint a lokális döntések fontosságára, a helyi közösségek értékteremtő tevékenységére (Duray, 2007; Csapó, 2013).

Az uniós tagság első éveiben a vidékfejlesztési operatív programokhoz számos alapozó tanulmány készült, amelyek a vidéki térségek versenyképességének turisztikai összefüggéseire fókuszáltak. Ennek statisztikai mérésére a kutatók komplex idegenforgalmi hatásmutatót is kidolgoztak, amely három dimenzióban számszerűsítette a gazdasági, a környezeti és a társadalmi faktorokat. Az eredmények rámutatnak arra, hogy a második támogatási ciklus (2007–2013) végére a kistérségek közel kétharmada esetében történt növekedés. A hatásmutató segítségével megtörtént továbbá e kistérségek klaszter szerinti besorolása is. Míg a balatoni régió vizsgált kistérségeit érett desztinációknak minősítik, addig a jelen dolgozat vizsgálati területét lefedő, az attrakciók koncentrációjával (gyógy-, wellness- és borturizmus) jellemezhető siklósi kistérséget a közepesen, illetve az alacsonyan telített idegenforgalmi célterületek közé sorolják (Varga–Nagy, 2007).

Ebbe a vizsgálati vonalba illeszthetők Kóródi (2006) doktori értekezésében szereplő eredmények, amelyben a szerző a vidéki turizmusfejlesztést befolyásoló tényezőket rendszerezi. Ezek a vizsgálatok megerősítik a fentebb leírtakat, miszerint a vidéki turizmus elsődleges szerepe a társadalmi erőforrások mozgósítása, amelynek révén innovatív irányban változhat a lakosság szemlélete. A vidéki kistérségek jellemző terméktípusai a termál-, kastély-, gasztró-, lovas és ökoturizmus, amelyek integrált fejlesztésének alapjait a desztinációmenedzsment teremti meg. Az elemzések a fejlesztés fázisai

kapcsán egy olyan sorrendet javasolnak, amelyben a vonzerőfejlesztést követi a fogadóképesség, majd a termékfejlesztés, ezekre épül az élménymenedzselés, végül a desztinációmá케팅.

Az EU-tagsággal egyre nagyobb lendületet vett a hazai falusi turizmus fejlesztése. Ennélfogva a vizsgálatok is célul tűzték ki az ágazat karakterének, jellegének és trendjeinek feltárását. A jelenség vidéki beágyazottságát mennyiségi (időtartam, hozadék) és minőségi mutatók (szolgáltatások, kapcsolatrendszerek, generációváltás) tükrében vizsgálják. A tanulmányok arra a következtetésre jutnak, hogy a falusi vendégfogadás piaci versenyhelyzetbe került, amelyben a kis kapacitású vállalkozások számára korábban nehezebben voltak elérhetőek a fejlesztési források. Mára ez a LEADER-pályázatok révén változott, a vállalkozói kedv hiánya sokkal inkább akadályozza a vidéki turizmus fejlődését. Fontos megállapítás továbbá, hogy a hazai falusi turizmus sem a kínálat tartalmában, sem a szereplők karakterében nem állított fel egyöntetű rendszert, amely a fejlesztést hátráltathatja (Kovács, 2015).

A 20. század folyamán több olyan időszak is volt, amely a vidék számára gazdasági kihívást jelentett (legutóbb a 2008–2013-as gazdasági válság), ezekből a vidéki családok egy része a turizmus révén próbált kilábalni (Kovács, 2016). Többek között ez is ráirányította a kutatók figyelmét a falusi turizmus problémáira, jellegzetességeire és fejlesztési lehetőségeire. A vizsgálatok feltárják a falusi vendéglátók társadalmi jellemzői mellett a vendégfogadás vonzerejét, különlegességét biztosító tényezőket és gazdasági hozadékát. A tanulmányok arra a következtetésre jutnak, hogy a falusi turizmus máig megtartotta a kisléptékű, családi szolgáltatások jellemzőit, azonban a piaci változások és a támogatási preferenciák már átalakulásra kényszerítik őket. Ezek tükröződnek a fokozatos generációváltásban, valamint új, az EU-s forrásokra alapozó, üzleti megfontolásokra építő vendéglátók megjelenésében. (Kovács, 2016).

## MÓDSZEREK

A szakirodalmi másodelemzésen túl a vizsgálat fontos módszertani eleme a turizmusfejlesztéshez és a vizsgált térség fejlesztéséhez kapcsolódó dokumentumok, stratégiai programok összehasonlító elemzése volt. Az Országos Fejlesztési és Területfejlesztési koncepció (OFTK), a Vidékfejlesztési Program, illetve a Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégia segítséget nyújtottak a turizmus alapú vidékfejlesztés jelenének, jövőjének, problémáinak és lehetőségeinek pontosabb feltérképezéséhez és a vizsgálat relevanciájának meghatározásához. A vizsgálati célterület kijelölésének indoklásához, idegenforgalmi problémáinak feltárásához a kistérségi területfejlesztési program, valamint a járás három városának integrált településfejlesztési stratégiája nyújtott segítséget.

A következő módszertani fázis az empirián belül a kérdőíves vizsgálat megtervezése és végrehajtása volt. Az első célcsoportot a járás 53 településének polgármesterei alkotják, így a teljes populáció lekérdezésére lehetőség nyílt. A kérdőív főbb kérdéscsoportjai rákérdeztek a település idegenforgalmi erősségeire és gyengeségeire, valamint lehetőségeire és veszélyeire. További kérdések érintették az eddigi turisztikai fejlesztések, programok sikerességének, illetve sikertelenségének okait. Újabb kérdéscsoport világított rá a területi együttműködések irányában mutatott hajlandóságra, lehetőségekre és akadályozó tényezőkre.

A következő célcsoportot az egyes (vidéki turizmushoz kapcsolódó) terméktípusok vendégköre adta. A kiválasztott öt terméktípus a falusi, a bor- és gasztró-, a lovas, az öko-, valamint a gyógy- és wellnessturizmus. Az egyes terméktípusokhoz tartozó szolgáltatók ugyanebben a sorrendben: a villánykövesdi Flórián Vendégház, a diósvizslói Csicseri Vendégház, a villányi Crocus Gere Bor Hotel – Resort & Wine Spa, a siklósi Apró Patak Lovas Sport Egyesület, a szaporcai Ős-Dráva Látogatóközpont, valamint a Thermal Hotel Harkány. A szolgáltatók kiválasztása során törekedtünk arra, hogy a járás nagyobb és kisebb lélekszámú, társadalmi-gazdasági szempontból fejlettebb és hátrányosabb helyzetű települései egyaránt képviseltessék magukat.

A vendégkör lekérdezése egyszerű véletlen mintavétellel történt. A kérdőívek a szociodemográfiai alapadatokon túl rákérdeznek a látogatók szabadidő-eltöltési és utazási szokásaira, valamint a turisztikai terméktípusokkal kapcsolatos igényeire, fejlesztési preferenciáira. A vendégkört érintően 120 kérdőív (terméktípusonként 20–20 db, a területi szempontokat figyelembe véve a falusi turizmushoz kapcsolódó szálláshelyeken 40 db) kitöltésére került sor. Nem törekedtünk a terméktípusok szerinti súlyozásra, piaci részesedés szerinti reprezentativitásra, mivel a célunk a területi egyenlőtlenségek feltárása volt. A kérdőíves vizsgálatban résztvevő vendégkör közel fele Pest és Baranya megyei állandó lakóhellyel rendelkezik. További egyötödük a Közép-Dunántúlról származott. Kisebb részben érkeztek kitöltők Észak-Magyarországról (Borsod-Abaúj-Zemplén, Nógrád), illetve az Alföldről (Békés, Hajdú-Bihar megye).

Terméktípusonként lakóhely alapján is jelentős különbségek mutatkoznak. Míg a borturizmusban érdekelték döntően Pest megyéből és a Közép-Dunántúlról, addig az ökoturisztikai szolgáltatásokat igénybe vevők nagyobb hányada (egyharmada) inkább közelebről, Baranya megyéből érkezett. A klasszikus falusi vendégfogadásban érintettek lakóhelye főként a Nyugat- és a Közép-Dunántúl.

A megkérdezettek nemi megoszlásában nem mutatható ki jelentős különbség (55–45% a férfiak javára), mivel a szálláshelyekre elsősorban párok érkeztek. Erre utal a családi állapotuk is, hiszen a kitöltők több mint 80%-a házas vagy párkapcsolatban él.

A megkérdezettek átlagéletkora 40 év, amely azonban desztinációnként kismértékű eltérést mutat. A borturizmusban érintettek az átlag alatti, míg az ökoturizmusban, illetve falusi vendéglátásban érdekelték átlag feletti életkorral jellemezhetők.

Az összes megkérdezett vendég több mint a fele felsőfokú végzettséggel, míg a negyedük érettségivel rendelkezik. A fennmaradó 22%-nak szakmunkás vagy általános iskolai végzettséget igazoló bizonyítványuk van. Közel háromnegyedük (saját bevallásuk szerint) beszél valamilyen idegen nyelvet, amely főként angol és német. Ezen túlmenően az olasz, a spanyol és a francia nyelvtudásra találtunk még példát.

Fontos strukturális jellemzője még a kérdőívet kitöltőknek a foglalkoztatási és jövedelmi helyzetük. Háromnegyedük alkalmazottként dolgozik, 16%-uk vállalkozó és mindössze 10%-uk inaktív (gazdaságilag inaktív vagy nyugdíjas). Jövedelmi helyzetük alapján több mint egyötödük a nettó 251–300 ezer forintig terjedő kategóriába tartozik. Ez megfelel a teljes munkaidőben alkalmazásban állók kedvezményes nélküli nettó 2020. IV. negyedévi átlagkeresetének (KSH, 2021). Közel ugyanennyien keresnek 151–200 ezer forintot havonta. A megkérdezettek 13%-a nettó 100 ezer forintnál is alacso-

nyabb jövedelemmel rendelkezik. A jövedelmi adatok terméktípusonként azonban területi eltérést mutatnak. A Villányban megszálló vendégek jóval a nettó átlagkereset fölötti kategóriát képviselik.

Az empirikus vizsgálat utolsó fázisa az interjúk elkészítése volt. Az interjúalanyok első csoportját a fentebb már említett, terméktípusonként kiválasztott szálláshely-szolgáltatók (5 fő) jelentették (tulajdonosok és igazgatók). A velük folytatott félig strukturált interjúk fő célja, hogy felmérjék az együttműködési és fejlesztési lehetőségeket. Az interjúk célcsoportját bővítették továbbá a három város polgármesterei, akiktől pontosítást kértünk a települések közötti, valamint az önkormányzatok és a szolgáltatók közötti együttműködések fejlesztési lehetőségeivel kapcsolatban. Interjút készítettünk továbbá a Harkányi Turisztikai Egyesület (TDM-szervezet), a Villány–Siklós Borút Egyesület, illetve a Siklósi Turisztikai Egyesület tisztségviselőivel. *A félig strukturált interjú vizsgálja a versenyképes turisztikai desztinációk kialakítási, a vendégéjszakák számának növelési, a fenntartható vidéki turizmus színvonal-fejlesztési, az érintett szereplők közötti együttműködési, valamint a centrumoktól távol eső települések idegenforgalmi integrációs lehetőségeit. Az interjú végén javaslatot kaptunk a vizsgált térséget érintő potenciális tematikus utak megtervezésére.*

## EREDMÉNYEK

### A szolgáltatók szerepe a turisztikai fejlesztésekben

#### A járás fejlettebb, keleti településeinek integrációs lehetőségei

A vidéki települések közül a járás keleti részén, Villány közelében elhelyezkedők ígérnek a legtöbb fejlődési lehetőséget. A pincesorok, a letisztult, rendezett faluképek, a parkok, illetve Villány közelsége, megfelelő reklámtevékenységgel együtt (online hirdetések), folyamatos teltházat biztosít. A települések egy részén mind a vonalas infrastruktúra, mind pedig a közlekedés megfelelő; fejlesztések is folyamatosan zajlanak (turistaútvonalak kialakítása, kultúrházak felújítása). A környék gazdag programkínálata (disznóvágások, Ördögkatlan Fesztivál, SVÉT: Stílusos Vidéki Éttermiség, Kenyér illata) egész évre kiterjedő vonzerőt nyújt.

A szállásadókkal készített interjúk eredményeiből jól kitűnik, hogy a települések többi szolgáltatójával, illetve az önkormányzattal, esetlegesen a falumenedzserrel való folyamatos együttműködés hatékonyabbá teszi a vendégfogadást. A településen belüli közös kezdeményezések azonban – véleményük szerint – markánsan még nem rajzolódnak ki. A szolgáltatók többsége él a Kisfaludy-pályázat nyújtotta lehetőségekkel, amelynek célja (főként a nyílászárók, a tetők, a bútorzat cseréje, valamint a napelemes rendszerek telepítése révén) a panziók korszerűsítése és az energiahatékonyság növelése.

A térség kisebb települései turisztikai integrációjának egyik záloga a helyi (elsősorban mesterségekhez, foglalkozásokhoz kapcsolódó) autentikus programok kidolgozása és megvalósítása, valamint a fesztiválokba történő bekapcsolódás lehet. Ennek egyik iránya a gasztronómiai színpaltok, helyi termelők alapanyagaira építő kulináris műhelyek kialakítása, hiszen az ezekhez kapcsolódó kulturális programokkal a borvidék kínálata bővíthet. Ennek egyik előfeltétele és a közeljövő fontos fejlesztése a kerékpárút kiépítése és meghosszabbítása, amely fizikai értelemben is összekapcsolja az aktív pihenésre vágyó vendégeket a szolgáltatókkal.

Természetesen Villány, amely tartózkodási időben ugyan nem, de a vendégek száma tekintetében magasan kiemelkedik a többi település közül, fontos kiindulópont is lehet a környező települések megismerése szempontjából. A borhotelek szinte minden fontos szolgáltatást képesek nyújtani (wellness, pincetúra, borvacsora, úszás), azonban a vendégek rövidebb tartózkodási ideje behatárolja a lehetőségeket. A kihasználtság egy városszéli fürdőkomplexummal mégis tovább növelhető.

A járvány utáni időszak a korábbi tendenciákat némileg felülírta, a hotelek felkészültek a vendégek hosszabb időre szóló foglalásaira. A környék első körben történő megismerésére alkalmasak a technika vívmányait kihasználó VR-szemüvegek, amelyeket interaktív borkóstolóval egészíthetnek ki. A szolgáltatók ugyanakkor a kb. 20 km-es körzetre kiterjedő kerékpáros (esetleg villanymotoros kerékpáros) programokban látják a vidék fokozottabb bevonásának a lehetőségét. Ennek során az idelátogatók a hagyományos mesterségek (kovácsműhely, vízimalom, kékfestő, gyertyaöntő, kalácskészítő, pálinkafőző) megismerésével színesítik a programot. A helyi lakosság aktív bevonása, az életminőségüket javító előnyök tudatosításával, előfeltétele e programok sikerének. Összességében tehát elmondható, hogy a térség települései rendelkeznek olyan kulturális, illetve gasztronómiai értékekkel, amelyekre kerékpárral bejárható tematikus utakat lehetne létesíteni.

### **A járás fejletlenebb, Dráva-menti és nyugati települései**

A térség turisztikai infra- és szuprastruktúrája fejletlen, településenként két-három kiadó ház található itt. A falunapok mellett programot szeptember elején a Bököz Fesztivál kínál Szaporca, Kémes, Tésenfő és Drávacséhi együttműködésével. Céljuk a hagyományörzés és -teremtés révén a kulturális és ökoturizmus fejlesztése.

Az interjúk eredményeiből jól látható, hogy az ökoturisztikai szolgáltatók (Ős-Dráva Látogatóközpont) önkormányzati kapcsolatai kifejezetten jók, a kölcsönös előnyökre és segítségnyújtásra épülnek. A térségbe látogatók nem itt töltik az éjszakát; általában Harkány, Siklós vagy Villány szálláshelyeit veszik igénybe. A programok és a szálláshelyek hiánya azonban összességében rányomja a bélyegét a térség idegenforgalmára. A szálláshelyadók véleménye szerint egy kelet-nyugati irányú kerékpárút, valamint a Dráva töltésének aszfaltozása elősegítené a térség kerékpáros turizmusának fellendülését.

A Kísszentmárton déli részén található majlátpusztai tanösvényhez kapcsolódó diákcsere keretében természetismereti programokat tartanak, amelyek szervesen csatlakoznak az Ős-Dráva Látogatóközpont programjaihoz. Maga a látogatóközpont az Ormánság természeti értékeit ismerteti meg a tanösvények, a major és egy interaktív kiállítás segítségével. A szakvezetés mellett biztosít továbbá sport- és szállítóeszközöket, illetve egyedi igényekre épülő programokat (odlk.hu). Az itt megvalósuló fejlesztések (a tanösvény járhatóvá tétele) a jövőben segíthetik a vezetett túrák népszerűbbé tételét. Az interjúból következik, hogy a látogatóközpontban talán a büfé hiánya az, amely jelenleg kielégítetlen igényt mutat.

Az egyes településeken található horgásztavak kiszolgáló infrastruktúrájának fejlesztése lehetővé tenné az odalátogatók saját szervezésű szabadtéri programjainak megvalósulását. A jövőben a térségben több település is felfűzhető lenne olyan, kerékpárral bejárható túraútvonalra, amely – akár Révfalu vagy Felsőszentmárton példáján, mobiltelefonra letölthető mobilapplikáció segítségével – a Dráva menti látnivalókat mutatná be.

A Drávától távolabb fekvő kistelepülések egy részében a műemlékek leromlott állapota, a programok hiánya, a helyiek kevésbé befogadó attitűdje, egyes önkormányzatok érdektelensége, a közösség vagy éppen az együttműködések hiánya nehezíti leginkább a helyzetet. Bár a legtöbb településen megtörtént a buszmegállók, a parkolók és a köztéri padok felújítása, a szálláshely-szolgáltatók egy része a pályázati adminisztrációs terhek elrettentő ereje miatt nem tervez fejlesztést.

Pedig a szálláshelyeken az energiahatékonyság mellett a vendégek komfortérzete is nőhet a pályázati úton megvalósuló fejlesztések révén (bútorok, háztartási gépek stb.). A szolgáltatók véleményéből következik, hogy a közösségi helyek létrehozásával, a templomok, műemlékek felújításával, kerékpárkölsönzés lehetőségének kialakításával, borászokkal és termelőkkel együttműködve lehetne eredményt elérni. A helyi termelőket, a panziósokat, a hagyományos mesterségeket bemutató helyszíneket fel lehetne fűzni egy kerékpárral is bejárható túraútvonalra, ahol a szolgáltatások igénybevételeből a helyieknek jövedelme származhatna.

### **A vendégkör térhasználata és vidékfejlesztéssel kapcsolatos preferenciái**

A desztinációk tudatos és hosszú távú tervezésének, a célterületek termékfejlesztésének alapja az odaérkező turisták térhasználatának ismerete (Horváth, Magyar-Papp & Pálfi, 2016).

A megkérdezett vendégkör általános utazási szokásaira jellemző, hogy több mint 50%-uk évente többször utazik, és mindössze egyharmaduk tervez kizárólag egyetlen utazást. Az évente többször utazók között felülreprezentáltak a Villányban megszálló vendégek. A fent említett látogatások közel fele irányul belföldre és külföldre egyaránt, míg 51%-uk csak hazai desztinációkat céloz meg. Az utazások döntő többsége rekreációs céllal valósul meg. Fontossági sorrendben a következő kategória a rokonlátogatás, és mindössze egyötödük a munkavállalási célú utazás.

Az egyes terméktípusok vendégköre közötti különbség legmarkánsabban a borturizmusban érdekelték esetében mutatkozik meg., Náluk egyértelműen a rekreációs célú utazások dominálnak. Az ökoturisztikai szolgáltatást igénybe vevőknél a rokonlátogatási cél jelenik meg hangsúlyosabban. Az egyes desztinációkhoz köthető átlagos utazási időtartamok nem térnek el jelentősen egymástól. Éves szinten mind a rokonlátogatáshoz, mind a rekreációs, illetve a munkavállalási célú utazásokhoz átlagosan 12–15 nap kapcsolható.

A jelen felmérésben érintett utazás jellegzetességei közé tartozik, hogy a kérdőívet kitöltők minimális hányada érkezett csak egyedül vagy barátokkal. Az idelátogatók fele családjával, 30%-a társával, illetve 10–10%-a baráttal és egyedül látogatott ide. A családjukkal érkezők magas aránya optimizmusra ad okot annak fényében, hogy esély mutatkozik a térségben a kevésbé frekvenciált települések idegenforgalmi integrációjára. Természetesen ennek további feltétele lesz a vizsgált szálláshelyeken tartózkodás hosszabb időtartama is.

A szálláshelyen eltöltött átlagos éjszakák száma öt, ugyanakkor ez az érték jelentős területi eltéréseket mutat. A borturizmusban érintettek villányi tartózkodása ennek az átlagértéknek a fele, míg a klasszikus falusi turizmusban érdekelték hasonló értéke átlag körüli. Az ökoturisztikai terméktípus esetében ez az érték az átlagot csekély mértékben meghaladó. Ez arra enged következtetni, hogy



a térség kisebb településeinek megismertetésére ez utóbbi két célcsoport esetében lesz számottevő lehetőség. Bár az igazsághoz hozzátartozik az is, hogy a 2020-ban megjelenő COVID-járvány első hullámának lefutását követően a Villányban töltött éjszakák száma is számottevő növekedést mutatott. Ahogy a módszertani részben erre már utaltunk, a kérdőíveket kitöltők szálláshelyei a három város mellett Diószvizlő, illetve Szaporca.

A szálláshely típusa Villány és Siklós esetében egyértelműen a magasabb kategóriát képviselő szálloda, míg Harkányban a háromcsillagos minősítéssel rendelkező szálláshelyeken túl jellemző volt az üdülő, a panzió, a nyaraló és a vendégház is. A Diószvizlőn megszálló, a vizsgálatban résztvevő vendégek kizárólagos szálláshelye vendégház volt. A szálláshely kiválasztásában előzetesen fontos információs forrásnak minősült (mintegy 50%-ban) az internet (az adott település honlapja, mobilapplikáció, szakmai szervezet honlapja), de ettől elmaradó értékben megemlítendő még a saját tapasztalat, valamint a barátok, ismerősök véleménye is. Ennek a később kidolgozandó szolgáltatáscsomagok vagy tematikus utak népszerűsítési lehetőségei kapcsán a jövőben jelentősége lehet.

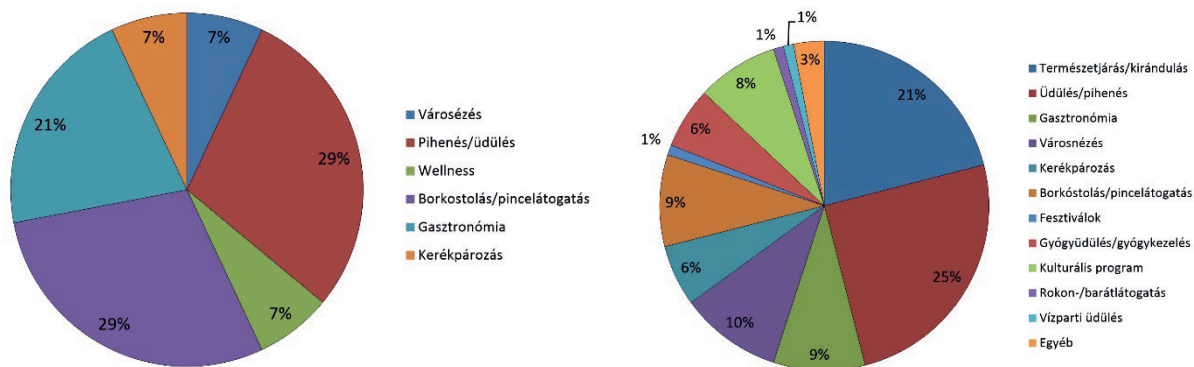
Ugyanezek az arányok jellemzőek a meglátogatni kívánt településről előzetesen szerzett információk kapcsán. Ezekhez képest szignifikáns különbség mutatkozott a településekről az ott-tartózkodás alatt szerzett/szerezhető információ forrásai vonatkozásában. Ez utóbbi esetben hangsúlyosabb a szállásadók és a prospektusok népszerűsítő szerepe. Ez újfent a szolgáltatások értékesíthetősége szempontjából ad fontos információt.

A térségbe érkező, vizsgálatba bevont vendégek döntő többsége saját személygépjárművel érkezett. Egyedül az ökoturisztikai célpontot meglátogatók esetében volt példa az autóbuszra és/vagy a vonatra. Az ott-tartózkodás ideje alatt azonban mind a kerékpár, mind az autóbusz, de még a víziközeledési eszközök igénybevételének lehetősége is felmerült. Ezek azonban erősen köthetők bizonyos terméktípushoz, illetve szoros kapcsolatban állnak az ott-tartózkodás időtartamával is.

Az egy-két éjszakára Villányba érkező vendégek elenyésző arányban vettek igénybe közlekedési eszközt a szálláshelyen kívüli települések megismerése érdekében. Ezt jól szemlélteti a látogatás célja és a vendégek térhasználatja is. A Villányba érkezők elsősorban rekreációs, wellness, illetve gasztronómiai élményeket kerestek. Ezzel szemben az ökoturisztikai célpontot meglátogatók motivációi kiegészülnek a természetjárással, az egészségügyi szolgáltatások igénybevételével, illetve a kulturális élmények keresésével is. A klasszikus falusi turizmusban érintett vendégek esetében kiemelt szerepet kapott még a fentiekén túl a városnézés és a vízparti pihenés. Míg a Villányban megszállók motivációi relatíve egysíkúak, addig a térség többi, fontosabb fogadóhelyén éjszakát eltöltő vendégek céljai komplexebbek (2. ábra).

2. ábra: Az utazás fő céljának megoszlása Villányban (a) és a többi vizsgált településen (b) megszálló vendégek között

Figure 2. Distribution of the main purpose of the trip in Villány (a) and the other examined settlements (b)

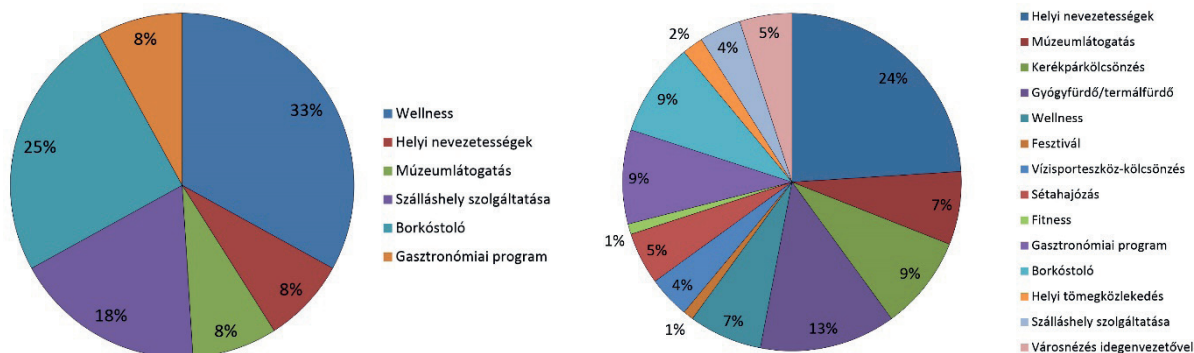


Forrás: saját felmérés  
Source: own survey

Az igénybe vett szolgáltatások spektruma is követi a fentebb már elemzett területi dichotómiát. Míg a Villányban megszálló vendégek a gasztronómiai és wellness-szolgáltatások mellett a helyi nevezetességeket látogatják, addig a térség többi településén éjszakázók igényei szélesebb skálán mozognak (múzeumlátogatás, kerékpár- és vízisporteszköz-kölcsönzés, gyógyfürdő, fesztivál, séta-hajó, fitness, tömegközlekedés stb.).

Az előbbieket az említett szolgáltatásokat döntően a szálláshely településén veszik igénybe, míg az utóbbiak más települések szolgáltatásaira is mutatnak igényt. Ez megint az utazási motivációkkal, illetve az utazás időtartamával áll szoros összefüggésben. Mindez a tematikus utak tervezésénél, vonalvezetésénél fontos szempont lehet, amely elsősorban a térség nyugati területeire irányítja a figyelmet. Ezek a szolgáltatási-területi fókuszok szinte kivétel nélkül megegyeznek a vendégek előzetes terveivel (3. ábra).

3. ábra: A turisztikai szolgáltatások igénybevételének megoszlása a Villányban (a) és a többi vizsgált településen (b) megszálló vendégek között  
Figure 3. Distribution of the use of tourist services among the guests staying in Villány (a) and the other examined settlements (b)



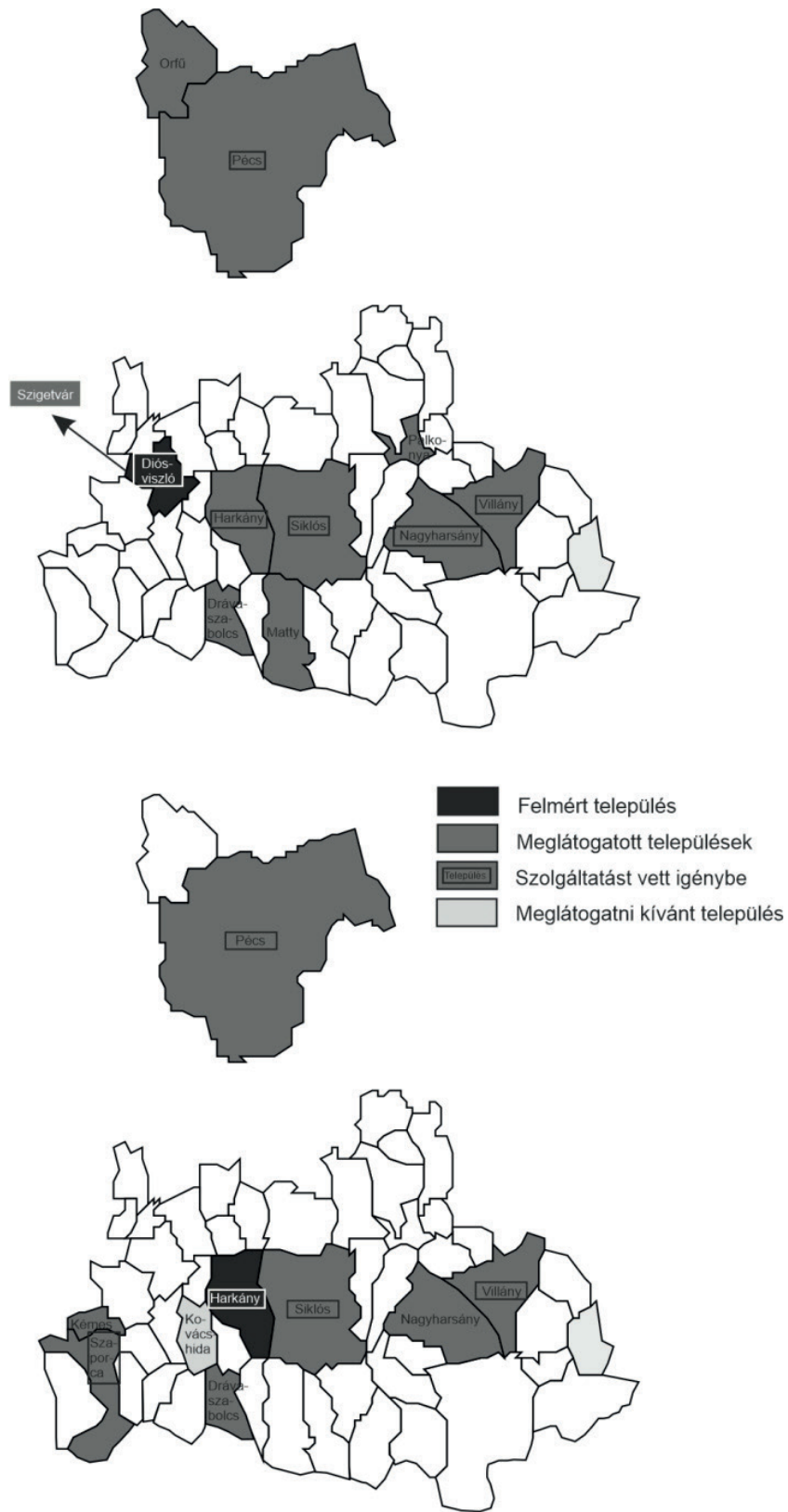
Forrás: saját felmérés  
Source: own survey

Míg a teljes vendégkör egészét érintő térhasználat kelet-nyugati irányban több mint egy tucat települést fed le, addig a szálláshely településének földrajzi elhelyezkedésétől, illetve a jellemző terméktípustól függően jelentős területi differenciák mutatkoznak.

A legkiterjedtebb térhasználat a járás nyugati településein megszálló vendégek jellemezhető (Diósviszló, Szaporca), hiszen ők a megyeszékhely, esetleg Orfű mellett meglátogatják a járás három városát, illetve az idegenforgalmi szempontból frekvenciátaltabb Villánykövesdet, Drávaszabolcsot, valamint Nagyharsányt is. A térhasználat csökkenő intenzitása szempontjából a következő kategóriát a Harkányban megszálló vendégek jelentik, akik a kijelölt három település mellett a szoborpark miatt Nagyharsányt, továbbá az Ős-Dráva Látogatóközpont által érintett Szaporcát is előszeretettel látogatják. A legvisszafogottabb térhasználat a Villányban megszálló vendégkör jellemezhető, amely nyugati irányban maximum Siklósig, északnyugati irányban pedig Palkonyaig látogat el. A szolgáltatások igénybevétele még ennél is szűkebb településkörre koncentrálódik, amelyekből jelenleg szinte teljes mértékben kimaradnak a szálláshelyen kívüli kisebb települések. A Villányban megszálló vendégek térhasználatát nem csak azért „visszafogott”, mert helyben megtalálják a gasztronómiai igényeiket kielégítő szolgáltatásokat, hanem azért is, mert az itt eltöltött rövid idő nem teszi lehetővé más települések meglátogatását.

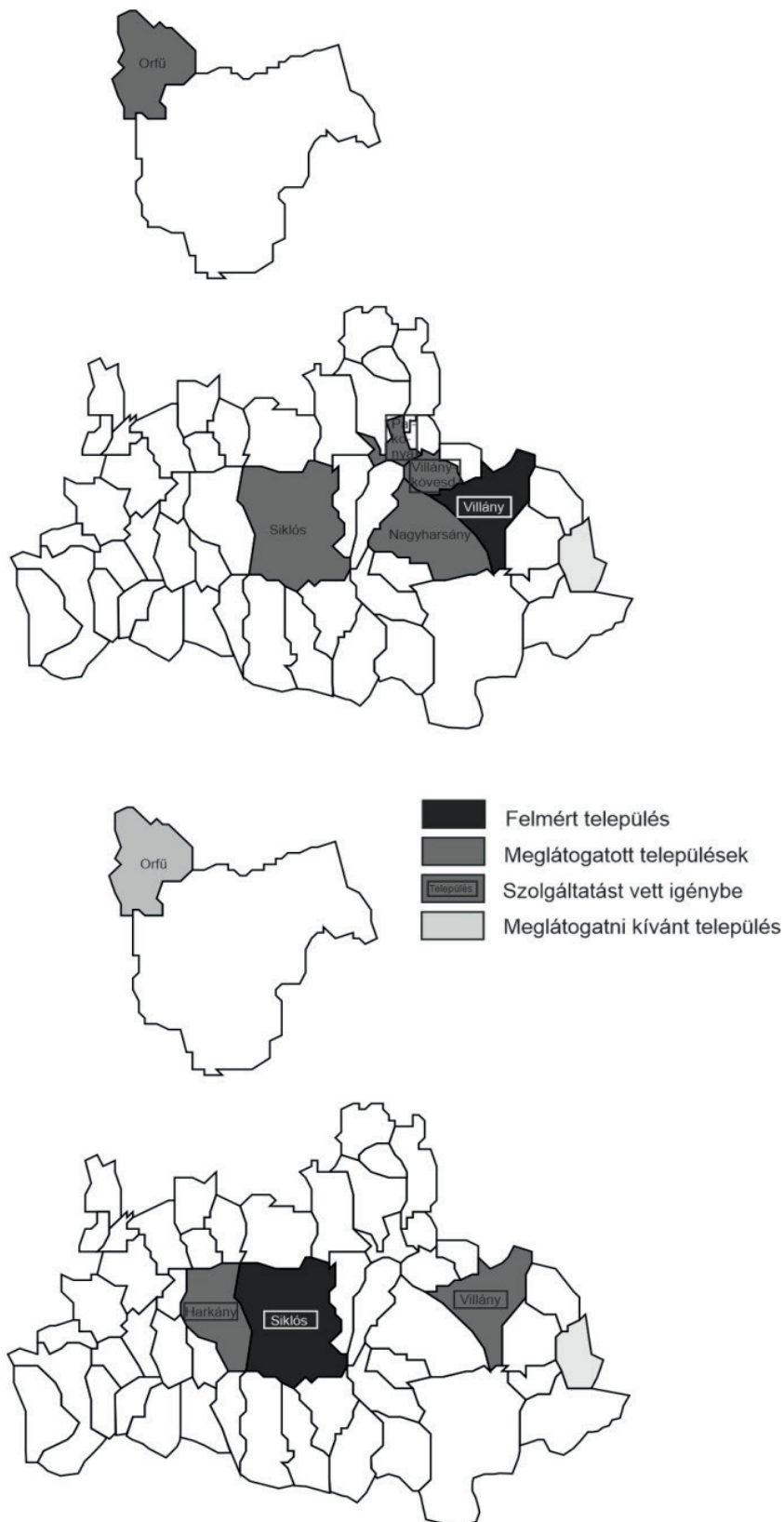
A realizált térhasználaton túlmenően felmerült azon települések köre, amelyeket a vendégek az ott-tartózkodásuk során meg kívánnak látogatni. A borturizmusban érdekeltek nem említettek ilyen települést, ugyanakkor a többi terméktípushoz kapcsolható vendégkör a környező kisebb falvak mellett megnevezte még Pécsét, Szigetvárt, illetve a Mecsek kisebb, de nevezetesebb településeit is (Abaliget, Óbánya, Orfű). A tervezett látogatással fő céljuk a természeti környezet szépségeinek felfedezése (túrázás, kerékpározás, barlanglátogatás, helyi nevezetességek). Ezért a jövőben fontos fejlesztési feladat lehet ezen érintetlen településekben a vendégek igényeihez igazodó szolgáltatási lehetőségek felkutatása és a vendégkörrel való megismertetése (4–6. ábra).

4. ábra: A Diósvizlóra (a) és Harkányba (b) érkező, vizsgálatba bevont vendégek (20–20 fő) térhasználatát  
 Figure 4. Space use of guests (20–20 people) arriving in Diósvizló (a) and Harkány (b)



Forrás: saját felmérés alapján saját szerkesztés  
 Source: own editing based on own survey

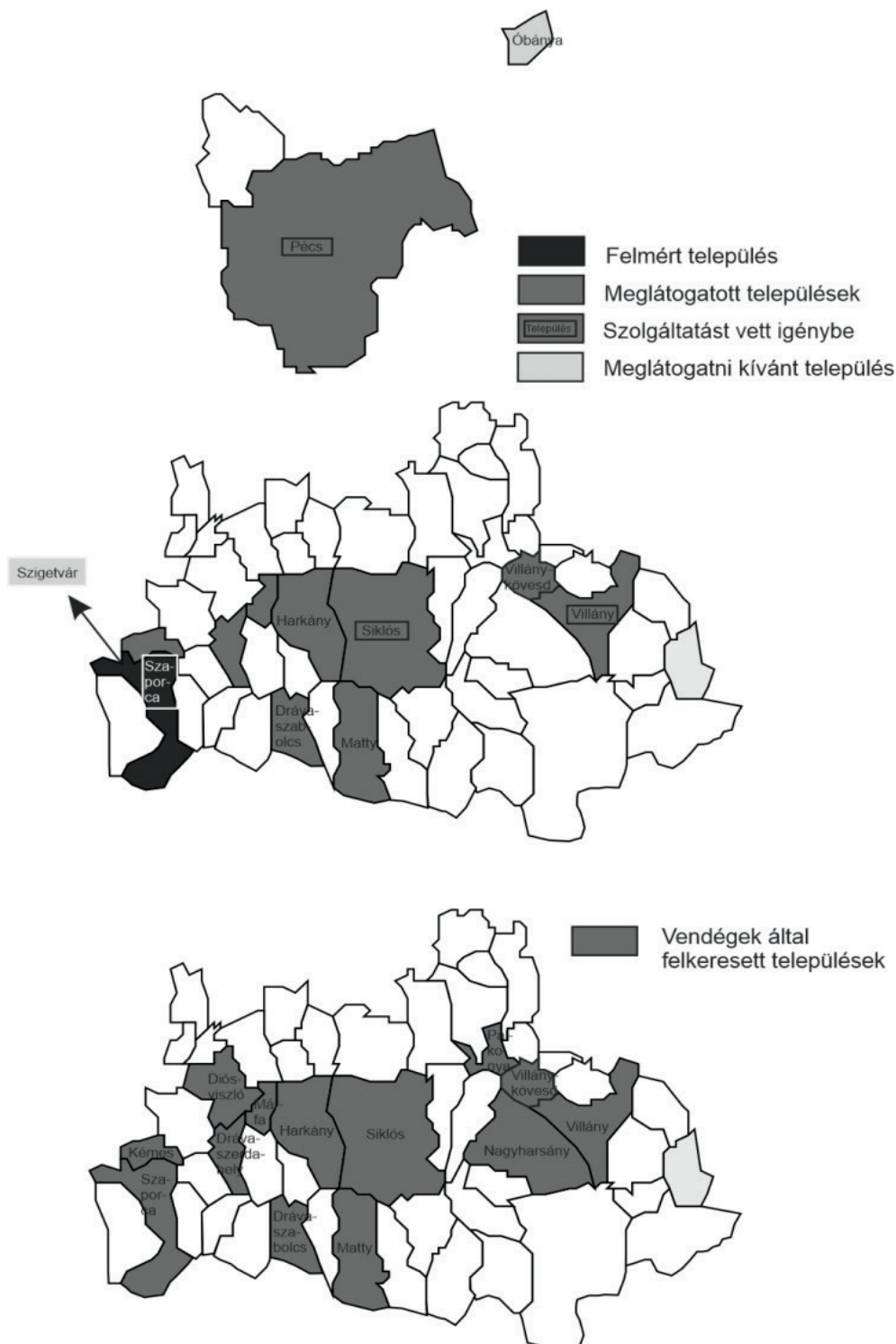
5. ábra: A Villányba (a) és Siklóra (b) érkező, vizsgálatba bevont vendégek (20–20 fő) térhasználata  
Figure 5. Space use of guests (20–20 people) arriving in Villány (a) and Siklós (b)



Forrás: saját felmérés alapján saját szerkesztés  
Source: own editing based on own survey

6. ábra: A Szaporcára érkező, vizsgálatba bevont vendégek (20–20 fő) térhasználata (a), illetve a járás egészét érintő összes térhasználat (b)

Figure 6: Space use of guests (20–20 people) arriving in Szaporca (a), and total space use affecting the whole district (b)



Forrás: saját felmérés alapján saját szerkesztés  
Source: own editing based on own survey

A vendégkör a térség fejlesztésének legfontosabb feladatait a közlekedésfejlesztésben, az úthálózat korszerűsítésében látja. Ez természetesen érinti a bicikliutak bővítését, a meglévők fejlesztését és a tömegközlekedés korszerűsítését is. A megkérdezettek szerint a további fejlesztések iránya a tema-

tikus utak kialakítása, a szabadtéri programlehetőségek bővítése és a műemlékmegóvás. Hasonlóan fontosnak ítélik meg a kevésbé frekventált kistelepülések bevonását, a falusi turizmus fejlesztését, a marketinget és a humán infrastruktúra fejlesztését. A humánerőforrás-fejlesztés fő iránya a vendéglátóhelyek és a szállodák személyzetének idegen nyelvi képzése lehet. A marketing kapcsán kiemelik még az internet révén megszerezhető információk bővítését és a térségi desztinációmenedzsment korszerűsítését. Ezt követi a sorban a szolgáltatások fejlesztése, a látnivalók felújítása és a szálláshelyek minőségének javítása. A vendégkör számára legkisebb relevanciával bíró fejlesztési terület a szálláshelybővítés volt.

## **Az önkormányzatok lehetőségei a turisztikai fejlesztésekben**

A régió külső periferiáján elhelyezkedő települések többsége társadalmi-gazdasági szempontból elmaradott. A települések több mint háromnegyede a 100–500 fő közötti lakosság-szám-kategóriába tartozó aprófalu. Az önkormányzati kérdőívek alapján a járás hátrányos helyzetű, kis lélekszámú településeinek erősségei közé sorolható a városok közelségén túl, a természeti környezet, a borkultúra, illetve jó néhány kultúrtörténeti és építészeti emlék. Ugyanakkor, a polgármesterek idegenforgalmi szempontból a fejlődést hátráltató tényezők sorában említették a kedvezőtlen fizikai és humán infrastruktúrát, az idegenforgalmi látványosságok és a hatékony desztinációmenedzsment hiányát, amelyek okán stagnáló vagy csökkenő vendég-számokkal találkozhatunk.

Azok a kedvező adottságú, elsősorban a járás keleti térségében elhelyezkedő települések, amelyek vendég-száma nő, többnyire a megfelelő, jól menedzselt szálláshelyek kínálatának, a természeti adottságokra épülő infrastruktúra-fejlesztésnek, illetve komolyabb érdeklődésre számot tartó fesztiváloknak köszönhetik e tendenciát. Azon települések esetében, ahol a vendég-szám csökken vagy stagnál, a polgármesterek az ez irányú változást a vonzerők hiányával vagy a meglévő látnivalók állagának leromlásával hozták összefüggésbe.

A vizsgált települések mindössze egyharmadára jellemző, hogy idegenforgalmi szempontból fontos beruházást hajtott végre az elmúlt években. Ezek elsősorban a szálláshely- és kerékpárút-fejlesztésre, illetve a természeti vonzerőkhöz kapcsolódó háttérinfrastruktúra-fejlesztésre koncentráltak. A polgármesterek értékelése alapján e beruházásoknak kimutatható hatása volt a település idegenforgalmára, amely elsősorban a növekvő vendég-számban mutatkozott meg.

Az önkormányzatok többsége azonban nem hajtott végre ilyen irányú fejlesztést, amelynek hátterében nem a szándék hiánya, sokkal inkább a forráshiány állt. Erre példaként említhető a sikertelen pályázatok mellett az is, hogy az elnyert pénzüsszeg a megvalósítás során már nem volt elegendő a megtervezett műszaki tartalom kivitelezésére. A megvalósult beruházások forrását elsősorban a Leader- és a DDOP-pályázatok jelentették.

A vizsgált települések vezetőinek többsége arról számolt be, hogy legalább egy jelentősebb rendezvény megvalósul egy naptári év folyamán. Azonban ezek között nemcsak az országos jelentőséggel bíró Ördögkatlan Fesztivál, az Európai Bordalfesztivál vagy a Villányi Vörösborfesztivál szerepel, hanem helyet kapnak a falunapok, a horgászversenyek, a kulturális találkozók, a lokális gasztroren-

dezenyek, továbbá bálók és majálisok is. Ezen rendezvények esetében legkisebb mértékben sem a pénzügyi siker dominál, hiszen jelentősebb fogyasztás nélküli önkormányzati, és nem profitorientált programokról van szó. Az igazsághoz persze hozzátartozik, hogy közvetetten generálnak bevételt, főként az idegenforgalmi és a helyi iparüzési adók révén. Az említett programok sokkal inkább szervezési sikerként könyvelhetők el, amelyek javítják mind az önkormányzat, mind pedig a partnerszervezetek lakossági és vendégkör általi megítélését.

A jelen idegenforgalmi jellegzetességeit értékelve meglepetésként hatott, hogy a polgármesterek – egy-két kivételtől eltekintve – nem ismernek olyan személyt a településen, aki valamely népi mesterséggel foglalkozna. Tovább árnyalja a helyzetet, hogy a kisebb települések mindössze egyharmadának van turizmusfejlesztési koncepciója. Ennek oka többnyire a pénzügyi források vagy a csekély idegenforgalmi jelentőség hiányában keresendő. Ahol van koncepció, ott hangsúlyosabban jelenik meg a fejlődőképesség, amely a helyi adottságokra, a természeti vonzerőkre, az erre épülő aktív turizmusra támaszkodik, igazodva a három város turisztikai mag-szerepköréhez.

A fejlődőképesség egyik fontos faktora lehet az önkormányzat kapcsolatrendszerének értékelése. Ennek alapján mind a kapcsolatok erősségét, mind a hatékonyságát tekintve, a lakossági és a környező településekkel folytatott kooperációk emelhetők ki. Ezzel szemben a szolgáltatói, illetve az egyesületi kapcsolatrendszereket a polgármesterek gyengének ítélik meg. A probléma gyökerét leginkább az érdektelenségben, a hagyományörzés háttérbe szorulásában, illetve a széleskörű összefogás hiányában látják.

A települések többsége nem térségi szemléletben gondolkodik, hanem a saját lehetőségeiket próbálják önállóan kiaknázni; a vertikális együttműködéseknek színtere is alig létezik. A gazdasági területen inkább a verseny dominál. A települések megpróbálják a vállalkozókat magukhoz csábítani. A nagyobb központok vállalkozói a hátrányos helyzetű perifériák irányába nem mutatnak érdeklődést, ugyanakkor a szakmai szervezetek a pályázati rendszernek megfelelően csak néhány fő tevékenységi területre fókuszálnak. Az együttműködések fejlesztésében a hatékony kommunikáció, a kompromisszumkészség, az összefogás jelentőségének hangsúlyozása és a helyi lakosok igényeinek figyelembevétele, de legalábbis a turisták és a helyiek igényei közötti egyensúlyteremtés, emelhető ki.

A vizsgált önkormányzatok többsége a közeljövőben főként uniós pályázatból tervez turisztikai fejlesztést. Ennek célja a szálláshelyek bővítésén és minőségi fejlesztésén túl a kirándulóhelyek, horgásztavak kiszolgáló infrastruktúrájának javítása, a faluház felújítása, közterületi wifi elérhetőségének biztosítása, illetve kerékpárút kiépítése. Azok az önkormányzatok, amelyek számára nem áll rendelkezésre elegendő forrás, a szolgáltatókat, vállalkozókat támogatná elképzelésük megvalósításában.



## **A szakmai szervezetek koncepciói a távolabb eső települések idegenforgalmi integrációjára**

A menedzsmentrendszerben részt vevő egyesületek és szervezetek bevételi forrásai napjainkban jelentősen visszaestek azáltal, hogy az ötéves fenntartási időszak véget ért (önkormányzati támogatásban részesültek oly módon, hogy az idegenforgalmi adó 20%-át forgatták vissza). Így mára forrásként a pályázatok, illetve a tagdíjak maradtak meg. A szervezetrendszer átalakításának egyik szándéka a fenntarthatóság hosszú távú biztosítása, amellyel párhuzamosan a TDM-ek szakmai és forrásbevonási mozgástere szűkül, feladata az önkormányzattal való szorosabb partnerségben a koordinációra és az érdekképviseletre fókuszál.

A Harkányi Turisztikai Egyesület a szakmai kritériumok teljesítésén alapuló regisztráció révén különbözik a térség turisztikai együttműködésre épülő szervezeteitől. A nagyobb tagsági körrel (mintegy 60–70 tag) és szolgáltatói reprezentativitással rendelkező, komolyabb stratégiai és fejlesztési feladatokat ellátó szervezet a korábbi TDM-pályázatokon való részvétele, illetve az informatikai rendszerhez való hozzáférése révén számos előnyt élvezett. A kisebb, 20 fő körüli taglétszámmal bíró siklósi egyesület – bár felépítésében hasonló a TDM-ek szervezetéhez – TDM-címmel nem rendelkezik.

Ez utóbbi szervezethez a helyi szolgáltatók (cukrászdák, éttermek, panziók, hotelek, borászok, vár) jelentős hányada kapcsolódott, azonban mivel a tagok száma a toborzó munka ellenére is relatíve alacsony, bővülésük megállt, így a tagsági díjból befolyó összeg is minimális. Más szervezetekkel, a megyei önkormányzattal vagy a turisztikai ügynökséggel az önkormányzaton keresztül tartják a kapcsolatot. TDM-regisztráció, források és megfelelő számú szakképzett munkaerő hiányában az önálló szakmai tevékenység (stratégiák, programcsomagok, tematikus utak) lehetőségei is szűkebbek maradtak. Tevékenységük az ajándékosztáson, az információnyújtáson, a médiaszereplésen, utazási kiállításon való részvételen és a jegyértékesítésen túl az önkormányzat által finanszírozott rendezvények megszervezésére irányul.

Az együttműködés fontos eleme ugyanakkor a három város (Harkány, Siklós, Villány) egyesületeinek és önkormányzatainak közös médiamegjelenése (imázsfilmek, brosúra, honlap, szelfipontok), marketingtevékenysége, közlekedésfejlesztése, illetve közös arculatának kialakítása a „Vár, a bor, a víz” koncepcióra építve, kijelölve ezzel a kiemelt terméktípusokat is.

A területfejlesztés hatékony eszközei lehetnek továbbá az összehangolt rendezvények, programcsomagok szervezése, kínálata, valamint a turisztikai kártya bevezetése, amely a helyi szolgáltatások igénybevételénél akár több fő számára biztosít kedvezményeket. Legfontosabb marketingeszköznek az online felületet, a közösségi médiát tartják, de jelen vannak a rádióban és a televízióban is.

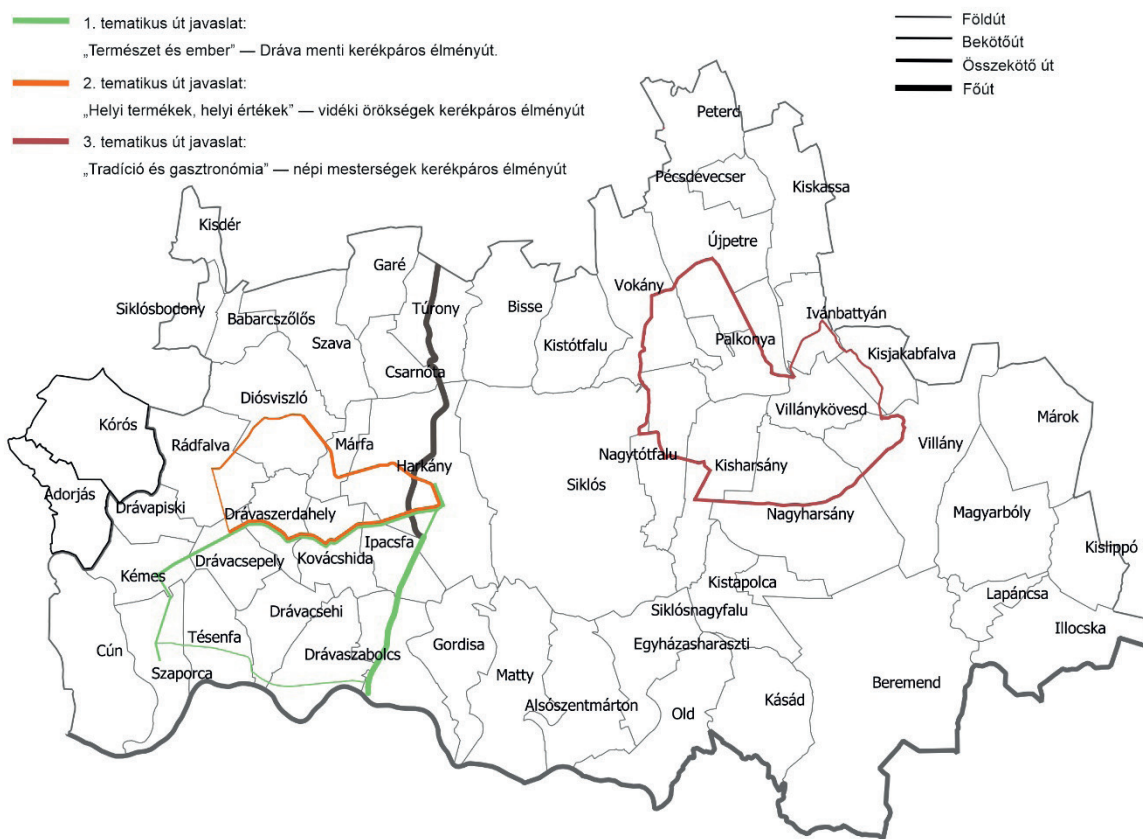
A nem központi, kisebb települések vérkeringésbe vonásának alapját a vizsgálat időpontjában az „Európa Gasztronómiai Régiója” cím megszerzésére irányuló pályázat adja. Az egyesület által „mozgósítandó” települések köre Villánykövesd mellett elsősorban Beremendre, Kásádra, Kisharsányra és Nagyharsányra fókuszál. Ezzel az európai elismeréssel lehetővé válna gasztronómiai és kulturális értékek, helyi termékek, illetve a természeti környezet közösségi összefogással történő bemutatása.

## Javaslatok a vidéki turizmus fejlesztésére: tematikus útvonaltervek a Siklói járásban

Az empirikus tapasztalatok, mind a kérdőívekből, mind pedig az interjúkból levont következtetések azt mutatják, hogy a különböző programcsomagoknak, de különösképpen a tematikus utaknak komoly szerepe lehet a kevésbé frekvenciált kistelepülések turizmusának fejlesztésében. A szakmai szervezetek egy része számára, források és szakképzett munkaerő hiányában, ilyen utak megvalósítási lehetőségei szűkebbek, ugyanakkor a három város együttműködése révén a fejlesztés hatékony eszközeivé válhatnak. A térség településeinek szolgáltatói ugyanakkor még nagyobb hangsúlyt helyeznének az ilyen irányú fejlesztésekre. Ők is felismerték, hogy az egyes községek, bár önállóan nem, de összességében rendelkeznek olyan kulturális és gasztronómiai értékekkel, amelyekre a jövőben több település is felfűzhető. Elképzelésük lényege abban ragadható meg, hogy érdemes a hagyományos mesterségeket, illetve a helyi termékeket bemutató helyszíneket egy, kerékpárral bejárható túraútvonallal összekapcsolni. Ezt a koncepciót erősíti a vendégkör, illetve néhány, a térség kevésbé frekvenciált területén található település polgármesterének véleménye.

Az alább kidolgozott kerékpáros tematikus utak valójában tematikus túraútvonal-javaslatok, amelyek kiindulópontjának tervezésekor fontos szempont volt a vendégek térbeli koncentrációja mellett a térség legtöbb településének elérhetősége is. Az útvonaltervek kialakításakor figyelembe vettük a korábban elkészített vonzerőleltárt, illetve törekedtünk arra, hogy a kb. fél nap alatt kerékpárral kényelmesen bejárható, maximum 30–35 km-es távot ne haladjuk meg. Az utak kijelölésének további szempontja volt, hogy bevonjuk mind a Dráva menti ökoturisztikai értékekkel rendelkező, mind pedig az idegenforgalmi szempontból hátrányosabb helyzetű északnyugati településeket is. A térség három turisztikai központként azonosított városa közül csak kettő jelenik meg az útvonaljavaslatokban, ezt földrajzi elhelyezkedésük, illetve az útvonalak által érintett települések elérhetősége és tematikus összekapcsolásának lehetősége indokolja. A vonalvezetés szempontjai között kiemelt szerepet kapott, hogy a kerékpárosok elsősorban a kisforgalmú közutakat vagy a kiépített, esetleg a közeljövőben tervezett kerékpárutakat használják (7. ábra).

7. ábra: Javasolt tematikus utak vonalvezetése  
Figure 7. Route of proposed thematic trips



Forrás: saját szerkesztés  
Source: own editing

1. tematikus út javaslat: „Természet és ember” — Dráva menti kerékpáros élményút. (32 km). 8:00: Indulás Harkányból a Drávaszabolcs–Drávapalkonya–Drávacséhi–Tésenfá gazdag élővilágú partszakaszon. Harkány és Drávaszabolcs között kerékpárúton, majd a Dráva mentén Szaporcaig szilárd burkolatú árvízvédelmi töltésen. 11:00: Érkezés Szaporcára az Ős-Dráva Látogatóközpontba (előadás meghallgatása és a holtág megtekintése). 13:00: ebéd Kémesen az Ormánsági Halászsárdában. 15:00: indulás Kémesről kisforgalmú közúton a Drávacsépy–Drávaszerdahely–Kovácsbida (református templom) útvonalon. 17:00: Érkezés Harkányba.
2. tematikus út javaslat: „Helyi termékek, helyi értékek” — vidéki örökségek kerékpáros élményút (32 km). 10:00: indulás Harkányból a Kovácsbida (református templom), Drávaszerdahely–Drávacsépy útvonalon. 12:00: Ebéd Kémesen az Ormánsági Halászsárdában. 13:30: Indulás Kémesről. Az útvonal végig kisforgalmú közúton halad, azonban tervben van Adorjás és Harkány között kerékpárút kiépítése (Arató & Novothny, 2012). A Kémes Rádfalvával közvetlenül összekötő út nincs szilárd burkolattal ellátva. A visszaúton a program részét képezi Diósvizlón a helyi termelők és kézműves műhelyek meglátogatása. 16:30: Érkezés Harkányba..
3. tematikus út javaslat: „Tradíció és gasztronómia” — népi mesterségek kerékpáros élményút (35 km). 10:00: Indulás Villányból a Kisjakabfalva–Ivánbattyán (német tájház) útvonalon. 12:00: Ebéd Palkonyán a Palkonyha falusi lakáséteremben. 13:30: Indulás Palkonyáról az Újpetre–Vokány–

Nagyotótfalu–Kisharsány–Nagyharsány útvonalon. Újpetrén a természetes anyagokból (Dráva menti fűz) használati tárgyakat készítő kosárfonó meglátogatása. Nagyharsányban megálló a szoborparknál. 17:00: Érkezés Villányba. Az út Villánytól Kisharsányig kisművelésű közúton, Kisharsánytól Villányig kerékpárúton halad.

Természetesen nem szabad megfeledkezni a tervezett tematikus utak piacra viteléről és értékesítésük elősegítéséről sem. Ennek fázisai lehetnek az útvonalak digitalizálása, virtuális megjelenítése. A kiépített örökségi tematikus utak így akár mobileszközökkel az interneten is elérhetőek. A jövőben érdemes lesz továbbfejleszteni az útvonalterveket, és a három út közötti kapcsolat megteremtésével valódi, egyénileg is bejárható tematikus útvonalat kialakítani. A másik fontos elem a helyi termékek és értékek bemutatása és népszerűsítése. Ez a gasztronómiai értékek esetében minősítéssel történik, míg a termékek teljes körénél rövid videók segítségével, amelyek a termék-előállítás fázisait mutatják be.

## KÖVETKEZTETÉSEK

A felmérés rámutatott arra, hogy a vizsgált térség kedvező adottságai ellenére romló tendenciák a minőségi turizmushoz szükséges infrastrukturális feltételek hiányára, illetve az információs rendszerek gyengeségeire vezethetők vissza. A kistelepülések idegenforgalmi integrációjára a térség keleti részén mutatkozik a legtöbb lehetőség. Ennek egyik fontos előfeltétele a helyi autentikus programok megvalósítása, illetve a nagyobb fesztiválokba való bekapcsolódás lehet. Ezt a folyamatot segítenék a helyi termelők alapanyagaira építő gasztronómiai műhelyek kialakítása, valamint a kerékpárutak meghosszabbítása. Ez utóbbi fizikai értelemben is összekapcsolja a vendégeket és a szolgáltatókat. A térség kisebb települései tehát rendelkeznek olyan kulturális és gasztronómiai értékekkel, amelyekre kerékpáros tematikus utakat lehet tervezni.

A fejletlenebb nyugati települések idegenforgalmára ugyanakkor rányomja bélyegét a programok és szálláshelyek hiánya. A jövőben azonban több település is felfűzhető lenne olyan kerékpáros túraútvonalra, amely a Dráva menti látnivalókat mutatja be. Sajnálatos, hogy a Drávától távolabb fekvő települések egy részében a műemlékek leromlott állapota, az ott élők kevésbé befogadó attitűdje, egyes esetekben az önkormányzatok érdektelensége, továbbá az együttműködések hiánya nehezíti a helyzetet. A szolgáltatók itt is úgy gondolják, hogy közösségi helyek létrehozását, valamint a műemlékek felújítását követően a hagyományos mesterségeket bemutató helyi termelőket fel lehetne fűzni egy kerékpárral bejárható túraútvonalra.

A vendégkör által igénybe vett szolgáltatások is kirajzolják a dolgozatban bemutatott területi kettősséget. A Villányban megszállók a szolgáltatásokat, amelyek a gasztronómiára, illetve a wellnessre fókuszálnak, döntően a szálláshely településén veszik igénybe. A térség többi településén éjszakázók igényei szélesebb skálán mozognak, illetve más települések szolgáltatásaira is kiterjednek. Ez az információ a tematikus utak tervezésénél, vonalvezetésénél releváns, és a járás nyugati területeire irányítja a figyelmet.

A vendégek térhasználatában a szálláshely településének földrajzi elhelyezkedése, illetve jellemző terméktípusa függvényében jelentős területi differenciák mutatkoztak.

A legkiterjedtebb térhasználattal éppen a fent említett nyugati településekben megszálló vendégek jellemezhetők. A másik végletet a Villányban megszálló vendégkör jelenti, akik térhasználatából szinte teljes mértékben kimaradnak a szálláshelyen kívüli kisebb települések. Ezért a jövőben fontos lehet ezen térségek szolgáltatási lehetőségeinek felkutatása, valamint ezeknek a vendégkörrel való megismertetése. Az idelátogatók a térség fejlesztésének két fontos irányát emelték ki, amely a fizikai (kerékpárutak, tömegközlekedés), illetve a humán infrastruktúrát (idegennyelv-ismeret) helyezi a középpontba.

A fejlődést hátráltató tényezők sorában a vendégekhez hasonlóan a polgármesterek is a kedvezőtlen fizikai és humán infrastruktúrát, valamint a hatékony marketinget, illetve a desztinációmenedzsment hiányát emelték ki. Az önkormányzatok többsége azonban forráshiány miatt a közelmúltban nem hajtott végre jelentősebb, ilyen irányú fejlesztést. A probléma hátterében ugyanakkor hangsúlyosan jelenik meg az érdektelenség, a hagyományörzés háttérbe szorulása és az összefogás hiánya. Különösen igaz ez a szolgáltatók és az önkormányzatok közötti kapcsolatokra. A települések többsége nem térségi szemléletben gondolkodik, a saját lehetőségeit próbálja kiaknázni. Ugyanakkor a gazdasági szférában is a verseny dominál. A települések megpróbálják a vállalkozókat magukhoz csábítani, míg a nagyobb központok gazdasági szereplői a hátrányos helyzetű térségek irányába nem mutatnak érdeklődést.

Ami a tanulmány elején felvetett kérdést illeti, az idegenforgalmilag frekventált gócpontok jelenleg nem tudják integrálni a térség községeit a gazdasági-idegenforgalmi vérkeringésbe. Bár a városok valamilyen szinten egymással együttműködnek, alapvetően minden desztináció a saját fejlődésére fókuszál. Az empirikus tapasztalatok tehát azt mutatják, hogy az „Európa Gasztronómiai Régiója” program következetes megvalósítása mellett a tematikus utaknak lehet kiemelkedő szerepe a kistérségek turizmusának fejlesztésében. Ennek lényege a hagyományos mesterségeket, illetve a helyi termékeket bemutató helyszínek összekapcsolása egy kerékpárral bejárható túraútvonallal. Ezen tematikus utak értékesítése is fontos, amelynek módja azok digitalizálása, virtuális megjelenítése lehet.

A fenti eredményekből kiindulva, a kutatás további irányait jelentheti a lakossági preferenciák felmérése, a települések élhetősége és azok turisztikai fejleszthetősége szempontjából. Újabb vizsgálati irányként jelölhető ki a Kisfaludy-pályázaton nyertes vidéki turizmusfejlesztési projektek monitoringja, illetve a 2020–2021-es pandémiából kiindulva, a vidéki turizmus válságállóságának vizsgálata, összefüggésben a járási térszerkezet átrendeződésével.

## IRODALOMJEGYZÉK

- Aracsi, Z., Erdős, K., Gebauer, Gy., Gyimesi, G., Kneip, R., & Lóránd, B. (2006). *A Siklói Kistérség Területfejlesztési Programja*. [http://roftk.ktk.pte.hu/pdfs/Siklosi\\_kisterseg.pdf](http://roftk.ktk.pte.hu/pdfs/Siklosi_kisterseg.pdf)
- Arató, Cs., & Novothny, I. (2012). *Kerékpárutak Baranyában* [Térkép]. Pécs: Baranya Megye Önkormányzati Hivatala.
- Aubert, A., & Szabó, G. (szerk.). (2005). *Pozíció és perspektívák Baranya turizmusában, Baranya megye turizmusfejlesztési programjának aktualizálása*. Pécs: Baranya Megyei Önkormányzat, Pécsi Tudományegyetem Turizmus Tanszék, 120 p.
- Čelan, T. J. (2014). A historical geographical analysis of the development of the Croatian-Hungarian border. *Modern Geográfia*, 9(4), 75–92.
- Čelan, T. J. (2021). Tourism as a Disconnecting Element of the EU Funded Hungary–Croatia Cross-border Co-operation. *Modern Geográfia*, 16(1), 23–35.
- Csapó, J. (2013). A turizmustervezés fenntartható aspektusainak vizsgálata Béda-Karapanca területén. *Modern Geográfia*, 8(4), 1–8.
- Dávid, L., Bujdosó, Z., & Patkós, Cs. (2003). A turizmus hatásai és jelentősége a területfejlesztésben. In Süli-Zakar I. (szerk.), *A terület- és településfejlesztés alapja*. (pp. 433-453). Pécs: Dialóg Campus Kiadó.
- Drotár, N., & Hanusz, Á. (2016). A falusi turizmus szerepe a vidékfejlesztésben. In Berghauer, S., Dnyisztrjanszkij, M., Fodor, Gy., Gönczy, S., Izsák, T., Jakab, N., Molnár, J., Molnár, D. I., Papp, G., Sass, E. & Vince, T. (szerk.), *Társadalomföldrajzi kihívások és adekvát válaszlehetőségek a XXI. század Kelet-Közép-Európájában* (pp. 482–490). Nemzetközi Földrajzi Konferencia. Beregszász, Ukrajna: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola.
- Duray, B. (2007). Fenntartható turizmus, felelős vidékfejlesztés. In Árpási, Z. & Gurzó, I. (szerk.), *Felelős Turizmus* (pp. 13–19). Békéscsaba: Szent István Egyetem Gazdasági, Agrár- és Egészségtudományi Kar.
- Guzmics, I. (1999). Falusi turizmus és területfejlesztés. *Falu Város Régió*, 6(1-2), 30–33.
- Hanusz, Á. (2008). Turisztikai programok, mint a vidékfejlesztés lehetséges eszközei Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. In Hanusz, Á. (szerk.), *A turizmus szerepe a kistérségek és régiók fejlődésében* (pp. 62–82). Nyíregyháza: Nyíregyháza Város és a Nyíregyházi Főiskola Természettudományi Főiskolai Kar Turizmus- és Földrajztudományi Intézete.
- Horváth, Z., Magyar-Papp J., & Pálfi, A. (2016). A turisztikai térhasználat és a desztináció menedzsment összefüggései. *Modern Geográfia*, 11(4), 1–14.
- Jenkei, L. (1996). A falusi turizmus helyzete Magyarországon. In Csapó, T., Szabó, G. (szerk.), *A falusi turizmus, mint a vidéki térségek megújításának egyik esélye* (pp. 97–100). Szombathely: Falusi Turizmus Országos Szövetsége, MTA Regionális Kutatások Központja. 176 p.
- Kóródi, M. (2006). *A vidéki turizmusfejlesztés összefüggései a magyarországi kistérségekben*. Doktori (PhD) értekezés, Gödöllő: Szent István Egyetem, 143 p.
- Kóródi, M., & Dudás, P. (2003). A rurális kistérségek turisztikai pozícióját meghatározó tényezők összefüggései. *Turizmus Bulletin*, 7(4), 32–38.

- Kovács, D. (2015). Falusi turizmus Magyarországon – kérdések és dilemmák. *Területi Statisztika*, 55(6), 592–613.
- Kovács, D. (2016). New Phenomena of Rural Tourism in Hungary. *The Central European Journal of Regional Development and Tourism*, 8(1), 39–60.
- Marton, G., Raffay, Z., Prisztóka, Gy., Raffay, Á., & Kiss, R. (2016). A Dráva-mente, mint határmenti, periférikus tér turizmusfejlesztésének problémái. *Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok*, 1(2), 34–48.
- Michalkó, G. (2003). A fenntartható fejlődés **ökoturisztikai** aspektusai Magyarországon. *Turizmus Bulletin*, 7(4), 13–21.
- Somogyi, B. (2015). A vasút turisztikai integrációjának értékelése a borturizmus példáján, különös tekintettel a Villány–Siklósi Borvidékre. *Modern Geográfia*, 10(4), 39–52.
- Szabó, G. (1993). Új irányok a vidéki turizmus fejlesztésében. In Kovács, T. (szerk.), *Kiút a válságból. II. Falukonferencia* (pp. 206–211). Pécs: MTA RKK.
- Szabó, G. (1996). A falusi turizmus, mint a vidéki térségek megújításának egyik esélye. In Csapó, T., Szabó, G. (szerk.), *A falusi turizmus, mint a vidéki térségek megújításának egyik esélye* (pp. 173–176). Szombathely: Falusi Turizmus Országos Szövetsége, MTA Regionális Kutatások Központja. 176 p.
- Szabó, G. (1996). Tematikus kínálatok a vidéki turizmus fejlesztésében. In Csapó, T., Szabó, G. (szerk.), *A falusi turizmus, mint a vidéki térségek megújításának egyik esélye* (pp. 136–151). Szombathely: Falusi Turizmus Országos Szövetsége, MTA Regionális Kutatások Központja. 176 p.
- Szabó, G. (2008). Tematikus utak és termékmárkák a vidéki turizmus fejlesztésében. In Hanusz, Á. (szerk.), *A turizmus szerepe a kistérségek és régiók fejlődésében* (pp.133–162). Nyíregyháza: Nyíregyháza Város és a Nyíregyházi Főiskola Természettudományi Főiskolai Kar Turizmus- és Földrajztudományi Intézete.
- Varga-Nagy, A. (2007). A turizmus helyzete a vidéki területeken. In Árpási, Z. & Gurzó, I. (szerk.), *Felelős Turizmus* (pp. 133–140). Békéscsaba: Szent István Egyetem Gazdasági, Agrár- és Egészségtudományi Kar.

## Egyéb források

- BFH Európa Projektfejlesztő és Tanácsadó Kft. (2016). *Harkány Város Integrált Településfejlesztési Stratégiája*. <http://varos.harkany.hu/letoltes/dokumentum/1921>
- Eco-Cortex. (2009). *Integrált Városfejlesztési Stratégia, Villány*. <http://www.villany.hu/dokumentum/IVS.pdf>
- Magyarország Kormánya. (2014). *Magyarország – Vidékfejlesztési Program, 2014–2020*. [http://ivsz.hu/wp-content/uploads/2015/07/Programme\\_Commisison-Decision\\_2014HU06RDNP001\\_1\\_1\\_hu.pdf](http://ivsz.hu/wp-content/uploads/2015/07/Programme_Commisison-Decision_2014HU06RDNP001_1_1_hu.pdf)
- Magyarország Kormánya. (2013). *Nemzeti Fejlesztés 2030 – Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Koncepció*. [http://www.terport.hu/webfm\\_send/4616](http://www.terport.hu/webfm_send/4616)

- Magyarország Kormánya (2020). 429/2020.(IX. 14.) számú kormányrendelet a turisztikai térségek meghatározásáról. <http://www.kozlonyok.hu/nkonline/index.php?menuindex=200&pageindex=-kozlart&ev=2020&szam=205>
- Magyar Turisztikai Ügynökség. (2017). *Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégia 2030* [https://www.kormany.hu/download/8/19/31000/mtu\\_kiadvany\\_EPUB\\_297x210mm%20-%20preview.pdf](https://www.kormany.hu/download/8/19/31000/mtu_kiadvany_EPUB_297x210mm%20-%20preview.pdf)
- Magyar Turisztikai Ügynökség. (2020). 11 turisztikai térség: térkép és településlista. <https://mtu.gov.hu/cikkek/11-turisztikai-terseg-terkep-es-telepuleslista-1918>
- Ős-Dráva Látogatóközpont. (2021). <http://odlk.hu/latogatoinfo/>
- Terra Stúdió Kft. (2015). *Siklós Integrált Településfejlesztési Stratégia, I. kötet: Megalapozó vizsgálat.* <http://www.siklos.hu/its-megalapozo-siklos.pdf>
- Terra Stúdió Kft. (2015). *Siklós Integrált Településfejlesztési Stratégia, II. kötet: Integrált Településfejlesztési Stratégia.* <http://www.siklos.hu/its-strategia-siklos.pdf>

*Ez a mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd! 4.0 nemzetközi licenccel-feltételeinek megfelelően felhasználható. (CC BY-NC-ND 4.0)*

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

*This open access article may be used under the international license terms of Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)*

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>





Sümeghy, Dávid<sup>1</sup>

# The impact of the local conservative climate on generalised trust in Sweden

## ABSTRACT

The rise of the radical right parties, with their anti-immigrant rhetoric, may amplify the generally observed negative impact of diversity on generalised trust. The impact of the conservative climate created by these parties is apparent at the national level, but the little research carried out in the field has yet to examine the role of their local political power. In Sweden, the literature suggests that the radical right Sweden Democrats party has a stronger anti-immigration and ethnonationalist rhetoric at the local level, which may reduce the generalised trust of residents by triggering conflict theory. Calculating the conservative climate based on the percentage of party representatives on local councils using multi-level modelling, we observe that the contextual effect of the conservative climate is present and reduces generalised trust. However, the underlying cause of this effect is not fully known. It can be traced back to the party's local politics, the residents and the local media.

*Keywords: conservative climate, radical right, Sweden Democrats, trust*

---

<sup>1</sup> University of Pécs, Faculty of Sciences, Doctoral School of Earth Sciences. PhD student, 7624, Pécs, Ifjúság str. 6. +36307134618, [suemp96@gmail.com](mailto:suemp96@gmail.com), <https://orcid.org/0000-0002-3008-9486>

## INTRODUCTION

In today's increasingly ethnically diverse societies, strong social cohesion and generalised trust as one of its indicators are of paramount importance. Trust is like the glue that binds families, organisations, firms and entire societies together (Bok, 1978; Fukuyama, 1995; Seligman, 1997), and, according to Putnam (1993), trust is the centrepiece of healthy democracies. Trust also helps citizens learn the importance of tolerance towards 'others', including those from different ethnic, linguistic, religious and cultural backgrounds (Sullivan & Transue, 1999). As Rustenbach (2010) has pointed out, low levels of trust are generally associated with anti-immigrant sentiment and prejudice towards 'others'. Generalised trust is a type of trust<sup>2</sup> that some researchers consider a relatively stable value structure (Newton & Zmerli, 2011; Uslaner, 2002). At the same time, others emphasise its plasticity, which changes due to ongoing contact with members of society (Dinesen, 2012; Glanville & Paxton, 2007).

Space is a critical issue in the analysis of trust. According to Ross, mistrust is a consequence of interactions between people and space. Space brings together those who are distrustful and magnifies this characteristic (Ross et al., 2001). Therefore research on trust should rest on the trinity of the individual, temporal change (diversity, economic conditions) and space (Van der Meer & Tolsma, 2014). Putnam also highlights the importance of geography. He argues that social networks and the associated norms of trust and geographical proximity shape social cohesion (Putnam, 2007).

In the context of local space, the conservative climate<sup>3</sup> generated by local radical right parties should be highlighted as an apparent contextual factor, in the same way as the progressive political climate mentioned by Van der Vijver and colleagues (2008). A conservative community may further reinforce xenophobia and justify adverse reactions towards immigrants and further facilitate political mobilisation (Sniderman et al., 2004). Individuals in such environments may be more prone to hold negative views of immigrants regardless of their social status and political views.

This conservative climate can reduce generalised trust by promoting conflict theory through anti-immigrant rhetoric. Conflict theory emphasises that in a confined geographical space, there is competition for the allocation of resources (e.g. property, labour). As a result, some ethnic groups see others as threatening or as rivals (e.g. Blalock, 1967). Although there has been much research on the relationship between ethnic diversity and generalised trust, the mechanism of when, how and why diversity reduces generalised trust is still unexplored (Dinesen & Sønderskov, 2015; Freitag & Bauer, 2013). It should therefore be taken into account that if an individual lives in a community with a high level of distrust, his or her generalised trust is likely to decrease, as the individual becomes more distanced from social relationships that could have corrected the informational asymmetry regarding the trustworthiness of others (Fetchenhauer & Dunning, 2010). Furthermore, a conservative climate

---

<sup>2</sup> Other prominent categories of trust categorisation are particularised, community and political trust

<sup>3</sup> In the present study, I have defined conservative ideology with one of the main features of the ideology, the resistance to change (Jost et al., 2003). Change in this case refers to immigration and the transformation of the ethnic structure. The term conservative climate is also used by Sarrasin and colleagues (2012) in their study of the Swiss radical right. Despite the negative prejudice against immigration, conservatism is not a harmful ideology in itself, as it has many positive advantages (Kekes, 2018).

may prevent the development of positive inter-ethnic relations, which would reduce distrust according to the contact hypothesis (Allport, 1954; Gaertner et al., 1993; Pettigrew, 1998).

Sweden's most prominent radical right party, the Sweden Democrats, was formed from the Sweden Party in 1988 (Rydgren, 2006). The party's big breakthrough came in 2010 when it won 339 610 votes (5.7%) and 20 seats in parliament. The party has successfully exploited the growing media attention and socio-cultural issues that have become increasingly important in public life (Hellström et al., 2012). Since then, the party has grown in popularity (12.9% in the 2014 elections) and is now the third most powerful party (17.53%), according to the 2018 elections. The party's main programme focuses on restricting immigration, with nationalist and populist elements (Elgenius & Rydgren, 2019). A large proportion of the party's voters support the Sweden Democrats because of its restricting immigration rhetoric. More than 90% of those who voted for the party want to reduce immigration (Rydgren & Tyrberg, 2020).

This research aims to show the negative impact of the strong radical right at the local, municipal level on the generalised trust of residents. The conservative climate created by the radical right party increases anti-immigrant attitudes, which can reduce trust. My preliminary hypothesis is that the conservative climate at the local level acts as a contextual effect and reduces the generalised trust of residents.

## LITERATURE REVIEW

Not many studies have been done on the policy-making role of a strong radical right party in power at the local level (and thus its potential impact on residents' trust) (Paxton, 2019). The few studies that examine their impact at the local level agree that, while they do not play a major role here, as they do at the national level, they sometimes engage in even stronger populist and anti-immigrant rhetoric. Generally, when they are in power at the local level and have a high degree of autonomy, they actively engage with residents, reach them more, and promote their nativist ideology (Paxton, 2019). In France, at the local level, they take a more mainstream approach and try to present a more acceptable, moderate image of themselves. However, they still engage in populist discourse, portraying opposition parties and the local press as working against the interests of residents (Paxton & Peace, 2020). In Italy, the radical right party in power at the local level has created a sense of crisis, with a constant threat and the imposition of security measures (Paxton, 2017). While the percentage of the representatives of the Sweden Democrats in local councils did not influence the number of refugees, a municipality took in, when the Sweden Democrats held the balance of power, their role in reducing immigration was evident (Bolin et al., 2014). When a minority government is formed, and the Sweden Democrats hold the balance of power, they tend to support right-wing parties (Lundqvist, 2019) and influence their policies. One such significant and high-profile measure was the decision of the Sweden Democrats, together with the Moderate Party and a few smaller local parties, to ban the wearing of the hijab in schools within the municipality of Skurup (Thorell, 2020). It also shows that some issues are presented differently depending on the political level (Poppelaars & Scholten, 2008).

Karim's (2015) research shows that the politics of the Sweden Democrats (manifestos, declarations) are significantly more ethnonationalist at the local level than at the national.

The populist rhetoric and the emphasis on the corruption of rivals can also be harmful because according to Rothstein and Eek (2009), individuals who experience corruption and unequal treatment lose trust not only in the institution in question (police, health care) but also in the people in general. As a result of the negative experience with the institution, residents conclude that ordinary people can benefit by taking advantage of these illegal means, so they cannot be trusted either. Researchers in Gothenburg have created a Quality of Government (QoG) index that has analysed the governments across Europe. Their results suggest that where the corruption mentioned above and lack of honesty are prevalent, minor ethnic and economic differences are highly exacerbated. At the same time, governments in countries with a good QoG index can mitigate and turn any greater diversity into a positive (Charron & Rothstein, 2014). The role of radical right party rhetoric is also reflected in the national and local media. Populist texts increase negative sentiments towards immigrants, and anti-immigrant rhetoric increases negative perceptions of immigration (Wirz et al., 2018).

Researchers at the national level have already found that a conservative political climate, which they have identified with the role of radical right parties, increases negative anti-immigrant sentiment (Semyonov et al., 2006, 2007; Wilkes et al., 2008). At the individual level, it has been well analysed that people with conservative, authoritarian values are more hostile towards immigrants (Esses et al., 2005), but research on the municipal effects of political climate is scarce (Sarrasin et al., 2012). However, research on this is warranted as individuals are embedded in the local political culture, shaped by the norms, beliefs, and values of the local community (Sarrasin et al., 2012).

There are only a few examples of research on the municipal conservative climate. In Switzerland, a conservative climate has reduced inter-ethnic relations (mostly in homogeneous municipalities) but has not affected perceptions of the danger associated with immigrants and conflict hypotheses (Sarrasin et al., 2012). In Sweden, Sevä's (2010) research examined the effect of the conservative political climate (but he identified this with the percentage of votes cast for the Moderate Party). He found that when both conservative climate and local social problems are present, individuals living in the area become more suspicious of welfare abuses.

## METHODS

The territorial level of the research is the Swedish municipalities (kommuner). Of these, 290 are located in the country and are considered the smallest administrative units, corresponding to the LAU2 level. Although, by default, big cities (Stockholm, Malmö, Gothenburg) would be too large and heterogeneous to study the effect of ethnic diversity, this should not be a problem in the present case, as I am looking at the percentage of Sweden Democrats in the municipal council. It is, therefore, justified to treat municipalities as the basic unit for analysis in this research.

To measure trust, I used data from the National SOM 2018 survey, which consists of responses from 10 796 people. This survey measured generalised trust using the standard direct question, which

is the following: „In your opinion, how much can you trust people in general?”. Answers ranged from 0 to 10. Therefore, the trust level scores are ordinal variables, but like most researchers (e.g. Fladmoe & Steen-Johnsen, 2018; Putnam, 2007; Wallman Lundåsen & Wollebæk, 2013), I treated them as scale variables.

Based on the literature, I selected and examined some individual variables from the National SOM, such as gender<sup>4</sup>, education<sup>5</sup>, citizenship<sup>6</sup>, monthly income<sup>7</sup> and whether the respondent was unemployed at the time of the survey. The unemployment issue may also be of particular importance as Sweden is characterised by high levels of economic activity and employment in a European context (Tésits, 2007). I have also included the variable of the respondent’s municipality<sup>8</sup>, which may be important as the Sweden Democrats are stronger in rural areas<sup>9</sup> (Sannerstedt, 2016). Since the voters of the Sweden Democrats generally have lower trust levels (Dal Bó et al., 2018), this should also be considered in the model, so I added the variable on party support to the analysis. At the municipal level, I examined the conservative climate as a contextual factor, using the percentage of Sweden Democrat representatives in the local council as an indicator. Furthermore, I also analyse the effect of ethnic diversity at this level. A study by Gustavsson and Jordahl (2008), based on Swedish surveys conducted in the 1990s, finds that the percentage of foreign-born residents decreases generalised trust. However, a study by Wollebæk and colleagues (2012) suggests that diversity does not affect the generalised trust of residents. I analyse ethnic diversity using a culturally weighted version of the peripheral heterogeneity index (PHI) (see Németh 2019). A strong focus on cultural differences is necessary because it can be crucial for trust to know which ethnic groups live together. Current trends suggest that a large share of immigrants come from areas geographically distant from the destination country, with different religions and values, which slows down integration (Alesina et al., 2018; Card et al., 2012; Farkas, M. 2016). Furthermore, nuancing diversity can capture differences in values and language that can make individuals appear less trustworthy (Dinesen et al., 2020).

As a dependent variable, I also examine how these individual and community-level variables affect attitudes towards refugee rejection. For this, I use the question „What is your opinion on the following position: should Sweden accept fewer refugees?” from the SOM 2018 survey. This question is necessary to correlate a possible decrease in confidence with the rejection of diversity and the validation of conflict theory. Descriptive statistics for each variable are presented in Table 1.

<sup>4</sup> coded as binary variable (0=female, 1=male)

<sup>5</sup> 1=low (up to 9 grades), 2=medium-low (up to upper secondary education), 3=medium-high (post-secondary, undergraduate), 4=high (tertiary education)

<sup>6</sup> coded as a binary variable (0=Swedish citizen, 1=non-Swedish citizen or dual citizen)

<sup>7</sup> In the survey, income data were broken down into categories

<sup>8</sup> 1=large city; 2=town; 3=rural

<sup>9</sup> This statement is valid for radical right parties in general. For example, this is also true of the support for Jobbik in Hungary (Vida & Kovalcsik, 2018).

Table 1. Descriptive statistics for the variables in the analysis of the impact of the Sweden Democrats on generalised trust

	Minimum	Maximum	Mean	Median	Mode	n
Agrees: fewer refugees	1	5	2.49	2	1	5 241
Generalised trust	0 (You cannot trust people at all)	10	6.54	7	8	10 270
Citizenship	0 (Swedish)	1 (Not Swedish or a dual citizen)	-	-	0	10 553
Gender	0 (Female)	1 (Male)	-	-	0	10 775
Education	1 (Low)	4 (High)	-	3	4	10 497
Income	1 (Maximum 14 999 SEK)	3 (More than 35 000 SEK)	-	2	2	10 007
Unemployment	0	1 (Unemployed)	-	-	0	10 553
Party preference	0 (Another party)	1 (Sweden Democrats)	-	-	0	9 938
Type of settlement	1 (Large city)	3 (Rural)	-	2	3	10 485
SD representation in the local council (%)	0 (Åsele, Dorotea, Malå, Robertsfors, Vaxholm)	24.39 (Bromölla, Burlöv, Örskälljunga)	9.63	9.23	5,94	290
PHI	0.073 (Öckerö)	0.3384 (Södertälje)	0.163	0.189	0,238	290

Source of data: Statistics Sweden and National SOM 2018. The values of the diversity index are the result of own calculations.

Multi-level analysis is a frequently used method in trust research (e.g. Fladmoe & Steen-Johnsen, 2018; Kokkonen et al., 2014; Wallman Lundåsen & Wollebæk, 2013). This method is necessary in cases where data are drawn from multiple levels and can be described as hierarchically nested (e.g. electoral districts are embedded in municipalities, individuals in municipalities, students in classes, and classes in schools) (Hox et al., 2002). In the present case, level 1 of the analysis is individuals, and level 2 is municipalities. The problem observed in the research, which was also observed in the studies by Reeskens and Hooghe (2009) as well as Sarrasin and colleagues (2012), is that in some municipalities, the number of responses is relatively low, below the values suggested by Kreft (1996) (30/30). However, in general, multi-level analyses can be performed even with a low number of respondents per contextual unit (Gelman & Hill, 2007; Maas & Hox, 2005).

## RESULTS

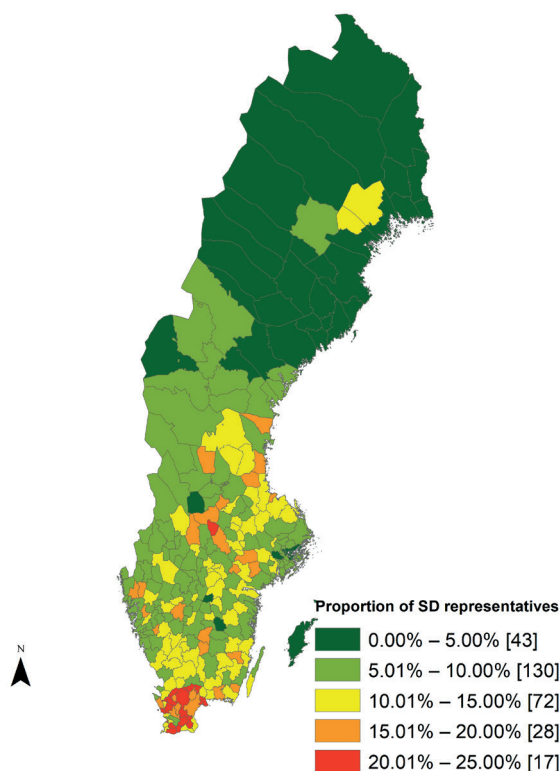
In 2014, the Sweden Democrats acquired 1316 seats in local councils. This result represents a significant improvement compared to 2010 with 286 municipalities having a better result than four years earlier<sup>10</sup>. The worst result of the party was obtained in the municipalities of Västerbotten County. In 11

<sup>10</sup> <https://www.dagenssamhalle.se/nyhet/sverigedemokraterna-oekar-med-704-mandat-10707> (Date of access: 2021.03.10.)

of the 15 municipalities in this county, they won only one or two seats, and in four of them, they were not allowed to seat any representatives (Åsele, Dorotea, Robertsfors and Malå). According to Magnus Blomgren, a researcher at Umeå University, there are several reasons for the poor performance of the party in Västerbotten: the excellent performance of local parties (who are attracting people dissatisfied with mainstream politics) and the Sweden Democrats' inadequate mobilisation strategy (lack of organisation and campaigning)<sup>11</sup>. The radical right party performed poorly in the Stockholm conurbation (in Vaxholm, they could not delegate a representative to the local council), with 5.94% of the local council members in the Swedish capital being Sweden Democrat.

The Sweden Democrats have the highest proportion of representatives in the municipal councils in Skåne County (Figure 1). The only municipality where the party has achieved a good result and stands out from this regional grouping is Ljusnarsberg, where the party has improved from 5.7% to 23.6% in four years. In these municipalities, the Sweden Democrats have come close to gaining power, but they have had to find coalition partners. In Bromölla, for example, the Sweden Democrats formed a coalition with the Left Party and the Moderate Party, breaking the previous political blocks and the cordon sanitaire agreement existing at the parliamentary level<sup>12</sup>. The Sweden Democrats gained considerable influence not only in municipalities where they had a large number of representatives on the local council but also in those where they held the balance of power (e.g. Högsby, Knivsta, Skinnskatteberg) (supporting left-wing parties in some municipalities and right-wing parties in others)<sup>13</sup>.

Figure 1. Proportion of Sweden Democrats' representatives in local councils (2014).



Source: own editing based on the Swedish Election Authority

<sup>11</sup> <https://www.folkbladet.nu/2014-09-17/har-ar-kommunerna-dar-sd-inte-fatt-faste> (Date of access: 2021.03.10.)

<sup>12</sup> <https://sverigesradio.se/artikel/6011936> (Date of access: 2021.03.10.)

<sup>13</sup> <https://www.aftonbladet.se/nyheter/a/bK4wJd/sd-far-allt-mer-makt-i-kommunerna> (Date of access: 2021.03.10.)

Before modelling, it is necessary to check whether the required variance at level 2 exists at all. Table 2 shows that multi-level modelling is also justified for attitudes towards refugee rejection and generalised trust. For refugee rejection, there is a significant ICC of almost 5%. However, level 2 has an impact of only 1.1% on generalised trust, which is less than the value obtained in the Swedish case study<sup>14</sup> of Sümeghy and Németh (2021). However, it is higher than the ICC reported in the study of Fladmoe and Steen-Johnsen (2018) in Norway<sup>15</sup>.

Table 2. Variance components of trust and refugee rejection in Swedish municipalities (2018)

Indicator	Level		ICC
	1 (Individual)	2 (Municipal)	
Fewer refugees	1.55	0.03***	4.84%
Generalised trust	4.88	0.05***	1.1%

Note: \*\*\* $p < 0.001$ ; \*\* $p < 0.01$ ; \* $p < 0.05$ ; + $p < 0.1$

Individual variables shape attitudes towards refugee admission according to prior expectations (Table 3). Sweden Democrat voters are more dismissive, with 82.6% saying that it is a very good proposal to accept fewer refugees. However, women (24.3% say it is a very good proposal compared to 32.9% of men) and non-Swedes or people with dual citizenship (21.5% say it is a very good proposal compared to 29.2% of Swedes) are less opposed. In terms of education, all groups are significantly more in favour of restricting refugees than the highly educated, with a tendency to reject the proposal already evident among those with a medium-high level of education. Wealth and unemployment variables do not significantly affect attitudes towards refugees (anti-immigration is more related to education than to income [Kitschelt & Rehm, 2014]). In terms of settlement type, there is a lower rejection rate in large cities than in rural areas, but this is only significant at the  $p < 0.1$  level (32.5% of respondents in rural areas who „strongly agree”, 27.6% in towns and 24.7% in large cities).

In Model 2, the proportion of Sweden Democrats elected to local councils in 2014, indicating a conservative climate, significantly increases the anti-refugee attitudes of residents. Furthermore, based on the likelihood ratio test, this model shows a better fit than Model 1. The diversity index (PHI) added in model 3 does not show significance, and the model itself does not show a significant improvement compared to model 1. As previous studies have shown, the diversity of an area does not lead to a clear rejection of immigration among its residents. If PHI were substituted for the share of Sweden Democrats in Model 2, the significant negative effect of diversity would be shown at the  $p < 0.05$  level, but in Model 3, the conservative climate overrides its role. The role of the conservative climate is indicated by the fact that after model 2, the variance of the municipality level is only significant at the  $p < 0.1$  level, so the effect of level 2 is explained.

<sup>14</sup> Västra Götaland county ICC=2.3%

<sup>15</sup> ICC=0.9%



Table 3. Results of multi-level models for the anti-immigrant attitudes dependent variable (2018)

	Model 1	Model 2	Model 3
Intercept	1.68*** (0.16)	1.87*** (0.16)	1.92*** (0.17)
Citizenship (non-Swedish)			
Swedish	-0.18*** (0.07)	-0.18*** (0.07)	-0.18*** (0.07)
Gender (Male)			
Female	0.14*** (0.04)	0.15*** (0.04)	0.15*** (0.04)
Education (High)			
Medium-high	-0.20*** (0.47)	-0.21*** (0.47)	-0.21*** (0.47)
Medium-low	-0.36*** (0.45)	-0.36*** (0.45)	-0.36*** (0.45)
Low	-0.52*** (0.6)	-0.52*** (0.6)	-0.52*** (0.6)
Income (High)			
Medium	-0.05 (0.04)	-0.05 (0.04)	-0.05 (0.04)
Low	-0.03 (0.05)	-0.03 (0.05)	-0.03 (0.05)
Unemployment (Unemployed)			
Not unemployed	-0.03 (0.13)	-0.04 (0.13)	-0.04 (0.13)
Party preference (SD)			
Another party	1.31*** (0.05)	1.30*** (0.05)	1.30*** (0.05)
Type of settlement (Rural)			
Town	0.05 (0.04)	0.04 (0.04)	0.05 (0.04)
Large city	0.08+ (0.05)	0.05 (0.05)	0.08 (0.05)
The proportion of SD in the local council (2014)		-0.01*** (0)	-0.01** (0)
PHI			-0.41 (0.39)
LR-test of deviance, $\chi^2$ (change compared to model 1)		4* (increase)	5
n (Level 1)	4831	4831	4831
n (Level 2)	287	287	287
Individual level variance	1.47***	1.47***	1.47***
Municipal level variance	0.21**	0.01+	0.01*

Note: \*\*\*p<0.001 \*\*p<0.01 \*p<0.05 +p<0.1. Unstandardised coefficients, with standard errors in parentheses. For some variables, reference categories are in parentheses. Model data source: National SOM 2018 (level 1), Swedish Statistical Office and Swedish Election Authority (level 2).

Using the same modelling steps as before, I also examined the effect of each variable on generalised trust (Table 4). There is a weak to a medium correlation between generalised trust and attitudes towards refugee admission<sup>16</sup>. In the case of generalised trust, as in previous research (Dal Bó et al., 2018), it is noticeable that voters of radical right parties have lower levels of generalised trust. Lower generalised trust is observed among the unemployed and non-Swedish, or dual citizens. There is no significant difference by gender. Consistent with the former Swedish studies, the wealthiest and most educated have high levels of trust, while this decreases as the categories move towards lower rankings. The municipality of the respondent is not influential, confirming the finding for Sweden in the research of Bodor and colleagues (2017). After model 1, the level 2 variance is significant, so examining the contextual effect is warranted. The proportion of Sweden Democrat representatives

<sup>16</sup> Spearman correlation=0.261; p=0.000

Generalised trust Kolmogorov-Smirnov=0.173; p=0.000

Attitudes towards refugee admission Kolmogorov-Smirnov=0.206; p=0.000

reduces the generalised trust and removes the unexplained variance at level 2. However, the model fit is not significantly improved compared to Model 1, although it is close to the threshold. This contextual effect did not affect the individual variables, only slightly moderating the effect of the non-Sweden Democrat supporters. Adding the diversity variable (PHI) to the model did not improve the fit and did not affect generalised trust. This result confirms previous studies about Sweden (Wallman Lundåsen & Wollebæk, 2013; Wollebæk et al., 2012).

Table 4. Results from multi-level models for the generalised trust dependent variable (2018)

	Model 1	Model 2	Model 3
Intercept	5.16*** (0.19)	5.38*** (0.20)	5.49*** (0.22)
Citizenship (non-Swedish)			
Swedish	0.57*** (0.08)	0.57*** (0.08)	0.56*** (0.08)
Gender (Male)			
Female	0.06 (0.04)	0.06 (0.04)	0.06 (0.04)
Education (High)			
Medium-high	-0.5*** (0.06)	-0.50*** (0.06)	-0.50*** (0.06)
Medium-low	-0.67*** (0.06)	-0.67*** (0.06)	-0.67*** (0.06)
Low	-0.8*** (0.07)	-0.80*** (0.07)	-0.8*** (0.07)
Income (High)			
Medium	-0.17*** (0.05)	-0.17*** (0.05)	-0.17*** (0.05)
Low	-0.5*** (0.06)	-0.5*** (0.06)	-0.49*** (0.06)
Unemployment (Unemployed)			
Not unemployed	0.55*** (0.15)	0.55*** (0.15)	0.55*** (0.15)
Party preference (SD)			
Another party	1.07*** (0.06)	1.06*** (0.07)	1.06*** (0.07)
Type of settlement (Rural)			
Town	0.06 (0.05)	0.05 (0.05)	0.06 (0.05)
Large city	-0.01 (0.06)	-0.06 (0.06)	-0.06 (0.06)
The proportion of SD in the local council (2014)		-0.02*** (0)	-0.017** (0)
PHI			-0.75 (0.52)
LR-test of deviance, $\chi^2$ (change compared to model 1)		2.17	4.77
n (Level 1)	9468	9468	9468
n (Level 2)	290	290	290
Individual level variance	4,47***	4,48***	4,48***
Municipal level variance	0.03**	0.01	0.01

Note: \*\*\* $p < 0.001$  \*\* $p < 0.01$  \* $p < 0.05$  + $p < 0.1$ . Unstandardised coefficients, with standard errors in parentheses. For some variables, reference categories are in parentheses. Model data source: National SOM 2018 (level 1), Swedish Statistical Office and Swedish Election Authority (level 2).

Although in the models, the variable indicating party support prevents the contextual effect of the Sweden Democrats from being significant because the municipality is over-represented by radical right voters (who, as we have seen above, have lower trust levels) who vote for the local council members in question; I ran one more model for confirmation. I filtered out respondents who did not have the Sweden Democrats as their preferred party ( $n=8677$ ) and ran the previous models with this sample. In the end, the number of individuals who had no missing data for any of the variables under

analysis was 7714. Model 1 with variables at each level produced the same results as Model 1 ran on the total sample size (Table 5). The only difference was that gender became an influencing factor at the  $p < 0.1$  level, with women having higher trust levels. After the model with level one variables, the level 2 variance is only significant at  $p < 0.1$  ( $p = 0.61$ ). However, the inclusion of the variable indicating the conservative climate still significantly improves the model's fit. Again, the effect is negative, so it can be stated that a conservative climate in the municipality also leads to lower trust levels among non-Sweden Democrats supporters. In model 3, the variable indicating diversity was not significant, and this model only resulted in a less significant improvement compared to model 1.

It might be assumed that PHI and the share of Sweden Democrats are correlated (Spearman's  $\rho = 0.278$ ;  $p = 0.00$ ), but this is not true, as previous studies show that Sweden Democrats are not strong in the most diverse municipalities. Moreover, the Mann-Whitney U test suggests that non-Sweden Democrats supporters live in more ethnically diverse municipalities.

Table 5. Results of multi-level models for the generalised trust dependent variable (2018), based on a sample of respondents who do not identify the Sweden Democrats as their preferred party

	Model 1	Model 2	Model 3
Intercept	6.25*** (0.19)	6.49*** (0.2)	6.55*** (0.22)
Citizenship (non-Swedish)			
Swedish	0.6*** (0.09)	0.6*** (0.09)	0.59*** (0.09)
Gender (Male)			
Female	0.08+ (0.05)	0.08+ (0.04)	0.08+ (0.04)
Education (High)			
Medium-high	-0.51*** (0.06)	-0.51*** (0.06)	-0.51*** (0.06)
Medium-low	-0.69*** (0.06)	-0.69*** (0.06)	-0.69*** (0.06)
Low	-0.86*** (0.08)	-0.85*** (0.08)	-0.85*** (0.07)
Income (High)			
Medium	-0.18*** (0.05)	-0.18*** (0.05)	-0.18*** (0.05)
Low	-0.52*** (0.06)	-0.51*** (0.06)	-0.51*** (0.06)
Unemployment (Unemployed)			
Not unemployed	0.54*** (0.17)	0.54*** (0.17)	0.54*** (0.15)
Type of settlement (Rural)			
Town	0.04 (0.06)	0.03 (0.05)	0.04 (0.05)
Large city	-0.05 (0.07)	-0.09 (0.06)	-0.06 (0.06)
The proportion of SD in the local council (2014)		-0.02*** (0)	-0.02*** (0)
PHI			-0.47 (0.53)
LR-test of deviance, $\chi^2$ (change compared to model 1)		4,2* (increase)	5.6+ (increase)
n (Level 1)	7714	7714	7714
n (Level 2)	290	290	290
Individual level variance	4.08***	4.08***	4.08***
Municipal level variance	0.026+	0.009	0.01

Note: \*\*\* $p < 0.001$  \*\* $p < 0.01$  \* $p < 0.05$  + $p < 0.1$ . Unstandardised coefficients, with standard errors in parentheses. For some variables, reference categories are in parentheses. Model data source: National SOM 2018 (level 1), Swedish Statistical Office and Swedish Election Authority (level 2).

As the previous results show, a conservative climate significantly reduces the generalised trust of residents. However, it is not clear whether the effect is due to the Sweden Democrat local council members, their communication and actions, or to the Sweden Democrat voters (who elected the council members), who may also shape the trust level of the other residents in the municipality. To answer this question, I will first examine the extent to which Sweden Democrat voters share their political views with others in general. If they are actively involved in local public life and engage in conversations with other members of the community, their anti-immigrant attitudes and lower trust levels may influence others. First, it is worth recalling the mass social theory that voting for radical right parties is often associated with the social isolation of the voter (Putnam, 1993). Thus these individuals are characterised by a lack of family, friends and workplace connections and reduced participation in local community life (Fennema & Tillie, 1999; Rydgren, 2011). However, research by Nordmark and Bergman (2014) has shown that while support for the Sweden Democrats is less common among those in a relationship, poor informal connections and social isolation are not generally characteristic of Sweden Democrat voters. I investigate the local impact of Sweden Democrats voters by looking at how often individuals who voted for each Swedish party in local elections have discussed political issues in the past year (based on the National SOM 2018 survey).

The results (Table 6) show that Sweden Democrats voters are politically active and that they actively discussed political issues in the week before the survey. The questionnaire survey took place between 25<sup>th</sup> of September 2018 and 31<sup>st</sup> of December 2018, a period that focuses on reactions to the election results and discussion of the formation of the government. We cannot conclude with certainty that the discussion of political issues was a feature of every week before, which could have actively influenced the views of those who engaged in conversation with them. Furthermore, the question under consideration does not indicate in what company these political issues are discussed. If it remains in the family or only among friends who also support the party, it is unlikely to have the same impact on the community's life as if it was done at work or community events.

Although the SOM survey included a question on how often political content is shared on social media, this question was only completed by 133 Sweden Democrat voters, so it is not possible to draw conclusions for the whole sample. Interestingly, 72 of the 133 respondents said that they do not share such content at all. I also analysed further whether the activity of Sweden Democrat voters in discussing political issues depends on their neighbourhood, whether they are more likely to express their opinions in a municipality where the party is strong (Table 7). Based on the proportion of Sweden Democrats in local councils, I thus created three groups (0–8%; 8.01–16%; 16.01–25%) and based on these; I conducted a cross-tabulation analysis.

The results show no difference, with the local strength of the Sweden Democrats not affecting the political opinion of party supporters ( $\chi^2=12.886$ ,  $p=0.377$ ). No pair of categories has an adjusted residual value indicating a significant relationship. However, discussing political issues more than once in the week before the survey is more prevalent among radical right voters in the municipalities with the weakest Sweden Democrats results. While in the municipalities with medium and strong radical right results, there is over-representation of some categories (few times in the last six months

Table 6. Cross-tabulation analysis of the frequency of discussion of political issues and voting for each party (2018).  
Data source: National SOM 2018. A.r= Adjusted residual

Which party did you vote for in the 2018 local elections?	How often have you discussed political issues in the last 12 months?										Total	
	Not even once	A few times in the past year	A few times in the last six months	A few times in the last quarter	A few times in the last month	A few times in the last week	Several times in the past week					
Left Party	n	29	32	26	42	165	203	192				689
	A.r	-6.5	-2.6	-1.7	-2.7	-0.8	2.1	9.3				
Social Democratic Party	n	368	202	128	231	570	556	302				2357
	A.r	6.3	3.1	0.6	1.6	-1.3	-3.2	-4.1				
Centre Party	n	106	64	63	100	255	248	126				962
	A.r	-1	-0.6	2.0	16	1	-0.2	-2.2				
Liberals	n	41	40	30	67	180	208	100				666
	A.r	-4.8	-1.2	-0.8	1	1.1	3.1	-0.3				
Moderate Party	n	144	123	90	176	483	456	240				1712
	A.r	-5	0.1	0.1	2.1	3.2	0.6	-1.9				
Christian Democrats	n	54	40	33	35	122	139	70				493
	A.r	-0.7	0.9	1.6	-1.5	-0.2	1.1	-0.8				
Green Party	n	22	16	13	40	124	152	76				443
	A.r	-4.6	-3.0	-2.2	0	1.4	4.0	1.0				
Sweden Democrats	n	109	56	40	62	192	200	162				821
	A.r	1.2	-0.4	-0.4	-1.5	-1.2	-1.2	3.5				
Feminist Initiative	n	1	4	2	5	24	32	38				106
	A.r	-3.5	-1.4	-1.5	-1.5	-0.6	1.0	5.8				
Other party	n	35	23	18	36	84	126	77				399
	A.r	-2	-1.1	-0.6	0	-1.9	2.6	2.2				
Voted by blank ballot	n	26	13	11	6	32	22	13				123
	A.r	3.2	1.5	1.9	-1.6	0.2	-2.1	-1.5				
Not entitled to vote	n	42	22	15	24	76	72	40				291
	A.r	1.3	0.3	0	-0.4	0.4	-0.5	-0.8				
Did not vote	n	163	46	25	30	92	69	39				464
	A.r	15.8	2.4	0.2	-1.9	-2.7	-5.6	-4.3				
Total	n	1140	681	494	854	2399	2483	1475				9526

and few times in the last quarter), but even here, the adjusted residual does not reach the value of 2, which would indicate a strong relationship.

The local impact of Sweden Democrat politicians is more challenging to assess. Although the survey includes questions such as „How often have you visited a local politician’s website?” and „Have you discussed local election issues with a representative?” these do not specify the party affiliation of the representative/politician in question, and in municipalities where the Sweden Democrats are strong (16.01–25%), there were only a few responses. Indeed, journalism is influenced by the prevailing social climate (Strömbäck et al., 2017). This is evident from Ekstrand and Hall’s (2018) research, which found that local media were more critical of immigrants and immigration in municipalities where the radical right party was strong. In addition, local media are less hostile towards the radical right and less stigmatising of the Sweden Democrats in municipalities with a strong radical right voter base (Persson, 2009). The role of media in shaping opinion on immigration is also highlighted by Arzheimer (2018). When immigration is portrayed as a problem in the media, more people vote for parties that focus on immigration (Eberl et al., 2018). This effect is robust for ill-informed individuals, who are more likely to believe the stereotypical media portrayal of immigrants (Eberl et al., 2018). People also tend to start from the ideas closest to their memory at that moment, which is strongly influenced by the active and continuous presence of a topic in the media (Strömbäck & Theorin, 2018).

So I examined whether there was a difference between having a subscription to the local morning paper and the local strength of the Sweden Democrats. The cross-tabulation analysis shows significant differences ( $\chi^2=22.374$ ;  $p=0.000$ ). Reading the local newspaper is more prevalent in municipalities with a higher proportion of Sweden Democrat local representatives, with a particularly strong relationship in the 8.01–16% category (Table 8).

Table 8. Cross-tabulation analysis of conservative climate and subscription to the local morning newspaper (2018)

			The proportion of SD representatives (%)			Total
			0–8%	8.01–16%	16.01–25%	
Does your household subscribe to the local morning paper?	Yes	n	534	793	144	1471
		Adjusted residual	-4.7	4.2	0.8	
	No	n	870	918	177	1965
		Adjusted residual	4.7	-4.2	-0.8	
Total		n	1404	1711	321	3436

Data source: National SOM 2018

Table 7. Cross-tabulation analysis of the frequency of discussion of political issues and the local conservative climate (2018) Data source: National SOM 2018

The proportion of SD representatives (%)		How often have you discussed political issues in the last 12 months?									Total
		Not even once	A few times in the past year	A few times in the last six months	A few times in the last quarter	A few times in the last month	A few times in the last week	Several times in the past week			
0-8	n	31	15	5	14	58	56	55		234	
	Adjusted residual	0	-0.3	-2.3	-1.1	0.6	-0.2	1.7			
8.01-16	n	55	28	27	34	103	114	81		442	
	Adjusted residual	-0.8	-0.6	1.8	0.2	-0.1	1	-1.1			
16.01-25	n	23	13	8	14	31	30	26		145	
	Adjusted residual	1	1.1	0.4	1.1	-0.6	-1.1	-0.6			
Total		109	56	40	62	192	200	162		821	

Individuals who subscribe to the local morning newspapers have significantly lower trust, according to the Mann-Whitney U-test (Mann-Whitney  $U=1122511$ ,  $p=0.00$ ) (Table 9). If we treat trust as an ordinal variable instead of a scale variable and rerun the analysis, we reach the same conclusion.

Table 9. The relationship between the existence of a subscription to local morning newspapers and generalised trust (2018)

Does your household subscribe to the local morning paper?		n	Mean Rank	Sum of Ranks
In your opinion, how much can you trust people in general?	Yes	1441	1882.02	2711989.5
	No	1940	1549.11	3005281.5
	Total	3381		

Data source: National SOM 2018

## CONCLUSIONS

The contextual effect of the conservative climate generated by the Sweden Democrats is apparent. Individuals living in municipalities with a higher share of Sweden Democrats in local councils between 2014 and 2018 show a lower generalised level of trust in 2018. More worrying is the fact that residents in these municipalities are also more hostile towards refugees, leading to an even stronger radical right party at the local level in the following elections. The research did not reveal the exact mechanism by which the conservative climate is having an impact. The questionnaire survey did not allow us to investigate the activity of politicians and the negative impact of campaigning. What may be influential is the higher political activity of party voters, as shown by the survey (which contrasts with the picture of social exclusion and exclusion generally portrayed of the radical right voters). However, there is no data on the company in which political issues are discussed and whether this was continued with the same frequency in the years before the survey. Previous research has also shown that the conservative climate impacts local newspapers, with more articles reflecting the ideology and programme of the party appearing in localities. In strong Sweden Democrat municipalities, local morning papers are more widely read, and there is a lower generalised level of trust among readers (but no clear causal link can be established). As the Sweden Democrats achieved even better results in the 2018 local elections than four years earlier and were able to delegate more members to local councils, the impact of the conservative climate is likely to intensify. It would be challenging for the Swedish society typically characterised by high trust and inclusiveness. Examining the local effects can also be helpful because it shows what could happen if the Sweden Democrats were to come to power at the national level.

The results of the research show that contextual influences affect the level of trust of individuals. Putnam and colleagues (2000) interpreted a high generalised level of trust and the high number of voluntary associations in a community as a positive effect. He called this the „rainmaker effect”, whereby the climate generated by a community with high trust impacts those with lower trust and



reduces their distrust. Newton and colleagues (2018, p. 49) took this idea further to good political governance. They argued, „Just as the gentle rain from heaven falls on the just and unjust alike, so good government has a „rainmaker” effect on social trust, whatever the individual propensity to trust or distrust.” In the present research, however, the damaging effect of the political climate has been proven, with the original „rainmaker effect” being replaced by the „acid rainmaker” effect. This suggests that even individuals who would be pedestrianised to a higher level of trust based on their individual variables are more distrustful due to the political context of their daily lives.

## REFERENCES

- Alesina, A., Miano, A., & Stantcheva, S. (2018). Immigration and redistribution (Working Paper 24733. National Bureau of Economic Research. DOI 10.3386/w24733
- Allport, G. W. (1954). *The Nature of Prejudice*. Cambridge/Reading, MA: Addison-Wesley
- Arzheimer, K. (2018). Explaining electoral support for the radical right. In J. Rydgren (ed.), *The Oxford handbook of the radical right*. (pp. 143–165). Oxford: Oxford University Press
- Blalock, H. M. (1967). *Toward a theory of minority-group relations*. New York: Wiley
- Bodor, Á., Grünhut, Z., & Horeczki, R. (2017). Városi bizalmatlanság, vidéki bizalom. Esetleg fordítva?-A bizalom és a településtípus összefüggései Európában. *Területi Statisztika*, 57(4), 406–421.
- Bok, S. (1978). *Lying: Moral choice in private and public life*. New York: Pantheon
- Bolin, N., Lidén, G., & Nyhlén, J. (2014). Do Anti-immigration Parties Matter? The Case of the Sweden Democrats and Local Refugee Policy. *Scandinavian Political Studies*, 37(3), 323–343. <https://doi.org/10.1111/1467-9477.12031>
- Card, D., Dustmann, C., & Preston, I. (2012). Immigration, wages, and compositional amenities. *Journal of the European Economic Association*, 10(1), 78–119. <https://doi.org/10.1111/j.1542-4774.2011.01051.x>
- Charron N., & Rothstein, B. (2014). *Social trust, quality of government and ethnic diversity: An empirical analysis of 206 regions in Europe*. QOG Working Paper No. 2014:20. Göteborg Universitet
- Dal Bó, E., Finan, F., Folke, O., Persson, T., & Rickne, J. (2018). Economic losers and political winners: Sweden’s radical right. Unpublished manuscript. UC Berkeley.
- Dinesen, P. T. (2012). Does generalised (dis) trust travel? Examining the impact of cultural heritage and destination-country environment on trust of immigrants. *Political Psychology*, 33(4), 495–511. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9221.2012.00886.x>
- Dinesen, P. T., & Sønderskov, K. M. (2015). Ethnic diversity and social trust: Evidence from the micro-context. *American Sociological Review*, 80(3), 550–573. <https://doi.org/10.1177/0003122415577989>
- Dinesen, P. T., Schaeffer, M., & Sønderskov, K. M. (2020). Ethnic diversity and social trust: A narrative and meta-analytical review. *Annual Review of Political Science*, 23, 441–465. <https://doi.org/10.1146/annurev-polisci-052918-020708>
- Eberl, J. M., Meltzer, C. E., Heidenreich, T., Herrero, B., Theorin, N., Lind, F., ... & Strömbäck, J. (2018). The European media discourse on immigration and its effects: A literature review. *Annals*

of the International Communication Association, 42(3), 207–223. <https://doi.org/10.1080/23808985.2018.1497452>

- Ekstrand, J., & Hall, A. (2019). *Konstruktionen av invandring och invandrare-En kritisk diskursanalys av artiklar i Västerbottens-Kuriren och Ystads Allehanda maj-september 2018*. (BSc thesis, Örebro Universitet, Örebro). Downloaded: <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1294677/FULLTEXT01.pdf>
- Elgenius, G., & Rydgren, J. (2019). Frames of nostalgia and belonging: The resurgence of ethno-nationalism in Sweden. *European Societies*, 21(4), 583–602. <https://doi.org/10.1080/14616696.2018.1494297>
- Esses, V. M., Jackson, L. M., Dovidio, J. F., & Hodson, G. (2005). Instrumental relations among groups: Group competition, conflict, and prejudice. In J. F. Dovidio, P. Glick, & L. A. Rudman (eds.), *On the nature of prejudice: Fifty years after Allport*. (pp. 227–243.) Oxford: Blackwell Publishing
- Farkas, M. (2016). Immigration to the United Kingdom: the situation of Turkish migrants. *Modern Geográfia*, 11(2), 37–52.
- Fennema, M. & Tillie, J. (1998). Social isolation: Theoretical concepts and empirical measurement. In M. Fennema, C. van der Eijk & H. Schijf (eds.) *In Search of Structure: Essays in Social Science Methodology*. Amsterdam: Het Spinhuis
- Fetchenhauer, D., & Dunning, D. (2010). Why So Cynical? Asymmetric Feedback Underlies Misguided Skepticism Regarding the Trustworthiness of Others. *Psychological Science*, 21(2), 189–193. <https://doi.org/10.1177/0956797609358586>
- Fladmoe, A., & Steen-Johnsen, K. (2018). Is Ethnic Diversity Bad for Any Dimension of Social Capital? Trust, Networks and Voluntarism in Norwegian Communities. *Scandinavian Political Studies*, 41(3), 336–366. <https://doi.org/10.1111/1467-9477.12127>
- Freitag, M., & Bauer, P. C. (2013). Testing for measurement equivalence in surveys: Dimensions of social trust across cultural contexts. *Public Opinion Quarterly*, 77(S1), 24–44. <https://doi.org/10.1093/poq/nfs064>
- Fukuyama, F. (1995). *Trust: The social virtues and the creation of prosperity*. New York: Free Press
- Gaertner, S. L., Dovidio, J. F., Anastasio, P. A., Bachman, B. A., & Rust, M. C. (1993). The common ingroup identity model: Recategorisation and the reduction of intergroup bias. *European Review of Social Psychology*, 4(1), 1–26. <https://doi.org/10.1080/14792779343000004>
- Gelman, A., & Hill, J. (2006). *Data analysis using regression and multi-level/hierarchical models*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Glanville, J. L., & Paxton, P. (2007). How do we learn to trust? A confirmatory tetrad analysis of the sources of generalised trust. *Social Psychology Quarterly*, 70(3), 230–242. <https://doi.org/10.1177/019027250707000303>
- Gustavsson, M., & Jordahl, H. (2008). Inequality and trust in Sweden: Some inequalities are more harmful than others. *Journal of Public Economics*, 92(1-2), 348–365. <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2007.06.010>

- Hellström, A., Nilsson, T., & Stoltz, P. (2012). Nationalism vs. nationalism: The challenge of the Sweden Democrats in the Swedish public debate. *Government and Opposition*, 47(2), 186–205. <https://doi.org/10.1111/j.1477-7053.2011.01357.x>
- Hox, J. J., Moerbeek, M., & van de Schoot, R. (eds.). (2002). *Quantitative methodology series. Multi-level analysis techniques and applications*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Jost, J. T., Glaser, J., Kruglanski, A. W., & Sulloway, F. J. (2003). Exceptions that prove the rule-- Using a theory of motivated social cognition to account for ideological incongruities and political anomalies: Reply to Greenberg and Jonas (2003). *Psychological Bulletin*, 129(3), 383–393. DOI: 10.1037/0033-2909.129.3.383
- Karim, V. (2015). *A comparative study of the Sweden Democrats: Ideological differences between the national and local level?*. (BSc thesis, Högskolan Väst, Trollhättan). Downloaded: <http://www.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A890078&dswid=-7722>
- Kekes, J. (2018). *A case for conservatism*. Ithaca: Cornell University Press.
- Kitschelt, H., & Rehm, P. (2014). Occupations as a site of political preference formation. *Comparative Political Studies*, 47(12), 1670–1706. <https://doi.org/10.1177/0010414013516066>
- Kokkonen, A., Esaiasson, P., & Gilljam, M. (2014). Migration-based ethnic diversity and social trust: A multi-level analysis of how country, neighbourhood and workplace diversity affects social trust in 22 countries. *Scandinavian Political Studies*, 37(3), 263–300. <https://doi.org/10.1111/1467-9477.12027>
- Kreft, Ita G. G. (1996). *Are Multi-level Techniques Necessary? An Overview, Including Simulation Studies*. Los Angeles: California State University.
- Lundqvist, P. (2019). *Sverigedemokraterna och svenska kommunstyren: Ett paripartipolitiska påverkan*. (MSc thesis, Uppsala Universitet, Uppsala). Downloaded: <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1347356/FULLTEXT02.pdf>
- Maas, C. J., & Hox, J. J. (2005). Sufficient sample sizes for multi-level modeling. *Methodology: European Journal of Research Methods for the Behavioral and Social Sciences*, 1(3), 86–92. <https://doi.org/10.1027/1614-2241.1.3.86>
- Németh, Á. (2019). A diverzitási indexek alaptípusai és alkalmazási lehetőségei az etnicitáskutatásban. *Tér és Társadalom*, 33(2), 130–148. <http://doi.org/10.17649/TET.33.2.3123>
- Newton, K., & Zmerli, S. (2011). Three forms of trust and their association. *European Political Science Review*, 3(2), 169–200. doi:10.1017/S1755773910000330
- Newton, K., Stolle, D., & Zmerli, S. (2018). Social and political trust. In E. M. Uslaner (ed.), *The Oxford handbook of social and political trust*. (pp. 37–56). Oxford: Oxford University Press.
- Nordmark, E., & Bergman, I. (2014). *Ekonomisk utsatthet, socialt utanförskap, politiskt missnöje eller rasism?: Varför röstar svenska väljare på Sverigedemokraterna?*. (BSc thesis, Södertörns Högskola, Huddinge). Downloaded: <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:786390/FULLTEXT01.pdf>
- Paxton, F. (2017). *The populist performance of urban crisis-a study of populist radical right leadership of local government in Austria and Italy*. (Doctoral dissertation, University of Vienna, Vienna9. Downloaded: <http://othes.univie.ac.at/51788/1/53471.pdf>

- Paxton, F. (2019). The populist performance of urban crisis : the policy influence of radical right populist parties in leadership of local government in Austria and Italy. In B. Biard, L. Bernhard, & H.-G. Betz (eds.), *Do they make a difference?: the policy influence of radical right populist parties in Western Europe*. (pp. 123–145), London: ECPR Press
- Paxton, F., & Peace, T. (2020). Window Dressing? The Mainstreaming Strategy of the Rassemblement National in Power in French Local Government. *Government and Opposition*, 1–18. doi:10.1017/gov.2020.11
- Persson, D. (2009). *All PR är god PR?: En studie kring rapporteringen av Sverigedemokraterna i lokalpress*. (BSc thesis, Växjö Universitet, Växjö). Downloaded: <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:290548/FULLTEXT01.pdf>
- Pettigrew, T. F. (1998). Intergroup contact theory. *Annual Review of Psychology* 49(1), 65–85. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.49.1.65>
- Poppelaars, C., & Scholten, P. (2008). Two worlds apart: The divergence of national and local immigrant integration policies in the Netherlands. *Administration & Society*, 40(4), 335–357. <https://doi.org/10.1177/0095399708317172>
- Putnam, R. D. (1993). *Making Democracy Work: Civic traditions in modern Italy*. Princeton: Princeton University Press
- Putnam, R. D. (2007). E Pluribus Unum: Diversity and Community in the Twenty-first Century. *Scandinavian Political Studies*, 30(2), 134–174. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9477.2007.00176.x>
- Putnam, R. D., Pharr, S., & Dalton, R. J. (2000). Introduction: What's Troubling the Trilateral Democracies? In S. Pharr, & R. D. Putnam (eds.), *Disaffected Democracies*. (pp. 3–30). Princeton: Princeton University Press.
- Reeskens, T., & Hooghe, M. (2009). Is local ethnic diversity harmful for social capital? A multi-level analysis of social capital in Belgian communities. In European Consortium for Political Research (ECPR). Downloaded: <https://lirias.kuleuven.be/retrieve/82817>
- Ross, C. E., Mirowsky, J., & Pribesh, S. (2001). Powerlessness and the amplification of threat: Neighborhood disadvantage, disorder, and mistrust. *American Sociological Review*, 66(4), 568–591.
- Rothstein, B., & Eek, D. (2009). Political corruption and social trust: An experimental approach. *Rationality and Society*, 21(1), 81–112. <https://doi.org/10.1177/1043463108099349>
- Rustenbach, E. (2010). Sources of negative attitudes toward immigrants in Europe: A multi-level analysis. *International Migration Review*, 44(1), 53–77. <https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2009.00798.x>
- Rydgren, J. (2006). *From tax populism to ethnic nationalism: Radical right-wing populism in Sweden*. New York: Berghahn Books
- Rydgren, J. (2011). A legacy of 'uncivicness'? Social capital and radical right-wing populist voting in Eastern Europe. *Acta Politica*, 46(2), 132–157. <https://doi.org/10.1057/ap.2011.4>
- Rydgren, J., & Tyrberg, M. (2020). Contextual explanations of radical right-wing party support in Sweden: a multi-level analysis. *European Societies*, 22(5), 555–580. <https://doi.org/10.1080/14616696.2020.1793213>

- Sannerstedt, A. (2016). Sverigedemokraternas sympatisörer: Fler än någonsin. In Ohlsson, J., Oscarsson, H., & Solevid, M. (eds.), *Ekvilibrium: SOM-undersökningen 2015 SOM-rapport nr 66*. (pp. 161–179). Bohus: Ale Tryckteam
- Sarrasin, O., Green, E. G., Fasel, N., Christ, O., Staerklé, C., & Clémence, A. (2012). Opposition to antiracism laws across Swiss municipalities: A multilevel analysis. *Political Psychology, 33*(5), 659–681. doi: 10.1111/j.1467-9221.2012.00895.x
- Seligman, A. B. (1997). *The problem of trust*. New York: Free Press
- Semyonov, M., Raijman, R., & Gorodzeisky, A. (2006). The rise of anti-foreigner sentiment in European societies, 1988-2000. *American Sociological Review, 71*(3), 426–449. <https://doi.org/10.1177/0020715207088585>
- Semyonov, M., Raijman, R., & Gorodzeisky, A. (2007). On the relations between right-wing parties and anti-foreigner sentiment. *American Sociological Review, 72*(5), 841–849. <https://doi.org/10.1177/000312240707200510>
- Sevä, I. J. (2010). Suspicious minds: local context and attitude variation across Swedish municipalities. *International Journal of Social Welfare, 19*(2), 225–235. DOI: 10.1111/j.1468-2397.2009.00656.x
- Sniderman, P. M., Hagendoorn, L., & Prior, M. (2004). Predisposing factors and situational triggers: Exclusionary reactions to immigrant minorities. *American Political Science Review, 98*(1), 35–49. DOI: <https://doi.org/10.1017/S000305540400098X>
- Strömbäck, J., & Theorin, N. (2018). Attityder till invandring: En analys av förändringar och medieeffekter i Sverige 2014–2016. *Delmi rapport, 2018*(4), Stockholm: Elanders Sverige AB
- Strömbäck, J., Andersson, F., & Nedlund, E. (2017). Invandring i medierna: Hur rapporterade svenska tidningar 2010–2015? *Delmi rapport 2017*(6), Stockholm: Elanders Sverige AB. Downloaded: <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1140688/FULLTEXT01.pdf>
- Sullivan, J. L., & Transue, J. E. (1999). The psychological underpinnings of democracy: A selective review of research on political tolerance, interpersonal trust, and social capital. *Annual Review of Psychology, 50*(1), 625–650. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.50.1.625>
- Sümeghy, D., & Németh, Á. (2021). A kulturális diverzitás hatása a társadalmi bizalomra. Esettanulmány Västra Götaland példáján. *Területi Statisztika*, accepted, expected publication, 2021 Q4
- Tésits, R. (2007). Spatial differences of the labour market at the time of eastern expansion of the European Union. *Modern Geográfia, 2*(1), 35–69.
- Thorell, S. (2020). *Slöjförbudet i Skurups kommun: En diskursanalys av argumentationer för slöjförbudet i Skurups kommun*. (BSc thesis, Södertörns Högskola, Huddinge). Downloaded: <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1443522/FULLTEXT01.pdf>
- Uslaner, E. M. (2002). *The moral foundations of trust*. Cambridge: Cambridge University Press.
- van de Vijver, F. J. R., van Hemert, D. A., & Poortinga, Y. H. (2008). Conceptual issues in multilevel models. In F. J. R. van de Vijver, D. A. van Hemert, & Y. H. Poortinga (eds.), *Multilevel analysis of individuals and cultures*. (pp. 3–26). New York: Erlbaum
- van der Meer, T., & Tolsma, J. (2014). Ethnic diversity and its effects on social cohesion. *Annual Review of Sociology, 40*(1), 459–478. DOI:10.1146/ANNUREV-SOC-071913-043309

- Vida, Gy., & Kovalcsik, T. (2018). Magyarország választási földrajzi sajátosságai a 2014-es és a 2018-as parlamenti választások tükrében. *Modern Geográfia*, 13(4), 15–30.
- Wallman Lundåsen, S., & Wollebæk, D. (2013). Diversity and community trust in Swedish local communities. *Journal of Elections, Public Opinion & Parties*, 23(3), 299–321. <https://doi.org/10.1080/17457289.2013.808201>
- Wilkes, R., Guppy, N., & Farris, L. (2008). “No Thanks, We’re Full”: Individual Characteristics, National Context, and Changing Attitudes toward Immigration. *International Migration Review*, 42(2), 302–329. <https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2008.00126.x>
- Wirz, D. S., Wettstein, M., Schulz, A., Müller, P., Schemer, C., Ernst, N., ... & Wirth, W. (2018). The effects of right-wing populist communication on emotions and cognitions toward immigrants. *The International Journal of Press/Politics*, 23(4), 496–516. <https://doi.org/10.1177/1940161218788956>
- Wollebæk, D., Wallman Lundåsen, S., & Trägårdh, L. (2012). Three forms of interpersonal trust: Evidence from Swedish municipalities. *Scandinavian Political Studies*, 35(4), 319–346. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9477.2012.00291.x>

*Ez a mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd! 4.0 nemzetközi licence-feltételeinek megfelelően felhasználható. (CC BY-NC-ND 4.0)*

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

*This open access article may be used under the international license terms of Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)*

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>



# Modern Geográfia

18. évfolyam

3. szám 2021. szeptember



158



Lendvai, Tamás<sup>1</sup> – Tésits, Róbert<sup>2</sup> – Alpek, B. Levente<sup>3</sup>

## A Magyarországra érkező külföldi működőtőke gazdasági kapcsolatrendszer-vizsgálatának elméleti alapjai (1960–2004)<sup>4</sup>

Theoretical bases in the examination of the economic relations system  
of foreign direct investment arriving in Hungary (1960–2004)

### ABSZTRAKT

A tanulmány célja a Magyarországra érkező működőtőkére vonatkozó, 1960–2004 között kiadott magyar szakirodalom rendszerezése, áttekintő elemzése. Kiemelt feladata a meghatározó irányvonalak és témakörök azonosítása, valamint a paradigmákat formáló szempontrendszereknek az elkülönítése. A tartalomelemzés során a működőtőkével kapcsolatos mennyiségi és minőségi szempontok azonosítására helyeztük a hangsúlyt, amelynek csoportosításával határoztuk meg a domináns kutatási irányokat. Ezeket két korszakban, az 1960-as évek és 1990, valamint 1990 és az EU-csatlakozás közötti időszakban értelmeztük mezo- és makrogazdasági témájú, közgazdaságtani és gazdaságföldrajzi folyóiratcikkek értékelésével. A rendszerváltozást megelőzően a külföldi működőtőkével kapcsolatos vizsgálatokban a szerzők a gazdasági hatásokra helyezték a hangsúlyt. Az 1990-es évektől eleinte a mennyiségi szempontok, majd az évtized közepétől újra a minőségi elemek: a működőtőke gazdasági és területi integrációja, illetve az abból származó járulékos hatások kerültek a tudományos érdeklődés középpontjába. Ezek az eredmények megalapozták az EU-csatlakozást követő időszak szakmai vizsgálatainak szempontrendszerét és szemléletmódját.

*Kulcsszavak: működőtőke; szakirodalmi áttekintés; beszállítói hálózatok; gazdasági beágyazódás, Magyarország*

### ABSTRACT

The aim of the study is to systematize the Hungarian literature (1960–2004) on working capital coming into Hungary. A special role is given to the identification of the trends and topics, as well as the separation of the criteria systems shaping the paradigms. In the content analysis, we focused on not only quantitative but mainly qualitative aspects related to working capital. We interpreted the trends in two periods: the era between the 1960s and 1990, as well as the period between the 1990 and Hungary's accession to the EU, by evaluating articles mainly on macroeconomics, industrial economics and economic geography. Before 1990, the emphasis was placed on the economic effects related to foreign direct investment. From the 1990s, first the quantitative aspects, then from the middle of the decade again the qualitative elements – specifically the economic and regional integration of working capital and the additional effects arising from it – came to the focus of scientific inquiry.

*Keywords: investment; literature review; supplier networks; economic embedding, Hungary*

<sup>1</sup> PhD-hallgató, PTE, Földtudományok Doktori Iskola, 7624 Pécs, Ifjúság u. 6., [lendvaitm@gmail.com](mailto:lendvaitm@gmail.com),

<sup>2</sup> egyetemi docens, PTE, Földrajzi és Földtudományi Intézet, 7624 Pécs, Ifjúság u. 6., [tesits.robert@gmail.com](mailto:tesits.robert@gmail.com),

<sup>3</sup> adjunktus, PTE, Földrajzi és Földtudományi Intézet, 7624 Pécs, Ifjúság u. 6., [alpeklevente@gmail.com](mailto:alpeklevente@gmail.com)

<sup>4</sup> A kutatás a PTE Szentágothai János Kutatóközpont Történelmi és Politikai Földrajzi Kutatási Centruma tudományos programjának keretében készült. A tanulmány elkészítését a PADME Alapítvány támogatta.



## BEVEZETÉS

Az 1990-es évet követően a gazdasági növekedés motorjai a külföldi működőtőke-befektetések voltak, amelyek segítették a gazdaság ágazati és területi átstrukturálódását, a fejlett technológia, illetve vállalati kultúra meghonosítását. Ugyanakkor a működőtőke intenzív beáramlása számos gazdasági és társadalmi vonatkozású előnye mellett együtt járt a duális gazdaságszerkezet kialakulásával (Barta, 2002; Mészáros, 2004; Antalóczy & Sass, 2005; Szanyi, 2010). Ez a 2008-as gazdasági válságot követően fokozódott, mivel a kis- és középvállalatok sérülékenysége tovább nőtt (Baksay & Palotai, 2017). A téma jelentőségét növeli, hogy a kapcsolódó – részben vagy egészben külföldi tulajdonban lévő – jellemzően közép- vagy nagyvállalatok a hozzáadott érték közel felét, a feldolgozóipari termelés és az export nagy részét adják (Lengyel et al., 2016; Lux et al., 2020). A külföldi működőtőke megjelenése kapcsán több tekintetben is felmerült, hogy az milyen mértékben szolgálhatja – ágazati specifikációkat is figyelembe véve – a hazai kis- és középvállalkozások fejlődését. A kérdést árnyalja, hogy a nagyvállalatok termelése, bár eltérő súllyal és ágazatonként rendkívül differenciált módon, már a kezdetektől fogva erősen támaszkodott az importra, az erőforrások közül meghatározó mértékben a munkaerőt hasznosította. További elemét jelenti a kérdésnek, hogy míg a kis- és középvállalkozások jelentős szerepet töltenek be a foglalkoztatásban, a vállalalkozási szférában mintegy kétharmadát vették fel a foglalkoztatottaknak (KSH 2018), működésük kevésbé hatékony, mint a külföldi nagyvállalkozásoké.

A külföldi működőtőke területi koncentrációja mára valamelyest csökkent, amelyet a telepítő tényezők (fizikai és humán infrastruktúra, valamint az üzleti partnerek) részleges szétterjedése tett lehetővé, ugyanakkor a hazai vállalatok termelési láncba történő mélyebb integrálása a mai napig fontos kérdés, tekintettel arra, hogy versenyhátrányuk további okai is ismertek. Ilyen a lehet a forráshiány, a szükséges menedzsmentismeretek hiánya, valamint az adminisztrációs terhek és az elvonások mértéke (Némethné, 2010; Antal-Pomázi 2011; Banai et al., 2017).

Az ellátási láncokba történő erősebb integrálódáson segíthet a gazdasági együttműködésen túlmutató, tudásgenerálást és -megosztást elősegítő klaszterek létrejötte (Békés & Muraközy, 2016; Szanyi, 2017; Hegedűs & Vasvári, 2020). A klaszterek „vállalatok, kutató- és oktatási intézmények, regionális fejlesztési szervezetek és más gazdasági aktorok regionális koncentrációját jelentik, ahol a résztvevőknek közös a technológiai platformjuk, és céljuk az, hogy együttes versenyképességüket a vállalati tevékenység különböző területein végzett együttműködéssel növeljék” (Sass & Szanyi, 2009, 21. p.). A klaszterek a kkv-k nemzetközi piacra lépését, a márkaépítést, valamint a hatékonyságot jelentősen megkönnyíthetik (Dóry, 1998; Grosz, 2000; Sass et al., 2008; Szanyi 2008; Lengyel, 2010; Juhász et al., 2016).

A versenyképesség szempontjából hangsúlyos tehát a vállalatközi együttműködés, a helyi gazdasági kapcsolatok, szerveződések erősítése. A téma aktualitását külön mutatja, hogy a „Nemzeti Fejlesztés 2030” fejlesztéspolitikai szempontból kiemelt fontosságúnak ítéli hazai tulajdonú vállalatok termelési láncba történő fokozottabb integrálását, a duális jelleg oldását, amelynek egyik lépése a hálózatosodás elősegítése (Országgyűlés, 2014). A fenti célok végett érdemes tehát megvizsgálni a külföldi nagyvállalatok (különösen a kelet-ázsiai cégek) hálózatosodási hajlandóságát, tekintettel

arra, hogy azok vizsgálata még nem történt meg. Ennek első lépése a Magyarországra érkező külföldi működőtőke gazdasági kapcsolatrendszer-vizsgálatának szakirodalmi feltárása.

Jelen tanulmányunk a külföldi működőtőkére vonatkozó tanulmányok rendszerezésére, szempontjaik és irányvonaluk meghatározására vonatkozó hosszú időszakot felölelő kutatási projektünk részét képezi. Amíg a teljes kutatás az 1960–2020 közötti időszakban megjelent szakirodalom probléma-centrikus megismerésére vállalkozik, addig jelen írásunkban az 1960 és 2004 közötti időszak kutatási irányvonalainak azonosítását tűztük ki célul.

Az időintervallum relevanciáját azzal indokoljuk, hogy amíg a külföldi működőtőke érdemi megismerésének igénye, szerepének értékelése az 1960-as évek végétől jelent meg szignifikáns mértékben a magyarországi tudományos és szakmai folyóiratokban, addig a 2000-es évek elején lejátszódó csökkenés (Antalóczy & Sass, 2000; KSH, 2012) és Magyarország 2004-es európai uniós csatlakozása más kontextusba helyezte a kutatásokat, új szempontokkal egészítette ki a korábbiakat. Azok feltárása túlmutatna jelen publikáció módszertani lehetőségein, ezért egy önálló tanulmányban írunk erről a későbbiekben.

A fentiekből adódóan a tanulmány általános célkitűzése szerint törekszik a külföldről hazánkba áramló, elsősorban működő tőkére vonatkozó, 1960–2004 között kiadott magyar szakirodalom, mindenekelőtt folyóiratcikkek rendszerezésére. Részletes célját a kutatásokban jelentkező, meghatározó irányvonalak és témakörök azonosítása, valamint a paradigmákat formáló szemléletmódok és szempontrendszer elkülönítése adja. Tanulmányunk célja szerint röviden kitér azokra a gazdasági folyamatokra, amelyek hatást gyakoroltak a külföldről érkező tőkével kapcsolatos koncepciók kialakulására.

A kutatás szükségességét két tételben határoztuk meg. Egyfelől – ismereteink szerint – tudományos igényvel, válogatott bibliográfiai alátámasztással nem valósult meg a külföldi tőkével kapcsolatos kutatások historiográfiai áttekintése, illetve ilyen jellegű, rendszerező munkát nem adtak közre. Másfelől a hiátus részbeni pótlásával lehetőség adódik arra, hogy a témakörrel kapcsolatos, napjainkban folyó kutatásokban elhelyezkedő, azokat jellemző paradigmák, diskurzusok és szempontok történeti alapjaival megismerkedhessenek más kutatók. Tanulmányunk segítséget nyújt a kutatási folyamatok evolúciójának megismeréséhez, a kutatási témakörök és irányvonalak történeti rétegzettségének, rétegeinek áttekintéséhez. Munkánk kiindulási alapot biztosít a külföldi tőkével foglalkozó, pályakezdő kutatóknak azáltal, hogy a témakörhöz több szállal kapcsolódó folyóiratcikkekből elkészít és közread egy válogatott, mintegy 200 tételből álló bibliográfiát. A kutatás célja szerint arra is keresi a választ, hogy az 1990-es évet követő időszakot jellemző kutatások tartalma és szempontrendszere milyen előzményekre vezethető vissza, az egyes paradigmák és diskurzusok mennyire támaszkodnak a korábbi időszak közgazdaságtani felvetéseire.

A tanulmányban vállaltan az egyes irányok és koncepciók elkülönítésével elsősorban az összegzésre, aggregálásra törekszünk a tartalmak kifejtése, közlése és elemzése helyett. Erre azonban az olvasónak lehetőséget adunk a szövegközi hivatkozásokkal és az ezeket feloldó bibliográfia segítségével.

## MÓDSZEREK

Az 1960–2004 közötti időszakban a magyarországi kutatások a külföldi működőtőkét közgazdasági és földrajzi (térszerkezeti) vonatkozásában dolgozták fel. A makro-, mezo- és mikroökonómiai szempontok elsősorban a közgazdaságtudományi folyóiratokban (Közgazdasági Szemle, Külkereskedelem, Ipargazdasági Szemle, Ipari Szemle) jelentek meg, a területi vonatkozások ezzel szemben a Földrajzi Közlemények, a Földrajzi Értesítő, a Településfejlesztés, a Területi Statisztika, valamint a Tér és Társadalom folyóiratot jellemezték.

Kutatási eredményeink alapján a külföldi működőtőkét az 1960–2004 közötti időszámban, jelentősebb mértékben a közgazdaságtudományi folyóiratok vizsgálták, ezért tartalomelemzésünket az azokban megjelent releváns cikkekre fókuszáljuk. Emellett azonban elkészítettük és az alábbiakban közreadjuk a térszerkezeti kutatásokat közlő Földrajzi Közlemények, Földrajzi Értesítő, Területi Statisztika, valamint a Tér és Társadalom válogatott cikkeit tartalmazó adatbázisunkat.<sup>5</sup> A 407 darab cikk publicisztikai adatait tartalmazó kutatástörténeti, historiográfiai igényvel elkészített közleményünk értékét és indokoltságát véleményünk szerint az adja, hogy hasonló cikkgyűjtemény még nem készült el hazai kutatók részéről, ezért ezidáig hiányoztak az olyan összegző munkák, amelyek az eddigi eredmények és azok elérhetőségének jegyzékszerű bemutatására vállalkoztak volna.

Kutatásunkban a hangsúlyt tehát azokra a közgazdaságtudományi folyóiratok vizsgálatára helyeztük, amelyek eredményeink szerint kiemelt mértékben hozzájárulhattak a külföldről érkező tőkével kapcsolatos tudományos és szakmai közgondolkodás formálásához, ahogy a kormányzati gazdaságfejlesztési koncepciók (pl. iparpolitikák) megalapozásához is. A folyóiratok tartalomelemzése során azokat a szempontokat kerestük, amelyek vélhetően befolyásolták és előkészítették az 1990-es évek külföldi tőkével szembeni optimizmusát, illetve a magyar gazdaság külföldi tőke segítségével való fejlesztésének egyértelmű igényét. Kutatásunk során nem kizárólag a folyóiratcikkek címéből indulunk ki, hanem sokkal inkább a cikkek szövegi tartalmából – tekintettel arra, hogy a cím nem minden esetben utalt a tartalomra.

A tartalomelemzés során elsősorban mennyiségi és minőségi szempontok azonosítására tettünk kísérletet. A minőségi tényezők alatt elsősorban a külföldi tőkétől elvárt közvetlen (telephelyen belüli) és közvetett (saját és idegen telephelyek közötti) fejlesztésekkel kapcsolatos diskurzusokat vizsgáltuk. Ebben a tekintetben elsősorban a technológia- és tudásáramlás egyes formáinak (szabadalmak, licencek, vállalatközi fejlesztési együttműködések), valamint a vállalatok közötti gazdasági kooperációknak (alvállalkozói, bér munka és beszállítói konstrukciók) a szempontjait kerestük. Emellett megfigyelési szempontnak tekinthetők a külföldi tőkét képviselők motivációi, céljai és telephelyválasztással kapcsolatos általános attitűdjei. A mennyiségi ismérvek között a külföldről érkező tőke ágazati, területi elhelyezkedése, működési formái (vegyesvállalat, kisebbségi, többségi, kizárólagos részesedés) jelentették a kulcsszavakat.

Módszereinkkel az egyes cikkekben megjelent tényezők mögötti tartalmak leíró, kifejtő, bemutató elemzésére nem vállalkozunk; ehelyett az egyes irányok felvázolására törekszünk.

<sup>5</sup> <http://lendvaitamas.hu/iparfoldrajzi-cikkgyujtemeny.html> (2021. 05. 03.)

## EREDMÉNYEK

### A rendszerváltozás előtti időszak az 1960-as évektől

#### A külgazdasági nyitás előkészítésének megjelenése a szakirodalomban

Az 1960–1980 közötti időszakban a szakirodalmi kutatások tartalmukat és irányukat tekintve két időszakban helyezhetők el. Míg az 1960–1970 közötti években a közvetett jellegű megközelítések domináltak, addig az 1970–1980 között a külföldi tőkét, elsősorban a multinacionális vállalatokat érintő közvetlenebb kutatások váltak meghatározóvá a vizsgált folyóiratokban.

Az 1960–1970 közötti időszakban a külföldi tőke értelmezése elsősorban gazdaságtörténeti megközelítésben valósult meg. A kutatások a „hosszú 19. század” vonatkozásában tárgyalták a kapitalizálódás útján járó országokból Magyarországra érkező pénzügyi és működőtőke szerepét (Hanák & Hanák, 1964; Berend, 1965; Berend & Ránki, 1966; Simon, 1966; Tolnai, 1966; Katus, 1967; Ausch, 1968; Berend & Ránki, 1969; Berend & Szuhay, 1973). A tanulmányok által érintett kérdések – más szempontok mellett – arra irányultak, hogy Magyarország gazdasági és társadalmi modernizációjában milyen szerepet játszottak a külföldről érkező pénzügyi és termelői befektetések, illetve a fejlesztések milyen mértékben valósultak meg önerőből. Az összetett szempontok mentén zajló gazdaságtörténeti diskurzus középpontjában az a kérdés állt, hogy a magyar gazdaság, különösen a feldolgozóipar és a szolgáltató szektor fejlesztése és fejlődése milyen mértékben támaszkodott a külföldről érkező beruházásokra, vegyes vállalatokra, szakmai kapcsolatokra, és ezekkel összefüggésben milyen függőségi viszonyok jöttek létre.

A közvetett kutatások másik csoportjába azok a munkák sorolhatók, amelyek az 1960-as évek jelenkorában vizsgálták az egykori gyarmati országokban lejátszódó tőkés befektetések gazdasági és társadalmi hatásait. A vizsgálatok elsősorban a kapitalista országokból érkező tőkeberuházások – a fogadó ország szempontjából – negatív eredményeire hívták fel a figyelmet (Göncöl, 1960; Tyagunenko, 1960; Szita, 1961; Sztjerjosz, 1961; Bognár, 1962; Rachmuth, 1964). A közvetett jellegű vizsgálatok csoportjába sorolható másik irányzat a polgárinak minősített közgazdaságtudományi iskola elméleteire reflektált (Szentés, 1963; Tolnai, 1970).

A fentiek összefoglalásaként megállapítható, hogy a gazdaságtörténeti megközelítésben zajló és az 1960-as évek gyarmati országait vizsgáló kutatásokban hangsúlyosan jelent meg, hogy a külföldi tőke kedvezőtlen esetben függő viszonyok kialakításával veszélyeztetheti a fogadó országok autonómiáját és szuverenitását, egyúttal a természeti erőforrások kiaknázását helyezik előtérbe a magasabb szintű technológiakihelyezés és a tudás megosztása helyett.

A külföldi tőkével szembeni merev elzárkózások részben a szocialista értékrendből, gazdaságpolitikából, részben az egykori gyarmati országok esetében lejátszódó tőkekihelyezések tapasztalataiból származtak. Az 1968-ban meghirdetett Új Gazdasági Mechanizmus, bár nem szüntette meg a KGST-keretek közé bezárkózó álláspontot, mégis hozzájárult azok lassú oldásához (Rába, 1980). Az 1970-es évektől a folyóiratokban közreadott kutatások fokozatosan az érdekegyeztetés irányába tolódtak, nem kizárva a tőkés országok gazdasági szereplőivel való óvatos együttműködés lehetőségét (Csikós, 1983). A kutatások a kooperációk kedvező hatását elsősorban a járulékos előnyök tekintetében, különösen

az értékhozzáadás alapját jelentő licencek, know-how-k, technológia- és tudásmegosztás vetületében értelmezték (Kállai, 1969; Kállai, 1970; Kállai, 1971; Kállai, 1972; Kállai, 1973; Kállai, 1978).

Az 1970-es évektől közreadott kutatások a kapitalista országok meghatározó vállalatainak működését, valamint elsősorban a vállalatokkal történő együttműködésekben hasznosítható tényezőket vizsgálták. Az Új Gazdasági Mechanizmus koncepciója, bár nem oldotta fel a kapitalista gazdasági szereplőkkel szembeni bizalmatlanságot, a kutatók mégis mérlegelték az együttműködések során átgyűrűző pozitív hatásokat (Szira, 1983). Az 1960-as éveket jellemző elzárkózást az a paradigma váltotta fel, amely szerint a gazdaság, különösen az ipar modernizációja a tőkés országok erőforrásainak közvetett vagy közvetlen bevonása nélkül nem valósítható meg, ezért a szabályozott keretek között megvalósuló együttműködésre szükség van a gazdaság, különösen a feldolgozóiparban elhelyezkedő iparvállalatok fejlesztéséhez.

A kutatások – a KGST-ben kialakult függőség óvatosságot tükrözve – a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódás lehetőségét, a nyugati piacok és gazdasági szereplők elérését, valamint a kooperációkból származó járulékos technológia- és tudásmegosztást emelték ki figyelembe vehető szempontként (Ádám, 1969; Inotai, 1970; Németh, 1979; Árva, 1980; Rába, 1980; Kardos, 1982; Losonczy, 1982; Tenkei, 1986; Jordán, 1987; Pálfalvi, 1987). Az itt hivatkozott vizsgálati eredmények önmagukon túlmutató hatását az jelenti, hogy a kifejtett elméletek a közgazdaságtani közgondolkodás meghatározó irányaként előkészítette és megalapozta az 1990-es éveket jellemző kutatási célokat, illetve vizsgálati hipotéziseket. Az elméletek mögött a nemzetközi, tőkés munkamegosztásba történő bekapcsolódás igénye, valamint az ezek mögött lévő gazdaság- és társadalompolitikai célok álltak (Krasznai & Laki, 1982; Krasznai & Laki, 1983; Kemenes, 1988). A szemléletváltozás súlyát mutatja az 1970-es évek elején elfogadott, a vegyesvállalatok alapítását – ha feltételek mellett is, de – lehetővé tevő 28/1972. PM rendelet (Nagy, 1995).

Az elzárkózás folyamatos oldódásával összhangban az 1970-es évektől a kutatások fokozott figyelmet helyeztek a világgazdasági kontextusra. A publikációk egy része a nemzetközi gazdasági folyamatokat geopolitikai vetületben vizsgálta (Krasznai, 1980; Margittai, 1980; Török, 1980a; Margittai, 1985; Krasznai, 1988; Krasznai, 1989). Ugyanakkor számos munka a nemzetközi és a hazai folyamatok közötti összefüggésekre, a külföldi szereplőkkel való kapcsolatfelvételre helyezte a hangsúlyt (Török, 1980b; Kádár, 1982; Krasznai & Laki, 1982; Krasznai & Laki, 1983; Margittai, 1986). A tanulmányokban ismét felmerült, részben megismétlődött az a kérdés, amely szerint Magyarország gazdaságát a KGST keretében és erőforrásainak bevonásával vagy ennek kiegészítéseként a nyugati országokból érkező tőkével lenne érdemes modernizálni (Köves, 1982; Margittai, 1982; Csaba, 1984).

A modernizációs elképzelések két lehetőséget vizsgáltak. Az egyiket Magyarország meghatározó, az együttműködésre alkalmas nagyvállalatai és a tőkés vállalatok közötti, egyedi ipari-műszaki egyezményekre alapozott vállalkozói kooperációk kialakítása jelentette, a másikat pedig a szabadalmak, licencek, know-how-k vásárlása jellemezte. Az együttműködések felértékelte, hogy a gazdasági kapcsolatok lehetőséget adtak a nemzetközi munkamegosztásban való részvételre és a nyugati piacokra való kijutásra (Ravasz, 1981; Krasznai & Laki, 1983).

## **A technológia- és tudástranszfer felértékelődése a vizsgálatokban**

A vegyesvállalatok és a vállalatközi együttműködések nem terjedtek el Magyarországon az 1980-as évekig, ezért a kapitalista országokban felhalmozott tudásból szinte kizárólag licencek, know-how-k, szabadalmak formájában lehetett részesülnie a magyarországi vállalatoknak. A különböző típusú licencekkel kapcsolatban számos kutatás jelent meg (Kondorosi, 1973; Mausecz, 1976; Mádi, 1977; Hazai, 1978; Kardos, 1978; Török, 1980; Holtzer, 1981; Nyers & Szatmári, 1981; Dégen, 1982; Kardos, 1982; Sándorné, 1982; Román, 1982; Kardos, 1982; Kardos & Szatmári, 1985). A licencekkel, szabadalmak vásárlásával kapcsolatos fokozott érdeklődést jelzi, hogy a folyóiratcikkek mellett monográfiák is feldolgozták a témakört (Mádi, 1976; Kardos, 1984).

A vegyesvállalatok elterjedése előtt, a tudás- és technológiaátadás tekintetében kutatási témaként jelentkezett a feldolgozóipart jellemző termelési tevékenységek kiszervezésének tudományos igényű vizsgálata (Kardos, 1978; Török, 1980a; Ravasz, 1981; Geist, 1981; Haraszi & Muskovics, 1983). A kérdést a bérmunka tekintetében a fentiekben említettek mellett az jelentette, hogy az magával vonja-e a technológia- és tudástranszfert (ezeket a tényezőket a kiszervezés során, az előállításához átadja-e a bérmunkát megrendelő külföldi vállalat), más vonatkozásban eredményezheti-e a vállalatfúziók létrejöttét (Tardos, 1980; Simai, 1989). A jelen vizsgálat során feltárt folyóiratokban a licencek és a bérmunka mellett további, bár ezeknél kisebb mértékben jelentkező kutatási irányoknak tekinthető a tőkés vállalatokkal kialakított K+F-tevékenységek elemzése (Rába, 1980; Kemenes, 1988).

Az 1980-as évektől a szakirodalomban a licencforgalommal foglalkozó tanulmányok helyét fokozatosan átvették a egyes vállalatokra fókuszáló kutatások. A jelenség háttérében Kádár (1983) szerint elsősorban az áll, hogy az 1980-as években fokozódó mértékben nőtt a vegyesvállalatok száma Magyarországon. A külföldi tőke vegyesvállalatokban való megjelenése összefüggésben áll azzal, hogy az anyavállalatok tulajdonjogi összefonódás keretében, működőtőke-kihelyezéssel együtt járó vállalati együttműködésben adják át a legkorszerűbb technikát: „ma már túlnyomórészt a vállalatok szervezeti rendszerén belül, az anya- és leányvállalatok között bonyolódik le. Ez nemcsak annyit jelent, hogy a technológiák megszerzésének lehetőségei nehezülnek, hanem az újonnan ipari exportórré váló országok is csak a transznacionális vállalatbirodalmak gazdasági szervezetrendszerének keretében tudnak technológiaintenzív termékeket exportálni.” (Kádár, 1983, p. 24.) A kutatások a vegyesvállalatok térnyerésével kapcsolatban hangsúlyt helyeztek a jogszabályi környezet vizsgálatára is (Marer, 1987; Dienes, 1988).

## **A rendszerváltozás kezdetétől az uniós csatlakozásig**

### **Kvantitatív megközelítések**

Kelet-Közép-Európa országai között jelentős verseny alakult ki a tőkés országokból származó működőtőke vonzásáért az 1980-as évek második felétől. Magyarország az 1990-es évek második feléig regionális versenyben jelentős eredményeket ért el a tőkebeáramlás tekintetében. A versenyelőnyt a rendszerváltozás jellege, különösen a privatizáció típusa és a jogszabályi környezet alapozta meg (Hamar, 1992; Nagy, 1995). A privatizációs folyamatok és a jogszabályok (Matolcsy, 1996; Árva 1997;

Diczházi, 1997) mögött az az 1970-től formálódó paradigma állt, amely a magyarországi gazdaság modernizációjának alapját a kapitalista országok szakmai befektetőitől várta el (Árva, 1997). Az elvárás a tőkeimportra, illetve annak részét képző technológiaiimportra (tárgyi eszköz) és tudásimportra (immateriális javak) vonatkozott. Az apport szerepének felértékelése (Antalóczy, 1995; Árva, 1997; Széplakiné, 1997) közvetlen kapcsolatban állt a hazai beszállítói háttérpar kialakításának, valamint a nemzetközi munkamegosztásban való részvétel és a nemzetközi piacok elérésének szándékával (Persányi, 1992).

A tanulmányok az APEH, a Kopint-Datorg, a Központi Statisztikai Hivatal, a Magyar Tudományos Akadémia Világgazdasági Kutatóintézet, a Magyar Gazdasági Kamara, a Privatizációs Kutatóintézet empirikus adatfelvételeinek és statisztikai monográfiák elemzésére vállalkoztak. Az adatfelvételt és azok elemzését a külföldről beáramló tőkére vonatkozó ismeretek hiánya indokolta. A mennyiségi, területi és minőségi ismérvek éppen úgy nem álltak rendelkezésre, mint az azokra vonatkozó tudományos igényű értékelések.

A fentiekben megnevezett, költségvetési forrásból működő intézmények adatfelvételeit elemző, értékelő kutatások elsőként a mennyiségi ismérvek elemzésére vállalkoztak. A szempontok között a beáramló tőke volumene, ágazati és területi elhelyezkedése, tulajdonformája, a beáramlás csatornája, származási országa, a külkereskedelemben betöltött súlya szerepelt (Hamar, 1993; Kalocsai, 1993; Nagy, 1995; Enyedi, 1996; Csáki et al., 1996; Diczházi, 1996; Diczházi, 1997; Hamar, 1998; Pitti, 1998). A kutatások más része összehasonlította a kelet-közép-európai, főként a visegrádi országok tőkevonzó képességét, számolva a tőkevonásra irányuló versennyel és a későn érkező országok előnyeivel (Árva, 1994). Az 1990-es évek közepétől jelentek meg azok a munkák, amelyek a külföldről érkező tőkének a Magyarország térszerkezetére gyakorolt hatását vizsgálták (Nagy, 1995; Rechnitzer, 1998; Hamar, 1998; Diczházi, 1997; Szalavetz, 2000a; Árva, 2002). A kutatások hangsúlyt helyeztek a tőke származási országára (pl. dél-német területek) (Hollósi, 1996; Polacek, 1996; Döry, 1997).

A kutatások között meghatározóvá váltak azok, amelyek a külföldi működőtőkét a rendszerváltozástól kezdődően a beérkezés csatornája szerint közelítették meg. Amíg az 1980-as évek második felében a vegyesvállalatok kerültek a figyelem középpontjába, addig az évtized végétől az 1990-es évek második feléig a privatizációs folyamatokra helyeződött a hangsúly, majd az 1990-es évek közepétől a zöldmezős beruházások váltak a kutatások központi témájává.

A vizsgálatok választ kerestek arra, hogy a privatizációs folyamatokban milyen mértékben jelenik meg a külföldről érkező tőke. A tőke mennyisége különösen Diczházi Bertalan éves beszámolóit jellemezte (Diczházi, 1992; Diczházi, 1993; Diczházi, 1994; Matolcsy & Diczházi, 1997). Ezzel szemben a privatizációs folyamatok minőségi szempontok szerinti megközelítése Voszka Éva kutatásaiban volt megfigyelhető (Voszka, 1991; Voszka, 1992a; Voszka, 1992b, Voszka, 1994; Voszka, 1995; Voszka, 1996). A privatizáció politikai hátterét elsősorban Mihályi Péter vizsgálta (Mihályi, 1992; Major & Mihályi, 1994; Mihályi, 1995; Mihályi, 1995; Mihályi, 1996; Mihályi, 1997; Mihályi, 1998).

A szakirodalmak a mennyiségi megközelítések mellett ok-okozati összefüggésben elemezték a privatizációs folyamatokat, elsősorban a társadalmi igazságosság és a racionális érdekek, valamint a külföldi működő tőkére utaltság kontextusában. A privatizációs folyamatok és az ipari struktúraváltás közötti összefüggést több tanulmány is elemezte – főként az Ipari Szemle hasábjain (Balsay, 1993a;

Balsay, 1993b; Kalocsai, 1992a; Kalocsai, 1992b; Lajtai 1992; Solt 1993; Baranyai 1994; Kalocsai 1994; Balsay, 1996).

A külföldi tőke beérkezésének csatornái mellett kiemelt figyelmet kapott a vámszabad területi jogállás, mint speciális beruházás-ösztönzési eszköz, tekintettel arra, hogy a „magyar gazdaság jórészt a vámszabad területi vállalatokon keresztül kapcsolódott be a globalizációba, s integrálódott a világ gazdaságba” (Antalóczy, 1999, p. 47).

A speciális jogállással kapcsolatos tudományos diskurzus hazánk Európai Unióhoz való 2004. évi csatlakozása kapcsán mérséklődött, ahogyan a vámszabad területek megszűntek, tekintettel azok nem EU-konform jogi jellegére. A témakörrel összefüggő vizsgálatok elsősorban az 1995–2004 közötti időszakot jellemezték és a zöldmezős beruházásokra vonatkoztak (Csáki et al., 1996; Makara, 1999; Antalóczy, 1999; Farkas, 1999; Bencs, 2000; Regös, 2000; Volter, 2000). Ennek oka az, hogy a zöldmezős beruházások telephelyválasztásában meghatározó tényezők voltak a gazdasági ösztönzők csoportjába sorolható speciális, jogi úton érvényesíthető, normatív kedvezmények (Árva, 1997; Árva & Diczházi, 1998; Diczházi, 1997). A jogállás gazdasági előnye abban állt, hogy a „vámszabad területen folyó tevékenységet tekintve a vállalatot külföldiként kezelik, s így nem érvényesek rá a magyar deviza- és valutajogszabályok, illetve a külkereskedelmi szabályozás (vám), s más adók fizetésekor is kedvezményeket élveznek” (Csáki et al., 1996, p. 70.) A vámszabad terület elsősorban azon „vállalatok számára kedvező..., amelyek túlnyomórészt exportcéllal állítanak elő félkész- vagy késztermékeket, s az azokhoz felhasznált nyersanyagok többsége vagy összessége importból származik” (Csáki et al., 1996, p. 70.).

Az 1990-es évek közepétől induló térszerkezeti kutatások mennyiségi és minőségi ismérvek szerint értékelték a külföldről érkező tőke térformáló szerepét. Az 1970-es évektől jelentkező pozitív érték-tartamú makro- és mezoszintű paradigmát térben kiterjesztették. Abból a feltételezésből indultak ki, hogy a fejlett technológiát és a korszerű ismereteket hordozó, külföldről érkező tőke képes lesz a korábban prosperáló, az 1990-es években azonban válságba került iparkörzeteket reorganizálni. A Tér és Társadalom című folyóiratot regionális, mezo- és mikrotérségi vizsgálatokkal foglalkozó tanulmányok jellemezték.

Az írárok többsége a rendszerváltozást követően viszonylag kedvező gazdasági helyzetben lévő dunántúli iparkörzetek gazdasági és társadalmi jellegzetességeinek elemzésére vonatkozott (Hrubi, 1994; Nemes, 1994; Faragó & Horváth, 1994; Göbl, 1996; Kuti, 1997; Rechnitzer, 1997; Csapó, 1997; Döry, 1997; Máthé, 1997; Szörényiné, 1997; Lados & Rechnitzer, 1997). A tanulmányok szerzői elsősorban a külföldi tőke hatékonyabb integrációja és hasznosulása miatt választották a dunántúli zónákat. Az észak-magyarországi iparkörzetek szerkezeti megújításának lehetőségét az Észak-magyarországi Gazdaság, Kultúra, Tudomány című társadalompolitikai folyóirat tematikus számaiban megjelent tanulmányok vizsgálták, elsősorban a külföldről érkező működőtőke vonzásához szükséges feltételek szempontjából. A két folyóirat mellett az ország teljes területén végbement folyamatokat vette górcső alá az 1997-től tíz év után újra megjelenő Területi Statisztika.



### **A külföldről érkező tőke működési jellegzetességeinek feltárása**

A mennyiségi ismérvek gyűjtése, rendszerezése és elemzése mellett az 1990-es évek második felétől fokozatosan megjelentek a külföldi beruházások működésének megismerésére vonatkozó kutatások. A korábbi szempontok kiegészítéseként, majd hiánypótló jelleggel önálló témaként vetődött fel a külföldi tőkével rendelkező, elsősorban feldolgozóipari vállalatok működésének és gazdasági kapcsolatainak megismerése (Antalóczy, 1995; Hamar, 1998, Pitti, 1998, Antalóczy & Sass, 2000).

A vizsgálatokat az indokolta, hogy az 1980-as évek második felétől fokozódó mértékben beáramló külföldi működőtőke működésének tartalma és gazdasági szereplőkre gyakorolt hatása közel ismeretlen volt. Amíg a korábbi fejezetben ismertetett mennyiségi ismérvek (a beáramló tőke volumene, ágazati és területi elhelyezkedése, tulajdonformája, a beáramlás csatornája, származási országa, a külkereskedelemben betöltött súlya) különböző szempontok szerinti (ágazati, területi) bontásban rendelkezésre álltak, addig a vállalatok működése és gazdasági kapcsolatrendszere nem. A feldolgozóipar elsősorban azért vált kiemelt kutatási témává, mert a vizsgálatok ezzel a nemzetgazdasági ágazattal kapcsolatban feltételezték a beszállítói háttérpar kialakulásának lehetőségét, illetve a gazdasági együttműködések keresztül áramló multiplikátorhatásokat (Dőry, 1998; Szanyi, 2003; Kárpáti, 2003a, b).

A működés tartalmi tényezőinek megismerési folyamata ugyanakkor nem eredményezte a számszerű megközelítés visszaszorulását; a kvantitatív megközelítések továbbra is meghatározóak maradtak (Csáki & Pitti, 2000; Antalóczy & Sass, 2002; Kalotay, 2003). Megfigyelhető volt, hogy gyakran a minőségi tényezők mennyiségi értékek tükrében kerültek meghatározásra (Inzelt, 1998). A természetrajz önmagán túlmutató jelentőségét az adta, hogy az egyes szempontok kiindulási pontként szolgáltak a későbbi kutatások számára.

A működés faktorai a privatizációs folyamatok lezárásával, a területi és munkaerőpiaci konszolidációt követően váltak a szakcikkek központi tényezőivé. A háttér folyamatokat tekintve, kiemelhetjük a külföldi tőkével szemben megfogalmazott, foglalkoztatási szint emelésén túlmutató elvárások kibontakozását és megerősödését, más tekintetben a várakozások teljesülésének elmaradását. Az optimista várakozásokat (Árva, 1997) egy reálisabb megközelítés váltotta fel (Matolcsy, 1996; Diczházi, 1997). Amíg a korábbi feltételezések a passzív lehetőséget, a külföldi tőke automatikus integrálódását remélték, addig az 1990-es évek második felétől a fogadófél aktivizálását sürgető állásfoglalások jellemezték a szakirodalmat. Az elmozdulást indokolta, hogy a „zöldmezős multinacionális szigetgazdaság” (Diczházi, 1998, p. 21) mellett a privatizált, korábban tisztán magyar tulajdonú vállalatok is az izolált termelésre rendezkedtek be. A gazdasági szereplők közötti együttműködések elégtelensége, a szerves beágyazódás elmaradása, a gazdasági szeparáció nem állt összhangban a korábbi várakozásokkal (Lakatos, 1994; Nagy, 1995; Kunvári, 1995; Antalóczy, 1995; Csáki et al., 1996; Szalavetz, 1996; Árva, 1997; Diczházi & Árva, 1998; Dőry, 1998; Mosoniné, 1998; Szanyi, 1998; Antalóczy & Sass, 2000; Grosz, 2002; Kárpáti, 2003a; Kárpáti, 2003b).

A tanulmányok jelentős része arra a következtetésre jutott, hogy a külföldi tőkével működő közép- és nagyvállalatok a munkaerőpiaci mutatók javításán túlmenően fontos szerepet játszanak a technológia- és tudásközvetítésben: „lehetőséget adnak a technológiatranszferre azáltal, hogy a magas szintű technológiát képviselő külföldi multinacionális cégekhez kapcsolódva létrejöhet egy

olyan hazai feldolgozóipari kör, amelytől nemcsak magas technológiai színvonalat követel meg a külföldi partner, hanem amely folyamatosan (közvetlenül vagy közvetetten) részesül is a külföldi partner magasabb színvonalú technológiájából” (Diczházi & Árva, 1998, pp. 29–30).

A tanulmányok szerzőinek döntő többsége arra az álláspontra helyezkedett, hogy kizárólag a tőkés országokból érkező transznacionális nagyvállalatoktól várható a telephelyen belüli és a telephelyek közötti technológiai modernizáció és tudásmegosztás. A feltételezés szerint a közvetlen előnyök-nél (foglalkoztatás, export) lényegesebbnek tekinthetők a közvetett eredmények, többek között a szegmentált nemzeti piacok nemzetközi integrációja, a korszerű technika átadása, a szervezeti és vállalatirányítási módszerek ismertetése, a beszállítói hálózat kialakítása (Antalóczy, 1995). A koncepció a későbbiekben kanonizálódott és olyan paradigmává vált, amelyről a kutatások nem mondtak le, sokkal inkább alapelveként építették magukba (Sass & Szanyi, 2009).

A minőségi tényezők megismerésének szempontjai mögött tehát a várakozások, elvárások automatikus teljesülésének hiánya szerepelt. A szakirodalom álláspontja alapján gyakorlatilag nem alakult ki a külföldi nagyvállalatokat közvetlenül kiszolgáló magyar tulajdonú beszállítókból álló háttéripár, ezáltal pedig a transznacionális vállalatok szerves beágyazódása, illetve a technológia- és tudásmegosztás sem. A kutatók többsége Grosz András megállapításához hasonló következtésre jutott: „Sajnos azonban ezek a vállalkozások – néhány kivételtől eltekintve – nem voltak képesek beágyazódni a magyar gazdaságba, az általuk hozott modern műszaki, technikai, vállalat-szervezési gyakorlatot nem tudták átadni a helyi gazdaság kis- és középvállalkozásai számára” (Grosz, 2000, p. 139).

Az ellentmondásokat magában foglaló helyzet felkeltette a külföldi tőkével szembeni korábbi negatív attitűdöket, különösen azon felvetéseket, amelyek a szélsőséges erőforrás-kiaknázás és profit-repatriálás eseteit és kedvezőtlen következményeit hangsúlyozták. Ezek közül kiemelten az erőforrás-orientált beruházásokkal szembeni ellenérzések erősödtek fel. A várakozás és annak teljesülésének kezdeti elmaradásából származó ellentmondás vetette fel azt a kérdést is, hogy a hazai gazdaság milyen módszerekkel képes szervesen integrálni a nagy volumenű működőtőkét (Kemenes, 1988; Diczházi, 1997; Mészáros, 2004).

A minőségi tényezők vizsgálatának igénye, valamint az értékhozzáadással kapcsolatos várakozások tisztázásának háttérében egyértelműen az alapszintű, formális jellegű bérmunka és a beszállítói kapcsolatokon túlmutató gazdasági-társadalmi együttműködések, a klaszterek kialakításának igénye húzódtott meg (Grosz, 2000). A transznacionális vállalatok gazdasági integrálásának tekintetében is hatékonynak tekintett klasztereket a publikációk a beszállítói és kutatói hálózatok formálódása alapján lényegesnek tartották a duális gazdaság ellensúlyozása szempontjából is (Döry, 1998; Grosz, 2000; Szanyi, 2008; Sass et al., 2008; Sass & Szanyi, 2009; Lengyel, 2010).

A külföldi működőtőke minőségi ismérvek szerinti vizsgálata több megközelítésben valósult meg. Egy-egy kutatásban, illetve szakcikkekben ezek a rétegek egyszerre, de egymással – különböző diszpozíciókban – összefüggésben voltak jelen, ugyanakkor az ok-okozati kapcsolatuk és tartalmuk is több esetben jelentős mértékben eltért egymástól. A szakirodalmi kutatások közös tulajdonságát az adta, hogy egy problémakört több szempontból közelítettek meg, ezért a résztémákat tekintve gyakran jelentős átfedésben voltak egymással.

Gyakorlatilag a rövid és a hosszú távú célok keveredése jellemezte a szakirodalmat. Amíg hosszú távon a tanulmányok döntő többsége a külföldi tőkét hordozó transznacionális vállalatoktól a telephelyen belül és más telephelyekre átgyűrűző modernizációt várta, valamint az ezt befogadni képes magyar többségi tulajdonú beszállítói háttérpar létrejöttét, addig rövid távon megelégedett a foglalkoztatási szint emelésével, a telephelyen belüli modernizációval, valamint a korábbi üzleti partnerek és versenytársak Magyarországra történő vonzásával, illetve a korábbi beszállítók betelepítésével. Utóbbi felvetés egyértelműen a befektetés befektetést vonz koncepcióként jelentkezett (Antalóczy, 1995; Csáki et al., 1996).

A kutatók elsőként azt vizsgálták, hogy a külföldi anyavállalatok milyen üzleti motiváció alapján telepítik Magyarországra leányvállalataikat. A magyar szakcikkek külföldi, iskolateremtő motivációs elméleteket használtak fel, illetve a hazai folyamatokat azok tükrében értelmezték (Kojima, 1978; Dunning, 1993; Dunning & Narula, 1996). A kutatási kérdések adatfelvételek segítségével arra irányultak, hogy az országválasztás mennyiben magyarázható az erőforrás-kiaknázás, a költségcsökkentés, a hatékonyságnövelés, a piacszerzés és a portfólióbővítés szándékával (Csáki et al., 1996; Árva, 1997; Diczházi, 1997; Szanyi, 1997).

A gazdasági folyamatok hatására az 1990-es évek második felében további kérdések merültek fel, elsősorban azzal kapcsolatban, hogy a partner- és versenytárskövetés, a stratégiai előnyök érvényesítésének, a monopóliumkiépítés, a tranzakciós költségek minimalizálásának költsége, a kereskedelmi költségek megkerülése, a kockázatok szétterítésének szándéka mennyiben, milyen mértékben magyarázza az országválasztást (Éltető & Sass, 1997; Antalóczy & Sass, 2000). A motiváció mellett a külföldi tőke jellegét vizsgálva, különbséget tettek a pénzügyi, a portfólió (értékpapír-befektetés, részvényvásárlás a tőkepiacokon) és a szervezetek közvetlen irányítására vonatkozó működőtőke között (Csáki et al., 1996). Ezzel kapcsolatban jelentős kérdésnek számított az, hogy az ágazati elhelyezkedések és sajátosságok mennyiben állnak összefüggésben az üzleti motivációkkal és célokkal (Nagy, 2002).

A vizsgálatok egy másik csoportját azon elemzések köre adta, amelyek arra keresték a választ, hogy a külföldi tőkével működő vállalatok milyen jellegű és mértékű modernizációt hajtanak végre telephelyükön belül, az anyavállalatok milyen színvonalú technológiát adnak át a Magyarországon működő leányvállalatoknak, a folyamat eredményeként rendelkezésre áll-e olyan technológia és tudás, amely elhagyhatja közvetett módon a telephely határát (Csáki et al., 1996). A kutatások a leányvállalatok használatában lévő technológia színvonala és ágazati elhelyezkedése közötti összefüggésekre is irányultak. (Mosoniné, 1997; Szalavetz, 1999; Hamar, 2001; Farkas, 2000; Farkas, 2001; Farkas, 2004).

A kutatómunkákközül azok, amelyek arra a következtetésre jutottak, hogy a transznacionális vállalatok teljesítménymutatói meghaladják a magyar tulajdonú kkv-k hasonló értékeit, arra fókuszáltak, hogy a technológia és a tudás milyen mértékben és milyen csatornákon keresztül gyűrűzik át más, Magyarországon működő gazdasági szereplőre (Szanyi 2010). Ezzel erőteljes korrelációban állt az a kérdéscsoport, amelynek felvetései arra irányultak, hogy a külföldi eredetű vállalatokat milyen fokú gazdasági és területi integráció jellemzi. Ezek a kérdések összefüggésben álltak a duális gazdaság problematikájával (Szalavetz, 1999; Nagy, 2002).

A negyedik kérdéscsoport kimondottan a földrajzi dimenziót, az ipari terek, a körzetek és a bérgyazódás folyamatát vizsgálták. A kutatásokban eltérő eredmények születtek a beszállítói hálózatok kialakulásával és a duális gazdaság (versenyképes nagyvállalatok és hagyományos kkv-k kettőségének) ki-, illetve leépülésével kapcsolatban (Nagy, 2002). A kérdést továbbra is az jelentette, hogy a magyarországi gazdaság képes-e asszimilálni a nagy volumenű külföldi tőkét (Árva & Diczházi, 1997; Csaba, 2000; Nagy 2002). A kutatási eredmények eltéréseit elsősorban az ágazati sajátosságok eredményezték (Nagy, 2002). A gazdasági kapcsolatok és a tovagyrűző hatásokkal szembeni várakozások gyakorlatilag egybeestek a beszállítói hálózatok kialakítását preferáló 1990-es évek iparpolitikájával. A szakirodalomban elsőként az a várakozás jelent meg, amely azt feltételezte, hogy a külföldi működőtőke és a fogadóország gazdasági szereplői között kapcsolatok spontán és automatikusan kialakulnak, majd ennek elmaradását követően azok az álláspontok váltak uralkodóvá, amelyek a kapcsolatok automatikus kialakulásának lehetőségét kétségbe vonták empirikus megfigyelések és adatfelvételek alapján (Somai, 1994; Somai, 1995; Mosoniné, 1998).

### **A gazdasági szereplők közötti kapcsolatok vizsgálata**

A gazdasági szereplők közötti, értékhozzáadást feltételező szerves kapcsolatok a nemzetközi és hazai gazdaságtörténeti folyamatok részletes áttekintését követően a keresleti oldalt, tehát a transznacionális nagyvállalatok döntéseit befolyásoló tényezőket, valamint a kínálati oldalt, elsősorban a magyar többségi tulajdonban lévő kkv-szektor gazdasági állapotát és csatlakozási képességét vizsgálták. A lehetséges gazdasági együttműködés közül a bér munka, a beszállítás, valamint a klaszteresedés lehetőségeit tekintették át. A kutatások egy része a gazdasági folyamatok történeti változására kereste a választ, nemzetközi és magyarországi viszonylatban egyaránt. A nemzetközi folyamatok vizsgálata elsősorban a feldolgozóipar-specifikus munkamegosztást és értékláncok transzformációit elemezték külföldi szakirodalom bevonásával (Török, 1993; Hamar, 1993; Artner, 1995; Román, 1995; Bagó, 1996; Szalavetz, 1996; Szanyi, 1997; Árva, 1998; Segesváry, 1998; Grosz, 2000). A keresletoldali kutatások különválasztották a privatizációs csatornákon, a barnamezős felvásárlásokkal és a zöldmezős beruházással érkező transznacionális vállalatok döntési lehetőségeit, illetve figyelembe vették a döntési autonómia szerepét a beszállítók kiválasztásával kapcsolatban.

A témakörre vonatkozó első és alapvető fontosságú kérdést az adta, hogy a rendszerváltozás hogyan érintette a magyarországi gazdasági szereplőket, illetve azok közül különösen azokat, amelyek a külföldi tőkével működő nagyvállalatok első vagy második körös beszállítóivá válhatnak. Több, ezzel kapcsolatban elkészült munka gazdaságtörténeti megközelítésben dolgozta fel az átalakulást és annak a beszállítói pozícióra gyakorolt következményeit. A kutatásokban felértékelődött a rendszerváltozás előtti, alatti és az 1990-es években átalakuló beszállítói rendszerek megismerésének igénye (Bagó, 1991; Leveleki, 1998; Diczházi & Árva, 1998; Döry, 1998).

A szakcikkek más része külföldi gyakorlatok elemzése alapján a beszállítás és bér munka fogalmának tisztázására vállalkozott (Román, 1995). Emellett a kutatások lényeges szerepet játszottak abban a tekintetben is, hogy rámutattak és értelmezték a nemzetközi munkamegosztás tendenciáit, elsősorban a feldolgozóipar vonatkozásában. Ennek részeként választ kerestek arra a kérdésre is, hogy

az együttműködés hogyan alakította át a beszállítói kapcsolatrendszert, s az átalakulás mennyiben befolyásolhatja később a magyar gazdaság szereplőinek helyzetét.

A tanulmányok a gazdasági együttműködést elsősorban az értékhozzáadás tekintetében közelítették meg, kiemelve a tudás- és technológia megosztásának szerepét (Román, 1995). A helyzetértékelések többnyire arra az eredményre jutottak, hogy a feldolgozóipari, különösen a járműipari beruházásokkal szinte kizárólag külföldi tulajdonban lévő vállalatok állnak közvetlen, integrátori, modul beszállítói kapcsolatban, a magyar többségi tulajdonú vállalatok ezekhez tudnak kapcsolódni (Demeter et al., 2004).

A gazdasági szereplőket körülvevő tágabb környezet elemzésére fókuszáló kutatások egyik meghatározó iránya a vámszabad területi jogállásra irányult. A kutatások a jogszabály értelmezésén túlmenően jelentős eredményeket értek el a zöldmezős beruházási folyamatok és a vámszabad jogállás összefüggésének tisztázásával (Antalóczy, 1999; Regős, 2000; Volter, 2000). Az írások közül néhány a vámszabad jogállását és a zöldmezős beruházásokat összekapcsolta a beruházások motivációival, az egyes beruházási időszakok függvényében (Antalóczy, 1999). A kutatások jelentős hozadékának az bizonyult, hogy egyfelől rámutattak a zöldmezős szigetgazdaságok kialakulásának lehetőségére, másfelől kimutatták, hogy a meghatározó zöldmezős beruházások elsődleges beszállítói néhány kivételtől eltekintve nem a többségi magyar tulajdonú vállalatok közül, hanem sokkal inkább az újonnan betelepült korábbi külföldi üzleti partnerek közül kerültek ki.

A kínálati oldalra vonatkozó kutatások elsősorban azokat a tényezőket vizsgálták, amelyek akadályozzák, illetve fejlesztésük esetén segítik megvalósítani a beszállítói pozíciók elérését. A problémakör a legtöbb meghatározó szakterületi folyóiratban megjelent, de eltérő szempontok és hangsúlyok szerint. A területfejlesztéssel foglalkozó folyóiratok (Tér és Társadalom, Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek) elsősorban nem az adott beszállítót, hanem az azt körülvevő gazdasági, társadalmi és infrastrukturális környezetet, támogatási rendszereket vizsgálta. A Közgazdasági Szemle és a Külgazdaság című folyóiratok tanulmányai mindenekelőtt makrogazdasági megközelítésű, összegző jellegű megállapításokat tettek – többnyire empirikus adatfelvételekből levont következtetések alapján a kkv-szektor általános műszaki-ismereti elmaradottságát emelték ki. Ezzel szemben az Ipari Szemle publikációi ágazati szinten és vállalatméret tekintetében álltak elő konkrét, felhasználható megoldási javaslatokkal.

A jellemzőbb kutatási irányokat tekintve, kiemelhetők azok a publikációk, amelyek a szocialista vállalatcsoportok, illetve az azokból kivált vállalatok túlélési esélyeivel foglalkoztak a beszállítói pozíció elnyerésének tekintetében (Diczházi & Árva, 1997). Az ilyen jellegű kutatások jelentős eredményét az adja, hogy különbséget tud megfogalmazni a beszállításra alkalmas és kevésbé alkalmas vállalatok tulajdonságai között, kiemelve a kulcsfaktorokat (külföldi technológia befogadására alkalmas infrastruktúra, termelési tapasztalatok, szakképzett munkaerő, ipari referencia). Ez utóbbiak segítségével elérhetővé válnak a gyártási technológiák, gépsorok és a piacok is (Diczházi & Árva, 1997; Grosz, 2000).

A tanulmányok többsége empirikus adatfelvételeken, a transznacionális nagyvállalatok lekérdezésén alapult (Árva, 1997). A kínálati oldal minőségi problémáját számos szakirodalmi tétel megerősíti, egyúttal sürgeti az állami támogatású felzárkóztató programok indítását (Bagó, 1996). A kínálati

oldallal foglalkozó kutatások elsősorban a hazai kkv-szektor tagjainak beszállítónak válása előtti akadályokat vizsgálták (pl.: Ipari Szemle). Az íráskor többsége a beszállítói pozíciók elnyerése előtti akadályt a minőségi problémákban látta. A gazdasági együttműködések kialakítása érdekében a publikációk egy része elsősorban a minőségbiztosításra, egészen pontosan a különböző nemzetközi szabványok adaptálására, mint a beszállítói kapcsolatok létesítésének előfeltételére mutatott rá (Kovács & Kálló, 1993; Vass, 1993; Kálmán, 1995, Kovács, 1995, Sugár, 1995). A kínálati oldal megismerésének egy speciális dimenzióját a magyarországi kkv-szektor strukturális és területi jellemzőinek vizsgálata jelentette (Szenoradszki, 2009; Kiss, 2014).

A keresleti oldallal foglalkozó tanulmányok többnyire empirikus adatfelvételek segítségével arra keresték a választ, hogy milyen szempontok szerint döntenek a Magyarországon megtelepedett transznacionális anyavállalatok leányvállalatai a beszállítók kiválasztásáról, és ebben milyen szerepet játszik az, hogy a transznacionális nagyvállalat akvizíciós vagy zöldmezős beruházásként érkezett Magyarországra, milyen ágazatban tevékenykedik és mely országból érkezett (Árva, 1997; Stefán et al., 2019). Ezen szempontrendszerben további kérdésnek számított, hogy az akvizíciókon keresztül érkező külföldi eredetű vállalatok mennyiben tartanak igényt a korábbi beszállítókra, van-e ennek függvényében eltérés a zöldmezős beruházások gyakorlatához képest.

A kutatások a keresleti oldal szondázásának eredményeként gyakorlatilag azonos eredményre jutottak abban a vonatkozásában, hogy a beszállítói pozíciók elérését nem a kereslet hiánya, hanem leginkább a kínálati oldal teljesítménye korlátozza. Elsősorban a minőség, a határidők, a megbízhatóság és a rugalmasság faktorainak elégtelen színvonala akadályozta a feldolgozóiparban a gazdasági együttműködések kiépítését. Az ezzel kapcsolatos igen részletes kutatások elsőként az Ipargazdasági Szemlében láttak napvilágot (Somai, 1994).

A kutatók az empirikus vizsgálatok eredményei alapján rámutattak arra, hogy a beáramló tőke szigetszerű működése és a magyar többségi tulajdonú kkv-szektor többnyire elégtelen színvonala között összefüggés van. A hazai kis- és középvállalatok minőségben, mennyiségben és határidőben nem tudnak megfelelni a külföldi befektetők elvárásainak. A jelenség hatására a beágyazódás nem a hazai kkv-környezetbe, hanem az importált vagy a spontán megjelent beszállítók hálózatába történt: „a privatizációs során külföldi tulajdonban került társaságok jelentős része a hazai beszállítóit külföldre cserélte, vagy ösztönözte az országban működő hagyományos beszállítóit magyarországi megtelepedésre” (Árva, 1997, p. 1014).

A szakcikkek eltérést mutattak annak a kérdésnek a megítélésében, hogy a transznacionális vállalatok megfelelő minőség esetében a magyar többségi tulajdonú kkv-szektor vállalkozásait részesítenék-e előnyben. Egy részük arra az álláspontra helyezkedett, hogy a transznacionális vállalkozások nyitottak az együttműködésre, azonban ennek kiépülését korlátozza a hazai, főként magyar tulajdonú kkv-szektor alacsony teljesítménye (Kulcsár & Bagó, 1991; Soma, 1994; Bagó, 1995; Bagó, 1996). A keresleti oldal elvárásait az Ipari Szemle szakmai folyóirat is élénk figyelemmel követte, részletes és pontos, tételszerű támpontot adva a magyarországi kkv-szektor felkészítése érdekében, elsősorban a minőségbiztosítás szempontjaiból (Szabolcs, 1991; Bakonyi & Tuba, 1995).

A keresleti oldal vizsgálatával kapcsolatos kutatások a külföldi székhelyű vállalatok leányvállalatainak döntési lehetőségét is számításba vették a beszállítók kiválasztásával kapcsolatban. A kutatások

tartalmilag nagyfokú azonosságot mutattak Diczházi Bertalan állásfoglalásával: a transznacionális nagyvállalatok „globális szemléletűek, az anyavállalat termelési, pénzügyi és kereskedelmi rendszere alapján működnek. A fontosabb döntések a multinacionális cégek központjában vagy a regionális alközpontokban születnek” (Diczházi, 1998, p. 21). A kutatások arra keresték a választ, hogy a beszállítók kiválasztásának gyakorlatában van-e eltérés a privatizációs csatornákon és a zöldmezős beruházások útján érkező külföldi vállalatok döntései között. Az eredmények szerint mindkét típusba sorolható vállalatok közvetlen beszállítói többnyire nem a magyar többségi tulajdonú vállalatok köréből, hanem az anyavállalat korábbi beszállítói közül kerültek ki. A tanulmányok szerzői arra a következtetésre jutottak, hogy a kis- és közepes külföldi vállalatok „követik azokat a nagyvállalatokat, amelyeknek otthon is beszállítói – abban a reményben, hogy megszokott színvonalú termékeikkel a magyar piacon is beszállítói lehetnek a multinacionális cégeknek” (Csáki et al., 1996, p. 71). A jelenségre főleg a feldolgozóipar járműgyártással összefüggésben lévő ágazataiban találunk példát az 1990 és 2004 közötti időtávban (Diczházi & Árva, 1997). A beszállítói háttéripár vonatkozásában meghatározó felvetésként jelent meg, hogy a külföldi tőkével működő vállalatok érdekeltek-e a magyar többségi tulajdonban lévő kkv-szektor fejlesztésében és helyzetbe hozásában (Somai, 1993).

A kutatások egy része megállapította, hogy a kkv-szektor tagjainak többsége a beszállítói pozíciókat hosszú távon állami beszállítói programok segítségével érheti el, rövid távon azonban a bér munka típusú együttműködések kialakítására van lehetőség. Az 1970-es évektől jelenlévő bér munkaszerződések nem voltak ismeretlenek a magyar gazdaságban. (Kardos, 1978; Török, 1980; Kádár, 1980, Ravasz, 1981; Geist, 1981; László, 1982; Haraszi & Muskovics, 1983). A rendszerváltozást követően a gazdasági együttműködés speciális formájának tekinthető bér munka ismét a vizsgálódások középpontjába került (Lakatos 1994; Antalóczy & Sass, 1998; Szanyi 2001). Az 1990-es évek második felétől megjelenő kutatások más tényezők mellett azt vizsgálták, hogy a bér munka jellegű együttműködések hozzájárulnak-e a beszállítói jellegű munkamegosztás előkészítéséhez, illetve alkalmasak-e a technológia és a tudás közvetítésére (Antalóczy & Sass, 1998). A vizsgálatok egyszerre indultak ki a hazai gazdaságtörténetből és támaszkodtak a külföldi gazdasági folyamatokat feldolgozó szakcikkekre, valamint irányultak a hazai folyamatok empirikus jellegű megismerésére. A bér munka jelentőségét elsősorban az adta, hogy a hazai közép- és részben nagyvállalati szektor szervezetei az 1990-es évek közepén nem álltak készen az önálló beszállítói szerep elnyerésére, azonban a kölcsönzött forgótőkével és az alacsony bérköltségű, de viszonylag szakképzett munkaerővel versenyképesen tölthették be a külföldi tőkével működő vállalatok kihelyezett termelőegységeinek szerepkörét (Antalóczy & Sass, 1997; Diczházi, 1997). A szakirodalom – elsősorban külföldi gazdasági folyamatok és vizsgálatok eredményei alapján – arra a következtetésre jutott, hogy a hazai vállalati szektor csak addig csatlakozhat bér munkával a külföldi tőkével működő nagyvállalatokhoz, ameddig a költségelőnyt megőrzi. Több szakcikk arra a megállapításra jutott, hogy a bér munka, mint speciális alvállalkozói szerep lehetőséget biztosít a transznacionális nagyvállalatokkal való együttműködések kialakítására, a termelési rendszerekbe való integrálódásra (Szanyi, 1997; Antalóczy & Sass, 1998).

A fenti okokból több empirikus kutatás valósult meg az 1990-2000 közötti időszakban, főleg az Ipari és Kereskedelmi Kamara, valamint az MTA Világgazdasági Kutatóintézetének keretében (Sass, 1995; Sass, 1997). Az empirikus vizsgálatok elsősorban a magyarországi vállalati szféra szervezeteinek

lekérdezésre törekedtek, keresve a választ az együttműködések tartalmára. A kutatások kérdéseit két felvetés adta. Az egyik kérdést az jelentette, hogy a bér munkát vállaló szervezetek a termelési értéklánc mely pontján képesek csatlakozni, és később az értékláncban adódik-e lehetőség előrelépésre, másrészt hogy az együttműködés tartalmaz-e technológia- és tudástranszfert, tehát modernizációs előnyöket (Szanyi, 1997; Antalóczy & Sass, 1998). További felvetésnek számított, hogy a bér munka a későbbiekben hozzájárulhat-e a beszállítói kapcsolatok kialakításához. A kérdésekre egységes válaszok nem születtek; azok erőteljesen eltértek ágazatok, vállalati méret és az együttműködés mélysége és ideje szerint. A kutatások mindenesetre arra az összegző álláspontra jutottak, hogy a bér munka tartalmazhat tudástranszfer-elemeket (pl. szervezési, logisztikai ismeretek, minőségbiztosítás), és a termelőeszközök biztosítása esetén technológiatranszfert is. A szakirodalom a bér munkában a későbbi magasabb szintű együttműködés (beszállítói kapcsolatok) feltételeit látták (Antalóczy & Sass, 1998).

## KÖVETKEZTETÉSEK

A meghatározó magyarországi tudományos és szakmai folyóiratok cikkeinek tartalomelemzéséből származó eredmények igazolták, hogy a külföldi tőkével, kiemelten a működőtőkével kapcsolatos vizsgálati témák egyaránt jellemezték az 1960–1989 és az 1990–2004 közötti kutatásokat. A kutatómunkákban megjelent a mennyiségi és a minőségi tényezők feltárásnak igénye, a különbség pedig elsősorban az arányeltolódásban figyelhető meg. Az 1970–1989 közötti időszakban a súlypont a minőségi tényezők vizsgálatára helyeződött. Különösen azok a tartalmi kérdések kaptak figyelmet, amelyek a feldolgozóipar gyártási színvonala fejlesztésének és az exportképesség fokozásának vonatkozásában voltak relevánsak. Az 1970-es évektől részben a vállalatközi együttműködések, részben a licencek, szabadalmak és know-how vásárlásának témája értékelődött fel. Ebben a tekintetben megállapítható, hogy a külföldi, elsősorban tőkés országokban jelenlévő nagyvállalatoktól – közvetve vagy közvetlenül – remélt modernizáció iránti igény, ha jelentős megfontolások és mérlegelések mellett is, de jelen volt. Az 1970–1980 közötti időszakban a kutatások meghatározó mértékben foglalkoztak a vállalatközi együttműködések egy speciális formájával, a bér munkával és annak tartalmával.

Az 1980-as évektől a figyelem a tudástartalmak (pl. licencek) vásárlásáról a vegyesvállalatokra helyeződött. A hangsúlyeltolódás részben a hazai vegyesvállalatok számának érezhető gyarapodásával, részben a kapitalista országok vállalatainak stratégiájával magyarázható. Az 1970–1989 közötti időszak igazolható jelentőségét az adja, hogy a publikációk a gazdasági szereplők közötti, különböző típusú együttműködésektől remélhető, *átgyűrűző hatások értelmezését felvállalták, a tartalmi szempontokat feldolgozták, és ezzel kellő alapot adtak a rendszerváltozás utáni időszak kutatásainak. Ebben a tekintetben az 1990-es éveket követő kutatási irányzatok nem tekinthetők előzmény nélkülinek, irányukat és szemléletmódjukat befolyásolhatták az 1970-es évektől formálódó, gazdasági együttműködés szerepét hangsúlyozó koncepciók.*

A mennyiségi szempontok és a külföldről származó tőke beérkezésének csatornái, mint kutatási témák elsősorban a rendszerváltozástól az 1990-es évek közepéig jellemezték a szakirodalmat. Ennek háttérében egyfelől az állt, hogy a kapitalista berendezkedésű országokból az 1980-as évek közepétől



az 1990-es évek végéig – kelet-közép-európai viszonylatban is – számottevő tőke érkezett, másfelől az, hogy az 1990-es évek elején nem álltak rendelkezésre mennyiségi ismerévek alapján összeállított nyers adatbázisok. Az 1990-es években elkészült tanulmányok elsősorban a költségvetési forrásokból működő szervezetek részéről összeállított statisztikai adatbázisok bemutatását, elemzését és értelmezését vállalták fel, feldolgozott formában osztva meg azokat a tudományos és szakmai közösségekkel. A szakcikket a kvantitatív ismérvek jellemezték, amelyek között a területi szempontok is megjelentek.

Ezt követően – a mennyiségi szempontok fennmaradása mellett – az 1990-es évek második felétől a külföldi tőkével működő nagyvállalatok hiányzó természetrajzának elkészítése jelentette a feladatot. A tartalmi szempontok megismerését a privatizált, de főként a zöldmezős beruházások szigetszerű működéséből származó problémák indokolták. A 1970-es évektől hangsúlyozott járulékos előnyök (technológia- és tudásmegosztás) a hazai beszállítói háttérpar kihasználatlansága miatt nem érvényesültek. A tartalmi szempontok megismerésének részeként, részben azokból következő kutatások empirikus adatfelvétel segítségével arra keresték a választ, hogy a külföldről érkező, elsősorban nagyvállalatok, milyen feltételek mellett alakítanak ki gazdasági együttműködéseket, és ezek milyen hatást gyakorolhatnak a hazai vállalatokra. A kutatások középpontjában – területspecifikusan – a bér munka, a beszállítói kapcsolatok, és szinte kizárólag a Közép- és Nyugat-Dunántúl esetében a klaszterfejlesztés szempontjai jelentek meg. A mennyiségi és minőségi szempontok térszerkezeti megközelítését az 1990-es évek közepétől induló szakosodott kutatási műhelyek, elsősorban a Tér és Társadalom, valamint a Területi Statisztika című folyóirat alkotóközössége vállalta fel. A tartalmi tényezők, főként a beszállítói kapcsolatok kialakulásának feltételeit ágazati megközelítésben vizsgálták az elsősorban gyakorlati jellegű szakmai folyóiratok.

Az 1960–2004 között megvalósult kutatások és megjelent tanulmányok jelentős mértékben megalapozták és meghatározták az Európai Unióhoz történt csatlakozást követő, napjainkig tartó időszak tudományos és szakmai munkáinak szempontrendszerét és szemléletmódját. A jelen kutatás további irányait a későbbi időszakok tudományos diskurzusának többdimenziós elemzése adhatja.

## IRODALOMJEGYZÉK

- Ádám, Gy. (1969). Tudományfejlesztés és szerkezeti változások a mai világgazdaságban (I. rész). *Közgazdasági Szemle*, 16(12), 1451–1471.
- Antal-Pomázi, K. (2011). A finanszírozási források szerepe a kis- és középvállalkozások növekedésében. *Közgazdasági Szemle*, 58(3), 275–295.
- Antalóczy, K. (1995). Magyarország a nemzetközi tőkeáramlásban. *Társadalmi Szemle*, 50(50), 24–34.
- Antalóczy, K. (1996). Nagyvállalatok a gyógyszeriparban. A Chinoi és az Egis átalakulása és privatizációja. *Társadalmi Szemle*, 51(7), 3–21.
- Antalóczy, K. (1999). Vámszabad területek Magyarországon. *Európai Tükör*, 4(5), 47–64.
- Antalóczy, K., & Sass, M. (1998). A bér munka szerepe a világgazdaságban és Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, 45(7–8), 747–770.

- Antalóczy, K., & Sass, M. (2000). Zöldmezős működőtőke-befektetések Magyarországon: statisztikai becslés, vállalati motivációk, gazdasági hatások. *Külgazdaság*, 44(10), 4–19.
- Antalóczy, K., & Sass, M. (2002). Magyarország helye a közép-kelet-európai működőtőke-beáramlásban – statisztikai elemzés. *Külgazdaság*, 46(7–8), 33–53.
- Antalóczy, K., & Sass, M. (2005). A külföldi működőtőke-befektetések regionális elhelyezkedése és gazdasági hatásai Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, 52(5), 494–520.
- Artner, A. (1995). Vállalati együttműködés a mai világgazdaságban. *Közgazdasági Szemle*, 42(1), 104–115.
- Árva, L. (1980). Vita az ún. megfelelő technológiáról. *Közgazdasági Szemle*, 27(1), 77–88.
- Árva, L. (1995). Külföldi beruházások, fizetésimérleg-egyensúly, adósságtörlesztés. *Közgazdasági Szemle*, 42(12), 1147–1156.
- Árva, L. (1997). Külföldi működőtőke, hazai beszállítói kapcsolatok, külkereskedelmi mérleg és technológiatranszfer. *Közgazdasági Szemle*, 44(11), 1007–1018.
- Árva, L. (1998). A világgazdaság globalizálódása és Magyarország helye e folyamatban. *Közgazdasági Szemle*, 41(2), 20–31.
- Árva, L. (2002). A külföldi működőtőke-beruházások ára. *Kritika*, 31(2), 2–3.
- Árva, L. (2002). *A külföldi működőtőke-beruházások típusai és azok területi elhelyezkedése hazánkban*. EURO-MIDI.
- Árva, L., & Diczházi, B. (1998). *Globalizáció és külföldi tőkeberuházások Magyarországon*. Kairosz.
- Árva, L., & Diczházi, B. (2001). *Globalizáció és külföldi tőkeberuházások újabb fejleményei Magyarországon*. Kairosz.
- Ausch, S. (1965). Nemzetközi munkamegosztás és gazdasági mechanizmus. *Közgazdasági Szemle*, 12(7–8), 800–808.
- Ausch, S. (1968). „Önálló gazdasági fejlődés vagy tőkés függés?” : Megjegyzések egy vitához. *Történelmi Szemle*, 11(3), 313–393.
- Babanászsiz, Sz. (1961). A munkásosztály helyzete Görögországban. *Közgazdasági Szemle*, 8(8–9), 1024–1036.
- Bagó, E. (1991). A nagy- és kisvállalatok kapcsolatai az iparban: Nemzetközi és hazai tendenciák. *Közgazdasági Szemle*, 38(9), 917–926.
- Bagó, E. (1995). Iparpolitika az ipar versenyképességének növeléséért. *Ipari Szemle*, 15(5), 4–9.
- Bagó, E. (1996). Iparpolitika az ipar versenyképességének növeléséért. *Közgazdasági Szemle*, 43(5), 443–456.
- Bakonyi, I., & Tuba, P. (1995a). Az autógyárak háttér-ipari beszállítói rendje (I. rész). *Ipari Szemle*, 15(3), 37–39.
- Baksay, G., & Palotai, D. (2017). Válságkezelés és gazdasági reformok Magyarországon, 2010–2016. *Közgazdasági Szemle*, 64(7–8), 698–722.
- Balsay, E. (1993a). Az IKM privatizációs stratégiájának végrehajtása (I. rész). *Ipari Szemle*, 13(5), 29–31.
- Balsay, E. (1993b). Az IKM privatizációs stratégiájának végrehajtása (II. rész). *Ipari Szemle*, 13(6), 28–31.

- Balsay, E. (1996). Tájékoztató a közép- és kelet-európai privatizációról, különös tekintettel a hazai magánosításra. *Ipari Szemle*, 16(3), 59–61.
- Banai, Á., Lang, P., Nagy, G., & Stancsics, M. (2017). A gazdaságfejlesztési célú EU-támogatások hatásvizsgálata a magyar kkv-szektorra. *Közgazdasági Szemle*, 64(10), 997–1029.
- Baranyai, L. (1994). A magángazdaság kiépítésének folyamata Magyarországon, a külföldi tőke szerepvállalása. *Ipari Szemle*, 14(4), 31–32.
- Barta, Gy. (2002). *A magyar ipar területi folyamatai, 1945–2000*. Dialóg Campus Kiadó.
- Békés, G., & Muraközy, B. (2016). Beszállítói termékek a magyar feldolgozóiparban. *Közgazdasági Szemle*, 63(10), 1046–1073.
- Bencs, Z. (2000). A vámszabad területek. *Cégvezetés*, 8(10), 44–48.
- Berend, T. I. (1965). Az iparfejlődés és az úgynevezett parasztipar kérdéséhez : Vita Tolnai Györggyel és Simon Péterrel. *Történelmi Szemle*, 8(2–3), 275–284.
- Berend, T. I., & Ránki, Gy. (1966). Nemzeti jövedelem és tőkefelhalmozás Magyarországon. 1867–1914. *Történelmi Szemle*, 9(2), 187–203.
- Berend, T. I., & Ránki, Gy. (1969). *Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19–20. században*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Berend, T. I., & Szuhay, M. (1973). *A tőkés gazdaság története Magyarországon*. Kossuth Könyvkiadó–Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Blahó, A. (2002). Az integrált nemzetközi termelés és hatásai a felgyorsult globalizáció körülményei között. *Külügyi Szemle*, 1(1), 122–133.
- Bognár, J. (1962). A gazdaságilag gyengén fejlett országok növekedési problémái a ghanai tervezés tükrében. *Közgazdasági Szemle*, 9(7), 820–840.
- Csaba, L. (1982). Világgazdasági alkalmazkodás és gazdaságfejlesztés Kelet-Európában. *Külgazdaság*, 26(4), 12–29.
- Csaba, L. (2000). A kis országok világgazdasági alkalmazkodása. *Közgazdasági Szemle*, 47(9), 662–679.
- Csáki, Gy., & Pitti, Z. (2000). Magyarország a világgazdaságban – a nemzetközi működőtőke-áramlás tendenciái. *Külpolitika*, 6(3–4), 3–38.
- Csáki, Gy., Sass, M., & Szalavetz, A. (1996). A külföldi működőtőke modernizációs szerepe. *Külügyi Szemle*, 2(2), 65–92.
- Csapó, T. (1997). Az Északnyugat-Dunántúl humán erőforrásai. *Tér és Társadalom*, 11(1), 39–56.
- Csikós, N. (1983). A „keleti gazdaságok” és a kelet-nyugati kapcsolatok. *Külgazdaság*, 27(3), 3–13.
- Dégen, I. (1982). Gazdaság és politika a kelet-nyugati technológia transzferben. *Külgazdaság*, 26(2), 3–16.
- Demeter, K., Gelei, A., & Jenei, I. (2004). A vállalati stratégia hatása az ellátási lánc menedzsment eszközeire. *Logisztikai híradó*, 35(4), 24–27.
- Diczházi, B. (1992). Tények és adatok a magyarországi privatizációról, 1991. *Magyarország politikai évkönyve*, (1), 311–316.
- Diczházi, B. (1993). Tények és adatok a magyar privatizációról, 1992. *Magyarország politikai évkönyve*, (1), 222–231.

- Diczházi, B. (1994). Tények és adatok a magyar privatizációról, 1993. *Magyarország politikai évkönyve*, (1), 834–845.
- Diczházi, B. (1996). Külföldi beruházások Magyarországon 1995 végéig. *Valóság*, 39(10), 86–96.
- Diczházi, B. (1997). Külföldi működőtőke-befektetések ösztönzéséről. *Társadalmi Szemle*, 52(3), 24–36.
- Diczházi, B. (1997). Külföldi tőkebefektetések hatása a regionális gazdaságra. *Tér és Társadalom*, 11(2), 67–79.
- Diczházi, B. (1998). Tapasztalatok és tanulságok. *Korunk*, 9(11), 86–100.
- Diczházi, B., & Árva, L. (1998). A hazai beszállítóipar átalakítása. *Valóság*, 41(11), 21–33.
- Dienes-Oehm, E. (1988). A külföldi tőke magyarországi beruházásának elősegítése a nemzetközi jog eszközeivel. *Külgazdaság*, 32(4), 17–27.
- Dóry, T. (1996). A kutatás-fejlesztés egyes jellemzőinek területi szerkezete. *Tér és Társadalom*, 10(2–3), 157–165.
- Dóry, T. (1997). Szellemi potenciál és a műszaki fejlesztés az Északnyugat-Dunántúlon. *Tér és Társadalom*, 11(1), 57–72.
- Dóry, T. (1998). Beszállítói kapcsolatok és az ipari együttműködés lehetséges klaszterei a Közép-Dunántúlon. *Tér és Társadalom*, 12(3), 77–92.
- Dunning, J. (1993). *Multinational enterprises and the global economy*. Addison-Wesley Publishing, Massachusetts.
- Dunning, J., & Narula, R.(eds.) (2003). *Foreign Direct Investment and Governments. Catalysts for Economic Restructuring*. Routledge, London.
- Éltető, A., & Sass, M. (1997). A külföldi befektetők döntéseit és a vállalati működést befolyásoló tényezők Magyarországon az exporttevékenység tükrében. *Közgazdasági Szemle*, 44(6), 531–546.
- Enyedi, Gy. (1996). Bevezető. *Tér és Társadalom*, 10(1), 1–4.
- Faragó, L., & Horváth, Gy. (1995). Dél-Dunántúl területfejlesztési koncepciójának alapelemei. *Tér és Társadalom*, 9(3–4), 47–78.
- Farkas, V. (1999). Vámszabad-területi vállalkozások Bács-Kiskun megyében. *Területi Statisztika*, 39(3), 277–280.
- Geist, R. (1981). A vállalati kooperációs kapcsolatok jelenéről, jövőjéről. *Külgazdaság*, 25(8), 12–22.
- Göbl, E. (1996). A Dél-Dunántúl gazdasági egységei – ahogy önmagukat látják. *Tér és Társadalom*, 10(2–3), 189–197.
- Göncöl, Gy. (1960). Lenin és az imperializmus kritikája. *Közgazdasági Szemle*, 7(4), 394–404.
- Grosz, A. (2000). A gépjárműipari klaszterek külföldi tapasztalatai és a Pannon Autóklaszter lehetőségei. *Tér és Társadalom*, 14(4), 125–145.
- Grosz, A. (2002). Transz- és multinacionális vállalatok Magyarországon – «Áldás vagy átok?» *Tér és Társadalom*, 16(1), 179–183.
- Hamar, J. (1992). Vegyes vállalatok és struktúraváltás. Illúziók és realitás. *Gazdaság*, 25(különszám), 81–92.
- Hamar, J. (1993). Külföldi működőtőke-beáramlás és privatizáció Magyarországon. *Külgazdaság*, 37(12), 49–61.

- Hamar, J. (1998). A feldolgozóipar szerkezeti változásai és az importigényesség alakulása. *Külgazdaság*, 42(3), 4–20.
- Hanák, K., & Hanák, P. (1964). *A magyar pamutipar története*. PNYV, Magyar Pamutipar 1. sz. Gyáregysége.
- Haraszti, Gy., & Muskovics, I. (1983). Szándékok és realitások. *Külgazdaság*, 27(3), 3–39.
- Hegedűs, D., & Vasvári, T. (2020). Hazai vállalatok az értékláncban. Egy feldolgozóipari vállalat beszállítóinak elemzése. *Közgazdasági Szemle*, 7(4), 1245–1270.
- Hollósi, M. (1996). Bajorország kulcspozíciója a magyar gazdaságban. *Ipari Szemle*, 16(1), 25–26.
- Holtzer, L. (1980). Innováció a gépiparban. *Külgazdaság*, 24(2), 90–109.
- Hrubi, L. (1994). Dél-Dunántúl gazdaságszerkezete és ipara. *Tér és Társadalom*, 8(1–2), 83–108.
- Juhász, S., Elekes, Z., & Gyurkovics, J. (2016). *A tudáshálózatok időbeli változásának vizsgálati lehetőségei*. *Közgazdasági Szemle*, 63(12), 1375–1388.
- Inotai, A. (1970). Gazdasági integrációs törekvések a fejlődő országokban az iparfejlesztés és exportfokozás jegyében. *Közgazdasági Szemle*, 17(2), 216–232.
- Inzelt, A. (1998). A külföldi befektetők kutatási-fejlesztési ráfordításainak szerepe az átalakuló gazdaságban: Elemzés statisztikai adatok alapján. *Külgazdaság*, 42(6), 59–75.
- Jordán, Gy. (1987). A külföldi tőkebefektetések néhány tapasztalata Kínában. *Külgazdaság*, 31(7), 47–60.
- Kádár, B. (1980). Gazdasági kapcsolatok az Amerikai Egyesült Államok és Magyarország között. *Külgazdaság*, 24(6), 11–19.
- Kádár, B. (1982). Új vonások a magyar iparfejlesztés és iparpolitika külső feltételeiben. *Külgazdaság*, 26(12), 3–14.
- Kádár, B. (1983). A nemzetközi iparpolitika és a beruházási-technológiai tényezők. *Külgazdaság*, 27(3), 27–36.
- Kállai, P. (1969). A nemzetközi termelési kooperáció feltételei. *Gazdaság*, 3(1), 64–72.
- Kállai, P. (1971). *Nemzetközi ipari kooperáció*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Kállai, P. (1970). Nemzetközi ipari kooperáció és a gazdasági szabályozók. *Gazdaság*, 4(3), 91–99.
- Kállai, P. (1972). A nemzetközi kooperáció és gyártásszakosítás gazdasági értékelésének problémáihoz. *Külgazdaság*, 16(9), 697–699.
- Kállai, P. (1973). A gépipari tőkés kooperációk főbb tapasztalatai. *Külgazdaság*, 17(10), 755–778.
- Kállai, P. (1978). *A nemzetközi tudományos-műszaki együttműködés alapjai és módszerei az iparban*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Kálmán, A. (1995). Minőség és környezetbarát termelés. *Ipari Szemle*, 15(2), 23–24.
- Kalocsai, T. (1992a). Áttekintés a gazdálkodó szervezetek alakulásáról. *Ipari Szemle*, 12(6), 26–27.
- Kalocsai, T. (1992b). Gazdálkodó szervezetek alakulása. *Ipari Szemle*, 12(6), 62–64.
- Kalocsai, T. (1993). A külföldi tőke szerepe Magyarországon. *Ipari Szemle*, 13(4), 22–27.
- Kalocsai, T. (1994). A gazdasági szervezetek változásának és a külföldi tőke szerepének összefüggései. *Ipari Szemle*, 14(5), 27–29.
- Kalotay, K. (2003). Működőtőke – válságban? *Közgazdasági Szemle*, 50(1), 35–55.

- Kardos, G. (1982). A gazdasági együttműködési és fejlesztési szervezet (OECD) felépítése. *A budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának actái*, 24, 197–238.
- Kardos, P. (1978). Licencvásárlás vagy hazai fejlesztés? *Külgazdaság*, 22(7), 9–17.
- Kardos, P. (1982). Az eredményes licencpolitika feltételei. *Külgazdaság*, 26(10), 46–56.
- Kardos, P., & Szatmári, T. (1984). *Külföldi licencek a magyar gazdaságban*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Kardos, P., & Szatmári, T. (1985). Külföldi licencek a magyar gazdaságban. *Ipargazdasági Szemle*, 16(1), 111–114.
- Kárpáti, T. (2003a). A külföldi közvetlen befektetések jelentősége Magyarország gazdaságában az ezredfordulón. *Competitio*, 2(1), 10–25.
- Kárpáti, T. (2003b). Csehország és Magyarország külföldi működőtőke-vonzása és gazdaságukra gyakorolt hatása. *Külgazdaság*, 47(6), 39–54.
- Katus, L. (1967). A kelet-európai iparosodás és az „önálló tőkés fejlődés” kérdéséhez. *Történelmi Szemle*, 10(1), 1–10.
- Kemenes, E. (1988). A transznacionális vállalatok, mint a magyar *Külgazdaság* partnerválasztási alternatívái. *Külgazdaság*, 32(4), 42–53.
- Kiss, K. (2014). A hazai kis- és középvállalkozások strukturális és területi jellemzői európai uniós összevetésben. *Modern Geográfia*, 9(4), 1–24.
- Kojima, K. (1978). *Direct foreign investment: A Japanese model of multinational business operations*. London: Croom Helm.
- Kondorosi, Á. (1973). A műszaki-szellemi ismeretek átadás-átvételének gazdasági kérdései. *Külgazdaság*, 17(10), 770–778.
- Kovács, I. (1995). A minőség kultúra fejlesztéséért! *Ipari Szemle*, 15(2), 25–26.
- Kovács, S., & Kálló, Z. (1993). A közúti járműgyártás beszállítóiparának fejlesztése. *Ipari Szemle*, 13(6), 9–13.
- Köves, A. (1982). A kelet-nyugati kereskedelem és a KGST-országok *Külgazdasági* stratégiája. *Külgazdaság*, 26(5), 3–15.
- Központi Statisztikai Hivatal (2012). Külföldi tőke a régiókban. *KSH*.
- Krasznai, Z. (1980). A multinacionális vállalatok nemzetközi beruházásai. *Külgazdaság*, 24(3), 23–34.
- Krasznai, Z. (1988). A multinacionális vállalatok szerepe a világgazdaság szerkezeti átalakulásában. *Külgazdaság*, 32(2–3), 147–159.
- Krasznai, Z. (1989). A multinacionalizálódás új fejlődési irányzatai. *Külgazdaság*, 33(2), 14–30.
- Krasznai, Z., & Laki, M. (1982). A tőkés vállalatokkal való termelési és kereskedelmi együttműködés feltételei és lehetőségei. *Külgazdaság*, 26(4), 50–63.
- Krasznai, Z., & Laki, M. (1983). A külföldi tőke bevonása és a magyar gazdasági stratégia. *Külgazdaság*, 27(4), 4–43.
- Kulcsár, S., & Bagó, J. (1991). Ipari tevékenység külföldi működőtőkével. *Közgazdasági Szemle*, 38(2), 192–206.
- Kunvári, Á. (1995). Gondolatok az ipar technológiai modernizációjának indokairól és alapelveiről. *Ipari Szemle*, 15(2), 20–21.

- Kuti, M. (1997). A baranyai privatizáció. *Tér és Társadalom*, 11(2), 80–91.
- Lados, M., & Rechnitzer, J. (1997). Az Északnyugat-Dunántúl területfejlesztési stratégiája (tervezet). *Tér és Társadalom*, 11(1), 219–269.
- Lajtai, Gy. (1992). A privatizáció iparpolitikai összefüggései. *Ipari Szemle*, 12(5), 29–31.
- Lakatos, B. (1994). Hogyan működik a külföldi tőke? (Két esettanulmány). *Külgazdaság*, 38(8), 46–64.
- László, J. (1982). Iparpolitikai célok és az árrendszer 1976 és 1981 között. *Ipargazdasági Szemle*, 12(1–2), 89–94.
- Lengyel, I. (2010). *Regionális gazdaságfejlesztés: Versenyképesség, klaszterek és alul szerveződő stratégiák*. Akadémiai Kiadó.
- Lengyel, I., Szakálné, K., Vass, Zs., & Lengyel, B. (2016). Az újraiparosodás térbeli kérdőjelei Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, 63(6), 615–646.
- Leveleki, M. (1998). A kisvállalkozások piaci kapcsolatai a megváltozott gazdasági környezetben. *Valóság*, 41(5), 14–19.
- Losonczy, J. (1982). A licencia- és know szerződések egyes problémáiról. *Külgazdaság*, 26(7), 97–104.
- Lux, G., Páger, B., & Kovács, S. (2020) Hazai tulajdonú közép vállalatok a magyar feldolgozóiparban. *Tér és Társadalom*, 34(1), 69–95. <https://doi.org/10.17649/TET.34.1.3207>
- Mádi, Cs. (1976). *Licenc és know-how: a szellemi termékek nemzetközi forgalma*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Mádi, Cs. (1977). A nemzetközi szellemi termék-kereskedelem és Magyarország. *Külgazdaság*, 21(3), 163–171.
- Major, I., & Mihályi, P. (1994). Privatizáció – hogyan tovább? *Közgazdasági Szemle*, 41(3), 214–228.
- Makara, K. (1999). Szigetek a szárazföldön – Vámszabad területi előnyök (HVG, 1999. ápr. 24.). *Gazdaság*, 21(16), 93–96.
- Marer, P. (1987). A működőtőke becsalogatása Magyarországra – nyugati szemszögből. *Külgazdaság*, 31(5), 12–15.
- Margittai, P. (1980). A fejlesztési és beruházási politika nemzetközi tapasztalatairól. *Külgazdaság*, 24(5), 28–38.
- Margittai, P. (1982). A transznacionális vállalatok technológiai transzfer-kapcsolatokban. *Külgazdaság*, 26(7), 48–57.
- Margittai, P. (1985). A működőtőke nemzeti mozgása – betársulások, fúziók, átvételek. *Külgazdaság*, 29(1), 52–54.
- Margittai, P. (1986). Működőtőke-importunk néhány stratégiai kérdése. *Külgazdaság*, 30(12), 3–15.
- Máthé, M. (1997). Északnyugat-Dunántúl gazdasági és ipari szerkezetének átalakulása. *Tér és Társadalom*, 11(1), 73–124.
- Matolcsy, Gy. (1996). Gazdasági és társadalmi sokkterápiák 1990 és 1995 között Magyarországon. *Társadalmi Szemle*, 51(5), 3–14.
- Matolcsy, Gy., & Diczházi, B. (1997). Filmszakadás a házimoziiban : magyar privatizáció ,96. Magyarország politikai évkönyve, (1), 158–169.
- Mausecz, Zs. (1976). A technológia átvételének problémái. *Ipargazdasági Szemle*, 6(4), 78–83.

- Mészáros, Á. (2004). A magyarországi közvetlen külföldi működőtőke-beruházások exportenklávé jellege. *Külgazdaság*, 48(4), 48–59.
- Mihályi, P. (1992). Fosztogatás – osztogatás – fosztogatás: Az állami tulajdon tündöklése és bukása. *Közgazdasági Szemle*, 39(11), 1001–1017.
- Mihályi, P. (1995). Privatizáció, 1995. *Magyarország politikai évkönyve*, (1), 727–772.
- Mihályi, P. (1996). Az állami vállalatok helyzete a rendszerváltás forgatagában. *Külgazdaság*, 40(10), 14–28.
- Mihályi, P. (1997). Privatizáció és vagyonkezelés. Régi és új dilemmák. *Közgazdasági Szemle*, 44(3), 177–198.
- Mihályi, P. (1998). A gazdaság államtalanítása, 1988–1998: privatizáció, kárpótlás, tb és területi önkormányzatok. *Magyarország politikai évkönyve*, (2), 161–178.
- Mosoniné, F. (1998). Külföldi működő tőke, belföldi innováció. *Magyar Tudomány*, 105(8), 960–967.
- Nagy, G. (1995). A külföldi tőke szerepe és térbeli terjedése Magyarországon. *Tér és Társadalom*, 9(1–2), 55–82.
- Nagy, G. (2002). Nagyvállalati típusok – működési stratégiák. *Tér és Társadalom*, 16(2), 41–52.
- Nemes-Nagy, J. (1994). A Dél-Dunántúl a piactudományi átmenetben. *Tér és Társadalom*, 8(1–2), 25–36.
- Németh, P. (1979). Iparfejlesztés és iparpolitika. *Külgazdaság*, 26(1), 104–110.
- Némethné, G. (2010). A kis- és középvállalatok versenyképessége – egy lehetséges elemzési keretrendszer. *Közgazdasági Szemle*, 57(2), 181–193.
- Nyers, J., & Szatmári, T. (1981). Külföldi licencvásárlások és az exportképesség. *Külgazdaság*, 25(6), 3–18.
- Oláh, D. (2018). A közgazdaságtan elfeledett fogalmai: föld és járadék a 21. században. *Modern Geográfia*, 13(4), 1–14.
- Országgyűlés. (2014). *Nemzeti Fejlesztés 2030 – Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Kon koncepció* (1/ 2014. (I. 3.) OGY határozat). <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a14h0001.OGY>
- Pálfalvi, J. (1987). A technológiaiimport-szerződések vizsgálata és jóváhagyása Kínában. *Külgazdaság*, 31(9), 129–135.
- Persányi, F. (1992). A külföldi részvételű gazdasági társaságok szerepe Magyarországon. *Külgazdaság*, 36(6), 73–76.
- Pitti Z. (1998). Bejött, de mit hozott a tőke? A külföldi érdekeltségű vállalkozások működésének jellemzői Magyarországon. *Társadalmi Szemle*, 53(3), 14–32.
- Polacek, J. (1996). A magyar–baden-württembergi gazdasági kapcsolatok. *Ipari Szemle*, 16(1), 10–11.
- Rába, A. (1980). Ipari kooperáció magyar és a nyugati vállalatok között. *Külgazdaság*, 24(7), 18–26.
- Rachmuth, I. (1964). A szocialista országok gazdasági színvonala kiegyenlítődése kérdésének néhány vonatkozása. *Közgazdasági Szemle*, 11(5), 527–539.
- Ravasz, K. (1981). Munkamegosztás, tőkés vállalatok között. *Külgazdaság*, 25(10), 19–32.
- Ravasz, K. (1981). Vállalataink tőkés kooperációinak néhány sajátossága. *Vezetéstudomány*, 13(7), 18–25.



- Rechnitzer, J. (1997). Az Északnyugat-Dunántú térségének gazdasági adottságai és versenyelőnyei. *Tér és Társadalom*, 11(1), 1–37.
- Regös, Zs. (2000). Befektetőcsalogató zónák – Uniós csatlakozás előtt az ipari vámszabad területek (Népszava, 1999. nov. 6.). *Gazdaság*, 32(1), 94–96.
- Román, Z. (1982). A magyar ipar helyzete és fejlesztésének problémái. *Ipargazdasági Szemle*, 12(4), 7–31.
- Román, Z. (1995). Beszállítások a feldolgozóiparban. *Közgazdasági Szemle*, 42(12), 1165–1167.
- Sándorné, Sz. (1982). A gépipari vállalatok piaci magatartásának főbb jellemzői. *Ipargazdasági Szemle*, 12(1–2), 229–235.
- Sass, M., & Szanyi, M. (2009). Klaszterek és a multinacionális vállalatok helyi beszállítói hálózatának fejlődése. *Európai Tükör*, 14(9), 21–45.
- Sass, M., Szanyi, M., & Szalavetz, A. (2008). Klaszterfejlődés: három európai klaszter tapasztalatai. *Külgazdaság*, 52(5–6), 4–29.
- Segesváry, V. (1998). Globalizáció és világgazdaság. *Valóság*, 41(4), 1–21.
- Simai, M. (1989). Külföldi működő tőke az európai szocialista országok gazdaságában az 1980-as évek végén. *Közgazdasági Szemle*, 36(7–8), 873–887.
- Simon, P. (1966). Nyilatkozat Berend T. Iván vitacikkéről. *Történelmi Szemle*, 9(1), 116–118.
- Solt, L. (1993). Néhány kiemelt vállalat privatizációjának tapasztalatai. *Ipari Szemle*, 13(1), 26–27.
- Somai, M. (1993). Autóipar és autópiacon Magyarországon. *Ipargazdasági Szemle*, 24(2), 61–86.
- Somai, M. (1995). Két autóipari óriás Magyarországon: az Opel és az Audi. *Ipargazdasági Szemle*, 26(3–4), 94–105.
- Stefán, K. J., Alpek, B. L., & Karsai, V. (2019). The Appearance of German Direct Investment in Connection with the Presence of German Minority in Hungarian Small Towns. *Deturope*, 11(3), 250–263.
- Sugár, K. (1995). ISO 9000 Útmutató kis- és középvállalkozások részére. *Ipari Szemle*, 15(1), 19–20.
- Szabolcs, S. (1991). A hazai személygépkocsi gyártás. *Ipari Szemle*, 11(3), 15–18.
- Szalavetz, A. (1996). A külföldi tőkebefektetések multiplikátorhatása. Mikrogazdasági példák makrogazdasági megközelítésben. *Külgazdaság*, 40(2), 62–79.
- Szalavetz, A. (1999). Magyar feldolgozóipari vállalatok a globalizáció sodrában. *Külgazdaság*, 43(12), 18–36.
- Szalavetz, A. (1999). Technológiatranszfer, innováció és modernizáció. Német tulajdonban lévő hazai feldolgozóipari cégek esete. *Külgazdaság*, 43(5), 29–41.
- Szalavetz, A. (2000). A befektetés-ösztönzés regionális tapasztalatai. *Külgazdaság*, 44(7–8), 52–64.
- Szalavetz, A. (2000). A külföldi tőkebefektetések regionális hatásai. *Kihívások*. 128. sz. 2000. 05. 1–10.
- Szanyi, M. (1997). Elmélet és gyakorlat a nemzetközi működőtőke-áramlás vizsgálatában. *Közgazdasági Szemle*, 44(6), 488–508.
- Szanyi, M. (1998). Ipari beruházások az átalakuló országokban. Egy empirikus felmérés eredményei. *Közgazdasági Szemle*, 45(9), 851–868.
- Szanyi, M. (2001a). Bért munkázás Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, 48(3), 261–277.

- Szanyi, M. (2001b). Stratégiai szövetségek és tartós vertikális kapcsolatok a magyar gazdaságban. *Vezetéstudomány*, 32(1), 31–37.
- Szanyi, M. (2003). A külföldi tulajdonú cégek Magyarországon: új fejlődési modell központi szereplői? *Vezetéstudomány*, 34(1), 46–52.
- Szanyi, M. (2008). *A versenyképesség javítása együttműködéssel. Regionális Klaszterek*. Napvilág Kiadó.
- Szanyi, M. (2010). A dualitás kérdése a rendszerváltást követő gazdasági fejlődésben. *Competitio*, 9(1), 261–277.
- Szanyi, M. (2017). Tőkevonzás vagy -taszítás? A befektetésösztönzési politika változásai a rendszerváltás utáni Magyarországon. *Prosperitas*, 4(1), 42–62.
- Szenoradszki, E. (2009). A vállalkozások területi jellegzetességei a bajai kistérségben. *Modern Geográfia*, 4(2), 1–21.
- Szentes, T. (1963). Polgári elméletek a „gazdasági elmaradottság”-ról. *Közgazdasági Szemle*, 10(6), 693–709.
- Széplakiné, K. (1997). Az iparpolitika összhangja az integrációs előkészületekkel. *Ipari Szemle*, 17(3), 4–6.
- Szira, T. (1983). Gazdasági fejlettség és külső erőforrások. *Külgazdaság*, 27(2), 19–32.
- Szita, J. (1961). A gazdaságilag elmaradott országok fejlesztésének problémái. *Közgazdasági Szemle*, 8(1), 94–98.
- Szörényiné, K. (1997). A kistérségek gazdasági és társadalmi jellemzői és trendjei Északnyugat-Dunántúlon. *Tér és Társadalom*, 11(1), 147–181.
- Tardos, M. (1982). Program a gazdaságirányítás és a szervezeti rendszer fejlesztésére. *Közgazdasági Szemle*, 29(6), 715–729.
- Tenkei, I. (1986). A külföldi tőke szerepe az ASEAN-országokban. *Külgazdaság*, 30(7), 65–72.
- Tolnai, Gy. (1966). Az önálló tőkés fejlődés és a nacionalizmus megítélése a mai magyar gazdaságtörténetírásban: Válasz Berend T. Iván vitacikkére. *Közgazdasági Szemle*, 9(1), 98–108.
- Tolnai, Gy. (1970). Lehet-e „döntően kedvező” a külföldi tőkétől való függés? *Közgazdasági Szemle*, 17(5), 344–350.
- Török, Á. (1980a). Nemzetgazdasági prognózis készítés – világgazdasági háttér. *Külgazdaság*, 24(10), 60–68.
- Török, Á. (1980b). Kelet-nyugati együttműködés a személygépkocsi-iparban. *Külgazdaság*, 24(4), 53–55.
- Török, Á. (1993). Privatizáció, strukturális alkalmazkodás, kivitel (Néhány magyar gépipari vállalat példája). *Külgazdaság*, 37(4), 17–30.
- Tyagunenko, V. (1960). A gyengén fejlett országok gazdasági struktúrájának legfontosabb változásai. *Közgazdasági Szemle*, 7(11), 1365–1373.
- Vass, I. (1993). Az ipar minőségfejlesztési politikája. *Ipari Szemle*, 13(6), 16–17.
- Volter, E. (2000). Vám szabad területek és térszervező szerepük Magyarországon. *Tér és Társadalom*, 14(2–3), 99–108.

- Voszka, É. (1991). Homályból homályba. A tulajdonosi szerkezet átalakulása a nagyiparban. *Társadalmi Szemle*, 46(5), 3–12.
- Voszka, É. (1992a). Kerülőutak, ösvények, zsákutcák. Privatizáció 1991-ben. *Közgazdasági Szemle*, 39(6), 513–514.
- Voszka, É. (1992b). Versenypiac vagy monopolizált szerkezet? (A privatizálás és szervezeti decentralizáció összefüggései a magyar iparban). *Külgazdaság*, 36(3), 11–20.
- Voszka, É. (1994). Enyém a vár. Privatizáció, 1990–1993.. *Társadalmi Szemle*, 49(8–9), 88–96.
- Voszka, É. (1995). Vagyonkezelés vagy privatizáció? (Az Állami Vagyonkezelő Részvénytársaság üzleti filozófiájának változásai). *Társadalmi Szemle*, 39(2), 30–43.
- Voszka, É. (1996). A tulajdonváltás felemás sikerévé. *Közgazdasági Szemle*, 43(5), 385–402.

*Ez a mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd! 4.0 nemzetközi licen-  
ce-feltételeinek megfelelően felhasználható. (CC BY-NC-ND 4.0)*

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

*This open access article may be used under the international license terms of Creative Commons  
Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)*

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>



Nyúl, Eszter Anna<sup>1</sup>

# „Minél magasabbra!” Az Alpok megmászása a XIX. századtól napjainkig

„Excelsior!” Climbing the Alps from the 19th century to the present days

## ABSZTRAKT

A közelmúltban megjelent tanulmánykötet arra vállalkozik, hogy egykori alpinistákról, turistákról adjon hírt, feltárva viszonyulásukat az alpesi tájhoz, írásaikon, rajzaikon és fotóikon keresztül. A konferenciakötet a kezdeti expedícióktól vezeti el az olvasót a jelenkor gyorsasági hegymászóihoz, miközben megannyi kérdésre ad választ: többek között, hogy a sziklák, a magas hegyek szerelmeseit mi vonzotta, mit reméltek és mitől féltek a hegyek között megtett útjaik során. A kötet multidiszciplináris, a tanulmányok írói többségében történészek és levéltárosok, de szociológusok, geográfusok írásait is olvashatjuk, ugyanakkor közgazdász, néprajzkutató és művészetfilozófus is megtalálható a szerzők között. A hegymászás története feltárja az alpinizmus hatását az elmaradott vidékek fejlődésére, valamint bemutatja az ezzel kapcsolatos aggodalmakat, a város és a vidék közötti kapcsolatot, a társadalmi változások lenyomatait, valamint az új, ismeretlen tájak felé orientálódás magyarázatával is szolgál. A fentiek ismeretében nemcsak a klímaváltozással érdemes számolni, hanem azokkal a társadalmi és lélektani folyamatokkal is, amelyek az embereket a hegyek közé vonzzák.

*Kulcsszavak: recenzió, hegymászás, Svájc, Alpok*

## ABSTRACT

The recently published book of studies aims to tell the story of the mountaineers-of the past, showing their relationship with the Alpine landscape through their writings, drawings and photographs. It takes us from the early expeditions to the speed climbers of the present day, while answering many questions: among others what attracted the lovers of rocks, what did they hope for and fear on their journeys through the high mountains. The book is multidisciplinary, the authors are mostly historians and archivists, but there are also sociologists, geographers, economists, ethnologists and philosophers of art among them. The history of mountaineering shows the impact of alpinism on the development of the lagging regions, the relationship between town and country, the imprint of social changes, as well as the explanation of the orientation towards new, untrodden paths and unknown landscapes. Given the above, alpine tourism developments should not only consider climate change, but also the social and psychological processes that attract people to the mountains.

*Keywords: review, climbing, Switzerland, Alps*

<sup>1</sup> PhD-hallgató, PTE, Földtudományok Doktori Iskola, 7624 Pécs, Ifjúság u. 6., +36703310932, dr.nyulea@gmail.com

**Clastres, P., Debons, D., Pitteloud, J-F., & Quin, G. (dir.) (2021). *Gravir les Alpes du XIXe siècle à nos jours. Pratiques, émotions, imaginaires*. Actes du colloque de Slavan/Les Marécottes des 22–24 septembre 2016, Presses Universitaires de Rennes, Société d’Histoire de la Suisse Romande, Institut des sciences du sport de l’université de Lausanne, 206 p. ISBN: 978-2-7535-8027-5**

2021 tavaszán francia nyelven szerkesztették köteté az 18 tanulmányt, amelynek szerzői még 2016-ban a Lausanne-i Egyetem Sporttudományi Intézetének szervezésében azonos címmel és témában megrendezett nemzetközi transzdiszciplináris konferencián vettek részt, és a különböző szekciókban előadva mutatták rá arra, hogy a svájci hegyek és az alpinizmus témaköre milyen sokféleképpen közelíthető meg.

A szervezők már akkor érezték, hogy a név és a hely szelleme kötelez. Az alpinizmusról értekező kutatókat a hegyekbe hívták, és az esemény helyszínéül a svájci Alpok szívében található Salvan-Les Marécottes települést választották, hogy ott a természet, a kultúra és a mozgás hármasa a konferencia résztvevőit tovább inspirálja. Ez, a lélek rezdüléseire is figyelő gondoskodás hatja át a most megjelent kötetet; a végeredmény mind nyomdászati értelemben, mind tartalmában magas színvonalú.

A 206 oldalas keményfedeles kötet gazdagon illusztrált, a régi fekete-fehér fotók, valamint a színes ábrák és metszetek vizuális élménye lebilincselő. A könyv nagyobb mérete lehetővé teszi, hogy a részletgazdag képeket valóban áttanulmányozhassa az olvasó.

A konferencia egyik szervezője, Delphine Debons az előszóban ismerteti a kötet megszületésének körülményeit, majd szervező- és szerkesztőtársa, Patrick Clastres a bevezetőben mutatja be röviden az egyes tanulmányokat. A könyv jól tagolt, a tematika átgondolt, a szerkesztői összegzés zárógondolata ezt az ívet követi és zárja le, nem tévesztve szem elől, hogy e kötet olyan összegzése az ismereteknek, ahonnan további célok válnak láthatóvá. A szerkesztők gondos elrendezése alkalmas arra, hogy a témában kevésbé jártas olvasót is sikeresen végigkalauzolja.

Méltányolható ez a küldetéstudat: a kötet úgy szól – többnyire – a múltról, hogy közben inspirál, és kérdések feltevésére ösztönöz. Megkérdőjelezhetetlenné teszi, hogy az Alpok, az egykori hegymászók, az alpinizmus, a turizmus és a sport kapcsolata további feltárára és elbeszélésre vár.

A borítón látható hegymászó fekete-fehér fényképe és a mögé szerkesztett kék ég a múlt és a jelen kapcsolatára reflektál. Az alpinista kötélén függeszkedő alakja egyszerre tekint le a mélységbe és magába a kötetbe is, megosztja a felelősséget ezáltal velünk: ő mit hagyott hátra, és mi mihez kezdünk majd ezzel?

A hangsúly érezhetően az első három fejezet négy-négy tanulmánya felé billen, amely a hegy és az ember kapcsolatának művészi látásmódjától halad a hegymászók világa felé, megismerve az általánosan elfogadott gondolkodásukat, majd a képet árnyaló nőket és segítőiket, a hegyivezetőket. Az utána következő témákban két-két tanulmány kapott helyet. Csoportosításuk indokolt, és e különböző nézőpontok további stációkat jelentenek az Alpokban tett szellemi túra során. A kötet első része az alpinizmus lelki oldalát érzékelteti; azt jeleníti meg, hogy a hegység hogyan hatott a művészekre és közönségükre. Elsőként André Héland mutatja be az angol író, költő, festő John Ruskin

(1819–1900) életművének azon részét, amely a hegymászáshoz, a hegyek tiszteletéhez és Svájcra köthető. Ruskin 1856-ban megalkotta a „hegy dicsősége” kifejezést. A több értelemmel bíró fogalom olyan egyediséggel ruházza fel a hegyeket, amely mind esztétikai, mind spirituális jelentőséggel bír, és ami miatt Ruskin ellene van minden tömegesedésnek, eszközzé silányulásnak. Az Alpokban töltött idejét szemlélődésre szánta, a hegyekről írt és rajzolt műveiben a hegység édeni értékkel bír, s amit féltett a haladás és a modernitás jelszavaival együtt járó változásoktól. Az angol Alpin Club tagjait óva intette a versengés szellemétől, a téves diadaloktól, és előtérbe helyezte a boldogság, a szabadság és a fiatalkori életöröm megélését, amit szembeállított a szerinte értelmetlen csúcshódításokkal és a felesleges, az életet veszélyeztető kockázatokkal. A hegység játszótérre válása szemben áll az igazi felfedezések lehetőségével, miközben maga is elismeri az alpinisták kvalitásait, amelyek az élet más területein is igen hasznosak. Jonathan Westaway ezt az állhatatosságot, a mindig magasabbra törekvést elemzi Longfellow Excelsior című versén keresztül, amelynek kirobbanó sikere és hatása volt, a hegymászók magukra ismertek benne. Henry Wadsworth Longfellow (1807–1882) korának ünnepezt amerikai költőjeként a szentimentalizmus és a romantika megkerülhetetlen alakja. Noha a francia nyelvre lefordított tanulmányban a vers megmaradt angol nyelven, Kosztolányi Dezsőnek köszönhetően itt idézhető magyarul is:

„Már éjbe süllyedt az orom,  
egy ifjú ment az Alpokon;  
útját a hóba, jégbe rója,  
de messzire leng lobogója,  
Excelsior!”

Az 1841-ben íródott vers alap gondolata a „Scopus meus excelsior est”, azaz „Célom minél magasabbra” latin mondás a géniust kívánta bemutatni, aki ellenállva a kísértéseknek, halad a célja felé. Ha az a vágy elérhetetlen is, a törekvésben benne rejlik a halhatatlanság elnyerése.

Míg Longfellow számára vélhetőleg a csúcsra kitzendő zászló az egyéni törekvésekről szólt, addig az alpesi országokban a XIX. században ez a vers a nacionalizmus és irredentizmus határkijelölési célját is jelentette. A hegy szimbolikája bár jelen volt az európai gondolkodásban (Goethe, Dante), mégis ez az amerikai vers vált meghatározóvá: számos nemzet alpinista egyesülete és művésze vette át az „excelsior” kifejezést és társította hozzá a saját nemzeti zászlaját. Pierre-Henry Frangne a filozófia, az irodalom és a hegyek, sziklák megmászásáról készült fotók és azokról írt elbeszélések közötti dialógus megértésére törekszik XIX. század második felének vizsgálta során. Az alpinizmus filozófiáját kívánja ezzel körvonalazni, és ehhez beszámolókat és korabeli fekete-fehér fotókat elemez.

Az 1850-es évektől kezdve az alpinisták teljesítményeinek bemutatása, a körülmények és azok leküzdése az elbeszélések témája, és már 1861-ben fényképpel dokumentált (Bisson fivérek, Mont Blanc). Az Alpok rejtélyét felváltotta a megfelelő fizikai kondíciót igénylő szórakozás, a sport, ami nem formálhatja a terepet, az ember a természettel mérettetik össze. A megmászható csúcsok, az új útvonalak száma véges, és a hegymászás nem nyújtja a más sportok esetében megszokott gyors kiszállás lehetőségét. Sem sérülés, sem vihar esetén nincs lehetőség a könnyítésre, sőt a kihívás még nagyobbá válik. A félelemmel való szembenézés színhelyévé válik a hegy. A fényképezőgép pedig

ezt a hódító törekvést dokumentálta a lehető legnagyobb részletességgel, nem hagyva teret és időt az események újraélésére, átgondolására és elbeszélésére. A maga kirobbanó erejével tárta fel az adott pillanat realitását, ezáltal megváltoztatva a dokumentálás és az ismertetés lehetőségeit.

Frangne láttatja azonban, hogy ez csak akkor lehetséges, ha ott van az ember, aki a készüléket kezelni képes, aki maga is felmászik a magasba, aki kiválasztja a pillanatot és annak témáját. A kép ezek után már magáért beszél, és az alpinizmushoz köthető kihívást és veszélyt jelző szimbólumai által erőteljes az üzenete. Ez az a kapocs, ami összeköti Laurent Tissot tanulmányával, aki az alpinizmust és a turizmust veti össze a „wilderness”, a vadon fogalmával, amely az ismeretlen és vad tájak konfrontációs övezete helyett az idők folyamán egyre pozitívabb tartalommal telt meg. A vadon egyre kisebbé válik, a területe beszűkül, és míg az alpinisták ezeket a helyeket keresik, addig a turizmus a tájat szelídíti meg és átformálja az emberek igénye szerint. Az első hegymászókat még a hegyek vadsága vonzotta, az ember nélküli táj szabadsága, amit azért is kell védeni, hogy ezt az ember kontra természet összecsapást, megmérettetést biztosítani tudja. A turista céljai között is ott rejlik az igény az újdonságra, a valami „igaz” megismerésére, amit még nem látott, nem tapasztalt, és az többek között olyasmiről is lehet, amit a természet nyújt neki. A hegymászó számára a kihívás a vonzó, az ismeretlen meghódítása, a turista esetében az új helyszín kiválasztása után már minden egyéb biztosított és kiépített.-A kötet második része azokkal a belső motivációkkal és attitűdökkel foglalkozik, ahogyan a hegyet tisztelő és meghódítani vágyó személyek az alpinizmushoz, benne a maguk lehetőségeihez és korlátaikhoz (legyen az fizikai, lelki vagy társadalmi) viszonyulnak. Jelena Martinovic orvostörténész a hegymászók halálfélelemhez való viszonyulását vizsgálja, amely jelentősen megváltozik hegyi baleset miatt átélt halálközeli élményük után. 1895-ben Albert Heim svájci geológus számolt be először saját tapasztalatai alapján arról, hogy a zuhanás kellemes módja lehet a halálnak. Heim számos esetet gyűjtött össze, tudományos érdeklődéssel jegyezte fel és csoportosította a kapott információkat. Kijelentése nagy visszhangra lelt, hiszen a korszak, amiben erről beszámolt egyrészt szívesen foglalkozott a zuhanás képi-művészi ábrázolásával, másrészt a kijelentés mögött a szekularizáció hatásától kezdve, a halálturizmust is látni vélte. Míg a kritika az öngyilkosság lehetőségét látta meg benne, addig az alpinista célja az volt, hogy megnyugtatót adjon társainak és a hegyekben lakóknak. Az általa megkérdőjelezett 95 százalékának változott meg az elmúlással kapcsolatos attitűdje az átélt baleset hatására. Amellett hogy ezen ismeretek fontosak voltak az érintettek számára, az is elmondható, hogy az alpinizmus is hozzájárult ezáltal a tanatólogiai ismeretekhez.

Míg a zuhanás és a halál az egyik véglet, addig a diadal, a csúcsra felérés és épségben leereszkedés a másik. Kérdéses azonban, hogy ehhez mennyi kockázatot vállalnak a hegymászók, milyen tudással és felszereltséggel vágnak neki az útnak. Étienne-Marie Jaillard tanulmánya ezt a rizikót vizsgálja. Az expedícióban rejlő kockázat csökkentéséhez figyelembe kell venni az időjárását, a hegy adottságait és a benne rejlő veszélyes helyeket, ahogyan az alpinista felkészültsége is meghatározó. A tanulmány Zsigmondy Emil könyvét idézi (Az Alpok veszélyei), amely szerint a hegymászó fizikai állapota, technikai tudása, felkészültsége, anyag- és útvonalválasztása mind meghatározó. Tudva, hogy Zsigmondy igen fiatalon hegymászás közben vesztette életét (zuhanás közben az őt tartó biztosítókötél elszakadt), különös súlyt kap a rá való hivatkozás. Bár a technika és a képzettség lehetővé tenné a nagyobb biztonságot, az alpinisták ezek fejlődésével arányosan keresnek maguknak nagyobb

kihívásokat, ennek például egyedül, télen vagy Európán kívüli terepre, ami miatt a vállalt kockázat mértéke nem csökken, és ezáltal a hegymászók halálozása állandónak mondható. Az összesítés felől szemlélve az azonban látható, hogy az Alpokban csökkenőben van a halálos esetek száma. Tekinthető-e sportnak a hegymászás? – teszi fel a kérdést ezek után Olivier Hoibian szociológus. Érthető dilemma; a XIX. századtól jelen van a kétely, hogy mennyiben vehető össze a többi testmozgással. Kétségtelen, hogy fizikai kikapcsolódásról van szó, de standardizálásra alkalmatlan, képviselői szerint azért van kivételes helyzetben, mert a hegymászásnak „lelke” van. A hegymászók már a XIX. század közepétől klubokat hoztak létre (London, Párizs), a zárt csoportokba bekerülés egyben az elithez tartozást is jelentette.

A tanulmány a XX. század elején a francia eliten belül is megoszló sporthoz való hozzáállást vizsgálja, és kiemel közülük két csoportot: a magas beosztású köztisztviselőket és az üzletembereket, akik az alpinizmusban a technikai kiválóság megtestesülését látták, és egyre több természethez köthető sport vált számukra fontossá. Az alpinizmus, a barlangászat, az evezés a kevesek sportja érzékeny és nehéz technikával, ahol a természet meglepetéseket tartogat. A kihívások emelték a presztízsét, szimbolikus értéke ezen sportok művelésének pedig meghaladta a gazdaságát, s közben a kör gondosan ügyelt arra, hogy kit engedjen be. A harmincas évekre a középosztály is versenybe szállt ugyanezekért a sportokért, így művelésük tükrözi azokat a társadalmi változásokat, amelyek a XX. században végbementek. Delphine Morlado tanulmánya az alpinizmus elitista és kiválóságra törekvő jellemzőit vizsgálja, miközben a brit hegymászókat kutatja a viktoriánus korban. A hegymászók közötti éles határvonal – alpinisták és turisták között – az első klubok létrejöttéhez köthető. Az Alpine Club úgy értékelte tagjait, hogy azok csak gentlemanek lehettek és elkülönültek mindenkitől, aki nem felelt meg a kritériumoknak. A felvétel a klubba az ideológián és a társadalmi státuszon túl csak a férfiakra vonatkozott. A nők 1974-ig nem léphettek be a tagok közé, 1907-ben számukra külön klubot nyitottak. A férfiaknál alapkövetelmény volt 4000 méter feletti csúcs megmászása, legalább két tag ajánlása, szavazás a tagfelvételtől, ezért a taglétszám nagyon lassan emelkedett – szemben a kontinens klubjaival, ahol nem voltak ilyen szigorú megkötések. Ahogyan az Alpok megközelítése egyszerűbbé vált a vasútvonal kiépülésével, a turisták létszáma látványosan emelkedett. Az alpinisták megvető attitűdje a turisták felé szólt egyrészt a megváltozott helyzetnek, hogy már nem tekinthető vadonnak miattuk a táj, és egyben az új látogatók másfajta vágyainak és érdeklődésének. A turisták megjelenését divatnak látták, a népszerű helyeken megjelenő tömeget pedig sáskajárásnak. Bourdillon korabeli cikke segít a megítélés jobb megértésében: a turisták között is kategóriákat tudott megkülönböztetni, értékelte őket és arra jutott, hogy míg a hegy szeretete alap az alpinisták között, addig a turistáknál ez nem tekinthető adottnak. A turisták megjelenése leginkább a falusiak számára jelent hasznot, kirángatva őket az elmaradottságukból, bár az alpinisták ezt a feladatot is a sajátjuknak érezték. A turizmus egyben lassú demokratizálódás is, mivel egyre több ember jutott el oda és kezdett maga is a hegymászásba, ami előtte csak egy zárt kör szórakozása volt. Azonban ez a folyamat második világháború után sem egyenlítődtött ki teljesen. Az alpinisták közben maguk is turistalátványossággá váltak, ami tovább növelte a szakadékot a két tábor között. Az első és a második rész tanulmányai alapozzák meg, hogy a harmadik rész különlegességét igazán felismerje az olvasó: e zárt világon belül a női hegymászókkal és a hegyivezetőkkel kapcsolatos információk bővítik és mélyítik az alpinizmussal kapcsolatos tudást.



Külön öröm, hogy újabb magyar vonatkozása is van a tanulmánykötetnek: Gyarmati Enikő történész kutatása Wesselényi Polixéna és Tauscher-Geduly Hermina tapasztalatairól szól. Lejegyzett úti élményeik a francia és a svájci Alpokban megélt vállalkozásaikról szólnak, és amelyek már akkoriban is szélesebb körben ismertek voltak, mivel azokat sajtó alá rendezték.

Wesselényi Polixéna bárónő (1801–1878) magyar nyelvű útleírása az Olaszthoni és schweizi utazás címmel 1842-ben jelent meg. Vállalkozó kedvére – a hegymászás és a könyvírás tekintetében – bizonyosan hatott az angol rokonság. Míg Wesselényi bárónő esetében a körutazás egyik állomása volt a hegyekben való kirándulás, addig Tauscher-Geduly Hermina (?–1923) céljai kifejezetten a magashegyek és a csúcshódítások voltak.

Az 1890-es években Geduly Hermina egyike volt a legjelentősebb női alpinistáknak. Miközben teljesítményét egybehangzó elismerés övezte, addig az alpinista klubok tagfelvételi eljárása csak a férfiak számára volt nyitott, így adások maradtak felé a rendes tagsággal. Geduly törekedett arra, hogy az olvasósaival minél inkább megismertesse a tájat, ahol járt. A hegyek megszemélyesítése remek lehetőség volt arra, hogy olvasói felbátorodva maguk is várják a találkozást az ismeretlen ismerősökkel. A természet szerinte szeretni tanít, és a hegyvidék remek mester ebben. Mind a két magyar példa olyan asszonyt mutat be, aki bátor és kezdeményező, örömmel nyit az újdonság felé. Geduly Hermina teljesítménye pedig napjainkban is figyelemre méltó és elismerést érdemlő. Christan Koller történész a XX. század elejéről két mozgalmat hasonlít össze, ahová a csatlakozás nem jelentett már nehézséget. Mind a Naturfeunde-, mind a Wandervogel-mozgalom kínálatában előkelő helyen szerepelt a túrázás és a hegymászás. Aki szerette volna magát kipróbálni a szabadban, az bátran meglehetett szervezett keretek között. Színes és vonzó programjaikkal sikeresen toborozták a tagjaikat, akik számára lehetővé vált a városi környezetből való kiszabadulás. Thomas Antonietti néprajzkutató a svájci városi és vidéki élet közötti különbséget és kapcsolódási lehetőségeket egy hegyivezető és egy városi ügyvéd közötti barátságon keresztül ismerteti. A XX. század közepén Svájc hegyek között élő falusi népe jóval szerényebb körülmények között élt, mint a városlakók, akik közül a hegymászők voltak leginkább azok, akik közvetítő szerepet vállaltak. Kialakuló személyes kapcsolataik és helyi tapasztalataik alapján segítették az elmaradott vidék fejlődését. Rozenn Martinoia közgazdász jó hegyivezetőkről szóló tanulmánya rámutat arra, hogy ugyanolyan fontos bizalmi kapcsolat alakul ki az alpinista és a hegyivezető között, mint az orvos–páciens, ügyvéd–kliens esetében. Az alpinista is rábízta magát, az egész életét a másik személy szakértelmére. Az alpesi turizmus fejlődése magával hozta azonban a változást: a megrendelői oldalon sokkal többen jelentek meg, a bizalom pedig már nem a konkrét hegyivezetőnek szól, hanem a szaktudásnak, amit képvisel, s aminek a színvonalát fenn kell tartani. A negyedik részben olasz történészek által készített két tanulmány a nemzetközi kapcsolatokra világít rá, hogy bár lehet a helvét hegyekre fókuszálni, de nem lehet eltekinteni attól, hogy egy nagy egész, az Alpok egy meghatározott részéről beszélünk.

Stefano Morosini a svájci és olasz alpinisták közötti kapcsolatépítésre hozott példát, Alessandro Pastore pedig betekintést engedett az író és alpinista, Guido Rey (1861–1935) politikával kapcsolatos gondolataiba, amelyek párhuzamba állítják a hegyekhez és a nemzethez fűződő érzéseit.

A tanulmánykötet elejétől látható, ahogyan az alpinizmus szelleme hat az önazonosságra és a csoportidentitásra, ez a kötődés pedig a folyamat részeként a politikára is hatással van. A természet

változása kihat az emberi döntésekre. Az ötödik részben erről szól Philippe Bourdeau, Jaques Mourey és Ludovic Ravanel geológusok írása, akik a klímaváltozás miatt megváltozott alpesi táj és az alpinista gyakorlatok és módszerek változását kutatják. Johann Rossel és Patrick Clastres sporttörténeti kutatása pedig kifejezetten a gyorsasági hegymászást vizsgálja és elemzi a közelmúlt eseményei alapján (2007–2017).

A kötet a tanulmányokon keresztül elvezeti az olvasóját a jelenkorig. Ez az a hegycsúcs, ahonnan körbe lehet nézni és új célokat megfogalmazni. A hatodik és egyben utolsó része a könyvnek ebben segít: Daniel Anker tanulmánya, valamint Alain Dubois, Yann Decorzant és Julie Rauss írása inspiráló módon mutat rá a feldolgozásra váró levéltári anyagok koordinátáira, hívva és várva azokat, akik a kutatásukra vállalkoznak.

Megfontolandó lehetőség ez, és a magyar kutatók számára is izgalmas lehet, ahogyan ezt a tanulmánykötet már bizonyította is. A hegymászás története is számos összefüggésre világít rá és folyamatként láttatja a kapcsolódási pontokat, az alpinizmus hatását az elmaradt vidékek fejlődésére<sup>2</sup>, és az ezzel kapcsolatos aggodalmakat, a város és vidék közötti kapcsolatot, a társadalmi változások lenyomatait, a hegy demokratizálódását és spirituális térként való elvesztését és az új, még járatlan utak, ismeretlen tájak felé orientálódás magyarázatát. A magashegyi turisztikai fejlesztések során nemcsak a klímaváltozással érdemes számolni, hanem a múlt és jelen ismeretében azokkal a társadalmi és lélektani folyamatokkal, amelyek az embereket a hegyek közé vonzzák. A kötet szerkesztőinek célja megvalósul, ha az érdeklődés mellé a hegymászókhoz is illő tettekkészség párosul: „Scopus meus excelsior est.” „Küldetésre, feladatra fel!”

## IRODALOMJEGYZÉK

- Gyarmati, E. (2017). Magyar nők az Alpok csúcsain a 19. században. <https://ujkor.hu/content/magyar-nok-az-alpok-csucsain-19-szazadban>.
- Lempek, M. Z., & Tésits, R. (2021). A vidéki térségek turizmusalapú fejlesztési lehetőségei a Siklói járás példáján. *Modern Geográfia*, 16(2), 87–112. <https://doi.org/10.15170/MG.2021.16.02.05>
- Longfellow, H. W. (1841). Excelsior. (D. Kosztolányi, ford.). <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Verstar-verstar-otven-kolto-osszes-verse-2/kosztolanyi-dezso-19890/amerikai-egyessel-allamok-1AC30/excelsior-1AC45/>
- Magyar Hegy- és Sportmászó Szövetség (2016). Dr. Zsigmondy Emil. <http://mhk.szofi.net/csarnok/z/zsigmo.htm>
- Matesz, K. (2008). A kulturális turizmus fellegvára: Toscana. *Modern Geográfia*, 3(2), 85–100. [https://moderngeografia.eu/wp-content/uploads/2021/03/matesz\\_krisztina\\_2008\\_2.pdf](https://moderngeografia.eu/wp-content/uploads/2021/03/matesz_krisztina_2008_2.pdf)
- Szalai, Á., & Fabula, Sz. (2021). Az okos vidékfejlesztés lehetőségei és korlátai Magyarországon. *Modern Geográfia*, 16(1), 59–79. <https://doi.org/10.15170/MG.2021.16.01.04>

<sup>2</sup> A térspecifikus turisztikai termékek és a vidékfejlesztés kapcsolatáról a jelen folyóiratban is számos írás jelent meg (Lempek & Tésits, 2021; Berghauser, 2010; Matesz, 2008).

Berghauser, S. (2010). Turizmus Kárpátalján. *Modern Geográfia*, 5(2), 31–54. [http://www.modern-geografia.eu/wp-content/uploads/2012/02/berghauer\\_sandor\\_2010\\_2.pdf](http://www.modern-geografia.eu/wp-content/uploads/2012/02/berghauer_sandor_2010_2.pdf)

*Ez a mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd! 4.0 nemzetközi licence-feltételeinek megfelelően felhasználható. (CC BY-NC-ND 4.0)*  
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

*This open access article may be used under the international license terms of Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)*  
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>



Faust, Anita<sup>1</sup>

# Taking power seriously – A holistic approach to assessing the international distribution of power

## ABSTRACT

The literature of international relations and political geography agrees that world order is in transition. Some claim that power is shifting east, others argue that American leadership is renewing, still others think that a post-polar world is emerging. Despite the debate, no principled approach to assessing the distribution of power has been proposed. Arguments regarding the evolution of world order have come up against the usual stumbling blocks of measuring power. Relying on the meta-analysis of the general definitions of power, a theoretical framework is derived, identifying factors that turn passive strengths into dynamic power. Putting theory to test, the practical notion of power is provided based on the content analysis of the national security strategies of the US issued in the post-Cold War period. The factors identified in the two analyses overlap significantly. A holistic approach is proposed using the systemic qualities that distinguish power from strengths and resources.

*Keywords: complexity, dependence, holistic, justifiability, power*

---

<sup>1</sup> PhD student, Doctoral School of Earth Sciences, Faculty of Sciences, University of Pécs. 7624 Pécs, Ifjúság útja 6. Phone: +36-20-5492619. Email: [faust.anita@gmail.com](mailto:faust.anita@gmail.com) ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1196-7001>

## INTRODUCTION

The interpretation of world order lies at the foundation of the geopolitical calculations of all geopolitical actors, at all times. As obvious as the need to be able to read the distribution of power appears, the debate about the polarity of world order has been with us for over a decade<sup>2</sup>. The persistence of this debate shows that even the overall nature of world order can lack consensus – let alone a nuanced view of relative power positions.

One reason may be that any discussion of world order tends to be part of efforts to influence the distribution of power. Often referred to as applied political geography, geopolitics is by default in service of an interested party. Whatever world order is declared, the declaration will reflect the desires of one party or another and will influence the competition for international power.

Equally importantly, despite continued efforts, some even claiming to provide formulae to calculate it<sup>3</sup>, the persistent disagreement over the distribution of power, as mentioned above, demonstrates that little progress has been made in the methodology of quantifying power. The present study seeks to propose a methodology for assessing the international distribution of power. As the brief overview below will show, the problem of methodology arises from the misidentification of the relevant dimensions or attributes of international power that need to be operationalized.

One central claim of the study is that if we take the definition of power seriously, then a clear distinction needs to be made between resources, strengths and power, as separate levels of analysis. In disciplined use, the word ‘resources’ implies natural, demographic and geographical factors. Strengths are static assets that arise from the cultivation of resources. They can be economic or military strengths, for instance. These in themselves do not enable the player to impose their intentions on others even in the face of opposition, as the widely used definition of power says (Dahl, 1957). Approaches that try to reconstruct power by trying to quantify and add up debatable measures of debatably defined items are bound to miss the point, because they fail to account for those factors that turn static strengths, into active, dynamic power. They also fail to consider conditions that unravel power even if the given player otherwise appears well endowed with multiple strengths, for instance, has a high GDP, or a large military.

So, how to distinguish resources, strengths, and power as different levels of analysis? How are resources and strengths transformed into power? Can factors that turn strengths into power be isolated for use as analytical tools? These are the questions the present paper seeks to answer. First the major approaches to quantifying power are presented. Each approach is shown to have significant shortcomings. The paper then proceeds with the deconstruction of the general definition of power. Attributes

---

<sup>2</sup> The debate has been manifold. Part of it has focused on the nature of the US-led liberal world order, and whether it is rising or falling, see Faust (2019) on the related debate conducted on the pages of Foreign Relations magazine in the wake of the election of Donald Trump in 2016. Another debate claims that power may be shifting from the West to the East (e.g.: Allison, 2017; Layne, 2018), while geopolitician George Friedman maintains his view that China is not remotely a rival to the United States (Friedman, 2020). The point of the present paper, however, is not to make any claims of where power resides, but to identify an understanding of power and a set of criteria that can help determine the international distribution of power.

<sup>3</sup> The dissertation by Karl Herman Höhn (2011) gives an encyclopedic compilation and overview of single and multivariate power formulas.

of power derived from theory are put to test by comparing them with power criteria employed by the United States national security strategies. Both theory and practice indicate that power emerges as the product of a complex system. As such, it is the attributes of the system that need to be investigated to determine the international distribution of power.

## LITERATURE REVIEW

### Stumbling blocks of measuring power

The notion of power, its mechanisms, ends and resources have been in the focus of studies throughout history. Attempting to measure power has been a central quest of geopolitics. But as the current lack of consensus on the polarity of world order demonstrates, these efforts have been as inconclusive as they have been abundant (Höhn, 2011). Several factors contribute to this problem. One is, as Baldwin (1979, p. 162) suggested, the ever more nuanced academic dissection of power, which has become a hindrance to analysis: “The increased precision in recent concepts of power has threatened to overwhelm the analyst. Even those most familiar with this literature have complained of interminable theoretical distinctions that make a broad overview difficult to achieve”.

Another reason for a lack of consensus may be the cyclical nature of relations in the international system (Flint & Taylor, 2018). The fundamental nature of the international system will appear quite different in various phases of world order cycles, affecting theorizing. A stable order emerging after the conclusion of major conflict, or stability amid fading memories of conflict, or times of increasing tensions as stability erodes lead to different kinds of biases. The end of history heralded by Fukuyama (1989) is probably the best-known example of such fallacies.

When the United States emerged as the unrivalled great power after the Cold War, the closure of great power rivalry needed explanation, and a strategy was required to enable the US to claim the opportunities offered by the historic situation. Addressing both, the concept of soft power emerged as members of the former Soviet bloc flocked to re-join the West. For about a decade, world order was shaped first and foremost through global trade and financial liberalization, rather than military measures. Today, when great power rivalry is with us again, varieties of coercive power are coming to the fore. Has the nature of humanity, or of power changed? Surely not. Alternating phases of world order, however, do pose a challenge to understanding power and the nature of humanity, as well as to determining what aspects of power should be measured, and how they need to be weighted to assess world order.

This section briefly presents major approaches to measuring power, focusing primarily on post-cold war thinking. Three such directions are outlined. The first one consists of assessing power by outcome. The second approach uses categories defined by mechanisms of power. The third relies on various ways of measuring power by quantifying its resources. All three are shown to fall short of their goal.

### **Attempting to measure outcomes**

A general definition of power has to do with causation, applicable to “all situations in which A gets B to do something he would not otherwise do, regardless of how such situations are labeled” (Baldwin, 1979: 162–163). While several authors (e.g., Baldwin, 1979; Nye, 1990; Beckley, 2018) mention the theoretical possibility of measuring power by outcome, they rightly discard it for purposes of real-time analyses. Judging outcomes requires an understanding of interests and intentions of the actors in question, as well as hindsight. As such it has little practicality for policymaking.

Even with the advantage of hindsight, however, outcomes may be hard to assess. In Nye’s words, “command power – the ability to change what others do – can rest on coercion or inducement. Co-optive power [is] the ability to shape what others want” (Nye, 1990, p. 181). How realistic is it to determine what a geopolitical actor wanted, and why? “The ability to establish preferences” (Nye, 1990, p. 181) may be quite hard to distinguish from submission attained by overwhelming power, or successful deterrence. It may also be the result of coinciding choice of tools. For instance, two countries may have shared interest in invading a third country, but with very different underlying motivations and interests.

Some authors, including Nicholas J. Spykman (1942), have said that the real test of power is war. But war tends to be a product of particular distributions of power, otherwise deterrence would not work. With other distributions, power can bring about peace, or stave off kinetic war as a means of conflict resolution<sup>4</sup>. Sun Tzu points out that the best general is the one who wins a war without needing to undertake a single battle, but such victories tend to remain invisible. Measuring power, including that underlying the Pax Americana through outcomes is not only inapplicable in geopolitics but is of limited reliability even for historians.

### **Measuring strategies instead of power**

Up until the end of the Cold War, power positions tended to be tallied based on material resources of coercion. The number of nuclear warheads, the number of troops, and so on, appeared fundamental, even though strategic nuclear weapons were deemed to lead to mutually assured destruction, hence, were not truly eligible for use. Ever since an academic distinction has been made between hard and soft power (Nye, 1990) it has been argued that being material in nature, hard (coercive) power is easier to quantify than soft (co-optive) power<sup>5</sup>. Yet the question of what exactly ought to be measured as constitutive of soft and hard power has proved impossible to answer. Associating various tools or resources with either soft or hard power is debatable. Tools or resources normally deemed constitutive of hard power, such as armed forces, have under certain circumstances been shown to enhance soft power. As Beckley (2018, p. 11) puts it, “Military resources [...] enable a country to destroy enemies; attract allies; and extract concessions and kickbacks from weaker countries by issuing threats of violence and offers of protection.” Threatening enemies and attracting allies may happen simultaneously, through the same act, exerting hard power in one direction, and soft power in the other. But armies

<sup>4</sup> Placing an unqualified value on peace may, according to some authors be without merit, as negative and positive peace can be distinguished (e.g.: Galtung, 2007, pp. 14–34).

<sup>5</sup> “[G]etting others to want what you want - might be called indirect or co-optive power behavior” (Nye, 1990, p. 181).

have also been deployed to deliver aid or help in rescue efforts after catastrophes, clearly building soft power. In a similar vein, the media, usually considered to fall in the realm of soft power, can also be used for coercion (Gallarotti, 2011; Mattern, 2005). It can be used to deceive an opponent to lure their troops into a trap during war, to undermine the social cohesion of adversaries, and to deliver leaks or accusations that can weaken, and possibly topple governments. But this role in the arsenal of power is not limited to the media. There are authors who see arts as always having been a “politicians’ toy” (Vuyk, 2010, p. 174). Deploying it for the purposes of one player will often mean that it is deployed against an opponent.

Another type of power often cited has been ‘smart power’. The phrase is employed in two different senses. Nossel (2004, p. 132) has used it for the availability of indirect means of imposing intentions, “through a stable grid of allies, institutions, and norms”. The same phrase (“smart power”) is used by other theorists to denote the combined use of hard and soft power in ways that “are mutually reinforcing such that the actor’s purposes are advanced effectively and efficiently” (Wilson, 2008, p. 110).

Soft, hard and smart power focus on mechanisms. Common to them all is that they answer the question of ‘how’ the given resources are used. Hence, they are not truly attributes or facets of power, but constitute strategies. Important as it may appear, attempting to quantify strategies is not quite the same as measuring power.

### **Measuring ‘resources’: what and how**

Even in times of stability, consensus is hard to attain on what exactly can be considered a power resource and may, as such, be worth measuring. A key challenge is that of definitions: where to draw lines in integrated socio-economic-power systems in which most resources and vehicles of power are multipurpose, how to account for dual use technology or infrastructure, for instance (Dunne, 1995).

Quantification is complicated by the need to factor in efficiency in the use of resources (Brooks, 2007). The most frequently used measures of relative power have been gross indices of military spending and economic performance. However, as Beckley (2018) suggests, these can be misleading, and should be replaced with the use of net indices (e.g., GDP minus liabilities, or factoring in the efficiency of producing a given output) to avoid significant distortions.

Even so, approaching power purely from the aspect of strengths does not necessarily say much about power in its sense of ‘the ability of A to get B to do something they would not otherwise do’. So, our question can be reframed as what transforms resources and strengths into power? If an answer is found, we may be closer to being able to assess the international distribution of power in a principled manner.

## **Deconstructing academic definitions and descriptions of power**

What distinguishes power from strength is that it is not static: it imposes or denies when active and deters when it remains a potentiality. Strength ‘is’. Power ‘performs’. In the following observations are made about what turns strengths into power based on the implications of academic definitions



and discussions of power. A de-construction of the general concept of power is sought for a holistic understanding, rather than a mechanistic one that misses its very essence.

According to its most basic definition, power is the “ability to affect others to obtain the outcomes you want” (Nye, 2008, p. 94), or the ability to produce intended effects even in the face of opposition (Dahl, 1957). Both wordings suggest some degree of interaction, which in turn necessitates the possibility of physical or virtual contact. Arising from this are the time and space requirements of power: geographical reach and the ability to act in a timely manner (availability).

The multiple mechanisms of power touched upon in the above – hard, soft, and smart power – indicate that different geopolitical contexts necessitate different strategies: attracting, deterring, coercing directly or indirectly. Taken as a whole, versatility and flexibility that provide room to maneuver are fundamental attributes of power. For this end, a broad array of strengths is required. As Kenneth N. Waltz (1979) suggests:

The economic, military, and other capabilities of nations cannot be sectorized and separately weighed. States are not placed in the top rank because they excel in one way or another. Their rank depends on how they score on all of the following items: size of population and territory, resource endowment, economic capability, military strength, political stability and competence (p. 131).

Hence, a key measure of power should be its complexity. As for its analysis, it needs to be kept in mind that power is, by default, “indivisible”, as Edward H. Carr (1946, p. 108) pointed out.

If intentions are to be imposed ‘even in the face of opposition’, efforts at denial by the opponent need to be overcome or eliminated, as a fundamental feature of power. Opponents may deploy military, economic or information measures, ranging from direct attack to cutting off resources. Overcoming them requires sustainable quantitative and qualitative superiority. Sustainability means strategic self-sufficiency. Strategic invulnerability to sanctions, boycotts, embargoes, or isolation are clearly a factor to be considered in judging the distribution of power.

Power has also been described as capacity, where capacity cannot be reduced to material vehicles of power. As Lukes (2005) points out:

As both France and the United States discovered in Vietnam, having military superiority is not the same as having power. In short, observing the exercise of power can give evidence of its possession and counting power resources can be a clue to its distribution, but power is a capacity, and neither the exercise nor the vehicle of that capacity (pp. 478–479).

Vietnam imposed losses on US forces, if at extremely high cost to itself, and these losses in turn placed the US war under the test of justifiability both domestically and internationally. It was a combination of Vietnamese resolve, and a failure of US political judgment (Summers, 1981), that undercut the justifiability of the war (Stillman, 1974, p. 41). In other words, it was a war won and lost not on the grounds of material power, but of legitimacy, or justifiability of sacrifice (McMahan, 2005). It is in part to overcome this strategic lack of justifiability that smart power interpreted in the Nosselian sense as the ability to act through, or at the very least with the endorsement of allies, institutions and norms

is indispensable. So, vulnerable as it is, and in need of incessant grooming, strategic justifiability is a crucial component of power.

To summarize, on the basis of academic definitions and descriptions of power, attributes that transform strengths into power include complexity, reach, availability, sustainability, quantitative and qualitative superiority and strategic justifiability.

## METHODS

Theory has often been accused of being utopian and detached from practice, so the question remains whether practice confirms the conclusions the deconstruction of academic definitions and descriptions of international power has yielded. To verify the alignment of theory with practice, the concept of international power used by United States of America in the post-Cold War era is examined.

The choice of studying the US and not some other player is an obvious one. Having achieved the status of leader of the unipolar world order, we can rest assured that whatever the US concept of power may be, it clearly is one that has worked. Furthermore, the geopolitical calculations of the US are publicly available for analysis: they are published in the form of national security strategies (NSS), as mandated by the 1986 Goldwater Nichols Act, with the purpose of harmonizing the strategies and actions of various subbranches of armed forces and government.

To identify the criteria the US sees as fundamental to its power position, the content analysis of the 15 NSS documents issued since the end of the Cold War in 1990 has been performed. The overarching content categories derived from the documents themselves were: situation assessment, strategic goals, threats, key strategies, and legitimation. Any content appealing to morality (i.e., that uses the qualifying categories of good and evil)<sup>6</sup> was set aside as instances of justification. Within each category, subcategories were derived from the documents, accommodating their full remaining content. Once all categories had been listed, the clear presence (1), the clear lack (0), or the clear reversal (-1) of each content item was marked for each document. Thus, a database was produced, which displayed the presence/ absence/ reversal of each content item throughout the period in one dimension and the full composition of each NSS document in the other. Semantic clusters of subcategories that were definitive throughout the period were identified to establish the aspects of power relevant to the US-led world order.

<sup>6</sup> The strategies claim moral superiority, which, from an external analytical point of view can be categorized as strategic justification. According to the functionalist definition, “[m]oral systems are interlocking sets of values, practices, institutions, and evolved psychological mechanisms that work together to suppress or regulate selfishness and make social life possible” (Haidt, 2008, p. 70). Geopolitics is better served by a more schematic, solely functional definition of morality that recognizes the plurality of cultures and social systems, where morality means the use of the categories of good or bad from the point of view of sustaining a given relationship. It can apply to horizontal relationships, i.e., among peers, or hierarchical ones, defined by power. What sustains the relationship is deemed good, what weakens it is deemed bad.

## RESULTS

### Criteria of power identified

Seven requirements can be identified in the post-Cold War NSS documents that turn US strengths into US power. These are the following:

1. Complexity of power
2. Global superiority within each component of complex power
3. Geographical distribution of power: superiority in each region of the world
4. Dominance of all global commons
5. Freedom from strategic dependencies, which also relates to the complexity of power (#1)
6. Availability of power multipliers
7. Legitimation, which overlaps with the availability of power multipliers (# 6).

Each of the 15 NSS documents sets as a goal for the US to surpass all other states in each strategic area of strength: military, economic, institutional, technological, intelligence and moral (justification). This is a clear statement of the imperative for power to be complex.

In addition to having global superiority, it also needs to be superior in all strategic areas of strength within each geographical region of the world: “We will compete with all tools of national power to ensure that regions of the world are not dominated by one power” (NSS, 2017, p. 4). This is a reinstatement of the goal to prevent the rise of a challenger in Eurasia as stated by the first strategy of the period examined (NSS, 1990, p. 1). To pursue this goal, the US needs not only quantitative and qualitative superiority in all tools of national power, but also rapid response capability, with a global reach, as prescribed in NSS, 1993 (p. 15).

The global and regional prevalence through complexity of power does two things. On the one hand, it provides for flexibility of action by enabling the US to prevail through well designed, scalable, and targeted means of influence to address any strategic need that may arise. Just as importantly, this complexity creates a virtuous circle which ensures that the various components of power feed each other. Its elements are interlocked into a value circuit, where the individual elements of the value circuit also deliver tools of power that can be deployed directly. It is important to see these elements as part of a circuit rather than a value chain since the latter suggests loose ends.

The need for complexity is explicitly pointed out in strategies issued by President Clinton: “Our extraordinary diplomatic leverage to reshape existing security and economic structures and create new ones ultimately relies upon American power. Our economic and military might, as well as the power of our ideals, make America’s diplomats the first among equals. Our economic strength gives us a position of advantage on almost every global issue” (NSS, 1995, p. ii). The importance of this value circuit is underscored in NSS 2017<sup>7</sup> which clarifies in detail that any loss of complexity – for

---

<sup>7</sup> The Interim National Security Strategic Guidance issued by President Biden on March 3, 2021 is even more emphatic about the need to eliminate the strategic dependencies of the US. This demonstrates that strategic self-sufficiency was not a goal specific to Donald Trump’s presidency but is key to the US as the leading global power, irrespective of who occupies the Oval Office. The Guidance was excluded from the present analysis because it is not a fully-fledged strategy.

instance due to any strategic dependence – may unravel power and lead to a collapse of preeminence. Hence, strategic self-sufficiency is shown to be a fundamental criterion of power (NSS, 2017):

A healthy defense industrial base is a critical element of U.S. power and the National Security Innovation Base. The ability of the military to surge in response to an emergency depends on our Nation's ability to produce needed parts and systems, healthy and secure supply chains, and a skilled U.S. workforce. The erosion of American manufacturing over the last two decades, however, has had a negative impact on these capabilities and threatens to undermine the ability of U.S. manufacturers to meet national security requirements. Today, we rely on single domestic sources for some products and foreign supply chains for others, and we face the possibility of not being able to produce specialized components for the military at home. As America's manufacturing base has weakened, so too have critical workforce skills ranging from industrial welding to high-technology skills for cybersecurity (pp. 29–30).

Strategic industrial dependence, which is first mentioned as a vulnerability in NSS 2017 is not the only type of strategic dependence that the US strove to eliminate. Earlier strategies identified energy dependence as a security risk. For instance, "Over the longer term, the United States' dependence on access to foreign oil sources will be increasingly important as our resources are depleted" (NSS, 1994, p. 17). Initially the US depended on the Middle East for its energy import, and at this stage a strong US presence in the region was key. By 1996, the US had shifted to Venezuelan oil. But NSS 2006 again points to the need to diversify the sources of energy import to reduce strategic dependence.

The United States is the world's third largest oil producer, but we rely on international sources to supply more than 50 percent of our needs. Only a small number of countries make major contributions to the world's oil supply. The world's dependence on these few suppliers is neither responsible nor sustainable over the long term (pp. 28–29).

The importance of strategic dependencies is hard to exaggerate. In the NSS documents the dependence of US allies from energy imports from parts of the world deemed unstable or potentially hostile to US interests first appears in NSS 2006<sup>8</sup>, and remains relevant to date.

Strategic dependencies are not restricted to material resources, but also are key to communication in the broadest sense of the term, that is, including travel, transportation and telecommunication of all types. All 15 NSS documents call for the preservation of US domination of all global commons. These include the seas, air space, and outer space, and with the maturing of technology, cyberspace. As multiple strategies explicitly state, sea, air, and space domains are to be safeguarded "to ensure free access for all in time of peace, but to be able to deny access to our enemies in time of war" (NSS, 1990, p. 27). The same applies to cyberspace (NSS, 2010):

Many of these goals are equally applicable to cyberspace. While cyberspace relies on the digital infrastructure of individual countries, such infrastructure is globally connected, and securing it requires global cooperation. We will push for the recognition of norms of behavior in cyberspace, and

---

<sup>8</sup> This concern arose after Nordstream AG consortium was founded in Zug, Switzerland in 2005.

otherwise work with global partners to ensure the protection of the free flow of information and our continued access (p. 50).

The NSS issued by President Trump takes this further, saying: “The Internet is an American invention, and it should reflect our values as it continues to transform the future for all nations and all generations. A strong, defensible cyber infrastructure fosters economic growth, protects our liberties, and advances our national security” (NSS, 2017, p. 13). US domination of global commons secures freedom of global access for the US and is a form of strategic dependence imposed by the US on other players. The domination of cyberspace and outer space by the US as a nation state has become uncertain with the defining role played by private enterprise in the control of both global commons, as NSS 2017 attests (p. 18, p. 35).

Power multipliers, which were seen as unique to the US throughout most of the period since 1990 are partners to the US in its various endeavors in leading and shaping the world order. A detailed explanation is provided in NSS 1994:

[...] we should pursue our goals through an enlarged circle not only of government officials but also of private and non-governmental groups. Private firms are natural allies in our efforts to strengthen market economies. Similarly, our goal of strengthening democracy and civil society has a natural ally in labor unions, human rights groups, environmental advocates, chambers of commerce, and election monitors. Just as we rely on force multipliers in defense, we should welcome these “diplomacy multipliers,” such as the National Endowment for Democracy (p. 20).

Power multipliers also include multilateral organizations, such as the United Nations, the World Trade Organization, the World Bank, the International Monetary Fund, and regional development banks that are shaped by the US. For example, “we must support the World Bank and other organizations that multiply our contributions to progress many times over” (NSS, 1997, p. pdf 4). The relative importance of various multilateral organizations fluctuates, partly in correlation with the ability of challengers of the US-led world order to exert their influence within, and through them. NSS 2017 states that revisionist powers (China and Russia), rogue states (Iran and North Korea) and transnational threat organizations all have in common a penchant for repressive systems, and their “[r]epressive leaders often collaborate to subvert free societies and corrupt multilateral organizations” (NSS, 2017, p. 37). With direct reference to the UN, the same document declares that “If the United States is asked to provide a disproportionate level of support for an institution, we will expect a commensurate degree of influence over the direction and efforts of that institution.” (NSS, 2017, p. 40). At the same time, it calls for the US to “continue to play a leading role in institutions such as IMF, World Bank, and WTO, but will improve their performance through reforms.” (NSS, 2017, pp. 40–41) – thus, the US is calling upon its power multipliers to enforce the interests of the US with more vigor.

Power multipliers play an equally important role of helping to create legitimacy for the US as a global leader. Allies are followers, who set an example of follow-ship to other states. Multilateral organizations communicate the norms of the US-led world order (UN), and impose them as obligations that come with membership (WTO) or access to assistance (World Bank, IMF). Privately

owned media disseminate narratives that support US foreign policy goals internationally as well as domestically, as required by the strategies, and regulated by relevant directives (NSS, 2000):

International Public Information activities, as defined by the newly promulgated Presidential Decision Directive 68 (PDD-68), are designed to improve our capability to coordinate independent public diplomacy, public affairs and other national security information-related efforts to ensure they are more successfully integrated into foreign and national security policy making and execution (p. 6).

The need for legitimation is the only area where the US has a systemic strategic dependency: it depends on its power multipliers by default. Without their cooperation as followers, supporters and transmitters of norms preferred by the US, Pax Americana, often referred to as American ‘hegemony’, and even ‘empire’, would be highly unlikely. This dependence, however, is diffused and embedded, which makes US leadership quite resilient in the field of legitimation manifested in “follow-ship” (Flint, 2017, p. 56).

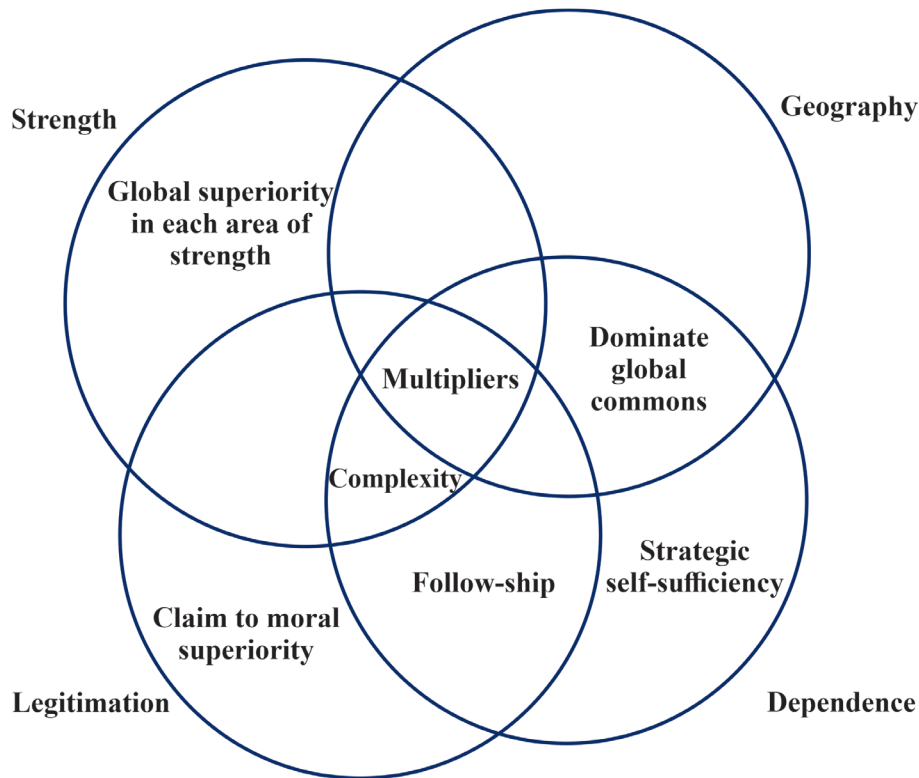
Convincing the international community of the validity and importance of goals defined by, or under the guidance of, the US, as well as leading by example are key tenets of each NSS. Legitimacy requires strategic goals that are accepted by domestic and international public opinion and the political leadership of strategic partners. It also requires an at least tacitly accepted US claim to moral superiority in terms of goals pursued as well as concerning the way they are pursued. The 15 documents all make claim to US moral superiority, with the partial exception of NSS 2010, which distances itself from the 2003 Iraq war as a war of choice, and from the acts of torture by the US military. Yet even this strategy (NSS, 2010) maintains the moral legitimacy of US leadership:

(...) over the years, some methods employed in pursuit of our security have compromised our fidelity to the values that we promote, and our leadership on their behalf. This undercuts our ability to support democratic movements abroad, challenge nations that violate international human rights norms, and apply our broader leadership for good in the world. That is why we will lead on behalf of our values by living them. Our struggle to stay true to our values and Constitution has always been a lodestar, both to the American people and to those who share our aspiration for human dignity (p. 10).

As we have seen, power that made the US capable of leading and shaping the world order in the post-Cold War period is a system of interrelated factors that provide it with quantitative and qualitative superiority in all areas of national strength, geographically structured for regional dominance and unimpaired global reach. The absolute superiority of complex US power is enabled by a diverse array of power multipliers, which also secure the legitimation and follow-ship required for leadership. The strategies invest significant energies into securing strategic independence, but with mixed results. In fact, this is the one area through which US power is threatened to the extent that it may unravel. In the period examined, the US finds that the diversification of energy imports is insufficient and energy security can only be attained through self-sufficiency and dominance. As open trade leads to strategic industrial dependence, this, too, is set to be remedied. The potentially arising new US strategic dependency on transnational corporations dominating cyberspace and outer space was left

unanswered by the 15 documents examined. Figure 1 illustrates the constellation and relationship of factors of power as pursued by the US.

Figure 1. The Constellation of US Power Factors as Reflected in NSS 1990–2017



Source: own editing based on own findings

The US power position was sufficient from 1990 up until 2015 for the US to be able to reserve for itself the possibility of unilateral military action, should the need arise. Unilateral military action that is likely to go largely unimpeded can be seen as the ultimate international power position that can be had. NSS 2017, however had no mention of this potentiality. Since the same document stated in its situation assessment that the complexity of US power had been lost due to strategic industrial dependence, the question arises if the US prescription for power is robust enough to be used for developing a methodology for analyzing the international distribution of power. The positive answer is provided by the NSS documents themselves.

The 15 documents examined give a clear explanation for the waning of US leadership. In two significant ways the US was inconsistent in the application of the rules of power it laid out a key to its global position. Chronologically the first instance was allowing itself to become strategically dependent on its transnationally operating corporations. Up until 1993, the US was one of multiple “industrial democracies”. In 1993, however, it launched the global free trade-based world order in which its first and foremost power multipliers were its private corporations. It was in the drive to open up all markets, including that of China, to US products and investment, to enlarge and deepen the

US-led world order, that jobs and strategically relevant industry were outsourced to the extent where US power became impaired. This is why NSS 2017 reversed the policy of engagement and unlimited free trade. Without the drive to pursue the policy of engagement globally, it is quite possible that China may not have risen as it has, and the US industry would not have become strategically dependent.

Before jumping to any conclusions about the shifting world order, it is very far from clear if China will be able to attain the complexity of power, or geographical reach, or obtain sufficient power multipliers, and the legitimation required for leadership – even for shared leadership, in a multipolar world. Unless the US eliminates its so far unwavering goal of preventing the rise of rivals, first expressed in NSS 1990 as a policy of the Cold War that is to be continued, China or any other challenger will be intensively impeded in their efforts by the US.

Also stemming from an unrestrained reliance on private enterprise as power multipliers, the US government allowed and encouraged private enterprise to gain strategic dominance over cyberspace, and, currently in process, outer space, as the NSS documents attest. These two types of global commons are the most relevant to hi-tech global reach in terms of all strength areas. The domination by the US as a nation state of all global commons appears to have been impaired, with the most important global commons lost to transnational corporations. Subsequently, it is quite possible that the new world order that comes after unipolarity will be a post-polar one, defined by transnational corporations rather than nation states as containers of power.<sup>9</sup>

The second instance when the US faltered in the use of its own recipe for power was the gradual neglect of its international legitimation. Initial NSS documents state that the purpose of the NSS documents is, in part to help win the support of US polity and society for foreign policy. This goal was more or less dropped by NSS 1997 and subsequent strategies, which state that some foreign policy decisions need to be made even if society openly opposes it:

We must, therefore, foster the broad public understanding and bipartisan congressional support necessary to sustain our international engagement, always recognizing that some decisions that face popular opposition must ultimately be judged by whether they advance the interests of the American people in the long run (p. pdf 7).

While this may be seen as a declaration that under special circumstances the *raison d'état* may overwrite public opinion, according to NSS 2010, moral superiority, and with it, social cohesion was lost due to the war of choice against Iraq and misconduct by US personnel.<sup>10</sup> Social cohesion has not been regained to date<sup>11</sup>.

<sup>9</sup> The geopolitical as well as political role of transnational corporations has long been in the focus of attention (e.g.: Pasricha, 2008), but literature has tended to emphasize that the state continues to define the international system. As the NSS documents attest, this may no longer be the case. It is worth noting that the economic ordering of the international system has a distinctly longer history than do transnational corporations (Fehér, 2017).

<sup>10</sup> The gradual loss of well-paying jobs to outsourcing as well as the 2008 subprime mortgage crisis are very likely to have contributed to the loss of cohesion that NSS 2010 and all ensuing strategies document, even though this connection is not made in the texts.

<sup>11</sup> Going way beyond lamenting the loss of social cohesion as can be seen in NSS 2010, 2015 and 2017, the Interim National Security Strategic Guidance issued in March 2021 calls for a war on domestic terrorism.



### Implications for methodology

We have looked at the factors that can turn strength into actionable power through the meta-analysis of definitions and descriptions of international power in academic literature. The practical concept of international power as consistently reflected in the national security strategies of the US in the post-cold war period has also been presented. The former yielded complexity, geographical reach and availability, strategic self-sufficiency, and strategic justifiability. The latter produced complexity, superiority in each area of strength, regional superiority, domination of global commons, lack of strategic dependencies, availability of power multipliers and legitimation. For convenience of comparison, the two sets of criteria are shown in Table 1.

Table 1. A Comparison of Factors of Power Derived from Academic Literature and from US NSS 1990–2017

Criteria of power derived through the deconstruction of definitions of power	Criteria of power used in US national security strategy	Match
Complexity	Complexity	yes
Superiority in each strength area	Global superiority in each strength area	yes
Reach (geographic)	Regional superiority Domination of global commons	yes
Availability (time)	Optimized for rapid response <sup>12</sup>	yes
Sustainability (implied strategic independence)	Lack of strategic dependencies Dominance of all global commons	yes
-	Power multipliers	no
Strategic justifiability – limited to justification of war	Displayed: ongoing claim to moral superiority, justification of action – preeminence in public diplomacy as part of complex power	partial

Source: own editing

The factors of power derived through the deconstruction of academic definitions and descriptions of power and those conceived by the US match very closely. The most significant difference can be found regarding power multipliers. The underlying reason is that the definition of power as ‘A being able to get B to do something they would not otherwise do’ does not directly imply that global hegemony with any stability should develop, and if it does, that it should have power multipliers.

Strategic justifiability and overall legitimation match only partially in the two sets. The reason is simple. Academic literature reflects upon the need for justification, whereas the national security strategies – being public narratives – exercise this rather than reflect upon it. The only exceptions in the NSS documents are the discussions of serious deviations from the standard, but even these are only partial reflections. Any further reflections in NSS documents might compromise the US’ own power.

The lack of strategic dependencies is a prerequisite indirectly deductible from the definition and descriptions of power, whereas the NSS documents very clearly discuss it. The strong connection

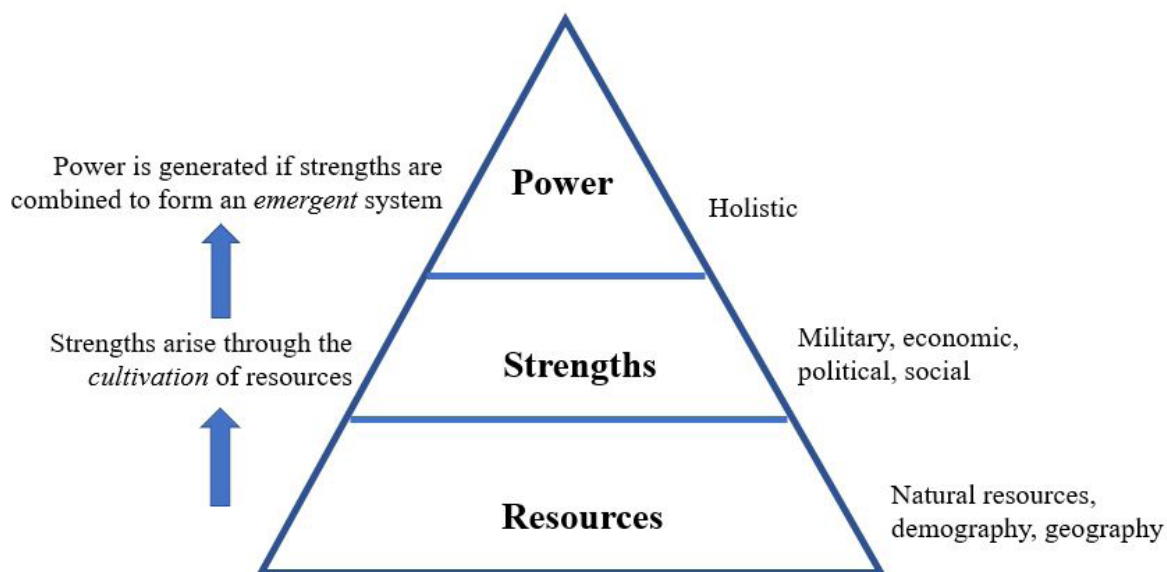
<sup>12</sup> NSS 1993 (p. 15) does specify the need for US armed forces to be prepared to respond rapidly, to deter, and, if necessary, to fight and win unilaterally or as part of a coalition” – but the ability of prompt availability appears to be perceived as more or less taken care of.

between areas of strength that feed each other is elaborated in detail in the NSS documents. This is endorsed by part of academic literature on power (Carr, 1946; Waltz, 1979), but ignored by those striving to quantify strengths as power.

The factors that turn strengths into power as identified in the practice of the US as the leader of the unipolar world correspond to the implications of the holistic definition of power. They do not correspond to attempts to measure power dissected into passive components, whether these are static resources, partial mechanisms, or elusive output. This makes power an emergent system. To evaluate power, a holistic approach is required.<sup>13</sup>

As US experience shows through the NSS documents, the relevant aspects of power create one system that needs to remain intact, otherwise the power that puts the US at the top of the international hierarchy may unravel. The dynamics of how strengths are turned into power as a self-reinforcing system, and how and why it can unravel, is a distinct level of analysis. It is on this level that a methodology can be developed for the principled ranking of holistic power positions. The three distinct levels of analysis – that of resources, strengths, and power – are shown in Figure 2.

Figure 2. Resources, Strengths, and Power as Distinct Levels of Analysis



Source: own editing based on own findings

The advantage of ranking geopolitical players by holistic power positions is that it is not arbitrary, as opposed to measures such as GDP, where purchasing power parity and per capita calculations will produce quite irreconcilable assessments of the distribution of power, not to speak of the use of net or gross numbers, or any considerations of efficiency. Another advantage of ranking by holistic power positions is that its set of research questions can be clearly defined. They are derived from the verified general dynamics of holistic power, whose definition is consensually recognized as being

<sup>13</sup> A comparative analysis of factors that turn strengths into emergent power, leading to the rise and stability of hegemony with centrifugal and centripetal forces affecting the stability of the nation state (Pap & Tóth, 2008) may further refine processes of world order and the international system.

‘the ability of A to get B to do something they would not otherwise do’, and A is capable of imposing their intentions on B ‘even in the face of opposition’.

The research questions for establishing a ranking of geopolitical actors by holistic power are presented in Table 2, which also provides suggested evaluations. Since holistic power is understood as a dynamic system, it can only be successfully assessed in its entirety. To assess a player’s power, each research question needs to be answered. For a ranking of a set of players, each question needs to be answered for each player.

Table 2. Research Questions for the Analysis of Holistic Power and their Proposed Evaluation

<b>Question</b>	<b>Evaluation</b>
Whose power is complex?	Any actor whose power is not complex is highly likely to be subdued by one whose is. Complexity means having military, economic, intelligence, technological and moral power simultaneously. A player dubbed an economic powerhouse is not a power if it does not also have military might. Minimum capability is reasonable capability of denying attack that the opponent is capable of justifying, i.e., implementing without its own power unraveling for lack of justification perceived by its own society and allies.
Who is free of strategic dependencies?	Any strategic dependency, whether on imported energy, raw materials (also including water and agricultural produce) or industrial products will unravel the complexity of power, potentially paralyzing it in time of conflict, unless the dependency is limited and widely diffused.
Who has global superiority in each area of strength?	If complexity of power and strategic self-sufficiency both are given, the ability to deny the opponent success is high.
Who dominates the global commons?	More importantly, who dominates cyberspace and outer space? Of the two, the domination of outer space appears more important. While cyberspace is artificial, and so, a realm parallel to the existing one is conceivable, domination of outer space may entail the ability to deny access to rivals. It can ensure instantaneous global military reach, and with the advent of space mining may eliminate several critical terrestrial dependencies for raw materials.
Who has more rapid response globally?	Terrestrial global positioning through military bases may eventually lose its relevance to instant global reach from outer space, and the potential to weaponize civilian or dual-purpose systems through cyberspace.
Who has superiority in all or more regions?	This applies to the ability to block the emergence of rivals in any part of the world.
Who has power multipliers at their disposal?	If multiple players have power multipliers, world order will be seen as consisting of multiple blocs. To establish their relative power positions, the complexity of their power, the geographical reach of the blocs and the internal popular support for (i.e., the legitimacy of) the blocs need to be compared.
Who has strategic justifiability?	If action is attributable to an actor, it needs to be justifiable. Justifiability means being able to make the sacrifice needed to prevail acceptable to domestic and relevant segments of international public opinion. Interpretation of what prevailing means, and what time frame to achieve it is acceptable are essential. Sacrifice may include human lives, the livelihood or wellbeing of the populations concerned.

Source: own editing based on own findings

Today, a geopolitical player who scores positively on all questions has world leading power that is emergent. This is the top end of the scale on which the power positions of actors can be ranked. The power of an actor can fall short of such global and emergent power in many ways. Absolute scales against which a power position can be measured are yet to be designed. Whether any absolute

measures would be useful is doubtful, because the weight of specific kinds of weaknesses will depend on the given situation a geopolitical player is in.

The complexity of emergent power increases with the advancement of technology, as it widens the domain of communication, warfare, use of global commons, abstraction of the economy, and interdependencies. Assessing positions, determining strategies, even taking stock of one's own options of tools for deployment in a particular situation is becoming more complex than can be handled with confidence by the human mind. Artificial intelligence is becoming available for managing this increasing complexity adeptly, in analyzing situations and designing strategies. The enlisting of artificial intelligence will expand the list of criteria for assessing a geopolitical player's power.

As AI enters the foray, international power can be expected to become more unequally distributed, more global, and more efficient than ever before. AI is also likely to alter the role and nature of legitimation. Traditionally, legitimation – relying on moral claims – has been both a strength and a component of holistic power that helps transform strengths into power. When found wanting, it played a significant role in unraveling holistic power. Depending on how AI is used, moral arguments of good and evil might, in extremis, be replaced with purely rational appeals to necessity for material gain.

## CONCLUSIONS

The purpose of the present paper has been to identify those factors of power that need to be considered to assess the international distribution of power. To this end, the most widely accepted definitions and descriptions of power were deconstructed. This showed that if power is the “ability to affect others to obtain the outcomes you want”, even “in the face of opposition”, then its essence cannot be captured as the sum of passive features. Instead, it is complexity, reach, availability, sustainability, and strategic justifiability that make it eligible to exerting influence, pressure, or coercion when and where required in pursuit of strategic goals. To verify if these conclusions are grounded in practice, the content analysis of the 15 national security strategies issued by the United States in the post-Cold War period was presented. This confirmed the analytic criteria derived from the definitions of power and completed the list with the category of the availability of power multipliers for a geopolitical actor to prevail.

On the basis of these findings, the study proposes that three levels of analysis need to be distinguished for examining the international distribution of power. On the bottom level are resources, which include natural resources, demography, and geography. If cultivated, strengths will arise from these resources. Strengths constitute the second level, and can include economic, military, political and social strengths. If these strengths combine to create a virtuous circle in which they feed each other, they generate power. If thus construed, power is an emergent, complex system, which needs to be approached holistically, its analysis focusing on those criteria that convert strengths into power.

The proposed approach may help redirect efforts to better understand the processes of power and may offer an analytical tool for the principled analysis of world order. The quest for obtaining to

way to examine the distribution of power is most likely an infinite one. As the level of complexity of power changes, the methodology will need updating, to stay abreast of any shifts the factors that define power. As the complexity of power increases, the number of factors that drive the emergence of power increases. For this reason, it is likely that the inequalities in the distribution of power will also increase.

## REFERENCES

- Allison, G. (2017). *Destined for War: Can America and China Escape Thucydides's Trap?* Houghton Mifflin Harcourt.
- Baldwin, D. A. (1979). Power Analysis and World Politics: New Trends versus Old Tendencies. *World Politics*, 31, 161–194.
- Beckley, M. (2018). The Power of Nations: Measuring What Matters. *International Security*, 43(2), 7–44.
- Brooks, R. A. (2007). Introduction: The Impact of Culture, Society and Institutions, and International Forces, on Military Effectiveness. In R. A. Brooks (ed.), *Creating Military Power: The Sources of Military Effectiveness*. (pp. 1–26). Stanford, CA: Stanford University Press.
- Carr, E. H. (1946). *The Twenty Years' Crisis 1919–1939. An Introduction to the Study of International Relations*. London: Macmillan.
- Dunne, J. P. (1995). The defense industrial base. In Sandler & Hartley (eds.), *Handbook of Defense Economics. Vol. 1*. (pp. 399–430). Elsevier.
- Faust, A. (2019). A hatalmi legitimáció forrásai a világrendben. *Mediterrán Világ*, 47-48, 135-162.
- Fehér, T. (2017). Geo-economics and geopolitics in Europe from the aspect of a centre-periphery divide. *Modern Geográfia*, 12(4), 15–28.
- Flint, C. (2017). *Introduction to Geopolitics*. 3rd edition. London and New York: Routledge.
- Flint, C., & Taylor, P. (2018). *Political Geography. World Economy, Nation-State and Locality*. 7th edition. London and New York: Routledge.
- Friedman, G. (2020). *The Storm Before the Calm. America's Discord, the Coming Crisis of the 2020s, and the Triumph Beyond*. New York, NY: Doubleday.
- Fukuyama, F. (1989). The End of History? *The National Interest*, 16, 3–18.
- Gallarotti, G. M. (2011). *Soft Power: What it is, Why it's Important, and the Conditions Under Which it Can Be Effectively Used*. Division II Faculty Publications. Paper 57. <http://wescholar.wesleyan.edu/div2facpubs/57>
- Galtung, J. (2007). Peace by peaceful conflict transformation – the TRANSCEND approach. In C. Webel, & J. Galtung (eds.), *Handbook of Peace and Conflict Studies*. (pp. 14–34). London and New York: Routledge.
- Haidt, J. (2008). Morality. *Perspectives on Psychological Science*, 3(1), 65–72.
- Höhn, K. H. (2011). *Geopolitics and the Measurement of National Power*. Doctoral dissertation. Hamburg: University of Hamburg.

- Layne, C. (2018). The US–Chinese power shift and the end of the Pax Americana. *International Affairs*, 94(1) 89–111.
- Lukes, S. (2005). *Power. A Radical View*. 2nd ed. New York, NY.: Palgrave Macmillan.
- Mattern, J. B. (2005). Why ‘Soft Power’ Isn’t So Soft: Representational Force and the Sociolinguistic Construction of Attraction in World Politics. *Millennium – Journal of International Studies*, 33, 583–612.
- McMahan, J. (2005). Just cause for war. *Ethics & International Affairs*, 19(3), 1–21.
- Nossel, S. (2004). Smart Power. *Foreign Affairs*, 83(2), 131–142.
- Nye, J. S. (1990). The changing nature of world power. *Political Science Quarterly*, 105(2), 177–192.
- Nye, J. S. (2008). Public Diplomacy and Soft Power. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 616, 94–109.
- Pap, N., & Tóth, J. (2008). The role of religious and ethnic minorities in disintegration of the state structure of Western Balkans. *Modern Geográfia*, 3(1), 38–46.
- Pasricha, A. (2008). Multinational corporations and human rights. *Modern Geográfia*, 3(3), 1–18.
- Spykman, N. J. (1942 [1970]). *America’s Strategy in World Politics: The United States and the Balance of Power*. Hamden: Archon Books.
- Stillman, P. G. (1974). The Concept of Legitimacy. *Polity*, 7(1), 32–56.
- Summers, H. G. (1981). *On strategy: The Vietnam war in context*. Carlisle Barracks, Pennsylvania: Strategic Studies Institute, US Army War College.
- Vuyk, K. (2010). The Arts as an Instrument? Notes on the Controversy Surrounding the Value of Art. *International Journal of Cultural Policy*, 16(2), 173–183.
- Waltz, K. N. (1979). *Theory of International Politics*. Reading, MA: Addison-Wesley Publishing House.
- Wilson, E. J., III. (2008). Hard Power, Soft Power, Smart Power. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 616, 110–124.

### Online Sources

- [Interim National Security Strategic Guidance. \(2021\). NSC-1v2.pdf \(whitehouse.gov\)](#)
- [National Security Strategy. \(1990\). http://nssarchive.us/wp-content/uploads/2020/04/1990.pdf](http://nssarchive.us/wp-content/uploads/2020/04/1990.pdf)
- [National Security Strategy. \(1991\). http://nssarchive.us/wp-content/uploads/2020/04/1991.pdf](http://nssarchive.us/wp-content/uploads/2020/04/1991.pdf)
- [National Security Strategy. \(1993\). http://nssarchive.us/wp-content/uploads/2020/04/1993.pdf](http://nssarchive.us/wp-content/uploads/2020/04/1993.pdf)
- [National Security Strategy. \(1994\). http://nssarchive.us/wp-content/uploads/2020/04/1994.pdf](http://nssarchive.us/wp-content/uploads/2020/04/1994.pdf)
- [National Security Strategy. \(1995\). http://nssarchive.us/wp-content/uploads/2020/04/1995.pdf](http://nssarchive.us/wp-content/uploads/2020/04/1995.pdf)
- [National Security Strategy. \(1996\). http://nssarchive.us/wp-content/uploads/2020/04/1996.pdf](http://nssarchive.us/wp-content/uploads/2020/04/1996.pdf)
- [National Security Strategy. \(1997\). http://nssarchive.us/wp-content/uploads/2020/04/1997.pdf](http://nssarchive.us/wp-content/uploads/2020/04/1997.pdf)
- [National Security Strategy. \(1998\). http://nssarchive.us/wp-content/uploads/2020/04/1998.pdf](http://nssarchive.us/wp-content/uploads/2020/04/1998.pdf)
- [National Security Strategy. \(2000\). http://nssarchive.us/wp-content/uploads/2020/04/2000.pdf](http://nssarchive.us/wp-content/uploads/2020/04/2000.pdf)
- [National Security Strategy. \(2001\). http://nssarchive.us/wp-content/uploads/2020/04/2001.pdf](http://nssarchive.us/wp-content/uploads/2020/04/2001.pdf)
- [National Security Strategy. \(2002\). https://nssarchive.us/wp-content/uploads/2020/04/2002.pdf](https://nssarchive.us/wp-content/uploads/2020/04/2002.pdf)
- [National Security Strategy. \(2006\). http://nssarchive.us/wp-content/uploads/2020/04/2006.pdf](http://nssarchive.us/wp-content/uploads/2020/04/2006.pdf)

National Security Strategy. (2010). <http://nssarchive.us/wp-content/uploads/2020/04/2010.pdf>

National Security Strategy. (2015). <http://nssarchive.us/wp-content/uploads/2020/04/2015.pdf>

National Security Strategy. (2017). <http://nssarchive.us/wp-content/uploads/2020/04/2017.pdf>

*Ez a mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd! 4.0 nemzetközi licence-feltételeinek megfelelően felhasználható. (CC BY-NC-ND 4.0)*

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

*This open access article may be used under the international license terms of Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)*

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>





Tánczos-Szabó, László<sup>1</sup>

## Bács-Kiskun megye térszerkezete és a telekárak (Területi különbségek a társadalom értékítéletében)<sup>2</sup>

Spatial structure of Bács-Kiskun County and land prices  
(Territorial differences in the value judgment of society)<sup>3</sup>

### ABSZTRAKT

A korábbi telekár-vizsgálatokat kibővítve Bács-Kiskun megye példáján részletesen mutatja be a téma területi vonatkozásait e dolgozat, mely ezáltal a térszerkezet-kutatás módszertanát is gazdagíthatja. Az alkalmazott korrelációs számítások alátámasztották azt a feltételezést, hogy tulajdonviszonyok megváltozása után alig több mint egy évtizeddel olyan jelentős differenciálódás jött létre a telekárakban, amelyeken keresztül tükröződnek a megye térszerkezetének legfőbb sajátosságai is. Bács-Kiskun megye telekártérképének település szintű bemutatása kirajolja a fontosabb térszerkezeti sajátosságokat, a centrum-periféria jellegzetességeket. A magas telekárak az innovációgazdag, sűrűbb textúrájú területeken alakulnak ki, majd azoktól távolodva csökkennek. Időbeli változásuk is összhangban van a térszerkezetben zajló kölcsönhatások rendszerével.

*Kulcsszavak: telekárak, társadalmi értékítélet, térszerkezet, Bács-Kiskun megye*

### ABSTRACT

Expanding the investigations related to land price analysis, this study demonstrates the territorial aspects of the issue through the example of Bács-Kiskun county enriching the methodology of spatial structure researches. The applied correlation analysis confirmed our assumption that scarcely more than a decade after the change of ownership relations, great differences can be detected among land prices, which reflect the main features of the county's spatial structure. The land price map of Bács-Kiskun County demonstrates the main features of the spatial structure and the characteristics of the centre-periphery relationships at municipal level. High land prices are typical in the areas which are rich in innovations and can be characterized with denser texture. Getting farther from them, the land prices become lower. Their temporal changes are also consistent with the interactions taking place in the spatial structure.

*Keywords: land prices, social judgement, spatial structure, Bács-Kiskun County*

<sup>1</sup> Nyugalmazott főiskolai docens, PhD, [taszala@gmail.com](mailto:taszala@gmail.com)

<sup>2</sup> A tanulmány a Modern Geográfia E-book rovatának része, alapjául a szerző 2013-ban megvédett PhD-értekezése szolgál.

<sup>3</sup> The study is part of the E-book section of Modern Geográfia, based on the author's PhD dissertation defended in 2013.



## 1. BEVEZETÉS

A társadalmi-gazdasági tér, vagyis a teljes környezet, a természet és a társadalom változó intenzitású kölcsönhatásaként alakult ki (Tóth, 1998). Ebben a térben mára számos lokális és globális környezeti probléma jelentkezik, melyek a természet és a társadalom oldaláról egyaránt vizsgálhatók.

A teljes környezetnek többféle rendszerszemléletű felosztásával találkozhatunk, melyek megegyeznek abban, hogy két nagy alrendszert különítenek el. A fizikai környezetnek is nevezett érintetlen, illetve átalakított természetet, másrészt az ezzel kölcsönhatásban álló társadalmi-gazdasági környezetet. Utóbbi magában foglalja a társadalom által létrehozott épített vagy művi, a gazdálkodás területét jelentő gazdasági, továbbá a társadalom tudati szférájában kialakuló mentális környezetet is (Enyedi, 1996). A társadalom térbeli sajátosságainak jellemzése tehát nem nélkülözheti a társadalmi aktivitás „motivációinak” vizsgálatát. A kutatások ilyen irányú erősödését bizonyítja a hazai földrajztudomány ágazati rendszerében is megjelenő viselkedésföldrajz, mely egyebek mellett a társadalmi értékítélet kimutathatóságát (Cséfalvay, 1990) és az általa is gerjesztett migrációt vizsgálja (Godó, 2002).

A társadalom egyszerre tevékenykedik a teljes környezet alrendszereiben. Környezetátalakító tevékenysége az ipari forradalom hatására korábban nem tapasztalható ütemet vett. A városnövekedés felgyorsulása látványos változásokat hozott az épített környezet megváltozásában, és jelentősen megváltoztatta az összezsúfolódó népességtömeg életmódját is. Következésképpen a társadalomtudományi kutatások számára a legkedvezőbb terepet a városi terek jelentették. Az úgynevezett „chicagói iskola”, képviselői arra a következtetésre jutottak, hogy a településszerkezet, és az azzal szoros kapcsolatot mutató társadalmi rétegződés a telekárak alakulására vezethető vissza.

Hazánkban a tervgazdálkodás időszakában, a piaci viszonyok gazdasági kényszerítő ereje híján a telekárak kérdése nem merült fel súlyának megfelelően a településfejlődés tényezőjeként. Természetes tehát, hogy a települések kutatása során született megannyi publikáció között nem találhatók ilyen jellegűek. Az ezredforduló időszakában azonban a tulajdonviszonyok megváltozásának hatásaira reagálva már egyre több tanulmány érinti a településfejlődés és a telekárak összefüggésének kérdését (Schifferné, 2000; Bartke, 2002; Lengyel & Mozsár, 2002; Tánczos-Szabó, 2003 stb.).

Újabban megfogalmazott definíció szerint a település társadalmi, gazdasági, infrastrukturális és természeti szférák kölcsönhatásain alapuló dinamikus, harmonikus működő rendszer. Ezen együttműködő rendszer bármelyik hatótényezőjének változása kihat a többi alkotóelemre is, egyúttal befolyással van a fenntartható településfejlődésre. A természet és a társadalom kölcsönhatásaként létrejött teljes környezet pedig nem más, mint a települések és a közöttük lévő tér együttese. A települések tehát a teljes környezet sűrűsödési pontjaiként foghatók föl, következképpen a térszerkezet legintenzívebben átalakított elemeinek számítanak (Trócsányi & Tóth, 2002).

A településhálózat jelenlegi fejlődésében kulcsszerepe van a térbeli innovációknak és az ezek által kiváltott földrajzi diffúzióknak. Eszerint a többnyire nagyvárosokhoz kötődő jelentősebb innovációk egyrészt a települések társadalmi-gazdasági felértékelődését eredményezik, másrészt kisugárzó, ösztönző hatásuk van a környező területek gazdasági fejlődésére. Az innovációk megvalósulását azonban befolyásolják a telekárak is, továbbá mintegy öngerjesztő folyamatként a legéletképesebb innovációk maguk is a telekárak növekedéséhez vezetnek (Cséfalvay, 1994).

Mivel a központoktól távolodva a városokon kívül sem szűnik meg teljesen azok térbeli dominanciája (Haggett, 2001), az előbbieken fölvezetett komplex szemléletmódot igénylő térszerkezet-meghatározás fölveti a telekár probléma továbbgondolási lehetőségét is. Amint a telekárak a nagyvárosokban a településszerkezet, sőt a társadalmi struktúra alakulásában is kulcsszerepet játszanak, térszerkezet-formáló szerepüknek jelen kell lenni a nagyvárosokat övező, egyre sűrűsödő szövetű teljes társadalmi-gazdasági térben, továbbá a periférikusan elhelyezkedő területeken is (Tánczos-Szabó, 2004).

E dolgozat elsősorban arra keresi a választ, hogy miképpen mutatható ki a társadalmi értékítéletet hordozó telekárak térszerkezet-formáló szerepe bő évtizeddel a piaci viszonyok uralkodóvá válása után. Arra azonban, hogy a telekárprobléma és a társadalmi-gazdasági tér minden lehetséges kapcsolódási pontját megvizsgálja, ez a munka már csak terjedelménél fogva sem vállalkozhat.

Az ágazati vonatkozások leszűkítése mellett természetesen a vizsgált terület lehatárolása is fontos kiindulópont. A dolgozat a telekárak területi jellegzetességeit Bács-Kiskun megye térszerkezetébe helyezve szemlélteti. Remélhető, hogy a változások bemutatására rendelkezésre álló rövid időszak is megerősíti a telekárvizsgálatok létjogosultságát a térszerkezet-kutatásokban.

## 2. SZAKIRODALMI ELŐZMÉNYEK

Nem könnyű értelmezni Oscar Wilde mondását, mely szerint „Cinikus az az ember, aki mindennek tudja az árát, de semminek sem tudja az értékét.” Az érték nagyon sokszor használt fogalom a mindennapi életben éppúgy, mint a különböző tudományterületeken. Beszélhetünk róla természeti képződményekkel, tárgyakkal, emberekkel, cselekedetekkel, kapcsolatokkal, eszmékkel stb. összefüggésben. Elmondható, hogy kiemelten fontos szerepe van az emberek gondolkodásában. A velünk élő, cselekedeteinket befolyásoló érték-fogalmat azonban nem könnyű értelmezni.

Az érték alapvetően filozófiai kategória. A szociálpszichológusok szerint az érték nem a dolgokban rejlő belső tulajdonság, hanem olyan „eszmei objektíváció”, mely a bennük felismert, nekik tulajdonított minőséget fejezi ki (Váriné, 1997). Marketing szemlélet oldaláról vizsgálva az érték fogalma szorosan összefügg a szükségletével. A fogyasztói érték a vásárló szubjektív véleménye arról, hogy egy termék vagy szolgáltatás milyen mértékben felel meg a várakozásainak (Chikán & Demeter, 2003).

A közgazdaságtanban értékelméletek sora született meg, az érték általános érvényű definícióját azonban nem sikerült megalkotni. A dolgok időben, térben és személyes megítélés szerint is változó értékén egyre inkább azok piaci értékét értették, amit viszont az áruk segítségével tudnak kifejezni (Komáromi, 2004).

Természetesen másként közelíti meg a jog, az etika, az esztétika stb. az értékítélet fogalmát, normáit (Nowak, 1981), annak ellenére, hogy a jelző nélkül használt „értékítélet” kifejezést szokás abszolút értékítéletnek is nevezni. Az érték megítélése – bármilyen aspektusból is értelmezzük – az egyének szempontjából szubjektív véleménynyilvánítást jelent. Bizonyos dolgok értéke viszont egyes

társadalmi csoportok számára azonos megítélés alá esik. Ez a társadalmi értékítélet pedig jelentősen befolyásolja e közösségben szocializálódott emberek döntéseit is (Kuhn, 1977).

A környezetpszichológiai kutatások is bizonyítják, hogy a tér jellegzetes tulajdonságú részei bizonyos társadalmi csoportok viselkedését orientálják a területtel kapcsolatban kialakuló értékítéletük szerint (Barker, 1968; Cséfalvay, 1990; Godó, 2002). A társadalomföldrajz (szociálgeográfia) pedig a társadalom és az általa képviselt tevékenységek szemszögéből vizsgálja a teret. A társadalom és a természeti környezet kölcsönhatása mellett létrejön a társadalom bizonyos csoportjai és egyedei között is egy olyan bonyolult, értékorientált viszonylatrendszer, mely a termelés folyamatával függ össze, de a tulajdonlást is alapvetően befolyásolja (Tóth, 1998). Kutatásaik során a geográfusok e bonyolult rendszerként működő földrajzi környezet jellegzetességeit, folyamatait próbálják bemutatni. Maga a „földrajzi gondolat története” is lényegében a tudós nemzedékek földrajzi környezettel kapcsolatos értékítéletének változását, fejlődését követi (Teleki, 1996).

A földrajzi környezet átalakulásának ipari szakaszában a gyors ipari fejlődés által érintett országokban a városok robbanásszerű növekedése volt tapasztalható. A nagyvárosok kialakulásával az épített környezet megváltozása mellett forradalmian új változást jelentettek a társadalom számára az ebből adódó életmódbeli változások is. Szükségszerűen váltak tehát a társadalomtudományi kutatások célpontjává a nagyvárosok a XX. század elején a gyorsan iparosodó országokban. A városi terekkel foglalkozó városföldrajz a geográfia leggyorsabban fejlődő ága lett. A vizsgálatokban szerepet kaptak a területi kutatásokban eddig alkalmazott településföldrajzi, és a társadalmi jelenségeket feltáró szociológiai módszerek egyaránt (Berényi, 1992). Új tudományos irányzatok is születtek, köztük a nagyvárosok szerkezete és társadalmi jelenségei közötti összefüggéseket kutató városökológia. Első képviselői, az úgynevezett Chicagói iskolához tartoztak, ami azt is jelzi, hogy a hosszú történelmi fejlődéssel nem rendelkező, a „semmiből” kinövő amerikai nagyvárosok jelentették a legkedvezőbb terepet a településszerkezet és a társadalmi jellegzetességek közötti kapcsolat tanulmányozásához.

Azt állították, hogy a nagyvárosokban a különböző területek értékének mérésére jó lehetőséget nyújt a telekárak vizsgálata. Kutatásaik során arra a következtetésre jutottak, hogy mind a nagyvárosok területhasznosítási zónái, mind az azok által meghatározott társadalmi rétegződés elsősorban a telekáraktól függ. Városszerkezeti modellek sorát alkották meg, melyek közül a legismertebb a koncentrikus modell (Burges, 1925), a már bonyolultabb városszerkezetet szemléltető szektorális modell (Hoyt, 1939), valamint a „túlnövekedett” városokra jellemző többmagvú modell (Harris & Ullman, 1945). A kereslet-kínálat által alakított telekárak és a költség-haszon vizsgálat összevetéséből született az Alonso-modell (Alonso, 1964), mely a vállalkozások optimális telephelyét is kijelöli a városi térben.

A sokrétű funkcióknak térbeli kereteket adó nagyvárosok ma már nehezen illeszthetők ezen modellek valamelyikébe. A különböző történelmi fejlődés hatására sok esetben nagyon eltérő szerkezeti formák jellemezhetik őket. Későbbi kutatásuk középpontjába lakosságuk társadalmi különbségeinek pontos területi megragadása került, melynek célja úgynevezett társadalmi terek kimutatása a városokban (Cséfalvay, 1994). Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a telekár kérdése eltűnt a külföldi publikációkból. A telekár azonban elsősorban nem a térszerkezet kutatásban jelenik meg, hanem az ingatlanpiac, elsősorban a lakáspiac egyik elemeként, marketing célokat szolgáló pénzügyi, költ-

ség-hatékonysági jellegű elemzésekben, közgazdasági hatásvizsgálatokban (Titman, 1985; Glaeser et al., 2005; Davis & Heathcote, 2007; Haughwout et al., 2008).

Hazánkban az I. világháború utáni társadalmi-gazdasági változások következtében az urbanizációs folyamat első szakasza egészen az 1970-es évekig elhúzódva, és nagy területi különbségekkel jellemezhetően ment végbe (Tóth, 1988). A nyugati országokétól eltérő fejlődés a két világháború között született szociálgeográfiai jellegű kutatások tartalmában is megmutatkozott (Mendöl, 1928, 1936; Erdei, 1937, 1940 stb.) A II. világháború után pedig a szemléletében és tartalmában egyaránt politikai befolyás alatt álló gazdaságföldrajzi kutatásokban egyértelműen az ágazati szemlélet uralkodott. A regionális vizsgálatok között jellemzőek a közigazgatási egységekhez kötődő leíró jellegű munkák (pl. Krajkó, 1974), valamint a települések monografikus bemutatása (Becsei, 1965; Lettrich, 1968; Erdősi & Lehmann 1974; Tóth, 1976, 1977 stb.).

Bár az 1970-es években a problémaorientált vizsgálatok is egyre nagyobb teret követelnek maguknak (pl. Tóth & Tánczos-Szabó, 1976.), jelezve a regionális tudományokkal szemben támasztható új típusú igényt, a szociálgeográfiai vizsgálatok az egész szocialista világhoz hasonlóan nálunk is késéssel kezdődtek meg. A nyugat-európai városszerkezeti elemzésekkel összevethető eredményeket az 1980-as évekig igazán csak a lengyel földrajz tudott felmutatni. A 80-as évek gyors világgazdasági változásait követik a politikai szemlélet változásai is. Az osztálytársadalmi érdekek mellett lokális érdekek is létjogosultságot kapnak, így a gazdaságföldrajzban is teret hódít a gazdaság és a társadalom csoportspecifikus értékelése. Az 1990-ben lezajló politikai változás idejére már közvonalazódott a változó társadalmi igénynek megfelelő, a lokális érdekeket, a terület- és településfejlesztést a korábbinál jobban szolgáló kutatási irány. Ekkor már figyelembe lehetett venni a társadalom struktúrájának realitását, amely kiindulópontja a szociálgeográfiai gondolkodásnak. A politikai nyitás időpontjában azonban még hézagossá mondható az új szemléletű geográfia kutatási módszertanának ismerete, amit a nyugati országokban már évtizedek óta eredményesen alkalmaztak (Berényi, 1992).

A szocialista gazdaságirányítás időszakára jellemző tulajdonviszonyok között nem jöhettek létre olyan telekárak, melyek befolyásolhatták volna a településfejlődést. Ebből adódóan a települések kutatását dokumentáló szakirodalom is híján van a telekár-problematikát tárgyaló publikációknak. Bő évtizeddel a politikai rendszer megváltozása, a piaci viszonyok uralkodóvá válása után azonban már egyre több tanulmány érinti a településfejlődés és a telekárak összefüggésének kérdését (Schiffné, 2000; Bartke, 2002; Lengyel & Mozsár, 2002 stb.). A lehetőségeket nagyban meghatározó adathiány, illetve a könnyebben hozzáférhető adatok köre (pl. Ingatlan adattár, 2002) azonban a kutatók érdeklődését inkább az ingatlanforgalom, azon belül is a lakásárak vizsgálatának irányába terelte. Ezek a földrajzi jellegű vizsgálatok elsősorban a lakásviszonyok, a lakáspiac területi jellegzetességeit elemzik (Lengyel, 1995; Kiss, 2002; Tóth & Keserű, 2001; Tóth, 2004). Az adatbázisokban található területi részletességű lakásárak megbízhatósága azonban meg is kérdőjelezhető, ha egy-egy városrészben gazdát cserélt, nagyon eltérő értékű használt lakások is megjelennek benne.

A lakóingatlan-piacon a telekárak és a lakásárak között szoros összefüggés van, ám nem a használt lakáspiaci árszínvonalra nézve. A domináns a telekárak tekintetében egyértelműen csak az újlakás-piac lehet (Tilk, 2006). Következésképpen a telkek ára határozhatja meg legjobban egy térség ingatlanpiacának árszintjét.

A telekárak létrejöttében jelentős szerepe van a társadalom tudati szférájában jelenlevő mentális környezetnek (Enyedi, 1996), ahol az egyének a környezettel kapcsolatos döntései gyökereznek. A mentális környezet állapotát számos tényező befolyásolja (érdek, iskolázottság, társadalmi helyzet, kulturális értékrend, ízlés stb.) Függ attól a kultúrkörtről, amelyben a térformáló erővé váló egyén (Wilhelm, 2006) kialakítja ítéletét a környezetről. A tájértékelésnél például a szakértők a tájkép látványértékének pénzben történő kifejezésére az utazási költségszámítás és az ökoszisztéma-értékbecslés mellett a telekárváltozások vizsgálatát ajánlják (Costanza et al., 1997). A ma jellemző társadalmi-gazdasági viszonyok között ugyanis a kereslet-kínálat szabályszerűségein túl a telekárakat jelentős társadalmi értékítélet is befolyásolja.

A piaci viszonyok uralkodóvá válása után mintegy másfél évtizeddel találkozhatunk először a hazai szakirodalomban a telekárak vizsgálatának olyan kísérletével (Tánczos-Szabó, 2003), ami a településnél nagyobb területi egységre vonatkozik. A jelen dolgozat előzményeként pedig olyan további publikációk is születtek (Tánczos-Szabó, 2005, 2006; Tánczos-Szabó & Ulcz, 2005; Brindza & Tánczos-Szabó, 2009), melyek a telekárak térszerkezeti vizsgálatoknál történő hasznosíthatóságát hangsúlyozzák. A hazai térszerkezeti kutatások legismertebb képviselőinek térszerkezet-fölfogása (Tóth, 1982; Rechnitzer, 1993; Nemes-Nagy, 1997; Süli-Zakar, 2003 stb.) közül Tóth professzor tér-elmélete alapján magyarázhatók legmeggyőzőbben a telekárak területi változásai. A természeti, társadalmi, gazdasági és infrastruktúrális szférák kölcsönhatásával jellemezhető egységes térben a tér-textúra legsűrűbb gócai a központokban és azok körül alakulnak ki. Az ezekből kiinduló innovációk gyengülésével viszont egyre ritkábbá válik a tér „szövege”. Ahogy a korábbi vizsgálatok is bizonyították, a magasabb telekárak is az innováció-gazdag, sűrű textúrájú területeken alakulnak ki, majd innen távolodva csökkennek. Időbeli változásuk is vélhetően összhangban van a térszerkezetben zajló kölcsönhatások rendszerével.

### 3. CÉLKITŰZÉSEK

A dolgozat a települések bel- és külterületi telekárait úgy kívánja vizsgálni, hogy ennek segítségével összefüggést keres a megye térszerkezetében betöltött szerepükkel. Elsősorban arra keresi a választ, hogy milyen kapcsolat mutatható ki a társadalmi értékítéletet hordozó telekárak és a térszerkezet között bő egy-másfél évtizeddel a piaci viszonyok uralkodóvá válása után.

A munka nemcsak a megye térszerkezetét felépítő települések telekárait veti össze, hanem elemzi e terület első számú innovációs központjának térformáló szerepét, továbbá a város településstruktúrája és telekárainak kapcsolatát is. Ez magyarázza, hogy terjedelmében is kiemelkedő hangsúlyt kap a kecskeméti telekárak térszerkezetet formáló társadalmi-gazdasági hatásainak bemutatása.

A kutatási probléma ilyen tömör megfogalmazása azonban számos részproblémát takar, melyek vizsgálatát a dolgozat az alábbi kérdések mentén kívánja bemutatni.

- Mintegy bő évtized elegendő volt-e arra, hogy a piaci viszonyok uralkodóvá válása jelentősen differenciálja a telekárakat egy olyan térség térszerkezetében, amelyik ráadásul nem is tartozik hazánk fejlett területeihez?

- Hogyan változtak a vizsgált időszakban a telekárak a megyében és annak településein?
- Milyen társadalmi-gazdasági tényezőkkel magyarázhatók a telekárak térbeli különbségei?
- Kimutatható-e a telekárakon keresztül a térszerkezet differenciálódása – a nagyvárosokhoz hasonlóan – az innovációs központoktól távolodva? Hogyan mutatkozik meg a térségben a telekárakon keresztül a centrum-periféria kapcsolat?
- Föllelhető-e kapcsolat a térség városainak telekárjai és funkcionális fejlettségük között?
- Milyen különbségek mutatkoznak a megye eltérő arculatú és különböző fejlettségű kistérségeinek telekáraiban?
- A hagyományosan mezőgazdasági térségben a külterületi telekárakat a termőföld minősége vagy a települések térszerkezeti pozíciója határozza meg inkább?
- Összhangban van-e a telekárak és az ezek által erősen meghatározott lakó- és más ingatlanok forgalmi értékének alakulása a térségben?
- Milyen kapcsolat mutatható ki a telekárak és a településszerkezet között a térség legdinamikusabban fejlődő innovációs központja, a százezres népességszámot meghaladó Kecskemét esetében?
- Milyen tényezők magyarázzák a kecskeméti településrészek eltérő telekárjait?
- Hogyan befolyásolhatják a telekárak a térség további településfejlődését?

Már csak terjedelménél fogva sem vállalkozhat azonban egy ilyen dolgozat arra, hogy a teljes környezet és a telekárprobléma minden lehetséges kapcsolódási pontját vizsgálja. Az eddigi munka során is fölvetődött azonban számos további olyan kérdés, mely a telekárakkal kapcsolatos vizsgálatok folytatására ösztönzőleg hathat.

## 4. KUTATÁSI MÓDSZEREK

A kutatás jellegét tekintve ez a munka olyan alkalmazott kutatásnak minősíthető, melyben alapvetően az innovatív jelleg érvényesül, s szándékunk szerint a térszerkezet kutatás módszertanát is gazdagíthatja. Az itt bemutatott vizsgálattal megegyező aspektusú kutatások publikálásával nem találkozunk a szakirodalomban, így azok eredményeire támaszkodó reproduktív jellegű kutatás nem is jöhetett szóba.

### 4.1. A dolgozat készítésének körülményei, adatbázis, számítások

A kutatás kiindulási alapjául a Bács-Kiskun Megyei Illetékhivaltól kapott 2000. évi megyei telekáradatak szolgáltak. Ez az adatbázis a települések bel-, illetve külterületének átlagos telekárjait tartalmazza úgy, hogy a külterületek eltérő területhasznosítású részeire (szántó, rét, legelő stb.) is információkkal szolgál. A nagyobb városok belterületei esetében elkülönítve megtalálhatók meg a belváros és a rajta kívül elhelyezkedő belterületi zóna telkeinek átlagértékei is. Az adatbázis a Kecskemét funkcionális településszerkezetét meghatározó nagyobb városrészekre is tartalmaz adatokat, így vált lehetségessé a részletes vizsgálat kiterjesztése a megyeszékhely településkörnyezetére is. Ezen adatok 2007. évre történő „felfrissítése” lehetővé tette a telekárak időbeli változásának vizsgálatát is.

Mivel elsősorban a telekárak belső struktúrájára voltunk kíváncsiak, időbeli változásuk vizsgálatánál nem vettük figyelembe az infláció mértékét, nem alkalmaztunk inflációs szorzót.

A vizsgálat alapjául szolgáló fenti adatbázist sikerült kiegészíteni a vizsgált 8 évre vonatkozó ingatlanforgalmi adatokkal, így lehetővé vált a telekáraknak a tényleges ingatlanforgalommal történő térbeli és időbeli összevetése is. Ez a teljes – sok tekintetben rendezetlennek számító – adatbázis megközelítőleg negyedmillió adatsorból állt. Az adatsorok külön tartalmazták az eladott különféle ingatlanok adatait településenként. Ezek alapján megállapítható az ingatlanok száma, eladási éve, helye, típusa (lakás, üdülő, mezőgazdasági, ipari stb.) és értéke is.

Az adatok rendezése, szűrése hatalmas, időigényes munkával járt. A hibásan szereplő településneveket a postai irányítószámok segítségével lehetett korrigálni. A bel- és külterületi ingatlanok elkülönítése a helyrajzi számok alapján vált lehetségessé, melyek pontosítása a földhivatalok térképeinek segítségével történt. Az ilyen típusú adategyeztetések lehetővé tették a településrészek szerinti szelektálást is, ami a kecskeméti vizsgálatok kiterjesztésében is segített. Természetesen akadtak így is szép számmal használhatatlan adatok (fontos érték hiánya, irreális érték szereplése, nem azonosítható terület stb.), melyek kiselejtezése, az adatbázisból való kihagyása elkerülhetetlen volt. A temérdek adat feldolgozása, szűrése, „használhatóvá” tétele, majd a szükséges mutatószámok kiszámítása, táblázatok készítése az SPSS statisztikai adatfeldolgozó programmal, illetve az Excel táblázatkezelővel történt. A szűrés után megmaradó, több mint 200 ezer adat megbízható alapot adott a kutatáshoz.

A nagyméretű adatbázisokban való eligazodást lehetővé tevő adatfeldolgozás segítségével végzett statisztikai számítások (Elek, 2005) elsősorban a telekárak és a társadalmi aktivitás bizonyos mutatószámai közötti összefüggések kimutatására, a közöttük feltételezett korreláció kiderítésére irányultak a vizsgált terület településein. Az adatbázis kiegészítése a korrelációs számításokhoz szükséges településszintű adatokkal a KSH 2001-es népszámlálási adatainak, továbbá Bács-Kiskun megye statisztikai évkönyveinek felhasználásával volt lehetséges. A külterületi vizsgálatokhoz azok aranykorona értékeit a Bács-Kiskun Megyei Földhivatal segítségével lehetett az adatbázisba vonni. Az egy adófizetőre jutó szja alap, valamint a vállalkozásokra vonatkozó adatokat a KSH Szegedi Főosztály bocsátotta rendelkezésünkre.

Ebben a dolgozatban a rendelkezésre álló terjedelmes ingatlanforgalmi adatbázist csupán a legfontosabb ingatlantípusok forgalma és a telekárak alakulása közötti kapcsolat bemutatására használtuk. Ennek a kapcsolatnak kimutathatósága még úgy is feltételezhető volt, hogy az ingatlanok esetében a sokkal pontosabb információt adó négyzetméterár helyett csak azok darabszámát és egyenkénti értékét lehetett figyelembe venni.

A területi vizsgálatoknál a megye telekártérképének település szintű bemutatása kirajcolja a fontosabb térszerkezeti sajátosságokat, a centrum-periféria jellegzetességeket is. A kistérségek, továbbá a városok adatainak elemzése szintén a telekárak és a térszerkezet kapcsolatát kívánja bemutatni.

Városokként a dolgozatban csak a megye 2008-ban már városi jogállású településeit vettük figyelembe.

Mivel a telekár-adatbázis Kecskemét nagyobb városrészeinek adatait is tartalmazza, lehetőség nyílt a részletes vizsgálat ilyen irányú kiterjesztésére is. E dolgozat tehát nemcsak a megye térszerkezetét felépítő települések telekárait veti össze, hanem elemzi a terület első számú innovációs központ-

jának térformáló szerepét, továbbá a város településstruktúrája és telekárainak kapcsolatát is. Ez magyarázza, hogy terjedelmében is kiemelkedő hangsúlyt kap a kecskeméti telekárak térszerkezetet formáló társadalmi-gazdasági hatásainak bemutatása. A vizsgálati terület itt a település belterülete. A megyeszékhely belterületén a telekárak főbb jellegzetességeinek bemutatására a funkcionális településszerkezet szerinti struktúra kínált legjobb lehetőséget. Így került felhasználásra a KSH Bács-Kiskun megyei Igazgatósága által közzétett népszámlálási anyag (Kovács, 2003) is.

A város belterületének lehatárolásánál lényeges szempont, hogy 2001-ben Kecskemét lakosságának 79%-a központi belterületen élt. A város azonban rendelkezik egyéb belterülettel is, amely a központi belterülettel össze nem függő, attól kisebb-nagyobb távolságra elterülő, de a helyi önkormányzat által belterületnek minősített városrészekből áll. Ezek fejlesztése a belterületre érvényes szabályok szerint történik. Kecskemét közigazgatási határán belül tehát további 9 önálló, saját névvel ellátott egyéb belterületi lakotthely különíthető el. Ezeket a városrészeket egységesen lakóövezetnek tekinthetjük. Ezek közül azonban csupán a három legnagyobb népességszámúra (Hetényegyházára, Katonatelepre, Kadafalvára) terjed ki a vizsgálat. Ezek külön érdekessége sajátos szerkezeti tagozódásuk. Megfigyelhető bennük a centrum, a régi és az új lakórész, az üzemi környék stb. is. A részletes vizsgálatból kimaradt többi belterületi lakotthely (Méntelek, Matkó, Borbás, Kisfái, Szarkás, Törekvés–Kossuth lakótelep) népességszáma elenyésző a város egészéhez viszonyítva, ráadásul a központi belterülettől mért távolságuk is nagyobb az előzőekénél.

A korrelációs számításokat településszintű mutatók bevonásával végeztük el. Ezek egyik része a telekárakra vonatkozik, a másik pedig a térszerkezeti vizsgálatoknál használható olyan információ, mely a társadalom, a gazdaság, az infrastruktúra stb. szintjéről árulkodik. A kapcsolatok erősségének kimutatásánál azokat az értékeket vettük figyelembe, melyeknél a szignifikancia szint 5% alatti, akár pozitív, akár negatív előjelű korrelációról is legyen szó.

A korrelációs számításokban összehasonlított és a dolgozatban felhasznált fontosabb adatok (zárójelben a táblázatokban használt rövidítések):

1. A települések belterületének átlagos telekárjai (Ft/m<sup>2</sup>) 2000-ben (Bátl 1).
2. A települések belterületének átlagos telekárjai (Ft/m<sup>2</sup>) 2007-ben (Bátl 2).
3. A belterületi telekárak növekedése 2000-2007-ig (atlnov).
4. A települések külterületének átlagos telekárjai (Ft/m<sup>2</sup>) 2000-ben (K\_átl\_1).
5. A települések külterületének átlagos telekárjai (Ft/m<sup>2</sup>) 2007-ben (K\_átl\_3).
6. A külterületi telekárak növekedése 2000-2007-ig (N-üt\_1-3).
7. A települések népességszáma 2001-ben (nép\_szám).
8. A települések belterületének népességszáma 2001-ben (belt\_népesség).
9. A települések külterületének népességszáma 2001-ben (kült\_népesség).
10. A települések népsűrűsége 2001-ben (Népsűrűség).
11. A települések külterületi népességének százalékos aránya 2001-ben (kült\_nép%).
12. A települések külterületének népsűrűsége 2001-ben (kült\_néps).
13. A települések népességszám-növekedése 1990-2001-ig (növ\_üt\_%).
14. A természetes szaporodás értéke 1990-2001 (term\_szap).
15. Vándorlási különbözet 1990-2001-ig az 1990-es népesség %-ában (vánd\_kül\_%).



16. A legalább érettségivel rendelkező 15 évesnél idősebb népesség térbeli sűrűsödésének indexe 2001-ben (szeg\_isk).
17. 100 felnőtt nőre jutó születésszám 2001-ben (szül/100nő).
18. A nemzetiségek százalékos aránya a lakosságból 2001-ben (nemz%).
19. A házasságban élők térbeli sűrűsödésének indexe 2001-ben (szeg-haz).
20. Öregedési index: 100 gyermekkorúra jutó öregkorúak száma (öreg/100gy).
21. A foglalkoztatottság térbeli sűrűsödésének indexe 2001-ben (szeg\_munka).
22. A szellemi foglalkozásúak térbeli sűrűsödésének indexe 2001-ben (szeg\_fogl).
23. A helyben dolgozó százalékos aránya az aktív keresőkből 2001-ben (helyben d%).
24. 100 családra jutó 15 év alatti gyermekek száma 2001-ben (15 év alatt/100cs).
25. 100 foglalkoztatottra jutó inaktív keresők száma 2001-ben (inakt/100fogl).
26. 100 lakosra jutó szobaszám 2001-ben (szoba/100l).
27. 100 szobára jutó lakosságszám 2001-ben (lako/100sz).
28. A fürdőszobák 100 lakásra jutó száma 2001-ben (furdo/100l).
29. Az 1990 után épült lakások százalékos aránya a lakásállományból 2001-ben (ujlak%).
30. Egy lakásra jutó alapterület 2001-ben (alapter/lak).
31. Az összkomfortos lakások százalékos aránya a lakásállományból 2001-ben (összkomf%).
32. Egy adófizetőre jutó személyi jövedelemadó összege 2001-ben (szja\_1fő).
33. 100 főre jutó személygépkocsik száma 2001-ben (szgk/100fő).
34. A kistérségi központok és a települések közvetlen összekötöttsége napi autóbusz-járatpárokkal (szerdai napon) 2007-ben (autobusz).
35. A nyilvántartott álláskeresők százalékos aránya a munkaképes korú népességből 2008-ban (álláskereső).
36. A településeken 2008 előtt megalakult, legalább 10 főt alkalmazó vállalkozások dolgozói létszáma (Váll\_fogl)
37. A településeken 2008 előtt megalakult, legalább 10 főt alkalmazó vállalkozások 100 lakosra jutó dolgozói létszáma (Váll\_fogl %)
38. A településeken 2008 előtt megalakult, legalább 10 főt foglalkoztató vállalkozások éves bevétele (Bevét\_mó)
39. A településeken 2008 előtt megalakult, legalább 10 főt foglalkoztató vállalkozások éves bevételének 100 lakosra jutó értéke (Bevét/100 lak)
40. A települések külterületének átlagos aranykorona értéke 2007-ben (Átlag aranykorona).
41. Az eladott ingatlanok átlagára 2000-2007-ig (Atlagar).
42. Az eladott ingatlanok darabszáma 2000-2007-ig (Összelszám).
43. A eladások térbeli sűrűsödési indexe 2000-2007-ig (szeg\_elad\_szám)
44. Az eladott belterületi ingatlanok átlagára 2000-2007-ig (Batlagar).
45. Az eladott belterületi ingatlanok darabszáma 2000-2007-ig (Belszam).
46. A belterületi eladások térbeli sűrűsödési indexe 2000-2007-ig (szeg\_belt\_eladszam).
47. Az eladott külterületi ingatlanok darabszáma 2000-2007-ig (Kelszam).
48. Az eladott külterületi ingatlanok átlagára 2000-2007-ig (Katlagar).
49. A külterületi eladások térbeli sűrűsödési indexe 2000-2007-ig (szeg\_kült\_eladszam).
50. Az eladott lakásingatlanok átlagára 2000-2007-ig (lakatlagar).
51. Az eladott lakás ingatlanok darabszáma 2000-2007-ig (lakeladszam).
52. A lakásingatlan-eladások térbeli sűrűsödési indexe 2000-2007-ig (szeg\_lak\_eladszam).

53. Az eladott családi házak darabszáma 2000-2007-ig (csház\_elad\_db).

54. A családi házak eladásainak térbeli sűrűsödési indexe 2000-2007-ig (szeg\_csalház\_eladszam).

A korrelációs számításokban felhasznált adatok településszintű jellegzetességeit térképeken ábrázoltuk. Természetesen ezeknek csak egy része jelenik meg a dolgozatban, ahogy a szereplő mutatószámoknak sem mindegyike szerepel az eredmények bemutatásánál. A szelektálás mellett elsősorban a helyhiány szólt. A dolgozat terjedelme és arányai nem bírtak volna el jóval több, mint félszáz nagy helyigényű ábrát. Úgy gondoltuk, hogy a telekárak és a térszerkezet kapcsolatának igazolására elegendő a legjellegzetesebbek szövegközi beépítése.

A térképek, ábrák elkészítéséhez a map-info program szolgált segítségül. Használatához azonban szükséges volt megfelelő digitális alaptérképek (megyei településszintű, megyei kistérségi, Kecskemét városi) önálló megszerkesztésére is.

A területi jellegzetességeket bemutató térképek elkészítésénél megválasztott kategóriahatárok nem önkényesen megválasztott értékek, hanem az adatsorokból számított átlagok (megyei átlag, városok átlaga stb.), melyek így realisabb összehasonlítást biztosítanak a települések, településrészek között.

A valamilyen jellegzetes tulajdonságú (például az iskolázottság szintre, foglalkozási szerkezetre jellemző stb.) társadalmi csoportok területi jellemzéséhez szükséges mutatókat nem a települések lakosságához viszonyított százalékos arányuk kiszámításával adtuk meg. Az  $S = \frac{A_i \cdot B}{A \cdot B_i}$  képlettel sokkal realisabb összevetést biztosító „sűrűsödési indexeket” képeztünk, ahol:

„A” a megye „A” tulajdonságú társadalmi csoportjának létszáma,

„A<sub>i</sub>” az „i”-edik település „A” tulajdonságú társadalmi csoportjának létszáma,

„B” a megye „B” tulajdonságú társadalmi csoportjának létszáma,

„B<sub>i</sub>” az „i”-edik település „B” tulajdonságú társadalmi csoportjának létszáma.

Azokban az esetekben, ahol nem a népességre vonatkozó tulajdonságot (például a lakáseladások számát), vizsgáltuk hasonló módszerrel, ott értelemszerűen az adott jellemzőkkel rendelkező részhalmazt a teljes ingatlanforgalomhoz viszonyítottuk. Indokolt esetekben, a könnyebb követhetőség kedvéért bizonyos mutatószámok képzését az adott helyen részletezzük.

Tény, hogy a vizsgálat a telekárak időbeli változásának csak szűk évtizednyi bemutatására szorítkozik. Ennek egyik oka, hogy korábbi évekre vonatkozó, ilyen részletes adatok nem állnak rendelkezésre. A lényegesebb azonban az, hogy ha lennének is ilyen adatok, a tíz évvel korábbi állapotban még nem zajlott le a földterületek magántulajdonba adása. Sőt a magánosítás igen lassan, vontatottan végrehajtott lebonyolítása is még csak a piaci viszonyok kialakulásának kezdetét jelentette. Realisabb, a piaci viszonyok által orientált telekárak tehát csak a 90-es évek második felében kezdhettek kialakulni. Úgy véljük, hogy a vizsgált nyolc év is jó lehetőséget ad egyfajta időbeli változás bemutatására, elemzésére.

A megyére vonatkozó térképek feliratozásánál a hosszú településnevek kis területre történő beírása nem volt lehetséges olvashatóan, egyértelműen és esztétikusan (zsúfoltság nélkül). Szerkesztői javaslatra az a megoldás született, hogy csak azok a településnevek szerepeljenek az egyes térképeken, melyekre a dolgozat szövegében utalás található. A települések határán túlnyúló nevek pedig csak néhány betűs jelek utalnak, melyek pontosítása az ábramagyarázatokban megtalálható. Hasonló, de számozott megoldás született a Kecskemét teljes közigazgatási területét bemutató ábrák esetében is.

## 4.2. Fogalmi keretek

Az Országos Településrendezési és Építési Követelmények (OTÉK) alapján jogszabályok rögzítik a különféle ingatlantípusokkal kapcsolatos tartalmi követelményeket (<http://ingatlanwiki.com>). Ez alapján az ingatlanok alábbi főbb formáit kell megkülönböztetni.

Ingatlannak tekinti a jogi szakirodalom azokat a dolgokat, amelyek az egyik helyről a másikra az állag sérelme nélkül nem helyezhetők át. Az ingatlanok kapcsán a Ptk. a földről, telekről és az épületről, beszél.

Önálló ingatlan: a nyilvántartásban önálló, saját helyrajzi számmal rendelkező ingatlan. Két alapvető fajtája a földrészlet és az egyéb önálló ingatlan.

Földrészlet: föld felszínének természetben összefüggő, igazgatási határokkal meg nem szakított területe, melynek minden részén azonosak a tulajdoni vagy kezelői viszonyok. Földrészlet a beépítetlen és a beépített terület is, ha egyezik a föld és a rajta álló épület tulajdonosa.

Egyéb önálló ingatlan: az az ingatlan, ahol az építmény más tulajdonában van, mint a földrészlet, amelyen áll. Az ingatlan jellemzően a termőföld, a telek, az építmény, az épület.

Termőföld: az a földrészlet, amelyet a település külterületén az ingatlan-nyilvántartásban szántó, szőlő, gyümölcsös, kert, rét, legelő (gyep), nádas, erdő, fásított terület művelési ágként vagy halastóként tartanak nyilván.

Telek: egy helyrajzi számon nyilvántartásba vett földterület. A dolgozatban ezt az értelmezést tekintettük irányadónak. Értékét nyilvánvalóan befolyásolhatja használatának típusa (lakás céljára szolgáló telek, építési telek, termőföld, ipari célra szolgáló, idegenforgalmi hasznosítású stb.), amit az általunk alkalmazott átlagos telekár ki is fejez egy-egy érintett térségben.

Építési telek: beépítésre szánt területen fekvő, az építési szabályoknak megfelelően kialakított és gépjárművel közvetlenül elérhető földfelület, illetve termőföld sérelme nélkül megközelíthető telek.

Lakótelek: olyan építési telket, melyre a jog szerint lakás építhető. Ekként kell figyelembe venni az ingatlan-nyilvántartásba a lakással együtt bejegyzett földrészletet és azokat a földrészleteket is, amelyeket a lakáshoz vagy a lakóházhoz tartozó földhasználati jog terhel.

Építmény: minden olyan helyhez kötött műszaki alkotás, amely a terepszint (illetve a víz) vagy az azok alatti talaj, illetve azok feletti légtér megváltoztatásával, beépítésével jön létre. Az építményhez tartoznak annak rendeltetésszerű és biztonságos használatához, működéséhez, működtetéséhez szükséges alapvető műszaki és technológiai berendezések is. Lehet közhasznú, felvonulási, kerti, ipari, lakó, védelmi stb. építmény.

Műtárgy: az olyan építmény, ami nem épület (út, a híd, a torony, bizonyos anyagok tárolására szolgáló műszaki alkotások stb.).

Épület: többnyire emberi tartózkodás céljára szolgáló építmény, amely meghatározott funkciójú teret zár körül.

Lakás: Az ingatlan-nyilvántartásban lakóház vagy lakás megnevezéssel nyilvántartott, vagy ilyenként feltüntetésre váró építmény, valamint az építési engedély szerint lakóház céljára létesülő építmény, ha készütségi foka a szerkezetkész állapotot (elkészült és ráépített tetőszerkezet) eléri, továbbá az ingatlan-nyilvántartásban tanyaként feltüntetett földrészleten lévő lakóház. Komfortfokozat szerint

lehet szükséglakás, komfort nélkül, félkomfortos, komfortos, összkomfortos, duplakomfortos lakás és luxuslakás.

Társasház: olyan épület, amelyben legalább két lakás vagy nem lakás céljára szolgáló helyiség található, és ezeknek külön tulajdonosa van, míg az épület más részei (például a hozzá tartozó földrészlet, berendezések, tárolók stb. a tulajdonostársak közös tulajdonai.

Sorház: alacsony, nagy sűrűségű beépítéseknel leggyakrabban használt épülettípus. Lehet földszintes, két-, ritkábban háromszintes.

Tanya: termőföldként nyilvántartott telken álló lakóingatlan.

Családi ház: általában az átlagos lakásoknál nagyobb alapterületű lakóépület, amelyik nem termőföldként nyilvántartott önálló telken áll.

## 5. EREDMÉNYEK

### 5.1. Bács-Kiskun megye térszerkezetének jellemző vonásai az ezredfordulón

A Duna-Tisza közének kétharmadát elfoglaló Bács-Kiskun Magyarország legnagyobb területű megyéje. Területe az ezredfordulón 8445 km<sup>2</sup>, lakóinak száma több mint 550 ezer. 1950-ben alakult meg Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye középső és déli részéből, valamint Bács-Bodrog megye északi szegélyéből. Északról Pest megyével, keleten Csongrád és Szolnok megyével határos. Délen az országhatárig terjed, nyugati szomszédjai pedig Fejér, Tolna és Baranya megye. Nyugati szegélyén szinte teljes hosszában kíséri a Duna, keleten viszont a Tisza csak rövid szakaszon képez természetes határt. Legnagyobb észak–déli átmérője 125 km, kelet–nyugati irányú kiterjedése 80 km.

A megye jelenlegi területének térszerkezetét XX. században olyan jelentős hatások érték, melyek hátrányosan befolyásolták társadalmi-gazdasági fejlődésének folyamatát. A trianoni békeszerződés következtében végrehajtott országgrész-elcsatolás szétroncsolta a területi munkamegosztás szálait a bácskai területeken. Az 1949–50-es közigazgatási törvény következtében megváltozott a megye területe, székhelye az összevonások után Kecskemét lett. A következő évtizedekben pedig már nem a közigazgatás átszabása, hanem a hátrányos településpolitika fékezte a terület fejlődését. A szocialista iparfejlesztési hullámai nem (a nehézipar fejlesztése), vagy alig (az ipar decentralizálása) érintették a térséget. Az 1990-es rendszerváltás megyei hatásai azonban még ennél is kedvezőtlenebbnek bizonyultak. Nemcsak a mezőgazdaság válsága, hanem az ekkorra kialakult iparstruktúra szétesése is roncította a térszerkezetet. Ettől kezdve a rendkívül differenciált területi fejlődést a tőke elvárásai szabályozták, a jelentősebb tőkebefektetések a nagyobb városokat részesítették előnyben.

Az 1980-as években a jelentős természetes fogyás és a tömeges elvándorlások következtében az országos átlagot is lényegesen meghaladó népességcsökkenés jellemezte a megyét. A 90-es évek jelentős vándorlási nyeresége azonban csaknem teljes mértékben kompenzálni tudta a természetes népmozgalom tovább mélyülő negatív tendenciáját. Az ily módon stagnálónak minősülő népességváltozás eredményeként a 2001-es népszámlálás hazánk 5. legnépesebb megyéjében 554 ezer fős lakosságot regisztrált.

A vázolt folyamatot azonban jelentős belső migráció is jellemzi, mely folyamatosan változtatja a lakosság területi elhelyezkedésében mutatkozó jelentős eltéréseket. Az országos átlag alig 60 százalékát elérő népsűrűség szélső értékei Kalocsán (353 fő/km<sup>2</sup>) és Újsolton (6 fő/km<sup>2</sup>) találhatóak.

A megyei népesség nemek szerinti összetételét az országos mutatóval csaknem azonos érték jellemzi, a városokban mutatkozó nőtöbblet azonban egyértelmű belső területi különbségekre utal. A II. világháborútól megfigyelhető előregedési folyamat a 90-es években is folytatódott. A születési arányszám csökkenése a gyermek-korosztály szűkülését eredményezte. A növekvő átlagos életkor az ezredfordulóra minimálisan meghaladta az országos átlagot. A 90-es évekre tehető jelentős társadalmi változások nagymértékben megváltoztatták a házassággal, családdal kapcsolatos szemléletet. A házassági szándék halasztásának, a házasságkötés nélküli párkapcsolatok térhódításának eredményeként feltűnően megnövekedett a „szinglik” és az elváltak aránya a legalább 15 éves népességen belül. Ez a tendencia különösen a városok esetében feltűnő. Szintén városi sajátosságnak mondható az átlagosnál alacsonyabb termékenységi ráta. Bár ez megyei átlagban meghaladja az országost, meglehetősen ront a helyzeten, hogy a korosztályon belül a házasságban élő nők száma egy évtized alatt 11 százalékkal csökkent.

A lakosság iskolázottsági szintje viszont lényegesen javult a XX. század utolsó évtizedében, de még így is jóval az országos átlag alatt maradt. Nemzetiségi összetételét tekintve a megye homogénebbnek mondható az országos átlagnál, az egyes nemzetiségek lakóhelyének területi képe azonban igen változatos. A múlt század utolsó évtizedének társadalmi-gazdasági változásai átrendezték a magyar társadalom gazdasági aktivitás szerinti összetételét. A 80-as években is észlelhető negatív tendencia felerősödött. A teljes foglalkoztatottság megszűnése jelentős munkanélküliséget eredményezett, a társadalom előregedése pedig az inaktív keresők számát duzzasztotta föl. A stagnáló népességszámú Bács-kiskun megyében ez idő alatt csaknem ötvenezerral csökkent a foglalkoztatottak száma, az inaktív keresők több mint negyvenezres növekedése mellett. A népességhez viszonyított arányuk mindkét esetben kedvezőtlenebb lett az országos átlagnál, ezzel a megye gazdasági aktivitás szerinti összetétele is hátrányosabbnak mondható annál. Az ezredfordulón már minden száz foglalkoztatottat még további 185 személy ellátása is terhelt.

Az 1990-es években a korábban kialakult gazdasági struktúra megváltozott, a térség elveszítette iparának jelentős részét, a nagy hagyományokkal rendelkező mezőgazdaság válságba került, számottevő munkanélküliség jelentkezett.

Ahogy a társadalomban nagy differenciálódás zajlott ebben az időszakban, a települések fejlődésének feltételeit is elsősorban a tőke mozgása határozta meg. Az országba bejövő külföldi befektetések csekély mértékben érintik a térséget, azon belül pedig főként a nagyobb központokat, elsősorban Kecskemétet választják. Településformáló erővé vált a szegénység és a gazdagság egyaránt.

A történelmi fejlődés eredményeként a megyében nagyobb kiterjedésű települések jöttek létre. Átlagmértékük az ezredfordulón valamivel meghaladta a 70 km<sup>2</sup>-t, így a 100 km<sup>2</sup>-re számított településsűrűség kicsivel 1,4 fölött volt, vagyis az országos átlag felét sem érte el. A megye településein átlagosan csaknem másfélszer többen éltek, mint hazai viszonylatban, a falusi lakosság szám középértéke pedig csaknem kétszerese volt az országosnak. A magyar településhálózat mintegy harmadát kitevő 500 lélekszámúnál kisebb település pedig mindössze öt volt a Bács-Kiskunban.

Annak ellenére, hogy a rendszerváltozást követően a városok népesség-koncentráció szerepe összességében csökkent, a várossá nyilvánítások száma a korábbiakhoz képest lényegesen megnőtt. 1985 előtt a megyének mindössze 6 városa volt. Ez a szám a rendszerváltáshoz közeli években két és félszeresére nőtt, az ezredfordulót átlépve pedig háromszorozódott (1. táblázat). Jóllehet a legfiatalabb városok inkább köszönhették új státusukat településpolitikai megfontolásoknak, mintsem funkcionális fejlettségüknek.

1. táblázat: 2008 előtt várossá nyilvánított települések Bács-Kiskun megyében

Table 1. Settlements declared to be cities in Bács-Kiskun county until 2008

1985 előtt	1986–1990	1991–1995	1996–2001	2001–2008
Kecskemét Baja Kiskunfélegyháza Kiskunhalas Kalocsa Kiskőrös	Bácsalmás Jánoshalma, Kiskunmajsa, Kunszentmiklós, Tiszakécske	Kecel, Lajosmizse, Soltvadkert Szabadszállás	Izsák Solt Kerekegyháza	Dunavecse, Tompa Hajós

Forrás: saját szerkesztés.

Source: own edition.

Az ezredfordulón a megyei humán erőforrás 62 százaléka a városokban tömörült. Nagy eltérések mutatkoztak azonban a központi települések népesség-koncentráció szerepében is. A teljes városi népesség csaknem harmada a megyeszékhelyen élt, míg például Izsákon, illetve Szabadszálláson a megyeközpont lakosságának mindössze 5–6 százaléka volt megtalálható.

Hasonlóan a többi alföldi megyéhez itt is magas a külterületi népesség aránya. A tanyarendszer megszüntetésére tett többszöri kísérlet ellenére különösen a homokhátság területén bizonyítja életképességét ez az itteni gazdálkodással összefüggő településtípus és a hozzá kötődő életforma. A megye külterületén a 90-es években mintegy 4%-kal nőtt a külterületi népesség aránya. A tanyák sok helyen új funkciót is kaptak. A szegényebb életfeltételeket biztosító, hagyományos földművelő életformát támogató hajlék mellett megjelentek egy tehetősebb társadalmi réteg „státusszimbólum-tanyái” is. A nagyobb városok közelében található természetközeli környezetben megújuló tanyai lakóövezetek jönnek így létre, a pusztai romantika pedig jelentős tanyai turizmust képes vonzani.

A többi alföldi megyéhez hasonlóan közepes fejlettségűnek számító Bács-Kiskun települései tíz különböző kistérséget alkotnak (1. ábra).

Ezek területe, település- és népességszáma, valamint számított fejlettségi szintje is nagyon eltérő (Csatári, 1998), összhangban a megye centrum–periféria sajátosságaival (2. táblázat). Hazánk összes kistérségének összehasonlítására készített összeállítás (Tipold & Faluvégi, 2007) 13 különböző mutató mellett egy komplex értéket is tartalmaz, ami lehetőséget nyújt a megye kistérségeinek értékelésére. A tanulmány a 2,90 pontérték alatt található 94 hazai kistérségünket hátrányos helyzetűnek tekint, melyek közül 7 Bács-Kiskun megyében található. Közöttük két olyan van (bácsalmási, jánoshalmi), melyek – 45 egyéb hazai területi egység mellett – a leghátrányosabb jelzöt kapták.

1. ábra: Bács-Kiskun megye kistérségei  
 Figure 1. Micro-regions in Bács-Kiskun County



Forrás: saját szerkesztés.  
 Source: own edition.

A kritikusnak mondható 2,90-es értékhatárt éppen hogy sikerült átlépnie két kistérségünknek (kiskunfélegyházi, bajai), három viszont csak kevéssel maradt el attól (kiskunhalasi, kiskőrösi, kalocsai). Ezen öt kistérség fejlettsége tehát nem sokban tér el egymástól. Ahogy a terület és településfejlődésben általában kulcsszerepe van a kommunikáció fejlődésének, Bács-Kiskun megye térszerkezetének alakulásában is meghatározó szerepe van a közlekedési-szállítási feltételeknek. Itt halad át a Duna–Tisza között átszelő, Nyugat–Európát a keleti országokkal összekötő országút. A főváros és Szeged között Lajosmizsét, Kecskemétet és Kiskunfélegyházát is érintve már autópályán lehet közlekedni az ezredforduló utáni évektől. Ebbe a fővonalba köti be a 44. számú főút a délkeleti országrész felől Tiszaúgnál belépő forgalmat Kecskemétnél, amit részben nyugati irányba terel Solton át a Dunaföldvárnál kilépő 52-es főút. Jelentős belső és közvetlen nemzetközi összeköttetést biztosítanak a (Budapest)–Tass–Solt–Kalocsa–Baja–Hercegszántó, valamint a Solt–Kiskőrös–Soltvadkert–Kiskunhalas–Tomba főútvonalak (51-es, 53-as). A déli országrész forgalmának biztosításában játszik fontos szerepet az 51-es (Bátaszék)–Baja–Mélykút–(Szeged) útvonal. A megye közúthálózatának tengelye a két legjelentősebb várost összekötő, északkelet–délnyugat irányú Kecskemét–Soltvadkert–Kecel–Baja főút (54-es). A Budapest és Szeged közötti nagy forgalmú vasútvonal Kecskemétet és Kiskunfélegyházát is érinti. A Budapestről Belgrád irányába haladó nemzetközi vasútvonal Kunszentmiklóson, Kiskőrösön, Soltvadkerten, Kiskunhalason és Kelebián is átvezet.

2. táblázat: A kistérségek legfontosabb adatai (2001, 2007)  
Table 2. The most important data of micro-regions (2001, 2007)

Kistérség	Terület (ha)	Népesség (fő)	Népsűrűség (fő/km <sup>2</sup> )	Települések (db)	Fejlettségi mutató*	Fejlettségi sorrend
Bácsalmási	38 109	18 578	48,7	8	1,87	9.
Bajai	119 056	76 906	64,6	20	2,95	3.
Jánoshalmi	39 914	17 885	44,8	4	1,83	10.
Kalocsai	102 914	57 656	56,0	20	2,63	6.
Kecskeméti	148 308	167 450	112,9	18	3,19	1.
Kiskőrösi	113 033	58 956	52,2	15	2,70	5.
Kiskunfélegyházi	81 073	52 042	64,2	9	2,97	2.
Kiskunhalasi	82 635	47 488	57,5	9	2,88	4.
Kiskunmajsai	39 192	17 261	44,0	6	2,57	7.
Kunszentmiklósi	80 281	32 295	40,2	10	2,52	8.

Forrás: KSH-adatok és a kistérségek fejlettségét jelző komplex mutató Tipold & Faluvégi (2007) alapján saját szerkesztés.

Source: own edition based on KSH data and a complex indicator indicating the development of micro-regions (Tipold & Faluvégi, 2007).

## 5.2. A telekárak alakulása Bács-Kiskun megyében

### 5.2.1. A telekárak alakulását általában befolyásoló tényezők

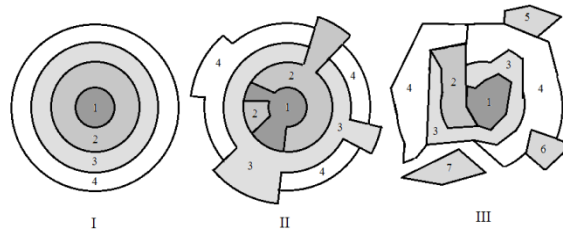
A szakirodalomból ismert, hogy a nyugati nagyvárosokban szélsőségesen nagy különbségek alakulhattak ki a központi üzleti negyed és a peremterületek telekáraiban (Cséfalvai, 1994). A klasszikus koncentrikus modell szerint (Burgess, 1925) a telekár-görbék a központ felől – a terület elérhetőségétől függően – gyorsan, majd a peremek felé haladva csökkenő intenzitással süllyednek. A telekárak alakulását ugyanis a kereslet–kínálat szabja meg, mivel mindkettő korlátozott, a fizetőképes kereslet mértéke attól függ, hogy az illető területen folytatott gazdasági tevékenységből mekkora haszon érhető el, vagyis mekkora a vállalkozás gazdaságossága. A különböző üzleti tevékenységekből azonban rendkívül eltérő haszon származhat, ami maga után vonja a telekárak csökkenésének mértékét is a peremek felé haladva. Ekkor még a városok szerkezete a változó telekárak következtében kialakuló különböző területhasznosítási övezeteknek megfelelően koncentrikussá válik (2. ábra).

A legbelül található központi üzleti negyed tömöríti a nagyvárosi funkciók legtöbbjét (bankok, kereskedelmi központok, szórakozóhelyek, hotelek, magas színvonalú szolgáltatások). Általában magas telekárak jellemzik, valamint magas beépítés, sok munkahely, nagy forgalom. E köré a city köré szerveződik egy emeletes lakóházakkal zártan beépített belső lakóöv, amit a pályaudvaroknak, kórházaknak, bizonyos nagyüzemeknek, raktáraknak, sporttelepeknek, parkoknak helyet adó külső munkahelyöv vesz körül. Kifelé haladva egy második, külső lakóöv következik. Ez lehet széles



kertvárosi gyűrű, vagyis laza beépítésű övezet (pl. villanegyedek), de beletartozhatnak a városszéli lakótelepek is. Kialakulhat még egy külső, nagy területigényű ipari zóna, laza beépítésű területekkel.

2. ábra: A klasszikus városszerkezeti modellek  
Figure 2. The classical models of city structure



Forrás: saját szerkesztés.  
Source: own edition.

I = koncentrikus zónák (Burgess, 1925); II = szektormodell (Hoyt, 1939); III = többmagvú modell (Harris & Ullman, 1945)

1 = központi üzleti negyed, 2 = belső lakóöv, 3 = külső munkahelyöv, 4 = külső lakóöv, 5-7 = helyi központok

A szektorális modell (Hoyt, 1939), mely egy fejlettebb állapotnak felel meg, bonyolultabb városszerkezetet szemléltet. Mivel az olyan területek hasznosítása kedvezőbb, melyek a központból kivezető gyorsforgalmi utak által érintettek, a túlsúfolt, nehezen elérhető belső övekre jellemző funkciók kifelé nyomulnak. Következésképpen a magasabb telekárak már nemcsak a központokban jellemzőek, hanem az onnan kifelé vezető szektorokban is.

A városfejlődés további stádiumában a kiterjedt városterület már nem teszi lehetővé a magasan kvalifikált központ gyors elérését a kivezető utakon sem. A központi városmag szolgáltatásai már nem képesek megfelelően ellátni a távolabb eső városrészeket. Tehermentesítésére a külső lakóövből (általában a forgalmas sugárutak és körutak találkozásánál) új, helyi központok jönnek létre. Ezek telekárjai a megvalósuló innovációk révén a környezetükénél magasabbak. Akár a város több pontján is kialakulhatnak azonos funkciójú területek. Ezt az állapotot szemlélteti a többmagvú városmodell (Harris & Ullman, 1945).

A nagyvárosok természetesen egyre többféle szerepkörrel rendelkeznek. Szerkezetük attól is függ, hogy milyen történelmi, gazdasági körülmények között alakultak ki és fejlődtek tovább napjainkig. Természetes az is, hogy a városok egyes időszakokban spontán növekedtek, így szerkezetükben szabályos és szabálytalan elemeket is találhatunk. Sok város szerkezetét tehát nem lehet egy általános típusba besorolni. Ezek esetében csupán egyes fejlődési periódusokra jellemző szerkezeti formák lehettek föl, melyek esteleges dominanciája testesíti meg a város szerkezeti egységét.

A klasszikus kapitalizmus időszakában tehát a telekárlejtőt még egyértelműen az üzleti tevékenységből elérhető haszon mértéke alakította. Később, az urbanizáció előrehaladott stádiumában megfigyelhető a nagyvárosokat körülvevő rekreációs övezetek kialakulása is. A ma már hazánkban is zajló folyamat során (Dövényi & Kovács, 1999) ezek a kertvárosi zónák válnak ekkor a nagyvárosok legvonzóbb lakóterületévé a társadalom számára. Ezzel tehát fölértékelődnek a természethez közeli térségek, vagyis ekkor már telekár módosító hatásának tekinthetjük a települések természeti környezetének állapotát is.

A városfejlődés következő szakaszában (Enyedi, 1988), a dezurbanizációs fázisban pedig a falusi térségekbe költözés jelensége figyelhető meg, ami a telekárstruktúra átalakulásában is megmutatkozik. A településfejlődéssel egyidejűleg azok belső társadalmi szerkezete is átalakul, új jelenségek jönnek létre. Befolyásolja tehát a telekárakat a társadalmi környezet állapota is, hiszen az aránytalanul változó térben egyre erőteljesebben jelentkező szegregáció, gettósodás (Kőszegfalvi & Loydl, 1999, 2001) egyértelműen telekarmódosító hatású, amiből adódóan bekövetkezhet egyes területek viszonylag gyors fel-, illetve leértékelődése is.

Ma már jogszabályok, rendeletek, pénzügyi szabályozók és azok hatásai is befolyásolhatják a telekárakat (állami lakástámogatási rendszer, jelzáloghitel, devizahitelek), melyek hatással vannak például az újlakásépítésre, azokon keresztül pedig a telekárakra is (Tilk, 2006).

A telekárakat további, esetleg „rejtett” tényezők is alakíthatják. Egy időpontban még értéktelennek ítélt területek is potenciálisan jelentős spekulációs értéket hordozhatnak. Például még csak szűk körben ismert területrendezési tervről, infrastruktúra átalakító programról, óriás beruházásról, stb. szerzett információk terjedésével hirtelen értékváltás állhat be az érintett telkek árában.

Egy évtizeddel a piacgazdaságra való áttérés után már hazánkban is kimutatható volt a társadalmi értékítéletet hordozó telekárak kapcsolata a területi jellegzetességekkel (Tánczos-Szabó, 2004.) Térszerkezet-formáló szerepük pedig nem csupán a nagyvárosi településkörnyezetben volt tetten érhető, hanem már az inhomogén struktúrával rendelkező egységes tér egészében is. Az általunk vizsgált megyében jól láthatóan körvonalazódtak az eltérő telekárakhoz kötődő zónák.

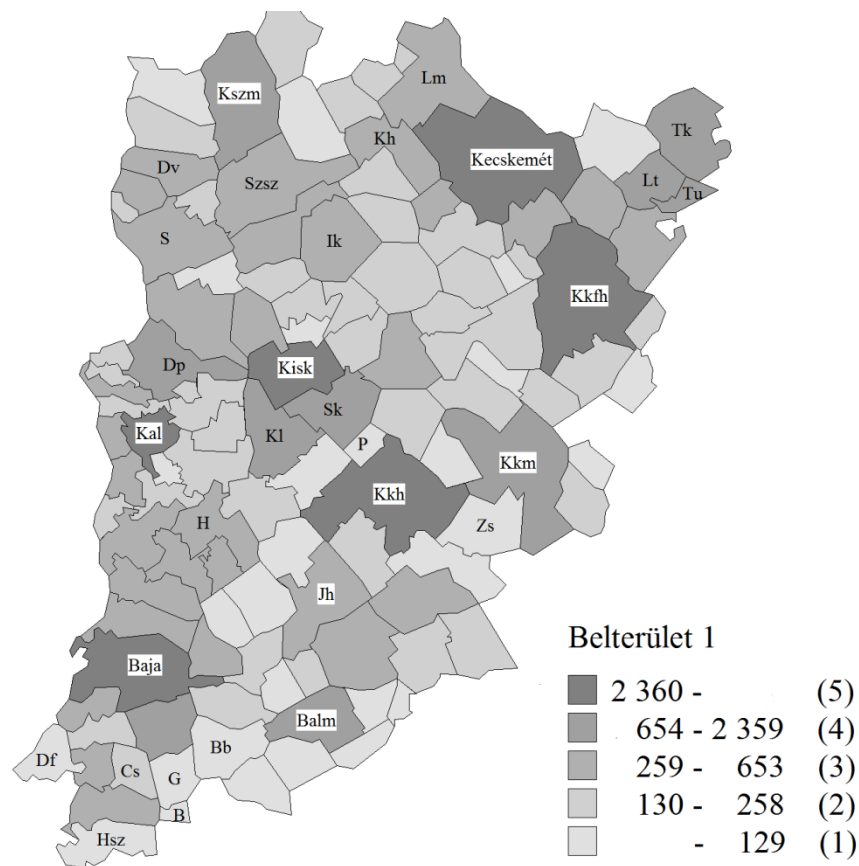
## **5.2.2. Bács-Kiskun megye telekértéképe**

### *5.2.2.1. A megye belterületi telekárjai 2000-ben*

A belterületek telkeinek átlagos ára alapján készült összehasonlítás (3. ábra) szembevetően mutatja annak a hat településnek a kiemelkedő szerepét, melyek legrégebben városok, megfelelő központi szerepkörökkel rendelkezve képesek funkcióikat érvényesíteni. Közülük öt értéke a városok átlagának kétszeresét is meghaladja, csak Kiskőrös marad el némileg mögöttük. Érvényesül az a piaci automatizmus, hogy a jól hasznosuló, központi elhelyezkedésű telkek magasra nőtt járadéka szelektálja a társadalmi-gazdasági funkciókat és csak azokat az innovációkat fogadja be, amelyek meg tudják fizetni a magas árakat. (Bartke, 2000).

Megyei átlag fölötti értékeket is csupán a jó közlekedési feltételekkel rendelkező Soltvadkert és Kecel, az északkeleti térség üdülővárosának számító Tiszakécske, az északnyugati területen központi szerepet betöltő Kunszentmiklós, egykor a Felső-Bácska fővárosának számító Bácsalmás (Erdei, 1937), valamint a gyógyturizmust erőteljesen fejlesztő Kiskunmajsa városok érték el. Utóbbiak már a 80-as évek második felében városi rangot kaptak, központi szerepköreiket negyedszázada gyakorolják. Ezeken a városokon kívül ebbe a kategóriába csupán a kedvező természeti és forgalmi adottságokkal rendelkező Dunapataj nagyközség (Duna, Szelidi-tó, 51-es főút), Lakitelek és Tiszaug községek (Tisza, Tóserdő, 44-es főút) tartoztak.

3. ábra: Átlagos telekárak Bács-Kiskun megye településeinek belterületén 2000-ben (Ft/m<sup>2</sup>)  
 Figure 3. Average land prices in the inner areas of settlements in Bács-Kiskun County in 2000 (Forint/sq. m)



Forrás: saját szerkesztés.

Source: own edition.

(5): A városi átlag fölött, (4): A megyei átlag és a városi átlag között, (3): A községi átlag és a megyei átlag között, (2): A községi átlag fele és a községi átlag között, (1): A községi átlag fele alatt.

Balm = Bácsalmás, Jh = Jánoshalma, Kal = Kalocsa, Kisk = Kiskőrös, Kkfh = Kiskunfélegyháza, Kkh = Kiskunhalas, Kkm = Kiskunmajsa, Kszm = Kunszentmiklós, Bb = Bácsborsód, B = Bácsszentgyörgy, Cs = Csátalja, Df = Dunafalva, Dp = Dunapataj, Dv = Dunavecse, G = Gara, H = Hajós, Hsz = Hercegszántó, Ik = Izsák, Kh = Kerekegyháza, Kl = Kecel, Lm = Lajosmizse, Lt = Lakitelek, P = Pirtó, S = Solt, Sk = Soltvadkert, Szs = Szabadszállás, Tk = Tiszakécske, Tu = Tiszaug, Zs = Zsana

Valamivel nagyobb, de így sem túl magasnak mondható azon települések száma, melyek a falvak átlagértéke fölötti mutatóval rendelkeztek, de a megyei átlagtól elmaradtak. Ilyen községek zömmel a megye Dunához közeli sávjában, és a Kecskemétet övező gyűrűben tömörültek. Ebbe a kategóriába tartozott több akkori kisváros (Izsák, Kerekegyháza, Lajosmizse, Solt, Szabadszállás), valamint kevéssel ezután várossá lett település (Dunavecse, Hajós) is.

Külön is meg kell említeni azoknak a városoknak az alacsony mutatóit, melyek csak a legutóbbi években kapták meg ezt a rangot (Solt, Izsák, Kerekegyháza). Időre van még szükség, hogy gazdasági-társadalmi súlyuk megerősödésével valóban betölthessék szerepkörüket. Utóbbiak központi szerepköreinek megerősödését Kecskemét viszonylagos közelsége is erősen befolyásolja. A megyeszékhely körüli agglomerálódás pedig nincs még olyan szinten, hogy e városok között valós funkciómegosztás jöjjön létre.

Összességében, a megye egészét tekintve is helytálló az a megállapítás, hogy a legalacsonyabb telekárakkal jellemezhető foltok a legrosszabb forgalmi adottságokkal rendelkező területeken találhatóak. Az Alföld egészének közúthálózatát figyelembe véve, Bács-Kiskun megye kedvező helyzetben van központi településeinek összekötöttségét illetően (Tánczos-Szabó et al., 1981). A Budapest–Kecskemét–Szeged főutat (ma már autópálya) és az 51-es, 52-es, 53-as és 55-ös utakat pedig már fél évszázada is differenciált, de dinamikus forgalomnövekedés jellemezte (Tánczos-Szabó, 1977). E közlekedési vonalak által nem érintett, illetve az általuk közrezárt területekről a legdinamikusabb központok (Kecskemét, Baja) a legnehezebben érhetők el, és pontosan ezek azok a települések, melyek a legalacsonyabb telekárakkal rendelkeznek.

A megye településeinek jelentős részén a belterületi telkek átlagárjai a falvak átlagértékének a felét sem érték el. Az ezek által alkotott fehér foltok főként a megye déli periferiáján találhatóak. E térség társadalmi-gazdasági sajátosságainak feltárásához kívánt hozzájárulni az a tanulmány (Tánczos-Szabó, 2013a) is, melyben arra kerestük a választ, hogy Bács-Kiskun megye telekártérképén milyen jellegzetességeket mutat a szerbiai határ szomszédságában fekvő terület.

A határvidék településeinek elhatárolásánál a szakirodalomból (pl. Pál, 2003) ismert legszűkebb településcsoportot (20 település) választottuk. A megye déli területeinek központjait tehát (Baja, Kiskunhalas) nem soroltuk ebbe a periférikus helyzetű térségbe, jóllehet a nemzetközi kapcsolatok fejlesztésében jelentős szerepük lehet.

A 3. táblázat adatai zömében a társadalom állapotát jellemzik, de utalnak a területek gazdasági fejlettségére is. A határmenti térség átlagos értékei hátrányos helyzetről tanúskodnak a megye többi részéhez viszonyítva. A népesség mindössze 93,5 százaléka a tíz évvel korábbinak, amiben a jelentős természetes fogyás a meghatározó tényező. Ezen a területen a legalacsonyabb a termékenységi ráta, az időskorúak száma pedig több mint másfélszerese a gyermekekének. A kedvezőtlen népmozgalmi adatok az alacsony népsűrűséget is indokolják.

A társadalom képzettségét, foglalkoztatottságát is szerény értékek jellemzik. Az iskolai végzettség, a gazdasági aktivitás, a foglalkozási szerkezet térbeli sűrűsödési indexe azt mutatja, hogy a határvidéken átlagosan alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkező népesség alacsonyabb gazdasági aktivitással van jelen, mint a megye többi területén. Ráadásul a keresők körében kisebb a szellemi foglalkozású munkaerő aránya is. A kevés munkalehetőség miatt magas az álláskereső aránya, a dolgozók jelentős része pedig csak más városokban (például Baja, Kiskunhalas) talál magának munkát.

Szerényebb életszínvonalra utal az összkomfortos lakások alacsony aránya éppúgy, mint a ritka személygépkocsi állomány. Utóbbi nyilván kihat a közlekedési lehetőségekre is, amik messze elmaradnak a megye többi területére jellemzőtől. Utóbbi településeket naponta több mint másfélszer annyi autóbusz járat érinti, mint a határmentieket.

Az ezredfordulón a megye többi területének átlagos belterületi telekára mintegy két és félszerese volt a határmenti térségének úgy, hogy a határvidék egyetlen településén sem érték el a telekárak a megye városainak átlagát. A megyei átlaggal is csak Bácsalmás város, valamint a szinte már Baja elővárosának mondható Vaskút község rendelkezett. A falvak átlagértékét is csupán Mélykút nagyközség, valamint bajai vonzáskörzetben fekvő Dávod, Nagybaracska, Szeremle lépte át. A határmenti zóna településeinek felén a belterületi telkek árai a falvak átlagértékének a felét sem érték el. Ezekre a

legrosszabb forgalmi adottságokkal rendelkező, periférikus területekre a központokból a fő forgalmi pályák irányában érvényesülő diffúziós hatás nehezen jut el. Nagyban segítene ezeknek a településeknek gazdasági helyzetén a határ menti nemzetközi együttműködés megerősödése.

3. táblázat: A térszerkezetre jellemző néhány adat (2001) átlaga területenként

Table 3. The spatial structure data (2001) by groups of settlements

Statisztikai mutató	Bács-Kiskun megye	Határmenti terület	A többi terület
Természetes szaporodás (1990-2001)	-6,6	-9,9	-5,9
A népesség növekedési üteme (%)	97,6	93,5	98,5
Termékenységi ráta (gyerek/100 nő)	198	192	199
Öregedési index (öreg/100 gyerek)	137	156	133
Népsűrűség (fő/km <sup>2</sup> )	50	43	52
Iskolai végzettség indexe	0,60	0,56	0,61
A gazdasági aktivitás indexe	0,99	0,68	1,05
Foglalkozási szerkezet indexe	0,64	0,72	0,62
A helyben dolgozók aránya (%)	62	56	64
Álláskeresők aránya 2008 (%)	9,3	11,4	8,9
Összkomfortos lakások aránya (%)	29,3	24,7	30,2
Személygépkocsik száma/100fő	22,8	19,8	23,4
Távolsági autóbusz járatok napi száma	30,5	20,8	32,4
Belterületi telekár 2000 (HUF/m <sup>2</sup> )	653,8	290,1	719,9
Belterületi telekár 2007 (HUF/ m <sup>2</sup> )	913,8	291,4	1027,0
Külterületi telekár 2000 (HUF/ m <sup>2</sup> )	26,17	16,42	28,13
Külterületi telekár 2007 (HUF/ m <sup>2</sup> )	32,70	26,93	33,87
Termőföld minőség (aranykorona)	13,62	19,88	12,36

Forrás: saját szerkesztés.

Source: own edition.

### 5.2.2.2. Belterületi telekárak 2007-ben

Annak ellenére, hogy a megye belterületi telekárjai a vizsgált időszakban átlagosan mintegy 40%-kal nőttek, első látásra nincs nagy változás a területi képet illetően (4. ábra). A részletek azonban nagyobb differenciálódásról árulkodnak. A térség 6 legnépesebb városa közül már csak Kecskemét, Kiskunfélegyháza és Kiskunhalas értéke lépte át a városi átlag kétszeresét.

Talán a városi szerepkörök erősödése révén, javítva korábbi pozícióján, a megyei átlag fölé került Izsák, Kerekegyháza és Lajosmizse mutatója is, de ez még mindig nem érte el a városok átlagát.

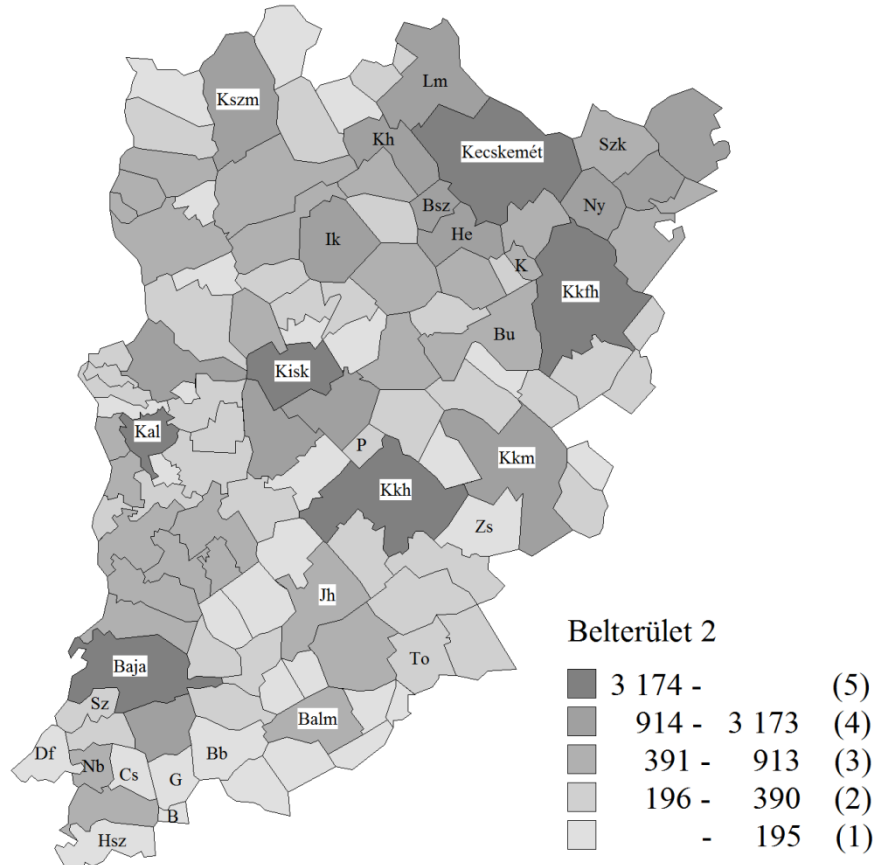
Ezt támasztja alá az is, hogy a térség települései együttes mutatójának átlagos növekedése nem érte el az egy százalékot sem (3. táblázat), ami a megye déli részének a területi munkamegosztásban betöltött szerény szerepéről árulkodik. Relatív romlott Bácsalmás város helyzete is. A nem sokkal korábban várossá nyilvánított Tompa átlagára még mindig a községek közéértéke alatt maradt, pozíciója azonban némileg javult az ezredforduló óta. Fejlődését kedvezően befolyásolhatja, hogy itt lép át Szerbiába a jelentős forgalmat lebonyolító Kecskemét–Kiskunhalas–Szabadka közút.

Figyelemre méltó viszont, hogy a Kecskemét szomszédságában fekvő falvak (Ballószög, Helvécia, Nyárlőrinc, Szentkirály) mindegyike kedvezőbb helyzetbe került, ami a megyeszékhelynek a térség-

ben betöltött kiemelkedő és tovább erősödő központi szerepére, valamint erőteljes szuburbanizációt indukáló hatására utal.

4. ábra: Átlagos telekárak Bács-Kiskun megye településeinek belterületén 2007-ben (Ft/m<sup>2</sup>)

Figure 4. Average land prices in the inner areas of settlements in Bács-Kiskun County in 2007 (Forint/sq. m)



Forrás: saját szerkesztés.

Source: own edition.

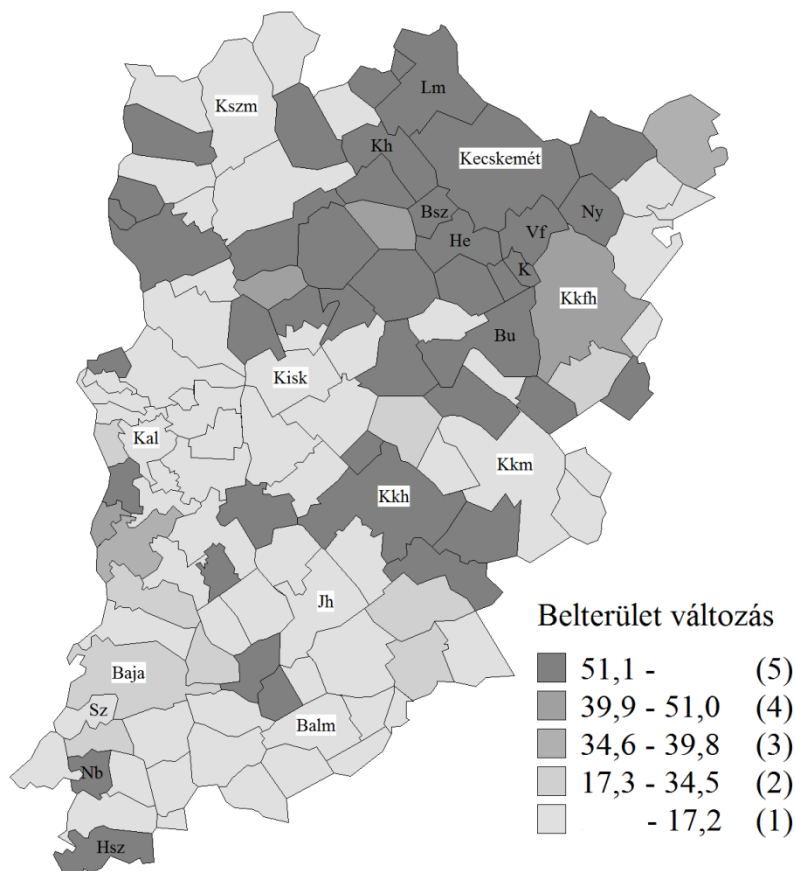
(5): A városi átlag fölött, (4): A megyei és a városi átlag között, (3): A községi és a megyei átlag között, (2): A községi átlag fele és a községi átlag között, (1): A községi átlag fele alatt.

Balm = Bácsalmás, Jh = Jánoshalma, Kal = Kalocsa, Kisk = Kiskőrös, Kkfh = Kiskunfélegyháza, Kkh = Kiskunhalas, Kkm = Kiskunmajsa, Kszm = Kunszentmiklós, Bsz = Ballószög, Bb = Bácsborsód, B = Bácsszentgyörgy, Bu = Bugac, Cs = Csátalja, Df = Dunafalva, G = Gara, He = Helvécia, Hsz = Hercegszántó, Ik = Izsák, Kh = Kerekegyháza, K = Kunszállás, Lm = Lajosmizse, Nb = Nagybaracska, Ny = Nyárlőrinc, P = Pirtó, Szk = Szentkirály, Sz = Szeremle, To = tompa, Zs = Zsana

### 5.2.2.3. A belterületi telekárak változása a vizsgált időszakban

A belterületi telekárak növekedési üteme a társadalmi-gazdasági tér kedvezőbb megítélés alá eső részeit jellemzi, valamint a megye térszerkezetének folyamatos átformálódását mutatja. Az adatok egyértelműen a Kecskemét és Kiskunfélegyháza központok által megjelölhető északkeleti rész erősödését bizonyítják (5. ábra). A dominancia kétségkívül a megyeszékhelyé. Nemcsak Kiskunfélegyháza alacsonyabb mutatója bizonyítja ezt, hanem a körötte elhelyezkedő falvak legalább felének (pl. Bugac, Kunszállás) esetében megfigyelhető látványos előrelépése, mely nyilvánvalóan a Kecskemét hatásának is köszönhető.

5. ábra: Az átlagos belterületi telekárak növekedése (%)  
 Figure 5. Growth of average land prices in the inner areas (%)



Forrás: saját szerkesztés.  
 Source: own edition.

(5): A városok átlaga fölött, (4): A megyei és a városi átlag között, (3): A községi és a megyei átlag között, (2): A községi átlag fele és a községi átlag között, (1): A községi átlag fele alatt

Balm = Bácsalmás, Jh = Jánoshalma, Kal = Kalocsa, Kisk = Kiskőrös, Kkfh = Kiskunfélegyháza, Kkh = Kiskunhalas, Kkm = Kiskunmajsa, Kszm = Kunszentmiklós, Bsz = Ballószög, Bu = Bugac, He = Helvécia, Hsz = Hercegszántó, Kh = Kerekegyháza, K = Kunszállás, Lm = Lajosmizse, Nb = Nagybaracska, Ny = Nyárlőrinc, Sz = Szeremle, Vf = Városföld

Az elmúlt két évtizedben a megyeszékhelyre érkező nagyarányú beruházás (csak a több milliárdos éves bevétel felett teljesítő vállalatok száma meghaladja a húszat), Kecskemét térbeli innovációs kisugárzását erősítette. Igazolja mindez annak a korábbi feltételezésnek a helyességét is, mely szerint a nagyvárosok térszerkezetének vizsgálatánál tapasztalt telekár-jellegzetességek az egységes társadalmi-gazdasági teret is az innovációs központoktól függő módon jellemzik (Tánczos-Szabó & Ulcz, 2005).

A korábban is viszonylag magas telekárakkal rendelkező településeken (Baja, Kalocsa, Kiskőrös, Kiskunfélegyháza) megvalósuló tetemes változás nyilvánvalóan nem mutat akkora százalékos növekedést, mint például egy-egy alacsony kiindulási értékkel bíró település csekélyebb abszolút értékű előrelépése. A telekárak növekedése mindenesetre a kezdeti időszakban még szerényebb pozícióban lévő, fiatalnak számító városok szerepének megerősödését tanúsítja. A kirajzolódó kép a megye térszerkezetének további differenciálódására utal.

A tartósan és feltűnően hátrányos helyzetű határmenti térségben a legdinamikusabb telekár-növekedés a másik közúti határátkelő, Hercegszántó esetében tapasztalható. Ez nem csupán a korábban volt igen alacsony árszintnek tulajdonítható, hiszen a Baja felől Szerbiába vezető főút mentén Nagybaracska és Szeremle is lényegesen növelték értékeiket. A terület felértékelődését vélhetően segíteni fogja a Bajai Országos Közforgalmú kikötő és logisztikai központ fejlesztése, s Szerbia leendő Európai Unió tagásával járó fokozottabb nemzetközi együttműködés (pl. Čelan, 2014) is hozzájárulhat Észak-Bácska településeinek gazdasági felemelkedéséhez.

#### 5.2.2.4. A megye külterületi telekárjai 2000-ben

A települések külterületi telekárainak átlagából szerkesztett térkép (6. ábra) a belterületitől lényegesen eltérő képet mutat. A nagyobb városok központi szerepe megmutatkozik külterületük magasabb telekáraiban is. Nyilván tükröződik az adatokban a körülöttük kialakuló kertvárosi övezet hatása is. Kecskemét és Baja külterületén a városi átlag kétszeresét meghaladó értékeket regisztrálhatunk. A kalocsai, illetve kiskőrösi értékek – ahol a külterületek mezőgazdasági funkciója jóval erősebb – azonban e tekintetben már elmaradnak a három legnépesebb centrumétól és a városi átlagtól is. A korábban már említett fiatal városok (Izsák, Solt, Kerekegyháza, Hajós, Tompa) magasnak számító értékei is azt bizonyítják, hogy esetükben csak a speciális funkciókat hordozó, magas telekárakkal jellemezhető városias belterület kialakulása várhat még magára.

A külterületeket tekintve már lényegesen kevesebb olyan település található, melynek mutatója a községek átlagát sem éri el. Ezek jelentős része a bácskai területen alkot összefüggő tömböt. A 3. táblázat alapján furcsa ellentmondásnak látszik, hogy a vizsgált terület hátrányos helyzetét hangsúlyozó számok mellett kitűnő termőföld adatokra lelünk. A termőföldek minősítésére szolgáló úgynevezett aranykorona érték átlaga magasan a megye többi területe fölött van.

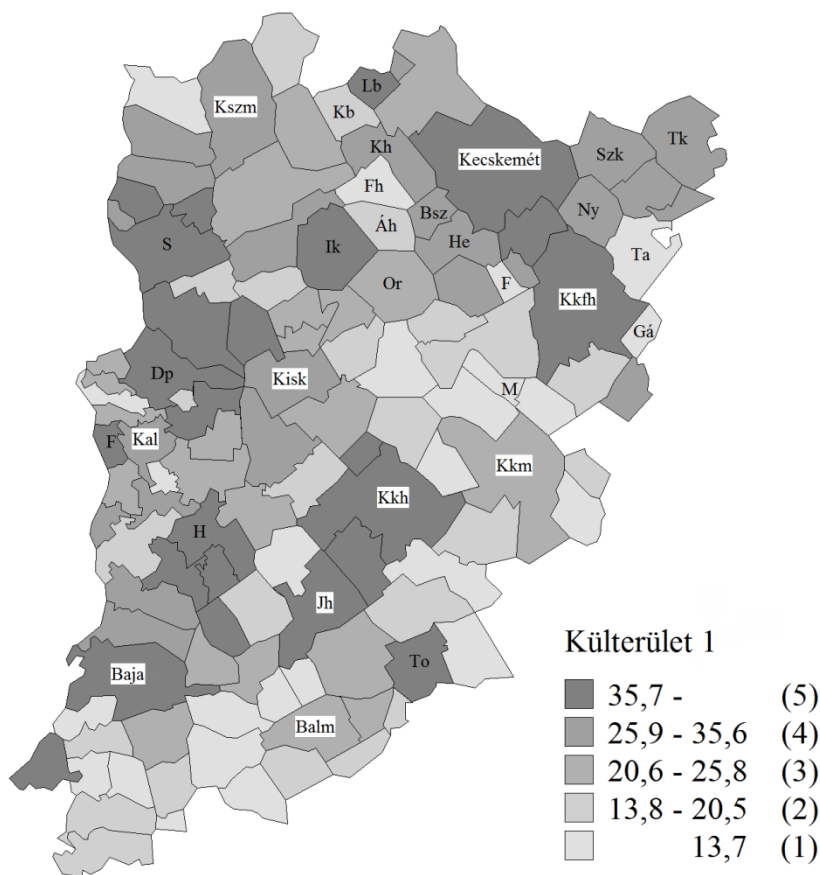
Településenként vizsgálva is szinte teljesen fordított képet adnak a külterületek telekárjai, mint a termőföldek átlagos aranykorona értékei (7. ábra). A megye déli sávjának legjobb minőségű termőterületein a legalacsonyabb külterületi telekárak jellemzők. A mezőgazdálkodáshoz a természet által biztosított kiváló lehetőségek ellenére a termőterületek ára sok esetben a 10 forintot sem érte el négyzetméterenként.

A külterületeket tekintve már lényegesen kevesebb olyan település található, melynek mutatója a községek átlagát sem éri el. Ezek jelentős része a bácskai területen alkot összefüggő tömböt. A 3. táblázat alapján furcsa ellentmondásnak látszik, hogy a vizsgált terület hátrányos helyzetét hangsúlyozó számok mellett kitűnő termőföld adatokra lelünk. A termőföldek minősítésére szolgáló úgynevezett aranykorona érték átlaga magasan a megye többi területe fölött van.

Településenként vizsgálva is szinte teljesen fordított képet adnak a külterületek telekárjai, mint a termőföldek átlagos aranykorona értékei (7. ábra). A megye déli sávjának legjobb minőségű termőterületein a legalacsonyabb külterületi telekárak jellemzők. A mezőgazdálkodáshoz a természet által biztosított kiváló lehetőségek ellenére a termőterületek ára sok esetben a 10 forintot sem érte el négyzetméterenként.



6. ábra: Átlagos telekárak Bács-Kiskun megye településeinek külterületén 2000-ben (Ft/m<sup>2</sup>)  
 Figure 6. Average land prices in the outer areas of settlements in Bács-Kiskun County in 2000 (Forint/sq. m)



Forrás: saját szerkesztés.  
 Source: own edition.

(5): A városi átlag fölött, (4): A megyei és a városi átlag között, (3): A községi és a megyei átlag között, (2): A községi átlag és a községi átlag fele között, (1): A községi átlag fele alatt.

Balm = Bácsalmás, Jh = Jánoshalma, Kal = Kalocsa, Kisk = Kiskőrös, Kkfh = Kiskunfélegyháza, Kkh = Kiskunhalas, Kkm = Kiskunmajsa, Kszm = Kunszentmiklós, Áh = Ágasegyháza, Bsz = Ballószög, Dp = Dunapataj, F = Fülöpjakab, Fh = Fülöháza, Fo = Foktő, Gá = Gátér, H = Hajós, He = Helvécia, Ik = Izsák, Kb = Kunbaracs, Kh = Kerekegyháza, Lb = Ladánybene, M = Móricgát, Ny = Nyárlőrinc, Or = Orgovány, S = Solt, Szk = Szentkirály, Ta = Tiszaalpár, Tk = Tiszakécske, To = Tompa

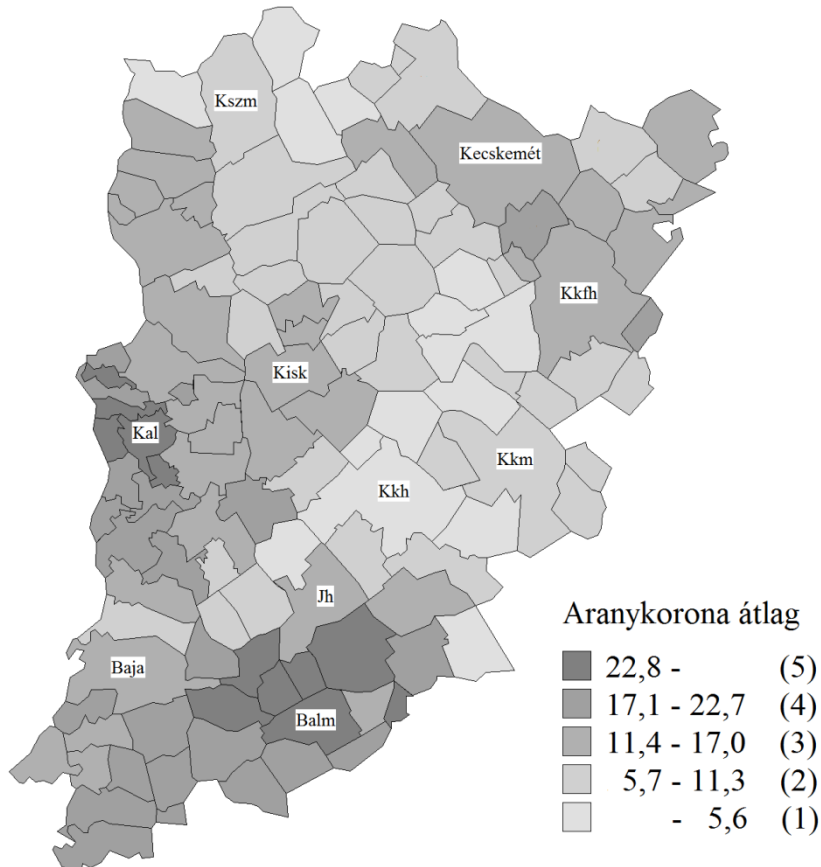
A rendszerváltást megelőző évtizedekben itt a beruházások döntően a mezőgazdasági termeléssel összefüggő ágazatokra és tulajdonformákra korlátozódtak (állami gazdaság, termelészövetkezet). Az 1990-es évek gazdasági szerkezetátalakítása pedig a mezőgazdaság válságát, azzal együtt a térség területi munkamegosztásban történő pozícióvesztését eredményezte.

A természeti adottságok a megye többi részén sem elsősorban a termőföld minőségében, sokkal inkább a terciér szektor fejlesztését szolgáló erőforrások formájában jelentenek értéknövelő tényezőt (Dunapataj: Szelidi-tó, Foktő: kalocsai üdülőkörzet, Ladánybene: falusi turizmus, Tiszakécske: kerekdombi termálfürdő, stb.). Számos külterület esetében játszik a Duna és a Tisza is értéknövelő szerepet.

Feltűnő, hogy a magasabb értékekkel jellemezhető terület – ellentétben a belterületi állapot ábrázoló térképpel – itt nem a főbb közlekedési utakat követő vonalas szerkezetű, hanem inkább gyűrűsen helyezkedik el egy-egy város körül. Különösen Kecskemét erőteljes központi szerepkörei

mutatkoznak meg a közelében fekvő települések Ballószög, Helvécia, Nyárlőrinc, Szentkirály) külterületi telekáraiban.

7. ábra: A települések külterületének átlagos aranykorona értéke (Ft)  
Figure 7. The average golden crown value in the outer areas of settlements



Forrás: saját szerkesztés.  
Source: own edition.

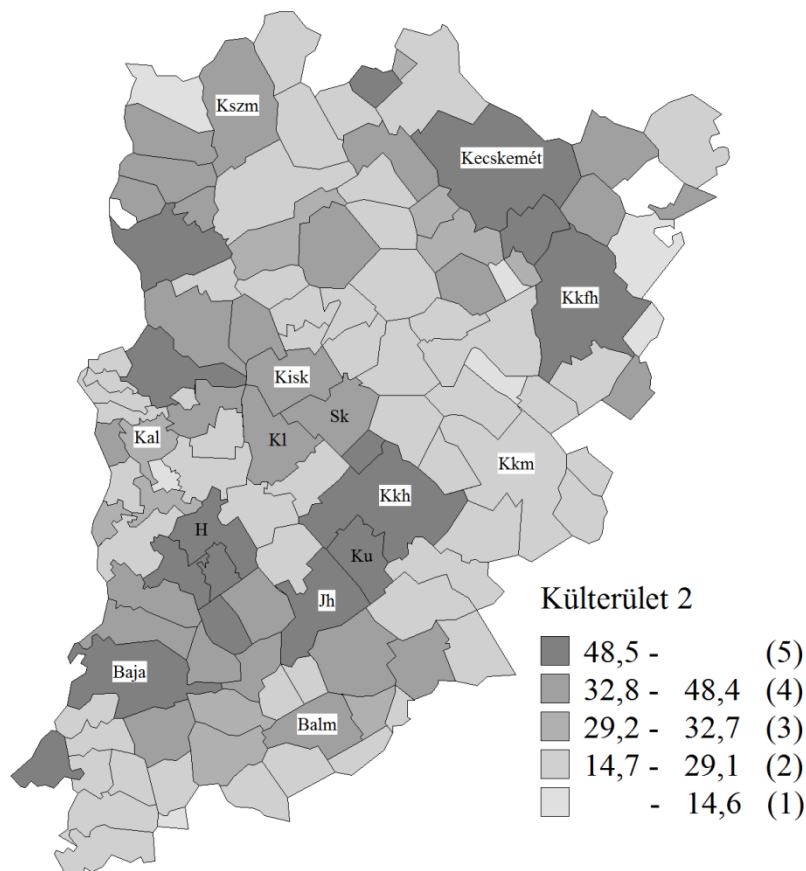
Balm = Bácsalmás, Jh = Jánoshalma, Kal = Kalocsa, Kisk = Kiskőrös, Kkfh = Kiskunfélegyháza, Kkh = Kiskunhalas, Kkm = Kiskunmajsa, Kszm = Kunszentmiklós

#### 5.2.2.5. Külterületi telekárak 2007-ben

Bár a vizsgált időszak viszonylagos rövidsége nem hozott látványos változást a külterületi telekárakban (8. ábra), a változások mégis kínálnak lehetőséget néhány megállapítás megtételére.

A legértékesebb külterületekkel rendelkező városok közül is magasan kiemelkedik Kecskemét, ahol az öt követő Baja értékének csaknem duplája, a sorban negyedik Kiskunhalasénak pedig közel háromszorosa az átlagos külterületi telekár. Továbbra is megfigyelhető a Kecskemétet övező szuburbanizációs gyűrű, valamint számos dunamelléki település átlag fölötti értéke. Hasonlóan magas értékekkel rendelkezik Kiskunhalas – Kunfehértó - Jánoshalma külterülete, valamint a már hungarikumként emlegetett Hajós környéki bortermelő terület.

8. ábra: Átlagos telekárak Bács-Kiskun megye településeinek külterületén 2007-ben (Ft/m<sup>2</sup>).  
 Figure 8. Average land prices in the outer areas of settlements in Bács-Kiskun County in 2000 (Forint/sq. m).



Forrás: saját szerkesztés.  
 Source: own edition.

(5): A városi átlag fölött, (4): A megyei és a városi átlag között, (3): A községi és a megyei átlag között, (2): A községi átlag és a községi átlag fele között, (1): A községi átlag fele alatt.

Balm = Bácsalmás, Jh = Jánoshalma, Kal = Kalocsa, Kisk = Kiskőrös, Kkfh = Kiskunfélegyháza, Kkh = Kiskunhalas, Kkm = Kiskunmajsa, Kszm = Kunszentmiklós, H = Hajós, Kl = Kecel, Ku = Kunfehértó, Sk = Soltvadkert

A nagyobb városok kirívóan magas értékei által befolyásolt átlagok miatt is csak közepes értékek jellemzik a gyümölcs- és szőlőtermelésben nevet szerzett városok (Kecel, Kiskőrös, Soltvadkert), továbbá a híres paprikatermesztő Kalocsa külterületét.

Az előző területekhez képest ugyan elmaradnak, de a korábbi helyzetükhöz képest láthatóan javultak a Baja–Kiskunhalas vonaltól délre eső települések külterületének telekárjai is.

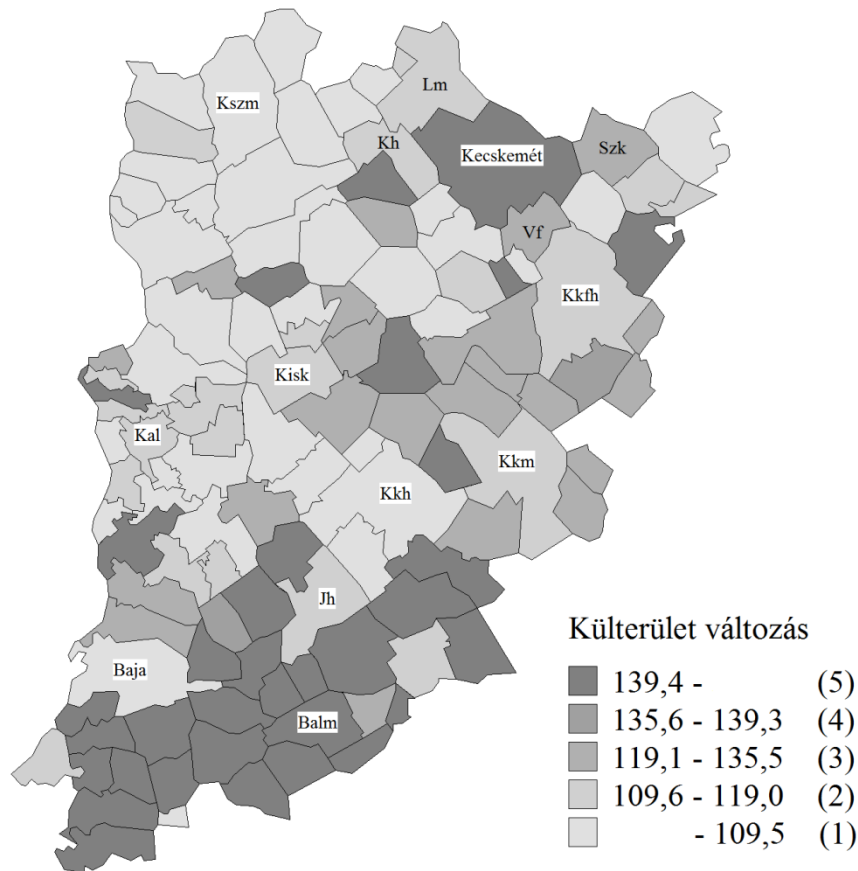
A korábbinál még erőteljesebben kirajzolódik a megyének egy a homokhátságra eső északnyugat-délkelet irányú tengelye, amelyik egységesen viszonylag alacsony átlagárakkal rendelkezik. E településekre általában jellemző az alacsony termőföldminőség, ami a viszonylag magas külterületi népesség megélhetését egyre nehezebbé teszi. Ráadásul e terület jelentős része a Kiskunsági Nemzeti Park védett természeti értékének számít, ami szűkíti a gazdálkodás lehetőségeit is.

A 2007-es településértékeket vizsgálva felfedezhető, hogy a határvidék számos települése javított megyén belüli korábbi pozícióján, ami az egész terület átlagos telekárán is megmutatkozott (3. táblázat).

### 5.2.2.6. A külterületi telekárak változása a vizsgált időszakban

9. ábra: Az átlagos külterületi telekárak növekedése (%).

Figure 9. Growth of average land prices in the outer areas of settlements (%).



Forrás: saját szerkesztés.

Source: own edition.

(5): A városok átlaga fölött, (4): A megyei és a városi átlag között, (3): A községi és a megyei átlag között, (2): A községi átlag és a községi átlag fele között, (1): A községi átlag fele alatt.

Balm = Bácsalmás, Jh = Jánoshalma, Kal = Kalocsa, Kisk = Kiskőrös, Kkfh = Kiskunfélegyháza, Kkh = Kiskunhalas, Kkm = Kiskunmajsa, Kszm = Kunszentmiklós, Kh = Kerekegyháza, Lm = Lajosmizse, Szk = Szentkirály, Vf = Városföld

Első látásra talán nem mutatott nagy különbségeket a két eltérő időpontban a külterületi telekárakat szemléltető térkép (6., 8. ábra), a közben eltelt rövid időszak változásai mégis egészen meghökkentőnek tűnnek (9. ábra).

A legmagasabb növekedést mutató települések értéksávja rendkívül tág határok között található. Ezzel együtt is „más kategória” a Kecskemét külterületén megmutatkozó, a lakófunkció felerősödése révén történő több mint háromszoros értéknövekedés, mely nem jellemző a megye egyetlen másik városára sem. A megyeszékhely körül kialakuló településeggyüttes (Dövényi, 2003) más városainak (Lajosmizse, Kerekegyháza) és falvainak (Szentkirály, Városföld) tanyavilágában egyre több olyan lakóház fedezhető fel, melynek tulajdonosa naponta ingázik a városközpontban lévő munkahelyére.

A határmenti térség csaknem másfélszeres növekedést elérő fejlődése nagyban köszönhető az alacsony kiindulási szintnek. Mégis rendkívül figyelemre méltó ez a változás, ami vélhetően kapcsos-

latos az Európai Unióba történő belépést követő spekulációs várakozásokkal. A perifériának számító térségben a mezőgazdaság rendszerváltás utáni válsága a megye legjobb minőségű termőföldjeit is elértéktelenítette. A korábban életvitelszerűen gazdálkodó földművelők nem láttak már jövőképet a szervezeti kereteit és piacát vesztő mezőgazdaságban. Árverezésem „visszakapott” földjeiktől csekély áron is hajlandóak voltak túladni. Az 1994-ben bekövetkezett uniós csatlakozás azonban már a földárak emelkedésével kecsegtetett. Megjelent a térségben a spekulációs tőke is, ami az ingatlanpiacon kínálatcsökkenést, így némi telekár-emelkedést eredményezett. A mezőgazdaság rendezetlen állapota azonban továbbra is kihat a térség gazdasági pangására.

### 5.3. A telekárak és a térszerkezeti elemek kapcsolata

A térszerkezet jellemzésére kiválasztott mutatókat korrelációs számítások segítségével összevetettük a megye településeinek telekáraival. A mutatókat úgy választottuk, hogy azok tartalmazzanak demográfiai jellemzőket, képzettségre, foglalkozásra utaló adatokat, az infrastruktúra állapotával (lakáshelyzettel) kapcsolatos mutatókat, jövedelmi viszonyokra, gazdasági szervezetekre, közlekedési lehetőségekre, valamint az ingatlanforgalomra jellemző értékeket is. Ezeket településszinten összehasonlítottunk a 2000-es és a 2007-es bel-, illetve külterületi telekárakkal, továbbá azok változásával.

4. táblázat: A telekárakkal legerősebb kapcsolatot mutató statisztikai adatok

Table 4. Statistical data showing the strongest link to the land prices

Belter. telekár 2000		Belter. telekár 2007		Külter. telekár 2000		Külter. telekár 2007	
Szeg_isk	0,853	Csház_elad	0,872	Szeg_isk	0,585	Belszam	0,794
Belt_nép	0,846	Belt_nép	0,869	Szeg_fogl	0,539	Belt_nép	0,790
Csház_elad	0,841	Nép_szám	0,865	Csház_elad	0,527	Csház_elad	0,789
Nép_szám	0,834	Belszam	0,861	Belszam	0,524	Lakeladszam	0,788
Belszam	0,831	Összelszám	0,838	Belt_nép	0,523	Nép_szám	0,785

Forrás: saját szerkesztés.

Source: own edition.

A 4. táblázat azt az 5-5 korrelációs együtthatót tartalmazza, melyek legerősebb kapcsolatot jelzik a különböző időben és területen vizsgált telekárakkal. Mind a négy esetben az első öt között található a települések belterületének népességszáma, három esetben pedig a teljes népességszám, ami azt mutatja, hogy a demográfiai mutatók közül a legerősebb kapcsolatot a magas népességszám mutatja a telekárakkal.

Szintén szoros kapcsolatot jeleznek egyes ingatlanfajták, ami azt a korábbi állítást is alátámasztja, hogy a telkek ára határozhatja meg legjobban egy térség ingatlanpiacát. A belterületek lezajlott ingatlaneladások száma, a családi házak forgalma egyaránt 4–4 alkalommal található az első öt hely valamelyikén, a teljes lakásforgalom és az összes eladott ingatlanok száma pedig 1–1 esetben. Az iskolai végzettség, valamint a szellemi foglalkozásuk térbeli sűrűsödési indexének előfordulása az

első helyek valamelyikén jelzik, hogy egy adott település telkeinek értékére nemcsak lakóinak tömege, hanem képzettségének szintje is befolyással van. A telekárak és a térszerkezeti mutatók összevetését utóbbiak szelektálásával és csoportosításával végeztük el.

### 5.3.1. A telekárak és a demográfiai mutatók

A társadalmi értékítéletet hordozó telekárak és a térszerkezetre jellemző demográfiai mutatók korrelációs kapcsolatáról az 5. táblázat tájékoztat. A mutatókat a következőképpen értelmeztük:

- Népszámszám: a települések népszámszáma 2001-ben (nép\_számsz).
- Belterületi népszámszám: a települések belterületének népszámszáma 2001-ben (belt\_népszámsz).
- Külterületi népszámszám: a települések külterületének népszámszáma 2001-ben (kült\_népszámsz).
- Természetes szaporodás: a természetes szaporodás értéke 1990-2001 (term\_szap).
- Termékenységi ráta: 100 felnőtt nőre jutó születésszám 2001-ben (szül/100nő).
- Vándorlási különbözet: 1990-2001-ig az 1990-es népesség %-ában (vánd\_kül\_%).
- Népszámszám-növekedés üteme: a települések népszámszám-növekedése 1990-2001-ig (növszám\_ütem\_%).
- Külterületi népesség aránya: a települések külterületi népességének százalékos aránya 2001-ben (kült\_nép%).
- Népsűrűség: települések népsűrűsége 2001-ben (Népsűrűség).
- Külterületi népsűrűség: a települések külterületének népsűrűsége 2001-ben (kült néps).
- Öregedési index: 100 gyermekkorúra jutó öregkorúak száma 2001-ben (öreg/100gy).
- Nemzetiségi arány: a nemzetiségek százalékos aránya a lakosságból 2001-ben (nemz%).
- Házasságban élők: a házasságban élők térbeli sűrűsödésének indexe 2001-ben (szeg-haz).

Ennek kiszámítása az  $S = \frac{(A_i \cdot B)}{(A \cdot B_i)}$  képlettel történt, ahol:

„A” a megye házasságban élő társadalmi csoportjának létszáma,

„A<sub>i</sub>” az „i”-edik település házasságban élő társadalmi csoportjának létszáma,

„B” a megye nem házasságban élő társadalmi csoportjának létszáma,

„B<sub>i</sub>” az „i”-edik település nem házasságban élő társadalmi csoportjának létszáma.

A korrelációs együtthatók a telekárak és a népesség demográfiai jellemzői között minden lényeges részterületen kapcsolatot mutatnak. Látható, hogy bármelyik településrész népességszáma pozitív korrelációban volt mind bel-, mind a külterületek telekáraival, azok változására viszont nem volt lényeges hatással.

A termékenységi ráta, vagyis a száz felnőtt nőre jutó születésszám mind a belterületi telekárakkal, mind az időszak végére megemelkedő külterületi telekárakkal negatív előjelű kapcsolatban van. A magasabb születési arányszám tehát inkább a kevésbé értékesnek minősülő belterületeken volt jellemző, a magasabb termékenységi rátával jellemezhető településeken azonban általában gyorsabban nőttek a belterületi telkek árai. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a több gyermek vállalása megnövelte az új ingatlan utáni igényt. Érdekes, hogy míg a kezdeti időszakban a gyermekvállalás és a külterületek telekái még nem mutattak korrelációs kapcsolatot, a vizsgált időszak végére viszont már – a bel-

területekhez hasonlóan – a hátrányosabbnak ítélt területeken nagyobb gyermekvállalási hajlandóság jellemző.

5. táblázat: A telekárak és a demográfiai mutatók kapcsolata.

Table 5. Relationship between land prices and demographic indicators.

Mutató	Belter 1	Belter 2	Bel-növ	Külter 1	Külter 2	Kül-növ.
Népességszám	0,834	0,865		0,512	0,785	
Belterületi népességszám	0,846	0,869		0,523	0,668	
Külterületi népességszám	0,670	0,756		0,379	0,677	
Népesség növ. üteme			0,449			-205
Természetes szaporodás	0,217	0,247	0,310	0,217	0,193	
Termékenységi ráta	-0,322	-0,282	0,254		-0,193	
Vándorlási különbözet			0,269			
Külter. népesség aránya			0,318	-0,237	-0,231	
Népsűrűség	0,801	0,763		0,425	0,565	
Külterületi népsűrűség	0,325	0,427	0,414		0,293	
Öregedési index			-0,324			
Nemzetiségi arány						
Házasságban élők	-0,302	-0,330			-0,199	

Forrás: saját szerkesztés.

Source: own edition.

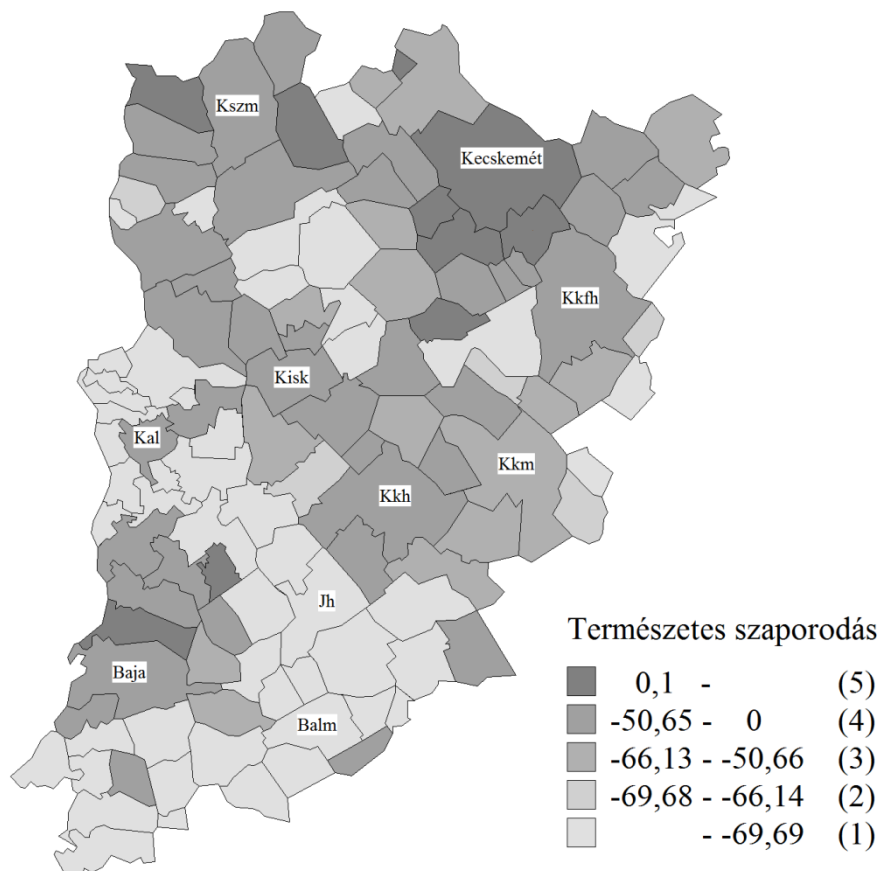
A termékenységi ráta, vagyis a száz felnőtt nőre jutó születésszám mind a belterületi telekárakkal, mind az időszak végére megemelkedő külterületi telekárakkal negatív előjelű kapcsolatban van. A magasabb születési arányszám tehát inkább a kevésbé értékesnek minősülő belterületeken volt jellemző, a magasabb termékenységi rátával jellemezhető településeken azonban általában gyorsabban nőttek a belterületi telkek árai. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a több gyermek vállalása megnövelte az új ingatlan utáni igényt. Érdekes, hogy míg a kezdeti időszakban a gyermekvállalás és a külterületek telekárjai még nem mutattak korrelációs kapcsolatot, a vizsgált időszak végére viszont már – a belterületekhez hasonlóan – a hátrányosabbnak ítélt területeken nagyobb gyermekvállalási hajlandóság jellemző.

A vándorlási különbözet kedvező adatai, a belterületi telekárak növekedésével mutattak egyedül pozitív előjelű kapcsolatot. Ez egyrészt úgy is fogalmazható, hogy a települések számára a migrációs nyereségnek telekár felhajtó ereje van, másrészt a társadalom által magasabbra értékelt területek vonzzák inkább a bevándorlókat. Logikus, hogy ugyanilyen kapcsolat mutatkozik a népességnövekedés üteme és a telekárak relációjában is.

A vándorlási különbözet és a belterületi telekár-növekedés kapcsolata azt valószínűsíti, hogy a népességmozgás célterületei zömmel a települések belterületei. Ezzel összhangban változik a települések népességnövekedésének üteme is, mely a belterületeken növekvő, a külterületeken viszont a csökkenő telekárakkal mutat kapcsolatot. Nem véletlen tehát, hogy a magas külterületi népességarányt mutató településeknél az alacsony külterületi telekárak mellett is gyorsabban értékelődnek fel a belterületek. Nem mond ellent ennek az sem, hogy a magas népsűrűség mindkét településrészen magas telekárakkal párosul, a kiemelkedő külterületi népsűrűség viszont inkább csak a települések belterületeinek telekárértékét emeli.

10. ábra: A természetes szaporodás értéke (%) Bács-Kiskun megye településein (1990=2001).

Figure 10. Data of the natural reproduction in settlements of Bács-Kiskun County.



Forrás: saját szerkesztés.

Source: own edition.

(5): A városok átlaga fölött, (4): A megyei átlag és a városi átlag között, (3): A községi átlag és a megyei átlag között, (2): A községek átlagának fele és a községi átlag között, (1): A községek átlagának fele alatt

Balm = Bácsalmás, Jh = Jánoshalma, Kal = Kalocsa, Kisk = Kiskőrös, Kkfh = Kiskunfélegyháza, Kkh = Kiskunhalas, Kkm = Kiskunmajsza, Kszm = Kunszentmiklós

Érdekes, hogy a lakosság öregedési indexe látszólag nem mutat lényegesebb kapcsolatot a telekárakkal. Az a tény azonban, hogy az előregedő térségekben a legalacsonyabb a telekárszintet meghatározó belterületek értéke, egyben azt is indokolja, miért tekintik ezt a demográfiai mutatót kulcsfontosságúnak a népesség területi kutatásában (Szónokyné, 2004).



Figyelemre méltó, hogy a megye településein jellemző nemzetiségi arány nem mutatott érdemi kapcsolatot a telekárakkal. Érdekes eredmény az is, hogy a házasságban élők dominanciája az alacsonyabb értékű területeken jelentkezett inkább.

A táblázat szerint a tekintetbe vett demográfiai mutatók közül a természetes szaporodás van a telekárértékek legtöbbjével szoros kapcsolatban. Ezért választottuk ennek a relációnak térképi bemutatását (10. ábra). A látottak – összhangban a korrelációs együtthatók értékeivel és a telekár térképekkel – meggyőzhetnek a telekárak és a természetes szaporodás értékeinek kapcsolatáról. Annak ellenére, hogy a megye bel- és külterületi telekárterképe több tekintetben is egymástól eltérő képet mutat, jellegzetességeik – a természetes szaporodáséhoz hasonlóan – a centrum–periféria kapcsolat alapján magyarázhatók.

A városok, attól függően, hogy a térségben mekkora társadalmi-gazdasági potenciált jelentenek, esetenként kiemelkedően magas telekárakkal rendelkezhetnek, s a környező területek demográfiai szerkezetére is kedvező hatást gyakorolnak (Kecskemét, Kiskunfélegyháza, Baja, Kiskunhalas). Az alacsony belterületi telekárakkal rendelkező Bácsalmás kivételével az érintett városok mindegyikben kedvezőbb a természetes szaporodás a megyei átlagnál úgy, hogy a legmagasabb értékek – a telekárakéhoz hasonlóan – éppen a térség innovációs központja, Kecskemét körül sűrűsödnek.

A telekárakban rejlő „társadalmi megítélés” a fehér foltokat elsősorban a megye demográfiai szempontból is hátrányos területein rajzolja ki (3. ábra).

### 5.3.2. A telekárak és a képzettség, foglalkoztatottság

A felhasznált mutatók magyarázata:

Iskolai végzettség: a legalább érettségivel rendelkező 15 évesnél idősebb népesség térbeli sűrűsödésének indexe 2001-ben (szeg\_isk). Ennek kiszámítása az  $S = \frac{(A_i \cdot B)}{(A \cdot B_i)}$  képlettel történt, ahol:

„A” a megye legalább érettségivel rendelkező társadalmi csoportjának létszáma,

„A<sub>i</sub>” az „i”-edik település legalább érettségivel rendelkező társadalmi csoportjának létszáma,

„B” a megye legfeljebb 8 általánost végzett társadalmi csoportjának létszáma,

„B<sub>i</sub>” az „i”-edik település legfeljebb 8 általánost végzett társadalmi csoportjának létszáma

Foglalkoztatottság: a foglalkoztatottság térbeli sűrűsödésének indexe 2001-ben (szeg\_munka).

Kiszámítása az  $S = \frac{(A_i \cdot B)}{(A \cdot B_i)}$  képlettel történt, ahol:

„A” a megye foglalkoztatott társadalmi csoportjának létszáma,

„A<sub>i</sub>” az „i”-edik település foglalkoztatott társadalmi csoportjának létszáma,

„B” a megye munkanélküli társadalmi csoportjának létszáma,

„B<sub>i</sub>” az „i”-edik település munkanélküli társadalmi csoportjának létszáma

Gazd aktivitás: 100 foglalkoztatottra jutó inaktív keresők száma 2001-ben (inakt/100fogl).

Foglalkozási szerkezet: a szellemi foglalkozásuk térbeli sűrűsödésének indexe 2001-ben

(szeg\_fogl). Kiszámítása az  $S = \frac{(A_i \cdot B)}{(A \cdot B_i)}$  képlettel történt, ahol:

„A” a megye szellemi foglalkozású és vezető értelmiségi csoportjának létszáma,

„A<sub>i</sub>” az „i”-edik település foglalkozású és vezető értelmiségi csoportjának létszáma,

„B” a megye egyéb foglalkozású társadalmi csoportjának létszáma,

„B<sub>i</sub>” az „i”-edik település egyéb foglalkozású munkanélküli társadalmi csoportjának létszáma.

A helyben dolg. aránya: a helyben dolgozó százalékos aránya az aktív keresőkből 2001-ben (helyben d%).

Álláskeresők: a nyilvántartott álláskeresők százalékos aránya a munkaképes korú népességből 2008-ban (álláskereső).

6. táblázat: A telekárak és a képzettség, foglalkoztatottság kapcsolata  
Table 6. Relationship between land prices and education and employment

Mutató	Belter 1	Belter 2	Bel-növ	Külter 1	Külter 2	Kül-növ
Iskolai végzettség	0,853	0,821		0,585	0,661	
Foglalkoztatottság						
Gazd. aktivitás	-0,287	-0,316	-0,264	-0,246	-0,228	
Foglalkozási szerkezet	0,721	0,686		0,539	0,619	
A helyben dolg. aránya	0,470	0,419	-0,203	0,333	0,333	
Álláskeresők		-0,194	-0,301	-0,181		

Forrás: saját szerkesztés.

Source: own edition.

Korrelációs számításaink itt is azt bizonyítják, hogy a társadalmi rétegek rendeződése és a telekárak közötti kapcsolat fennáll a vizsgált társadalmi-gazdasági tér egészében. A lakosság iskolai végzettségének mutatója szerint (6. táblázat) a magasabban kvalifikált lakosság inkább a nagyobb értékű településrészekben van jelen. Az állítás pedig nemcsak a belterületekre, hanem a települések tanyavilágára is igaz. Nem mutatkozik azonban kapcsolat a képzettségi mutató és a telekárak változása között, vagyis a népesség egy adott iskolázottsági szintje nyilvánvalóan önmagában még nem generál telekárváltozást.

A legalább középfokú iskolai végzettséggel rendelkező népesség területi elrendeződése (11. ábra) azt mutatja, hogy a legmagasabb értékekkel ugyanazok a centrumok jellemezhetők, melyek belterületi telekárjai az ezredfordulón a legmagasabbak voltak (3. ábra). A legalacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők szintén azokat a területeket lakják, melyek telekárjai a legalacsonyabbak (a jelentős külterületi népességgel rendelkező Homokhátság, a periférikus helyzetű határmenti zóna).

Nem meglepő ezek után az sem, hogy a telekárak és a foglalkozási szerkezet mutatószáma között is szoros területi kapcsolatot mutatkozott mind a bel-, mind a külterületeken. Eszerint a vezető munkakörökben dolgozók, értelmiségi, szellemi munkakörökben foglalkoztatottak az értékesebb területeket lakják. Markánsabb területi jelenlétük azonban nem hatott a telekárak változására.

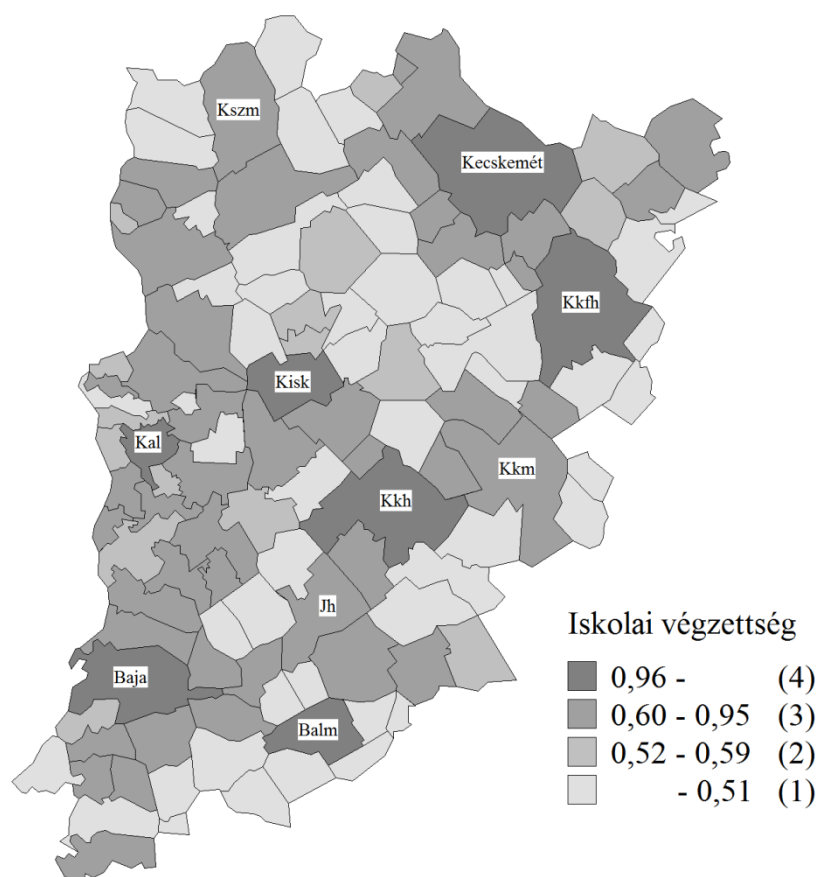
A számítások azt is igazolják, hogy ahol magas a helyben dolgozók aránya, vagyis jobb a munkalehetőségek, ott magasabbak a telekárak is. Mi több, nemcsak magasabbak, hanem stabilabbak is, hiszen a megfelelő helyi munkalehetőség alacsony változást mutat a belterületek telekáraiban. Másképpen fogalmazva, ahol kevesen találnak helyben munkát, ott instabilabbak a telekárak. Szá-

mításainkat támasztja alá a helyben dolgozók arányának területi képe is (12. ábra), mely a központi települések kiemelkedő szerepét, a centrum-periféria kapcsolat meglétét a telekárak területi jellegzetességeit ábrázoló térképekhez hasonlóan mutatja (3., 4., 6., 8. ábra).

A számítások azt is igazolják, hogy ahol magas a helyben dolgozók aránya, vagyis jobbák a munkalehetőségek, ott magasabbak a telekárak is. Mi több, nemcsak magasabbak, hanem stabilabbak is, hiszen a megfelelő helyi munkalehetőség alacsony változást mutat a belterületek telekáraiban. Másképpen fogalmazva, ahol kevesen találnak helyben munkát, ott instabilabbak a telekárak. Számításainkat támasztja alá a helyben dolgozók arányának területi képe is (12. ábra), mely a központi települések kiemelkedő szerepét, a centrum-periféria kapcsolat meglétét a telekárak területi jellegzetességeit ábrázoló térképekhez hasonlóan mutatja (3., 4., 6., 8. ábra).

A vizsgált időszak végén nyilvántartott álláskereső mutatója (4. táblázat) azt bizonyítja, hogy ahol nagy arányban voltak jelen a munkát keresők, ott hátrányosabb volt a telekárakban megjelenő társadalmi értékítélet is, ami még a belterületi árváltozásokban is megmutatkozott.

11. ábra: Bács-Kiskun megye településeinek iskolai végzettség szerinti mutatója  
 Figure 11. The indicator of educational level in the settlements of Bács-Kiskun County



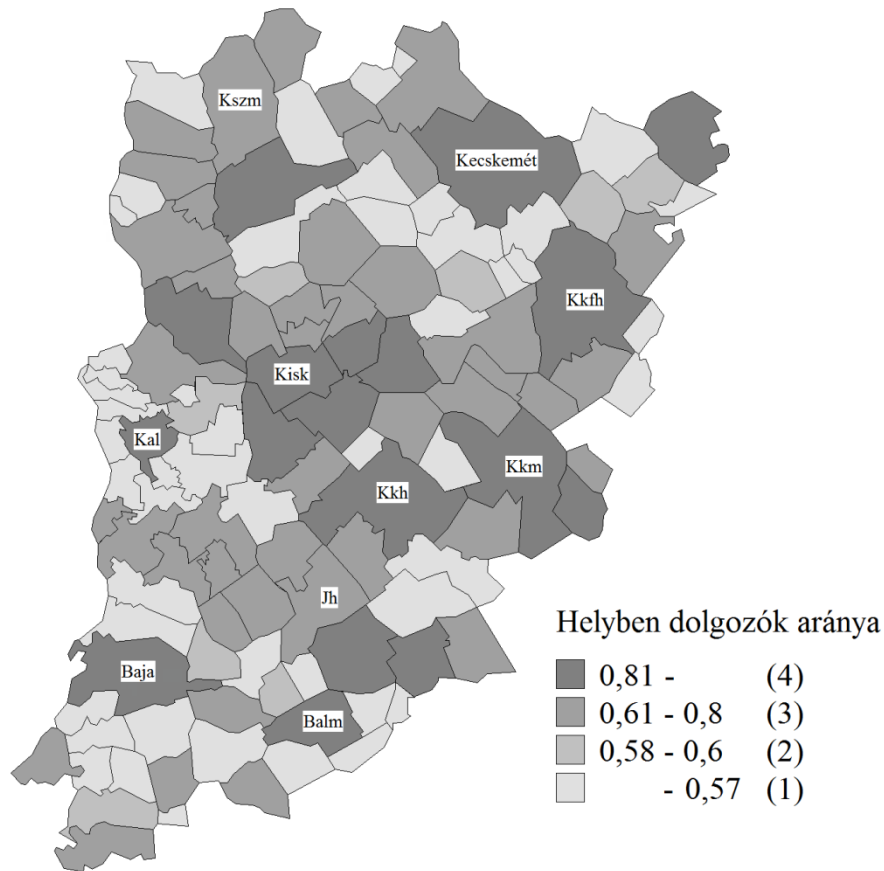
Forrás: saját szerkesztés.  
 Source: own edition.

(4): A városok átlaga fölött, (3): A megyei átlag és a városok átlaga között, (2): A községek átlaga és a megyei átlag között, (1): A községek átlaga alatt

Balm = Bácsalmás, Jh = Jánoshalma, Kal = Kalocsa, Kisk = Kiskőrös, Kkfh = Kiskunfélegyháza, Kkh = Kiskunhalas, Kkm = Kiskunmajsa, Kszm = Kunszentmiklós

12. ábra: A helyben dolgozók aránya (%) Bács-Kiskun megye településeinek aktív keresőiből.

Figure 12. The proportion (%) of local workers from the active population in the settlements of Bács-Kiskun County.



Forrás: saját szerkesztés.

Source: own edition.

(4): A városok átlaga fölött, (3): A megyei átlag és a városok átlaga között, (2): A községek átlaga és a megyei átlag között, (1): A községek átlaga alatt

Balm = Bácsalmás, Jh = Jánoshalma, Kal = Kalocsa, Kisk = Kiskőrös, Kkfh = Kiskunfélegyháza, Kkh = Kiskunhalas, Kkm = Kiskunmajsa, Kszm = Kunszentmiklós

### 5.3.3. A telekárak és a lakásviszonyok

A lakásviszonyok és a telekárak összefüggései tartalmazó 7. táblázat szerint a 2001-ig felépült új lakások magas aránya a belterületi telekárak növekedésével függött össze, az időszak végére pedig már kapcsolatot mutatott a területek magasabb piaci megítélésével is.

Az ezredfordulót megelőző évtizedben a lakásépítési kedv elsősorban Kecskemét vonzáskörzetében, valamint Kiskőrös–Kiskunhalas–Kiskunmajsa térségében, és a Baja–Hajós szakaszon volt a legnagyobb (13. ábra). Bizonyára nem véletlen, hogy 2007-ben éppen e központokban voltak a telekárak legmagasabbak (4. ábra), és az időszak belterületi árváltozásai is főleg ezeket a területeket, elsősorban a megyeszékhely környékét érintették (5. ábra).

A használt mutatók értelmezése:

- Új lakások aránya: az 1990 után épült lakások százalékos aránya a lakásállományból 2001-ben (ujlak%).

- Összkomf. lak. aránya: az összkomfortos lakások százalékos aránya a lakásállományból 2001-ben (összkomf%).
- Alapter/lakás: egy lakásra jutó alapterület 2001-ben (alapter/lak).
- Szobaszám/100 lakás: 100 lakásra jutó szobaszám 2001-ben (szoba/100l).
- Lakó/100 szoba: 100 szobára jutó lakosságszám 2001-ben (lako/100sz).
- Fürdő/100 lakás: A fürdőszobák 100 lakosra jutó száma 2001-ben (furdo/100l).

7. táblázat: A telekárak és az lakásviszonyok kapcsolata  
Table 7. Relationship between land prices and housing conditions

Mutató	Belter 1	Belter 2	Bel-növ	Külter 1	Külter 2	Kül-növ
Új lakások aránya		0,193	0,464	0,216		-0,192
Összkomf. lak. aránya	0,371	0,378		0,350	0,331	-0,205
Alapter/lakás	-0,202	-0,258	-0,283			
Szobaszám/100 lakás			-0,317			
Lakó/100 szoba		0,209	0,443	0,192		
Fürdő/100 lakás	0,357	0,320		0,361	0,349	

Forrás: saját szerkesztés.  
Source: own edition.

Számított adataink arról is informálnak (5. táblázat), hogy az értékesebbnek ítélt területeken található inkább összkomfortos lakások, bármikor bármelyik településrészről legyen is szó. Bizonyára azért áldoznak többet az emberek egy jó környezetben lévő építési telekre, mert oda egy igényesen kialakított, kényelmes lakást akarnak építeni. A fürdőszobák száz lakásra jutó magas aránya éppen ezt az összefüggést mutatta a telekárakkal. Egyértelmű, hogy az összkomfortos lakások és a fürdőszobával jól ellátott lakások jelentéstartalma nagyrészt megegyezik.

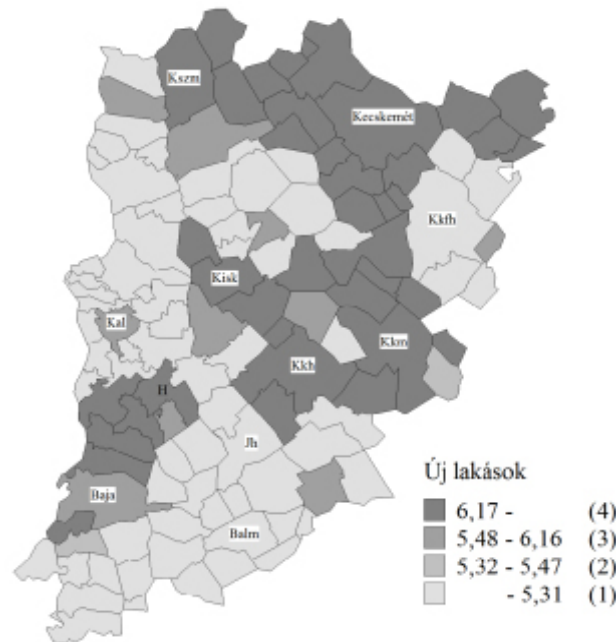
Nem zárja ki az előző állítás azt a látható összefüggést, hogy a legdrágább belterületeken inkább a kisebb alapterületű lakások építése volt a jellemző. Természetesen az állítás fordítottja is éppúgy helytálló: zsúfoltabb belterületeken kisebb alapterületű lakások építésére van lehetőség.

A száz lakásra jutó szobaszám nem mutat szoros kapcsolatot a telekárakkal. Az adatok alapján azt feltételezhetjük, hogy például a sokszobás villanegyedek telekárjai nem valószínű, hogy gyorsan változtak. Sokat persze akkor sem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy ahol gyorsan változtak a belterületi telekárak, ott nem igazán jellemzőek a sokszobás lakások.

A magasabban jegyzett belterületi telekárak az időszak végére mutattak szorosabb kapcsolatot a lakossűrűséggel úgy, hogy a városok sűrűn lakott belső területein növekedtek jobban a telekárak.

A fürdőszoba nélküli lakások magasabb aránya területileg a homokhátság Kecskemét-Kiskunfélegyháza és Kiskunhalas – Kiskőrös – Solt vonalak közé eső sávjában mutatkozik (14. ábra). Hasonló képet mutattak az itt fekvő, jelentős tanyai népességgel rendelkező települések külterületi telekárjai is (6., 8. ábra).

13. ábra: Az 1990 és 2000 között épített lakások aránya (%) Bács-Kiskun megye településeinek lakásállományából  
 Figure 13. The proportion (%) of houses constructed between 1990 and 2000 from the housing stock of the settlements of Bács-Kiskun County



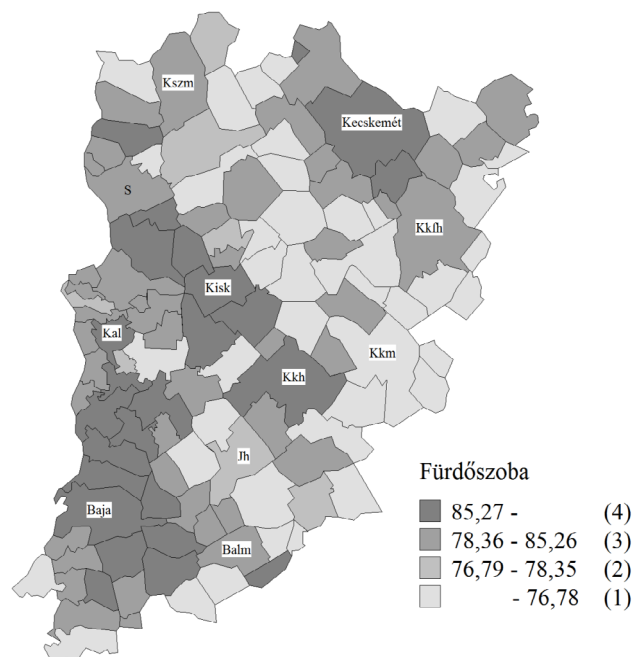
Forrás: saját szerkesztés.

Source: own edition.

(4): A városok átlaga fölött, (3): A megyei átlag és a városok átlaga között, (2): A falvak átlaga és a megyei átlag között, (1): A falvak átlaga alatt

Balm = Bácsalmás, Jh = Jánoshalma, Kal = Kalocsa, Kisk = Kiskőrös, Kkfh = Kiskunfélegyháza, Kkh = Kiskunhalas, Kkm = Kiskunmajsza, Kszm = Kunszentmiklós, H = Hajós

14. ábra: A fürdőszobás lakások aránya (%) Bács-Kiskun megye településeinek lakásállományából (2001)  
 Figure 14. The ratio of bathroom apartments on the settlements of Bács-Kiskun county (2001)



Forrás: saját szerkesztés.

Source: own edition.

(4): A városok átlaga fölött, (3): A megyei átlag és a városok átlaga között, (2): A falvak átlaga és a megyei átlag között, (1): A falvak átlaga alatt

Balm = Bácsalmás, Jh = Jánoshalma, Kal = Kalocsa, Kisk = Kiskőrös, Kkfh = Kiskunfélegyháza, Kkh = Kiskunhalas, Kkm = Kiskunmajsza, Kszm = Kunszentmiklós, S = Solt

#### 5.3.4. A telekárak és a természeti adottságok, közlekedési lehetőségek, jövedelmi viszonyok, vállalkozások

Jöllehet, a táblázatba foglalt mutatók többsége nagyon eltérő tartalmú, fontosságuk azonban indokolja megjelentetésüket egy „egyéb” kategóriában. A termőterületek adottságai és a telekárak eloszlása közötti kapcsolatot korábban már érintettük. A gyenge összefüggést számításaink is bizonyítják (8. táblázat). A földek minőségét jelző aranykorona érték – némileg meglepő módon – alig mutat összefüggést a telekárakkal. Mindössze annyit jelez, hogy azoknak a településeknek a belterületi telekárjai kevésbé változtak, amelyek külterületén a legjobb minőségű termőföldek találhatóak. Ezt az összefüggést támasztja alá a külterületek értékváltozásának és földminőségének területi képe is (5. és 7. ábra).

Feltételezésünk szerint a telekárakat befolyásolhatják a területen élők jövedelmi viszonyai is, ezért vontuk a mutatók körébe az egy adófizetőre jutó személyi jövedelemadó mértékét. A korrelációs számítások eredménye igazolta a várakozást. Az értékesebbnek ítélt területeken mindkét vizsgálati időpontban a magasabb jövedelműek éltek. A telekárak változása viszont nem mutatott kapcsolatot a térségben élők jövedelmével.

8. táblázat: A telekárak és „egyéb” mutatók kapcsolata  
Table 8. Relationship between land prices and "other" indicators

Mutató	Belter 1	Belter 2	Bel-növ	Külter 1	Külter 2	Kül-növ
Aranykorona érték			-0,243			0,209
Autóbusz járatok	0,541	0,532		0,507	0,528	
Személygépkocsi	0,304	0,320	0,278	0,259	0,220	-0,278
Személyi jövedelemadó	0,609	0,634		0,510	0,588	
Vállalk. foglalkoztatottak	0,680	0,732		0,414	0,753	
Vállalkozások bevétele	0,745	0,786		0,473	0,784	

Forrás: saját szerkesztés.  
Source: own edition.

A használt mutatók értelmezése:

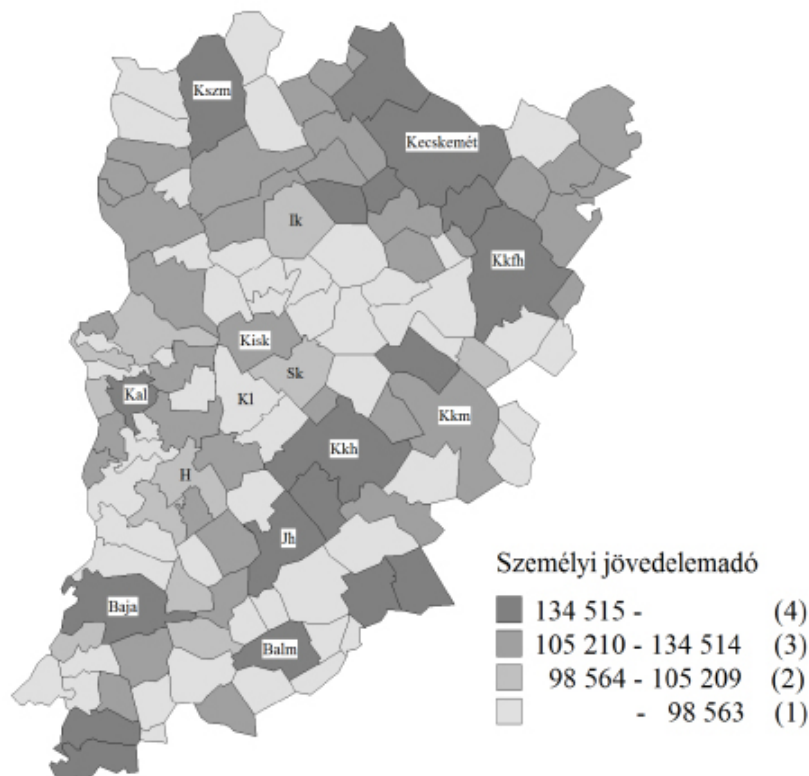
- Aranykorona érték: A települések külterületének átlagos aranykorona értéke 2007-ben (Átlag aranykorona).
- Autóbusz járatok: A kistérségi központok és a települések közvetlen összekötöttsége napi autóbusz-járatpárokkal (szerdai napon) 2007-ben (autóbusz).
- Személygépkocsi: 100 főre jutó személygépkocsik száma 2001-ben (szgk/100fő).

- Személyi jövedelemadó: Egy adófizetőre jutó személyi jövedelemadó összege 2001-ben (szja\_1fő).
- Vállalk. foglalkoztatottak: A településeken 2008 előtt működő, legalább 10 főt alkalmazó vállalkozások dolgozói létszáma (Váll\_fogl)
- Vállalkozások bevétele: A településeken 2008 előtt működő, legalább 10 főt foglalkoztató vállalkozások éves bevétele (Bevét\_mó)

A telekárakhoz hasonlóan a megye települései közül a lakosaikra számított jövedelemadó alapján is a legjelentősebb városok emelkednek ki (15. ábra). A Kecskemétet követő Kiskunhalas és Baja értéke azonban csak mintegy négyötöde a megyeszékhely relatíve kiemelkedően magas értékének. Az előzőekből is következik, hogy viszonylag sok város mutatója elmarad a városi átlagtól. Elsősorban borkultúrájáról ismert néhány város (Hajós, Izsák, Kecel, Soltvadkert) alacsonyabb értékei azt sugallják, hogy a vizsgált időszak kezdetén a mezőgazdaság egyes ágaiban még szűkebb lehetett az adózott jövedelem köre. Igaz, ekkor még a belterületi telekáraik is viszonylag alacsony szinten voltak ezeken a településeken (3. ábra).

Az egy lakosra jutó jövedelemadó mértéke alapján szerkesztett térkép (15. ábra) a városi funkciókat legintenzívebben gyakorló öt centrum körül a külterületi telekárakéhoz (6. ábra) hasonló zónákat jelöl ki. Az egy lakosra számított személyi jövedelemadó mértéke erősen függ a lakosság munkalehetőségétől is. Ha pedig ez a saját településen szűkösen található, a viszonylag könnyen elérhető városban még lehet esély a jövedelemforrás felkutatására.

15. ábra: Egy adófizetőre jutó személyi jövedelemadó összege 2001-ben  
Figure 15. The amount of personal income tax paid by a taxpayer in 2001



Forrás: saját szerkesztés.  
Source: own edition.



(1) A városok átlaga fölött; (2) A megyei átlag és a városi átlag között; (3) A falvak átlaga és a megyei átlag között; (4) A falusi átlag alatt

Balm = Bácsalmás, Jh = Jánoshalma, Kal = Kalocsa, Kisk = Kiskőrös, Kkfh = Kiskunfélegyháza, Kkh = Kiskunhalas, Kkm = Kiskunmajsa, Kszm = Kunszentmiklós, H = Hajós, Ik = Izsák, Kl = Kecel, Sk = Soltvadkert

Egyrészt a lakosság életszínvonalára, másrészt közlekedési lehetőségeire is utal a száz főre jutó személygépkocsik száma. Ez az érték a vizsgált telekármutatók mindegyikével erős kapcsolatot jelzett. Egyik legérdekesebb információnak minősíthető, hogy a gépkocsik magas aránya fordított előjelű korrelációt mutat a külterületek telekárainak változásával. A jó gépkocsi-ellátottság, vagyis a központok ezáltal is biztosított megfelelő elérhetősége tehát összességében inkább késlelteti a települések közvetlen perifériájának időbeli átértékelődését.

Mint tudjuk, 20. századi amerikai nagyvárosok kutatói kimutatták, hogy a város térszerkezetét befolyásoló telekárak alapvetően függték a városmag elérhetőségének esélyétől. Több mint feltételezés, hogy az egységes társadalmi-gazdasági tér településeinek életét, fejlődési lehetőségeit is nagyban befolyásolják a központi települések irányában rendelkezésre álló közlekedési, szállítási lehetőségek. Ma már a hazai szakirodalomban is található olyan számítási módszerek, melyek alkalmasak lehetnek a közlekedési elérhetőségből adódó kapcsolatok számszerűsítésére (Erdősi, 2000). Ilyen jellegű számítások adaptálására nem vállalkoztunk, a vizsgálatok folytatása azonban remélhetőleg megteremt a lehetőséget egy mélyebb elemzés elkészítésére a témában.

E dolgozatban a közlekedési lehetőségek és a telekárak összefüggését a települések és a kistérségi központok között közvetlen összeköttetést biztosító autóbusz járatszámok bevonásával próbáltuk kimutatni. A korrelációs számítás - várakozásunknak megfelelő - eredménye szerint e központok elérhetősége szorosan összefüggött a települések telekárainak szintjével. Értéknövelő hatást az adott időpontban fennálló tömegközlekedési helyzet nem mutatott (6. táblázat), a feltételek lényeges megváltozása (például a hálózat sűrűsödése, az elérési idő rövidülése) viszont bizonyára jelentkezne a telkek árváltozásában is.

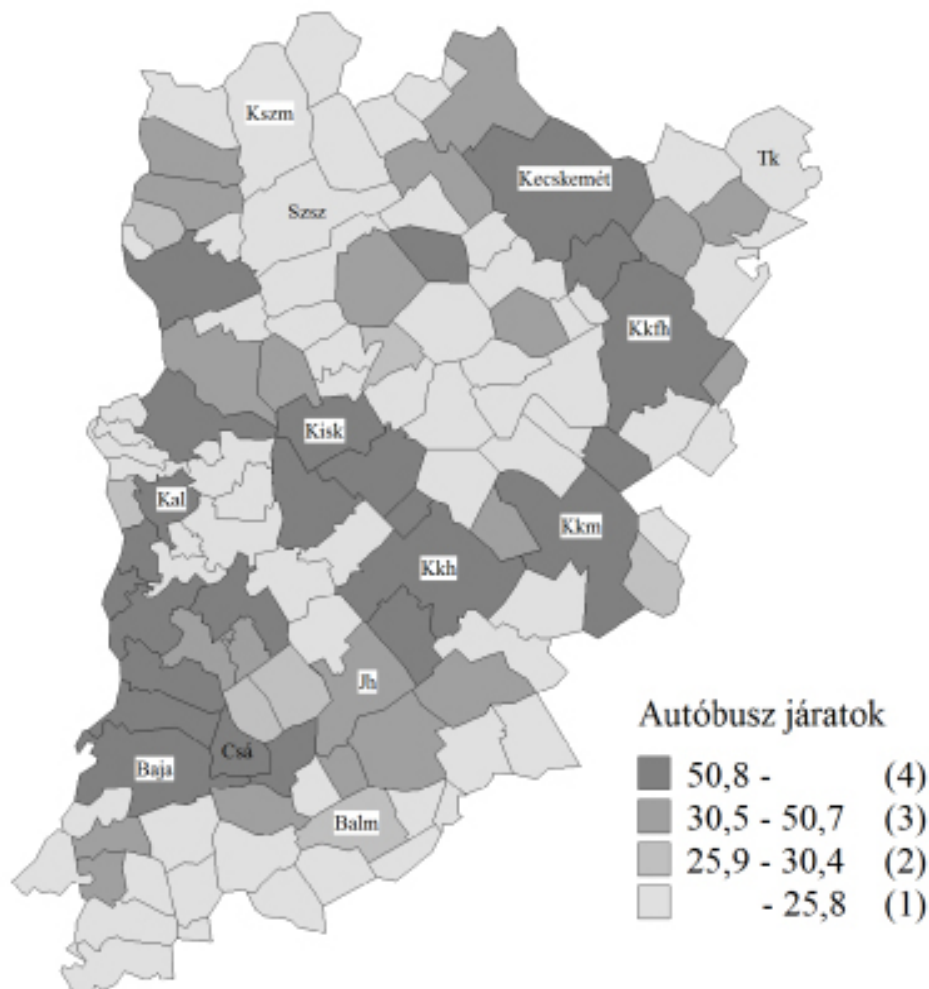
A településszintű értékeléshez térképre vittük, hogy az adott évben a megye településeit hány közvetlen autóbusz járat kötötte össze a kistérségek központjaival egy átlagos szerdai munkanapon (16. ábra). Nem meglepő, hogy – kevés kivételtől eltekintve – a főútvonalak, valamint a forgalmas Kiskunfélegyháza–Kiskunmajsa–Kiskunhalas–Jánoshalma–Csávoly–Baja által közvetlenül érintett települések magas értékekkel szerepelnek. A főutakra nem „felfűzött” Szabadszállást, Tiszakécskét, s a kistérségi központ Kunszentmiklóst azonban a megyei átlag alatt találjuk. A telekárak településszintű elemzésénél is megállapíthattuk, hogy a megye egészét tekintve is helytálló az a megállapítás, hogy a legalacsonyabb telekárakkal jellemezhető foltok a legrosszabb forgalmi adottságokkal rendelkező területeken találhatóak (3. ábra).

Az innovációk, a gazdaságban korábban nem létező dolgok létrehozása, új ötletek megvalósítása számára kedvezőbb lehetőségek vannak a városokban. Az új beruházások pedig többnyire új munkahelyek teremtésével is járnak. Megvizsgáltuk tehát, hogy van-e összefüggés a telekárak, valamint a településeken működő jelentősebb vállalkozások által foglalkoztatottak létszáma és árbevétele között. A megye összes olyan vállalkozását figyelembe vettük, melyek legalább 10 főt foglalkoztattak, az árbevétel szempontjából pedig azokat, melyeknek legalább évi 20 millió forintos bevételük volt.

Mivel az egyes vállalkozások létszám-, illetve árkategóriákba sorolva voltak csak elérhetőek, minden esetben az adott kategória középértékével számoltunk. Másrészt csak azokat a vállalkozásokat vettük figyelembe, melyek a vizsgált időszakban, vagy annak egy részében már léteztek. Az eredmények azt mutatják (6. táblázat), hogy a mind a vállalkozások alkalmazotti létszáma, mind bevétele direkt kapcsolatot mutat a telekárakkal időben és területileg egyaránt. Az olyan gazdasági környezet tehát, melyben nagyobb a vállalkozási kedv, magasabbra értékeli a települések telekárban kifejezett értékét. Tekintve, hogy a vállalkozások időbeni fejlődését nem vizsgáltuk, számításaink alapján csupán az állapítható még meg, hogy a stabilan meglévő vállalkozói háttér nem idézi elő a telekárak jelentős változását.

16. ábra: A települések és a kistérségi központok közvetlen összekötöttsége napi autóbusz-járatpárokkal (szerdai napon) 2007-ben

Figure 16. The number of daily direct buses in the relation of the settlements and the central towns of micro-regions



Forrás: saját szerkesztés.

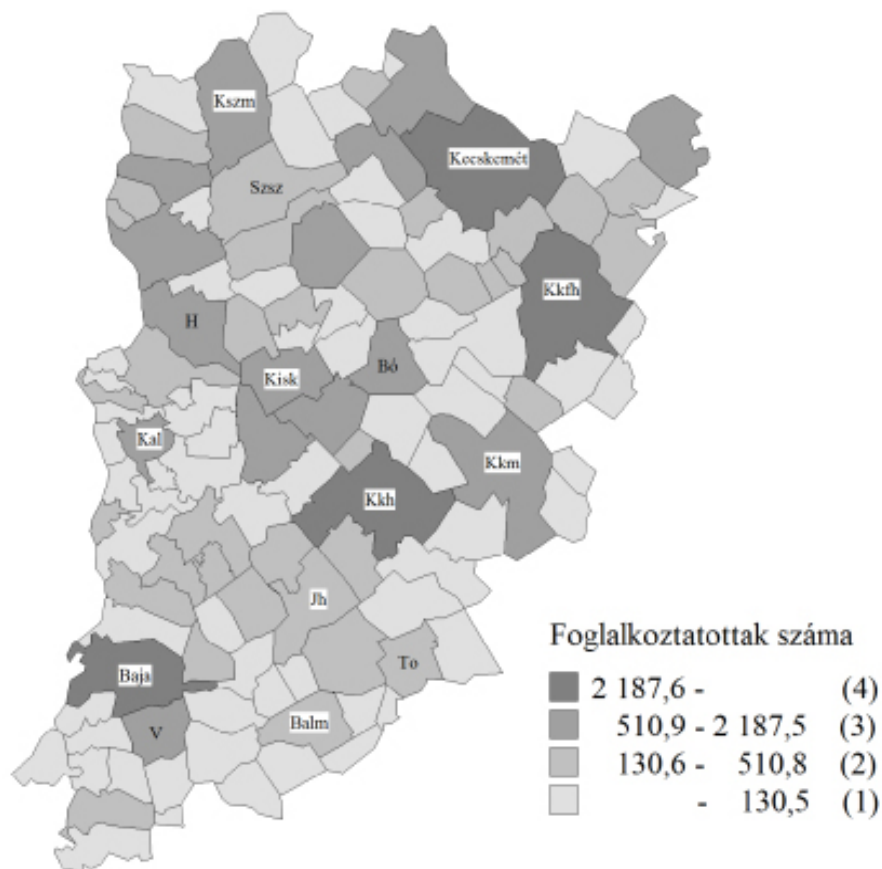
Source: own edition.

(1) A városok átlaga fölött; (2) A megyei átlag és a városi átlag között; (3) A falvak átlaga és a megyei átlag között; (4) A falusi átlag alatt

Balm = Bácsalmás, Jh = Jánoshalma, Kal = Kalocsa, Kisk = Kiskőrös, Kkfh = Kiskunfélegyháza, Kkh = Kiskunhalas, Kkm = Kiskunmajsa, Kszm = Kunszentmiklós, Csá = Csávolgy, Szz = Szabadszállás, Tk = Tiszakécske

A dolgozói létszám, valamint a bevétel adatait térképen megjelenítve szinte teljesen azonos képet kaptunk. A 17. ábrán a legalább 10 főt foglalkoztató vállalkozások dolgozói létszámának település-szintű különbségeit mutatjuk be. Kitűnik a városok kiemelkedő szerepe a munkahelyeket teremtő gazdasági beruházásokban. A kecskeméti gazdasági egységek foglalkoztatottjai több mint négyszer annyian vannak, mint a második helyen álló Kiskunfélegyházáé, és tízszeresen meghaladják Baját, amit Kiskunhalasé is megelőz. Tekintetbe véve, hogy például a vizsgált időszakban még nem létezett a mára 3000 főt meghaladó létszámmal üzemelő Mercedes gyáregység, méltán nevezhetjük a megyeszékhelyet a térség legfontosabb innovációs központjának. A város a száz lakosra számított dolgozói létszám tekintetében is magasan kiemelkedik a megye települései közül.

17. ábra: A településeken 2008 előtt működő, legalább 10 főt alkalmazó vállalkozások dolgozói létszáma (fő)  
 Figure 17. Number of employees employed by business enterprises (before 2008) with at least 10 employees



Forrás: saját szerkesztés.  
 Source: own edition.

(1) A városok átlaga fölött; (2) A megyei átlag és a városi átlag között; (3) A falvak átlaga és a megyei átlag között; (4) A falusi átlag alatt

Balm = Bácsalmás, Jh = Jánoshalma, Kal = Kalocsa, Kisk = Kiskőrös, Kkf = Kiskunfélegyháza, Kkh = Kiskunhalas, Kkm = Kiskunmajsa, Kszm = Kunszentmiklós, Bó = Bócsa, Ha = Harta, Szs = Szabadszállás, To = Tompa, V = Vaskút

Csupán két olyan község tudott a városok átlaga fölé kerülni, melyek egy-egy nagyobb beruházást tudhatnak magukénak (Harta: Állampusztai Mezőgazdasági és Kereskedelmi Kft, Bócsa: POLI-FARBE Vegyipari Kft). Hasonló Okok miatt került a megyei átlag fölé Vaskút értéke (FENSTER-X Faipari Kft, Felső-bácsi Hulladékgazdálkodási Kft) is. A jelentősebb munkaerőt foglalkoztató

vállalkozások hiányával is magyarázható több település (pl. Szabadszállás, Tompa) viszonylag kedvezőtlen helyzete a telekár térképeken (3., 4. ábra).

Az olyan települések harmada a határmenti zónában fekszik, melyeken a vizsgált időszakban nem működött legalább 10 főt foglalkoztató vállalkozás. Többek között ez is magyarázza ennek a periférikus térségnek az alacsony telekárjait.

### 5.3.5. A telekárak és az ingatlanforgalom

A rendelkezésre álló adatbázis a különböző ingatlantípusok nagy tömegű adatát évenkénti bontásban tartalmazza a 2000–2007-es időszakra. Elkülönítve kezeli például az eltérő hasznosítású (mezőgazdasági-, ipari-, üdülési-, sportcélú stb.) telkeket, a más-más funkciójú építményeket (lakás, mezőgazdasági, ipari, vendéglátó, kulturális stb.), informál a lakóépületek eltérő fajtáinak adatairól (társasház, sorház családi ház stb.).

9. táblázat: A telekárak és az ingatlanforgalom kapcsolata  
Table 9. Relationship between land prices and real estate trade

Mutató	Belter 1	Belter 2	Bel-növ	Külter 1	Külter 2	Kül-növ
Eladások száma	0,802	0,838		0,509	0,792	
Eladások átlagára	0,487	0,496		0,428	0,455	
Belter. eladások száma	0,831	0,861		0,524	0,794	
Belter. eladások átlagára	0,426	0,447	0,223	0,396	0,407	
Külter. eladások száma	0,673	0,724		0,436	0,733	
Külter eladások átlagára	0,258	0,283		0,286	0,315	
Lakás eladások száma	0,795	0,831		0,493	0,788	
Lakás eladások átlagára	0,609	0,639	0,359	0,456	0,459	-0,222
Családi házak elad.szám	0,841	0,872		0,527	0,789	

Forrás: saját szerkesztés.

Source: own edition.

Az értékelésbe vont mutatók értelmezése:

- Eladások száma: az eladott ingatlanok darabszáma 2000-2007-ig (Összelszám).
- Eladások átlagára: Az eladott ingatlanok átlagára 2000-2007-ig (Atlagar).
- Belter. eladások száma: az eladott belterületi ingatlanok darabszáma 2000-2007-ig (Belszam).
- Belter. eladások átlagára: az eladott belterületi ingatlanok átlagára 2000-2007-ig (Batlagar).
- Külter. eladások száma: az eladott külterületi ingatlanok darabszáma 2000-2007-ig (Kelszam).
- Külter eladások átlagára: az eladott külterületi ingatlanok átlagára 2000-2007-ig (Katlagar).
- Lakás eladások száma: az eladott lakás ingatlanok darabszáma 2000-2007-ig (lakeladszam).
- Lakás eladások átlagára: az eladott lakásingatlanok átlagára 2000-2007-ig (lakatlagar).
- Családi házak elad.szám: az eladott családi házak darabszáma 2000-2007-ig (csház\_elad\_db).

Ezek részletes elemzése egy következő időszak kutatási témája lehet. Ebben a dolgozatban csak 14 mutatót vettünk számításba abból a célból, hogy megvizsgáljuk az ingatlanpiac és a telekárak kapcsolatát. Az alábbi összeállításban ezek közül kilencnek mutatjuk be a telekárakkal fennálló korrelációs kapcsolatát.

A kimutatás alapján (9. táblázat) az időszak egészében eladott ingatlanok száma és azok átlagára, valamint a telekárak között lényeges összefüggés volt. Az ingatlanforgalom és az ingatlanár mind a kezdeti, mind a későbbi időpontban direkt kapcsolatot mutatott a telkekhez jutás költségeivel. Az értékben kifejezett ingatlanforgalom végig magas telekárakkal párosult. A bel- és külterületek kiválasztása sem differenciálta lényegesen a képet. A belterületek magas forgalmi értékei telekárnövelő hatást is kiváltottak az időszak egészét tekintve. Az egyes településrészek ingatlanforgalmukkal kölcsönösen összefüggtek egymás telekáraival is. A nagy belterületi ingatlanforgalom mind a bel-, mind a külterületek telekárait magasan tartotta az egész időszakban, de a külterületi ingatlanügyleteknek is komoly felhajtó ereje volt a belterületi telkek áraira.

Erős kapcsolatot mutatott a lakásforgalom volumene a telkek értékeivel a külső és a belső településrészekben egyaránt. Hasonló összefüggést jelzett a kereskedelmi forgalom értéke is, de az még ráadásul befolyásolta is a belterületi telekárak alakulását.

A családi házak piaci forgalmának mértéke a lakóingatlanok együttes forgalmához képest is erős korrelációt mutat a telekárakkal mindegyik településrészen. Amíg azonban a lakásokba történő beruházás a belterületen a telekárak növekedésével járt együtt, a külterületeken a lakóingatlanok építésének költségének emelkedése lassította az ottani telekárak növekedését.

Az ingatlanforgalom területi különbségeinek bemutatására példaként az ingatlanok átlagárának térképi megfeleltetését választottuk (18. ábra). A teljes ingatlanforgalom együttes vizsgálata természetesen fontos részleteket is rejtve hagyhat, időbeli változásának követése, valamint a telekártérképekkel való összevetése azonban tanulságos lehet.

A vizsgált időszak kezdetén a megyében eladott ingatlanok átlagos értéke alig haladta meg a másfél millió forintot. A nagyobb értékű ingatlanok nyilvánvalóan a városokban cseréltek gazdát. Egy-egy nagy értékű ingatlan eladása azonban meglepően számító átlagnövekedést eredményezhetett csekélyebb volumenű forgalmat lebonyolító kisebb községek esetében is (Tataháza, Újtelek). A települések negyedének forgalmi értéke azonban a községek átlagának felét sem érte el. Ingatlanonkénti bevételük átlagosan jóval a négyszázezer forint alatt maradt. Ezek zömmel a Kecskemét–Kiskőrös–Kecel–Hajós–Baja és a Kecskemét–Kiskunfélegyháza–Kiskunhalas–Bácsalmás vonalak közötti, többé-kevésbé összefüggő területen található. Esetükben nyilvánvalóan a mezőgazdasági ingatlanok forgalma dominált, amit az ekkor jellemző külterületi telekárak területi képével (4. ábra) meglévő hasonlóság is alátámaszt.

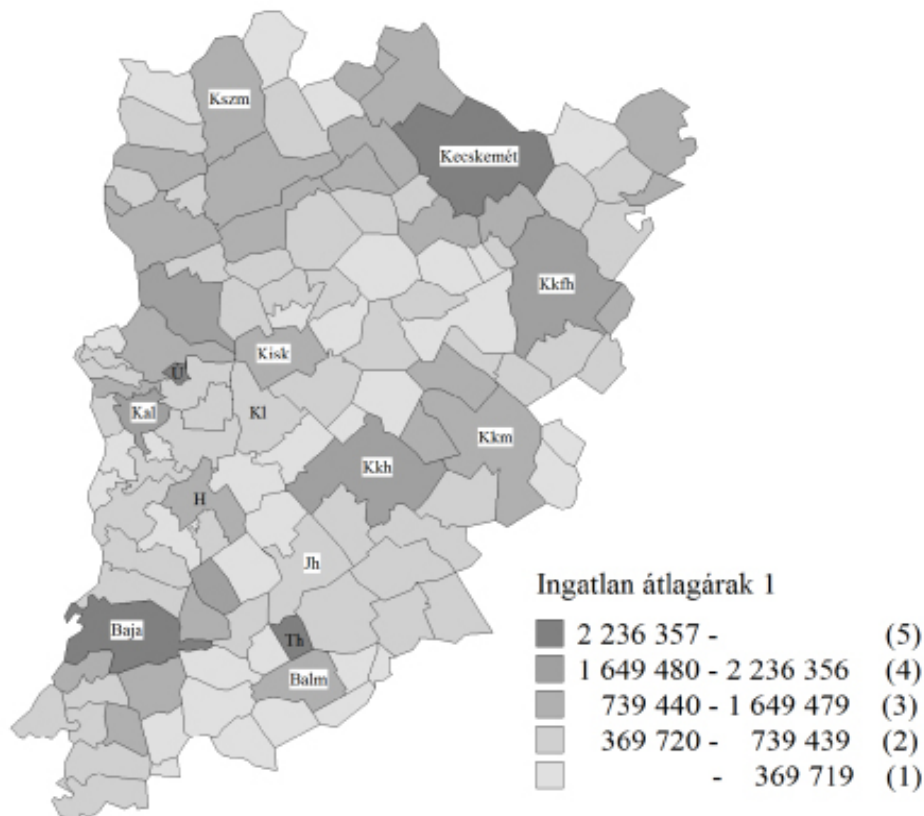
A vizsgált rövid időszak végén minden településkategória esetén lényegesen magasabb ingatlanárak regisztrálhatók. Emellett némi kiegyenlítődést is mutat a területi kép (19. ábra), tekintve, hogy a legalacsonyabb értékekkel rendelkező települések száma a felére csökkent, s területi elrendeződésük is arányosabb a korábbihoz képest. A nagyobb városok továbbra is magas értékekkel rendelkeznek, s Kalocsához hasonlóan feltűnik a Kecskeméttel szomszédos települések (Lajosmizse, Helvécia) magasabb kategóriába lépése is. Megfigyelhető, hogy az erre az évre jellemző magasabb telekárak

(6., 8. ábra) területileg is általában magasabb ingatlanárakkal társulnak, amit számításaink igazoltak (7. táblázat).

Az átlagos ingatlanárak legintenzívebb növekedése leginkább ott jellemző, ahol korábban a legolcsóbb ingatlanokat találhattuk (20. ábra). Szerepet játszhat ebben a nagyon alacsony induló érték, valamint a már említett területi kiegyenlítődés éppúgy, mint a külterületi telekárak nagyarányú megnövekedése (9. ábra).

18. ábra: Az ingatlanok átlagára (Ft) Bács-Kiskun megye településein 2000-ben

Figure 18. Average prices of real estates (HUF) in settlements of Bács-Kiskun County in 2000



Forrás: saját szerkesztés.

Source: own edition.

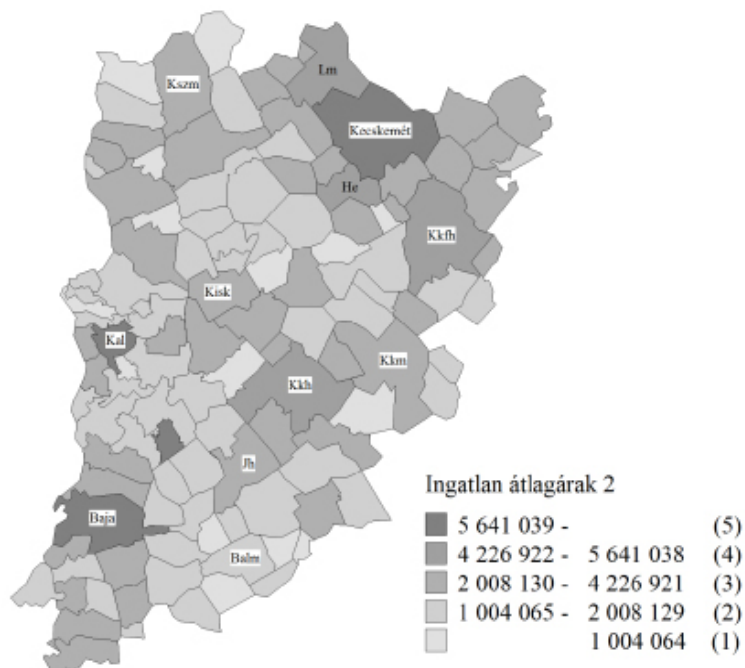
(5): A városok átlaga fölött, (4): A megyei átlag és a városi átlag között, (3): A községi átlag és a megyei átlag között, (2): A községek átlagának fele és a községi átlag között, (1): A községek átlagának fele alatt

Balm = Bácsalmás, Jh = Jánoshalma, Kal = Kalocsa, Kisk = Kiskőrös, Kkfh = Kiskunfélegyháza, Kkh = Kiskunhalas, Kkm = Kiskunmajsa, Kszm = Kunszentmiklós, H = hajós, Kl = Kecel, Th = Tataháza, Ú = Újtelek

Természetesen nem volt elvárható az eleve magas értékeket felmutató városok (Kecskemét, Baja, Kalocsa, Kiskunhalas) látványos értéknövekedése. Ingatlanjaik átlagárának két-háromszoros emelkedése azonban egészen kiemelkedőnek mondható.

A telekárakhoz hasonlóan itt is kirajzolódik magas értékével a megyeszékhely körüli településgyűrű, a megye középső részén található városok (Kiskőrös, Kecel, Soltvadkert) térsége, a periférikus helyzetű határmenti sáv, továbbá a Duna mentén – főként Baja és Kalocsa vonzásában – húzódó településsor.

19. ábra: Az ingatlanok átlagára (Ft) Bács-Kiskun megye településein 2007-ben  
 Figure 19. Average prices of real estates (HUF) in settlements of Bács-Kiskun County in 2007

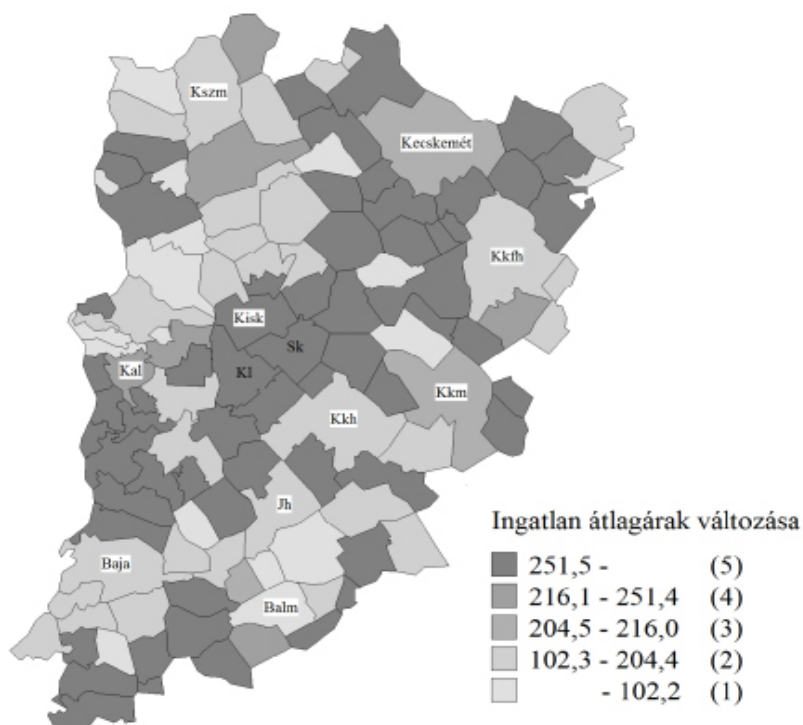


Forrás: saját szerkesztés.  
 Source: own edition.

1: A községek átlagának fele alatt, 2: A községek átlagának fele és a községi átlag között, 3: A községi átlag és a megyei átlag között, 4: A megyei átlag és a városi átlag között, 5: A városok átlaga fölött

Balm = Bácsalmás, Jh = Jánoshalma, Kal = Kalocsa, Kisk = Kiskőrös, Kkfh = Kiskunfélegyháza, Kkh = Kiskunhalas, Kkm = Kiskunmajsza, Kszm = Kunszentmiklós, He = Helvécia, Lm = Lajosmizse

20. ábra: Az ingatlanok átlagárának növekedése (%) Bács-Kiskun megye településein (2000-2007)  
 Figure 20. Increase of average real estate prices (%) in settlements of Bács-Kiskun county (2000-2007)



Forrás: saját szerkesztés.  
 Source: own edition.

1: A községek átlagának fele alatt, 2: A községek átlagának fele és a községi átlag között, 3: A községi átlag és a megyei átlag között, 4: A megyei átlag és a városi átlag között, 5: A városok átlaga fölött  
 Balm = Bácsalmás, Jh = Jánoshalma, Kal = Kalocsa, Kisk = Kiskőrös, Kkfh = Kiskunfélegyháza, Kkh = Kiskunhalas, Kkm = Kiskunmajsa, Kszm = Kunszentmiklós, Kl = Kecel, Sk = Soltvadkert

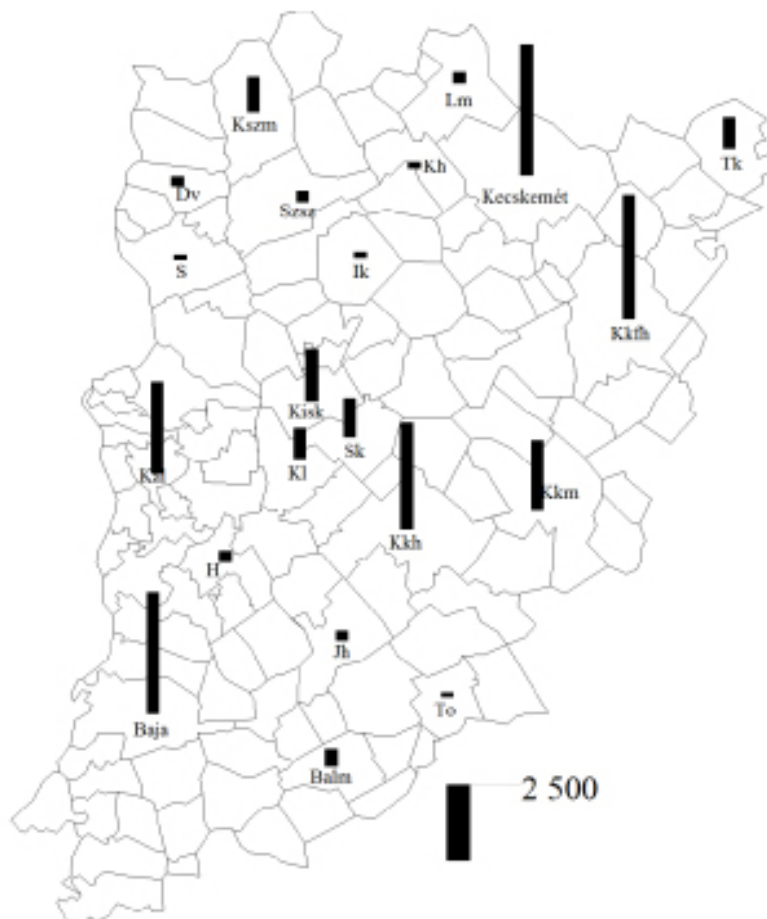
## 5.4. A telekárak különbségei a városokban

### 5.4.1. A városok telekárjai 2000-ben

A többnyire nagyvárosokhoz kötődő jelentősebb innovációk egyrészt a települések társadalmi-gazdasági fölértékelődését eredményezik, másrészt kisugárzó, ösztönző hatásuk van a környező területek gazdasági fejlődésére is. Ez a földrajzi diffúzió tehát a legjelentősebb központokból kiindulva játszik szerepet azok szűkebb, vagy jó közlekedési összekötöttség esetén tágabb környezetében is. Hatásával együtt jár az érintett területek felértékelődése, aminek tükröződnie kell a telekárakban is.

21. ábra: Bács-Kiskun megye városainak átlagos belterületi telekárjai 2000-ben (Ft/m<sup>2</sup>)

Figure 21. Average land prices in the inner areas of towns in Bács-Kiskun County in 2000 (HUF/sq. m)



Forrás: saját szerkesztés.

Source: own edition.

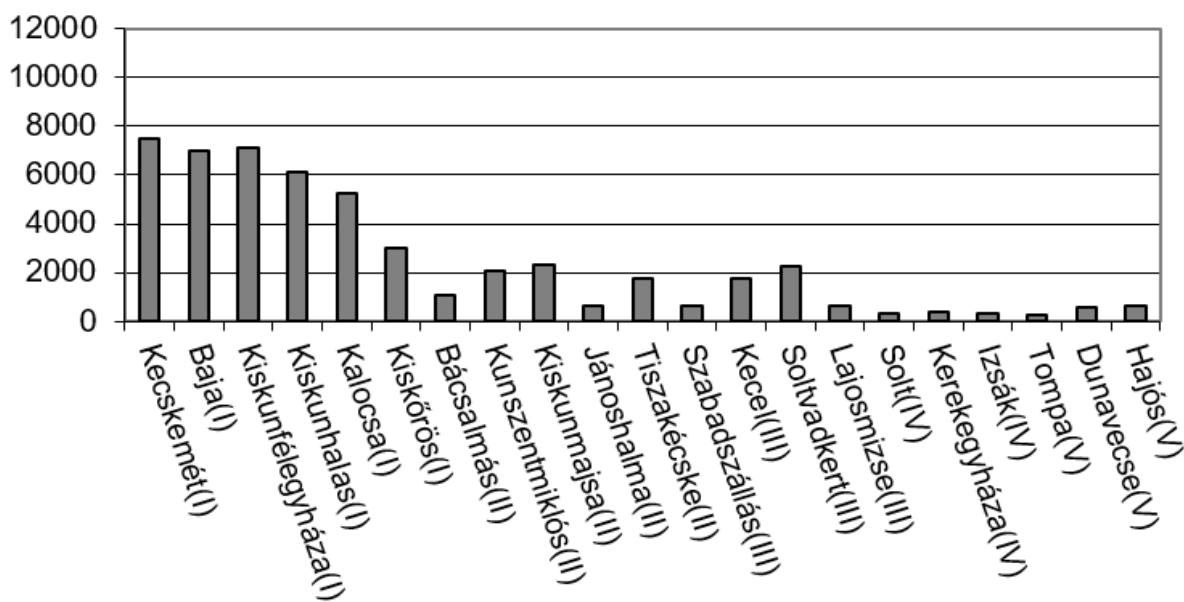
Balm = Bácsalmás, Jh = Jánoshalma, Kal = Kalocsa, Kisk = Kiskőrös, Kkfh = Kiskunfélegyháza, Kkh = Kiskunhalas, Kkm = Kiskunmajsa, Kszm = Kunszentmiklós, Dv = Dunavecse, H = Hajós, Ik = Izsák, Kh = Kerekegyháza, Kl = Kecel, Lm = Lajosmizse, S = Solt, Sk = Soltvadkert, Szsz = Szabadszállás, Tk = Tiszakécske, To = Tompa



Az ezredfordulón a megye városainak viszonylatában föltűnően nagy különbségek mutatkoztak a telekárakban. Az öt legrégebbi város szinte külön kategóriát képviselt. Népszámszámukat tekintve és funkcionálisan is a megye legjelentősebb központjai voltak. Szerepük meghatározó a megye térszerkezetében. Érdekes Baja és Kiskunfélegyháza helyzete. A belterületi maximum alapján ugyan alaposan elmaradtak Kecskemét mögött, kevésbé differenciált telekáraik következtében – vagyis a telekárlejtő gyenge érvényesülése miatt – átlagáraik a megyeszékhely értékeivel vetekedtek. Az átlagok tekintetében a kiváló forgalmi helyzetű Kiskunfélegyháza értéke egészen megközelítette Kecskemétét. Kiskunmajsa viszonylag magas telekárait a fürdőhöz kapcsolódó beruházások értéknövelő hatása magyarázza (21. ábra).

22. ábra: Átlagos telekárak Bács-Kiskun megye városainak belterületén 2000-ben (Ft/m<sup>2</sup>)

Figure 22. Average land prices in the inner areas of towns in Bács-Kiskun County in 2000 (HUF/sq. m)



Forrás: saját szerkesztés.  
Source: own edition.

I–V: A várossá nyilvánítás szakaszai:

I: 1985-ig; II: 1986-1989; III: 1990-1995; IV: 1996-2001; V: 2001 után

Szembevetendő az is, hogy a legkorábban városi rangra emelt települések értékei messze túllépik a városi jogállást ugyan már megkapó, de a városi funkciókat még alig gyakorló településeket (Solt, Kerekegyháza, Izsák stb.). Nyilvánvaló, hogy a telekárakat is befolyásoló földrajzi diffúzió centrumaiként csak az előbbieket lehetnek számításba (22. ábra).

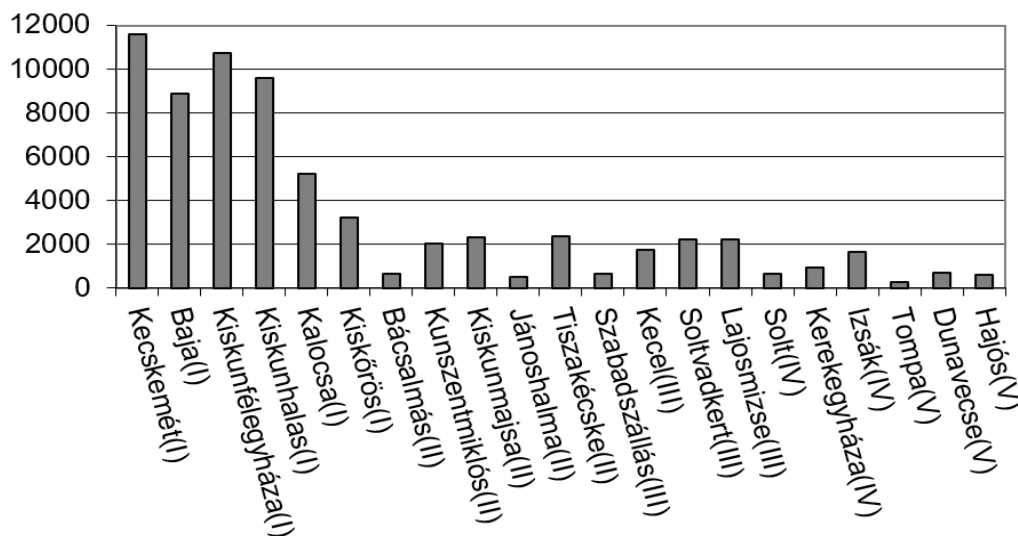
#### 5.4.2. A városok telekárjai 2007-ben

A városok „telekárversenyét” nem a kiegyenlítődés jellemezte a vizsgált időszakban (23. ábra). A vezető városok között is némi differenciálódás figyelhető meg, Baja és Kalocsa esetében pedig pozícióvesztés tapasztalható. A többi, az előzőekhez fölzárkózni próbáló város között elsősorban Izsák és Lajosmizse került kedvezőbb helyzetbe.

Mellettük a korábban szintén alacsony szintet jelző Kerekegyháza és Solt is számottevően előrelépett önmagához képest. A városodás és városiasodás ellentmondásrendszerében létrehozott ilyen „kvázi városok” esetében a várossá nyilvánítás segítheti a település funkcionális értelemben vett várossá válásának folyamatát is. Folyamatosan válhatnak intenzívebbé a centrum–vonzáskörzet relációk, aminek következtében az ilyen városok hatása idővel erősödhet a hozzájuk kötődő vonzáskörzet településeire is (Tóth, 2008).

23. ábra: Átlagos telekárak Bács-Kiskun megye városainak belterületén 2007-ben (Ft/m<sup>2</sup>)

Figure 23. Average land prices in the inner areas of towns in Bács-Kiskun County in 2007 (HUF/sq. m)



Forrás: saját szerkesztés.  
Source: own edition.

I–V: A várossá nyilvánítás szakaszai:

I: 1985-ig; II: 1986-1989; III: 1990-1995; IV: 1996-2001; V: 2001 után

### 5.4.3. A városok telekárainak változása a vizsgált időszakban

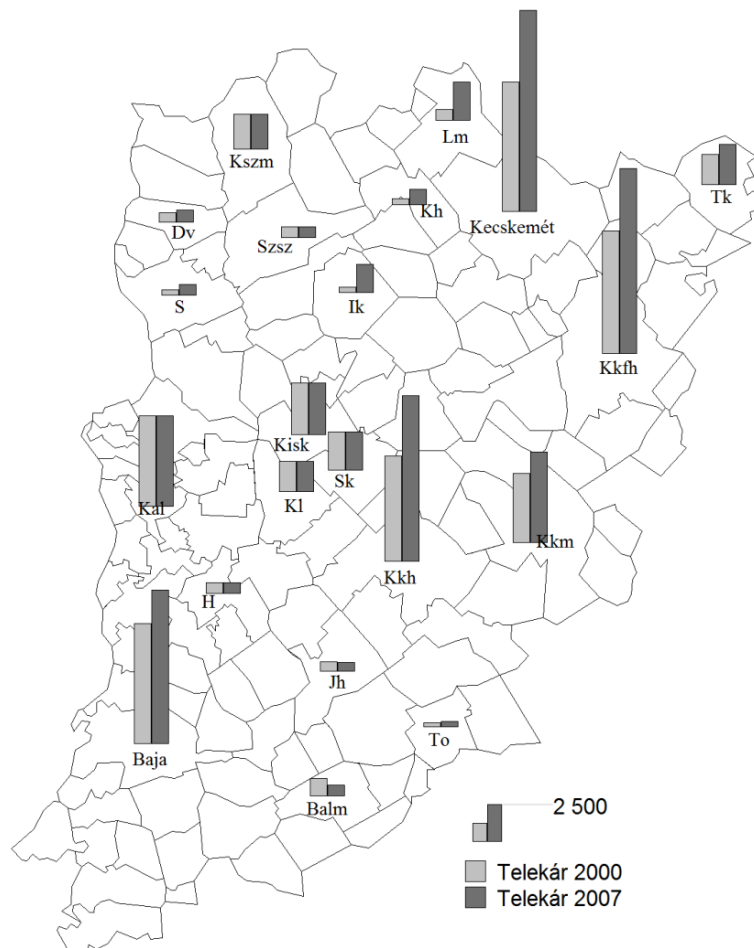
Abszolút értékben a legnagyobb növekedés Kecskemét esetében figyelhető meg, ahol 4500 forinttal lettek magasabbak az átlagos belterületi telekárak. Ennek az értéknek mintegy kétharmada jellemezte Kiskunfélegyháza és Kiskunhalas telkeinek áremelkedését. A rendszerváltást követő gazdasági változásokkal nehezen birkózó Baja telekárainak növekedése alig haladja meg a jó forgalmi helyzetben fekvő Lajosmizse és a feltörekvő Izsák értékét. A megye második centrumának számító Baja pozíciója hosszabb távon, kiemelt logisztikai központként várhatóan erősödni fog.

Stagnálónak nevezhetők a telekárak Kalocsa és a „borvárosok” (Kiskőrös, Kecel, Soltvadkert, Hajós) belterületén. Igen szerény értékek mellett némi növekedést mutat a fiatal város, Tompa. Nála is kedvezőtlenebb azonban Jánoshalma és Bácsalmás helyzete, melyekben csökkentek a belterületi telkek árai. Adataik tükrözik az egész határmenti sávnak a megye térszerkezetében elfoglalt periféria-szerepét (24. ábra).

A változás mértéke mellett célszerűnek látszott megjeleníteni városaink növekedési ütemét is (25. ábra). Ennek előnye, hogy jól szemlélteti a változás arányát, hátránya viszont, hogy kezdeti alacsony

érték esetén nem túlságosan magas gyarapodás is látványos eredményt hoz. Reálisan tehát a városok önmagukhoz képest történő előrelépéséről informál. Néhány, az utóbbi évtizedekben várossá lett településünk példája némi adalékot is szolgáltat neves geográfusaink közelmúltban zajlott vitájához (Tóth, 2008; Csapó & Kocsis, 2008; Kőszegfalvi, 2008; Dövényi, 2009; Pirisi, & Trócsányi, 2009; Tóth, 2009 stb.).

24. ábra: Az átlagos telekárak változása Bács-Kiskun megye városainak belterületén (Ft/m<sup>2</sup>)  
 Figure 24. Increase of average land prices in the inner areas of towns in Bács-Kiskun Count (HUF/sq. m)



Forrás: saját szerkesztés.  
 Source: own edition.

Balm = Bácsalmás, Jh = Jánoshalma, Kal = Kalocsa, Kisk = Kiskőrös, Kkfh = Kiskunfélegyháza, Kkh = Kiskunhalas, Kkm = Kiskunmajsa, Kszm = Kunszentmiklós, Dv = Dunavecse, H = Hajós, Ik = Izsák, Kh = Kerekegyháza, Kl = Kecel, Lm = Lajosmizse, S = Solt, Sk = Soltvadkert, Szsz = Szabadszállás, Tk = Tiszakécske, To = Tompa

Izsák, Lajosmizse, Kerekegyháza, Solt – és talán Dunavecse, Tompa, Hajós – példája is erősíti azt a szemléletet, mely szerint a várossá nyilvánítás sok esetben segíti a földrajzi értelemben vett várossá válás folyamatát is. A várossá nyilvánítás kedvezőbb feltételeket teremthet a település és környezete fejlődésének is (Tóth, 2008).

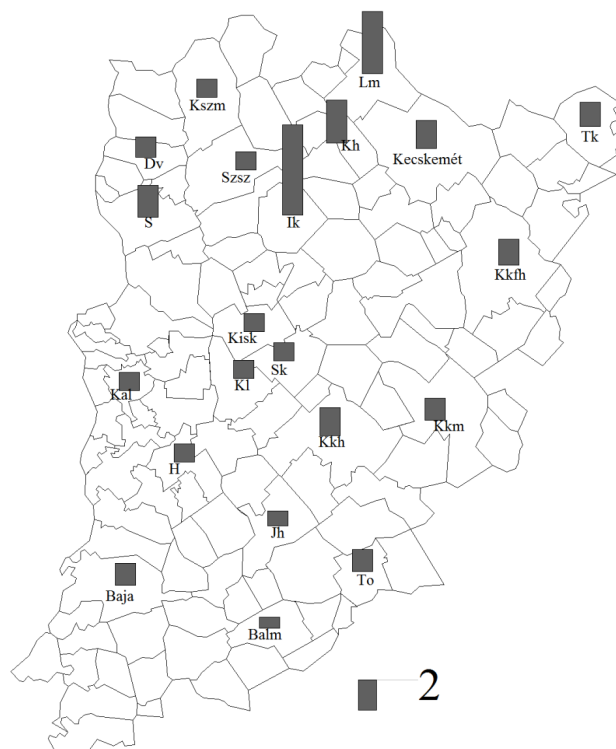
Kétségtelenül a leglátványosabb a „sárféher városának”, Izsáknak az előrelépése. A rendszerváltás környékén a mezőgazdasághoz kapcsolódó nagyüzemek megszűntek, a települést elvándorlás jellemezte. Miután 1997-ben városi rangot kapott, jelentős beruházások indultak. A két-három évvel

az ezredforduló után befejezett fejlesztési ciklus végére elsősorban az infrastruktúra újult meg. A szomszédos településekre leginkább igazgatásrendészeti feladatköre révén van hatással.

Második leggyorsabban növekvő telekárakkal az időszak során a kitűnő forgalmi helyzetben lévő Lajosmizse rendelkezett. Kecskemét közvetlen, Budapest relatív közelsége, a megépült Budapest–Szeged autópálya kínálta közlekedési lehetőségek szinte a gazdaság minden területén ösztönzik a vállalkozások megtelepedését. Az alig 20 éve városi jogállású település jóval több, mint ezer vállalkozásnak ad helyet, melyek tevékenységi körében a kereskedelem, szolgáltatás éppúgy megtalálható, mint a mezőgazdaság és az ipar. A környezetszennyező gyáripár azonban elkerülte a várost. Jelentős szerepe van a város életében a vendéglátásnak, a tanyai turizmusnak. A tervezett M8-as autópálya megépülése bizonyára tovább erősítené a település pozícióját a megyei térszerkezetben.

Figyelemreméltó telekár-növekedés ment végbe a korábbi agrárfalu, 2001-től viszont már városnak nevezhető Kerekegyháza területén is. Lajosmizséhez hasonlóan a rendszerváltáshoz kapcsolódó, vitatott politikai szemléletváltás következtében nyilvánították várossá a megye agglomerálódó térségében (Kőszegfalvi, 2008). A megyeszékhelytől alig 20 kilométerre fekvő település a mezőgazdasághoz kapcsolódó élelmiszeripari ágazatok megjelenése mellett a tanyai turizmus térhódításáról ismert. A vendéglátó tanyák egy részénél már a külföldi érdekltség is jelen van.

25. ábra: Az átlagos telekárak aránya  $\left(\frac{2007-es}{2000-es}\right)$  Bács-Kiskun megye városainak belterületén  
Figure 25. The ratio (2007/2000) of average land prices in the inner areas of towns in Bács-Kiskun County



Forrás: saját szerkesztés.  
Source: own edition.

Baja (1,268), Balm = Bácsalmás (0,62), Jh = Jánoshalma (0,86), Kal = Kalocsa (1,0), Kecskemét (1,549), Kisk = Kiskőrös (1,08), Kkfh = Kiskunfélegyháza (1,51), Kkh = Kiskunhalas (1,57), Kkm = Kiskunmajsa (1,01), Kszm = Kunszentmiklós (1,0), Dv = Dunavecse (1,17), H = Hajós (1,0), Ik = Izsák (5,08), Kh = Kerekegyháza (2,38), Kl = Kecel (1,0), Lm = Lajosmizse (3,46), S = Solt (1,81), Sk = Soltvadkert (1,0), Szs = Szabadszállás (1,0), Tk = Tiszakécske (1,36), To = Tompa (1,25)

A stagnáló belterületi telekárakkal jellemezhető központokhoz (Kalocsa, Kiskőrös, Kecel, Soltvadkert) képest is gyengébb eredményt, azaz hátrányos helyzetet tükröz Jánoshalma és Bácsalmás (25. ábra).

Jánoshalma esetében az 1989-es várossá nyilvánítás új, másfajta életfeltételeivel, a környék farmgazdálkodásának felvirágzásával kecsgettette a korábban zömmel nagyüzemi mezőgazdaságból élő lakosságot. A mezőgazdaság válsága miatt azonban ez az út nem bizonyult járhatónak. A Bácska és a Kiskunság határán fekvő kisváros környezetében a tanyai turizmus fejlesztéséhez rendelkezésre álló természeti adottságok pedig eddig nem tudták felülmúlni a nem igazán kedvezőtlen közlekedési adottságokat. A periférikus fekvésből adódó helyzetet ugyanis tovább rontja, hogy elkerülik a főközlekedési utak is.

Bácsalmás településfejlődésének általában nem kedveztek a XX. század történelmi eseményei (határváltozás, közigazgatási reformok, kitelepítések stb.). Az 1980-as évek végétől zajló gazdasági változások sem a felemelkedést hozták, hanem még hátrányosabb helyzetbe sodorták a várost. A külső befektetőket elriasztotta a periférikus fekvés és a délszláv konfliktus egyaránt. A munkahelyek mintegy kétharmada megszűnt, tartóssá vált a munkanélküliség, felerősödött a kvalifikált népesség eláramlása. Az aktív munkaerő legnagyobb része a mezőgazdaságban dolgozik. Mint korábban láttuk, a várost övező, kitűnő minőségű földek értéke – talán hazánk Európai Unióba lépését követő optimista várakozás hatására – nőtt, a város belterületi telkei azonban inkább vesztek értékükből.

## 5.5. A kistérségek telekái

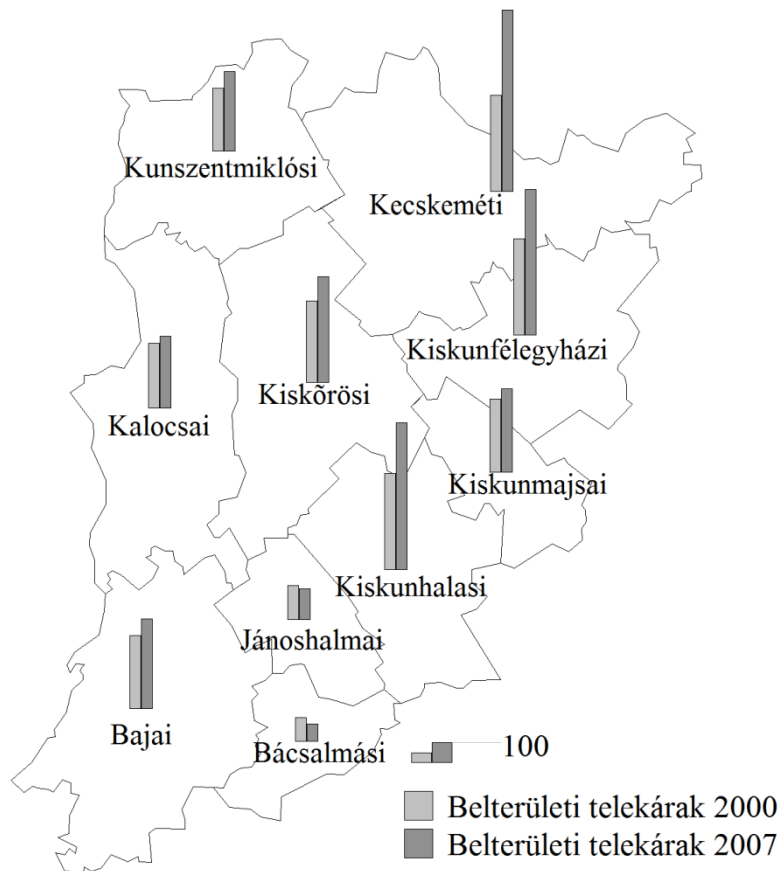
Az országos térszerkezeti kutatásoknál sok esetben használják a kistérségi szintet. Mivel ezek a területi egységek lényegesen kisebbek a megyéknél, realisabb területi összehasonlításra adnak lehetőséget. Az sem mellékes, hogy nem minden témában állnak rendelkezésre településszintű statisztikai adatok. Számos munka született, melyek hazánk kistérségeinek fejlettségét igyekeznek mérni különböző módszerekkel.

### 5.5.1. A kistérségek belterületi telekái

Bács-Kiskun megye kistérségeinek néhány jellemző adatát már bemutattuk (2. táblázat) fejlettségükre utaló mutatószámokkal (Tipold & Faluvégi, 2007) kiegészítve. A jelzett tanulmány legfejlettebb kistérségünknek a kecskeméti jelzi 3,19-es értékkel. A települések csaknem hatodrészét magába foglaló, legnagyobb és legsűrűbben lakott területi egység társadalmi-gazdasági jellemzőit alapvetően meghatározza a megyei lakosság ötödrészét tömörítő megyeszékhely. A kistérség belterületi telekái az ezredfordulón is a legmagasabbak voltak, a vizsgált időszak végére pedig csaknem megduplázódtak (26. ábra). Ebben a megyei jogú város mellett jelentős szerepet játszott a körülötte megerősödött településgyűrű (Lajosmizse, Kerekegyháza, Helvécia, Ballószög, Városföld, Nyárlőrinc stb.) is, amit a településszintű elemzés is bizonyít (ld. pl. 5. ábra).

26. ábra: Átlagos belterületi telekárak Bács-Kiskun megye kistérségeiben (Ft/m<sup>2</sup>)

Figure 26. Average land prices in the inner areas of settlements of micro-regions in Bács-Kiskun County (HUF/sq. m)



Forrás: saját szerkesztés.

Source: own edition.

A komplex fejlettségi mutató alapján a második helyen a 9 települést tömörítő Kiskunfélegyházi kistérség áll 2,97-es értékkel. A kitűnő közlekedési helyzetben lévő Kiskunfélegyháza meghatározó szerepének köszönhetően a kistérség a belterületi telekárak alapján is a 2. helyen áll a megyében.

Az előzőtől hajszállal elmaradva, 2,95-ös átlaggal a Bajai kistérség a harmadik a fejlettségi rangsorban. A térség Baja mellett 19 igen eltérő fejlettségi szintű községet foglal magába. Az országhatár melletti periférián sorakozó Bácsborsód, Bácsszentgyörgy, Gara, Csátalja, Dunafalva, Hercegszántó belterületi telekárjai a vizsgált időszak kezdetén és végén se érték el a megye községi átlagának felét sem (3-4. ábra). Alacsony értékeikkel hozzájárultak ahhoz, hogy a kistérség átlagos belterületi telekára csak az ötödik helyre legyen elég.

Bár a tanulmány készítői a 2,90-es értéket el nem érő kistérségeket hátrányos helyzetűnek nevezi, a megyében 2,88-as mutatójával a negyedik helyre került Kiskunhalasi kistérség a bajaitól mindössze 7, és a kiskunfélegyházitól is csak 9 századdal maradt le. Belterületi telekárjai alapján viszont a harmadik, annak ellenére, hogy 9 települése közül Pirtó és Zsana nagyon alacsony értékeket mutatott (3-4. ábra).

A fejlettségi mutató alapján a Bácsalmási (1,87) és a Jánoshalmi (1,83) kistérségek – 45 másik hazai területi egység mellett – a 3. kategóriába kerülve a „leghátrányosabb” jelzöt kapták. Más kutatók által készített fejlettségi vizsgálatok is ezzel egyező eredményt mutattak (pl. Dobosi, 2003;

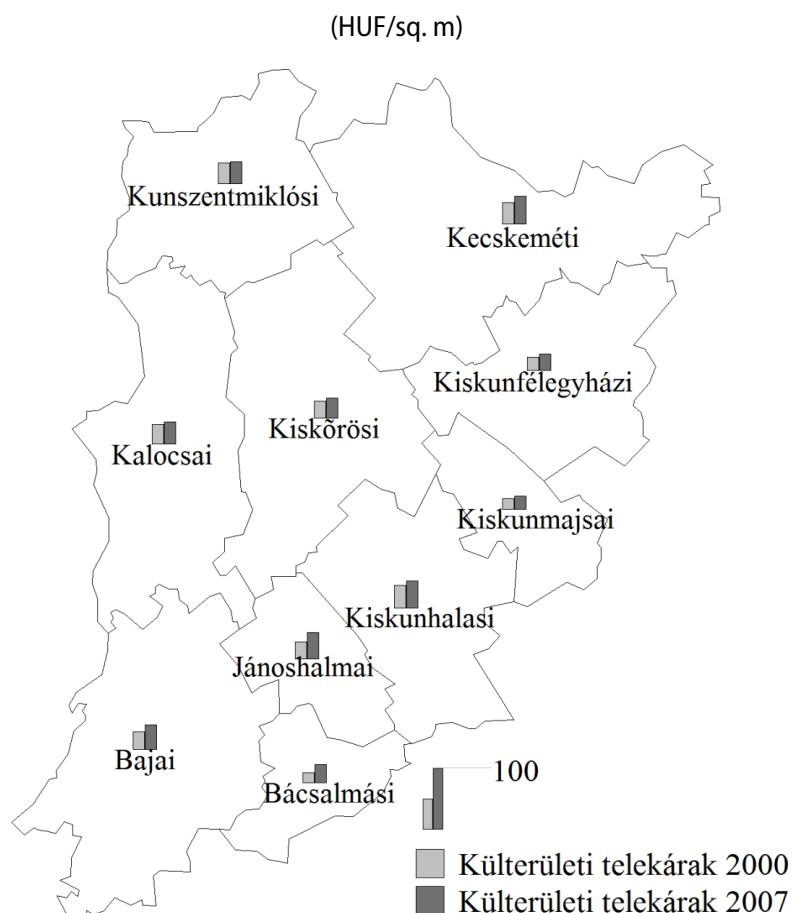
Tésits, 2007). Nem véletlen tehát, hogy a belterületi telekárak szerinti megyei rangsorban is a 9. és a 10. helyre kerültek – csak fordított sorrendben. Akár még meglepő is lehet, hogy a Jánoshalmi kistérség 4 települése közül a névadón kívül mára már Mélykút is elnyerte a városi rangot. Mind a Jánoshalmi, mind a Bácsalmási kistérség hátrányos helyzete összefügg névadó városaik fejlettségi szintjével (5.4.3. fejezet).

### 5.5.2. A kistérségek külterületi telekárjai

A külterületi telekárak alakulása sokkal kisebb mértékben tükrözi a kistérségek fejlettségét, mint a belterületieké.

27. ábra: Átlagos külterületi telekárak Bács-Kiskun megye kistérségeiben (Ft/m<sup>2</sup>)

Figure 27. Average land prices in the outer areas of settlements of micro-regions in Bács-Kiskun County



Forrás: saját szerkesztés.  
 Source: own edition.

A lényegesen alacsonyabb külterületi átlagok alapján is megmutatkozik a Kecskeméti kistérség vezető szerepe (27. ábra), bár itt a számszerű különbségek mellett a területi eltérések is kisebbek. Kistérségi szinten pedig a kecskeméti külterületek telekárát jelentősen mérsékli a Homokhátság megyeszékhelytől távolabb eső településeinek (Fülöpháza, Kunbaracs, Ágasegyháza, Orgovány stb.) igen alacsony értéke (6 ábra).

Az átlagos külterületi telekárát tekintve Fülöpjakab, Gátér, Móricgát, Tiszaalpár meglehetősen alacsony értékei miatt a Kiskunfélegyházi kistérség is csak a középmezőnyben helyezkedik el.

Feltűnő, hogy az országhatár-közeli kistérségek telekárjai növekedtek leginkább a kezdeti időszakhoz képest. A változásban döntően a periférikus területek jó minőségű termőföldjeinek értéknövekedése játszott szerepet (9. ábra).

## 5.6. Kecskemét településkörnyezete és a telekárak

### 5.6.1. Kecskemét településkörnyezete

A 2001. évi népszámlálás alapján Kecskemét közel 108 ezer fős népességének 87 százaléka élt belterületen, megközelítően 13 százaléka pedig külterületen. Ez a népességmegoszlás országos szinten egyedülálló, hiszen a kiemelkedően magas külterületi arány messze megelőzi a többi megyeszékhelyét. A második helyen álló Nyíregyházán is csak nem egészen 8 százalék ez a részarány. A külterületen élő népességszám szinte ismeretlen kategória például a hasonló nagyságrendű Székesfehérváron és Szombathelyen. Az ottani külterületi népességarány egyik városban sem érte el még az egytized százalékot sem.

Sajátos eltéréseket mutat a városok belterületének lehatárolása is. Természetesen mindenütt meghatározó a központi belterület. Kecskeméten a belterületi lakosok 90 százaléka él a központi, egytizede pedig egyéb belterületen. Átlagot jóval meghaladó az egyéb belterület részesedése Zalaegerszegen és Nyíregyházán, ugyanakkor Egerben és Szegeden alig, Szekszárdon, Szolnokon és Tatabányán pedig egyáltalán nincs egyéb belterület.

Kecskeméten 1990 és 2001 között összességében 5 százalékkal, 5233 fővel gyarapodott a népesség. A növekménynek 15 százaléka a központi belterületen, 29 százaléka a külterületen és több mint fele az egyéb belterületen jelentkezett. A bővülés mértéke ez utóbbi településrészen sokszorosa a városi átlagnak.

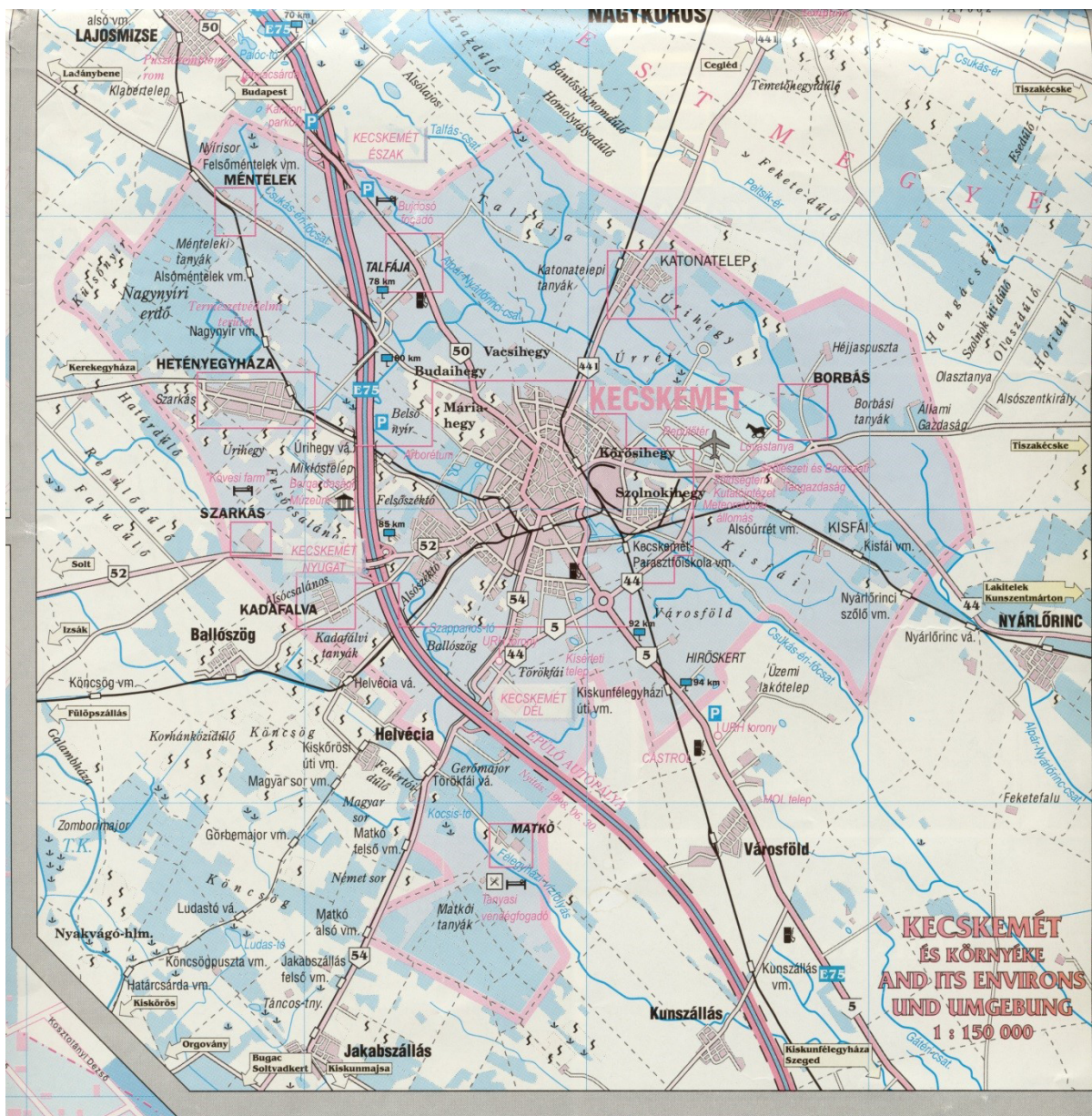
Az elmúlt 11 esztendő folyamán tehát a népesség területi elhelyezkedésében némi arányeltolódás következett be a külterület javára; a belterületen belül pedig a központi rész hátrányára mutatkozik ugyanilyen irányú változás. Az egyéb belterületi lakotthelyek jelentősége folyamatosan erősödött a város fejlődésében, ami egy részükre vonatkoztatva várhatóan tovább fokozódik a jövőben is.

Kecskeméten a korábbi évtizedekben különösképpen nagy szerep jutott a külterületnek a településszerkezet formálásában. Ez a hatás – bár mérsékeltebben, de – jelenleg is érzékelhető, és egészen biztos, hogy a továbbiakban sem hagyható figyelmen kívül. Többségük egy-egy egyéb belterületi lakotthelyhez kapcsolódva, azt körülölelve integrálódik a városba, otthonaként több száz embernek. Ilyen például Kisfái, Szarkás, Úrihegy, Úrrét, a matkói és a ménteleki tanyák, stb. Más részük közvetlenül a központi belterület folytatása, helyenként már most szinte „beépült” abba. Példa erre Máriahegy, Budaihegy, Belsőnyír, Sutusfalu, az Alsószéktői tanyák stb. (28. ábra). Feltételezhető, hogy ezeket a ma még városszéli területeket előbb-utóbb teljesen, vagy legalább részlegesen belterületté minősítik.



28. ábra: Kecskemét településkörnyezete

Figure 28. The settlement environment of Kecskemét



Forrás: Kovács, 2003.

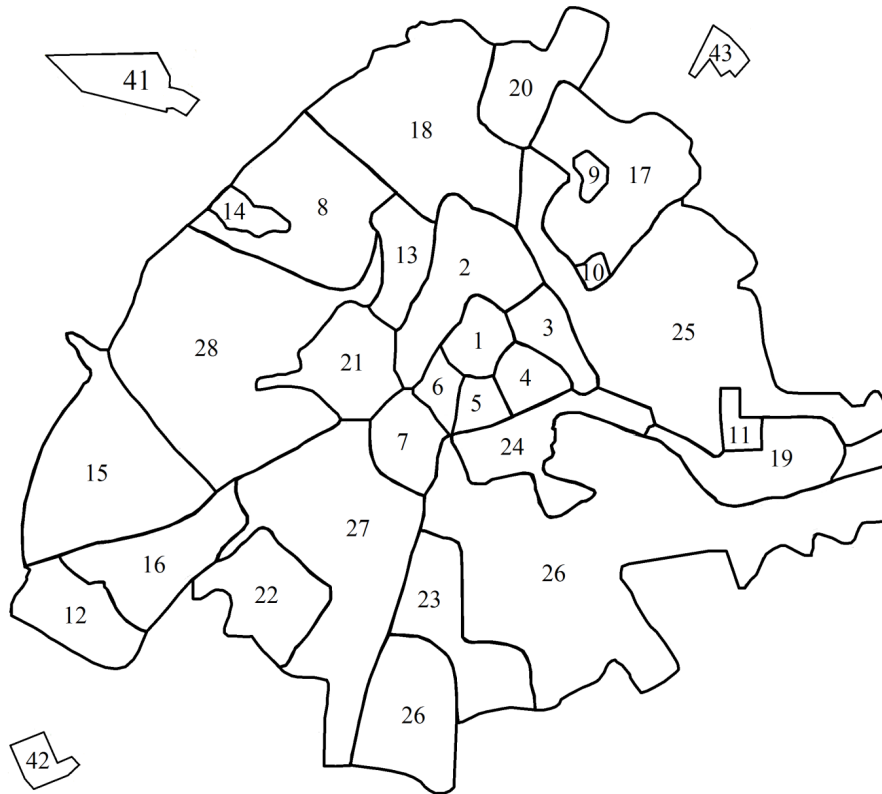
Source: Kovács, 2003.

### 5.6.2. Kecskemét belterületének tagozódása

Vizsgálatunk alapvetően Kecskemét belterületére vonatkozik, csak érintőlegesen foglalkozunk tehát a város közigazgatási területének megközelítően kilenczetedét elfoglaló külterülettel, amelyek tanyavilágában a lakosság valamivel több, mint egytizede él. A belterület túlnyomó részét a központi belterület képezi. Ez egy olyan összefüggő, zárt belterületi egység, amelynek határán belül található a település igazgatási szervei és általában az ellátó intézményeinek többsége. Az egyéb belterületek közül Hetényegyházát (41), Kadafalvát (42) és Katonatelepet (43) vontuk még be a kutatásba.

29. ábra: Kecskemét központi belterületének funkcionális tagozódása

Figure 29. Functional division in the inner areas of Kecskemét



Forrás: Kovács (2003) alapján saját szerkesztés.

Source: own edition by Kovács (2003).

Városközpont (1) – Hagyományos beépítésű belső lakóterület: Bethlenváros (2), Rákócziváros (3), Erzsébetváros (4), Kossuthváros (5) – Lakótelep jellegű terület: Árpádváros (6), Leninváros (7), Széchenyiváros (8), Hunyadvárosi lakótelep (9), Csilléri telep (10), Műkertvárosi lakótelep (11), Homokbánya (12) – Régi (klasszikus) villanegyed: Villanegyed (13) – Kertvárosi jellegű lakóterület: Hollandfalu (14), Petőfiváros (15), Alsószéktó (16), Hunyadváros (17), Vacsiköz (18), Műkert–Méheslapos (19) – Falusias jellegű lakóterület: Dárdai- és Volkertelep (20), Máriaváros (21), Szeleifalu (22), Rendőrfalu (23) – Korszerűsítést igénylő egyes lakóterület: Külső-Erzsébetváros, Külső-Kossuthváros (24) – Ipari, üzemi terület: Keleti iparterület, Szent István város (25), Déli iparterület, Szent László város (26), Nyugati Iparterület (27) – Egészségügyi és szabadidős övezet (28)

Vizsgálatunk alapvetően Kecskemét belterületére vonatkozik, csak érintőlegesen foglalkozunk tehát a város közigazgatási területének megközelítően kilenczizedét elfoglaló külterülettel, amelyek tanyavilágában a lakosság valamivel több, mint egytizede él. A belterület túlnyomó részét a központi belterület képezi. Ez egy olyan összefüggő, zárt belterületi egység, amelynek határán belül található a település igazgatási szervei és általában az ellátó intézményeinek többsége. Az egyéb belterületek közül Hetényegyházát (41), Kadafalvát (42) és Katonatelepet (43) vontuk még be a kutatásba.

A központi belterület funkcionális tagozódását bemutató elemzés (Kovács, 2003) 28 városrészt különít el, amelyeket beépítettségük jellege, térbeli elhelyezkedésük és rendeltetésük alapján 9 funkcionális csoportra oszt. Nyilvánvaló, hogy teljesen homogén funkciójú településrész nincs, mert egy döntően üzemi övezetben is lehetnek lakóházak. Egy alapvetően falusias, városszéli lakóövezetben is található új, többszintes lakóépületek vagy villaszerű családi házak. A heterogenitás a legutóbbi

évtizedben jól érzékelhetően fokozódott. A hagyományos városrészek helyenként szinte teljesen újjáépültek, átalakultak, magukkal hozva a még korábban esetleg hiányzó ellátó intézményeket is.

Az egyes városrészek funkcionális elhatárolásakor az egymáshoz lehetőség szerint jól hasonlító városrészeket vonták össze meghatározott funkcionális egységekbe (29. ábra). Ez a fölosztás nem követi szükségszerűen az aktuális városrendezési tervet, azonban az egyes városrészek elkülönítésekor a közismert régi és új keletű elnevezéseket is alkalmazza.

### 5.6.3. Telekárak Kecskemét térszerkezetében

A megyeszékhely többé-kevésbé megőrizte hajdani mezővárosi sajátosságát, a városmag körüli centrális-gyűrűs elhelyezkedést, illetve fejlődést. Ennek megnyilvánulása például a körútrendszer léte: a városmagot határoló kiskörút, a belső lakóövezetet magába foglaló nagykörút, valamint a központi belterület nagy részét lezáró külső körút (meglévő, illetve tervezett szakasza). A közelmúlt változásait (a „szűknek” bizonyult városközpont kiterjesztését) követte a kiskörút „tágítása” is. A városba irányuló valamennyi főút vonal sugarasan vezet a centrumba, cikkekre szelve a körutakat, egyúttal elválasztva az egyes városrészeket.

Hazai viszonylatban az ezredfordulóra Kecskemét a nagyvárosi lét kezdeti stádiumában volt. Nyilvánvaló, hogy a piacgazdaság kezdeti tíz éve nem hozott olyan gazdasági és társadalmi változásokat, melyek a város telekártérképét a klasszikus városmodellekhez hasonlóvá formálhatták volna. Ehhez nemcsak a nagyméretű innovációk hiányoztak, hanem a városnövekedésnek a városrobbanás időszakát idéző léptéke is. Nem túlzás azonban azt állítani, hogy már e rövid időszak is elegendő volt ahhoz, hogy a megváltozott pénzviszonyok észrevehető változásokat indítsanak a város strukturális fejlődésében. Mindez kiolvasható a telekáraknak a településszerkezeten belül jellemzően formálódó területi különbségeiből (30. ábra). Az ábra a maximum és a minimum árak átlagát szemlélteti, így még tompítja is a legkirívóbb különbségeket.

#### 5.6.3.1. Átlag fölötti telekárak az ezredfordulón

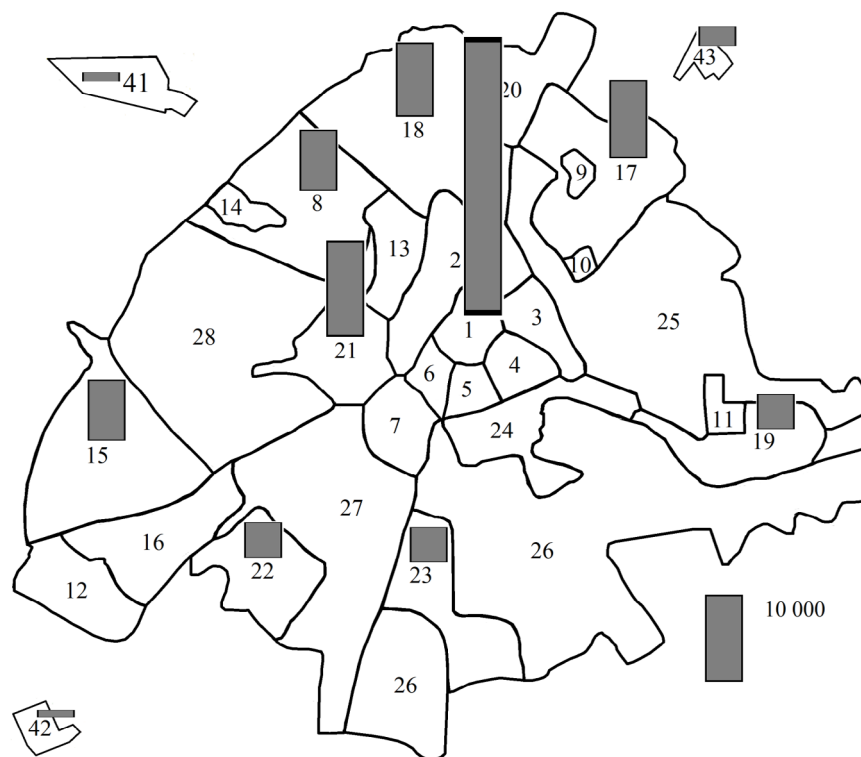
Természetesen a legmagasabb telekárakkal a belváros, vagyis a városközpont rendelkezik, ahol igen magas, szinte csak eszmei árakról beszélhetünk. Ez a városrész Kecskemétnek majdnem a mértani középpontjában található. A XIX. század végéig ez a városrész látta el a település alapvető központi funkcióját jelentő vásárvárosi szerepkört. A településszerkezet megváltozásával is együtt járó jelentős agrárvárosi átalakulás zajlott le a következő század első évtizedeiben. Megváltozott a belváros arculata, megkezdődött a városövezetek kialakulása. A viszonylag kis területen elhelyezkedő, de jó forgalmi helyzetben lévő „óriásfaluba zárt városmag”-ban a gyorsan növekvő telekárak az emeletes beépítést ösztönözték (Mendöl, 1936.). Az emeletes bérházak építését az egyházi birtokok bevételei is lehetővé tették (Katolikus bérpalota, Luther udvar stb.). A terület modernizálását közvetve befolyásolta a komoly károkat okozó 1911. évi földrengés pusztítása is

Az 1950-es, 60-as évek „tervszerű városépítő tevékenységének” a városközpont több műemléke áldozatul esett (római katolikus bérház, Beretvás szálloda, Mária Terézia korabeli kórház stb.). A Kerényi József építész által találóan dogmatikusnak nevezett településrendezési szemlélet jelszava a „bontsunk és helyére újat építünk” volt (Gutai, 2005). Ennek ellenére a század eleji építészet határozza

meg ma is a városközpont hangulatát. A híres történelmi főter különleges szépségű igazgatási, kulturális, oktatási és egyházi épületei mellett itt helyezkednek el a megyeközpont szerepkör megkövetelte, mai kort idéző modern közintézmények, pénzügyi, kereskedelmi, vendég-látóipari létesítmények.

Területileg azonban csekély hányada a város összterületének és lakóhelyként is alig meghatározó, a város egészéből. Lakásállománya és lakónépessége mindössze egy százalék körüli hányadot képvisel. Utóbbi átlagéletkora viszont a legmagasabb, lakói szinte helyben öregedtek meg. Jellemző az öregedési indexre, hogy 100 gyermekkorúra 235 olyan felnőtt jut, aki már betöltötte a 65. évét. Ugyanakkor ez a város legképzettebbnek mondható „társadalma”. Felsőfokú végzettséggel rendelkezik a 7. életévét betöltöttek közül minden negyedik ember, ami városi átlagban csak minden nyolcadikra jellemző.

30. ábra: A átlagos telekárak alakulása Kecskemét belterületén 2000-ben (Ft/m<sup>2</sup>)  
Figure 30. Average land prices in the inner areas of Kecskemét in 2000 (HUF/sq. m)



Forrás: saját szerkesztés.  
Source: own edition.

Ma ebben a városrészben alig fordul elő telekügylet, így az itt jellemző „eszei” telekárak legkevésbé követik a piaci viszonyokat, általában véve alig hordoznak társadalmi megítélést. Az épített környezet tulajdonváltással járó esetleges változásait önkormányzati döntések befolyásolják.

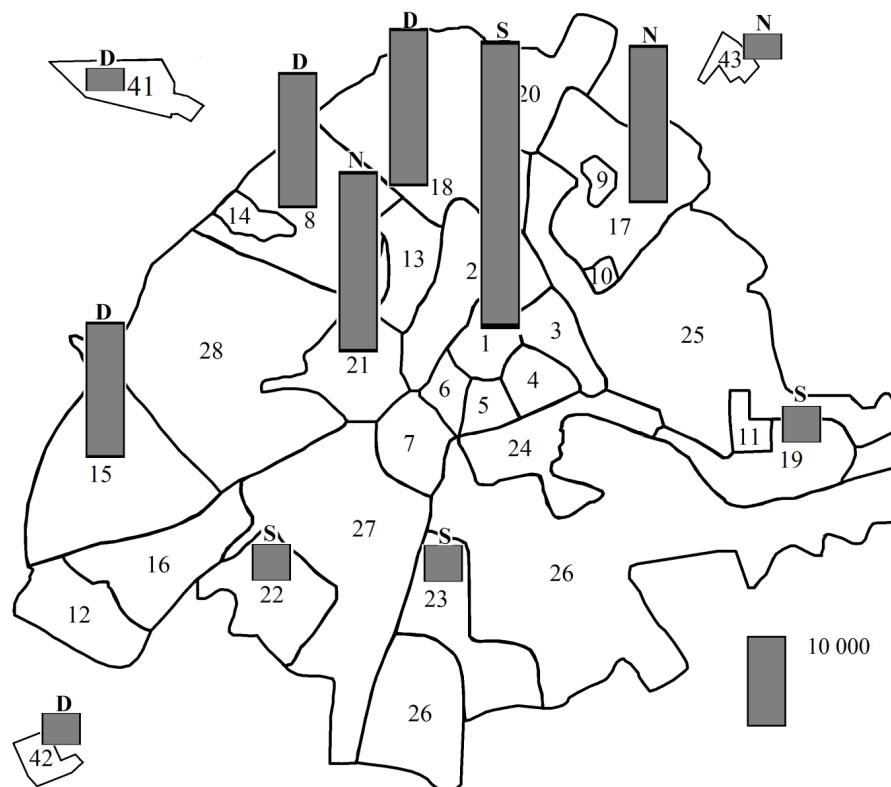
Hasonlóan igen értékes területrésznek számít a Bethlenvároshoz a nagykörúton kívül csatlakozó Villanegyed, mely a város egyik legszebb és talán leginkább egységes képet mutató lakórésze. Kialakítása a múlt század első felében kezdődött. Belső utcáiban a klasszikusan szép, hagyományos villaépületeket és azok környezetét többnyire megkímélték a második világháborút követő területrendezések, s az utóbbi évtizedek változó építészeti divatáramlatai is. Peremi részein 30–40 éve többszintes, többlakásos társasházak épültek, ez azonban az összképet túlságosan nem zavarja, a telekárakat pedig nem nagyon csökkenti. A városrész értékének társadalmi elismertsége így magas maradt.

Az eddigi, körgyűrűs elhelyezkedésű területekhez kapcsolódnak a falusias jellegű lakóövezetnek minősített Máriaváros, valamint a kertvárosi jelleget mutató Hunyadváros, illetve a Vacsiköz és környéke. Ezen városrészek alacsonyabb telekárjai is a városi átlag fölött találhatók, különösen a városközpont közel fekvő Vacsiköz és Máriaváros esetében. Utóbbit egyértelműen a kedvező fekvése értékeli föl. A Vacsiköz és környéke létrejötte időben kissé elhúzódott, ami megjelenésében is másnyilván teszi, mint amilyen egy modern értelemben vett kertváros. Megtalálhatók itt a régebbi sátoztetős kertesi családi házakból álló utcák és a padlástér beépítésű, telepszerűen elhelyezett sorházak. A vegyes képhez tartoznak a 2–3 emeletes, többlakásos sima háztömbök éppúgy, mint a legutóbbi évtizedben elterjedt túldíszített és túlszínezett lakóépületek.

### 5.6.3.2. Kevésbé értékes területek

31. ábra: A átlagos telekárak alakulása Kecskemét központi belterületén 2007-ben (Ft/m<sup>2</sup>)

Figure 31. Average land prices in the inner areas of Kecskemét in 2007 (HUF/sq. m)



Forrás: saját szerkesztés.  
Source: own edition.

S: stagnáló; N: növekvő; D: dinamikus növekvő

A városi átlag alatti értékek találhatók a forgalmas kivezető utak irányában elterülő, nagy népességszámú városrészek: a kertváros Alsószéktő és Petőfiváros, a lakótelep Leninváros és Széchenyiváros, továbbá a falusias jellegű Dárdai- és Volkertelep.

A központi belterület további részein, melyeket nagyrészt ipartelepek, üzemi területek foglalnak el, vagy alapos följújtásra szoruló falusias területeknek minősíthetők (Külső-Kossuthváros, Külső-Erzsébetváros), zömében hátrányos helyzetű, kis jövedelmű lakossággal, a telekárak Bács-Kiskun megye átlagát is alig lépik túl.

Mivel 2000-ben még a megye telekárainak átlagát sem érik el az egyéb belterületek, az ezt követő időszakban ezek a területek a kecskeméti lakásépítések első számú célpontjai. Egyre növekvő kertvárosi gyűrűt képeznek a központi belterület körül, s a közlekedési lehetőségek megfelelő fejlesztése esetén a nem túl távoli jövőben annak szerves részeivé is válhatnak. A népes Hetényegyháza, Katonatelep, Kadafalva a város intenzív növekedése esetén távlatban a külső települészóna alközpontjaivá is fejlődhetnek. A korszerűsítésre szoruló Külső-Erzsébetváros, Külső-Kossuthváros igen alacsony telekárait a hátrányos szegregációnak köszönheti.

### 5.6.3.3. Egy szűk évtized változásai

A vizsgált rövid időszak is jól mutatja a társadalom telekvásárlási hajlamának változását a város egyes szerkezeti egységeivel kapcsolatban. Lényegesen csökkent a különbség a nagykörúton belül fekvő, korábban is igen magas értékű telkek és az akkor még alig 7000 Ft/m<sup>2</sup> fölötti városi átlag körüli városrészek között. Az időszak végére Petőfiváros és Széchenyiváros átlaga is a 10000 Ft/m<sup>2</sup>-t meghaladó érték fölé került (31. ábra).

A változás persze csak részben tükrözi az értékítéletet, hiszen az ingatlanvásárlást az anyagi lehetőségek is befolyásolják, nemcsak a vásárlói szándék. Ezt látszana bizonyítani az a tény, hogy a legdinamikusabb növekedés a kezdetben még legolcsóbb kadafalvi telkek esetén mutatkozik, ezeket pedig a viszonylag szintén alacsony árfekvésű hetényegyházi területek követik. Figyelemre méltó azonban, hogy ezen városrészek telekárai mára már lényegében elérték a stagnáló átlagokat mutató Külső-Erzsébetváros, Külső-Kossuthváros, Rendőrfalu, Szeleifalu, Műkertváros értékeit, mégis jelentős célterületek maradtak. A lakosság tehát a mára esetenként nyomasztó közlekedési nehézségek ellenére magasabbra értékeli a központtól távolabb fekvő kertvárosi övezetet a társadalmi szegregáció negatív hatásait viselő városrészeknél (Tánczos-Szabó, 2006).

Az előzőekhez képest szolidabb, de így is több mint kétszeres növekedést mutat a városközponthoz közel fekvő Vacsi-köz, valamint az időszak kezdetén még kevéssel a városi átlag alatt található Petőfiváros és Széchenyiváros értéke. Az utóbbi években ugyanis nemcsak Petőfiváros, hanem a korábban lényegében összefüggő lakótelepként ismert Széchenyiváros is népszerű kertvárosi területekkel bővül a hozzájuk közvetlenül kapcsolódó külterületek fokozatos belterületbe integrálásával (Felsőcsalános, Máriahegy).

A városközpontot övező, kívülről a nagykörút által határolt terület egyrészt már korábban is igen magas telekárjai, másrészt az egyre szűkülő lehetőségek miatt vált „stagnálóvá”. Elsősorban előregegett, lebontásra ítélt, magas telekárakon kínált lakóházai jelentik a kínálatot.

### 5.6.3.4. A kecskeméti „nagyvárosi lejtő”

A klasszikus városökológiai kutatásokban a nagyvárosi lejtő kifejezés arra utal, hogy a jellegzetes szerkezetű nagyvárosok központjaiból a városperem felé haladva gyorsan csökkennek a telekárak, mivel alacsonyabbak ugyan a befektetési költségek, kisebb a beruházások haszna is.

A társadalmi értékítéletnek mára már összetettebb mutatójaként használható telekárakat összehasonlítva a város egyes részein összefüggést kerestünk telekárak és a település szerkezete között. Megállapítható, hogy az ezredfordulóra egyértelműen kirajzolódik Kecskemét belterületén egy tele-

kárlejtő, amely a centrum-periféria viszonylatban több mint ötvenszeres értékkülönbségeket jelez. A város valódi perifériáját jelentő külterület figyelembevételével pedig a telekárak mintegy ezerszeres különbségével számolhatunk.

A telekárlejtő további jellegzetessége, hogy nem minden irányban mutat azonos intenzitású csökkenést a peremterületek felé haladva. Ebben közrejátszik a város korábbi történelmi fejlődése (A századelőn épült villanegyed, a szocialista lakótelepek elhelyezkedése stb.), közlekedési adottságai, potenciális lehetőségei egyaránt. Az alacsony telekárakkal jellemezhető belső zónák összefüggésben vannak a lakosság társadalmi helyzetével is, sőt maguk a telekárak is előidézhettek szegregációt.

A vizsgált időszak végére a telekárlejtő szabálytalanabbá válik. A város déli része felé, ahol a szegregáció hátrányosabb társadalmi helyzetet teremtett, megmaradt a gyorsan süllyedő lejtő. A többi irányban azonban a városfejlődés kedvezőbb mutatóinak köszönhetően a telekárlejtő kevésbé meredek, a központtól távolodva található városrészek folyamatosan felértékelődnek. A jelentősebb népességszámú nem központi belterületek a város egyre értékesebb területeivé válva a korábbihoz képest jobban torzítják a lejtőt.

#### **5.6.4. A telekárak összefüggése Kecskemét társadalmi környezetének néhány elemével**

Az elmúlt évtizedekben Kecskemét népességszáma dinamikusabban gyarapodott, mint a megyében élők összességében. Fél évszázaddal ezelőtt Bács-Kiskun lakóinak alig több mint egytizede élt a megyeszékhelyen, harminc évvel ezelőtt mintegy 15 százaléka, a 2001. évi népszámlálás szerint pedig már csaknem minden ötödik megyei lakos kecskeméti illetőségű volt. Természetesen városunkat sem kerülte el az 1980-as évektől általánosan jellemző mérséklődő tendencia. Csakhogy amíg ez a város esetében mindössze a korábbiaknál visszafogottabb népesség-gyarapodásban fejeződött ki, Bács-Kiskun lakóinak száma folyamatosan csökkent.

Hasonló differenciált népességváltozás jellemezte a Kecskemét közigazgatási területén elhelyezkedő szűkebb területi egységeket is. Az ezredfordulót megelőző évtizedben a belterületen élők számának 4%-os növekedésével szemben 12%-os a külterületi mutató alakította ki az 5%-os városi átlagot. A központi belterület népességének stagnálása mellett közel másfélszeresére nőtt azok száma, akik a város egyéb belterületét (Hetényegyháza, Kadafalva, Katonatelep stb.) választották lakóhelyül. Azok részaránya azonban ezzel együtt is csupán 7-ről 10%-ra bővült a belterületből 1990 óta.

A város belső funkcionális tagozódását tekintve, legnagyobb népességkoncentráció összegzésében a lakótelepeket jellemzi. 2001-ben a kecskemétiak háromtizede ilyen lakóközösségben élt. A lakótelepek átlagos népessége alig több 4600 főnél, amely átlag természetesen igen nagy szélsőségeket takar. A megyeszékhelyet északnyugatról megközelítő E5-ös főútvonal mentén jobbról terül el legnagyobb lakótelepünk, a Széchenyiváros, ahol több mint húszezer ember talált otthonra, zömében e területnek a hetvenes évek második felében emelt 5 és 10 szintes, panelos közép-sávjában.

A másik végletet az egykori legnagyobb szovjet katonai bázis vontatott ütemben felújított tiszt lakótelepére épülő Homokbánya képviseli. Az ottani lakosok száma 2001 februárjában még a 200 főt sem érte el.

Kecskemét belterületén a társadalmi tagozódás bemutatására öt területet választottunk: kor, iskolázottság, gazdasági aktivitás, foglalkozási „minőség” szerinti megoszlás, valamint a csonka családok

aránya. Az első négy esetben a területi eltéréseket a megyei szintű vizsgálatoknál is alkalmazott szegregációs mutatók segítségével szemléltettük. Ezek kiszámítása az  $S=A_i*B/A*B_i$  képlettel történt, ahol:

- „A” a város „A” tulajdonságú társadalmi csoportjának létszáma,
- „A<sub>i</sub>” az „i”-edik terület „A” tulajdonságú társadalmi csoportjának létszáma,
- „B” a város „B” tulajdonságú társadalmi csoportjának létszáma,
- „B<sub>i</sub>” az „i”-edik terület „B” tulajdonságú társadalmi csoportjának létszáma.

#### 5.6.4.1. A népesség kor szerinti összetételének területi különbségei és a telekárak

A népesség kormegoszlásában a város egyes funkcionális körzeteiben jelentős különbségek mutatkoznak. A városi átlagnál és valamennyi térségénél „fiatalabb” az egyéb belterületi rész. Katonatelepen és Kadafalván 23, illetve 24 százalékot meghaladó a 15 éven aluliak aránya, ugyanakkor a 65 éven felülieké 5, illetve 8 százalék alatti. Ebben a kormegoszlásban nyilvánul meg az az ismert tény, hogy a centrumtól távolabb, a város olcsóbb ingatlanárakkal jellemezhető kertvárosi részében elsősorban a fiatalabb, kisgyermekes vagy a kiköltözés után azzá vált családok építettek, vásároltak maguknak lakást.

A Szegedi út környéki külső lakóövezetben úgyszintén átlagot meghaladó a gyermekarány, itt azonban az időskorúak hányada is városi szint fölött van. A kertvárosi lakóterületeken élők kormegoszlása összességében nem sokban tér el a kecskeméti átlagtól. Két szélsőségnek számító térség a Széchenyiváros területébe ékelődött Holland falu és a Hunyadiváros. Előbbi nem csak „magas” gyermekhányadával tűnik ki, hanem a 65 évesnél idősebbek alacsony arányával is. Az itteni, nagyobb kényelmet biztosító, de nagyobb anyagi áldozatot is igénylő életvitel összhangban van a stabil egzisztenciával rendelkező, 40–64 év közötti felnőttek magas részarányával.

A megyeszékhely „legöregebbnek” számító területi egységei a városközpont, valamint a Csilléri telep, amelynek lakói jószerivel együtt öregedtek városrészükkel. Lényegében ugyanez állapítható meg a villanegyed patinás térségére, továbbá a Máriaváros tipikusnak számító belső területére.

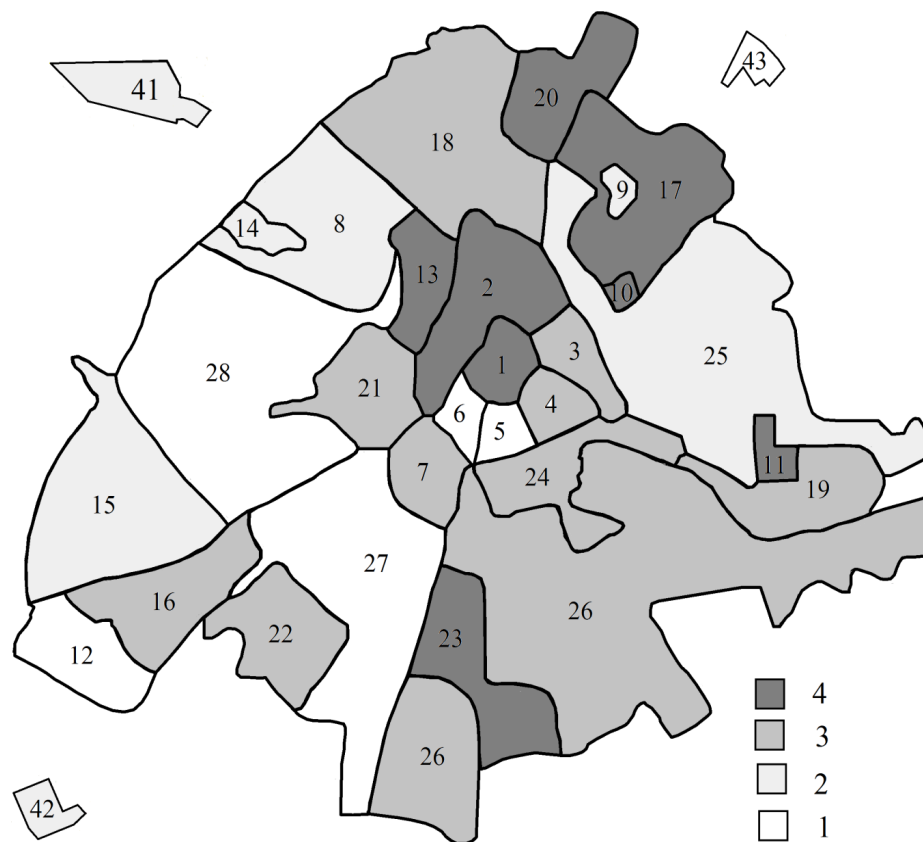
A lakosság kora alapján számított szegregációs mutatója (32. ábra) az előzőekben vázolt helyzettel összhangban az idősebb népességnek a régebbi, hagyományos vagy falusias beépítésű területeken (városközpont, villanegyed, Belső-Bethlennváros, Volkertelep, Dárdaitelep, Csilléritelep, Rendőrfalu) uralkodó túlsúlyát jelzi a fiatalabbakkal szemben. A városközpontot, a villanegyedet és a Belső-Bethlennvárost a legmagasabb telekárak jellemzik. Mindez összhangban van a városi telekárak területi különbségeivel (30., 31. ábra).

$S=A_i*B/A*B_i$ , ahol:

- „A” a város 40 év fölötti korosztályának létszáma,
- „A<sub>i</sub>” az „i”-edik terület 40 év fölötti korosztályának létszáma,
- „B” a város 40 év alatti korosztályának létszáma,
- „B<sub>i</sub>” az „i”-edik terület 40 év alatti korosztályának létszáma.



32. ábra: Kor szerinti szegregáció Kecskemét belterületén (2001)  
 Figure 32. Segregation of inhabitant's age in inner areas of Kecskemét (2001)



Forrás: saját szerkesztés.  
 Source: own edition.

A mutató értéke: (4): 1,25 fölött; (3): 1,00-1,24; (2): 0,70-0,99; (1): 0,69 alatt

#### 5.6.4.2. A népesség iskolai végzettség szerinti különbségei és a telekárak

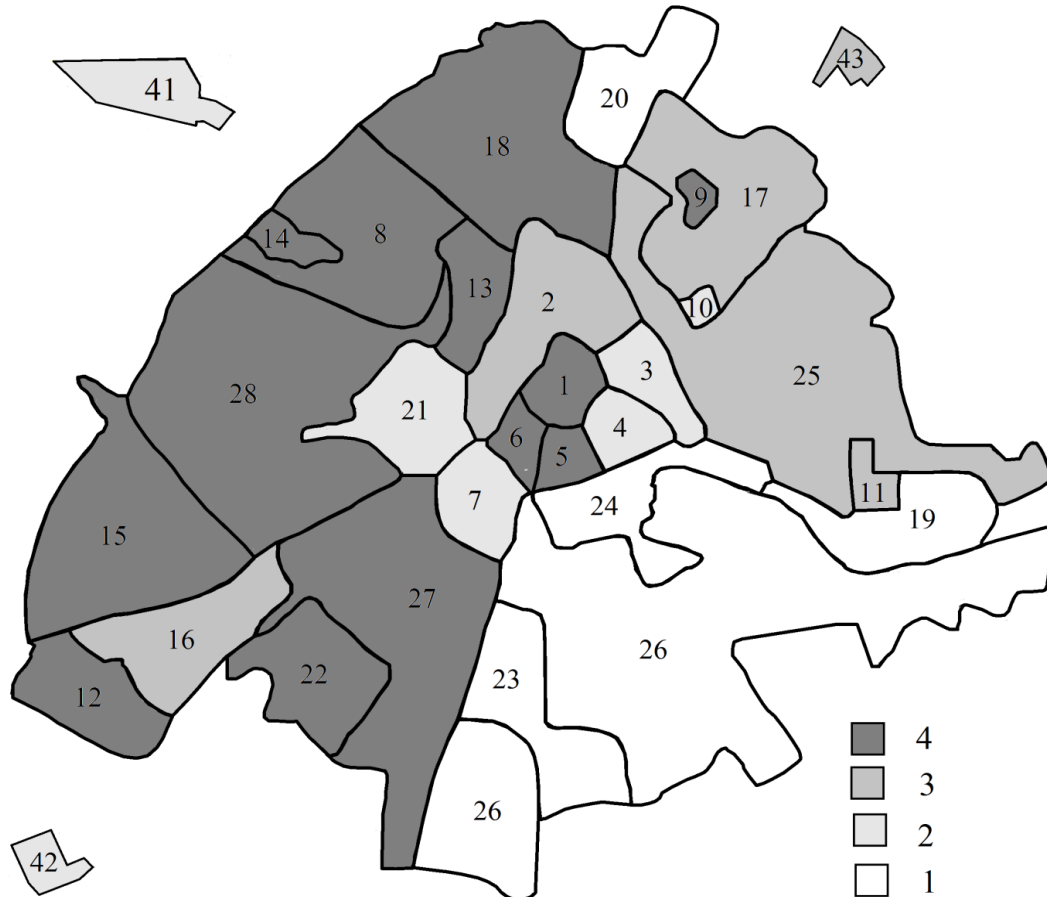
Jelentős eltérések mutatkoznak a város különböző térségeiben a lakosság iskolai végzettség szerinti összetételében. A hátrányos helyzetű területeken élő, érintett korúak egyharmada nem fejezte be az általános iskolát, s ez három és félszerese a villanegyedbeliek ugyanezen kategóriájának. Az említett övezetben középiskolai érettségije csak minden tizedik embernek van, egyetemi vagy főiskolai diplomával pedig a lakosság kicsi töredéke, mindössze másfél százaléka rendelkezik. Nem sokkal jobb a külső övezetben, valamint az egyéb belterületen élők iskolai végzettség szerinti megoszlása sem. A pozitív példaként kiemelt villanegyed mellett a városközpont lakóinak képzettsége is lényegesen kedvezőbb a városi átlagnál, sőt az összes többi térségénél is.

A városon belül az eltérő funkciójú településrészek között figyelemre méltó színvonal-különbségek vannak a népesség iskolázottságában. A megfelelő korú népesség és az iskolai végzettség egybevetésével történő korspecifikus összehasonlítás alapján a legalacsonyabb képesítésűek a roma lakosságot nagy arányban tömörítő, korszerűsítést igénylő vegyes lakóterület (Külső-Erzsébetváros, Külső-Kossuthváros) lakói. A 10 éven felüli lakosság több mint öt százaléka az általános iskola első évfolyamát sem végezte el, holott több térségben ez az arány csupán egy tized százalék, de szinte

mindenütt egy százalék alatti. Itt a legkisebb a magasabb iskolai szintet elérték aránya is. A 25 éven felüliekből nem egészen 2 százaléka felsőfokú diplomás, holott a városi átlag 17 százalék, az egyéb övezetben 40-et meghaladó, a belvárosban és a villanegyedben pedig harmadrész körüli az ilyen korú diplomások rétege. Nem véletlenül itt a legalacsonyabbak a központi belterület telekárjai is.

33. ábra: Az iskolázottság alapján számított szegregációs mutató értékei (2001)

Figure 33. Segregation of educational level in inner areas of Kecskemét (2001)



Forrás: saját szerkesztés.

Source: own edition.

A mutató értéke: (4): 1,31 fölött (3): 1,00-1,30 (2): 0,70-0,99 (1): 0,69 alatt

$S = A_i \cdot B / A \cdot B_i$ , ahol:

„A” a városban élő legfeljebb 8 általánost végzett 7 évesnél idősebb lakosság száma,

„A<sub>i</sub>” az „i”-edik terület legfeljebb 8 általánost végzett 7 évesnél idősebb lakosságának száma,

„B” a városban élő legalább középiskolát végzett 7 évesnél idősebb lakosság száma,

„B<sub>i</sub>” az „i”-edik terület legalább középiskolát végzett 7 évesnél idősebb lakosságának száma.

A kertvárosias lakóövezetből kiemelkedik a Holland falu, ahol a csaknem félezer 25 évesnél idősebb lakosok közel fele felsőfokú oklevelet szerzett. Egy másik kertvárosias térségben, a Műkertvárosban viszont csupán 7,5 százalék ez a színvonalmutató. Mindez szintén összhangban van a már bemutatott telekárakkal.

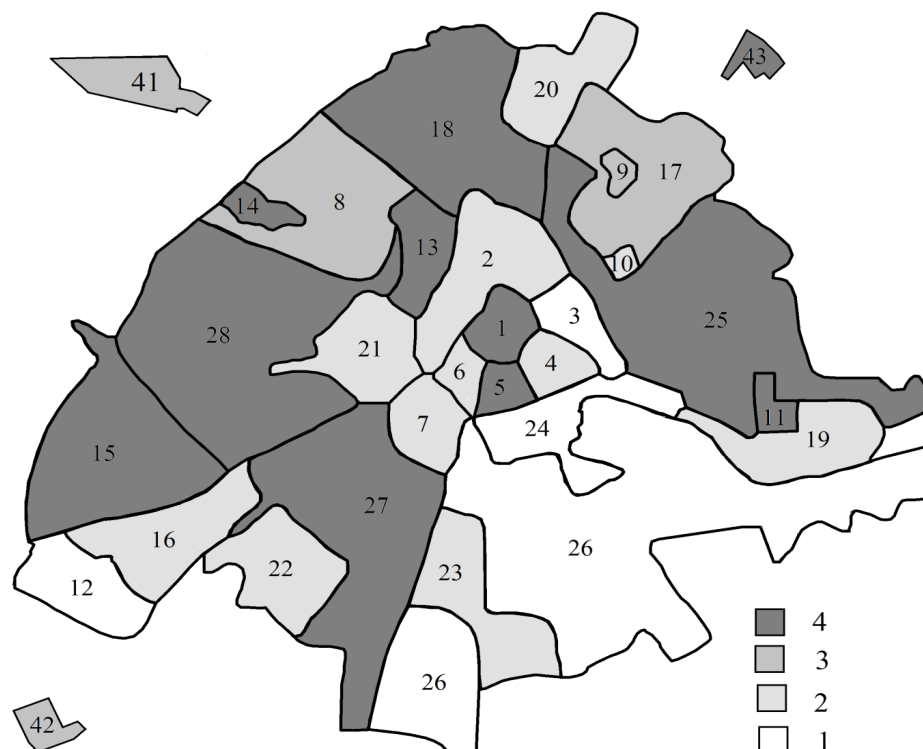
Az egyéb belterületi lakotthelyeken az általános és a középiskolai végzettségűek a meghatározóak. A diplomások aránya a megfelelő korú népességből csupán Katonatelepen haladja meg a kecskeméti átlagot.

Az iskolázottság alapján számított szegregációs mutató értékét a legalább középiskolát végzett, illetve a legfeljebb 8 általánost végzett 7 évesnél idősebb népességre számítottuk ki (33. ábra). Az alacsony iskolázottsági szintű összefüggő délkeleti területen helyezkednek el az alacsonyra értékelt telekárral (30., 31. ábra) jellemezhető belső városrészek is (Külső-Erzsébetváros, Külső-Kossuthváros, Szent László város, Műkertváros, Rendőrfalu).

#### 5.6.4.3. A népesség gazdasági aktivitás szerinti különbségei és a telekárak

2001-ben az aktív keresők aránya tág határok (28 és 68 százalék) között volt az egyes városrészekben. A legalacsonyabb érték a Szegedi út környéki külső lakótérségben (Külső-Erzsébetváros, Külső-Kossuthváros, Szent László város) élőket jellemzi, ahol sok hátrányos helyzetű család él. A kiugróan magas arány az úgynevezett Egészségügyi és Szabadidős övezetben tapasztalható, ahol a kórházak közelében található nővérszállón, valamint az orvosok számára fenntartott lakásokban jelentős számú népesség él.

34. ábra: A gazdasági aktivitás szegregációjának értékei  
Figure 34. Segregation of economic activity in inner areas of Kecskemét (2001)



Forrás: saját szerkesztés.  
Source: own edition.

(4): 1,80 fölött; (3): 1,00-1,79; (2): 0,50-0,99; (1): 0,50 alatt

$S = A_i * B / A * B_i$ , ahol:

„A” a városban élő aktív keresők létszáma,

„A<sub>i</sub>” az „i”-edik terület aktív kereső lakosságának létszáma,

„B” a városban élő munkanélküliek létszáma,

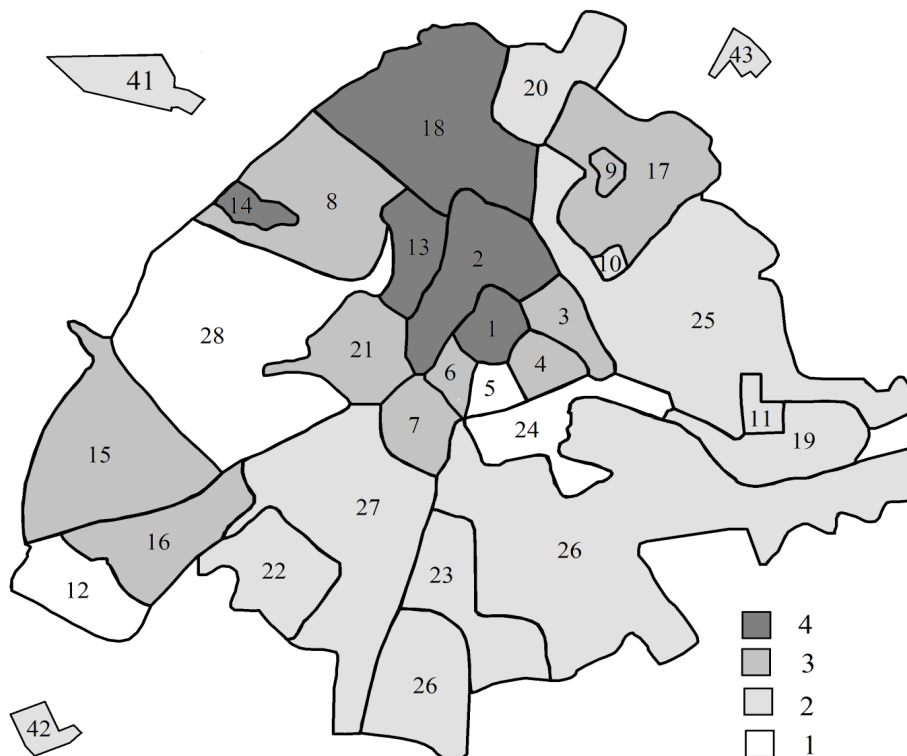
„B<sub>i</sub>” az „i”-edik terület munkanélküli lakosságának létszáma.

A többi funkciós területi egység közül a belvárosban, a hagyományos beépítésű belső városrészekben, a Villanegyedben, a falusias jellegű térségekben (Máriaváros, Volkertelep), valamint a város külső övezetében alacsonyabb (34–37 százalék körüli) a foglalkoztatottak aránya. A fiatalok, a családot alapítók, akik a munkavállalás szempontjából fokozottabban jöhetnek szóba, inkább valamelyik lakótelepre, vagy ha tehetősebbek, akkor a kertvárosi, illetve egyéb belterületi részekre (Hetényegyháza, Katonatelep, Kadafalva) költöznek. Utóbbi három területen mintegy 45 százalékos a foglalkoztatási arány.

Mindezek összhangban vannak az aktív keresők és a munkanélküliek területi eloszlását szemléltető térképünkkel (34. ábra). Leghátrányosabb területként – akárcsak a telekárak alapján (30., 31. ábra) – ezen is a város említett délkeleti városrészei jelennek meg. Hogy egyes drágának minősített területeken nem magas gazdasági aktivitás mutatója (pl. Bethlenváros, Rákócziváros), annak oka a nyugdíjas korúak magas aránya ezeken a városrészekben.

35. ábra: A foglalkoztatottak szegregációjának értékei

Figure 35. Values of employment segregation



Forrás: saját szerkesztés.

Source: own edition.

(4): 1,50 fölött; (3): 1,00-1,49; (2): 0,50-0,99; (1): 0,50 alatt

$S = A_i \cdot B / A \cdot B_i$ , ahol:

„A” a város vezető értelmiségi, illetve szellemi tevékenységet folytató lakóinak létszáma,

„A<sub>i</sub>” az „i”-edik terület vezető értelmiségi, illetve szellemi tevékenységet folytató lakóinak létszáma,

„B” a város egyéb foglalkoztatottainak létszáma,  
„B<sub>i</sub>” az „i”-edik terület egyéb foglalkoztatottainak létszáma.

#### 5.6.4.4. A népesség foglalkoztatási minőség szerinti különbségei és a telekárak

A 2001. évi népszámlálás idején a kecskeméti munkavállalóknak már 44 százaléka valamilyen szellemi tevékenységet végzett. A városban élő foglalkoztatottak közül minden ötödik valamilyen vezető pozícióban vagy értelmiségi feladatokat ellátva tevékenykedett. Megoszlásuk azonban – a telekárakhoz hasonlóan (30., 31. ábra) – nagy eltéréseket mutat a vizsgált városrészekben. A konkrét arányok gyakorlatilag egyértelműen mutatják az egyes térségek népszerűségét, „felkapottságát”. Az ingatlanárakat tekintve drágább, módosabb városrészekbe ugyanis elsősorban a jobb anyagi helyzetben lévők költöznek, akik többségében a kvalifikáltabb rétegekből kerülnek ki.

A városrészek közül egyértelműen kiemelkedik a Hollandfalu mutatója. A Széchenyiváros által körülölelt, építészeti szempontból viszonylag homogén egységet képező térség mellett a városközpontban, a Behtlenvárosban, a Villanegyedben és a Vacsiközben a legnagyobb a magasán kvalifikált munkaerő aránya (35. ábra).

Valamivel alacsonyabb – de még a városi átlag fölötti – a szellemi munkát végzők aránya a kertvárosias övezethez tartozó, kedvező telekárakkal rendelkező Petőfivárosban, Hunyadivárosban és Alsószéktón. Hasonló a helyzet a hagyományos beépítésű Máriaváros, Rákóczi város és Bel-ső-Erzsébetváros területén, a lakótelepek közül pedig a városközpont közelében Árpád városban és a szolgáltatásokkal jól ellátott Széchenyivárosban.

A város leghátrányosabb helyzetű területe ismét az alacsony értékű telkeket magába foglaló, korszerűsítést igénylő vegyes lakóterület, vagyis Külső-Kossuthváros, Külső-Erzsébetváros és Bel-ső-Kossuthváros területe. A szintén alacsony értékeket mutató Egészségügyi és Szabadidős övezet, ahol például a jelentős számú dolgozónak otthont adó nővérszálló lakói nem szellemi foglalkozásúaknak és nem vezető beosztásúaknak számítanak.

#### 5.6.4.5. A családok területi jellemzői és a telekárak

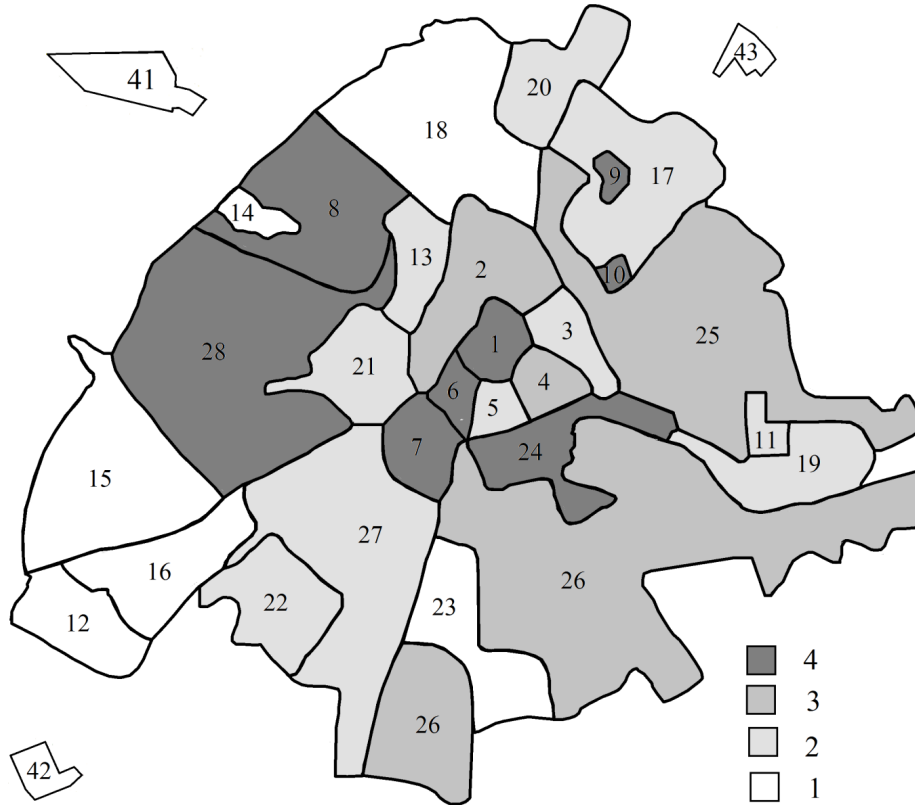
Arányait tekintve a legtöbb gyermektelen család, vagy olyan, amely a gyermekét már ténylegesen nem neveli, a Villanegyedben és a városközpontban él. Ezzel szemben a fiatal, kisgyermekes családok által előnyben részesített nem központi belterületi részeken a legkisebb ez az arány. Érdekes megfigyelni, hogy a gyermektelenek közül leggyakrabban a villanegyedben döntöttek törvényes kapcsolat mellett. Az élettársi viszonyban élők pedig leginkább a lakótelepeken, elsősorban a Leninvárosi és a Műkertvárosi lakótelepen választottak maguknak lakóhelyet.

A párkapcsolat fenntartása mellett gyermeket nevelők aránya azokban a kedvezőbb telekárakat mutató városrészekben a legmagasabb, ahol a lakásállomány inkább családi házias jellegű, így az egyéb belterületi részeken (Hetényegyháza, Katonatelepe, Kadafalva), illetve a kertvárosias jellegű lakóövezetben (Hollandfalu, Vacsiköz, Petőfiváros, Alsószéktó). Ezekben a térségekben a családok körülbelül hattizedét házastársi vagy élettársi kapcsolatban élő gyermekes családok alkotják. A házaspárok aránya az egyéb belterületen, ezen belül is Katonatelepen, az élettársi viszonyt fenntartóké

pedig a szociálisan nem megfelelő övezetben (Külső-Kossuthváros, Külső-Erzsébetváros) képvisel legnagyobb részarányt. Utóbbi városrész telekárak is a legalacsonyabb szinten vannak (30., 31. ábra).

36. ábra: A csonka családok aránya Kecskemét belterületén (%)

Figure 36. The proportion of incomplete families in inner areas of Kecskemét (%)



Forrás: saját szerkesztés.  
Source: own edition.

(4): 22,00 felett; (3): 19,00-21,99; (2): 13,00-18,99; (1): 13,00 alatt

A csonka családban felnövekvő gyermekek döntő többségét az édesanyjuk neveli. Napjainkban csaknem minden ötödik család a csonka család kategóriába tartozik. Városrészenként azonban jelentős eltérések vannak (36. ábra). Részarányuk a nem központi belterülethez sorolt övezetekben (Hetény-egyháza, Katonatelep, Kadafalva) „mindössze” 11 százalék, a lakótelepeken viszont ennek közel két és félszerese. Az olcsóbbnak ítélt Hunyadvárosi lakótelepen, valamint a Csilléri telepen élő családok közül már csaknem minden harmadik csonka. Az Egészségügyi és Szabadidős övezetben a csonka családok magas aránya a térség már említett sajátos jellegéből adódik.

### 5.6.5. Kecskemét ingatlanforgalmának vizsgálata a telekárak tükrében

A vizsgált időszakban Bács-Kiskun megye területén értékesített mintegy kétszázezer ingatlan több mint egyötöde Kecskemét közigazgatási területén cserélt gazdát. Ezek bő egyharmada pedig a város külterületén található. Az ingatlanok átlagértékét tekintve a megyeszékhely mindvégig a legmagasabb kategóriába tartozott (18., 19. ábra). A nagy értékkülönbséget mutató ingatlanok (egy-két száz

négyzetméteres földterülettől a garázson át a sokmilliós ipari ingatlanokig) átlaga a teljes időszakra számítva megközelítően hat és félmillió forint volt. Ez a belterületi ingatlanokra vetítve nem egészen nyolc, a külterületiek esetén pedig csaknem három millió forintot jelentett. Az reális kép kialakításához tehát nem elhanyagolható a külterületek ingatlanstruktúrájának vizsgálata sem.

Az ingatlanforgalom kérdése azonban ebben a telekárak területi szerkezetét tárgyaló dolgozatban csak mint azzal szorosan összefüggő probléma kerülhet elő. A terjedelem és az arányok adta lehetőséget figyelembe véve csupán az ingatlantípusok egy szűkülő körének átlagárait mutatjuk be a teljes vizsgálati időszakra nézve. Kezdvé a teljes ingatlanforgalommal, majd folytatva a telkek, a lakások átlagértékének, majd utóbbiból a családi házak részarányának rövid területi elemzésével.

A térbeli vizsgálatokhoz olyan térképet készítettünk, amelyen szerepelnek a már előzőekben megismert központi belterület funkcionális egységei (1–28 sorszámmal), továbbá az előzőekben ott nem vizsgált néhány kisebb egység és az egyéb belterületek (29-től kétszámjegyű számokkal sorszámozva), valamint a város külterületének tagozódása (háromjegyű számokkal megjelölve) az alábbiak szerint.

*Egyéb belterületek:*

Domb lakópark (29)	Katonatelep (43)	Méntelek (47)
Repülőtér (30)	Borbás (44)	Szarkás (48)
Hetényegyháza (41)	Kisfái (45)	Talfája (49)
Kadafalva (42)	Matkó (46)	Törökfái (50)

*Külterületek:*

Méntekei tanyák (101)	Kőrösihegy (109)	Kadafalvi tanyák (117)
Külsönyír (102)	Szolnokihegy (110)	Szarkási tanyák (118)
Belsőnyír (103)	Úrrét (111)	Felsőcsalános (119)
Máriahegy (104)	Borbási tanyák (112)	Alsócsalános (120)
Talfája tanyák (105)	Kisfái tanyák (113)	Alsószéktói tanyák (121)
Budaihegy (106)	Városföldi tanyák (114)	Felsőszéktó (122)
Vacsihegy (107)	Törökfái tanyák (115)	Úrihegy (123)
Katonatelepi tanyák (108)	Ballószög tanyák (116)	Matkói tanyák (124)

### 5.6.5.1. Az ingatlanok értéke

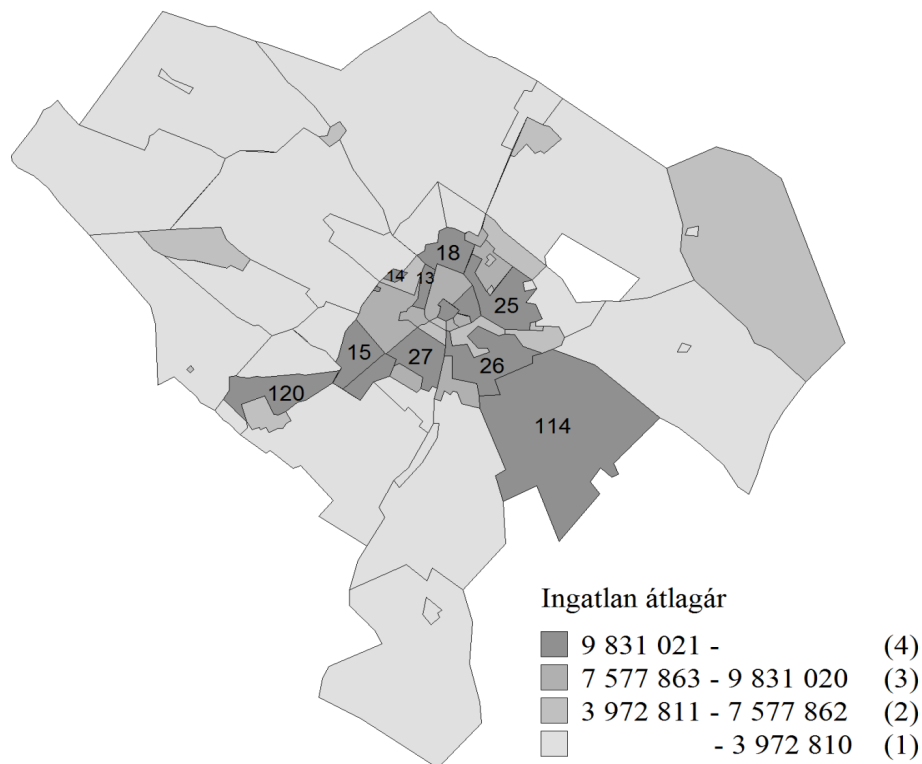
A teljes ingatlanforgalomra számított átlagár a város különböző területein nagyon eltérő képet mutat. Ezt nyilvánvalóan befolyásolja az eladott ingatlanok száma, az ingatlanok fekvése (a telekárak alakulása), struktúrája, egy-egy nagy értékű ingatlan módosító hatása.

Az ingatlanok nagy száma csökkentheti azok átlagárát, különösen akkor, ha közöttük jelentős mennyiségben fordulnak elő viszonylag értéktelen tételek. Az átlagárát nagyban befolyásolhatja annak a településrésznek a telekárban kifejezhető társadalmi megítélése, ahol az ingatlan fekszik. Egy település ingatlanátlagárai nem kis mértékben függenek az ott eladásra kínált ingatlanok összetételétől, a közöttük előforduló nagy értékű ingatlanok számától. Különösen akkor okozhatna ez problémát, ha az ingatlanátlagárak évenkénti alakulását vizsgálnánk, de megmutatkozik a teljes időszakra számított átlagárak esetében is (37. ábra).

Nyilvánvalóan az értékeesebb ipari ingatlanok miatt kiemelkedő a belterületen ipari zónának számító Szent István város, Szent László város és a Nyugati iparterület. A városközpont előkelő mutatójának kialakulásához valószínűleg hozzájárult az ipari műemlékként nyilvántartott malom eladása, melynek helyén bevásárló központ épült. A külterületen található Alsócsalános a korábbi szovjet katonai gyakorlótér eladása miatt szerepel kiemelkedően magas értékkel. A területen tőkeerős beruházással iparterepek épültek. Hasonlóan magas a Városföldi tanyák településrész mutatója, ahol a vizsgált időszak végén a Mercedes gyár építkezéséhez vásároltak föl nagy értékben ingatlanokat.

37. ábra: Az eladott ingatlanok átlagára (Ft) Kecskemét közigazgatási területén (2000-2007)

Figure 37. Average prices of real estate sold (HUF) in the administrative area of Kecskemét (2000-2007)



Forrás: saját szerkesztés.

Source: own edition.

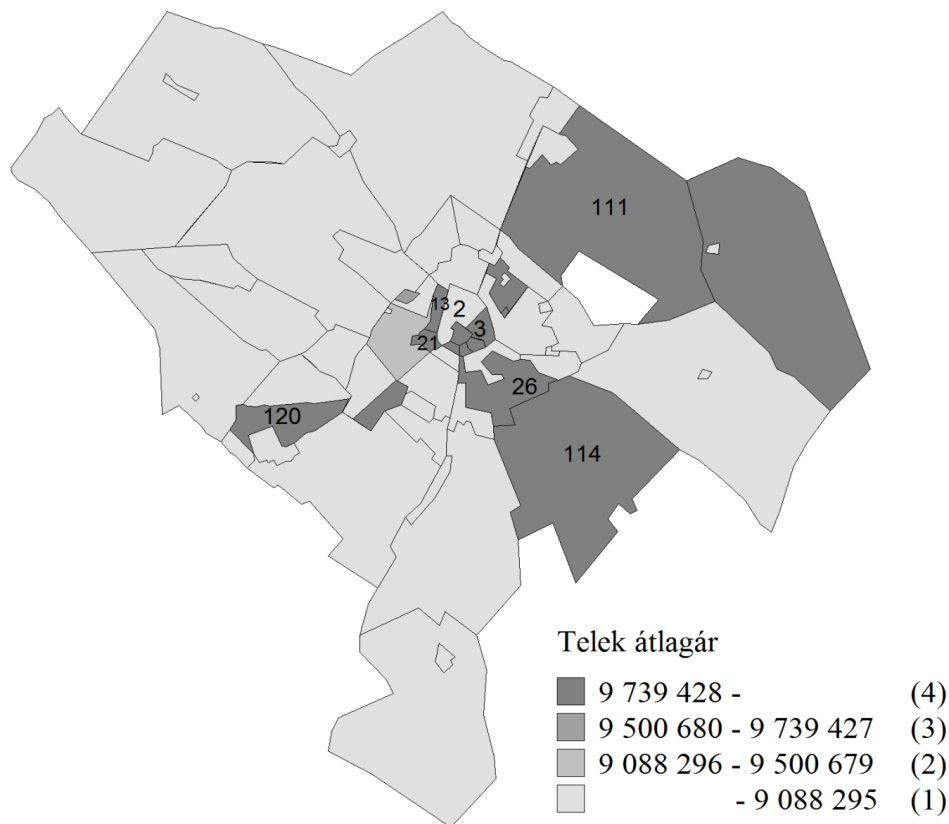
(4): A belterületi átlag (9831020) fölött; (3): A városi átlag (7577862) és a belterületi átlag között; (2): A külterületi átlag (3972810) és a városi átlag között; (1): A külterületi átlag alatt

13 = Villanegyed, 14 = Hollandfalu, 15 = Petőfiváros, 18 = Vacsiköz, 25 = Szent István város, 26 = Szent László város, 27 = Nyugati iparterület, 114 = Városföldi tanyák, 120 = Alsócsalános

Nem érdektelen az sem, hogy a belterület korábban már bemutatott leghátrányosabb helyzetű, alacsony telekárakkal jellemezhető területe kitűnik alacsony ingatlanáraival is. Nem számít magasnak a lakótelepeken gazdát cserélő ingatlanok átlagértéke sem. A magas telekárakkal jellemzett kertvárosi részek (Hollandfalu, Villanegyed, Vacsiköz, Petőfiváros) viszont ingatlanforgalmuk értékét tekintve is kiemelkedő helyet foglalnak el.



38. ábra: Az eladott telkek átlagára Kecskemét közigazgatási területén (2000-2007)  
 Figure 38. Average land prices sold (HUF) in the administrative area of Kecskemét (2000-2007)



Forrás: saját szerkesztés.  
 Source: own edition.

(4): A belterületi átlag (9739427) fölött; (3): A városi átlag (9500679) és a belterületi átlag között; (2): A külterületi átlag (9088295) és a városi átlag között; (1): A külterületi átlag alatt  
 2 = Behlenváros, 3 = Rákócziváros, 13 = Villanegyed, 21 = Máriaváros, 26 = Szent László város, 111 = Úrrét, 114 = Városföldi tanyák, 120 = Alsócsalános

#### 5.6.5.2. Az eladott telkek értéke

Mindenekelőtt feltűnik a kis különbség az ábrázoláshoz számított határértékek között. A településrészek lényegében csak belterületi átlag fölötti és külterületi átlag alatti kategóriába sorolhatók

Az előzőekben, a teljes ingatlanforgalom esetén látottakhoz hasonló tendenciák alakították az eladott telkek átlagárának területi képét is (38. ábra).

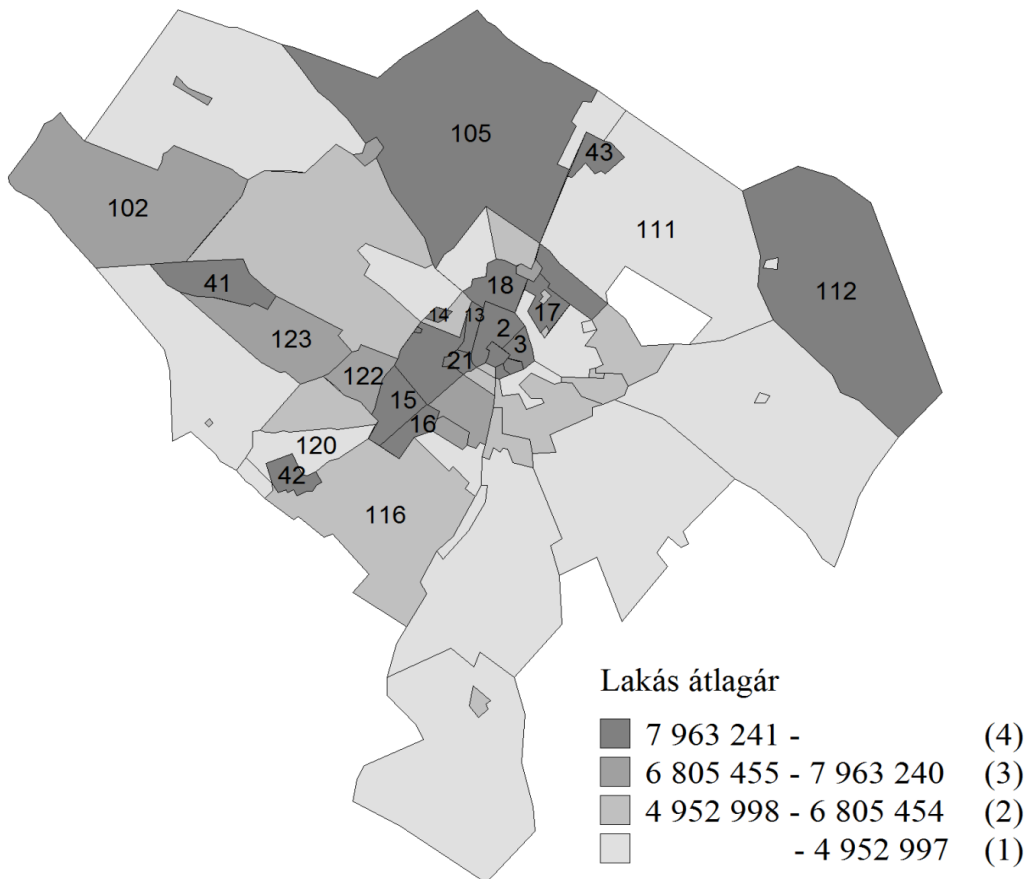
A belterületen – az uralkodóan hagyományos, sűrű beépítésű, kis alapterületű telkekkel jellemezhető Bethlenváros kivételével – a városközpont közelében területek (Villanegyed, Rákócziváros, Máriaváros) telkei számítotak értékesebbnek. Drágának mondhatók a Szent László város iparterületén értékesített telkek is.

A külterületek magas telekárát elsősorban az iparterületek terjeszkedése (Alsócsalános) valamint a Metro áruház (Úrrét), majd a Mercedes-Benz Manufacturing Hungary Kft. (Városföldi tanyák) építéséhez felvásárolt jó minőségű és kiterjedt termőföldek felvásárlása befolyásolta. Ez utóbbi árak még úgy is magasak voltak, hogy a földvásárlásokat közvetítő cégen keresztül végezték, az akció célját szigorúan titokban tartva.

### 5.6.5.3. Az eladott lakásingatlanok értéke

Az eladott lakások értéke nagyon széles skálán mozog. A lakás kora, alapterülete, komfortfokozata mellett a hozzá tartozó telek méretétől is függ. Az átlagárak miatt a területi képet természetesen itt is nagyban árnyalja az, hogy hány lakás cserélt gazdát, milyen arányban voltak közöttük túl nagy vagy túl kicsi értékűek, stb.

39. ábra: A lakásingatlan-forgalom alapján számított átlagár (Ft) Kecskemét közigazgatási területén (2000-2007)  
Figure 39. Average prices of residential real estates sold (HUF) in the administrative area of Kecskemét (2000-2007)



Forrás: saját szerkesztés.  
Source: own edition.

(4): A belterületi átlag (7963240) fölött; (3): A városi átlag (6805454) és a belterületi átlag között; (2): A külterületi átlag (4952997) és a városi átlag között; (1): A külterületi átlag alatt

2 = Bethlenváros, 3 = Rákócziváros, 13 Villanegyed, 14 = Hollandfalva, 15 = Petőfiváros, 16 = Alsószéktó, 17 = Hunyadiváros, 18 Vacsiköz, 21 = Máriaváros, 41 = Hetényegyháza, 42 = Kadafalva, 43 = Katonatelep, 102 = Külsőnyír, 105 = Talfája tanyák, 111 = Úrrét, 112 = Borbási tanyák, 116 = Ballószög tanyák, 120 = Alsócsalános, 122 = Felsőszéktó, 123 = Úrihegy

Legmagasabb áron keltek el a városközpont, valamint a hozzá közeli hagyományos beépítésű városrészek (Bethlenváros, Rákócziváros, Máriaváros) lakásai, amiben nyilván nem kis szerepet játszottak a magas telekárak (39. ábra). A legmagasabb érték kategóriába tartoztak a belváros kertvárosi jellegű részeinek (Hollandfalva, Villanegyed, Vacsiköz, Hunyadiváros, Petőfiváros, Alsószéktó) lakásai is. Ugyanez mondható el a jelentős családi házas állománnyal rendelkező egyéb belterületi részokről (Hetényegyháza, Katonatelep, Kadafalva).

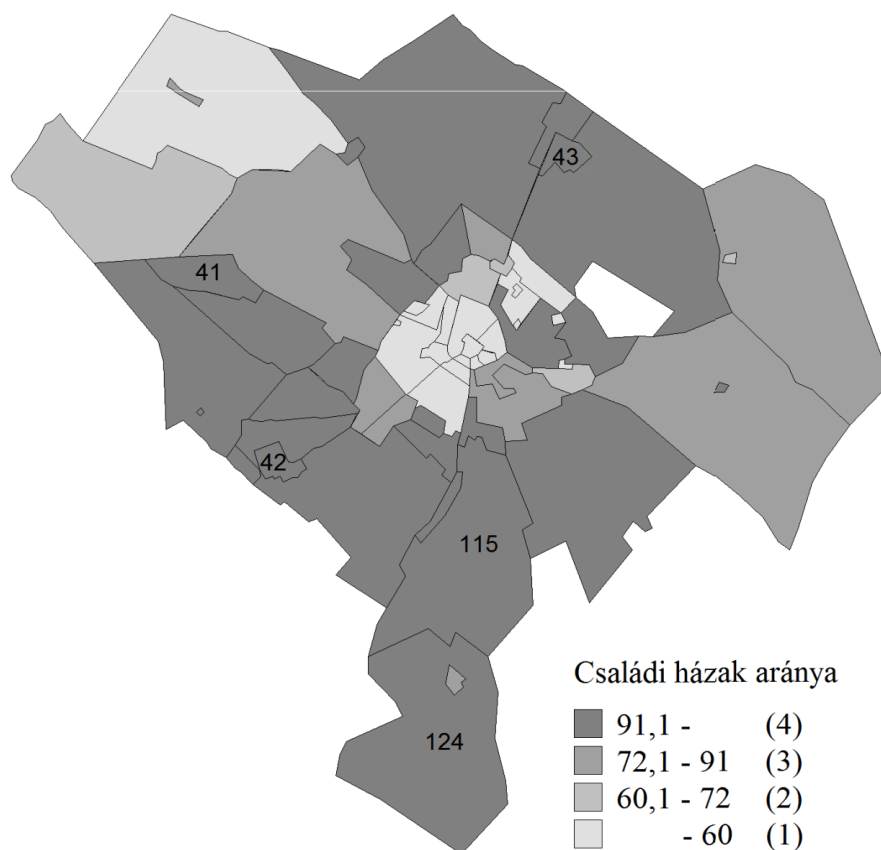
Előfordul, hogy néhány nagy területű ingatlanra épített, modern, nagy értékű lakóház adásvétele okozza egyes – egyébként nem nagy lakásforgalmat lebonyolító – külterületek (Talfája tanyák, Borbási tanyák) magas átlagát.

Jól látható, hogy a tanyára költözési kedv elsősorban a központ belterület felől a dinamikus fejlődő, egyéb belterületek felé mutató irányokban a legintenzívebb. Ez elsősorban Hetényegyháza esetében feltűnő (Felsőszéktó, Úrihegy, Külsönyír). Kadafalvára vonatkozóan a folyamat kevésbé látványos, de létezik (Ballószög tanyák). Kifejlődését a közbeékelte ipartelep (Alsócsalános) gyengíti, akárcsak Katonatelepe irányában a nagy területet birtokló Metro Áruház (Úrrét). A talfájai részen azonban itt is erőteljesebben érvényesül a tendencia. Mindezt megerősíti a családi házak értékarányának vizsgálata is a lakásforgalomban.

#### 5.6.5.4. Családi házak a lakásforgalomban

40. ábra: A családi házak részaránya a lakásingatlan forgalom értékéből (%) Kecskemét közigazgatási területén (2000-2007)

Figure 40. The share of the price of family houses on the value of the residential real estate sold (%) in the administrative area of Kecskemét (2000-2007)



Forrás: saját szerkesztés.  
Source: own edition.

(4): A külterületi átlag (91) fölött; (3): A városi átlag (72) és a külterületi átlag között; (2): A belterületi átlag (60) és a városi átlag között; (1): A belterületi átlag alatt

41 = Hetényegyháza, 42 = Kadafalva, 43 = Katonatelepe, Törökfái tanyák, Matkói tanyák

A családi házak részaránya a teljes lakásingatlan forgalomból városi szinten meghaladta a 70 százalékot, a külterületek átlagában pedig 90 fölött volt. A társasházakkal, sorházakkal beépített belvárosi területeken nyilvánvalóan a legalacsonyabb volt a családi házak forgalma.

A nem központi belterületeken ezzel szemben szinte csak a családi házak szerepeltek a lakásértékesítés listáján. Itt is jól láthatók azok az irányok, melyekre eső külterületi részek intenzív forgalmukkal tűnnek ki (40. ábra). A központi belterület felől Hetényegyháza, Katonatelep, Kadafalva felé eső külterületeken egyre intenzívebb családi házas beépítéssel találkozhatunk. A Kiskunhalas irányába induló főúton könnyen elérhető Matkó irányában is egyre több külterületi családi ház épül – és egy részük gazdát is cserél (pl. Törökfái tanyák). Nyilvánvaló, hogy a külterületek népszerűségének növekedése telekárak emelkedését is maga után vonja.

## 6. AZ EREDMÉNYEK ÖSSZEFOGLALÁSA

A telekárak vizsgálatának a regionális kutatásokba történő bevonhatóságát feltételezve Bács-Kiskun megye példáján kerestük a választ arra, hogy milyen szerkezeti jellegzetességet mutatnak a telekárak az egységes társadalmi-gazdasági térben. Egy-másfél évtizeddel a piaci viszonyok uralkodóvá válása után kapcsolatokat kerestünk a jellemző térszerkezet és a társadalmi értékítéletét is hordozó telekárak területi jellegzetességei között.

A telekárakat általában befolyásoló főbb tényezők az alábbiakban foglalhatók össze.

- A klasszikus városszerkezeti modellekben a városfejlődésben kulcsszerepet játszó telekárakat az egyes területeken létrehozott vállalkozások által elért haszon mértékétől tették függővé.
- Az urbanizáció fejlődésével a telekárak alakulásában egyre inkább előtérbe kerülnek a mentális környezet elemei, a társadalmi értékítélet szerepe.
- Ma már a spekulatív, üzleti tényezők mellett jogszabályok, rendeletek, pénzügyi szabályozók és azok hatásai is befolyásolhatják a telekárakat (állami lakástámogatási rendszer, jelzáloghitel, devizahitelek), melyek hatással vannak például az újlakásépítésre, azokon keresztül pedig a telekárakra is.

Bács-Kiskun megye telekárértéke a térszerkezet sajátosságait mutatja.

- Röviddel a piaci viszonyok uralkodóvá válása után kimutatható volt a társadalmi értékítéletet hordozó telekárak kapcsolata a térszerkezet jellegzetességeivel.
- A településszintű telekárak jól kirajtolják a centrum-periféria sajátosságokat. Az ezredfordulóra a hat legrégebbi, megfelelő központi szerepkörökkel rendelkező város (Kecskemét, Baja, Kiskunfélegyháza, Kiskunhalas, Kalocsa, Kiskőrös) belterületi telekárjai sokkal magasabbak a többi településénél. Érvényesül az a piaci automatizmus, hogy a jól hasznosuló, központi elhelyezkedésű telkek magasra nőtt járadéka szelektálja a társadalmi-gazdasági funkciókat, és csak azokat az innovációkat fogadja be, amelyek meg tudják fizetni a magas árakat.
- A legutóbbi évtizedekben várossá nyilvánított települések (Solt, Izsák, Kerekegyháza) belterületének telekárjai a megyei átlagot sem érték el. Úgy tűnt, sok időre van még szükségük, hogy gazdasági-társadalmi súlyuk megerősödésével valóban betölthessék szerepkörüket.

- A legalacsonyabb belterületi telekárakkal jellemezhető foltok a legrosszabb forgalmi adottságokkal rendelkező területeken jelentek meg, ahonnan a legdinamikusabb központok a legnehezebben elérhetők.
- Az ezredfordulón magasabb külterületi telekárakkal jellemezhető területek inkább gyűrűsen helyezkedtek el egy-egy város körül. Különösen Kecskemét erőteljes központi szerepkörei mutatkoztak meg a közelében fekvő települések (Ballószög, Helvécia, Nyárlőrinc, Szentkirály) külterületi telekáraiban.
- A fiatal városok (Izsák, Solt, Kerekegyháza, Hajós, Tompa) magasnak számító külterületi értékei azt bizonyították, hogy esetükben csak a speciális funkciókat hordozó, magas telekárakkal jellemezhető városias belterület kialakulása várat még magára.
- A megye déli sávjának legjobb minőségű termőterületeit a legalacsonyabb külterületi telekárak jellemezték. Az 1990-es évek gazdasági szerkezetátalakítása a mezőgazdaság válságát, azzal együtt a térség területi munkamegosztásban történő pozícióvesztését eredményezte.
- A természeti adottságok ekkor nem a termőföld minőségében, hanem inkább a terciér szektor fejlesztését szolgáló erőforrások formájában jelentettek értéknövelő tényezőt (Dunapataj: Szelidi-tó, Foktó: kalocsai üdülőkörzet, Ladánybene: falusi turizmus, Tiszakécske: kerekdombi termálfürdő stb.).
- A telekártérkép időbeli változása a megye térszerkezetének folyamatos átfurmálódását szemlélteti. A belterületi telekárak intenzív növekedési üteme a társadalmi-gazdasági tér kedvezőbb megítélés alá eső részeit jellemzi, valamint az országos térszerkezeti folyosóra illeszkedő északkeleti rész erősödését bizonyítják. A Kecskemét szomszédságában fekvő falvak (Ballószög, Helvécia, Nyárlőrinc, Szentkirály) mindegyike kedvezőbb helyzetbe került, ami a megyeszékhelynek a térségben betöltött kiemelkedő és tovább erősödő központi szerepére, valamint erőteljes szuburbanizációt indukáló hatására utal.
- A belterületek telekárainak változása a megye térszerkezetének további differenciálódását mutatja. A kezdeti időszakban még szerényebb pozícióban lévő, fiatal városok szerepe egyértelműen erősödött, megmaradt viszont a határmenti térség tartósan hátrányos helyzete.
- A külterületi telekárak által korábban fölvázolt képet azonban jelentősen megváltoztatta az eltelt 8 év. Legszembetűnőbb az igen alacsony szintről induló határmenti térség mintegy másfélszeres növekedése, ami vélhetően kapcsolatos az Európai Unióba történő belépést követő spekulációs várakozásokkal.
- A Kecskemét külterületén megmutatózó, a lakófunkció felerősödése révén történő több mint háromszoros értéknövekedés nem jellemző a megye egyetlen másik városára sem. A megyeszékhely dinamikus fejlődése hatással volt a környezetében kialakuló településegységek fejlődésére is.

A telekárak és más térszerkezeti mutatók szoros kapcsolatban vannak.

- A térszerkezet jellemzésére kiválasztott mutatók csaknem mindegyikének értéke szoros korrelációt mutat a megye telekáraival. Számításaink azt bizonyítják, hogy a társadalmi rétegek

rendeződése és a telekárak közötti kapcsolat fennáll a vizsgált társadalmi-gazdasági tér egészében.

- A magasabb termékenységi ráta inkább a kevésbé értékesnek minősülő területeken volt jellemző, a magasabb termékenységi rátával jellemezhető településeken azonban általában gyorsabban nőttek a belterületi telkek árai. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy több gyermek vállalása megnövelte az új ingatlan utáni igényt.
- A vándorlási különbözet és a telekárak kapcsolatát illetően több érdekes összefüggés fogalmazható meg. A települések számára a migrációs nyereségnek telekár felhajtó ereje van, másrészt a társadalom által magasabbra értékelt területek vonzzák inkább a bevándorlókat. Logikus, hogy ugyanilyen kapcsolat mutatkozik a népességnövekedés üteme és a telekárak relációjában is. A vándorlási különbözet és a belterületi telekár-növekedés kapcsolata azt bizonyítja, hogy a népességmozgás célterületei zömmel a települések belterületei. Ezzel összhangban változik a települések népességnövekedésének üteme is, mely a belterületeken növekvő, a külterületeken viszont csökkenő telekárakkal mutat kapcsolatot. Nem véletlen tehát, hogy a magas külterületi népességarányt mutató települések belterületei alacsony külterületi telekárak mellett is gyorsabban értékelődnek fel. Nem mond ellent ennek az sem, hogy a magas népsűrűség mindkét településrészen magas telekárakkal párosul, a kiemelkedő külterületi népsűrűség viszont inkább csak a települések belterületeinek telekárértékét emeli.
- A demográfiai mutatók közül a természetes szaporodás mindegyik időpontra erős, pozitív előjelű korrelációt jelez a telekárakkal. A kapcsolatot a mutatók területi eloszlása is megerősítette.
- Az lakosság inkább a nagyobb értékű településrészeken volt jelen. Ez nemcsak a belterületekre, hanem a települések tanyavilágára is igaz. Nem mutatkozott azonban kapcsolat a képzettségi mutató és a telekárak változása között, vagyis a népesség egy adott iskolázottsági szintje nyilvánvalóan önmagában még nem generál telekár változást.
- Számításaink szerint a munkanélküliség jellemző értékei és a telekárak között nem volt meghatározó kapcsolat az ezredfordulón. Kiderült viszont, hogy az értékesebb területeken jellemzően nagyobb volt a gazdasági aktivitás, és a belterületeken ez hatott is a telekárak változására.
- Szoros területi kapcsolatot mutatkozott a telekárak és a foglalkozási szerkezet mutatószáma között is mind a bel-, mind a külterületeken. A szellemi foglalkozásúak, vezető munkakörben dolgozók az értékesebb területeket lakták. Markánsabb területi jelenlétük azonban nem hatott a telekárak változására.
- A számítások azt is igazolták, hogy ahol magas a helyben dolgozók aránya, vagyis jobbak a munkalehetőségek, ott magasabbak a telekárak. Egyúttal stabilabbak is, hiszen a megfelelő helyi munkalehetőség alacsony változást mutat a belterületek telekáraiban, ahol viszont kevesen találnak helyben munkát, ott változékonnyabbak a telekárak.
- A településeken felépült új lakások magas aránya a belterületi telekárak növekedésével függött össze, az időszak végére pedig már kapcsolatot mutatott a külterületek magasabb piaci megítélésével is.
- Az összkomfortos lakások inkább az értékesebbnek ítélt területeken voltak megtalálhatók, bármikor bármelyik településrészről legyen is szó. Bizonyára azért áldoznak többet az emberek

egy jó környezetben lévő építési telekre, mert oda egy igényesen kialakított, kényelmes lakást akarnak építeni.

- Nem mond ellent az előző megállapításnak, hogy a legdrágább belterületeken inkább a kisebb alapterületű lakások építése volt a jellemző. Természetesen az állítás fordítottja is helytálló: zsúfoltabb belterületeken kisebb alapterületű lakások építésére volt lehetőség.
- A magasabban jegyzett belterületi telekárak az időszak végére mutattak szorosabb kapcsolatot a lakósűrűséggel úgy, hogy a városok sűrűn lakott belső területein növekedtek jobban a telekárak.
- A termőföldek minőségét jelző aranykorona érték – némileg meglepő módon – alig mutatott összefüggést a telekárakkal. Mindössze annyit jelzett, hogy azoknak a településeknek a belterületi telekárjai kevésbé változtak, amelyek külterületén a legjobb minőségű termőföldek találhatóak.
- A korrelációs számítások eredménye igazolta azt is, hogy az értékesebbnek ítélt területeken mindkét vizsgálati időpontban a magasabb jövedelműek éltek. A telekárak változása viszont nem mutatott kapcsolatot a térségben élők jövedelmével.
- A személygépkocsival rendelkezők aránya a vizsgált telekármutatók mindegyikével erős kapcsolatot jelzett, viszont fordított előjelű korrelációt mutatott a külterületek telekárak-változásával. Eszerint jó gépkocsi ellátottság által biztosított megfelelő térbeli mobilitás összességében inkább késlelteti a települések közvetlen periferiájának időbeli átértékelődését.
- – A települések és a kistérségi központok között közvetlen összeköttetést biztosító autóbussz járatszámok és a telekárak közötti összefüggés szerint a központok megfelelő elérhetősége szorosan összefüggött a települések telekárainak szintjével. Értéknövelő hatást az adott időpontban fennálló tömegközlekedési helyzet nem mutatott, a feltételek lényeges megváltozása (például a hálózat sűrűsödése) viszont bizonyára jelentkezne a telkek árváltozásában is.
- Az időszak egészében eladott ingatlanok száma és a telekárak között nem volt sokrétű összefüggés. Az viszont kiderült, hogy az ingatlanforgalom ott volt nagyobb, ahol a kezdeti időszakban még alacsony áron lehetett telkekhez jutni. A bel- és külterületek különválasztása azonban már lényegesen differenciálja a képet. A nagy belterületi ingatlanforgalom mind a bel-, mind a külterületek telekárait magasán tartotta az egész időszakban, a külterületi ingatlanügyletek viszont nem mutattak érdemi kapcsolatot a telekárakkal.
- Szorosabb és más minőségű kapcsolatot jelzett a telekárak és az eladott ingatlanok átlagára. Az értékben kifejezett ingatlanforgalom végig magas telekárakkal párosult. A belterületek magas forgalmi értékei telekárnövelő hatást is kiváltottak az időszak egészét tekintve. Az egyik településrész ingatlanforgalma kölcsönösen összefüggött a másik telekárával is.
- Mindegyik településrészekén erős kapcsolatot mutatott a lakásforgalom volumene a telkek értékével. Hasonló összefüggést jelzett a kereskedelmi forgalom értéke is, ami még ráadásul befolyásolta is a belterületi telekárak alakulását.
- A családi házak piaci forgalmának mértéke negatív korrelációt mutat a telekárakkal mindegyik településrészen. Ezt úgy is értelmezhetjük, hogy minél magasabbak voltak a telekárak egy településen, annál kevesebb családi ház talált új gazdára.
- A központi funkciók erősségétől függően nagy különbségek vannak a városok telekáraiban.

- Az ezredfordulón a megye legrégebbi, funkcionálisan is legjelentősebb öt központjában voltak a kiemelkedően legmagasabbak a telekárak. Értékeik messze meghaladták a városi jogállást ugyan már megkapó, de a városi funkciókat még alig gyakorló településeket (Solt, Kerekegyháza, Izsák stb.). Nyilvánvaló, hogy a telekárakat is befolyásoló földrajzi diffúzió centrumaiként csak az előbbieket jöhetnek számításba.
- A vizsgált időszakban nem a kiegyenlítődés jellemezte a városok belterületének értékét. A vezető városok között is némi differenciálódás volt megfigyelhető, Baja és Kalocsa esetében pedig némi pozícióvesztés tapasztalható.
- A fölzárkózni próbáló város között elsősorban Izsák és Lajosmizse került kedvezőbb helyzetbe, de önmagához képest Izsák, Kerekegyháza és Solt is számottevően előrelépett. Úgy tűnik, hogy várossá nyilvánításuk elősegíti funkcionális értelemben vett várossá válásukat.
- A városok között a telekárak változása alapján a legnagyobb növekedés Kecskemét esetében figyelhető meg. A gazdasági változásokkal nehezen birkózó Baja helyzete kissé gyengült. Stagnálnak nevezhetők a telekárak Kalocsa és a „borvárosok” (Kiskőrös, Kecel, Soltvadkert, Hajós) belterületén is. A legkedvezőtlenebb azonban Jánoshalma és Bácsalmás helyzete, melyekben valamivel még alacsonyabbak is lettek a belterületi telkek árai. Adataik tükrözik az egész határ menti térség periféria-jellegét a megye térszerkezetében.

A kistérségek telekárjai összhangban vannak a komplex fejlettségi vizsgálatok eredményeivel.

- A telekárak szinte tökéletesen tükrözik azt a fejlettségbeli különbséget, amelyet a megye kistérségei között más, országos szintű kutatások kimutattak. Messze legmagasabb belterületi telekárak jellemezték a legfejlettebb Kecskeméti kistérséget, a legalacsonyabbak pedig a leghátrányosabb helyzetben lévő Bácsalmási és Jánoshalmi kistérség átlagértékei voltak.
- A komplex fejlettségi mutatók alapján alig különböző Kiskunfélegyházi, Bajai és Kiskunhalasi kistérség közül a belterületi telekárak alapján csak a Bajai kistérség marad le kissé a másik kettőtől. A 19 igen eltérő fejlettségi szintű községet befogadó, területi egységhez tartozik az országhatár melletti periférián sorakozó Bácsborsód, Bácsszentgyörgy, Gara, Csátalja, Dunafalva, Hercegszántó is, ahol a belterületi telekárak a megye községi átlagának felét sem érték el.

Kecskemét településkörnyezetének vizsgálatát a megye térszerkezetében betöltött szerepe és kiemelkedően magas telekárjai indokolták.

- Az ezredfordulóra kellőképpen differenciált telekárak jellemezték a nagyváros funkcionális területi egységeit. A városközpont szinte „eszmei” értékű telekárjai legkevésbé követték a piaci viszonyokat, általában véve alig hordoztak társadalmi megítélést. Kiemelkedő telekárak jellemezték a centrumot körülvevő, a nagykörúton belüli hagyományos beépítésű területet. Igen értékes területrésznek számított a Bethlenvároshoz a körúton kívül csatlakozó Villanegyed, mely a város egyik legszebb és talán leginkább egységes képet mutató lakórésze. Ezekhez a környék elhelyezkedésű területekhez kapcsolódott alacsonyabb, de városi átlag fölötti telekárakkal a falusias jellegű lakóövezetnek minősített Máriaváros, valamint a kertvárosi jelleget mutató Vacsi-köz és Hunyadváros. Ekkor még átlag alatti értékek jellemezték a forgalmas kivezető utak mentén elterülő, nagy népességszámú városrészeket – a kertváros Alsószéktót és



Petőfivárost, a lakótelep Leninvárost és Széchenyivárost, továbbá a falusias jellegű Dárdai-és Volkertelep.

- Igen alacsony telekárak voltak azokon a városrészeken, amelyeket ipartelepek, üzemi területek foglalnak el, vagy alapos följújtásra szoruló falusias területeknek minősíthetők (Külső-Kossuthváros, Külső-Erzsébetváros). Ezen a zömében hátrányos helyzetű, alacsony jövedelmű népesség által lakott városrészben a telekárak Bács-Kiskun megye átlagát is alig lépték túl.
- Az ezredfordulóra egyértelműen kirajzolódott Kecskemét belterületén egy telekárlejtő, amely a centrum-periféria viszonylatban több mint ötvenszeres értékkülönbséget jelez. A város valódi perifériáját jelentő külterület figyelembevételével pedig a telekárak mintegy ezerszeres különbségével számolhattunk.
- A telekárak alakulása rövid időszak alatt is jelezte a társadalom értékítéletének változását a város különböző részeivel kapcsolatban. A városközpontot övező, a nagykörút által határolt terület egyrészt már korábban is igen magas telekárjai, másrészt az egyre szűkülő lehetőségek miatt „stagnálóvá” vált. Elsősorban előregedett, lebontásra ítélt, magas telekárakon kínált lakóházai jelentik a kínálatot. Petőfiváros és a Hollandfalut magába foglaló Széchenyiváros átlaga viszont a 10000 Ft/m<sup>2</sup>-t meghaladó érték fölé került.
- Az időszak folyamán legdinamikusabb növekedés a kezdetben még legolcsóbb, a központi belterülettől elkülönülten fekvő kadafalvi, valamint hetényegyházi területeken mutatkozott. A lakosság a mára esetenként nyomasztó közlekedési nehézségek ellenére is magasabbra értékeli a központtól távolabb fekvő kertvárosi övezetet a társadalmi szegregáció negatív hatásait viselő városrészeknél. A népes Hetényegyháza, Katonatelepe, Kadafalva a város intenzív növekedése esetén távlatban a külső települészóna alközpontjaivá is fejlődhetnek.
- A vizsgált időszak végére a telekárlejtő szabálytalanabbá vált. A város déli része felé, ahol a szegregáció hátrányosabb társadalmi helyzetet teremtett, megmaradt a gyorsan süllyedő lejtő. A többi irányban azonban a városfejlődés kedvezőbb mutatóinak köszönhetően már kevésbé meredek. A központtól távolodva található városrészek folyamatosan felértékelődnek. A jelentősebb népességszámú nem központi belterületek a város egyre értékesebb területeivé válva a korábbihoz képest jobban torzítják a lejtőt.

Kecskemét társadalmi környezetének vázlata a telekárak és a társadalom térbeli elrendeződésének kapcsolatát mutatja.

- A megyeszékhely „legöregebbnek” számító területi egységei közé tartozik a város központi része, valamint szintén értékes területnek tartott régebbi kertvárosok (Villanegyed, Hunyadi város). A fiatal családok a kevésbé drága kertvárosi területeket részesítik előnyben (Petőfiváros, Alsószéktő, Katonatelepe).
- Az eltérő funkciójú településrészek között jelentős színvonalkülönbségek vannak a népesség iskolázottságában. A legalacsonyabb képesítésűek a roma lakosságot nagy arányban tömörítő, úgynevezett korszerűsítést igénylő egyes lakóterület (Külső-Erzsébetváros, Külső-Kossuthváros), továbbá az ehhez kapcsolódó Szent László város, Műkertváros, Rendőrfalu. Ezek a területek

számítanak a telekárak alapján is a város leghátrányosabb helyzetű területeinek. Ráadásul itt a legalacsonyabbak a lakosság gazdasági aktivitásának és a foglalkozási minőségének mutatói is.

- A párkapcsolat fenntartása mellett gyermeket nevelők aránya azokban a városnegyedekben a legmagasabb, ahol a lakásállomány inkább családi házas jellegű, így az egyéb belterületi részekben (Hetényegyháza, Katonatelep, Kadafalva), illetve a belváros kertés lakóövezeteiben (Hollandfalu, Vacsiköz, Petőfiváros, Alsószéktó). A csonka családok aránya a legmagasabb a lakótelepeken, és a hátrányos szegregáció által sújtott Külső-Kossuthvárosban és Külső-Erzsébetvárosban.

Kecskemét ingatlanforgalma is kapcsolatot mutat a telekárakkal.

- Az értékesebb ipari ingatlanok előfordulási gyakorisága miatt kiemelkedő volt a belterületen ipari zónának számító Szent István város, Szent László város és a Nyugati iparterület. Egy-egy nagy értékű ingatlan adásvétele az egész településrész átlagát megnövelte (városközpont: a malom eladása, Alsócsalános: a korábbi szovjet katonai gyakorlóter ipari célra történő eladása, Városcsüdi tanyák: a Mercedes gyár építése). Az átlagárat nagyban befolyásolhatja annak a településrésznek a telekárban kifejezhető társadalmi megítélése is, ahol az ingatlan fekszik. Kiemelkedő értéket mutatott a kertvárosi részek (Hollandfalu, Villanegyed, Vacsiköz, Petőfiváros) ingatlanforgalma, a az értéktelenebb telkekkel rendelkező városrészeké viszont lényegesen alacsonyabbat.
- Az eladott telkek átlagos értékét a belterületen elsősorban a városközpont közelsége, a külterületeken pedig az adásvételek nagy értékű tételeinek részaránya szabta meg. Ez utóbbi a telekárak kulcsszerepét is mutatja a teljes ingatlanforgalomban.
- Legmagasabb áron keltek el a városközpont, valamint a hozzá közeli hagyományos beépítésű városrészek (Bethlenváros, Rákóczi város, Máriaváros) lakásai, amiben nyilván nem kis szerepet játszottak a magas telekárak. A legmagasabb érték kategóriába tartoztak a belváros kertvárosi jellegű részeinek (Hollandfalu, Villanegyed, Vacsiköz, Hunyadváros, Petőfiváros, Alsószéktó), valamint a jelentős családi házas állománnyal rendelkező egyéb belterületeknek (Hetényegyháza, Katonatelep, Kadafalva) a lakásai is.
- A tanyára költözési kedv elsősorban azokon a külterületeken volt a legnagyobb, melyek a központi belterület felől a dinamikus fejlődő egyéb belterületek (Hetényegyháza, Katonatelep, Kadafalva) felé mutató irányokba esnek. Az ingatlanforgalom és a telekárak szoros kapcsolata miatt utóbbiak növekedése is várható ezekben a térségekben (Felsőszéktó, Úrihegy, Külsőnyír, Ballószög tanyák, Talfája, Úrrét).
- A központi belterületnek csak a kertvárosi részein szerepel jelentősebb részarány a családi házak forgalmazása, az egyéb belterületeken és az oda vezető utak közelében fekvő külterületeken viszont ez az uralkodó.

A vizsgálatok összegzéseként levonható legfontosabb következtetések:

1. Az alkalmazott korrelációs számítások alátámasztották azt a feltételezést, hogy tulajdonviszonyok megváltozása után alig több mint egy évtizeddel olyan jelentős differenciálódás jött létre a

telekárakban, amelyeken keresztül tükröződnek a megye térszerkezetének legfőbb sajátosságai is.

2. A településszintű telekárak jól kirajolták a centrum-periféria sajátosságokat. Az ezredfordulóra a hat legrégebbi, megfelelő központi szerepkörökkel rendelkező város (Kecskemét, Baja, Kiskunfélegyháza, Kiskunhalas, Kalocsa, Kiskőrös) belterületi telekárjai sokkal magasabbak voltak a többi településénél. Területi kisugárzásuk a környező települések telekáraiban is megmutatkozik. Tőlük távolodva a telekár-értékek csökkenését a közlekedési adottságok is befolyásolják.
3. Az időszak kezdetén úgy látszott, hogy legfiatalabb városaink (Solt, Izsák, Kerekegyháza, Tompa, Dunavecse, Hajós) esetében a speciális funkciókat hordozó, magas telekárakkal jellemezhető városias belterület kialakulása sokáig várat még magára. Egy szűk évtized elteltével viszont már úgy tűnik, hogy várossá nyilvánításuk felgyorsította funkcionális értelemben vett várossá válásukat.
4. A belterületi telekárak intenzív növekedési üteme a társadalmi-gazdasági tér kedvezőbb megítélés alá eső részeit jellemzik, valamint az országos térszerkezeti folyosóra illeszkedő északkeleti rész erősödését bizonyítják. A Kecskemét szomszédságában fekvő falvak (Ballószög, Helvécia, Nyárlőrinc, Szentkirály) mindegyike kedvezőbb helyzetbe került, ami a megyeszékhelynek a térségben betöltött kiemelkedő és tovább erősödő központi szerepére, valamint erőteljes szuburbanizációt indukáló hatására utal.
5. A külterületek természeti adottságok nem elsősorban a termőföld minőségében, sokkal inkább a terciér szektor fejlesztését szolgáló erőforrások formájában jelentettek értéknövelő tényezőt (Dunapataj: Szelidi-tó, Foktó: kalocsai üdülőkörzet, Ladánybene: falusi turizmus, stb.)
6. A telekárak szinte tökéletesen tükrözik azt a fejlettségbeli különbséget, amelyet a megye kistérségei között más, országos szintű komplex kutatások kimutattak. Messze legmagasabb belterületi telekárak jellemezték a legfejlettebb Kecskeméti kistérséget, a legalacsonyabbak pedig a leghátrányosabb helyzetben lévő Bácsalmási és Jánoshalmi kistérség átlagértékei voltak.
7. Az ezredfordulóra kirajzolódott Kecskemét belterületén egy telekárlejtő, amely a centrum-periféria viszonylatban több mint ötvenszeres értékkülönbségeket jelzett. A város valódi perifériáját jelentő külterület figyelembevételével pedig a telekárak mintegy ezerszeres különbsége is előfordult.
8. Kecskemét társadalmi környezetének vázlata a telekárak és a társadalom térbeli elrendeződésének kapcsolatát mutatja. A városrészek értékváltozása a hátrányos szegregáció erősödését jelzi.

## IRODALOMJEGYZÉK

Alonso, W. (1964). *Location and Land Use*. Harvard University Press. 204 p.

Árva, L., & Diczházi B. (1998). *Globalizáció és külföldi tőkeberuházások Magyarországon*. Budapest: Kairosz Kiadó, 276 p.

Barker, R. G. (1968). *Ecological Psychology: Concepts and methods for studying the environment of human behavior*. Stanford: Stanford University Press, 242 p.

- Bartke, I. (2002). A települések fenntartható fejlődésének néhány tényezője. In Kovarszki, A., László, M., & Tóth, J. (szerk.). *Múlt, jelen, jövő – a településügy térben és időben*. (pp. 92–96). Pécs: Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar Földrajzi Intézet.
- Becsei, J. (1965). Békés funkcionális településföldrajza. *Földrajzi Értesítő*, 14(1–4), 463–489.
- Becsei, J. (1983). *Békéscsaba, Békés, Gyula és tanyavilágának településmorfológiája*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 208p
- Beluszky, P. (1971). *Az állami telkek igénybevételi és használati díját szabályozó rendelkezések végrehajtása és hatékonysága*. Budapest: MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Intézeti Munkajelentések 6. 43 p.
- Beluszky, P., & Enyedi, Gy. (1977). *Az életkörülmények területi vizsgálata*. Budapest: MTA Földrajztudományi Kutatóintézet Elméleti és Módszertani Vitaanyagok, Munkajelentések 16. 64 p.
- Berényi, I., (1992). *Az alkalmazott szociálgeográfia elméleti és módszertani kérdései*. Földrajzi tanulmányok 22. Budapest: Akadémiai Kiadó. 164 p.
- Berényi, I., (2003). *A funkcionális tér szociálgeográfiai elemzése*. Földrajzi Tanulmányok 23. Budapest: MTA Földrajztudományi Kutatóintézet. 182 p.
- Brindza, A., & Tánczos-Szabó, L. (2009). A társadalmi értékítélet megjelenése Kecskemét településszerkezetében. In Belina, K. (szerk.), *AGTEDU 2009. Tudomány és oktatás. Bács-Kiskun megyei Tudományos Fórum*. (pp. 462–467). Kecskemét: Kecskeméti Főiskola.
- Burgess, E. W. (1925). The Growth of the City. An Introduction to a Research Project. In: Park, R. E., Burgess, E. W., & McKenzie, R. D. (ed.). *The City*. (pp. 47–6). Chicago–London: University of Chicago Press.
- Chikán, A., & Demeter, K. (2003). *Értékteremtő folyamatok menedzsmentje*. Budapest: Aula Kiadó Kft. 600 p.
- Čelan, T. J. (2014). A historical geographical analysis of the development of the Croatian-Hungarian border. *Modern Geográfia*, 9(4), 75–92.
- Costanza, R., d'Arge, R., de Groot, R., Farber, S., Grasso, M., Hannon, B., Limburg, K., Naeem, S., O'Neill, R. V., Paruelo, J., Raskin, R., Sutton, P. C., & van den Belt, M. (1997). The Value of the World's Ecosystem Services and Natural Capital. *Nature* 387, pp. 253–260.
- Csapó, T. (2005). *A magyar városok településmorfológiája*. Szombathely: Savaria University Press. 204 p.
- Csapó, T., & Kocsis, Zs. (2008). A várossá válás reformja. *Területi Statisztika*, 11(6), 645–650.
- Csatári, B. (1998). *Vonzásviszonyok és térkapcsolatok Bács-Kiskun megyében* (esettanulmány). Kecskemét: MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézete, 13 p.
- Cséfalvay, Z. (1990). *Térképek a fejünkben*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 157 p.
- Cséfalvay, Z. (1994). *A modern társadalomföldrajz kézikönyve*. Budapest: IKVA Könyvkiadó Kft. 366 p.
- Davis, M. A., & Heathcote, J. (2007). The Price and Quantity of Residential Land in the United States. *Journal of Monetary Economics*, 54(8) 2595–2620.

- Dobosi, E. (2003). *Magyarország kistérségi fejlettségének elemzése. A regionális elemzések módszertani kérdései – Esettanulmány.* A Gazdaságelemzés Módszerei 2003/I. Budapest: ECOSTAT Gazdaságelemző és Informatikai Intézet, 116 p.
- Dövényi, Z., & Kovács, Z. (1999). A szuburbanizáció térbeni–társadalmi jellemzői Budapest környékén. *Földrajzi Értesítő*, 48(1–2), 33–57.
- Dövényi, Z. (2003). A településrendszer fejlődése és sajátosságai. In Perczel, Gy. (szerk.), *Magyarország társadalmi–gazdasági földrajza.* (pp. 521–564). Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Dövényi, Z. (2009). "Város az, ami magát annak nevezi" – Tűnődések Tóth József tanulmánya kapcsán. *Területi Statisztika*, 12(1), 3–7.
- Duncan, O. D., & Duncan, B. (1955). A Methodological Analysis of Segregation Indexes. *American Sociological Review*, 20(2), 210–217.
- Elek, I. (2005). Az adatbányászat osztályozási eljárásainak alkalmazása a vektoros térinformatikában. *Geodézia és Informatika*, 57(11), 12–17.
- Enyedi, Gy. (1988). *A városnövekedés szakaszai.* Budapest: Akadémiai Kiadó, 115 p.
- Enyedi, Gy. (1996). *Regionális folyamatok Magyarországon.* Budapest: Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, 138 p.
- Enyedi, Gy. (szerk.). (2000). *Magyarország településkörnyezete.* Budapest: MTA, 465 p.
- Erdei, F. (1937). Futóhomok. A Duna-Tiszaköz földje és népe. In Sárközi, Gy. (szerk.), *Magyarország felfedezése.* Budapest: Atheneum Irodalmi és Nyomdai Rt., 240 p.
- Erdei, F. (1940). *A magyar falu.* Budapest: Atheneum Irodalmi és Nyomdai Rt., 78 p.
- Erdősi, F., & Lehmann, A. (1974). *Mohács földrajza.* Mohács: Mohács Városi Tanács V. B. Művelődési Osztálya, 499 p.
- Erdősi, F. (2000). *A kommunikáció szerepe a terület és településfejlődésben I.* Budapest: VÁTI Kht., 356 p.
- Glaeser, E. L., Gyourko, J., & Saks, R. (2005). Why Have Housing Prices Gone Up? *American Economic Review*, 95(2), 329–333.
- Godó, N. (2002). A viselkedésföldrajz alapjai. In Tóth, J., (szerk.), *Általános társadalomföldrajz II.* (pp. 160–189). Budapest–Pécs: Dialóg Campus Kiadó.
- Gutai, M. (2005). Kortárs építészek Kecskemétről. *Kecskeméti Füzetek 15,* Kecskemét: Kecskemét Monográfia Szerkesztősége, 152 p.
- Haggett, P. (2001). *Geography. A global synthesis.* Harlow: Pearson Education Limited, 833 p.
- Hall, Edward T. (1987). *Rejtett dimenziók.* Budapest: Gondolat Kiadó, 223 p.
- Harris, C. D., & Ullman, E. L. (1945). The nature of cities. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 242(1), 7–17.
- Haughwout, A., Orr, J., & Bedoll, D. (2008). The Price of Land in the New York Metropolitan Area. *Current Issues in Economics and Finance*, 14(3), pp. 1–7.
- Hofmeister-Tóth, Á. (2003). *Fogyasztói magatartás.* Budapest: Aula Kiadó, 340 p.
- Hoyt, H. (1939). *The structure and growth of residential neighborhoods in American cities.* Washington: Federal Housing Administration, 178 p.

- Iacoviello, M. (2000). *House prices and the macroeconomy in Europe: results from a structural VAR analysis*. Frankfurt am Main: European Central Bank, Working paper No 18, 66 p.
- Ingtalan adattár (2002). *Magyarországi lakásárak 1997–2001*. Budapest: Ingtalan és befektetés, CD-ROM.
- Kiss, G. (2002). Lakáspiac és pénzügyi stabilitás – Az EU csatlakozás fényében. In *Jelentés a pénzügyi stabilitásról*. (pp. 62–69). Budapest: Magyar Nemzeti Bank.
- Kollega Tarsoly, I. (főszerk.) (1996). *Magyarország a XX. században I*. Szekszárd: Babits Kiadó, 492 p.
- Komáromi, Gy. (2004). Érték és piac. Egyetemi gondolatok sorozat. *Napló*, 60(6), 1–13 p.
- Kovács, T., (2003). *A nagyvárosok belső tagozódása – Kecskemét*. Kecskemét: KSH Bács-Kiskun megyei Igazgatóság, 39 p.
- Kovács, Z., & Douglas, M. (1996). A városépítés időzített bombája – avagy a magyar lakótelep-szindróma társadalomföldrajzi megközelítésben. *Földrajzi Értesítő*, 45(1–2), 101–117.
- Köszegfalvi, Gy., & Loydl, T. (1999, 2001): Településfejlesztés. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 196 p.
- Köszegfalvi, Gy. (2008). Agglomerálódó térségnek jól jön az új város. *Területi Statisztika*, 48(4), 377–379.
- Krajkó, Gy., & Mészáros, R. (szerk.), (1984). *Bács-Kiskun megye gazdaságföldrajza*. Kecskemét: Bács-Kiskun Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága, 455 p.
- Kuhn, T. S. (1977). *The Essential Tension: Selected Studies in Scientific Tradition and Change*. Chicago–London: University of Chicago Press, 390 p.
- Lengyel, Gy. (1995). A gazdasági elit szegregációja és lakásviszonyai 1920–1940. *Budapesti negyed*, 3(8), 127–136.
- Lengyel, I., & Mozsár, F. (2002). A városi területhasználat monocentrikus modelljéről. *Tér és Társadalom*, 16(3), 1–56.
- Lettrich, E. (1968). *Kecskemét és tanyavilága*. Földrajzi tanulmányok 9. Budapest: Akadémiai Kiadó, 125 p.
- Lóczy, D. (2002). *Tájértékelés, földértékelés*. Budapest–Pécs: Dialóg Campus Kiadó, 307 p.
- Mendöl, T. (1928). *Szarvas földrajza*. Debrecen: Tisza István Tudományos Társaság, 70 p.
- Mendöl, T. (1936). Az alföldi városok morfológiája. Debrecen: *Közlemények a Debreceni Tisza István Tudományegyetem Földrajzi Intézetéből* (1), 44 p.
- Mezősi, G., & Rakonczai, J. (szerk.) (1997). *A geoökológiai térképezés elmélete és gyakorlata*. Szeged: JATE Természeti Földrajzi Tanszék, 131 p.
- Nemes-Nagy, J. (1993). Adalékok a térbeliség társadalmi magyarázó erejéhez. In Enyedi, Gy., (szerk.), *Társadalmi–területi egyenlőtlenségek Magyarországon*. (pp. 23–37). Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Nemes-Nagy, J. (1997). Régió, regionalizmus. *Educatio*, (3), 407–423.
- Nowak, S. (1981). *A szociológiai kutatás módszertana. Általános problémák*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 101 p.
- Pál, Á. (2003). *Dél-alföldi határvidékek. A magyar-szerb-román határ menti települések társadalom- és gazdaságföldrajzi vizsgálata*. Pécs: PTE TKFI, 235 p.

- Park, R. E., Burgess, E. W., & McKenzie, R. D. (1925). *The City*. Chicago–London: University of Chicago Press, 239 p.
- Pirisi, G., & Trócsányi, A. (2009). Így készül a magyar város. *Területi Statisztika*, 49(2), 137–147.
- Rechnitzer, J. (1993). Innovációs pontok és zónák, választási irányok a térszerkezetben. In Enyedi, Gy. (szerk.), *Társadalmi–területi egyenlőtlenségek Magyarországon*. (pp. 75–102). Budapest: KJK.
- Schiffné Kovács, K. (2000). A városok övezeti tagolódásának (térszerkezetének) vizsgálata nemzetközi és hazai példán keresztül. *Társadalom és Gazdaság Közép- és Kelet-Európában*, 22(2), 188–208.
- Simon, I., & Tanczos-Szabó, L. (1976). Az ingavándor-forgalom és a migráció néhány területi jellegzetessége Békés megyében. *Földrajzi Értesítő*, 25(2–4), 289–299.
- Simon, I. (1985). Az urbanizálódás és a Békés megyei települések telekforgalmának néhány összefüggése. *Alföldi Tanulmányok*, (9), 219–229.
- Süli-Zakar, I., (szerk.). (2003). *A terület- és településfejlesztés alapjai*. Budapest–Pécs: Dialóg Campus Kiadó, 471 p.
- Szlávik, J. (2006). A környezet gazdasági értékelése. *Magyar Tudomány*, 166(1), 78–87.
- Szónokyné Ancsin, G. (2004). Demográfiai helyzetkép Magyarországon (Új demográfiai vonások Magyarország arculatán). In Abonyiné, P. J., & Komarek, L., (szerk.), *40 éves a Szegedi Tudományegyetem Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszéke*. (pp. 71–78). Szeged: SZTE
- Tanczos-Szabó, L. (1977). A közúti forgalom alakulásának főbb tendenciái az Alföldön. *Alföldi Tanulmányok*, (1), 178–190.
- Tanczos-Szabó, L., Dövényi, Z., & Simon, I. (1981). Az Alföld közúthálózatának földrajzi vizsgálata. *Földrajzi Közlemények*, 105(1), 62–72.
- Tanczos-Szabó, L. (2003). Bács-Kiskun megye telekártérképe az ezredfordulón. In Lévai, P., (szerk.), *Magyar Tudomány Napja Bács-Kiskun megyei Tudományos Fórum (4)*, (pp. 370–377). Kecskemét: Kecskeméti Főiskola.
- Tanczos-Szabó, L. (2004). Bács-Kiskun megye térszerkezete és a telekárak. In Tésits, R., & Tóth, J. (szerk.), *Innovációk a térben – A társadalmi kommunikációtól az intézmények megújulásáig*. (pp. 9–27). Pécs: PTE FDI.
- Tanczos-Szabó, L. (2005). Regionális vizsgálatok lehetősége a telekárak által, Bács-Kiskun megye példáján. In Pirisi, G., & Trócsányi, A. (szerk.), *Tanulmányok Tóth Józsefnek a PTE Földtudományok Doktori Iskola hallgatóitól*. (pp. 91–98). Pécs: Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar és Pécsi Tudományegyetem Doktori Iskola.
- Tanczos-Szabó, L., & Ulcz, Gy. (2005). A városok központi szerepének tükröződése Bács-Kiskun megye telekáraiban. *Földrajzi Értesítő*, 55(1–2), 109–125.
- Tanczos-Szabó, L. (2006). Fenntartható fejlődés problémái a társadalmi környezetben (Kecskemét példáján). In *AGTEDU 2006, Bács-Kiskun megyei Tudományos Fórum* (pp 291–296). Kecskemét: Kecskeméti Főiskola.
- Tanczos-Szabó, L. (2009). A telekárak és a demográfiai mutatók Bács-Kiskun megye térszerkezetében. *Közép-Európai Közlemények*, 2(4–5), 197–204.

- Tánczos-Szabó, L., (2013a). A határmenti térség Bács-Kiskun megye telekár térképén. *Modern Geográfia*, 8(3), 1–10.
- Tánczos-Szabó, L., & Brindza, A. (2013b). The socio-economic problems of the Hungarian-Serbian Border Region as Reflected in Building Plot Prices. In Efe, R., Atalay, I. & Öztürk, M., (ed.), *Human-Environment Interactions and Ecology of Mountain Ecosystem, General Human Geography, Proceedings and Abstract*. (p. 436). 2nd International Symposium on Kazdaglari (Mount Ida) and Edremit. Izmir: Meta Basim.
- Tánczos-Szabó, L. (2013c). *Bács-kiskun megye térszerkezete és a telekárak (Területi különbségek a társadalom értékítéletében)*. (Doktori értekezés). Pécsi Tudományegyetem, Pécs.
- Tánczos-Szabó, L., & Brindza, A. (2014). Socio-Economic Problems of the Hungarian-Serbian Border Region as Reflected in Building Plot Prices. In Efe, R., & Ozturk, M., (szerk.), *Environment and Ecology in the Mediterranean Region II*. (pp. 147–159). Cambridge Scholars Publishing, UK.
- Tarnai, J. (2000). Logisztikai központok. In Glatz, F., (szerk.), *Közlekedési rendszerek és infrastruktúráik*. (pp. 213–227). Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Taylor, C. (1985). Human Agency and Language. *Cambridge University Press Philosophical Papers* (1), 45–76.
- Teleki, P. (1996). *A földrajzi gondolat története*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó. 196 p.
- Tésits, R. (2007). Regional employment characteristics of the most underdeveloped Hungarian micro-regions. *Modern Geográfia*, 2(2), 30–64.
- Tilk, L. G. (2006). Lakóingatlan-piaci árszínvonal változás Budapesten.  
<http://www.ingatlan-online.com/prognozis061009.htm>
- Tipold, F., & Faluvégi, A. (2007). A területfejlesztés kedvezményezett térségeinek 2007. évi besorolása. *Területi Statisztika*, 47(6), 523–540.
- Titman, S. (1985). Urban Land Prices under Uncertainty. *American Economic Review*, 75(3), 505–514.
- Tóth, J., (szerk.). (1976). Békéscsaba földrajza. Békéscsaba: Békéscsaba Városi Tanács V.B. 541 p.
- Tóth, J., & Tánczos-Szabó, L. (1976). *A Detailed Regional-structural Analysis of Migration (On the Example of Békéscsaba)*. Geography of Population, Moszkva, IGU, Section 7, 93–96.
- Tóth, J. (szerk.). (1980). *Mezőberény, a helyét kereső kisváros*. Békéscsaba: Békés Megyei Tanács Tudományos Koordinációs Bizottsága és Mezőberény Nagyközség Tanácsa VB. 206 p.
- Tóth, J. (1982). A magyar gazdaság térszerkezeti egységeiről. In Beluszky, P., & Sikos, T. T., (szerk.). *Területi kutatások* (5). (pp. 42–51). Budapest, FKI.
- Tóth, J. (1988). Urbanizáció az Alföldön. *Területi és települési kutatások*, (3), Akadémiai Kiadó, Budapest, 200 p.
- Tóth, J. (1993). Területi egyenlőtlenségek Magyarország népesedésében. In Enyedi, Gy. (szerk.): *Társadalmi-területi egyenlőtlenségek Magyarországon*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, pp. 297–331.
- Tóth, J. (1998). A társadalomföldrajz alapjai. In Tóth J., & Vuics T. (szerk.): *Általános társadalomföldrajz I*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, pp. 15–43.
- Tóth, J. (2008). Meditáció a városról és a várossá nyilvánítás hazai gyakorlatáról. Vitéirat. *Területi Statisztika*, 48(3), pp. 237–245.



- Tóth, J. (2009). Egy lezár(hat)atlan vita zárásaként. *Területi Statisztika*, 49(3), 251–256.
- Tóth, K. (2004). A lakásarak területi különbségei és annak társadalmi hatásai. In Barton G., Dormány, G., & Rakonczai, J. (szerk.). *II. Magyar Földrajzi Konferencia*, SZTE TTK Természeti Földrajzi és Geoinformatikai Tanszéke, Szeged, CD-ROM.
- Tóth, K., & Keserü, I. (2001). A szegedi lakótelepi panellakások árainak területi különbségei Szegeden. In: *Földrajzi kutatások 2001.*, Magyar Földrajzi Konferencia absztrakt kötete, SZTE TTK Természeti Földrajzi Tanszéke, Szeged, 195. p.
- Trócsányi, A., & Tóth, J. (2002). *A magyarság kulturális földrajza*. Pro Pannonia Kiadó Alapítvány, Pécs, 361 p.
- Váriné Szilágyi, I. (1997). Az ember, a világ és az értékek világa. In Lengyel, Zs. (szerk.): *Szociálpszichológia*. Osiris Kiadó, Budapest, 270. p.
- Wilhelm, Z. (2006). Az egyén, mint térformáló erő. *Modern Geográfia*, 1(1), 1–16.

*Ez a mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd! 4.0 nemzetközi licen-  
ce-feltételeinek megfelelően felhasználható. (CC BY-NC-ND 4.0)*

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

*This open access article may be used under the international license terms of Creative Commons  
Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)*

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>



Enyedi, Fruzsina<sup>1</sup> – Pál, Viktor<sup>2</sup>

# A zajterhelés és a társadalmi konfliktusok összefüggéseinek megjelenése mentális térképeken Szeged példáján

The appearance of the correlations between noise pollution and social conflicts on mental maps on the example of Szeged

## ABSZTRAKT

A zajterhelés a modern városok komplex problémája, melynek létezik objektív, mérhető paraméterei is, viszont a zaj zavaró hatása az egyén és a társadalom számára „megélt”, szubjektíven észlelt jelenség. Kutatásunkban utóbbihoz kapcsolódóan arra a kérdésre keressük a választ, hogy a szegedi lakosság hogyan viszonyul a városi zajhoz, milyen ehhez kapcsolódó társadalmi konfliktusok azonosíthatók, és ennek milyen térbelisége figyelhető meg a városban. Az adatfelvétel alapján megállapítható, hogy a lakóövezetekben tapasztalt zajártalom főként a belvárosra koncentrálódik, de hatásait a távolabbi területeken is elszenvedik. A megkérdezetteket leginkább a városi programokhoz köthető szabadidős zajforrások zavarják. A zajokra adott válaszreakciók alapján tágabb kontextusú társadalmi diskurzusok alakulnak ki a hanghatások észlelését követően, amely sztereotípiák, előítéletek forrásává válik. Ez utóbbiak pedig legtöbbször az eltérő társadalmi helyzetű, eltérő korú csoportokkal szemben jönnek létre. A kutatás rávilágít arra, hogy a városi zajterhelés megközelítése más társadalmi problémákkal együtt értelmezhető, és a legtöbb esetben már meglévő ellentétek fejeződnek ki a zajjal kapcsolatos konfliktusokban.

*Kulcsszavak: mentális térképezés; társadalmi konfliktus; zajérzékelés, zajterhelés*

## ABSTRACT

Noise nuisance is a complex problem of modern cities, which has objective, measurable parameters as well, but there is an “experienced”, subjectively perceived phenomenon for the individuals and society for the disturbing effect of noise. We seek to answer the question: how is noise experienced by the population of Szeged, what social conflicts can be identified and what spatial differences can be observed across the city. It can be concluded that the experienced noise nuisance is concentrated within the city centre, but its effects are felt in more remote areas. Recreational noises are the most disturbing for respondents. Broader contextual social discourse is formed after the perception of sound effects (as noise), which becomes a source of stereotypes and prejudices, against groups of different social status and age. The research highlights that the approach to noise nuisance can be interpreted in conjunction with other social problems, and in most cases pre-existing conflicts are expressed in noise-related conflicts.

*Keywords: mental mapping; social conflict; noise perception, noise exposure*

1 Szegedi Tudományegyetem, Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, PhD hallgató, Szeged, Egyetem u. 2., 6722, +36304722617, [enyedi.fruzsina@geo.u-szeged.hu](mailto:enyedi.fruzsina@geo.u-szeged.hu), <https://orcid.org/0000-0002-6413-5903>

2 Szegedi Tudományegyetem, Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, egyetemi docens, tanszékvezető helyettes, Szeged, Egyetem u. 2., 6722, 0662-544-162, [pal.viktor@szte.hu](mailto:pal.viktor@szte.hu), <https://orcid.org/0000-0002-5558-7641>

## BEVEZETÉS

A modern városokat érintő környezeti problémák, így a zajszennyezés, továbbá azok hatásai az utóbbi évtizedekben kaptak nagyobb hangsúlyt a társadalomföldrajzi kutatásokban (Thongyou et al., 2014; Ozer et al., 2009).

Egy város egyedi „zajkarakterét” az ott előforduló különféle zajtípusok adják, melyek lehetnek közlekedési (Fajersztajn et al., 2019), szolgáltatási (Köbli, 2021), ipari, építkezési vagy szomszédsági zajok (Wang et al., 2004). Mivel a zajok az egészségre is hatást gyakorolnak, illetve a különböző társadalmi csoportokat eltérő módon zavarják, ezért a zajkeltés vagy csillapítás szabályozására van szükség, melyet leginkább megfelelő konszenzuson alapuló várostervezéssel lehet megtenni (Fodor, 2001; Glied & Barkóczi, 2013). A szabályozásokat többek között a kvantitatív metódusú zajtérképezés eredményei alapján alakítják, ami főként a közlekedéshez köthető zajszintet méri (Mangalekar, 2012; Tsai et al., 2009). A különféle zajokkal kapcsolatos vizsgálatok így főként a közlekedéshez köthető méréseken alapulnak (Arana & García, 1998; Omubo-Pepple et al., 2010; Filho et al., 2004).

Ugyanakkor a zajszennyezés a lakosság számára szubjektíven észlelt tényezőként is megjelenik (Berglund & Lindvall, 1995). A közlekedés és egyéb gazdasági tevékenységek mellett a városokban a társadalmi interakciók során is különféle zajok keletkezhetnek (Vos, 1992), és ezzel együtt a térben kialakulnak különböző területek, gócpontok, amelyek a zajjal kapcsolatos társadalmi konfliktusok forrásai lehetnek. A városi zaj mint társadalmi konfliktusok forrása és kifejeződése többféle léptékben jelenhet meg a szomszédsági zajtól (Zentai & Schád, 2001) egészen az egész városra kiterjedő fesztiválok zajáig. Ez társadalmi feszültségeket generál, amelyre a helyi szabályozásnak és – ezzel összefüggésben – a településfejlesztésnek is reagálnia kell (Doygun & Gurun, 2008; Schmeller, 2021). Általánosságban elmondható, hogy miután észlelik a zajproblémákat – mind a lakosság, mind pedig a városvezetés –, megpróbálják mérsékelni a kialakult zajokat, ennek ellenére gyakran inkonzisztens a két oldal viszonya a városi zajokhoz (Suau-Sanchez et al., 2011).

A vizsgált településen, Szegeden több olyan városi probléma jelenik meg, amelyek hatással vannak a városi környezetre (Molnár et al. 2020), vagy akár a társadalmi folyamatokra (pl. depriváció (Boros, 2008a), szegregáció térbeli megjelenése (Rácz, 2012)). Ebből kiindulva kutatásunk a városi problémák tükrében, a zajterhelés társadalmi konfliktusaival kíván foglalkozni úgy, hogy a lakosság nézőpontjából kívánja feltárni ezt a városi problémát.

Egy korábbi tanulmányban médiatartalmak és településfejlesztési dokumentumok összevetésével kimutattuk, hogy melyek azok a területek Szegeden belül, amelyeket a leginkább érint a szubjektíven érzékelt közösségi zaj (Enyedi et al., 2020). Ezúttal azokra a kérdésekre keressük a választ, hogy a már korábban kijelölt területeken élő lakosság számára hogyan képeződik le a városi zaj, milyen társadalmi konfliktusok azonosíthatók, és milyen területi differenciák figyelhetők meg városszerte az ott élők képzeteiben. E tartalmak előhívásához a mentális térképezés, illetve a kérdőíves adatfelvétel együttes módszerét alkalmaztuk. A zajterhelés kérdéskörét tovább bonyolítja az a koncepcionális felvetés, miszerint valóban a zaj generálja-e a társadalom szereplői közötti konfliktusokat, vagy az eleve meglévő konfliktusok fejeződnek ki a zaj körüli konfliktusokban.

Tanulmányunk első részében a téma és a módszertan nemzetközi, illetve hazai szakirodalmát tekintjük át, majd a módszertani elemek, végül az eredmények tükrében foglaljuk össze kutatásaink fő konklúzióit.

## SZAKIRODALMI ELŐZMÉNYEK

Zajnak nevezünk minden olyan nemkívánatos hangot, amely zavaró érzetet kelt, vagy zavaró hatású (Smetana, 1975), így akár a tiszta zenei hang is válhat ki kellemetlen érzést (Dési, 2001). A zajt tehát egyfelől objektíven is meg lehet határozni, hiszen mérhető, azonban már az eredeti meghatározás is magában hordozza az érzékelést, a szubjektivitást. Így, bár több szakirodalom tárt fel összefüggést a hangosság mértéke és a zaj zavarásának megítélése között (Ohrstrom et al. 2006; Fields, 1993; Schultz, 1978; Siegel & Steele, 1980), az emberek nem ugyanúgy érzékelik a városi zajokat (Weinstein, 1980), illetve a zavarás mértéke függhet még a frekvenciától, az adott szituációtól, az egyén nemétől vagy a korától<sup>3</sup>.

A zajokhoz kapcsolódó szubjektív észlelés problematikája összefügg az 1960-as évek végétől végbemenő társadalomföldrajzi fordulattal, aminek következtében az elemzésekben nagyobb teret szenteltek az egyénnek és annak, ahogyan érzékeli a körülötte lévő teret (Knox & Pich, 2006), melyhez a mentális, illetve kognitív térképezés alkalmazása kínál mérési lehetőséget. E két fogalom gyakran összecseng a szakirodalomban (Tuan, 1975), viszont egyes kutatók az utóbbi kifejezést használják, amikor az elme kognitív struktúráira hivatkoznak, míg a mentális térképeket a papírra vetett formára értik (Hayes, 1993). Downs & Stea (1973) úgy fogalmaztak, hogy e két fogalom együttesen olyan pszichológiai folyamatok sorozatából áll, amelyek esetében az egyén megjegyzi, kódolja, raktározza (Mark et al., 1999) és előhívja a mindennapi élet térbeli környezetre vonatkozó információit, tehát a „*fejekben található*”. Ennek a térbeli világnak a képe azonban nem tisztán térképi formában jelenik meg, hanem térbeli elemekhez kapcsolódó ismeretek, tévhitek, illúziók, előítéletek formájában is (Cséfalvay, 1990; Soini, 2001).

A kognitív térképezés fogalmát először Tolman (1948) használta, aki patkányok tanulásának vizsgálatánál alkalmazta, míg a városi társadalomkutatásokhoz segítségül hívott mentális térképezés első irodalmát Kevin Lynch (1960) alkotta meg az „*Image of the City*” című művével, amelyben a bostoni lakosok mentális térképeit elemezte. Lynch (1960) szerint a térhasználat átrajzolja az emberek tudatában a települések tényleges képét. A sokszor bejárt helyszínek közelebbinek és barátságosabbnak, míg a ritkán látogatott helyszínek távolibbnak tűnnek a valódi helyzetüknél (Letenyei, 2005), és a környezet jellegzetességei világos és egységes mintázatba szervezhetők. A csoportképzés alapja lehet a társadalmi helyzet (Dull & Kovács, 1998; Milgram, 1977), az egyén személyisége, életkora (Garda, 2009; Halseth & Doddridge, 2000), neme (Gutmann, 1965; Holahan & Holahan, 1977) stb. A mentális és kognitív térképezést legtöbbször tehát települési szintű vizsgálatokhoz használják (Pinheiro, 1998), ahol a helyi identitásnak, a pozitív és negatív helyszínek

3 Simo, A. – Cleary, M. A. (2004). Intrusive Community Noise Negatively Impacts South Florida Residents In COERC 2004 – Proceedings of The Third Annual College of Education Research Conference. Miami, Florida, USA, Florida International University. <https://core.ac.uk/download/pdf/46946471.pdf#page=136> Hozzáférés: 2021. 02. 15. 14:36.

azonosításának, a marginalizált csoportok elkülönülésének (Gould & White, 1974) vagy a deprivációnak (Boros, 2008b) a tudati leképeződéseit kutatják. A hazai szakirodalomban is megjelenik ez a módszertan, amelynek segítségével főként az iskoláskorúak térérzékelését (Bajmócy & Kiss, 1996; Michalkó, 1998; Lakotár, 2004; Lakotár, 2006; Boros & Budai, 2007; Rédei et al. 2011; Balázs & Farsang, 2016; Alpek & Tésits, 2017), illetve a településeket, régiókat, határokat és az ún. „országképeket” vizsgálták. Ennek főként praktikus okai vannak, mert a mentális térképes vizsgálatok hagyományos rajzos módszere időigényes, illetve nyugodt körülményeket és a megkérdezettek „sajátkezü” közreműködését igényli. Ezen feltételek egyidejű biztosítására pedig leginkább az iskolai lekérdezések alkalmasak.

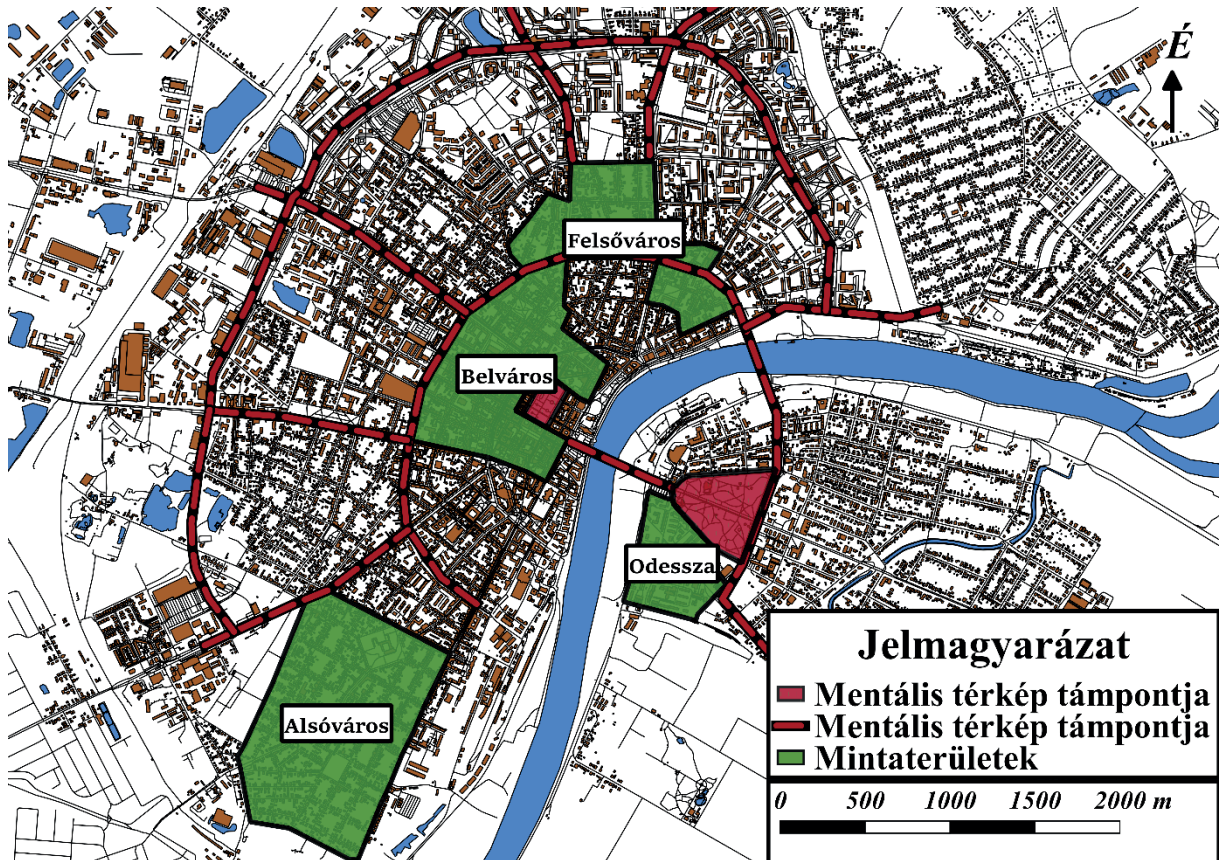
A kognitív és a mentális térképezés módszere az egyéni térpreferenciák vizsgálatához illeszthető úgy, hogy mélyebb tudati tartalmak előhívása is lehetséges. Természetesen mindkét típusnak megvannak a maga határai (Bunting & Guelke, 1979) és torzulási problematikái (Nieszcioruk, 2019), éppen ezért kutatásunkban a továbbiakban a térképre vihető és szűkebb értelmezésű „mentális térképezés” kifejezését tartjuk megfelelőnek a zajterhelés konfliktusainak vizsgálata során.

## MÓDSZEREK

Kutatásunk során kétféle rajzos módszert és ahhoz kapcsolódó kérdőíves felmérést alkalmaztunk, amellyel célunk az volt, hogy megismerjük a zajproblémákkal terhelt területek lakóinak a zajérzékelését. A mentális térképezés módszerének konkretizálása során a célunk az volt, hogy a lehető legkevesebb befolyással legyünk a kitöltőre, éppen ezért kétféle térképet rajzoltattunk. A terület nagyságát figyelembe véve megvolt az esély, hogy Szegeden belül túl differenciáltak lesznek a rajzok, és méretarány-problémákba ütközött volna a kutatás, ami jelentősen nehezítette volna a kiértékelést. Ezért az első, rajzos lapon elhelyeztünk a rajzoló számára támpontokat (a város főbb közlekedési útvonalait, a Tiszát és két nagyobb zöldfelületet, a Széchenyi teret, valamint a Ligetet) (1. ábra) mint tájékozódási pontokat (Rácz, 2013). Az első lapon az volt a kitöltő feladata, hogy a megadott támpontok figyelembevételével rajzolja be az általa zajosnak ítélt területeket. Ennek hátránya lehet, hogy a megadott pontok determinálhatják a rajzok milyenségét, vagy a rajzokon megjelenő elemek idomulnak a megadott támpont térképi formájához. Éppen ezért tartottuk fontosnak a második rajzos módszer bevezetését, ahol a lap oldala üres volt, itt a „Free Recall” módszerrel a kitöltő szabadon rajzolhatott, viszont az itt megjelenő rajzok szenvedhetnek az alany rajztudási motivációjának a hiányától (Mark et al., 1999). A megkérdezett feladata az volt, hogy az ő *közvetlen környezetében* miket tart zajosnak, tehát itt szabadon rajzolhatott, méretaránytól függetlenül.

1. ábra: A kutatás mintaterületei és a mentális térképi támpontok

Figure 1. The research areas and the basis of mental map



Forrás: saját szerkesztés

Source: own editing

A felvételezés harmadik lépéseként a mentális térképekhez melléktünk egy kérdőívet, melyet három részre osztottunk aszerint, hogy milyen tárgykörű az adott kérdés (1. táblázat).

1. táblázat: A kérdőív kérdései kategóriánként

Table 1. The questions of the questionnaire by category

<b>A zajhoz kapcsolódó tudati tartalmak előhívására vonatkozó kérdések:</b>				
Mennyire érzékeny Ön különböző zajhatásokra általában?	Ön szerint okozhat-e súlyos egészségkárosodást a zaj?	Melyik az a nap-szak, amikor a zaj Önt leginkább zavarja?	Milyen – az Ön számára – nemkívánatos zajokkal találkozik egy átlagos nap során?	Ön mennyire gondolja zajosnak az Ön és családja mindennapi tevékenységét?
Mi az, amit nem tudott lerajzolva megjeleníteni a térképen?	Milyen általánosító előítélet jut először eszébe a „zaj” szó hallatán?	Ön szerint mely korosztály szenved leginkább a városi zajoktól?	Ön szerint ki(k) vagy mi(k) okozhatnak zajt a városban?	Volt-e Önnek konfliktusa zaj miatt?
<b>A zajhoz kapcsolódó politikai tartalmak előhívására vonatkozó kérdések:</b>				
Tudomása szerint történt-e a zaj csökkentésére irányuló intézkedés a lakóhelye környékén?	Van-e tudomása arról, hogy Szegeden 2018 tavaszán csendrendelet lépett hatályba?	Mi az Ön véleménye a városvezetés által elfogadott csendrendeletéről?	Ön szerint elég hangsúlyt fektet a városvezetés és egyéb hatóság(ok) a zaj problémák megoldására a városban?	Kitől várja Ön leginkább a zajjal kapcsolatos problémák megoldását?
Ön szerint a zaj a lakóhelye környékén mennyire csökkenthető?	Van-e tudomása arról, hogy Szegeden meghatározott időnként készül városi zajtérkép?			
<b>Szocio-demográfiai kérdések:</b>				
Melyik évben született Ön?	Mi az Ön neme?	Mi az Ön családi állapota?	Mi az Ön legmagasabb iskolai végzettsége?	Az alábbi csoportok közül Ön melyikbe tartozik?
Milyen régóta lakik Ön a jelenlegi lakóhelyén?	Milyen a lakóépületnek a típusa?			

Forrás: saját szerkesztés

Source: own editing

Az első témakörbe tartozó kérdések a további tudati tartalmak előhívására voltak alkalmasak, a második témakörben politikai jellegű kérdések domináltak, mivel a korábbi kutatás rávilágított arra, hogy a lakosság egy része úgy véli, hogy a városi zajszenyezés tárgykörét a szakpolitika nagymértékben tudja alakítani, valamint eszközként használja azt. A harmadik témakör pedig a szocio-demográfiai kérdéseket érintette.

A Szegeden belüli mintaterületek kiválasztásánál és lehatárolásánál több szempontot vettünk figyelembe annak érdekében, hogy a leghatékonyabban lehessen megismerni az ott élők zajjal kapcsolatos képzeteit és véleményeit. Az egyik szempont a helyi médiában megjelenő, online cikkekben lévő zajjal kapcsolatos diskurzusok mennyisége és intenzitása, illetve hogy mennyire sikerült a későbbiekben tisztázni az adott zajproblémát. Így tehát azokat a városrészeket és az azokon belüli területeket vontuk be a vizsgálatba, amelyeket a médiában megjelenő, zajjal kapcsolatos cikkek, kommentek a leggyakrabban említettek. A választás másik indoka az volt, hogy egy adott típusú probléma mennyire koncentráltan jelenik meg az adott területen (Enyedi et al., 2020), tehát a különböző zajkategóriáknak milyen helyi sajátosságai figyelhetők meg városszerte, és ezeket milyen gyakran említették

a zajjal kapcsolatos online médiában, hozzászólásokban. Az így kialakított mintaterületek a Belváros, Odessza, Alsóváros és Felsőváros egyes részei (1. ábra) voltak.

A mintavételi eljárás a kiválasztott négy mintaterületen történt, előre kijelölt útvonalakon, hogy az érintett területeket teljes egészében lefedje. Az a négy mintaterület Szeged négy különböző városrészeinek egyes részeire vonatkozott, ahol a lekérdezés szisztematikus mintavételi módszerrel történt. A kiválasztott útvonalak kezdő pontjain random szám generálásával (1–10) végeztük a megkérdezendők kiválasztását. Az elemzési egységek az egy háztartásban élő egyének voltak, ahol a felvett szocio-demográfiai változók közül elsősorban a nem (54% nő, 46% férfi), az életkor (18–24 éves korig: 17%, 25–59 éves korig: 55%, 60- : 28%), a legmagasabb iskolai végzettség, illetve a lakóhely típusa szolgáltak alapul (2. táblázat).

2. táblázat: A kérdőív néhány szocio-demográfiai változók %-os megoszlása

Table 2. Some socio-demographic variables of the questionnaire (%)

<b>Iskolai végzettség %-os megoszlása a válaszadók között:</b>					
Általános iskola 8 osztálynál kevesebb	Általános iskola 8 osztály	Szaktanárképző, Szakiskola	Érettségi bizonyítvány szakképesítés nélkül	Érettségi bizonyítvány szakképesítéssel	Főiskola, Egyetem
0,4%	8,7%	14,0%	23,8%	15,8%	37,3%
<b>Munkaerőpiaci részvétel a válaszadók között (%-os megoszlás):</b>					
Dolgozik	Munkanélküli, álláskereső	Nyugdíjas	Gyermekgondozási ellátást kap	Tanuló, diák	Egyéb
48,2%	4,2%	22,6%	0,8%	22,3%	1,9%
<b>A válaszadók lakóhely típus szerinti megoszlása (%):</b>					
Kertes ház	Nem-panel társasház zöldfelülettel	Nem-panel társasház zöldfelület nélkül	Panelház zöldfelülettel	Panelház zöldfelület nélkül	
24,3%	35,3%	20,8%	12,1%	7,5%	

Forrás: saját szerkesztés

Source: own editing

Az adatfelvételezés három hetet vett igénybe 2018 októberében, és összesen 296 darab kérdőívet töltöttek ki a négy mintaterületen. Ennek függvényében tehát a városrészekben felvett adatok nem tekinthetők reprezentatív mintának. Alsóvárosban 105-en, Felsővárosban 77-en, Odesszában 74-en, míg a Belvárosban 40-en töltötték ki. A mintaterület kiválasztása során további, lakástípusbéli különbséget vettünk figyelembe, ahol a zsúfoltabb belvárosi, (felsővárosi) társasház és a paneles beépítésű (Odessza) városrészek mellett az (alsóvárosi) családi házas területek domináltak.

## EREDMÉNYEK

A kérdőívben megjelenő egyéni zajérzékenységre adott válaszok alapján elmondható, hogy a paneles beépítésű területen élő megkérdezettek voltak legérzékenyebbek a zajhatásokra. Ezt követték a belvárosban élők. A családi házas területen válaszolták a legkevésbé, hogy minden zajra érzékenyek.



Ennek az az oka, hogy a sűrűbb beépítésű területek esetében a lakosság többször találkozik általános városi zajokkal, így a zajérzékenységük is megnő. Az alsóvárosi mintaterület megkérdezettjei ezzel ellentétben alig érzékenyek, mivel a kertes házas övezetben kevesebb olyan városi zaj érezteti a hatását, amit zavarónak foghat fel az egyén.

Hasonló eredmények mutathatók ki arról is, hogy a megkérdezettek véleménye szerint *mennyire egészségkárosító általánosságban a városi zaj*. A lakótelepi területen tartós, súlyos problémaként jelölték meg, azonban a többi három mintaterület esetében csak kisebb, átmeneti problémákat. Összesen a négy mintaterületen 270 fő válaszolt, akiknek csupán 10%-a szerint nem káros egyáltalán az egészségre a városi zaj. Az adott minta, és a korábbi kutatás eredményei alapján a lakosság észlelésében komoly problémaként jelent meg a zaj annak ellenére, hogy vannak az átlagnál kevésbé és inkább érzékeny emberek. A városi zaj napszakra és zavaró érzetére vonatkozó kérdésnél a négy mintaterületen az összes válaszadó 62%-a mondta, hogy a városi zaj leginkább az éjjeli órákban zavaró. A többi négy válaszlehetőség esetében jóval alacsonyabb volt a válaszadási arány. A második legjellemzőbb időszakként pedig a reggeli órákat jelölték meg.

A zajjellemzők időbeliségét fontos definiálni a városi zajkarakter kialakításához. A zajterhelés napszakhoz kötése a válaszadók számára további, szubjektív elemek megjelenését vonta maga után, és tágabb kontextusban fejtették ki az okokat, hogy miért gondolják az éjjeli órákat a zajjellemzők alapján a legzavaróbbnak. Egy részről a belvárosi, közösségi zajterheléshez köthető fesztiválok és egyetemek eseményei azok, amik az esti, illetve éjszakai órákban zavaró tényezőként jelentek meg. A fesztiválok zajai (kiemelten a Szegedi Ifjúsági Napok) a város szinte minden pontjáról okoztak problémát a helyi lakosságnak, viszont az egyetemi programok leginkább a kertes házas területeken éreztették a hatásukat az események közelsége miatt.

Korábbi kutatásunk során, melyben médiatartalmakat elemeztünk (Enyedi et al. 2020) arra a következtetésre jutottunk, hogy jellemző az előítéletek megjelenése az online diskurzusokban, ahol az írások és a kommentek kritizálták az oktatás színvonalát vagy a nyugdíjasok hozzáállását a városi rendezvényekhez, fesztiválokhoz. Ebből kiindulva fontosnak tartottuk egy nyitott kérdés keretén belül megtudni azt, hogy a mintaterületen élők számára *milyen előítéletekkel bír a „zaj” szó*. A legtöbben a zajhoz kapcsolódó egyéb, negatív töltetű szavakat (pl. „rossz”, „idegesítő”, „zavarás”) jegyezték le, viszont mindegyik mintaterületen számos esetben érkezett az online diskurzusokhoz hasonló, társadalmi csoportokhoz köthető előítélet (pl. „etnikumok”, „részeg fiatalok”, „ordibáló hajléktalanok”). Az összes válaszadó 72%-a a lekérdezés időtartama alatt említett legalább egy minősítő jelzőt a zajkozókhoz.

A zajkibocsátás inverzeként fontos megismerni azt, hogy a megkérdezett egyén *mennyire gondolja zajosnak a saját mindennapi tevékenységeit*. Ebben meglepően alacsony értékeket kaptunk. A legtöbben egyáltalán nem tartják zajosnak a mindennapi életüket annak ellenére, hogy a korábbi online zajdiskurzusok esetében a szomszédsági zajok nagy súllyal jelentek meg – természetesen e zajok elszenvédőitől – panaszként.

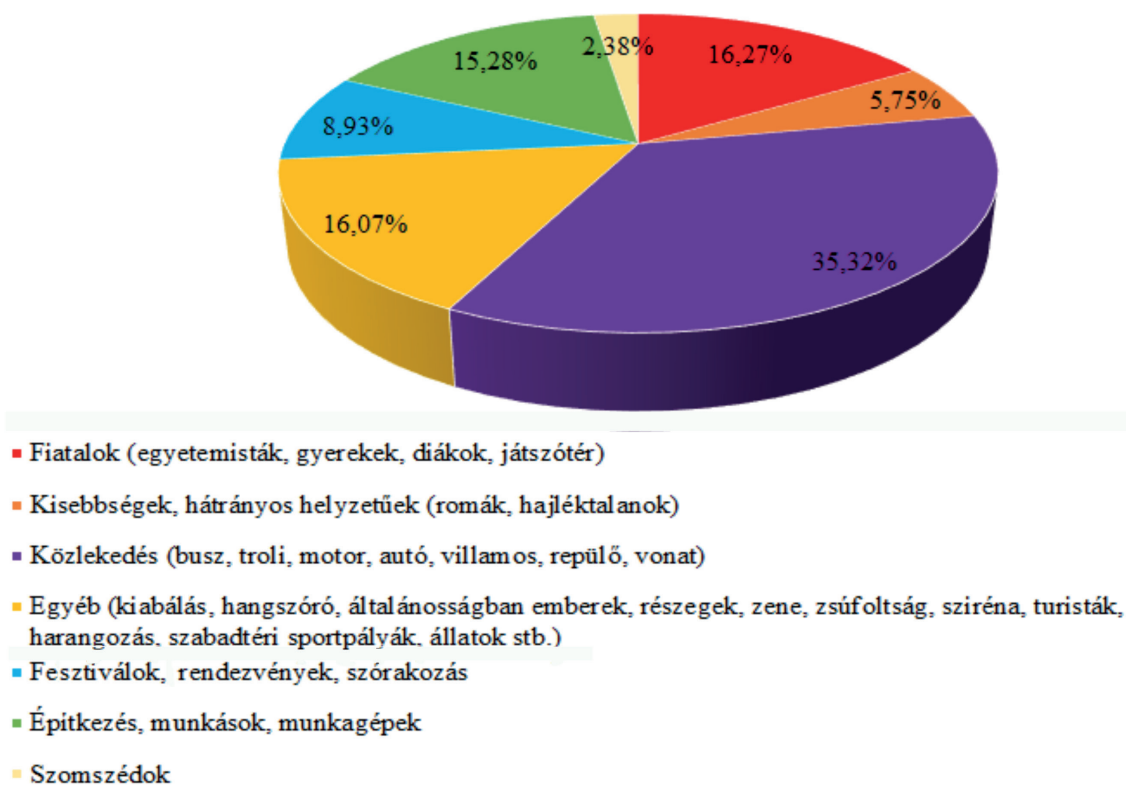
Arra vonatkozóan, hogy a válaszadó szerint melyik korosztály szenved el leginkább a városi zajokat, mind a négy mintaterület esetében közel azonos értékeket kaptunk. Az előre megadott korcsoportok közül az összes válaszadó 66%-a szerint az idősekre hat legnegatívabban a városi zaj.

Továbbá jelentős számban említésre kerültek a kisgyermekes családok, valamint a nyáron is dolgozó felnőttek (utóbbiak főként a nyári fesztiválidőszak miatt).

Amellett, hogy a városi zajok elszenvedőit definiáltuk, arra is kíváncsiak voltunk, hogy a válaszadók kiket vagy miket tartanak leginkább a városi zajok okozóinak, így a felmérés során megjelenő zajkódok százalékos megoszlásait egy diagramon ábrázoltuk (2. ábra). A legtöbben a közlekedéshez köthető zajtípusokat említették, amely 178 említést jelent. Itt az általános forgalom zaja mellett konkrét közlekedési eszközöket írtak le, amelyek zavarók, gyakran hozzátéve a csúcsidőket. További, jelentős zajkódoként a „fiatalokat” mint csoportot említették 82 alkalommal. Ebben a kategóriában összevontan kezeltük a kisgyermekeket, a többi kiskorút, a diákokat, egyetemistákat és olyan fiatalokat, akiket a válaszadók annak jelöltek. Hasonló százalékos megoszlása volt az „egyéb” kategóriának, amelybe minden olyan zajkód került, amely túl általános, vagy nem volt elegendő említési gyakoriság ahhoz, hogy külön csoportot alkosson. Ezek például a hangszórók, az emberek, a zene, a szirénák, a turisták, a szabadtéri sportpályák vagy akár az állatok. 29 alkalommal említettek olyan kisebbségekhez és hátrányos helyzetű társadalmi csoporthoz tartozó zajkódokat, akik a megkérdezetteket zavarták. Ennél a típusnál a sztereotípiák és az előítélet is megjelent, mivel általánosítva mutatták be az adott csoportot mint városi zajkódot. Hasonló általánosítás volt megfigyelhető a „fiatalok” csoportjában is, ahol többször minősítő jelzővel látták el őket (pl. „ittas”, vagy „drogos” fiatalok).

2. ábra: A legjellemzőbb zajkódok Szegeden (%)

Figure 2. The most typical noise emissive in Szeged (%)



Forrás: saját szerkesztés

Source: own editing

A korábbi – már említett – felméréshez kapcsolódó, online médiadiskurzusok esetében az egyik legmarkánsabban a zajterheléshez köthető politikai szempontok jelentek meg. Ezeket a vitákat sok esetben a városvezetés kritikái vagy védelme vitte tovább, így vált indokolttá a kérdéskör tárgyalása a mintaterületek esetében. Olyan megosztó tartalmakra voltunk kíváncsiak, amelyek eredményeképpen megerősítést nyerhet azon korábbi állításunk, miszerint a városi zajok sokszor csupán a pártpolitikai viták kereszttüzeiben eszközként jelennek meg – mind a lakók, mind pedig a pártok számára. A legtöbb konfliktus a 2018 tavaszán hatályba lépett „csendrendelet” körül bontakozott ki, melyre a megkérdezettek is reflektáltak. Élesen elkülönült a támogató és az ellenző oldal. A fiatal generáció többsége sérelmezte, hogy a vendéglátóegységeknek hétköznap este 10 óra után, illetve hétvégén éjjel 12 óra után le kell halkítaniuk a zenét – amely alól kivételt képeztek bizonyos önkormányzati szervezésű rendezvények, fesztiválok (pl. Szegedi Ifjúsági Napok, borfesztivál). A legtöbb kritika azért érte a rendeletet, mert nem igazságos a kivételezett városi rendezvények miatt, hiszen főként pont azok az események okozzák a legnagyobb zajt a városban, azaz így értelmét veszti a rendelkezés. Ezen a véleményen volt több, a rendeletet támogató megkérdezett is.

Arról, hogy a lakóhely környéki zajok mennyire csökkenthetők, a legtöbb megkérdezett a négy mintaterületen úgy vélekedett, hogy csak részben mérsékelhetők, vagyis lehetne kevésbé zajos a település. Aonban úgy megszüntetni a zajforrásokat, hogy az ne zavarjon senkit, nem kivitelezhető. Míg a legtöbb válaszadó egyértelműen az önkormányzattól várja a zajproblémák megoldását, az adott minta alapján bebizonyosodott, hogy csak kevesen tudtak érdemben nyilatkozni arról, hogy a városnak négyévenként készítenie kell egy stratégiai zajtérképet. Az összes kitöltő 73%-a ugyanis a kérdés során hallott róla először.

A mentális térképeken ábrázolt, megélt városi zajok esetében a legkülönbébb zajtípusok jelentek meg. A belvárosi válaszadók szerint leginkább a reggeli csúcsforgalomban a legzavaróbbak a közlekedéshez köthető zajok, azok is főként a körutak és sugárutak mentén. A paneles beépítésű területen élő válaszadók a mintaterületen folyó közterületépítési munkálatokat, valamint a közlekedést említették, míg a családi házas és a társasházias területek esetében megjelentek az esti órákban fellépő szomszéd-sági zajok.

Ezek a mindennapos zajok akkor is szóba kerültek, amikor a válaszadó csak hallomásból ismerte a zaj forrását és intenzitását, nem tapasztalati úton szerezte az információit (pl. geotermikus fúrás, vasútállomás mentén a vasúti rendező zaja). A belvárosi válaszadók válaszaiban főként a közösségi zajok domináltak a belvárosi mintaterületen, illetve a főbb közlekedési csomópontokat ábrázolták pontszerű ábrázolással.

A lakótelepi területeken is a közösségi zajkategória elemei szerepeltek a mentális térképen a legtöbbször (pl. a fő tér, sétálóutca, a Partfürdő vagy a „Lapos” part a Tisza mentén). Az itt élő megkérdezettek számára markánsan képződtek le a városrészben folyó intenzív építési munkálatok. Mivel nap mint nap találkoztak ezzel a típusú zajterheléssel, itt is megjelentek a tágabb kontextusban értelmezhető vélemények, amikor már nemcsak a munkagépek (pl. léghalapács) zaját említették meg, hanem a vele járó port, hulladékot vagy a munkások kiabálását. A közvetlen környezetet ábrázoló üres lapon több rajz született a munkagépekről, megtörve az általános térképi sémákban való legjel-

lemzőbb gondolkodást. A rajzokon a közlekedési zajokat is ábrázolták, amelyek főként az ott elhaladó trolibuszforgalomra utaltak.

A családi házas mintaterület esetében a Szegedi Repülőtér zaját is ábrázolták az üres egyéni mentális térképeken, mivel probléma volt a repülőtér közelsége az alsóvárosi családi házas övezethez, illetve sérelmezték, hogy a hétvégéken egyes repülőgépek túl alacsonyan szállnak a házak felett, zavarva ezzel a hétvégi pihenésüket. Megjelent a rajzokon továbbá a vasúti rendező, ahogy a mozdonyok kora reggeli zaja is.

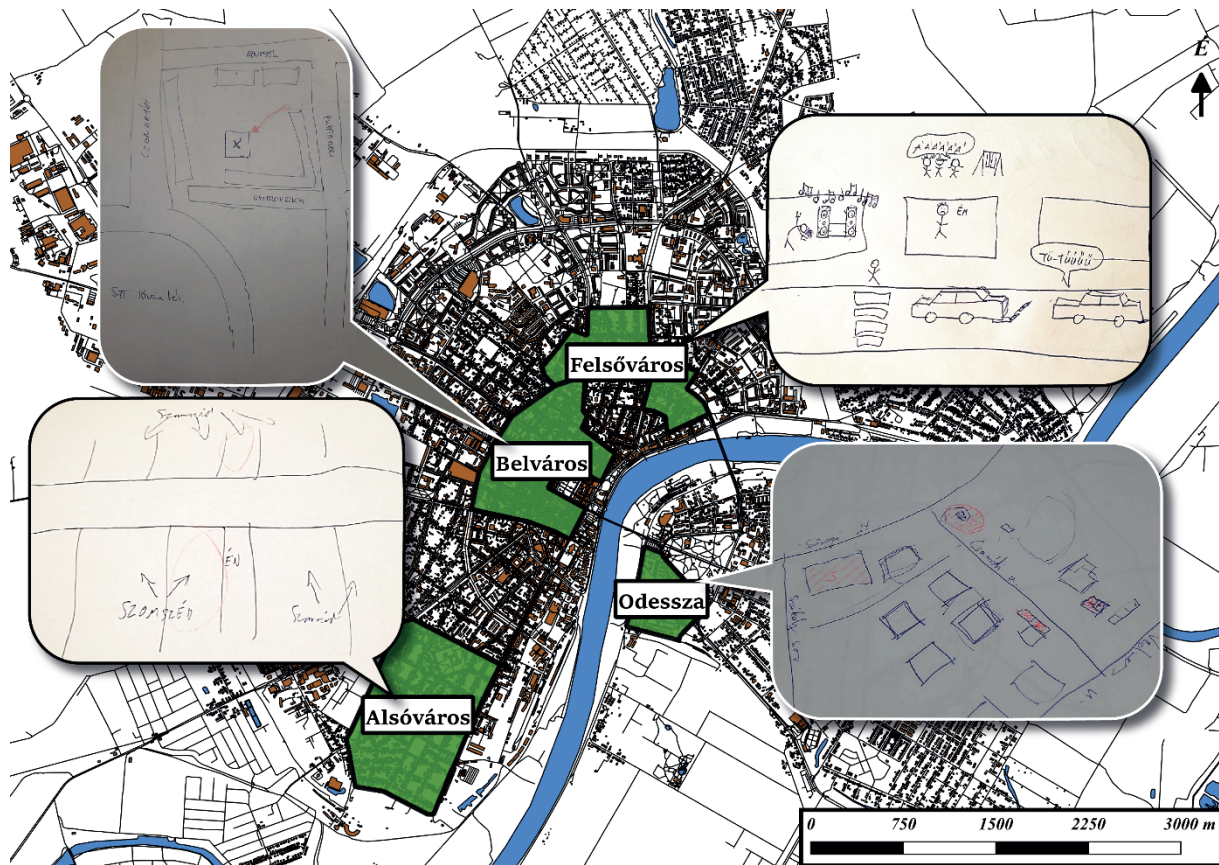
A Tisza folyó jó hangvezető tulajdonsága miatt (Kozaczka & Grelowska, 2011) ugyanezzel a zajhelyzettel szembesültek az odesszai mintaterület megkérdezett lakói is. A válaszadók véleménye alapján a széljárás fontos szempont a városi zajok alakításában. Egyes megkérdezett lakótelepi lakók – akik viszonylag közel laktak a Tisza partjához – egyáltalán nem érezték zavarónak a Partfürdőn megrendezésre kerülő Szegedi Ifjúsági Napokat, és éppen a széljárást említették, hogy annak ellenére a távolabb lévő – és a Tisza túloldalán elhelyezkedő – vasúti hangokat viszont tisztán kivehetően hallják.

A vizsgált minta alapján a megkérdezett családi házas övezetben élő lakosság érzékeny legkevesébé. A családi házas mintaterületen évente megrendezett Szegedi Egyetemi Napokat jóval kevesebben említették meg a megkérdezettek, mint a korábbi, online média diskurzusok esetében. Ennek az oka, hogy a rendezvények zaja csupán a mintaterület egy kis részén érezteti intenzíven a hatását – kiegészülve a szemetteléssel, a környék illemhelyként való használatával. Az ebből fakadó vita pedig egyre mélyebb lakossági konfliktusokhoz vezet, melynek nagy visszhangja lesz városszerte. A helyszíni vizsgálat eredményei alapján valószínűsíthető, hogy az online diskurzusok esetében csupán a teljes mintaterület egy szűk és közvetlen részéről érkeznek állandó panaszok, így valószínűsíthető az esemény alacsony említési gyakorisága.

A társasházás beépítésű mintaterület esetében a mentális térképeken főként a belvárosi események jelentek meg annak ellenére, hogy a szomszédsági zajkategóriát és a hozzá tartozó konfliktusokat itt ábrázolták a legtöbben az üres lapon. A vizsgálat tanúsága szerint ez a városrész több szempontból különbözik a másik három mintaterülettől, mert az itt élő válaszadók többsége az általános, szegedi támpontokat ábrázoló mentális térképen is a saját, közvetlen környezetét rajzolta be a legzajosabbnak. Mivel itt jelent meg leginkább a szomszédsági zaj, a közvetlen környezetükre vonatkozó rajzok esetében a legtöbben szakítottak – a többi mintaterület lakóival ellentétben – a térképi sémákban való gondolkodással, és szomszédjaikat a legkülönbözőbb módon (pl. szimbólumok használatával) ábrázolták (3. ábra).

3. ábra: A mintaterületeken rajzolt néhány jellemző mentális térkép

Figure 3. Some characteristic mental maps in research areas



Forrás: A kutatás eredményei alapján szerkesztette Kriska O.

Source: Kriska O. editing

## KÖVETKEZTETÉSEK

Tanulmányunkban a városi zajterheléshez kapcsolódó lakossági vélemények és a szubjektív zajérzékelés feltárását tűztük ki célul szegedi példán keresztül. A zaj észlelése és a zajra adott válaszreakciók több olyan szubjektív tényezőtől függenek, amelyeket az egyéni élethelyzet képes befolyásolni.

Összességében megállapítható, hogy a közlekedési zajterhelés mellett a Szegeden élő megkérdezettek a közösségi zajokat is kiemelt fontosságúnak tartják. A közösségi zajok által okozott hangos környezet számos társadalmi és viselkedési hatást gyakorol az egyénre (Jones & Chapman, 1984), ezáltal tágabb kontextusú társadalmi diskurzusok forrásává is válhat a városi zaj az észlelésén túl. Ezekben a vitákban és véleményekben markánsan megjelennek az egyéni sztereotípiák és előítéletek, amelyek főként az eltérő korú vagy eltérő társadalmi helyzetű emberekkel (Rahman et al., 2018) szemben figyelhetők meg.

Szegeden a fesztiválok és a különböző egyetemi események is generálnak társadalmi konfliktusokat, amelyek a város helyzetétől függően nem csupán a zajforrás közvetlen környezetében érzékelhetők, hanem a település különböző pontjain is. A megkérdezettek a fiatal generáció túlzottan

zajos szórakozási módját a legtöbb esetben az oktatás színvonalára vezették vissza, és a fő ellentét a fiatal-idős generáció között mutatkozott. Szegeden, mint egyetemi városban több, szórakozáshoz köthető zajterheléssel találkozhatnak az itt élők, így kiemelt szerepük van a lakók és az eseményeken részt vevők közötti kompromisszumoknak, a toleranciának, annak érdekében, hogy mérséklődjenek a városi zajokhoz köthető konfliktusok. A generációs konfliktust mélyítette az önkormányzati rendelet, amely korlátozta a szegedi vendéglátóhelyek zajkibocsátását. A városi zajkérdésekben a szakpolitika aktív szereplő, amely képes alakítani a város zajkarakterét, ennek ellenére többször csak érdekérvényesítés szintjén jelent meg a zajprobléma kezelése.

A zajkarakter időbeliségét tekintve a megkérdezett lakosság számára az esti és éjjeli órákban a legzavaróbb a városi zaj, amelyhez a szomszédsági és közösségi zajterhelés járul hozzá a legjelentősebben.

Objektív körülmények is hatással vannak a zajokra adott reakciókra. Befolyásoló tényező az, hogy ki mikor, milyen zajokkal találkozik a különböző napszakokban, valamint az is, hogy milyen az egyén lakókörnyezete, az adott terület jellemző beépítettsége, a ház típusa. Minél sűrűbb beépítettséggel rendelkezik a lakóterület, annál változatosabb zajproblémák jelennek meg (pl. a lakótelepi mintaterület esetében).

A városi zaj kutatásának lehetősége szubjektív oldalról megközelítve más társadalmi problémákkal együtt értelmezhető, amelyek együttes javításával érhető el a zajokhoz kapcsolódó problémák mérséklése is. Mint már a módszertannál is utaltunk rá, a mentális térképezés módszerének is számos hiányossága ismert, mivel nem kaphatunk teljes kognitív információt. A téma feltárása során további, koncepcionális kérdés merült fel, miszerint a városi zaj generálja-e a társadalom szereplői között a konfliktust, vagy az eleve meglévő konfliktusok fejeződnek ki a zaj körüli konfliktusokban. Mindez olyan lehetséges kutatási irányt vet fel, amivel érdemes lehet a továbbiakban foglalkozni, és amelynek eredményeképpen megválaszolható lesz az egyéni zajérzékelés kérdése, valamint világosan körülhatárolhatóvá válik a városi zajterhelésre befolyással bíró és az azt elszenvedő csoportok viszonyrendszere.

Amennyiben viszont megértjük a városi zajokhoz tapadó sztereotípiák és előítéletek hátterét, a szakpolitika egyszerűbben kialakíthat egy mindenki számára élhetőbb, egészségesebb települési környezetet, hozzájárulva Szeged környezeti fenntarthatóságának és a helyi társadalom koherenciájának növeléséhez is.

## IRODALOMJEGYZÉK

- Alpek, B. L., & Tésits, R. (2017). Kognitív térismeret és Európai Unió-kép magyarországi középiskolások csoportjában. *Szociálpedagógia*, 3(1–2), 129–144.
- Arana, M., & García, A. (1998). A social survey on the effects of environmental noise on the residents of Pamplona, Spain. *Applied Acoustics*, 53(4), 248. [https://doi.org/10.1016/S0003-682X\(97\)00067-4](https://doi.org/10.1016/S0003-682X(97)00067-4)
- Bajmócy, P., & Kiss, J. (1996). Egyetemi hallgatók mentális térképei Magyarországról. *Tér és Társadalom*, 10(2–3), 56–68. <https://doi.org/10.17649/TET.10.2-3.365>
- Balázs, B., & Farsang, A. (2016). A szegedi középiskolások országhatár-képzete Magyarország déli határáról. *Földrajzi Közlemények*, 140(3), 258–269.
- Berglund, B., & Lindvall, T. (1995). *Community Noise*. Stockholm: Stockholm University and Karolinska Institute.
- Boros, L., & Budai, B. (2007). Városi különbségek Szegeden belül az egyetemisták szemével. In *Sitányi László I. Terület- és vidékfejlesztési konferencia*. Kaposvár, 146–152.
- Boros, L. (2008a). A depriváció térbelisége. *IV. Magyar Földrajzi Konferencia*, Budapest, 362–368.
- Boros, L. (2008b). *A városi depriváció térbelisége – konfliktuselméleti megközelítés szegedi esettanulmánnyal* (Doktori értekezés). Szegedi Tudományegyetem, Szeged.
- Bunting, T. E., & Guelke, L. (1979). Behavioral and perception geography: a critical appraisal. *Annals of the association of American geographers*, 69(3), 448–462. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8306.1979.tb01268.x>
- Cséfalvay, Z. (1990). *Térképek a fejünkben*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Dési I. (2001). *Népegészségtan*. Budapest: Semmelweis Kiadó.
- Downs, R. M., & Stea, D. (1973). *Image and Environments*. Chicago: Aldine Publishig,
- Doygun, H., & Gurun, D. K. (2008). Analysing and mapping spatial and temporal dynamics of urban traffic noise pollution: a case study in Kahramanmaraş, Turkey. *Environmental Monitoring and Assessment*, 142(1–3), 65–72. <https://doi.org/10.1007/s10661-007-9908-7>
- Dull, A., & Kovács, Z. (1998). *Környezetpszichológiai szöveggyűjtemény*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Enyedi F., Papp, S., & Pál, V. (2020). A városi zajterhelés megjelenési formái és társadalmi konfliktusai Szeged példáján. *Belvedere Meridionale*. 32(3), 48–58. <https://doi.org/10.14232/belv.2020.3.4>
- Fajersztajn, L., Guimarães, M. T., Duim, E., da Silva, T. G. V., Okamura, M. N., Brandão, S. L. B., & Cardoso, M. R. A. (2019). Health effects of pollution on the residential population near a Brazilian airport: A perspective based on literature review. *Journal of Transport & Health*, (14)100564. 8–9. <https://doi.org/10.1016/j.jth.2019.05.004>
- Fields, J. M. (1993). Effects of personal and situational variables on noise annoyance in residential areas. *Journal of the Acoustical Society of America*, 93, 2753–2763. <https://doi.org/10.1121/1.405851>
- Filho, J. M. A., Lenzi, A., & Zannin, P. H. T. (2004). Effects of traffic composition on road noise: a case study. *Transportation Research. Part D: Transport and Environment*, 9(1), 80. <https://doi.org/10.1016/j.trd.2003.08.001>

- Fodor, I. (2001). *Környezetvédelem és regionalitás Magyarországon*. Budapest: Dialóg Campus Kiadó.
- Garda, V. (2009). A szubjektív térérzékeléssel kapcsolatos vizsgálatok elméleti háttere és alkalmazási területei. *Tér és Társadalom*, 23(1), 43–53. <https://doi.org/10.17649/TET.23.1.1215>
- Glied, V., & Barkóczi Cs. (2013). A fenntartható fejlődés elemeinek megjelenése a városfejlesztési stratégiákban a Dél-Dunántúlon. *Modern Geográfia*, 8(2), 1–46.
- Gould, P., & White, R. (1974). *Mental maps*. New York: NY. Penguin
- Gutmann, D. (1965). Women and the conception of ego strength. *Merrill-Pulmer Quarterly*, 11, 229–240.
- Halseth, G., & Doddridge, J. (2000). Children's cognitive mapping: a potential tool for neighbourhood planning. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 27(4), 565–582. <https://doi.org/10.1068/b2666>
- Hayes, D. A. (1993). Freehand maps are for teachers and students alike. *Journal of Geography*, 92(1), 13–15. <https://doi.org/10.1080/00221349308979119>
- Holahan, C. J., & Holahan, C. K. (1977). Sex-related differences in the schematization of the behavioral environment. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 3, 123–126. <https://doi.org/10.1177/014616727600300123>
- Jones, D. M., & Chapman, A. J. (1984). *Noise and Society*. Chichester, U.K.: John Wiley & Sons
- Knox, P., & Pich, S. (2006). *Urban social geography*. Harlow: Prentice Hall.
- Kozaczka, E., & Grelowska, G. (2011). Shipping low frequency noise and its propagation in shallow water. *Acta Physica Polonica A*, 119(6), 1009–1012.
- Köbli, Á. (2021). A helyi lakosok életminőségének vizsgálata a magyar fürdővárosokban. *Modern Geográfia*, 16(1), 45. <https://doi.org/10.15170/MG.2021.16.01.03>
- Lakotár, K. (2004). Bennünk „élő” szomszédaink – Kognitív térképek tartalmi elemei a szomszéd országokról. *Iskolakultúra*, 14(11), 109–116.
- Lakotár, K. (2006). 14–16 éves tanulók hazánk szomszédairól alkotott kognitív térképeinek tartalmi elemei. *A földrajz tanítása: módszertani folyóirat*, 2, 7–13.
- Letenyei, L. (2005). *Településkutatás – A települési és térségi tervezés társadalomtudományos alapozása*. Budapest: L'Harmattan – Ráció Kiadó.
- Lynch, K (1960). *The Image of the City*. Cambridge (Massachusetts): MIT-Press.
- Mangalekar, S. B., Jadhav, A. S., & Raut, P. D. (2012). Study of noise pollution in Kolhapur city, Maharashtra, India. *Sleep*, 2(1), 65–69.
- Mark, D. M., Freksa, C., Hirtle, S. C., Lloyd, R., & Tversky, B. (1999). Cognitive models of geographical space. *International journal of geographical information science*, 13(8), 747–774.
- Michalkó, G. (1998). Mentális térképek a turizmus kutatásában. A magyar középiskolások Olaszország képe. *Tér és Társadalom*, 12(1–2), 111–125. <https://doi.org/10.17649/TET.12.1-2.464>
- Milgram, S. (1977). *The Individual in a social world: Essays and experiments*. Massachusetts, USA: Second Edition.



- Molnár, G., Kovács, A., & Gál, T. (2020). How does anthropogenic heating affect the thermal environment in a medium-sized Central European city? A case study in Szeged, Hungary. *Urban Climate*, 34, 100673, 1–28. <https://doi.org/10.1016/j.uclim.2020.100673>
- Nieścioruk, K. (2019). Cartographic Delimitation of the City Centre Using Mental Sketches. *The Cartographic Journal*, 56(4), 355–367. <https://doi.org/10.1080/00087041.2018.1547472>
- Ohrstrom, E., Skanberg, A., Svensson, H., & Gidlof-Gunnarsson, A. (2006). Effects of road traffic noise and the benefit of access to quietness. *Sound Vibrat*, 295, 40–59. <https://doi.org/10.1016/j.jsv.2005.11.034>
- Omubo-Pepple, V. B., Briggs-Kamara, M. A., & Tamunobereton-ari, I. (2010). Noise pollution in port harcourt metropolis: sources, effects, and control. *Pacific Journal of Science and Technology*, 11(2), 698.
- Ozer, S., Yilmaz, H., Yeşil, M., & Yeşil, P. (2009). Evaluation of noise pollution caused by vehicles in the city of Tokat, Turkey. *Scientific Research and Essays*, 4(11), 1212. <https://doi.org/10.5897/SRE.9000476>
- Pinheiro, J. Q. (1998). Determinants of cognitive maps of the world as expressed in sketch maps. *Journal of Environmental Psychology*, 18(3), 321–339. <https://doi.org/10.1006/jev.1998.0100>
- Rácz, A. (2012). A valós és mentális társadalmi-térbeli elkülönülést vizsgáló kutatások Szegeden. *Belvedere Meridionale*, XXIV.1. 22–35.
- Rácz, A. (2013). A statisztikai adatelemzés és a mentális térképezés módszerével mért társadalmi-térbeli elkülönülés különbségeinek lehetséges magyarázata. *Társadalomkutatás*, 30(1), 28–37. <https://doi.org/10.1556/Tarskut.30.2012.1.3>
- Rahman, M. K. A., Chan, C. S. C., Saidon, Z. L., Augustine, C., & Maniam, S. (2018). The Urban Soundscape: Analysing the Spatiotemporal Distribution of Acoustic Events and its Influence on the Racial/Ethnic Composition of New York City Neighbourhoods. *Malaysian Journal of Music*, 7, 180–194.
- Rédei, M., Kincses, Á., & Jakobi, Á., (2011). The World seen by Hungarian students: a mental map analysis. *Hungarian Geographical Bulletin*, 60(2), 135–159.
- Schmeller, D. (2021). Taktikai városfejlesztés – Új gyakorlat megjelenése a városi zöldfelületek létrehozásában. *Modern Geográfia*, 16(1), 81–106. <https://doi.org/10.15170/MG.2021.16.01.05>
- Schultz, T. J. (1978). Synthesis of social surveys on noise annoyance. *Journal of the Acoustical Society of America*, 64, 377–405. <https://doi.org/10.1121/1.382013>
- Siegel, J. M., & Steele, C. M. (1980). Environmental distraction and interpersonal judgements. *British Journal of Social and Clinical Psychology*, 19, 23–32. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8260.1980.tb00923.x>
- Smetana, C. (1975). *Zaj- és rezgésmérés*. Budapest: Műszaki Könyvkiadó.
- Soini, K. (2001). Exploring human dimensions of multifunctional landscapes through mapping and map-making. *Landscape and Urban Planning*, 57(3–4), 225–239. [https://doi.org/10.1016/S0169-2046\(01\)00206-7](https://doi.org/10.1016/S0169-2046(01)00206-7)

- Suau-Sanchez, P., Pallares-Barbera, M., & Paül, V. (2011). Incorporating annoyance in airport environmental policy: noise, societal response and community participation. *Journal of Transport Geography*, 19(2), 275–284. <https://doi.org/10.1016/j.jtrangeo.2010.02.005>
- Thongyou, M., Chamaratana, T., Phongsiri, M., & Sosamphanh, B. (2014). Perceptions on urbanization impact on the hinterlands: A study of Khon Kaen City, Thailand. *Asian Social Science*, 10(11), 40. <https://doi:10.5539/ass.v10n11p33>
- Tolman, E. C. (1948). Cognitive maps in rats and men. *The Psychological Review*, 55(4), 189–208. <https://doi.org/10.1037/h0061626>
- Tuan, Y. F. (1975). Images and mental maps. *Annals of the Association of American geographers*, 65(2), 205–212. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8306.1975.tb01031.x>
- Tsai, K. T., Lin, M. D., & Chen, Y. H. (2009). Noise mapping in urban environments: A Taiwan study. *Applied Acoustics*, 70(7), 964–972. <https://doi.org/10.1016/j.apacoust.2008.11.001>
- Vos, J. (1992). Annoyance caused by simultaneous impulse, road-traffic, and aircraft sounds: A quantitative model. *Journal of the Acoustical Society of America*, 91, 3330–3345. <https://doi.org/10.1121/1.402823>
- Wang, L. K., Pereira, N. C., & Hung, Y. (2004). *Advanced Air and Noise Pollution Control*. New Jersey: Humana Press.
- Weinstein, N. D. (1980). Individual differences in critical tendencies and noise annoyance. *Journal of Sound and Vibration*, 68(2), 246–247. [https://doi.org/10.1016/0022-460X\(80\)90468-X](https://doi.org/10.1016/0022-460X(80)90468-X)
- Zentai, K., & Schád, P. (2001). *A zajterhelés, mint környezetszennyezés és a növényzet szerepe a zaj csökkentésében*. Budapest: Független Ökológiai Központ Alapítvány.

Ez a mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd! 4.0 nemzetközi licen-  
ce-feltételeinek megfelelően felhasználható. (CC BY-NC-ND 4.0)

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

This open access article may be used under the international license terms of Creative Commons  
Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

